Rg No B 2168

આધુનિક જૈનોનું

કળાવિહીન

ધાર્મિક જીવન

પરમાનંદ

પ્રકાશક ચંદુલાલ ગોકળદાસ શાહ

સુઘોષા કાર્યાલય

અમદાવાદ

આધુનીક જૈનોનું કલાવિહીન

ધાર્મિક જીવન.

લે. પરમાનંદ.

આવૃત્તિ ૧'લી

મ ૧૯૮૫

પ્રત ૧૦૦૦

પ્રકાશક

ચંદુલાલ ગોકળદાસ શાહ

સુઘોષા કાર્યાલય

તેઓને ધારે છે અને આના ગપગોળા સમાજમા ગબડાવે ગયે છે આ પુસ્તક જોના વાચકોને ખાત્રી થશે કે તેઓ ધાર્મિક જીવનના કેટલાક અંગોમા ગ્યના મક રીતે સુધારવાનુ ઇચ્છે છે અને નહિ કે તેનો નાશ કરવાનુ ખોટા વિરોધીઓને આ પુસ્ત ના તેમના વાચન પછી તેમની માન્યતામા ભારે સુધારો કરવાની જરૂર જણાશે એવી આશા રાખવી તે વધુ પડતી નહિ ગણાય તે શીવાય નાડો સબધી જે વિચારો તેમણે જણાવ્યા છે તે સબધમા જનતામા વધુ ચર્ચા થાય અને પછી જ તેનો નિર્ણય થાય તેમ મારુ માનવુ છે

પ્રકાશક

શુદ્ધિપત્ર

પાનુ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪	૮	યથાસ્થિતિ	યથાસ્થિત
૫	૧૦	અનુચ્છિન્ન	અવિચ્છિન્ન
૧૧	૧૮	રાંસડા	રાસડા
૧૯	૧૬	ફરિયાફ	ફરિયાદ
*૨૪	૯	ધ્યાન	ધ્યાન
૩૨	૩	છ ઉ	છે તે
૬૪	૭	આમગ	આગાસ
૮૧	૪	ધ્યાનસ્	ધ્યાનસ્થ
૮૫	૨૩	[illegible]ગાપી	[illegible]ફાવરી

સદ્દગત ધર્મપત્નીના સ્મરણાર્થે

આમુખ

શ્રી ‘સુઘોષા’ ના તંત્રીએ ‘આધુનિક જૈનોનુ કળાવિહીન ધાર્મિક જીવન, એ વિષય ઉપર આજથી સાત વર્ષ પહેલા લખેલી મારી લેખમાળા પુનર્મુદ્રિત કરીને પુન પ્રકટ કરવા ઇચ્છા દર્શાવી તેને સંમત થવામા મને શો વાંધો હોય? આખી લેખમાળા હુ ફરીથી જોઇ ગયો છુ અને છાપણી વિગેરેના કેટલાક સામાન્ય સુધારાઓ બાદ કરતા તે જ રૂપે પ્રગટ થયા હતા તેજ સ્વરૂપમા પ્રગટ કરવામા આવે છે આ લેખમાળામા કુલ સોળ લેખો છે અને સંવત ૧૯૭૭ ના વૈશાખ માસથી ૧૯૭૮ ના કાર્તિક માસ સુધીના લગભગ બે વર્ષના ગાળામા ‘શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશ’ ના ક્રમશ પ્રગટ કરવામા આવ્યા હતા લેખો પ્રગટ થતા તે વખતે તેના ઉપર કેટલાક વિચારોનો ખુબ ઉહાપોહ થયો હતો અને અત્યારે જે સાપ્તાહિક વીરશાસન નીકળે છે તે ને વખતે માસિક વીરશાસન હતુ અને તેના તો મુખપત્રે કરીને પ્રસ્તુત લેખોનુ જ ખંડન આવતું હતું આજે વિચારપ્રદેશના એટલો વિકાસ થયો દેખાય છે કે તે વખતે ઉગ્ર ચર્ચાના વિષયો આજે કેવળ સામાન્ય ગણાવા લાગ્યા છે

તે લેખો પ્રગટ થયાને આજે સાત વર્ષ ઉપર સમય વહી ગયો છે આટલા લાબા સમયના અનુભવ, અભ્યાસ અવલોકન અને મનન બાદ પણ તેમા જણાવેલ કોઇ પણ વિચારમા ફેરફાર કરવાની મને જરૂર દેખાતી નથી એની એજ વસ્તુ ઉપર આજે લખવાનું હોય તો તે વસ્તુના વિવેચનમા કેટલીક નવી માહિતી ભરી શકુ તેમજ કેટલાક મર્મગ્રાહી વિચારો ઉમેરી શકુ પણ તેમા પ્રરૂપેલુ મૂળ દષ્ટિબિન્દુ તો અત્યારે પણ કાયમ છે હુ અત્યારે પણ પણ માનુ છુ કે ઉચા ગણાતા વર્ગોમા વર્તમાન જૈન સમુદાય જીવન સૌથી વધારે કળાવિહીન, અનુકરણપરા યણ અને ધ્યેયપરાઙ્મુખ છે આપણી મૂર્તિપૂજાના અગમા પહેલા કરતા પણ આજે મારા વિચારો વધારે મક્કમ અને ઉગ્ર બની રહ્યા છે મે દિગબર જૈનોના કેટલાક મદિરો અને મૂર્તિઓ જોઈ છે અને તેથી ખાસ કરીને આપણાથી પૂજન વ્યવહારમા જે અતિશયતાઓ ઉમેરાઇ છે, તેનું મને વધારે સચોટ ભાન થયુ છે જિનમૂર્તિની ભવ્ય કલ્પના અને તે મૂર્તિ ઉપર કરવામા આવતુ અત્યારનુ અલકરણ-બન્ને વચ્ચે રહેલો અસાધારણ વિરોધ આપણી બુદ્ધિને જરા પણ ખુચતો નથી એ મારે મન ભારે આશ્ચર્યનો વિષય છે પ્રસ્તુત લેખમાળામા ચર્ચેલા અનેક વિચારો પુન પ્રગટ થવાના પરિણામે નવી ચર્ચાઓ જન્મે અને આપણા ધાર્મિક વ્યવહારો કળાસગત બને એથી લેખકને કે પ્રગટકર્તાને અન્ય શુ ઇષ્ટ હોય ?

તા ૨૦-૯-૨૮
મુબઇ

પરમાનદ.

आधुनिक जैनोनु कळाविहीन धार्मिक जीवन

મનુષ્ય જીવનનુ ધ્યેય કળા અને ધર્મનો સબધ

(૧)

જૈનોના જીવનને કળાવિહીન કહેવુ તે મોટો આક્ષેપ ગણાય, પણ તે આક્ષેપની યથાર્થતા સમજાયા સિવાય જૈનોના ધાર્મિક જીવનમા જે જડતા-નિરસતા-કળાશૂન્યતા-પ્રવેશ પામી છે તે દૂર થવી અશક્ય છે આપણા લોકોમા કળા વિષે એટલુ બધુ અજ્ઞાન છે, કે વર્તમાન જૈનોના ધાર્મિક જીવનને કળાવિહીન કહેતા પહેલા પ્રથમ તો કળા અને ધર્મના સબધનો નિર્દેશ કરવો આવશ્યક છે.

સસારમા દરેક આત્મા અપૂર્ણ છે, અને પૂર્ણતાને શોધે છે, તે પૂર્ણતા સચ્ચિદાનદ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિમા રહેલી છે, એમ હિંદુ તેમજ જૈન શાસ્ત્રકારો કહે છે, તે સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ જનમાત્રને લક્ષ્ય છે, એમ અનેક શાસ્ત્રો અનેક દૃષ્ટાન્તોથી સિદ્ધ કરે છે

મનુષ્ય સામાન્ય રીતે પોતાના જીવનની જન્મથી મરણ પર્યન્ત મર્યાદા બાધે છે, અને પોતાના દેહમા આત્મભાવને કલ્પે છે, આમ સમજવાને બદલે દેહથી અતિરિક્ત આત્મા છે, તે અનાદિ અનન્ત છે, તેનુ અસ્તિત્વ જ સાચુ છે, અન્યનુ અસ્તિત્વ ખોટુ છે કારણ કે અન્ય સર્વ અચિર સ્થાયી છે, અને જેમ સર્પ જૂની કાચળી છોડે અને નવી કાચળી ગ્રહણ કરે તેમ આત્મા અને દેહનો સબધ ચાલ્યા જ કરે છે આવી - આત્મપ્રતીતિને સત્ પ્રાપ્તિ કહી શકાય.

જ્યા સુધી મનુષ્યને ઇન્દ્રિયદ્વારા અબાધિત જ્ઞાન મળે છે ત્યા સુધી તે અજ્ઞાન તો કહી ન શકાય, પણ મનુષ્યનુ જ્ઞાન દિશા તેમજ કાળથી મર્યાદિત હોઇને તેમજ જેટલુ છે તેટલુ પણ ભ્રાન્તિમિશ્રિત હોઇને ઇન્દ્રિયપ્રાપ્ય જ્ઞાનને અજ્ઞાનની કાટિમા જ મૂકી શકાય આ દિશા અને કાળની મર્યાદા તુટે, સઘળી ભ્રાન્તિઓ ટળે, અને જેમ સ્વચ્છ આદર્શમા સુદર પ્રતિબિંબ પડે તેમ નિર્મળ આત્મ આકાશમા આ સમગ્ર વિશ્વનુ ત્રિકાલાબાધિત યથાસ્થિતિ પ્રતિબિંબ પડે ત્યારે ચિત્ પ્રાપ્તિ થઈ ગણાય

મનુષ્યનો આનદ સૌન્દર્યના અનુભવમા રહેલો છે કુદરતનુ સુદર દશ્ય જોતા, પ્રાસાદિક કવિની પ્રતિભાપૂર્ણ કવિતા વાચતા, વિવિધ વિલાસવતી કોઈ રમણી નિરખતા, નવરગી બાળકો નજરે પડતા અને આવા આવા અનેક સુદર ગણાતા પ ર્યોનો સાક્ષાત્ અનુભવ થતા સ્વાભાવિક રીતે મનુષ્યના અતરમા આનદ ઉલસે છે, એમ છતા પણ સુદર વસ્તુનો સાક્ષાત્ સમાગમ દરેક મનુષ્યના હૃદયમા એક સરખો આનદ ઉપજાવી શકતો નથી આના ઘણા કારણો હોય છે, પણ મુખ્યત્વે કરીને આમ બનવાનુ એક કારણ એ હોય છે કે મનુષ્ય અનેક પ્રકારના વિકારોને વશ હોઇને સાચા સૌન્દર્યને સમજી શકતો નથી સુદર-અસુદર રનો સાચા વિવેક કરી શકતો નથી, સૌન્દર્યાનુભવની તૃષ્ણામા કુરૂપ પદાર્થોની પાછળ ભટકે છે અને ઠોકર ખાય છે આમ બનતા તેનો આનદ અવિચ્છિન્ન ધારાએ વહેતો નથી સુદર વસ્તુને સૌ કોઈ ચહાય, પણ સારા માઠા સસ્કારોને લીધે સૌન્દર્યને લગતા દરેકના ધોરણમા તફાવત પડે છે

અને તેથી એક જ વસ્તુ એકની પ્રીતિનુ પાત્ર બને તે અન્યને અણગમાનુ સાધન બને, અને દરેક મનુષ્યમા માનસિક પરિવર્તન નિરતર થયા કરતુ હોવાથી આજે જે વસ્તુ ઉપર પ્રીતિ હોય તેના ઉપર આવતી કાલે અણગમો થાય તે સ્વાભાવિક છે આ મર્યાદિત સ્થિતિના બધનોમાથી ઉચે આવના સુદર અનુદરના ખ્યાલો ચોક્કસ બને, આત્મા પૂર્ણદશાને પામતા જે વિશ્વવ્યાપી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય તેને લીધે વિશ્વમા ભરેલા અખૂટ સૌન્દર્યનો તે ભોક્તા બને, મોહવિકાર અને મલિન વાસનાઓનો આવરણ દૂર થતા મનોગત વિહ્વળતા પણ નાશ પામે અને નિરતર અનુવચ્છિન્ન અવર્ણનીય આનદની પ્રાપ્તિ થાય.

આ રીતે સચ્ચિદાનદ સ્વરૂપને પામેલ આત્માની સ્થિતિ વર્ણવી શકાય આ ઉપરથી સમજાશે કે કળાની પૂર્ણતાને પામ્યા સિવાય એટલે કે વિશ્વજીવનમા વ્યાપી રહેલા કળાના અશોને આ મજીવનમા એક રૂપ બનાવ્યા સિવાય અપ્રતિહત આનદ અશક્ય છે અને તે અપ્રતિહત આનદ સિવાય પૂર્ણ દશાને પામવાનો કાઇ અર્થ જ નથી

હવે ધર્મનુ શુ ક્ષેત્ર છે તે તપાસીએ સામાન્યત મનુષ્યોનુ જીવન લક્ષ્યહીન દેખાય છે મનુષ્ય જન્મે છે, જીવે છે અને મરે છે, પણ એ બધુ શુ અને શાને માટે છે તેનો તેને કાઇ ખ્યાલ હોતો નથી જીવનમા અનેક તરગો–વાસનાઓ ઉઠે અને તે તૃપ્ત કરવાના સાધનો યોજતા લય પામે આ સાધનો યોજવામા યોગ્યાયોગ્ય કે કર્ત્તવ્યાકર્ત્તવ્યનો ખ્યાલ દેખાય જ નહિ, પોતાની જાત ભોક્તા

અને આખુ વિશ્વ ભોગ્ય લેખાય, આગળ પાછળનો વિચાર ન થાય અને માત્ર સામે ઉભેલા સ્વાર્થને આધારે એજ ચિન્તવનમા જીવન પ્રવાસ પૂરો થાય આવી અતત્રિત-તરંગી-મનસ્વી-માયાવી સ્થિતિમાથી ઉદ્ધાર કરે, નિયમનુ સ્થાપન કરે અને મનુષ્યજીવનનું અમુક લક્ષ્ય નક્કી કરીને તે તરફ દોરે માનવ જીવનના વિવિધ માર્ગગામી પ્રવાહોને તે ધર્મ કહેવાય અજ્ઞાનાવૃત સ્થિતિમાથી ઉદ્ધાર કરી આત્માને જ્ઞાનમય દશાને પમાડે, મોહાવૃત દશામાથી છુટો કરી પ્રેમમય દશાને પહોચાડે, કુરૂપી પદાર્થોમા ઉપજેલી સુરૂપતાની ભ્રાન્તિ દૂર કરી સાચા સૌન્દર્યના રહસ્યને પ્રાપ્ત કરાવે એજ ધર્મ ગણી શકાય આ રીતે કળા અને ધર્મનો વિશાળ અર્થ લઇએ તો કળાની પૂર્ણતાને સાધ્યા સિવાય આત્માની પૂર્ણતા અથહીન છે અને ધર્મનું લક્ષ્ય આખરે આત્માને અપૂર્ણ દશામાથી પૂર્ણ દશાએ લઈ જવાનું હોઇને કળા અને ધર્મ એકમેકના નિકટ સબધવર્તી છે એ પણ સ્વત સિદ્ધ થયું

કળાના ઘણા અર્થો થાય છે તેથી કળાનું સામાન્ય લક્ષણ બાધવુ બહુ મુશ્કેલ છે અહિં કળા શબ્દનો અર્થ યુક્તિ કે બુદ્ધિચાતુર્ય લેવાનો નથી, અહિં તો કળાથી એટલુ જ સમજવુ કે અતરાત્મામા જે સરસ વિચારો, મનોહર કલ્પનાઓ, ઉન્નત ભાવનાઓ ઉદ્ભવે તેનુ વિવિધ સાધનો વડે સુન્દર નિરૂપણ કરવાની શક્તિ તે કળા તે કળાનો પ્રદેશ બહુ વિસ્તીર્ણ છે અને તેમા અનેક વિષયોનો સમાવેશ થાય છે ચિત્ર, સગીત, કવિતા, નૃત્ય, નાટક, સ્થાપત્ય વિગેરે

અનેક વિષયો કળાના જ સ્વરૂપો છે માનુષિ જીવનમા રસ પ્રેરનાર શક્તિ તે કળા છે કળાકારની કાલ્પનિક સૃષ્ટિમા સ્થૂળ વિશ્વમા અનુભવાતી કુરૂપતાને સ્થાન નથી સામાન્ય નજરે કળા અને ધર્મના પ્રદેશો ભિન્ન ભિન્ન જણાય છે કળાનુ લક્ષ્ય આનદ પમાડવાનુ અને ધર્મનુ લક્ષ્ય માણુસને નિયમમા લાવવાનુ લેખાય છે, પણ ભિન્નલક્ષી હોવા છતા કળા અને ધર્મ પરસ્પરને અવલબીને રહેલા છે કળા ઉપર ધર્મનુ નિયત્રણ હોય તો જ તેની વિશુદ્ધિ સચવાય, અને ધર્મને તો કળાનો આશ્રય અપરિહાર્ય બનેલો છે લોકજીવનમા ધર્મની આટલી બધી સત્તા જેટલી તેના તત્ત્વજ્ઞાનને આભારી છે તેટલી જ તેણે લીધેલ કળાના આશ્રયને આભારી છે કર્તવ્ય નિયામકતા જેનુ લક્ષ્ય હોય તેમ ધર્મ એ સામાન્ય વ્યાખ્યા નીચે દુનિયાના દરેક ધર્મોનો સમાવેશ થઈ શકે છે તે સર્વ ધર્મોના પરિપાક તથા પ્રચારમા ચિત્ર, સગીત, કાવ્ય, સ્થાપત્ય વિગેરે કળાઓએ કેટલો ભાવ ભજવ્યો છે તે વિચારકને સુગમ્ય છે સ્તુતિઓ પ્રાર્થનાઓ, પદો, ગીતો વિના લોકહૃદયને ધર્મ શી રીતે ગમ્ય બને ? મોટા ભવ્ય મદિરો, મનોહર વાજીત્રો, પુરાણ વિષયક રમ્ય ચિત્રો વિના ધર્મવિકાસ અશક્ય છે નરસિંહ મહેતાની ધર્મભક્તિ કવિતામા જ આવિર્ભાવ પામી હતી. બુદ્ધ ધર્મના સાધુઓની ધર્મભાવના અજટા આદિ સ્થળોમા થયેલા ચિત્રામણમા પ્રગટી હતી આદિ ક્રિશ્ચિયનોએ પોતાની ધર્મભાવના ભવ્ય મદિરો અને મેરી અને ક્રાઈસ્ટના અસખ્ય કાલ્પનિક ચિત્રોમા ગુથી હતી જે મદિરમા વાજિંત્રનો રણ... તે મદિર સુનકાર લાગે આવી રીતે જણાય

ધર્મથી જ ખરૂ પોષણ પામી છે આદિ ગુજરાતી સાહિત્યનો ઘણો ખરો ભાગ ધર્મવિષયક જ હતો પ્રાચીન કાળમા ચિત્રો પણ ઘણું ખરૂ ધર્મના વિષયને અવલબીને ચિતરાતા, બાધકામ તથા કોતરણી ધર્મના ઉદાર આશ્રયથી જ આટલા વિકાસને પામ્યા છે આ રીતે કળા અને ધર્મની પરસ્પર અવલબિતતા સુસ્પષ્ટ છે વળી જેવો સબધ જ્ઞાનને ધર્મ સાથે છે તેવો જ સબધ કળાને ધર્મ સાથે રહેલો છે જ્ઞાન પ્રદ્યોતક શક્તિ છે કળા અનુરજક શક્તિ છે જ્ઞાનવિના ધર્મ આધળો, કળાવિના ધર્મ રસહીણો, પણ ધર્મના નિયત્રણ વિના જ્ઞાન કુમાર્ગે ખરચાય અને કળા વ્યભિચા રમા પરિણમે ઉભયનો આશય મનુષ્યને ઉચે લઈ જવાનો છે, પણ ધર્મના અભાવે ઉભય મનુષ્યના અધ પતનનુ નિમિત્ત બની શકે છે

કળા સાધન છે, ધર્મ સાધ્ય છે તેને બદલે વિપરીત પરિસ્થિતિ બને તો ધર્મના સ્થાનોમા અધર્મનુ સામ્રાજ્ય ઉભુ થાય જગન્નાથપુરી અને એવા જ અન્ય મદિરોમા જોવામા આવતા બિભત્સ ચિતરામણ અને કોતરકામ શુ સૂચવે છે ? કૃષ્ણ ગોપીના નામે સમાજમા પ્રચલિત થયેલા હદ બહારના શૃગારિક કાવ્યો શુ જણાવે છે ? તે માત્ર ધર્મના ઓથામા કળાનો સ્વચ્છન્દ વિહાર સૂચવે છે અત્યારે પ્રસ રતા જડવાદના યુગમા પણ આવી જ પરિસ્થિતિ ઉભી થતી દેખાય છે ઉન્નતગામિની કળા ધર્મપરાડ્મુખી બનતા વિષ યગામિની થતી જતી અનુભવાય છે અને મનુજ જીવનમા વિશુદ્ધિ લાવવાને બદલે વિનાશવિવર્ધનને યોજતી જણાય

છે કળાનો ઉદ્ધાર ધર્મથી છે, ધર્મનો પ્રચાર કળાથી છે ધર્મ સરખા સોમરસને પચાવવામા કળા પરમ ઔષધિનું કામ કરે છે કળાવિહીન ધાર્મિક જીવન લુખુ અને જડપ્રાય દીસે છે ધર્મવિનાની કળાપરાયણતા આખરે સ્વચ્છન્દ આચારમા પરિણામ પામે છે

આ રીતે કળા અને ધર્મનુ સામાન્ય સ્વરૂપ સમજાવ્યું આ સબધની વિશિષ્ટ પર્યાલોચનાને અહીં અવકાશ નથી કળા અને ધર્મના સબધની ઐતિહાસિક અને ભૌગોલિક દૃષ્ટિબિન્દુએ સમાલોચના થાય તો ઘણુ જાણવાનુ મળે કળા તેમજ ધર્મ એક છતા કાળ તેમજ દેશના અતરે કળા અને ધર્મના અનેક સ્વરૂપો જોવામા આવે છે જેમ કાળ કાળના અને દેશ દેશના ધર્મો જુદા જુદા હોય છે તેમજ કાળ અને દેશને અનુસરીને કળાના આવિર્ભાવો પણ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના દૃષ્ટિગોચર થાય છે આમા પણ જ્યારે એક-મેકથી તદ્દન જુદી રીતે વિચરતા અને અસમાન ભાવનાઓને ધારણ કરતા દેશોનો વિગ્રહ કે એવા જ કોઇ કારણે સમા ગમ થાય છે ત્યારે જેમ ધવલવર્ણી ગગા અને શ્યામવર્ણી યમુનાનો સગમ થતા પાણી ડોળા અને અન્યવર્ણી બની જાય છે તેમ પ્રત્યેક દેશના ધર્મ અને કળા ઉપર સખ્ત આઘાતો લાગવા માડે છે અને ઉભયના સ્વરૂપો એકદમ પલટાવા માડે છે આવી પરિસ્થિતિ જ્યારે વિગ્રહના પરિણામે ઉભી થઇ હોય અને એક દેશનો અન્ય દેશ સાથે પરાજિત-વિજેતાનો સબધ જોડાયો હોય ત્યારે જેટલા પ્રમાણમા વિજેતા દેશના કળા અને ધર્મને ખમવુ પડે છે

તેથી ઘણુ વધારે પરાજિત દેશ ફરા અને ધમના અગમા નુકશાન ભોગવે છે, કારણ કે પરાજિત દેશગાથી આ નન ન્માનની કે આ મશ્રેષ્ટતાની ભાવના લય પાની ગઈ હોય છે અને વિજેતા દેશના લોકો ની રહેણી કરણી તેમજ ભાવ નાઓમા સર્વોત્કૃષ્ટતાની ભ્રાન્તિ થાય છે આ વ્યામોહનુ પરિણામ એ માવ છે કે પરાજિત દેશ પાતાનાર ન્ જીવ નના સુંદર અને ઉપયોગી અશોને ગુમાવી દે છે મને રાજ્ય કરતી પ્રજાના પોતાને તદન પ્રતિકૂળ અને નિરૂપયોગી કેટ લાક અમક અશોને મોહ વશાત્ આત્મજીવનમા ચિર સ્થાયી સ્થાન આપે છે આજ આપણા ભારતવર્ષની પણ ઘણીક આવીજ દશા થઇ છે પાશ્ચિમાત્ય પ્રજાના ભારત વર્ષ ઉપર આક્રમણ આરભાયા અને ક્રમે કરીને અગ્રેજ પ્રજાનુ ભારત વર્ષ પર શાસન સ્થપાયુ, ત્યારથી પાશ્ચિમાત્ય સસ્કૃતિની પૌર્વાત્ય સસ્કૃતિ સાથે ભારે અથડામણી થઇ, તેના પરિ

આશ્રય લીધો હત તો ભાવી એટલુ ચિંતાજનક ન બનત, પણ પરિસ્થિતિ એવી ઉભી થઇ કે આપણો ઘણો ખરો શિક્ષિતવર્ગ સારાસારવિવેકને ભૂલી જઇ પશ્ચિમનુ અંધ અનુકરણ કરવામા જ શિક્ષિતતાની સાર્થકતા સમજવા લાગ્યો એને અશિક્ષિત લોકો શિક્ષિતને પગલે ચાલવા લાગ્યા પરિણામે આજ આપણા સામાજિક જીવનમા અનેક તત્ત્વો પર સ્પર સઘટ્ટિત થતા દૃશ્યમાન થઇ રહ્યા છે આની અસર દેશના કળા અને ધર્મ- જે લોકજીવનના અતિ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે તેના ઉપર થયા વિના કેમ રહે? જડવાદની પ્રતિષ્ટા વધારનાર પ્રાશ્ચિમાત્ય સસ્કૃતિના યોગે ધર્મના નાજુ તત્ત્વો પણ ધાધલથી ભરેલા લેખાયા છે અને કળાના રસ મય નૈસર્ગિક આવિર્ભાવને તિલાજલિ અપાવા માડી છે હિંદની કળામા ભાવનાત્મક તત્ત્વ ઘટતુ જાય છે, સ્થળતા વધતી જાય છે ધર્મપરિપોષકતા ઓછી થાય છે, વિકારવિવર્ધકતા પોષણ પામે છે દેશના રમવિહાર સુના થતા જાય છે, કૃત્રિમ ફફડાટ વધતો જાય છે ધાર્મિક ઉત્સવોની મસ્તી આજ ક્યા છે? કયી કુલીન બાલાઓ આજ ચાદનીમા રાસડા ગાતી જોવામા આવે છે? પોષાકમા પણ ફેશનની વિવિધ ઘટના પાછળ અનુકુલતા કે સુન્દરતાના આદર્શો અવગણનાને પામે છે, પશ્ચિમના તત્ત્વો વિવેક વિના દાખલ કરવાથી આપણા માનસજીવનને મોટો આઘાત લાગ્યો છે અને વ્યવહારૂ જીવનમા વર્ણસકરતા વધી છે આ પરિસ્થિતિની માઠી અસર આપણા ધાર્મિક જીવનમા અવિશેષ વ્યક્ત થાય છે તે જોતા સહૃદય વિચારકને ગ્લાનિ થયા વિના રહેતી નથી જે સ્થિતિ અન્ય ધર્મોની થઈ છે તે

સ્થિતિની જૈનધર્મ પોતાનો બચાવ કરી શકેલ નથી, એટલુ જ નહિ પણ કળામા વિશુદ્ધિ પ્રેરવાનુ જે ધર્મને માન ઘટે છે તે જ ધર્મ કળાના દષ્ટિબિન્દુએ સૌથી વધારે અવપતિત થયેલો દેખાય છે આનો સવિસ્તર પ્રસ્તાવ કરી જૈન બધુ ઓનુ તે દિશામા લક્ષ્ય ખેચવુ અને કળાથી ધર્મનો અને ધર્મથી કળાનો પુનરુદ્ધાર કરવા પ્રેરણા કરવી એ આજે હવે પછી સુ યત્ન કરવામા આવશે

ધાર્મિક ચિત્ર આલેખન

(૨)

ઉપર કળા અને ધર્મના સબધનુ સ્વરૂપ સમજાવ્યુ અને લાવણ્યાદ અગ્રેજોનુ આર્યાવર્ત ઉપર સામ્રાજ્ય થતા કળા અને ધર્મ ઉપર જે માઠી અસર થવા પામી છે તેનુ ટુકમા વિવેચન કર્યું આ માઠી અસરથી જૈનો પણ છુટવા નથી પામ્યા તેનુ પણ સહેજ સૂચન કીધુ જ્યારે આખા દેશના જીવનપ્રવાહમા અશુભ વિષમય તત્ત્વો પ્રસરવા માડે ત્યારે તે જ દેશમા વસતા જૈનો તે વિષમય પરિણામોથી મુક્ત રહે તેવી આશા રાખવી તે તો વ્યર્થ જ ગણાય, પણ જૈનો સામાન્ય રીતે બીજી પ્રજા કરતા વધારે અનુકરણશીલ પ્રકૃતિના જણાય છે અને આધુનિક જૈનોની કળાવિષયક ઉપેક્ષા પણ સૌથી ચઢિયાતી છે, તેથી જૈનોનુ ધાર્મિક જીવન કળાથી બહુ બહુ દૂર જતુ અનુભવાય છે જ્યા જ્યા કળાને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓમા અવકાશ આપવામા આવે છે,

ત્યા ત્યા સૌંદર્ય પ્રગટવાને બદલે કદરૂપા દશ્યો દેખાવ દે છે અને તેથી જૈનો અન્યના ઉપહાસને પાત્ર બને છે. આ વિષયનો અહી યથાશક્તિ વિસ્તાર કરવાની ધારણા છે

વર્તમાન જૈનોના ધાર્મિક જીવન ઉપર કળાશૂન્યતાનો આરોપ મૂકતા સહેજે પૂર્વકાળના જૈનો તરફ દષ્ટિ દોટે છે અને મનમા પ્રશ્ન થાય છે કે પૂર્વ કાળના જૈનોને પણ આ આક્ષેપ લાગુ પડે ખરો કે? પૂર્વકાળના જૈનોનો કળા પ્રત્યે કેટલો આદરભાવ હતો તેનું ચોક્કસ માપ કાઢી ન શકાય, પણ જે જૈનોએ શેત્રુજય, ગિરનાર, આબુ અને સમ્મેતશિખર જેવા દિવ્ય સ્થાનોને પોતાના તીર્થો બનાવ્યા છે, જે જૈનોએ અનેક પદ્યો, રાસો, કાવ્યો અને સઝાયોથી સસ્કૃત, પ્રાકૃત તથા ગુજરાતી સાહિત્યને સમૃદ્ધિવાન્ કર્યું છે, જે જૈનોએ સ્થળે સ્થળે સુંદર કારીગિરી તથા કોતરણી વાળા ભવ્ય મ દિરો બાધીને હિ દના શિલ્પને શોભાવ્યું છે, તે જૈનોની કળાપ્રિયતા તો વિના સ શય સિદ્ધ છે દેલવાડાના મ દિરોની કોતરણી આજ આખા જગતને મોહાવી રહી છે, શત્રુ જયની મ દિરમાળા જગતના તીર્થ-સ્થાનોમા અદ્વિતીય છે, પાવાપુરીના મ દિરમા જે શાતિ મય સૌન્દર્ય ભર્યું છે તે હાલ બીજે કયા અનુભવાય છે, સમ્મેતશિખર જેવા રમણીય સ્થળો હિ દુસ્થાનમાં બહુ જ અલ્પ છે કવિતાના પ્રદેશમા જૈનોનો પ્રયાસ અસાધારણ છે શૃગારના ઉન્માદને દૂર કરી શાન્તરસમય બોધક સાહિત્ય ઉપજાવવાનું માન જૈનોને જ ઘટે છે આન દઘન અને ચિદાન દના સાત્ત્વિક પદો સાથે હિ દુસ્થાનમા બીજા કેટલા

પદો ઉભા રહી શકે તેમ છે ? જૂની કથાઓમાથી પણ જૈનોની કળાપ્રિયતાના મનોહર દષ્ટાતો મળી શકે તેમ છે રાવણ મદોદરીનું અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર નૃત્ય કોને અજાણ્યું છે ? જૈન નાટકો વિષે પણ જૈન કથાસાહિત્યમાથી અનેક વાતો ઉપલબ્ધ થાય છે આ રીતે જૈન ધર્મનો પ્રાચીન ઇતિહાસ કળા અને ધર્મનો સુયોજક હતો એ સુગોચર બને છે આ જ ધર્મનો વર્તમાન ઇતિહાસ તેથી વિપરીત સ્થિતિને ધારણ કરી રહેલ છે તેનો કદિ કોઇને વિચાર આવ્યો છે ?

વર્તમાન ધાર્મિક જીવન ઉપર નજર કરતા આપણી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓમા અક્ષમ્ય કળાશૂન્યતા નજરે પડે છે દ્રવ્યોપાર્જન જીવનનું મુખ્ય લક્ષ્ય બનતા રસપોષકતા ઘટી ગઈ અને સ્થૂળ લાભાલાભના વિવેકમા અને જેમ આવે તેમ મોનું રૂપુ વેરવામા કળા અને ધર્મની સેવાનો સમાવેશ થઈ ગયો પ્રથમ તો ચિત્રકળાને લક્ષીને વિચાર કરીએ

અત્યારે હિંદમા ચિત્રકળાનો પુનરુદ્ધાર થવા માડયો છે, છતા જૈનોનુ તે તરફ અસાધારણ દુર્લક્ષ્ય છે એટલુ જ નહિ પણ કેટલાક જૈનવિચારકો ધમને લગતા ચિત્રો પ્રગટ કરવાની તદ્દન વિરુદ્ધ અભિપ્રાય ધરાવે છે તે આશ્ચર્ય પમાડે તેવુ છે જે લોકો જાત મહેનતથી ધર્મ સાહિત્ય વાચવા ન માગતા હોય તેમને આગળ ધર્મ સસ્થાપન કરવાનું સારામા સારૂ સાધન ધાર્મિક ચિત્રો છે, એટલુ જ નહિ પણ ધાર્મિક કલ્પનાઓ ચિત્રારૂઢ થયા પછી જ હૃદયમા ઉંડા મૂળ નાખી શકે છે અત્યારે રામ, કૃષ્ણ

અને બુદ્ધના કેટલાય મનોહર આલેખનો પ્રગટ થઈ રહ્યા છે તો ભગવાન્ મહાવીર અને અન્ય તીર્થંકરોના ચિત્રો પ્રવીણ ચિત્રકારોને હાથે શા માટે ન આલેખાય? સિદ્ધ ચિત્રકાર હાલના ચિતરેલા મેરી અને ક્રાઇસ્ટના ચિત્રો કેટલા ભાવાત્મક અને ભક્તિઉત્પાદક હોય છે? માનસિક જીવનના વિકાસમા ચિત્રો અનુપમેય ભાગ ભજવે છે અજ્ઞ સ્ત્રી પુરુષોને મહાપુરુષના ચરિત્રો ચિત્રોથી સુગમ્ય બને છે ધ્યાનને માટે ઇષ્ટદેવની પ્રતિકૃતિ અતિ ઉપયોગી સાધન બની શકે છે આપણને ક્રાઇસ્ટ, બુદ્ધ, કે મહમદ ઉપર ખાસ ભક્તિભાવ ન હોય તો પણ તે તે મહાપુરુષોના એવા સુદર અને અલૌકિક આલેખનો જોવામા આવે છે કે આપણને તે તરફ સહેજે આકર્ષણ થયા વિના ન રહે, અને તે મહાપુરુષો માટે અતરમા ભક્તિભાવ ઉપજ્યા વિના ન રહે જૈનેતર લોકગણમા જૈનધર્મનો પ્રચાર કરવા માટે તથા જૈન ભાવનાઓ વિસ્તારવા માટે ચિત્રો જેવી બીજી એકે લીઓનાર્ડો વીન્ચી ઉત્તમ પરિભાષા નથી તેમજ અન્ય લોકવિખ્યાત ચિત્રકારોની લેખિનીમાથી ઉપજેલ મેરી અને ક્રાઇસ્ટના આલેખનોમા કેટલી પવિત્રતા અને વિશદતા ભરેલી હોય છે? અવનીન્દ્રનાથ ટાગોરનુ ભારતમાતાનુ કે ભિક્ષુ બુદ્ધનુ ચિત્ર કેટલુ ભાવપૂર્ણ અને મનોહર છે? ભગવાન મહાવીરની મહત્તા કાઇ ઓછી નથી શા માટે ચિત્રવિચિત્ર કલ્પનાવાળી તેની છબીઓ ન ચીતરાય? મહાવીર તેમજ અન્ય મહાપુરુષોના જીવનમા એવા અદ્ભૂત પ્રસગો છે કે જો તેના સુદર આલેખનો પ્રગટે તો કળા સાહિત્યમા જબરી પૂરવણી થાય અને આખુ વિશ્વ પણ જૈન ધર્મના

રહસ્યને બહુ સહેલાઈથી પામી શકે મહાવીર અને ગોશાળાનો પ્રસંગ, ચંદનબાળાનો સમાગમ, ચંડકોશીયાનો ઉપદ્રવ, ગૌતમનો પ્રથમ મેળાપ, શ્રેણિકનો પરિચય, કેવળજ્ઞાનપ્રાપ્તિ, ભગવાનનું નિર્વાણ, ગૌતમસ્વામીનો નિર્વેદ–આવા અનેક પ્રસંગો ચિત્રાય તો તે જગતને કેટલા બોધક બની શકે? ભગવાન ઋષભદેવના ચરિત્રમાં પણ ક્યાં ઓછા પ્રસંગો છે? વર્તમાન સૃષ્ટિ વ્યવહારનું પ્રવર્તન, ભરત અને બાહુબળનું યુદ્ધ, ભગવાન ઋષભદેવના હાથે બ્રાહ્મી અને સુંદરીને વિદ્યાપ્રદાન, ભરત ચક્રવર્તીને આરીસાભુવનમાં કેવળજ્ઞાન, બાહુબળનું અહંકારમોચન, મરુદેવી માતાનો ભગવાનને છેલ્લો સમાગમ–આ બધા પ્રસંગોને પુસ્તક પાનામાં રાખી મૂકવા કરતાં ચિત્રો દ્વારા જગતની નજર સન્મુખ લાવવા જોઈએ જૈન કથાસાહિત્યમાં પણ ચિત્રોને માટે પુષ્કળ સાહિત્ય ભરેલું છે સ્થૂલિભદ્ર અને વેશ્યાનો પ્રસંગ, શાળિભદ્ર અને ધન્નાનું ચરિત્ર, શ્રીપાળની રામાયણ જેવી મોટી જીવનકથા, ચંદરાજાની રસપૂર્ણ વાર્તા જૈન ઇતિહાસમાં પણ હેમચંદ્રાચાર્ય અને કુમારપાળ, હીરવિજયસૂરિ અને અકબર બાદશાહ, શીલગુણસૂરિ અને વનરાજ ચાવડો, અને તદુપરાન્ત વલ્લભીપુર અને મથુરામાં મળેલી આગમ ઉદ્ધાર અર્થે આચાર્યોની સભા, આનંદઘનજી અને યશોવિજય ઉપાધ્યાયનો સમાગમ–આવા અનેક ચિરસ્મરણીય બનાવો હજુ સુધી કોઈ ચિત્રકારની લેખિનીને વર્યા નથી તે ખરેખર આશ્ચર્ય પમાડે તેવું ગણાય!

ધાર્મિક ચિત્રો પ્રગટ કરવામાં કેટલાક આશાતનાનો ભય રાખે છે એક તો આ ભય કેટલેક અંશે ખોટો છે

અને બીજુ તો આશાતનાના આપણા ખ્યાલમા પણ કેટલોક ફેરફાર કરવાની જરૂર છે આશાતનાનો બહુ સકુચિત ખ્યાલ આપણે લઇએ તો અત્યારે જે મોટા પ્રમાણમા જૈન સાહિત્ય પ્રગટ થાય છે તે પણ થઇ ન જ શકે શુ જૈન પુસ્તકના પાનાઓ પગતળે કચગના નહિ હોય ? શુ જૈન માસિકોના કાગળો પસ્તીમા વપરાતા નહિ હોય ? આમ છતા પણ પુસ્તક પ્રકાશન આદરણીય છે, કારણકે અત્યારના કાળમા તે વિના ધર્મ રક્ષણ અસભવિત છે જે અત્યારે જગત આગળ પોતાની વાત જુદા જુદા આકારમા વારવાર ધરશે તેની જ વાત સભળાશે આશાતનાની ઝીણવટમા ઉતરતા લાભાલાભની તુલના કરવી જોઇએ જ્યા ધર્મ સબધી લાભ વધારે હોય ત્યા આશાતનાનો ખ્યાલ ગૌણપદને પામે છે કેટલાકને કૃષ્ણ ગોપીના હાસ્યજનક અને બિભત્સ ચિત્રો જોઇને ભય રહે કે આપણા મહાપુરુષોની પણ ચિત્રકારોને હાથે આવી દશા કેમ ન થાય ! આ ભય સ્વાભાવિક છે છતા ખોટો છે જે પુરુષના જીવનમા જેવી વાતો ગુથાયલી હોય તેવી જ વાતો તેને લગતા ચિત્રોમા પ્રગટ થાય, મહાવીર અને અન્ય જૈન મહા પુરુષોના જીવન ચરિત્રો સસારીઓને બોધક માર્ગે લઈ જનારા અને ધર્મપથ પર ચઢાવનારા જ છે એ નિશ્ચિત છે અને તેથી જ ઉપર્યુક્ત ભય અસ્થાને છે ઉલટુ જો જૈન કથાઓ ચિત્રોથી રગાય અને જૈનતીર્થંકરોની છબીઓ પ્રવીણ ચિત્રકારોના હાથે ચિતરાય તો ચિત્રકળાનો ઉદ્ધાર થાય અને ચિત્રકારોના સ્વચ્છન્દી વિહાર ઉપર આડકતરી રીતે અકુશ મૂકાય જે ધર્મ મૂર્તિપૂજા ઉપર આટલો બધો ભાર મૂકે

તેમને ચિત્રકળાનો આશ્રય તો લેવો જ જોઇએ ચિત્રકળાના અવલબન સિવાય મૂર્તિપૂજાનો આશય અપૂર્ણ રહે છે ઘણે ઠેકાણે મૂર્તિ કે મદિરની સગવડ ન હોય ત્યા મહાવીરની સુદર પ્રતિકૃતિથી ધ્યાનાદિને માટે કેટલી અનુકૂળતા થાય? મૂર્તિ કરતા છબીમા વધારે સગવડ એ છે કે મૂર્તિ તો મદિરમા જ વિરાજે છે, જ્યારે છબી ઘરે ઘરે પ્રાપ્ત થઇ શકે છે વળી જે વિવિધતા મૂર્તિમા લાવવી અશક્ય યા મુશ્કેલ છે તે સહેલાઇથી છબીમા ઉતારી શકાય છે આવા કારણોથી તીર્થંકરોની સુંદર છબીઓનો પ્રચાર થવાની ખાસ આવશ્યકતા છે મહાવીરની એક છબી કેટલાય કાળ પહેલા ચિતરાયલી જૈન દુનિયામા પ્રચલિત છે એ અજાણ નથી, પણ તે આભૂષણોથી ભરેલી મનુષ્ય આકૃતિની સામાન્ય રૂપરેખા મહાન તપસ્વી અને યોગી ભગવાન મહાવીરનુ ભાન શી રીતે કરાવી શકે? માત્ર પદ્માસન કે ઇન્દ્ર ઇન્દ્રાણી સાથેના ચિત્રામણ મહાવીરની પ્રતીતિ કરાવી ન જ શકે મહાવીરની છબીમા તો વૈરાગ્ય જોઇએ, તપ જોઇએ, અપ્રતિમ શાન્તિ અને સમતા જોઇએ, સર્વવ્યાપી જ્ઞાનની ઓજસ્વિતા જોઇએ, તેમની મુદ્રામાથી સર્વ ભૂત પ્રત્યે દયા ઝરવી જોઇએ, અનત સાથે એકતાનની મસ્તી હોવી જોઇએ આવી છબી ક્યા છે? છબી તો એવી જોઇએ કે જેનુ દર્શન થતા દૃષ્ટાના અતરમા ભક્તિ ઉદ્ભવે અને શરણ્યાચના સ્ફુરે નીકળે ધનિક જેનો સસ્કારી ચિત્રકારો પાસે આવી છબીઓ ચિતરાવે તો કેટલો ઉપકાર થાય?

જૈનોના ચિત્રકળા સબધીના દુર્લક્ષ્ય વિષે ફરિયાદ કરતા મારો કહેવાનો એવો આશય નથી કે જૈનો ચિત્રા મણ પાછળ બીલકુલ પૈસા ખરચતા જ નથી આમ કહેવુ તે તો અસત્ય ગણાય, કારણ કે જૈન મદિરમા અન્ય મદિરોની માફક ચિત્રામણની કાઈ ઉણપ નથી જૈનોના ઘણા મદિરોમા ચૌદ રાજલોકનુ કાલ્પનિક આલેખન, છ લેશ્યાનુ રૂપક, બાહુબળનુ અભિમાનઆરોહણ, પ્રભુનુ સમવસરણ, પાર્શ્વનાથને કમઠનો ઉપદ્રવ, મધુબિન્દુલોલુપ મોહમુગ્ધ પ્રાણીનુ ચિત્ર, નેમનાથનો વિવાહ, ચૌદ સ્વપ્નો અને આવા અનેક આકર્ષક પ્રસગો ચિતરાયેલા જોવામા આવે છે પણ એ બધા ચિત્રો એટલા સાધારણ, કદરૂપા અને ઇતિહાસની અજ્ઞતા સૂચવતા દેખાય છે કે તે કરતા મદિરની ભીતો તદ્દન કોરી રાખવામા આવી હત તો વધારે સારી દેખાત એમ ઘણીવાર થઇ આવે છે જો આખોને મોહાવે એવા રંગોની મેળવણી કરવામા જ ચિત્રકળાનો સમાવેશ થતો હોય તો પછી કાઇ ફરિયાદ કરવા જેવુ રહેજ નહિ, પણ ચિત્રમા મોહક રગની મેળવણી કરતા બીજા ઘણા તત્વોની સભાળ લેવી જોઇએ જે ભાવ અમુક દૃશ્યદ્વારા પ્રેક્ષકના મનમા ઉઠાવવા માગતા હોઈએ તે ભાવ ચિત્ર જોતા જો ન ઉઠે તો તે ચિત્ર પાછળ થયેલો દ્રવ્ય વ્યય વ્યર્થ ગણાય સર્વ આકૃતિઓ સપ્રમાણ અને જે રસમા ઝુલતી કલ્પાયેલી હોય તે રસને સચોટ પ્રતિબિંબિત કરતી હોવી જોઇએ આસપાસના દેખાવો પણ તે જ ભાવના પોષક જોઇએ આ બધા ઉપરાત સૌથી વધારે સભાળ તો એ લેવાની છે કે ચિતરવા ધારેલ બનાવ જે કાળમા બન્યો

હોય તે કાળને અનુરૂપ તે ચિત્ર ઉપજવું જોઈએ જો કૃષ્ણના પગમા પપજ્ઞ કે ગળામા કોલર નેકટાઈ પહેરાવ વામા આવે, જો રાધાને પોલકા કે અત્યારની ઢબના વધા ભૂષણોથી નુસજ્જ કરવામા આવે તો તે ચિત્ર હાસ્યોત્પા દક જ બને આ બધા તત્વોની જૈન મદિરોને સુશોભિત કરતા ચિત્રોમા ઘણે અંશે ઉપેક્ષા થતી જોવામા આવે છે શ્રી શેત્રુંજય ઉપર પુંડરિક સ્વામીના મદિરમા ચાર બાજુએ જે ચિત્રો ચિતરવામા આવ્યા છે તે યાત્રાળુઓ બહુ ભાવથી અને રસથી જુએ છે, પણ મને તો તે ચિત્રો જોઈને બહુ દુ:ખ થયું છે જો એટલો જ દ્રવ્યવ્યય કોઈ જ્ઞાનમય સસ્કારી ચિત્રકારની નજર નીચે થયો હોત તો કેટલા મનોહર ચિત્રો ઉપજી શકત? ઉપરાન્ત ચિત્રોમા આંખને મુગ્ધ કરે તેવા રંગોની ખુબ પૂરવણી કરી છે, પણ નથી તેમા ધારેલા ભાવ ઉઠયા, નથી તેમા દિવ્ય પુરુષોની દિવ્યતા પ્રગટી, નથી તેમા ઈતિહાસનુ યાથાર્થ્ય સચવાયુ આંખમાથી આંસુના ટીપા ટપકતા દેખાડવા હોય અને મુખારવિંદ ઉપર સ્મિત ચમકતું હોય, સમય વીજળી અને રત્નની શોધ પહેલાનો હોય અને ચિત્રોમા વીજળીના દીવા અને પખા ઝગઝગતા હોય, પ્રાચીન નગરમાં શીવણકળા હતી કે નહિ તે જ્યા શકાસ્પદ હોય અને ઘણું ખરૂં છુટા કપડા પહેરવાનો પ્રચાર હોય અને ઉકત ચિત્રોમા અત્યારના પોશાકની ઢબથી હજારો વર્ષ પહેલાના પાત્રોને સૂચન કરવામા આવ્યા હોય આવી અવ્યવસ્થિતતા કેમ ચાલી શકે? મેરુ પર્વત ઉપર એક દેવકુમારના હાથમા ફીડલ જોઈને કોને હસવુ ન આવે? આ બધુ અન્ય જૈનમદિરોને પણ થોડે

વધુ અશે લાગુ પડે છે આ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે જૈનો ઘણુ ખરૂ ચિત્રકળાને પોષણ આપતા નથી અને આપે છે ત્યા પણ માત્ર રસશૂન્યતા જ પ્રગટ કરે છે

ઉપર્યુક્ત વિચારોથી સહજ અનુમાન થશે કે જૈન મૂર્તિઓના ફોટોગ્રાફ પ્રસિદ્ધ કરવા સામેનો વિરોધ મનને જરા પણ સમત નથી જેવી રીતે રમ્ય સ્થળોમા ચિત્રો અને ફોટોગ્રાફો તે ત સ્થળોની રમ્યતાના સ્મારક હોઈને પોતપોતાના ઘરમા લોકો શણગારના સ્થાને મૂકે છે, જેવી રીતે સગા વહાલાની છબીઓને સ્નેહનુ સ્થાન અને માનવતા પુરુષોની છબીઓને માનનીય સ્થાન લોકો પોતાના ગૃહસુશોભનમા આપે છે, તેવીજ રીતે તીર્થંકરોની ચમત્કારી અને ભાવવાહી છબીઓને જૈનોના ગૃહમદિરમા ઉચિત સ્થાન શા માટે મળવુ ન જોઇએ ? પાચ હજાર આવી છબીઓમા પચાસ સો છબીઓ ઉચિત સ્થાનને ન પામે તેથી અન્ય છબીઓની રમ્યતા મહત્તા કે ઉપયોગિતાને જરા પણ હાની પહોચતી નથી પણ આટલા નજીવા કારણસર સુદર જૈન મૂર્તિઓની છબીઓને ઘરમા ટાગવાના અભિલાષદ્વારા પ્રગટ થતા ભક્તિના ઉદ્રેકને અધર્મ ગણી આઘાત લગાડવો તે બુદ્ધિથી બધ બેસતુ નથી શખેશ્વર પાર્શ્વનાથ કે અમીઝરા પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ એટલી ભવ્ય, મનોહર, અદ્ભુત છે કે તેમના દર્શનથી જડમા પણ ચૈતન્ય પ્રગટે, અને નાસ્તિકમા પણ આસ્તિકતા સ્ફુરે આવી મૂર્તિઓના દર્શન વારવાર થવા સુલભ નથી જેનો આત્મા [illegible] આવી મૂર્તિઓના દર્શનથી આનદ

થતો હોય તેને તે મૂર્તિઓની છબીઓથી સદા વંચિત રાખવાનો આગ્રહ સુજ્ઞ જૈન તો ન જ કરી શકે

આ લેખદ્વારા ચિત્રકળા સબંધી કેટલાક વિચારો જૈન સમાજ સમક્ષ મૂકયા છે, તે ઉપરથી આશા છે કે સુજ્ઞ જૈન બધુઓ ઉક્ત વિચારોની યોગ્ય સમાલોચના કરશે, ધનિ- જૈન બધુઓ શિક્ષિત જનોની સલાહ અનુસાર ચિત્ર વિષયમા આવશ્યક પ્રવૃત્તિ આદરશે અને તે રીતે બન્ને મળીને ચિત્રકળાની સહાયથી ધર્મનો અને ધર્મની સહાયથી ચિત્રકળાનો ઉદ્યોત કરશે

સ્તવન-ગાયન-વાદન

(૩)

ગયા લેખમા જૈનોએ આલેખન કળા તરફ દર્શાવેલી ઉપેક્ષા સબધી કેટલીક હકીકત જણાવી આ લેખમા સગીત વિષે થોડુ ક નિવેદન કરવાનુ છે સગીત સિવાય ભક્તિરસ આવિર્ભાવ પામી શકે જ નહિ અને ભક્તિ વિનાનો ધર્મ જળ વિનાના સરોવર જેવો લાગે રાવણે તીર્થંકર પદ સગીતના આશ્રયવી જ બાધ્યુ નરસિહ મહેતાની મહત્તા તેના ભક્તિરસથી ભરેલા પદ્યોમા જ પ્રતિબિંબિત થઈ ઇશ્વર પ્રત્યે અતુલ ભક્તિ હમેશા સગીતમા જ પરિણામ પામે છે આત્માનુ પરમાત્મા સાથે અદ્વૈત સાધવાનુ સગીત પરમ સાધન છે આ સગીત બે પ્રકારનુ છે ગાયન અને વાદન ગાયન એટલે વિવિધ પ્રકારના પદો, કાવ્યો જાત

જાતના રાગ અને આલાપોવડે ગાવા તે વાદન એટલે અનેક પ્રકારના વાજીત્રો સગીતના નિયમાનુસાર વગાડવા તે આપણા જૈનો આ બન્ને વિષયમા બહુ જ પછાત છે એવા કોઇક જ જૈનના ઘરે માલુમ પડે છે કે જ્યા સગીતનો શોખ હોય અને જ્યા મધુર વાદ્યો રણકારા કરી રહ્યા હોય ગાવાનો શોખ પણ જૈનોમા જવલ્લે જ માલુમ પડે છે સ્ત્રીઓને સગીતની કળા તો ખાસ વરેલી ગણાય ત્યારે જૈન સ્ત્રીઓએ તો સગીતનો જીવનમાથી આમૂલ બહિષ્કાર જ કર્યો દેખાય છે

આ શોચનીય પરિસ્થિતિનો ખરો ખ્યાલ જૈન મદિરમાં આવે છે જૈન મદિરમા જાઓ તો ઘણી વખત ઘોઘાટ સ્ત્રી પુરુષોના કલબલાટ સિવાય બીજુ કાઇ નહિ સાભળો સ્થળ કે સમયની ગભીરતા જોયા સિવાય જેને જેમ ફાવે તેમ બરાડા પાડતુ ઘણીવાર જોવામા આવે છે જ્યા તદ્દન શાન્તિ જોઇએ ત્યા આટલો બધો ઘોઘાટ હોય, જ્યા મધુર સગીતથી આસપાસના વાતાવરણમા દિવ્યતા પ્રગટવી જોઇએ ત્યા જાણે કે શાકબજાર હોય તેવો કોલાહલ મચાવી મૂકવામા આવે, તેવા સ્થળના આત્મા આનદ કેમ પામે અને ભક્તિરસ ઉલ્લસાયમાન કેમ થાય ? જૈન બધુઓની સગીતબધીરતા એટલી બધી વધી ગઇ છે કે બાજુએ કોઇ સુંદર સ્તવન મીઠા સરોદથી ગાતુ હોય ત્યારે તેને શાન્તિથી સાભળવાનુ તો બાજુએ રહ્યુ પણ તે સારૂ ગાય છે તેટલાથી જ જાણે પોતાનુ અપમાન થતુ હોય તેમ બાજુએ રહેલ વધારે મોટા અને ઘોઘરા સ્વરથી

ગાણું શરૂ કરી દે છે અને જે વધારે મોટા સ્વરે અને વધારે બેસૂર વિનાનુ ગાય તેને જાણે કે વધેલુ મોક્ષફળ મળી જવાનું હોય તેવી હરીફાઈનો બહુ જ દેખાવ અને હાસ્યાસ્પદ દેખાવ કરે છે આવા સગીતસ્વચ્છન્દથી મદિર અને મૂર્તિપૂજાના હેતુરૂપ આ નાનો વિનાશ થાય છે અને સાહૃદય રસિક જન એવા મદિરમા વધારે ટકી શકતો નથી. આ બાબતમા જૈન બધુઓએ બહુ જ વિચાર કરવો ઘટે છે વસ્તુત જેને ગાતા ન આવડતું હોય તેણે શાન્તિથી પરમાત્માનુ ધ્યાન ધરવું જોઇએ મદિર તે આપણું પોતાનુ ઘર નથી કે જ્યા આપણે ગમે તેનો ઘોઘાટ કરી ચાલીએ સારા સ્તવનો મદિરમા ઉચ્ચારવાનું મન થતું હોય તો આપણે ગાતા શિખવું જોઇએ મદિર તે સામાજિક સસ્થા છે મદિરમા આવનારની ફરજ છે કે મદિરની શાન્તિ અને દિવ્યતાનો જરા પણ ભગ થવા ન દેવો જેવી રીતે પુરુષો પ્રભુસ્તવનના નામે ધમાલ મચાવી મૂકે છે તેવીજ રીતે સ્ત્રીઓ પણ એવો જ બેસુરો ગાયનકોલાહલ મદિરોમાં પ્રવર્તાવી દે છે આમા સત્વર સુધારો થવાની આવશ્યકતા છે

સ્તવનોના સબધમા બીજુ પણ કેટલુક કહી શકાય તેમ છે સ્તવન ગાવામા કાળમર્યાદા તો કોઈ સમજતું જ નથી અમુક રાગ અમુક સમયે ગવાય તો જ યોગ્ય લાગે, આવા સગીતશાસ્ત્રના નિયમની સૌ કોઈ અજ્ઞતા દેખાય છે ઘણી વખત જૈનમદિરમા ભૈરવી બપોરના સાભળવામા આવે છે, પ્રભાતીયું સાજના સાભળવું પડે છે, અને માઢ, માલકોષ, સોરઠ આદિનો પ્રાત કાળમા લાભ થાય છે જ્યા

સંગીત વિષયની અસાધારણ અજ્ઞતા છે ત્યા ન્હાની બાબ તની તો શી ફરિયાદ કરવી ?

સામાન્ય સ્તવનના રાગોમા પણ એવો ભેદ જોવામા આવે છે કે કેટલાક રાગો પુરુષોના મોઢામા જ શોભે છે જ્યારે કેટલાક રાગો સ્ત્રીઓના મોઢામા જ મીઠા લાગે છે અહી એ કહેવાનો આશય નથી કે અમુક રાગો સ્ત્રીને જ ગાવાનો અધિકાર છે અને તે પુરુષથી ન જ ગાઈ શકાય આ સર્વતંત્ર સુગમમા આવો પ્રતિબંધ તો કેમ હોઇ શકે ? પણ એટલુજ કહેવા યોગ્ય છે કે જે રાગ જ્યા શોભે ત્યા ગવાય તો મીઠો લાગે, બીજે ગવાય તો શ્રવણેન્દ્રિયને તપતુ પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય દાખલા તરીકે "હારે મારે ઠામ ધર્મના, સાડા પચવીશ દેશ જો," અથવા તો "જિનજી ત્રેવીશમો જિન પાસ, આશાપુજ પુરવે રે લોલ" આવા રાગો સ્ત્રીઓના ગાયનમા વધારે મીઠા લાગે, સીતાજીના મહીનાનો રાગ "સોના સમો રે સૂરજ ઉગિયો" એ રાગ, "ઓધવજી સદેશો કહેજો શામને" એ રાગ અથવા તો "પાવાગઢથી ઉતર્યા મહાકાળી રે" એ રાગ અથવા આવા બીજા રાગો સ્ત્રીઓ ગાય ત્યારે જુદી જ મીઠાશ આવે અને પુરુષો ગાય ત્યારે તેમા સ્ત્રીત્વની ભ્રાન્તિ થાય અત્ર કહેવાનો ઉદ્દેશ એટલો જ કે આ બાબતમા વિવેક સમજાય તો સારૂ પુરુષોચિત રાગપરિબદ્ધ સ્તવનો ક્યા ઓછા અને ભાવન્યૂન છે કે સ્ત્રીયોચિત રાગનો આશ્રય લેવો પડે ? મંદિરમા કોઈ પુરુષને સ્ત્રી જેવા હાવભાવથી સ્ત્રીયોગ્ય રાગ ગાતો જોતા પુરુષચિત્તને સહેજે ગ્લાનિ થાય છે

ન્તવનો સબધી ત્રીજી વાત એ જણાવવાની કે અપ્રાસગિક સ્તવનોનો બહુ જ પ્રચાર થઈ પડયો છે હમેશા મદિરમા સ્વતન કરતા ધ્યાનમા રાખવુ જોઇએ કે આપણે આપણા ઇષ્ટદેવની સમક્ષ બેઠા છીએ તે આદર્શ પુરુષ છે, આપણે પામર પુરુષ છીએ, આપણને તેમના દર્શનનો લાભ વચો તે માટે તેમના ગુણોનુ ગાન કરવાનુ છે આ લક્ષ્યનો સ્તવનાની પસદગીમા વારવાર ભગ થતો જોવામા આવે છે અને જ્યા જે જોઇએ ત્યા તે ન હોય અને અન્ય હોય, ત્યા ઠળાનો પણ ભગ જ ગણાય, તે ન્યાયે આ વૈચિત્ર્યને કળાભગની કોટિમા જ મુકી શકાય એક સ્ત્રીએ પોતાના પતિને કહેવાનુ પદ હોય (દાખલા તરીકે “ચાલોને પ્રીત નજી પ્યારા શત્રુજય જઇએ”) તે હાવભાવથી ભકતજન પ્રભુસમક્ષ બોલે કે જ્યા તેનો કોઈ પણ રીતે અર્થ ઘટી શકે જ નહિ ત્યારે હસવુ કેમ ન આવે ? જુદા જુદા તીર્થોને લગતા સ્તવનો અથવા તિથિના મહાત્મ્યને લગતા સ્તવનો સામાન્ય મદિરમા પ્રભુ સમક્ષ ઉચ્ચારાય ત્યારે પણ એવી જ હાસ્યજનક સ્થિતિ ઉભી થાય છે “વિમલાચલ નિતુ વદીએ, કીજે એહની સેવા” અથવા તો “હાર મારા ઠામ ધરમના સાડા પચવીશ દેશ જો” એ સ્તવનો મૂળરૂપે ગમે તેવા સુદર હોય છતા પ્રભુસમક્ષ બોલવાનો અર્થ શું ? કેટલાક સ્તવનો માત્ર સ્તુત્યાત્મક હોય છે અને કેટલાક માત્ર આત્મલક્ષી હોય છે જિનમદિરમાં સ્તુત્યાત્મક સ્તવનને જ અવકાશ છે જો કે પ્રભુની શ્રેષ્ટતા વર્ણવતા સ્તવનોમા આત્માની પામરતાનુ સૂચન આવે તો તે વિષે બાધ કાઢી શકાય નહિ પણ માત્ર આત્મલક્ષી સ્તવનો તો

પ્રતિક્રમણમા જ યોગ્ય લાગે "પચમી તપ તુમે કરો રે પ્રાણી" આ સ્તવન પ્રભુસમક્ષ બોલાય તેમા બે વાધા છે એક તો તિથિના માહાત્મ્ય વર્ણનનો પ્રભુગુણગાન સાથે સબધ નથી બીજુ તો પચમી તપ કોણ કરે? પોતે કે પ્રભુ? જો પોતાને જ કરવો હોય તો પ્રભુ સામે લાબા હાથ કરીને બોલ્યાનો અર્થ શો? આવા અર્થહીન આચરણથી અન્ય જનો કેમ ન હસે? આવા એક નહિ પણ અનેક સ્તવનો બોલાય છે કે જેની અદર ઔચિત્યનો સ્પષ્ટ ભગ દેખાય છે અતિશય આત્મનિદાત્મક સ્તવનોનો પ્રચાર પણ ઘટવો જોઇએ જે પ્રતિક્રમણમા શોભે તે જિન મદિરમા ન શોભે ભગવાનના દર્શન થાય ત્યા આનદ ઉલ્લસવો જોઇએ પોતાના રોદણા રોવાને બીજા ઘણા અવસરો છે જિનમદિરનુ વાતાવરણ એવુ હોવુ જોઇએ કે જ્યા પાપ દુખ, નિરાશા, ગ્લાનિ, નિર્વેદ-સર્વનો લય થઇ જવો જોઇએ અને પુણ્ય, સુખ, આશા, ઉત્સાહ અને ઉલ્લાસને વ્યાપકતા મળવી જોઇએ આવુ વાતાવરણ ઉભુ કરવુ તે ભક્તજનના હાથમા છે પ્રભુમદિર માનુષિક સૃષ્ટિમા સ્વર્ગની વાનકી છે આ સ્વર્ગીય સ્થાનને આંસુથી કલુષિત કરવા કરતા ઉલ્લાસજન્ય ગાન કીર્તનથી પલ્લવિત કરવુ વધારે યોગ્ય છે

પ્રચલિત સ્તવનોનો મોટો ભાગ બહુ સાધારણ રાગોમા રચાયેલો જોવામા આવે છે ઉચ્ચ કવિત્વ કે મનોહર સગીત આ સ્તવનોમા અનુભવાતુ નથી રાગની વિવિધતા આ સ્તવનોની એટલી બધી દૃષ્ટિગોચર થતી નથી જૈનોમા

કાન્યમ ઠાર ઘણો જ મોટો છે, તેમાથી સાગ ઉત્તાદી લય વાળા સ્તવનો ચુટી કાઢી સમાજમા પ્રચલિત કરવા જોઈએ તેમજ તેવા નવા સ્તવનો રચાવા જોઇએ

આપણા ધાર્મિક જીવનનુ બીજુ અગ લય પામતું જાય છે જૈન કુટુબોમા રાસ વાચવાનો રીવાજ ધીમે ધીમે નાબુદ થતો જાય છે જો કે ઓળીના દિવસોમા કોઇ કોઇ ઠેકાણે શ્રીપાળ રાજાનો રાસ વચાય છે, પણ સામાન્યત આ વિષયનો શોખ ઘટતો જાય છે વયોવૃદ્ધ પુરુષ રાત્રિના વખતે રાગ કાઢીને રાસ વાચતા હોય, આસપાસ બેઠેલા બાળકો વાર્તાનો આનદ ઝીલતા હોય, પાસે બેઠેલી પરિપકવ વયની સ્ત્રીઓ હોકારો દેતી હોય, અને બાજુએ બેઠેલી યુવાન સ્ત્રીઓ ઝોકા પણ ખાતી હોય, અને વચમા વચમા વ્યવહાર કે તત્વનો ગુચવણભર્યો પ્રશ્ન આવે તો પુરુષવર્ગ તે બાબતની લાબી ચર્ચામા ઉતરી જતો હોય-આવા ગૃહજીવનના સુદર દ્રશ્યો નાશ પામતા જાય છે એ ખેદકારક છે જૈન સાહિત્યમા રાસનો મોટો ભડાર છે ઉપર્યુક્ત રૂઢિથી સામાન્ય રાગોનુ સહજ જ્ઞાન થાય છે, પ્રચલિત કથાઓનો સહેજે બોધ થાય છે અને નૈતિક અને ધાર્મિક શિક્ષણ અનાયાસે સૌ કોઇને પ્રાપ્ત થાય છે

સ્ત્રીઓમા ગહુલી ગાવાનો રીવાજ પણ ઘટતો જાય છે, તેમજ મનોહર અર્થવાળી તથા સુદર શબ્દરચનાવાળી ગહુંલીઓ જોવામા પણ ઓછી આવે છે વસત આવે અને કોયલ ન બોલે તો વસત સુનકાર લાગે તેમ ધાર્મિક ઉત્સવો આવે અને સ્ત્રીસમુદાય તે ઉત્સવોનુ સુદર ગાયનથી

અભિનંદન કરી ન શકે તો ઉત્સવો નિરસ બની જાય, માટે સારી ગહુંલીઓ એકઠી કરવાનો, મોઢે કરવાનો, તથા સાથે મળીને ગાવાનો વ્યવહાર સવિશેષ ઉત્તેજનને યોગ્ય છે

સંગીત ગાયનપ્રકાર વિષે આટલુ જ હવે વાદન પ્રકાર તપાસીએ, આપણા મંદિરોમા હવે હાર્મોનિયમે ઘર ઘાલ્યું છે હાર્મોનિયમ સાધારણ રીતે મીઠું અને સહેલાઈથી શિખી શકાય તેવુ વાજીત્ર છે, તેથી તેનો તદ્દન બહિષ્કાર કરવાનુ તો બની શકે નહિ, પણ હાર્મોનિયમ જે વાજીત્રોને પદભ્રષ્ટ કરીને આપણા મંદિરમા આટલુ અગત્યનુ સ્થાન લેતું જાય છે તે જ માત્ર ગ્લાનિપ્રદ છે સારંગી, દિલરૂબા, તાઉસ કે સતારના મીઠા મંદ મંદ રણકાર આગળ હાર્મોનિયમનો અવાજ ઘોંઘાટ જેવો લાગે છે સારંગી વિગેરે આપણા પૂર્વકાળના વાજિત્રમાથી જે ઉચ્ચુ સંગીત ઉદ્ભવી શકે છે તેનો અંશ પણ પાશ્ચિમાત્ય હારમોનિયમમા અનુભવાતો નથી, હારમોનિયમ એકાદ કલાક સાભળતા કંટાળો આવશે અને માથુ દુખવા આવશે, તાતના નાદોમા આવુ કંઈ નહિ બને સતારનો ઝણઝણાટ મંદિરના ઘુમટમા જ્યારે આંદોલિત બને છે, અથવા તો સારંગીની મીઠી તરંગમાળા મંદિરના ભવ્ય રંગમંડપમા વહેવા માંડે છે ત્યારે જે દિવ્ય આનંદ પ્રગટે છે તેના સરખામણીમા હારમોનિયમ કયા ઉભુ રહી શકે?

આવીજ સ્થિતિ શરણાઇ નોબતની બાબતમા થઇ છે શરણાઈ નોબત અદૃશ્ય થતા જાય છે, અંગ્રેજી બેન્ડ વગાડવાનો પ્રચાર વધતો જાય છે આપણા કાઠિયાવાડ કે

ગુજરાતમા પણ શરણાઇ વગાડનાર એવા સાધારણ થઇ ગયા છે કે ખાઇપમાથી કુક મારી કઠોર સુર કાઢવા સિવાય સગીત કે રાગનુ તેમને કશું ભાન હોતુ નથી અને તેથી તે કઠોરતાથી કટાળેલા જૈન બધુઓ તેટલા જ કઠોર પણ નવીન હોવાથી વધારે વ્યામોહ જનક બેન્ડ–પડઘમને વધારે પસદ કરે તે સ્વભાવિક છે પણ ખરી રીતે બેન્ડને ઉતેજન આપવાને બદલે શરણાઈ નોબતને સુધારવાનો પ્રયાસ વધારે આદરવા યોગ્ય છે શરણાઇની મીઠાશ અનુભવવી હોય તો મહારાષ્ટ્રમા જવુ મુંબાઇમા પણ ગીરગામના લતામા ફરતા ઘણી વખત શરણાઇમા એવા મીઠા આલાપો અને મધુર રાગો સાભળવા મળે છે કે ચાલતા બે ઘડી ચરણો સ્થિર થઇ જાય વડોદરાના શરણાઇવાળા વખણાય છે સુરતના એક કુના ધાર્મિક ઉત્સવો પ્રસગે વડોદરાના શરણાઇ નોબત વાળાને બોલાવવામા આવતા હોય તો વધારે સારૂ કોઈએ પાત કાળે શત્રુજયની તળાટીમા વાગતી શરણાઈ નોબત સાભળી છે અને તેની અનુપમ મીઠાશ તરફ કોઇનુ ધ્યાન ખેચાયુ છે? મલ્લીનાથજી (ભોયણી) મા પણ શરણાઇ નોબત સાભળવાની એવી જ મજા આવે છે ધર્મશાળામા રાતના સુતા હોઇએ અને પ્રાત કાળમા શરણાઇમા વાગતી ભૈરવી આપણને જાગૃત કરે ત્યારે તે સુખુ અને ઉન્નુ બને કવા મધુર લાગે છે? સરણાઇ નોબત આપણુ મગળ વાજિત્ર છે, કાળ પરિમાણુ નિવેદન કરવાનુ કામ પણ આ વાજિત્રને માથે હતુ બેન્ડમા ખર્ચ ઘણો, સગીત કે રાગનો ધડો નહિ, ઘણું ખરૂ અગ્રેજી ગત અથવા તો નાટકના રાગો વગાડે–તેમા પણ હોય આનદનો પ્રસગ અને વગાડે

કોઈ નાટકનુ કરુણાપૂર્ણ ગાયન, હોય શાન્તિનો અવસર અને મચાવી મુકે "ક્વીક માર્ચ" ની ધુન આવા બેહૂદા વાજિત્ર કરતા તો કાંઈ વાજિત્ર ન વાગે તો વધારે ઇચ્છના યોગ્ય છે

ગાયન વાદન કળાનો વિચાર કરતા સહેજે નૃત્યકળા ઉપર લક્ષ્ય જાય છે. પ્રાચીન કાળમા નૃત્યકળા સારી રીતે પ્રચલિત હતી સ્ત્રીઓને આ કળામા અભ્યાસ કરાવવામા આવતો, પુરુષો પણ નૃત્ય કરતા આજકાલ પાશ્ચિમાત્ય દેશોમા નૃત્યકળાનો એટલોજ આદર કરવામા આવે છે આપણા દેશમાથી આ કળા એકદમ નાશ પામતી જાય છે અત્યારે માત્ર નાયિકાના ઘરમા જ તેનો વાસ જણાય છે નૃત્યકળાથી આપણે એટલા બધા દૂર ગયા છીએ કે નૃત્ય કરવાનો ખ્યાલ આપણને બીનકુદરતી લાગે છે. ખરી રીતે નૃત્ય તો આત્માનો આનદાવિર્ભાવ છે જ્યારે માણસને બહુ જ આનદ થાય છે ત્યારે સહેજ નાચવા મડી જાય છે, જ્યારે બાળકને બહુ કલ્લોલ થાય ત્યારે એકદમ કુદવા મડે છે પશુઓમા આવુ જ જોવામા આવે છે લાબા વખતના અનભ્યાસથી નૃત્યકળા પ્રત્યે આપણા લોકોને એવો અણગમો ઉત્પન્ન થયો છે કે હુ તેમને નાચવાનુ શિખવા કહુ તો હુ જ તેમના ઉપહાસને પાત્ર બનુ, પણ નાના બાળકો તેમજ બાળિકાઓને તો આ વિષયમા કેળવણી આપવાની ખાસ જરૂર હુ સમજુ છુ કેટલેક ઠેકાણે એવી બાળમડળીઓ જોવામા આવે છે કે જ્યા ગરીબ પૈસાદાર–ઉભય વર્ગના બાળકો એકઠા મળે છે, ગાતા, નાચતા તથા કાડીયારાસ લેતા શિખે છે અને

જિનમંદિરમાં પૂર્ણ ઉમાહ અને ઉલ્લાસથી પોતાના કળા કૌશલ્ય પ્રદર્શિત કરે છે પણ આવી મંડળીઓ બહુ જ ઓછી થતી જાય છે છેવધવાની જરૂર છે, વડિલોએ સહાય કરી આવી મંડળીઓ ઉભી કરવી જોઇએ દાંડીયારાસમાં ઉંચી કમ્મત પણ સમાયલી છે મોટી ઉમ્મરના પુરુષો પણ ડાંડીયારાસ લઈ શકે, સ્ત્રીઓ પણ રાસ ગુંથી શકે ઉભય ક્રિયાનો મંદિરોમાં પ્રચાર થાય તો ભક્તિરસ કેટલો પુષ્ટ થાય અને સમાજ સંગીતનો કેવો વિકાસ થાય?

કવિતા સાહિત્ય પૂજા પ્રતિક્રમણ નાટક

(૪)

આજ કાવ્યનાટક સબંધી વિચાર કરીએ પ્રથમ એ જણાવવાની જરૂર છે કે કાવ્ય એ વિવિધ કળાઓમાંની એક કળા છે અન્તરાત્મામાં જે સુન્દર વિચાર કે કલ્પના ઉઠે તેને સ્થૂલ સાધનોની સહાયવડે અન્ય જનોનું ચિત્ત રંજન થાય તેવી સુન્દર રીતે વ્યક્ત કરવાની શક્તિ ને કળા કહેવાય રંગોની સહાયવડે કલ્પના આળેખવામાં આવે તો તે ચિત્રકળા કહેવાય, વાદ્યોની સહાયવડે અને જુદા જુદા સુરની મિલાવટથી અંદરના કલ્પનાડોલનને સ્વરવડે વ્યક્ત કરવામાં આવે તો તે સંગીતકળા કહેવાય, તેવી જ રીતે મનના સુન્દર ભાવોને તથા વિચારોને સુંદર શબ્દરચના અને મનોહર અર્થઘટના દ્વારા અન્ય નમક્ષ મૂકવામાં આવે ત્યારે તે કાવ્યકળા કહેવાય તે કળામાં કુશળ માણસો કવિ કહેવાય કવિની લોકજીવન ઉપર હંમેશાં બળવાન

સત્તા હોય છે તે ધારે તો લોકજીવનનો ઉદ્ધાર કરી શકે; ધારે તો લોકજીવનનો અધઃપાત પણ કરી શકે

જગતના ઉંચામાં ઉંચા વિચારો હમેશા કવિતાદ્વારા દર્શન દે છે ધર્મને તો કાવ્ય વિના ક્ષણ પણ ન ચાલે પ્રાર્થના, પૂજા, ભજન, સ્તવન આદિ સર્વ કાંઈ કવિતામાં જ હોય છે ધાર્મિક વાર્તાનું સાહિત્ય લોકગણ સમક્ષ કાવ્ય દ્વારાજ મૂકવામાં આવે છે મહાભારત અને રામાયણ મોટા કાવ્યો છે તત્ત્વજ્ઞાનનું નિરૂપણ પણ ઘણી વખત કવિતાની સહાયથી કરવામાં આવે છે ભગવદ્ગીતા કે જ્ઞાનસાર આવા જ ગ્રંથો છે જૈન ધર્મના સાહિત્યનો મોટો ભાગ કાવ્યગ્રથિત જ છે સ્તવન, સ્તુતિ, સજ્ઝાય અને છંદોનો સંગ્રહ પાર વિનાનો છે જૈન રાસની સંખ્યા તો હજુ નિર્ણિત નથી થઈ સંસ્કૃત તેમજ માગધી ભાષામાં પણ જૈનોનું કાવ્ય સાહિત્ય કાંઈ ઓછું નથી ભક્તામર કે કલ્યાણમંદિર જેવા નાના કાવ્યો, ત્રિશષ્ટિ શલાકા પુરુષ ચરિત્ર કે પઉમ ચરિયમ્ જેવા મોટા કાવ્યો અનેક છે વૈરાગ્યવાસિત શાન્ત રસ વ્યાપ્ત પદો સ્થળે સ્થળે દૃષ્ટિગોચર થાય છે—આનંદઘનજી ને ચિદાનંદજીના પદો કેટલા રમણીય અને અર્થગંભીર છે? ગાનાર ગાયા કરે અને વિચારક વિચાર્યા કરે તોય પાર ન આવે

આમ છતાં અત્યારે કાવ્યવિષયમાં જૈનો તરફથી જે નવું સાહિત્ય પ્રગટ થતું જાય છે તે તદ્દન ઉતરતી પંક્તિનું દેખાય છે જેમ વર્ષાથી સૃષ્ટિ ખીલે છે અને નવપલ્લવિત થાય છે તેમ ધાર્મિક કવિથી ધર્મજીવન વિકસે છે અને

વધે છે પણ અત્યારે આખી જૈન સમાજમા એક પણ જૈનકવિ દેખાતો નથી કે જે કાવ્યરસિક ધર્મપરાયણ જૈનોની કાવ્યપિપાસા તૃપ્ત કરી શકે અને ઉન્નત ધર્મની આરોહણ શ્રેણિએ લઇ જઇ શકે કેટલાક સાધુઓ તેમજ શ્રાવકો કાવ્યો રચવાનો કે પૂજા બનાવવાનો પ્રયાસ કરે છે પણ હજુ સુધી ઉચી જાતના કાવ્યો દૃષ્ટિગોચર થતા નથી છેલ્લા છેલા આત્મારામજી મહારાજના કાવ્યોમા શબ્દ ચમત્કૃતિ, સગીતમાધુર્ય તેમજ કેટલેક ઠેકાણે અર્થગાભીર્ય અનુભવાય છે શ્રીમદ્ રાજચદ્રનુ "અપૂર્વ અવસર એવો કયારે આવશે એ પદ ઉચ્ચકોટિના કાવ્યમા મૂકી શકાય પણ ત્યાર પછી એવા સુન્દર પદ્ય, સ્તવન વા પૂજાનો જન્મ થયો દેખાતો નથી, પૂજાનુ જૈનોમા અઢળક સાહિત્ય છે, અને તેમા કેટલુક બહુજ ઉત્તમ પ્રકારનુ છે વીરવિજયજી જેવા રસવિલાસી સાધુઓ હાલ કેમ દેખાતા નથી ?

સારો કવિ ઉપજવો ન ઉપજવો તે કુદરતને આધીન છે તેથી તે બાબત ખેદ કરવો તે નિરર્થક છે, પણ વર્તમાન જૈનોની કાવ્યવિષય તરફ અગાધાગ્ય ઉપેક્ષા અક્ષમ્ય લાગે છે તેમના નિત્ય જીવનમા ઉપયોગમા આવતા-ગવાતા પદો જોતાવિચારતા તેમની પસદગી કેટલી નિર્માલ્ય અને કાવ્યરસ વચિત છે તેનો સહેજે ખ્યાલ આવશે અષ્ટપ્રકારી પૂજાના દુહાઓ તદ્દન સાધારણ છે અને આથી પણ સાધારણ અને લગભગ અર્થ વિનાનુ કાવ્ય આરતિ અને મગળ દિવાનુ છે "જય જય આરતિ આદિ જિણદા, નાભિરાયા મારૂદેવીકા નદા" અથવા તો "દિવો રે દિવો

મગળ દિવો, આરતિ ઉતારો બહુ ચિરજીવો' આ તે કાઇ કાવ્ય કહેવાય કે નાના છોકરાની 'સારી ચોપડીઓ શોભાય, હૈયુ દેખી તે હરખાય" જેવી કવિતા કહેવાય ? અમુક રાગના માળખામા શબ્દો જડી દેવાને કવિતા કહેવાતી હોય તો આવુ ચલાવી લેવાય, કવિતામા રાગના લય પ્રમાણે શબ્દોની ગોઠવણને તો બહુ ગૌણ સ્થાન છે આરતિના કાવ્યમા પરમાત્માની સ્તુતિ હોવી જોઇએ તેને બદલે આરતિની સ્તુતિ અને આરતીના ફળનુ વર્ણન આવે જૈન ધર્મ ક્ષત્રીયો પાસેથી વૈશ્યોના હાથમા ગયો ત્યાર પછી ફળ અને લાભાલાભની ગણતરી વધી ગઇ તે એટલે સુધી કે નવકારના પહેલા પાચ પદ કરતા પછીના ચાર પદ વૈશ્યો વધારે ભાર મૂકીને ગાય અથવા સભળાવે આરતિ જેવી પ્રાચીન કાળની પવિત્ર ધર્મક્રિયામા ગાવા માટે પણ એક સુન્દર કાવ્ય ઉપજાવી ન શકીએ તો પછી આપણી મતિ કાવ્ય વિષયમા કેટલી બધી કુઠિત થઇ ગઇ ગણાય ?

જેવી રીતે આરતી સબધી કહ્યુ તેજ ટીકા સ્તવનોને લાગુ પડે છે આપણી ચોવીશીઓ ઘણી વખત વાચી વિચારી—કેટલાક બીજા સ્તવનો પણ જોયા, પણ તેમાથી અપવાદરૂપે કેટલાક બાદ કરતા ઘણાખરા કવિત્વના દૃષ્ટિબિન્દુએ બહુજ પામર લાગે છે આમા પણ અર્થ કે સ્તવનનો વિષય વિચાર્યા વિના જ્યારે જૈનગધુઓને આ પ્રાસગિક ર [illegible]ટની માફક પઢતા જોઉ છુ ત્યા મનમા ખ [illegible] થઇ આવે છે અને વિચાર [illegible] કે અનત [illegible] વીર ભગવાનના

આટલી બધી જડતા કેમ ? સ્તવન સ્તુતિઓ કે પ્રાર્થનાઓ એવી હોવી જોઇએ કે જેમા સ્થુલ બાળતોના ઉ લેખને તદ્દન ગૌણુ સ્થાન મળવુ જોઇએ, ભાષા કે વિચારની ગ્રામ્યતા અદ્દશ્ય થવી જોઇએ, કાચનમા હીરા જડાય તેમ સુન્દર શબ્દોમા મનોહર અર્થની ઘટના થવી જોઇએ, કાવ્યનુ અખડ ઝરણુ વહેવુ જોઇએ અને પદે પદે શાન્ત રસનુ તેમજ અનુપમ ભકિતનુ દર્શન થવુ જોઇએ

એક કવિ ભગવાન પાસે મોક્ષ માગે છે તે શી રીતે ? "આપી દો, આપી દો, ઝટપટ ઝટપટ" આ તે કાવ્ય કહેવાય કે ભગવાનની મશ્કરી ? અનુકરણશીલ વૃત્તિ તો જૈનોને જ વરી જણાય છે નરસિંહ મહેતાના નાટકમા એક કવિએ કાવ્ય બનાવ્યું કે—

"વ્હાલા વેગે આવો રે, દયા દીલે લાવો ને,
ભીડ મારી ભાગવા હોજી "
નહિ આવો તો જાશે સેવકની લાજ વ્હાલા૦

ત્યારે અન્ય જૈન કવિએ તે ઉપરથી નીચે પ્રમાણે કાવ્ય બનાવી દીધુ

"ત્રીશલાના જાયા રે, મહાવીર સ્વામી આવજો ને,
નહિ આવો તો, થાશે સેવકના બેહાલ" ત્રીશલાના૦

આવા કવિતાશૂન્ય અનુકરણપૂર્ણ ગાયનો બનાવવામા આવે અને રાગોને માટે "સાહેબા મલુણા નાની નણદલના વીરા' અને "દાણા વીણવા ગઈતી ત્યારે વીંછીડે ફટકાવી" એવા નાટકી ક્ષુદ્ર રાગોનો આશ્રય લેવામા આવે તે જોઇ કોણુ કાવ્યરસિક જૈન ખેદ ન પામે ?

જૈનોના ધાર્મિક જીવનમા જેટલું સ્થાન પૂજા ભોગવે છે, તેટલુ જ અગત્યનુ સ્થાન પ્રતિક્રમણ ભોગવે છે મૂર્તિ પૂજક યા અમૂર્તિપૂજકને પણ પ્રતિક્રમણ સ્વીકાર્ય અને આદરણીય છે વસ્તુત આત્મીય જીવનની નિયમિત પર્યાલોચના કરવી, ભૂલોને માટે પશ્ચાતાપ કરતા રહેવુ અને આગળ વધવા—આત્મ પ્રગતિ સાધવા—માટે આવશ્યક આત્મબળ પ્રાપ્ત કરતા રહેવું—આ જૈન ધર્મનુ ખરૂ રહસ્ય છે આવી ઉન્નત આશયોથી ભરેલી પ્રતિક્રમણ ક્રિયા પણ રસહીન અને કેટલેક ઠેકાણે પુનરાવૃત્તિની પરંપરા જેવી દેખાય છે, તેમા મોટો ફેરફાર કરવાની જરૂર છે ઉકત દોષને લીધે શિક્ષિત જૈનોને પ્રતિક્રમણ પ્રત્યે અરૂચી વધતી જાય છે જે કળાવિહીનતા જૈનોના ધાર્મિક જીવનના અન્ય અંગોમા જોવામા આવે છે તેજ કળા વિહીનતા પ્રતિક્રમણની ઘટનામા જોવામા આવે છે પ્રતિક્રમણમા કેટલીક સાધારણ લાગતી અથવા પુનરાવૃત્તિ જેવી જણાતી બાબતો કાઢી નાખી પ્રચલિત ભાષામા રચાયેલા ઈશ્વર સ્તુતિના તેમજ આત્મ ચિન્તવનને લગતા સુન્દર પદ્યોને સ્થાન આપવામા આવે તો સહેજે પ્રતિક્રમણ ઉપર લોકોને પક્ષપાત વધે, તેનુ રહસ્ય બરાબર સમજાતા પ્રતિક્રમણ વધારે ઉપયોગી થઇ શકે અને આત્માનુ અનુરંજન તેમજ ઉદ્ધાર—ઉભયને સહેલાઇથી સાધી શકાય અલબત્ત, એ સ્પષ્ટ છે કે એ કામ શાસ્ત્રવિશારદ આચાર્ય તેમજ સાધુઓનુ છે પ્રતિક્રમણ બહુ મહત્વની ક્રિયા હોઈને તેમા ફેરફાર કરવા, અમુક સૂત્રો કાઢી નાંખવા, બીજા સૂત્રો દાખલ ... તો પ્રચલિત ભાષામા નવા

બનાવવા વગેર બાબતો સાધુમુનીરાજના પ્રદેશની અને તેઓ કરે તોજ સર્વમાન્ય બની શકે આમ હોવાથી સદ્ધર્મ રક્ષક સાધુજનોને મારૂ સવિનય વિજ્ઞાપન છે કે નીરસ બનતી જતી અને તેથીજ જૈનોના જીવનમાથી લુપ્ત બનતી જતી પ્રતીક્રમણ ક્રિયાનો ઉદ્ધાર કરવા-તેને રસવતી બનાવવા-સુદર, સરળ, સુગ્રાહ્ય કા યો. પદ્યો તેમજ સૂત્રોથી સુગ્રથીત કરવા સત્વર પ્રવૃત્ત બનવાની ખાસ જરૂર છે

નાટક કા યનુ એક અગ હોઇને જૈન કાવ્યોનો વીચાર કરના નાટક વીષય તરફ સહેજે દૃષ્ટી દોડે છે નાટકના બે ઉદ્દેશ છે-વર્તમાન સામાજિક જીવનનુ યથાર્થ પ્રતીબિંબ રજુ કરવું અને તેજ જીવનના ખોટા અંશો દૂર કરે અને સારા અંશોનુ આરોપણ કર એવા મહાન આદર્શો સમાજ સમક્ષ મુકવા નાટકમા સવ રસોને પૂરો અવકાશ હોવાથી લોકોને નાટકમા સૌથી વધારે રસ પડે છે, તેમજ ભજવાતા નાટકની લોકજીવન ઉપર અસર પણ એટલીજ બળવાન થાય છે કોઇ પણ દેશના નાટકો જુઓ એટલે એ દેશનુ સામાન્ય જીવન કેવુ છે અને તેની પાછળ શા ઉદ્દેશો રહેલા છે તેનો એકદમ ખ્યાલ આવી શકે છે નવી ભાવનાઓનો પ્રચાર કરવા માટે નાટક ઉતમોતમ સાધન છે લોકો ઉપર ધર્મની સતા મજબુત ટકાવી રાખવા ખાતર તેમજ અન્ય જનોમા ધર્મનો પરિચય તેમજ પ્રચાર વધારવા માટે ધાર્મિક નાટકો રચાતા તેમજ ભજવાતા અત્યારે પણ હિંદુધર્મના

અનેક નાટકો રગભૂમિ ઉપર ભજવાય છે જૈન ધર્મમા પણ નાટક સાહિત્ય રચાયલુ છે ધાર્મિક નાટકો ભજવવાનો પ્રાચીન કાળમા રીવાજ હોય એમ ધાર્મિક કથાઓ ઉપરથી માલુમ પડે છે અષાઢભૂતિને ભરતચક્રવર્તીનો પાઠ ભજવતા કેવળજ્ઞાન થયાનુ દૃષ્ટાન્ત બહુ આકર્ષક છે અત્યારે સ્થિતિ પલટાઇ ગઇ છે અત્યારે જૈન નાટકો ભાગ્યેજ રચાય છે અને તેવા નાટકો રગભુમિપર ભજવવા સામે તો જૈનોને બહુજ મોટો વીરોધ છે વર્તમાન નાટકોમા કૃષ્ણ ગોપીની શૃગારાત્મક ચેષ્ટાઓ જોઇને અને તે કારણથી કૃષ્ણ વગેરેને પ્રેક્ષકવર્ગના અતિ ઉપહાસપાત્ર બનેલ જોઇને રખેને આપણા ઇષ્ટદેવની આવી સ્થિતિ થાય એ ભયનુ આ પરીણામ છે, પણ આવી સ્થિતી આપણી બાબતમા ઉભી થવાનો જરાય સભવ નથી એનો જૈન બધુઓને ખ્યાલ નથી, કૃષ્ણ અને ગોપીઓના સબધની કિંવદન્તીએ જ એવી છે કે તદ્વિષયક નાટય પ્રયોગોમા શૃગાર આવ્યા વીના રહેજ નહિ ભગવાન મહાવીર કે ઋષભદેવના ચરિત્રમા એવી શી વાતો છે કે જેનુ નાટક થતા લોકો બોધ પામવાને બદલે ઉપહાસ કરે ?

કેટલાકના મનમા એમ થાય છે કે આ ચારિત્રશૂન્ય નાટકીઆઓ ભગવાન મહાવીર, નેમનાથ કે ગૌતમસ્વામીનો પાઠ લે અથવા તો સાધુવેશે રગભૂમિ ઉપર આવી ઉભા રહે તે કેવુ બેહુદ લાગે ? કેટલાક વળી તેમા જૈન ધર્મની આશાતના સમજે છે અલબત્ત, નાટકીઆઓ સુચરિત[illegible]ય ત્યા સુધી શુદ્ધ નાટકો ભજવી ન[illegible]

તેમજ નાટકમા આળેખાયલા ઉંચા આદર્શો લોક હૃદયમા બરોબર ઉતરી ન શકે, છતા પણ ઉપર જણાવેલા વિચારથી જૈન નાટકોનો સર્વથા બહિષ્કાર કરવો યુક્ત નથી નાટકો સમાજમા કેટલુ અગત્યનુ સ્થાન ભોગવે છે તે સમજવાની જરૂર છે જો પ્રભુ કે સાધુનો પાઠ ભજવવામા આશાતના હોત તો પ્રાચીન કાળમા પણ નાટક ભજવવા વિષે નિષેધજ કરવામા આવ્યો હોત, જૈન નાટકના અનભ્યાસને લીધે જૈન નાટકની કલ્પના વિચિત્ર લાગે છે, જૈન કાળ મહાસાગરમા ડુબતો જાય છે અને જૈનોની સખ્યા ઘટતી જાય છે તે પરિસ્થિતિમાથી બચવા માટે નાટક, એક ઉત્તમ સાધન તરીકે સહાય આપી શકશે અત્યારે જૈન ધર્મનો કોઇને ઉપદેશ આપશો તો નહિ સાભળે, પણ તેજ ઉપદેશના મૂળ પ્રભાવરૂપ મહાવીર આદિ તીર્થંકરોના ચરિત્રો રગભૂમિ ઉપર ભજવાતા હશે તો સૌ કોઇ બહુ ભાવ તથા પ્રીતિથી જોશે બુદ્ધ ચરિત્રનુ નાટક લોકો કેટલા રસથી જોતા? બુદ્ધ ચરિત્ર જોતા સ્ત્રી પુરૂષોને બુદ્ધના વિષે કેવુ માન ઉપજતુ? તથા બુદ્ધ ધર્મના રહસ્યને જાણવાની કેટલી જીજ્ઞાસા થતી? સીનેમેટોગ્રાફમા જીસસક્રાઇસ્ટનુ નાટક કેવુ સુન્દર રીતે ભજવાય છે અને અન્ય ધર્મીઓ પણ કેટલા ભાવથી ક્રાઇસ્ટનુ ચારિત્ર નિહાળે છે? મહાવીર સ્વામીના જીવનમા નાટકશાળામા ભજવાય એવા કયા ઓછા રસમય વિભાગો છે? કોઇ સાધુનો વેશ પહેરે કે કોઇ સાધ્વી થઇને સ્ટેજ ઉપર આવે તે બહુ ખોટુ તે ખ્યાલ માત્ર ભ્રાન્તિ પરિણામી છે જેને પુસ્તક વાચવા નથી ઉપદેશ સાભળવા નથી અને

ધર્મ અધર્મ વિચારવાની તસ્દી લેવી નથી તેને નાટક સિવાય ભગવાન્ મહાવીરનો સદેશ શી રીતે સભળાવશો ? તીર્થંકરોના ચરિત્ર ઉપરાત જૈનોના કથા સાહિત્યમા બીજો એટલો અખુટ ભડાર છે કે અનેક નાટકો રચી શકાય તેવી સુન્દર વસ્તુઓ જ્યા ત્યા મળી આવે, આ વસ્તુઓનો નાટકકારો લાભ લેતા નથી એમ નથી પણ જૈનોનો આ વિષયમા એટલો બધો વિરોધ જોઈને તે તે વસ્તુમા ફેરફાર કરીને નાટકમા ઉતારે છે મહાવીર હોય ત્યા કૃષ્ણ કે રામને મુકી દે, સાધુ હોય ત્યા સન્યાસીને ઉતારી દે અને શ્રાવક હોય ત્યા વૈષ્ણવ કે શિવોપાસકની સ્થાપના કરી દે આપણી જ વસ્તુઓનો આપણા કદાગ્રહને લીધે આવો વિપર્યાસ કરવામા આવે તેમા ડહાપણ કે લાભ શુ ? સુવિખ્યાર નાટકકાર ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજીએ નાટકો રચવામા જૈન કથાઓનો કયા ઉપયોગ કીધો નથી ? વીણાવેલી શ્રીપાળ રાજાના રાસનુ જ રૂપાન્તર છે, છતા પણ આવી ઉત્તમ કથાઓ જૈન સાહિત્યમા ભરેલી છે, આવા ઉત્તમ ચરિત્રો જૈન મહાપુરૂષોના છે, આવા ઉપકારો આખા જગત્ ઉપર જૈન તીર્થંકરોનાજ છે આવુ લોકોને નાટકદ્વારા સીધે સીધુ ભાન થાય અને લોકોને જૈન ધર્મ અને જૈન મહાપુરૂષો પ્રત્યે રાગ વધે તો તેમા ખોટુ શુ ?

હમણા કુમારપાળનુ નાટક ભજવાયું તેમા પણ આવીજ ધમાલ થઈ હતી નાટકકાર બહુ સારી રીતે સમજતો હતો કે જૈન ભાઈઓમા આ બાબતમા

કોળાહળ થશે તેથી જેમ બને તેમ જૈન વિષે ઓછા ઉલ્લેખ આવે, સાધુઓ ઓછા દર્શન દે, હેમચંદ્રાચાર્ય પડદામાજ રહે તેવી નાટકકારે ખાસ સંભાળ લીધી હતી એક ઠેકાણે અણછુટકયે બે સાધુ લાવવા પડે છે તેમને સન્યાસીનો પોશાક પહેરાવે છે આમા આપણને શું લાભ થયો ? હેમચંદ્રાચાર્ય કુમારપાળના ઈતિહાસમા અમરસ્થાન ભોગવે છે અને તે કુમારપાળની આટલી મહત્તાનું મૂળ કારણ છે તે કુમારપાળના નાટકમા આપણા કદાગ્રહને લીધે દર્શન પણ ન દે તેમા આપણે અભિમાન પામવાનુ કે શરમાવાનુ ?

ધાર્મિક લાગણીને આવિર્ભાવ આપવાનુ નાટક એક કિંમતી સાધન છે નાટકશાળામા જૈન નાટકો ભજવા વાની શરૂઆત થવી જોઈએ, તેવીજ રીતે જૈન કથાના જુદા જુદા વિભાગો મંદિરમા પણ ભજવાતા હોય અથવા તો શાળાના વિદ્યાર્થીઓ પ્રસંગે પ્રસંગે ભજવતા હોય તો જૈન સમાજને ઘણો લાભ થાય વૈષ્ણવ મંદિરમા કૃષ્ણ તેમજ રામના ચારિત્રો ભજવાય છે જુદા જુદા નાટકોમા આવતા પ્રસંગો પણ અત્યારના વિદ્યાર્થીઓ બહુ સારી રીતે ભજવે છે આથી આનંદ સાથે સહેજે ધર્મના સંસ કારો લોક જીવનમા રૂઢ થાય છે

હું નાટકોનો પક્ષ કરૂ છુ તેથી અત્યારે જે નાટકો જેવી રીતે ભજવાય છે તે દોષ વિનાના અને ઉત્તેજન આપવા યોગ્ય છે એમ મારો કહેવાનો આશય ન સમ જવો શુદ્ધ નાટકના દૃષ્ટિબિન્દુએ તેમજ નીતિ વ્યવહારના

ધોરણે અત્યારે ભજવાતા નાટકો અનેક દોષોથી ભરેલા છે અને તેમા સુધારો થવાની ખાસ જરૂર છે. ઇતિહાસનુ જ્ઞાન નહિ, ફેશનનું અગ્રસ્થાન, બિભત્સ ફારસો, અણુઘટતા અભિનયો, સગીતનો લગભગ અભાવ, અને આવા અનેક દૂષણોથી અત્યારના નાટકો દૂષિત છે, જેથી સમાજ જીવનને બહુજ ધક્કો પહોચતો જાય છે જૈન કથાઓ પણ આવી રીતે ભજવાય તો તેમા કાઇ બહુ લાભ ન થાય એટલા માટે એક બાજુએ જેમ હુ જૈન નાટક સાહિત્ય ખુબ સમૃદ્ધ થતુ જોવા ઉત્સુક છુ તેટલોજ હુ અત્યારના નાટકોના રૂપરગમા મોટો ફેરફાર થતો જોવા ચિન્તાતુર છુ

જૈન કાવ્ય તથા નાટક વિષે પ્રસ્તુત લેખના દષ્ટિબિન્દુએ આ મારા સામાન્ય વિચારો છે વિચારો હોય તેવાજ દર્શાવતા સભર્વ છે કે ધર્મયુક્ત છે 'અત્યારે ચાલે છે તેજ બહુ સારૂ છે' એમ માનનારા જૈન બધુઓની લાગણી કદાચ દુખાય તો તેઓની હુ ક્ષમા યાચુ છુ, અને મારા વિચારોમા જે કાઇ સ્વીકારવા જેવા લાગે તે સ્વીકારીને અન્યની ઉપેક્ષા કરવા વિનતિ કરૂ છુ જૈન બધુઓના ક્ષમાભાવની તેમજ ઉદારતાની હજી મને તો સવિશેષ અપેક્ષા છે, કારણ કે હવે પછીના વિભાગોમા એવા કેટલાક વિચારો જણાવવાના છે કે જેમા સૌ ભાઈઓ સહેલાઈથી સમત થઈ ન શકે મારો આશય શુદ્ધ છે તે ધ્યાનમા લઈને જે લખાયુ છે અને હવે જે લખાશે તે શાન્તિથી વાચવા વિચારવા પુન. વિજ્ઞપ્તિ છે

તથા જમણવારોને કલુષિત અને કુરૂપ કરી રહેલા છે ઉત્સવો સૌન્દર્યની ઉપાસનાનો પ્રગટ અવીર્ભાવ ગણાય, તે સૌન્દર્ય શાન્તિ વિના અનુભવી શકાયજ નહિ તેને બદલે આપણા ઉત્સવોમા શાન્તિ કે સૌન્દર્યનો અશ બહુ થોડો જોવામા આવે છે આ કેવો વિપર્યાસ ? ઉત્સવમા અન ર્ગળ દ્રવ્ય ખર્ચાય, છતા ઉત્સવોનો આશય તો અફલિત જ રહે ઉત્સવ પ્રસગે જે શોભા કરવામા આવે છે તે જોઇ હાસ્ય તેમજ ગ્લાનિ ઉપજે છે શત્રુંજ્યની રચના કરી હોય તેના ઉપર પાખવાળી પરીઓ ઉડતી હોય, અથવા તો પશ્ચિમની આકૃતિવાળા કુલપાનોથી આવી રચનાઓને શણગારી દેવામા આવી હોય, બેન્ડના ઘોઘાટથી મદિરમાના અધિષ્ટાયિક દેવતાઓ પણ આકુળ વ્યાકુળ થઇ ગયા હોય અને અગ્રેજી પોશાકમા સુસજ્જિત થયેલા બાળકો એકઠી થયેલ મડળીને ચિત્ર વિચિત્ર બનાવી રહેલ હોય આવુ ઘણુ આપણા ધાર્મિક ઉત્સ વના પ્રસગોએ જોવામા આવે છે ઉત્સવ પ્રસગે શાન્તિ ઉત્સાહના અભાવનું ચિહ્ન લેખાય અને જેમ ઘોઘાટ-ધમાલ વધારે તેમ આપણા ધાર્મિક ઉત્સવોની વિશેષ સફળતા અને મહત્તા ગણાય—આ કેવુ વિચિત્ર ! આ વિષયમા મહાત્મા ગાધીજીના કેટલાક વખત પહેલા પ્રગટ થયેલા વિચારો વાચકના મનન માટે રજુ કરૂ છુ પોતાના આશ્રમમા થયેલા એક શાન્તિમય લગ્ન સાથે અમદાવાદના લગ્ન પ્રસગોની ધમાલને સરખાવતા ગાધીજી લખે છે કે—"બીજે દહાડે સવારે હુ શહેરમા ગયો, ત્યા કુલેકા પાર વિનાના જોયા, ચિત્ર વિચિત્ર પોશાક પહેરેલા વાજાવાળા

તાના અવાજોથી કાન બહેરા કરી રહ્યા હતા, બાળકો
ને જુવાનીઆ અસહ્ય તાપમા ઘરેણા અને મખમલના
પાકમા લદાયેલા પસીનાથી નીતરી રહ્યા હતા, વરરાજા
વાડીમા ઢકાઇ ગયા હતા આમા મે ન જોયો ધર્મ,
જોયો ખરો આનદ, ન જોયો ખરો વૈભવ જો વાજા
બવા તો શા સારૂ આપણે પશ્ચિમની બેહુદી નકલ
ીએ ? પશ્ચિમની જ નકલ કરવી હોય તો તેનું અસલ
સામીને જ લઇએ, આપણે જે બેડો વગડાવીએ છીએ
મા જરાયે માધુર્ય નથી, સગીત નથી, એમ સામાન્ય
ગીત જાણનાર પણ કહેશે વરઘોડો કહાડીએ તો કેમ
ાની હવાને છાજતો પોશાક ન રાખીએ ? જવાહી-
હેરાવવા હોય તો કેમ તેમા કાઇક કળા કે વિવેકનો
પયોગ ન કરીએ ? જો ગીત ગવડાવવા છે તો સ્રીઓને
મ ઉપયોગી ગીત ગાતા ન શિખવીએ ?

મારી ફરીઆદ ધામધુમ સામે નથી જેની પાસે
સો છે, જેની પાસે બીજો આદર્શ નથી, એ ધામધુમ
રશે, અને પૈસો વાપરવાનો અવકાશ જોઇશે પણ હુ
ાપણી ધામધુમોમા વિવેક, વિચાર, મર્યાદા, કળા, ઉન્નતિ
ેના ઇચ્છુ છુ"

આજ વિચારોના અનુસધાનમા એક વિદુષી બહેન
ખે છે કે " કુલેકા જમણવારો એ સર્વમા આનદ
શોભા કશુ જોવાતુ નથી પરાણેજ ઠોકરા ઠોકરીને
કસનીય દેખાવો કરવા પડે છે તે ખરે તેમને માટે દયા
ઉપજાવે તેવુ હોય છે આવા ગભીર, પવિત્ર અને ા

જમણવારને સ્વામીવાત્સ યના નામે ઓળખવામા આવે છે આવા પ્રસગોએ વાત્સ ય વિસ્તરવાને બદલે મનુષ્યની પાશવવૃત્તિના આબેહુબ દેખાવ પ્રગટ થાય છે સ્વચ્છતાની ભૂમિકા ઉપર જ સૌન્દર્ય રચી શકાય જ્યા સ્વચ્છતાનો મૂળમાથી અભાવ હોય ત્યા સુંદર દર્શન તો સભવે જ શી રીતે ? આપણા મોટા જમણવારની રસોઇમા કળા કે વિવિધતા હોનીજ નથી ગળપણ અને ફરમાણુ પેટમા ભરાય તટલુ ભરવું આ જમણવારમા જમવા આવનારનો ઉદ્દેશ હોય છે જમવાને માટે આસનમા ભૂમિતલ અને પાત્રમા લાબા વખતની કાટ ખાધેની, અનેક જમણવારોની એઠવાળી કઢાટી થાળીઓ—આ જૈનોના જમણવારનુ રહસ્ય એગ્વવાની ગોઠવણ મળે જ નહિ, મોટા ચોકમા જેને જ્યા ફાવે ત્યા બેસી જાય સુઘડતાની વાત જ ન મળે ? એઠા જૂઠાનો અભેદ, પીરસનારના પાત્રમા ગમે તે હાથ નાખી શકે સ્વામીભાઈઓ આમ ન જમે, વાત્સલ્ય આમ ન વિસ્તરે, પ્રીતિભાવ આમ ન વધે ખાદ્ય પદાર્થ ઉપર જેમ જાનવરોનો ધસારો થાય તેમ જમણવારની રસોઇ ઉપર જમનાર બધુઓ દરોડા ચલાવે છે તે જોઇને બહુ ગ્લાનિ થાય છે મનુષ્યની માફક જમતા શિખવાની જરૂર છે જમનારને સુન્દર આસન તેમજ પાત્રો અપાતા હોય, સૌ પ ક્તિવાર ગોઠવાતા હોય, નિયમસર પીરસાતુ હોય અને નિર્દોષ આહાર ધરવામ આવતો હોય તો જમનાર કેટલા આનદથી જમી શકે અને જમાડનારને કેટલુ પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય ? જમણવાર ચાલતી હોય ત્યારે બાજુએ વાદ્ય ગાયનાદિ ગોઠવવાનો રીવાજ પશ્ચિમમા વિશેષે કરીને જોવામા

આવે છે તે પ્રશસ્ય અને આદરણીય છે જમનામા ગંદકી ન થાય, સુઘડતા જળવાય, એઠ ન રહે—આ નિયમો જૈનોને તો ધર્મરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે, છતા જૈનોને ત્યા આ નિયમોનો સૌથી વધારે ભગ થાય છે સુરત, અમદાવાદના નાગર સ્ત્રી પુરૂષોને જમતા જુઓ તો એમ ખ્યાલ આવે કે આ કોઈ દેરાસરમ ડળી જમવા બેઠી છે? કેટલીક વખત એવુ બને છે કે બે ત્રણ હજાર માણસોને જમાડવા હોય અને સારી રીતે જમાડવાની સામગ્રી કે જગ્યા મળે નહિ, તેથી ગદવાડ ભરી જમણવાર કરવી પડે છે, પણ અહિ હુ એટલુજ પૂછુ છુ કે ન પહોચાય તેટલી સખ્યાને જમાડવાનો માણસે શા માટે લોભ રાખવો? પાચને સારી રીતે જમાડવાની સામગ્રી હોય તો પચ્ચીશને જમાડવામા શા માટે તણાવુ? એ પણ ખરૂ કે મોટી સખ્યાના જમણવારો મનુષ્યના વ્યાપક વાત્સલ્યને જોતા તદ્દન દૂર થઇ શકે તેમ નથી, તેમજ તે અનિષ્ટ છે એમ માનવાને પણ ખાસ કારણ નથી, તેથી આવા જમણવારોની સુઘડ વ્યવસ્થા કરવાનુ કામ સમાજ સઘનુ છે જમણવારને લગતા સખત નિયમો કરી દરેક પાસે બરોબર પળાવવા જોઇએ આ વ્યવસ્થાને અર્થે આવશ્યક દ્રવ્યવ્યય પણ સમાજના ધનિક પુરૂષોએ સમાજહિત અર્થે કરવો જોઇએ, જૈન બધુઓએ આ બાબત ખાસ લક્ષ્યમા લેવાની જરૂર છે આખને ચીતરી ચઢે તેવી જમણવારો ધાર્મિકતા કે વત્સલતા નહિ વધારી શકે સ્વામી વાત્સલ્યમા જમવાનો લોકોને આનદ અને ઉત્સાહ હોય, તેને બદલે અત્યારે કેટલાક લોકોએ તો આવા પ્રસગમા જમવા જવું જ છોડી દીધુ

છે, અને જે જમવા જાય છે તેમાના ઘણાકને મોટી કઠણાઈ લાગે છે, જૈનોને શોભે તેવો આહાર વ્યવહાર નહિ રચાય ત્યા સુધી જમણવારોથી તેઓ ધારે છે તેટલુ પુણ્ય થાય છે એમ મારૂ મન તો કબુલ ન જ કરે.

આ વિભાગ પૂર્ણ કરતા પહેલા આપણા સાધુઓના ઉપાશ્રયમા થતા જાહેર વ્યાખ્યાનો પરત્વે કિચિત્ કથિતવ્ય છે ઉપાશ્રયમા સાધુઓ વ્યાખ્યાન આપે અને ધર્મના રહસ્યનો અજ્ઞ જનોને ઉપદેશ કરે એ રૂઢિ પ્રશસ્ત છે સામાન્યત લોકો ગુરૂના ઉપદેશદ્વારા જ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે ગુરૂ મીઠી વાણીથી નીતિ અને ધર્મના તત્વોનો ઉપદેશ કરે અને શ્રોતાઓ શાન્તિથી સાભળે તો ઉભયને લાભ થાય પણ આપણામા તો ઉભય પક્ષે બહુ ખામી નજરે પડે છે ગુરૂઓ કેવો ઉપદેશ કર છે તે વિષે કાઇ પણ ઉલ્લેખ કરવો તે અસ્થાને છે, પણ એટલુ તો કહી શકાય કે વકતૃત્વકળાનો પ્રસાદ આપણા ઉપર બહુ જ ઓછો છે અન્યના મનનુ રજન કરી તેના અતરમા સદુપદેશ ઉતારવાની શકિત કોઇ વિરલ સાધુમા જ દેખાય છે રૂઢી પરપરામા ચાલી આવતી વાતો, એક સરખી ઢબે કહેવામા આપણા સાધુઓની વક્તૃત્વ કળાનો સમાવેશ થતો ઘણું ખરૂ જોવામા આવે છે સામાન્યત પ્રાકૃત વા સસ્કૃત શ્લોકો ગુરૂ મહારાજ વાચે છે અને પછી તેનો વિસ્તૃત અર્થ યથાશક્તિ એકઠી મળેલી પરિષદ્‌ને સમજાવે છે, નૈસર્ગિક વકતૃત્વવાળાને ભાષણ કરતા પુસ્તકનો આધાર લેવો પડે જ નહિ સસ્કૃત શ્લોકો વાચે છે તે

પણ ઘણી વખત એવી વિચિત્ર ઢબથી કે સંસ્કૃત ભાષાના માધુર્યનું પાન કર્યું હોય તે મનુષ્ય સહેજે સખત આઘાત પામે સંસ્કૃત ભાષાનું મીઠા સરોદવાળું સંગીત ક્યાં અને કેટલાક સાધુઓના સંસ્કૃત શ્લોકોના કઠોર પઠન ક્યાં ? અંગ્રેજના મ્હોમાં સંસ્કૃત ભાષા જેવો પરદેશી ભાવ ધારણ કરે છે તેવો, પરદેશી ભાવ ઘણી વખત જૈન ઉપદેશકોથી પઠિત સંસ્કૃત શ્લોકોમાં શ્રવણ ગોચર થાય છે બહુ થોડા સાધુઓ એવા જોવામાં આવ્યા છે કે જે વસંત તિલકા, શિખરિણી કે મન્દાક્રાન્તા મનોહર રાગથી પદ્ધતિસર ગાઇ શકતા હોય જે ભાષાના ગળણે ગળીને ધર્મના ઉપદેશનું અન્યને પાન કરાવવું કે તે ભાષાના શબ્દોનું સંગીત ઉપદેશકના આત્મામાં ઉતરવું જ જોઇએ, નહિ તો ઉપદેશના સર્વ પ્રયત્નો તદ્દન વિફળ જાય

શ્રોતાઓ પણ જાણે કામ પતાવવા આવ્યા હોય, દેવું દેવા આવ્યા હોય, વેઠ કરવા આવ્યા હોય તેમ ઉપાશ્રયમાં આવે છે અને ચાલ્યા જાય છે ઉપદેશસમયે કાંતો બગાસાં ખાતા હોય અથવા વાતોનો ગણગણાટ મચાવી મકયો હોય, શાન્તિથી સાંભળવાનું કોઇ સમજતું જ નથી નજીકના ઉંઘે, દૂરના ઘોઘાટ કરે, ઘોઘાટ કરતા વ્યાખ્યાન શાળામાં આવે અને ઇચ્છાનુસાર ચાલ્યા જાય અને બે ચાર શ્રદ્ધાળુ જનો 'જી સાહેબ' ના પોકારથી ઉપદેશકને પ્રોત્સાહિત કર્યા કરે આવી વકતા અને શ્રોતાની દયામય સ્થિતિનો જલ્દિથી ઉદ્ધાર થાય એવી પ્રવૃત્તિઓ આદરવા સાધુ તેમજ શ્રાવક વર્ગને સવિનય અભ્યર્થના છે

પર્વ મીમાંસા પર્યુષણ

(૧)

પર્યુષણ પર્વ વ્યતીત થયાને હજુ બહુ વખત વહ્યો નથી હજુ સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણના 'ઝંકાર'ના આંદોલનો શ્રવણેન્દ્રિયમા અથડાતા બંધ થયા નથી સ્વામીવાત્સલ્ય, સુપન, ઘોડીયા પારણા આદિના સ્મરણો હજુ તાજા જ છે, તેથી અન્ય વિષયમા પ્રવેશ કરતા પહેલા ધાર્મિક પર્વો વિષે કાંઈક ઉલ્લેખ કરવામા આવે તો અસ્થાને યા અકાળે નહિ ગણાય ધાર્મિક પર્વો ધાર્મિક લાગણીને સતેજ રાખવાનુ પ્રબળ સાધન છે ચિત્ર વિચિત્ર પ્રવૃત્તિઓથી ઘેરાયેલ આદમી સહેજે ધર્મને વિસરી જાય તેનામા ધાર્મિકતા જાગતી રાખવાનુ કામ આવા પર્વો કરે છે પર્વોની યોજનામા બહુ દીર્ઘ દૃષ્ટિ રહેલી છે ધાર્મિક પર્વો બે પ્રકારના હોય, એકમા તપ, જપ, પૂજા આદિથી ધર્મની આરાધના કરવાનુજ લક્ષ્ય હોય અન્યમા ધર્મ નિમિત્તે આનંદ કરવો અને એકજ ધર્મના અનુયાયીઓમા પરસ્પર વાત્સલ્ય અને અનુરાગ વધે તેવી પ્રવૃત્તિઓ આચરવી તેનું જ લક્ષ્ય પ્રધાનપણે હોય ક્રિશ્ચયનોમા ઈસ્ટર પ્રથમ પ્રકારનુ પર્વ ગણાય ક્રિસમસ નાતાલ અન્ય પ્રકારનુ પર્વ ગણાય મુસલમાનમા રમજાન મહીનાના દિવસો પ્રથમ પ્રકારનુ પર્વ ગણાય, ઇદના દિવસો અન્ય વિભાગમા આવે જૈનેતર હિંદુઓમા ગોકુળ અષ્ટમી દેવપોઢી અગિયારસ વિગેરે પ્રથમ વિભાગના પર્વો લેખાય અને વિજયાદશમી, હોળી, દીવાળી, બળેવ વિગેરે ઘણુ ખરૂ

અન્ય વિભાગમા આવે આવી ગોઠવણ આપણી જૈન સસ્થામા છે કે નહિ ? જૈન પર્વોમા સાધારણ રીતે જ્ઞાન-પચમી, કાર્ત્તિક શુદિ ૧૫, મૌન અગિયારશ, ચૈત્ર શુદિ ૧૫, અષાડ શુદિ ૧૪, પર્યુષણ વિગેરેનો સમાવેશ થાય દિવાળી મહાવીર નિર્વાણનો દિવસ હોઇને તેને પણ જૈન પર્વ તરીકે લેવામા આવે છે છેટલા દશેક વર્ષથી મહાવીર જન્મદિવસને પર્વની કોટિએ પહોચાડવાનો શુભ પ્રયત્ન આદરવામાં આ યો છે જે દષ્ટિબિન્દુથી પર્વોના વિભાગ પાડયા તે દષ્ટિબિન્દુએ પર્યુષણ, જ્ઞાનપચમી, મૌન અગિયારસ, અશાડ શુદિ ૧૪ વિગેરે પર્વોને સામાન્યત ધર્મની આરાધનાના નિમિત્તક લેખી શકાય જ્યારે કાર્તિક શુદિ ૫, ચૈત્રિ પુર્ણિમા, મહાવીર જન્મદિવસ વિગેરે પર્વોની પ્રવૃત્તિ ધાર્મિક આનદ સાધક ગણી શકાય, પણ આવા પર્વોની યોજનામા કેટલાક વાધા દેખાય છે તે તરફ ધ્યાન ખેચવા અત્ર ઉદ્દેશ છે જે આનદમૂળક પર્વો છે તેની ઉજવણી હજુ એવી રીતે થતી નથી કે નિયત ઉદ્દેશ બરાબર સિદ્ધ થઇ શકતો હોય કાર્તકી કે ચૈત્રી પૂનમનો મહિમા જરા પણ અનુભવાતો હોય તો તે માત્ર તીર્થ સ્થળોમા અનુભવાય છે, પણ અન્ય સ્થળોમા આવી પૂર્ણિમાઓ કરતા કાઇ પણ વિશિષ્ટ સ્મરણ મૂકી જતી નથી ઘણે ઠેકાણે શરદ પુર્ણિમાની રાત્રિ ઉજવવાનો રીવાજ પ્રચલિત છે તે રાત્રે ન્યાતી ભાઇઓ એકઠા થાય, રગ બેરગી અક્ષતની સ્વસ્તિક આદિ આકૃતિઓ મોટી પાટ ઉપર આળેખે અને સાથે મળી સુદર પદ્યો, ભજનો સ્તવનો ગાય આમા પણ એક વૈચિત્ર્ય તો એ જોયું કે ઘણે

ઠેકાણે દેવ મદિરના ચોકમાં શરદ્પુનમનો ચદ્રમા શિતલ જ્યોતથી ધવલ વર્ષા વરસાવી રહ્યો હોય તેની ઉપેક્ષા કરીને જૈન બધુઓ રગમડપમા એકઠા થાય છે અને હાથી ઝુમરની રોશનીનું સન્માન કરતા ઉપર જણાવ્યું તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓમા લીન થાય છે આ બધુ આપણામા ક્રમે થતી જતી અરસિકતાનુ પરિણામ કે દુનિયાની બારેમા બારે રોશની ચદ્રિકાના ધવલ તેજ પાસે કિમત વિનાની છે આ રસ પૂર્ણ મત્ર શરદપૂર્ણિમાને પર્વતિથિ તરીકે સ્વીકારવામા રહેલો છે એ બાબતનું દુર્લક્ષ કરવુ રસિક પ્રજાને ઘટતું નથી આવી પવ તિથિ ગણાવી પૂર્ણિમાઓની રાત્રે દેવમદિરના ચોકમા સગીત મડળીઓ એકઠી થવી જોઇએ ગામ બહાર આવેલા મદિરોમા રાત્રે દર્શન કરવા જવાનો અને ભક્તિમય ઉત્સવો ઉજવવાનો રીવાજ ઉભો થવો જોઇએ ખાસ કરીને બાળકો રાત્રિના ખુલ્લી જગ્યામા ધર્મમય, નિર્દોષ આનદ પામી શકે તેવી યોજનાઓ રચાવી જોઇએ સામાન્યત પણ આવા આનદપ્રાપ્તિ અર્થે નિર્માયલા પર્વ દિવસો બહુ આનદ આપી શકે તેવી રીતે ઉજવાતા નથી જેટલી ધર્મ આરાધનાના પર્વોની જરૂર છે, તેટલી જ આવા આનદજનક પર્વોની જરૂર છે તેવા પર્વોના પ્રસગે સ્વધર્મના અનુયાયીઓ સાથે મળે, ગાનતાન કરે, મધુર વાર્તા વિનોદ કરે, સાથે ભોજન કરે, ધાર્મિક નાટક ચેટકમા સામેલ થાય સુદર વરઘોડાઓ કાઢે, જાત જાતની ધાર્મિક રચનાઓ કરે, નૃત્ય, ડાડીયારાસનો આદર કરે-આવી આવી આવી ઘણી વસ્તુઓ આનદમૂલક પર્વોમા અવકાશ પામી શકે આ વિષયમા સુજ્ઞ જૈન બધુઓનુ ધ્યાન ખેચવાની જરૂર છે

પર્યુષણ પર્વની ઘટના વિષે કેટલુક ખાસ કહેવા જેવુ છે જો કે પર્યુષણની મૂળ રચના વિચારતા તેમા તપ, જપ, પ્રતિક્રમણ, દેવપૂજા આદિ ધાર્મિક ક્રિયાઓદ્વારા ધર્મની આરાધના કરવાનો જ મુખ્ય આશય જણાય છે, તો પણ અત્યારે પર્યુષણ જે રીતે ઉજવાય છે, તે જોતા તે મિશ્રપર્વ થઈ ગયું લાગે છે. આમા ખાસ વાધા જેવું તો કાઈ નથી સ્વધર્મી બધુઓ ધર્મ આરાધન કરે તેમજ આનદ ઉત્સવ પણ સાથે મળીને કરે તેમા કશો દોષ કાઢવા જેવું હોઇ નજ શકે પણ જે ઉત્સવો પર્યુષણ પર્વની આરાધનામા દાખલ થયા છે તે આદરણીય છે કે નહિ તે જરાક વિચારવા જેવુ છે સામાન્યત સુપન અને ઘોડીયાપારણાના વિષયમા આપણો ઘણો ધાર્મિક ઉત્સાહ ખરચાય છે આ બન્ને ઉત્સવો મને પર્યુષણ પર્વની રચના વિચારતા સગત લાગતા નથી કળાની દૃષ્ટિએ વિવેકવિહીન અનુકરણ મોટો દોષ ગણાય, કારણ કે તે વિવેકની તેમજ આત્મીયતાની ખામી સૂચવે છે वन्दे मात्तरम् ઉપરથી वन्दे वीरम् ઉપજાવનાર પ્રજા ગોકુળ અષ્ટમીના શ્રીકૃષ્ણના જન્મોત્સવ ઉપરથી પર્યુષણ પર્વમા ભગવાન મહાવીરના જન્મોત્સવનુ ઉત્થાપન કરવા પ્રવૃત્ત બને એ અસ્વાભાવિક નથી, પણ આવુ અનુકરણ વિવેકવિહીન હોઇને હાસ્યાસ્પદ લાગે છે પ્રથમ તો ગોકુળ અષ્ટમીના દિવસે શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ થયો ગણાય છે, ભગવાન્ મહાવીરનો જન્મ કાઈ ભાદરવા શુદ ૧ ના દિવસે થયો નથી કે આપણે તે દિવસે સુપન દર્શન કરાવી પ્રભુનો જન્મોત્સવ કરી શકીએ ? વળી પારણાનો ઉત્સવ પણ બાળકૃષ્ણને પારણામા ઝુલાવવાની પ્રવૃત્તિ જોઇને ઉભો

ઠેકાણે દેવ મંદિરના ચોકમાં શરદ્પુનમનો ચંદ્રમા શિતલ જ્યોતથી ધવલ વર્ષા વરસાવી રહ્યો હોય તેની ઉપેક્ષા કરીને જૈન બંધુઓ રંગમંડપમાં એકઠા થાય છે અને હાંડી ઝુમરની રોશનીનું સન્માન કરતા ઉપર જણાવ્યું તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓમાં લીન થાય છે આ બધું આપણામાં રૂઢ થતી જતી અરસિકતાનું પરિણામ છે દુનિયાની બારમાં બારે રોશની ચંદ્રિકાના ધવલ તેજ પાસે કિંમત વિનાની છે આ રસ પૂર્ણ મંત્ર શરદપૂર્ણિમાને પર્વતિથિ તરીકે સ્વીકારવામાં રહેલો છે એ બાબતનું દુર્લક્ષ્ય કરવું રસિક પ્રજાને ઘટતું નથી આવી પર્વતિથિ ગણાતી પૂર્ણિમાઓની રાત્રે દેવમંદિરના ચોકમાં સંગીત મંડળીઓ એકઠી થવી જોઇએ, ગામ બહાર આવેલા મંદિરોમાં રાત્રે દર્શન કરવા જવાનો અને ભક્તિમય ઉત્સવો ઉજવવાનો રીવાજ ઉભો થવો જોઇએ ખાસ કરીને બાળકો રાત્રિના ખુલ્લી જગ્યામાં ધર્મમય, નિર્દોષ આનંદ પામી શકે તેવી યોજનાઓ રચાવી જોઇએ સામાન્યતઃ પણ આવા આનંદપ્રાપ્તિ અર્થે નિર્માયલા પર્વ દિવસો બહુ આનંદ આપી શકે તેવી રીતે ઉજવાતા નથી જેટલી ધર્મ આરાધનાના પર્વોની જરૂર છે, તેટલી જ આવા આનંદજનક પર્વોની જરૂર છે તેવા પર્વોના પ્રસંગે સ્વધર્મના અનુયાયીઓ સાથે મળે, ગાનતાન કરે, મધુર વાર્તા વિનોદ કરે, સાથે ભોજન કરે, ધાર્મિક નાટક ચેટકમાં સામેલ થાય સુંદર વરઘોડાઓ કાઢે, જાત જાતની ધાર્મિક રચનાઓ કરે, નૃત્ય, ડાંડીયારાસનો આદર કરે-આવી આવી આવી ઘણી વસ્તુઓ આનંદમૂલક પર્વોમાં અવકાશ પામી શકે આ વિષયમાં સુજ્ઞ જૈન બંધુઓનું ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર છે

પર્યુષણ પર્વની ઘટના વિષે કેટલુક ખાસ કહેવા જેવુ છે જો કે પર્યુષણની મળ રચના વિચારતા તેમા તપ, જપ, પ્રતિક્રમણ, દેવપૂજા આદિ ધાર્મિક ક્રિયાઓદ્વારા ધર્મની આરાધના કરવાનો જ મુખ્ય આશય જણાય છે, તો પણ અત્યારે પર્યુષણ જે રીતે ઉજવાય છે, તે જોતા તે મિશ્રપર્વ થઈ ગયું લાગે છે. આમા ખાસ વાંધા જેવુ તો કાંઈ નથી સ્વધર્મી બધુઓ ધર્મ આરાધન કરે તેમજ આનંદ ઉત્સવ પણ સાથે મળીને કરે તેમા કશો દોષ કાઢવા જેવું હોઇ નજ શકે પણ જે ઉત્સવો પર્યુષણ પર્વની આરાધનામા દાખલ થયા છે તે આદરણીય છે કે નહિ તે જરાક વિચારવા જેવુ છે સામાન્યત સુપન અને ઘોડીયાપારણાના વિષયમા આપણો ઘણો ધાર્મિક ઉત્સાહ ખરચાય છે આ બન્ને ઉત્સવો મને પર્યુષણ પર્વની રચના વિચારતા સગત લાગતા નથી કળાની દૃષ્ટિએ વિવેકવિહીન અનુકરણ મોટો દોષ ગણાય, કારણ કે તે વિવેકની તેમજ આત્મીયતાની ખામી સૂચવે છે वन्दे मातरम् ઉપરથી वन्दे वीरम् ઉપજાવનાર પ્રજા ગોકુળ અષ્ટમીના શ્રીકૃષ્ણના જન્મોત્સવ ઉપરથી પર્યુષણ પર્વમા ભગવાન મહાવીરના જન્મોત્સવનુ ઉદ્યાપન કરવા પ્રવૃત્ત બને એ અસ્વાભાવિક નથી; પણ આવુ અનુકરણ વિવેકવિહીન હોઇને હાસ્યાસ્પદ લાગે છે પ્રથમ તો ગોકુળ અષ્ટમીના દિવસે શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ થયો ગણાય છે, ભગવાન્ મહાવીરનો જન્મ કાંઈ ભાદરવા શુદ ૧ ના દિવસે થયો નથી કે આપણે તે દિવસે સુપન દર્શન કરાવી પ્રભુનો જન્મોત્સવ કરી શકીએ ? વળી પારણાનો ઉત્સવ પણ બાળકૃષ્ણને પારણામા ઝુલાવવાની પ્રવૃત્તિ જોઇને ઉભો

થયો જણાય છે પર્યુષણ પર્વમા મહાવીર જન્મ ઉજવાતા ભાદરવા શુદ ૧ જ ભગના L મહાવીરની જન્મ તિથિ છે એવી ભ્રમણા ઘણા બધુઓમા રૂઢ થાય છે હુ પણ આ ભ્રમણાથી ઘણા વર્ષ સુધી ગ્રસ્ત હતા આ પ્રવૃત્તિમા બીજો દોષ એ છે કે જે પ્રકારના વહેમોનુ ખડન કરવા જૈન ધર્મનો સમયે સમયે પ્રાદુર્ભાવ થયો છે, તેજ વહેમોને આ પ્રવૃત્તિઓ મોટા પાયા ઉપર પોષતી આવી છે અને તેથી આ પ્રવૃત્તિઓ જે સ્વરૂપે જોવામા આવે છે તે સ્વરૂપે જૈન ધર્મના રહસ્યથી વિપરીત લાગે છે સુપન કઇ કઇ જાતના વહેમોને ઉતેજન આપે છે ? લક્ષ્મીનુ સુપન સાધારણ રીતે કોણ લે છે ? જેન દ્રવ્યની અતિશય આકાક્ષા હોય અથવા તો જેના ઉપર લક્ષ્મી દેવીની તાજી કૃપા થયેલી હોય તે વહાણનુ સુપન કોણ લે છે ? જેને દરિયા સાથે વ્યાપાર હોય તે ઘોડિયાપારણામા સૌથી વધારે ભાગ કોણ લે છે ? સતતિવચિત ગૃહસ્થો એ સુવિદિત છે કે પોતાને સતતિ થાય એવી આશાથી અથવા તો સતતિની તીવ્ર આકાક્ષા વાળી સ્વસ્ત્રીની આગ્રહમયી પ્રેરણાથી ઘોડીયા પારણા ઝુલાવવામા અને ઘેર લાવવામા આપણા સખ્યાબધ ધનિક ગૃહસ્થો અનર્ગળ દ્રવ્ય ખરચે છે આના વહેમ, માન્યતાઓનો ઉચ્છેદ અને કોઈ પણ પ્રકારના ફળની આશા વિનાની જિનરાજની–ભક્તિ–આ બન્ને આશય પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિઓમા લુપ્ત થતા દેખાય છે અલબત્ત આ પ્રવૃત્તિઓ બહુ આનદનો વિષય બને છે, બાળજીવોને આમા અતિશય આહ્લાદ આવે છે, સુપન ઉતરે, જન્મ વચાય, નાળીયેર ધડાધડ કુટવા માડે, અને સાકર પવા સાથે મેળવી તેનુ સ્નેહી

સબંધી સ્વધર્મી જનોમા અરસપરસ લ્હાણું કરવામા આવે આવા આનદપૂર્ણ પ્રસગો કેમ ત્યજાય ? વળી ઘોડીયાપા રણા ઘેર લાવવાના, રાત્રિજગા કરવાના, ધામધુમવાળા વરઘોડા કાઢવાના—આવા આનદમય પ્રસગો કાઢી નાખવાનુ કહેતા—ખાસ કરીને તેના સસ્કારમા ઉછરેલુ મન સહેજે આચકો ખાય, પણ વિવેકથી વિચાર કરતા જે વસ્તુ ત્યાજય લાગે તે ત્યાજ્ય કહેવી તો જોઈએ જ વળી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ કાઈ બાળ જીવોની જરૂરિયાતો ઉપર રચી શકાય નહિ, તેની ઘટનાને ધાર્મિક ઉન્નતગામી આશયોનો આધાર જોઇએ વૈચિત્ર્ય તો ત્યાજ રહેલુ છે કે જે ભગવાન મહાવીરનો ખરો જન્મ દિવસ છે તેની તો કોઈ ખબર લેતુ નથી અને જે દિવસે વ્યાખ્યાન વાચતા વાચતા જન્મ પ્રસગનુ વર્ણન આવે છે તે દિવસે આટલી બધી ધમાલ થઈ પડે છે ચૈત્ર શુદિ ૧૩ ભગવાન મહાવીરનો જન્મદિવસ છે આ દિવસ જાણે કે કેટલાક ધર્મ સુધારકોને શુષ્ક ભાષણો કરવાને માટે જ નિર્માયલો હોય એમ જૈન સમાજનો મોટો વર્ગ તેની ઉપેક્ષા કરી કાઢે છે વસ્તુત આ દિવસ કેમ સારામા સારી રીતે ઉજવાય અને તેમા આબાળ વૃદ્ધ નરનારીઓ કેમ પૂરો ભાગ લે તેનો બરોબર વિચાર કરી યોજના કરવાની જરૂર છે આસન્ન ઉપકારી ભગવાન મહાવીરના મગળમય જન્મદિવસની જરા પણ ઉપેક્ષા જૈન નામધારી સજ્જન સન્નારીને ન ઘટે ઉપરની ટીકા ઉપરથી એમ સમજવાનુ કારણ નથી કે પર્યુષણમાથી ઉત્સવોનો સર્વથા બહિષ્કાર કરવો એનો મારો આશય છે, પણ હુ એ જણાવવા માગુ છુ કે વર્તમાન કાળે પર્યુષણ પર્વમા

આપણે ક્યા છીએ અને ક્યા જવુ જોઇએ તેનો દિશાનિર્દેશ કરી શકે આવા ભાષણો તૈયાર કરવાનુ કામ દરેક સાધુને માથે હોઇ ન જ શકે, પણ મોટા સઘાડાના (સમુદાયના) અધિપતિ હોય, વિદ્વાનની કોટિમા ખપતા હોય અને જેને અનુયાયી વર્ગનો બહોળો સમૂહ હોય તેવા વિશિષ્ટ પદધારી સાધુઓનુ આ સમયમા આ અતિ આવશ્યક અને ઉપયોગી કર્તવ્ય મને લાગે છે આશા છે કે આ સૂચના જે વર્ગને માટે કરવામા આવી છે તે વર્ગ ધ્યાનમા લઇ અમલ કરવા પ્રવૃત્તિ આદરશે

મૂર્તિપૂજા રહસ્ય

(૭)

હવે અન્ય વિષય તરફ ગમન કરીએ મૂર્તિપૂજા ધાર્મિક જીવનનુ મુખ્ય અગ ગણાય, તેનું હવે કળાના દૃષ્ટિબિન્દુથી નિરીક્ષણ કરીએ મૂર્તિપૂજાનો વિચાર કરતા ત્રણ વસ્તુઓ ઉપસ્થિત થાય છે તીર્થ, મદિર અને મૂર્તિ આ ત્રણે વસ્તુઓમા કળાને ક્ષતિ પહોચે તેવા ઘણા તત્વો જોવામા આવે છે તેનું વિગતથી વિવેચન કરવા પહેલા આ ચર્ચા કોઇ પણ પ્રકારની ગેરસમજુતિ ઉભી ન કરે તે આશયથી, જો કે અહિં પ્રસ્તુત વિષય નથી તો પણ મૂર્તિપૂજા અને તેમા પણ જૈન મૂર્તિપૂજાના જે આશય અને રહસ્ય હુ સમજુ છુ તે સક્ષેપમા નિવેદન કરવાની આવશ્યકતા લાગે છે

પોતાને પ્રિય અથવા માનનીય જનની છબી યા મૂર્તિ કરાવીને ઘરમા રાખવાનો મનુષ્યસ્વભાવ જનસમાજને સુવિદિત છે જ્યારે અમુક મનુષ્ય મોટા વર્ગને માનનીય થઇ પડે ત્યારે તેની છબી ચીતરાવીને યા મૂર્તિ ઘડાવીને જાહેર સ્થળોમા મૂકવાનો રિવાજ પણ કેટલાક કાળથી ચાલ્યો આવે છે મૂર્તિપૂજા વસ્તુત આ માનુષિક વૃત્તિનુ જ પરિણામ છે મૂર્તિપૂજાના વિરોધી ગણાતા આર્યસમાજીઓ પણ સ્વામી દયાનદ સરસ્વતીની છબી પોતાના ઘરમા કે સમાજના મકાનોમા બહુ શોખથી ટાગતા જોવામા આવે છે. એ ખરૂ કે મૂર્તિ માત્ર મનુષ્યનીજ કરવામા આવતી નથી, પણ દેવોની કરવામા આવે છે દેવો તો અદષ્ટ હોય છે પણ શાસ્ત્રોમા તેમનુ જેવુ વર્ણન લખાયલુ હોય અથવા તો રૂઢિ પરપરાએ તેનુ જેવુ સ્વરૂપ કલ્પાયલુ હોય તદનુસાર મૂર્તિ ઘડી મદિરોમા બેસાડવામા આવે છે કાળભૈરવ, કાળી, જગદબા, શકર, બ્રહ્મા વિગેરે અનેક દેવોની મૂર્તિઓ આવી રીતે ઘડાયલી હોય છે મૂર્તિપૂજાની સાથે નિકટ સબધ ધરાવતી સકેતપૂજા (Symbolworship) છે અમુક પથ્થર યા પદાર્થમા અમુક દેવનો સકેત કરી તેની પૂજા કરવી તે સકેતપૂજા ગણાય અમુક પથ્થરને હનુમાન માની તે ઉપર સિદૂર તેલનો પ્રક્ષેપ કરવાનો રીવાજ હિંદુઓમા પ્રચલિત છે જૈન સાધુઓ દક્ષિણાવર્તના ચક્રોને સ્થાપનાચાર્ય તરીકે રાખે છે તે પણ સકેતપૂજા છે મૂર્તિપૂજામા ઘણા ઉદ્દેશો સમાયેલા છે ખાસ કરીને તો પોતાને ઇષ્ટ પ્રભુ પ્રત્યે કેવલ ભક્તિભાવનુ તર્પણ કરવુ તે જે મનુષ્ય પ્રત્યે

આપણને અત્યન્ત ભક્તિભાવ હોય છે તે હાજર ન હોય તો તેની છબી અથવા મૂર્તિનું આપણે સામાન્યત પૂજા સન્માન કરી આપણામા રહેલ ભક્તિભાવને તૃપ્ત કરીએ છીએ અને પ્રગટ કરીએ છીએ અદૃષ્ટ વ્યક્તિની ભક્તિ કલ્પનાથી–ધ્યાનથી–કા ન કરવી ? આવી સ્થુળ છબી અથવા મૂર્તિ કરવાની શી જરૂર ? આવી નિરાલબન ભક્તિની ભાવના પ્રશસ્ય છે, પણ આબળ વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરૂષોને માટે તે વ્યવહારૂ Practicable નથી આલબન વિના અ તરમા ઉછળતી ભક્તિ તૃપ્ત થવી અશક્ય છે નિરાકાર નિરજનની મૂર્તિ કરવી તે તો પરસ્પર વિરોધ જેવુ થાય આ શકા ઉચિત છે નિરજન નિરાકારની પૂજા સાકાર મૂર્તિથી કરવાનો પ્રયત્ન બુદ્ધિગમ્ય લાગતો નથી, પણ મૂર્તિ પૂજા સાકારની કલ્પના ઉપરજ ઉભી થાય છે રામચદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ, ભગવાન્ મહાવીર કે બુદ્ધ નિરાકાર નહોતા–સાકાર હતા તેમની મૂર્તિ કરી પૂજા કરવી એટલે તેઓ જે રીતે આ જગત્મા વિચરેલા તેવી કલ્પનાવાળી તેમની મૂર્તિ કરીને તેમના પ્રત્યે આપણો ભક્તિભાવ પ્રદર્શિત કરવો અને તેમના જીવન જે આદર્શો રજુ કરે છે તે આત્મીયધ્યેય તરીકે અગીકાર કરવા પણ કેટલાક એમ પૂછે છે કે તે તે મહાપુરૂષોની મૂળ પ્રતિકૃતિ મળતી હોય અને તે ઉપરથી મૂર્તિ બનાવો તો તો ઠીક, પણ મુળ પ્રતિકૃતિ તો અલભ્ય છે તો કલ્પનામા આવે તેવી મૂર્તિઓ ઘડી તે તે મહાત્માઓની તે છે એમ ઓળખાવવુ ત બુદ્ધિસગત કેમ કહેવાય ? ઉત્તર એ છે કે મુળ પ્રતિકૃતિના અભાવે તેમનુ જે પ્રમાણે વર્ણન શાસ્ત્રોમા કરવામા આવ્યું હોય, જે

લક્ષણો બાંધવામાં આવ્યાં હોય તે પ્રમાણે મૂર્તિ બનાવવામાં આવે તો આ મૂર્તિ અમુકની છે એમ સામાન્ય સમજણથી ગ્રહણ કરી શકાય. મૂર્તિ ભક્તિભાવ પ્રદર્શિત કરવાનું સાધન છે, એટલું જ નહિ પણ દરેક મૂર્તિ અમુક અમુક આદર્શ રજુ કરે છે અને તેથી દરેક મૂર્તિની ઉપાસના તે મૂર્તિ પાછળ રહેલા આદર્શનીજ ઉપાસના છે એમ ગણી શકાય. તદુપરાન્ત અમુક દેવની મૂર્તિ તે દેવથી પ્રતિષ્ઠિત ધર્મના અનુયાયીઓને એકત્ર થવામાં, ભ્રાતૃભાવ વધારવામાં, નીચ ઉચ્ચ, ગરીબ, તવંગર, નિરક્ષર સાક્ષરના ભેદ ભૂલી એકજ દેવનું શાસન અંગીકાર કરાવવામાં અનુપમેય સાધન બને છે. આ સર્વ દૃષ્ટિબિન્દુથી વિચારતાં મૂર્તિપૂજા ધર્મ્ય અને મુમુક્ષુ જનોને આદરણીય સિદ્ધ થાય છે.

આ મૂર્તિપૂજાનું સામાન્ય સ્વરૂપ વિચાર્યું, પણ જનસમાજમાં મૂર્તિપૂજાનાં જે જે સ્વરૂપો પ્રગટ થયાં છે તે સર્વ કાંઈ એવાં સુંદર નથી. મૂર્તિપૂજાના વિરોધીઓનો મોટો ભાગ મૂર્તિપૂજાના આશયથી વિરુદ્ધ હોતો નથી, પણ મૂર્તિપૂજાની ઘણી વાંધાભરેલી રીતોથી કંટાળીને વિરોધ ભાવને ગ્રહણ કરે છે. મૂર્તિ પણ આખરે એક સાધન છે તે ભૂલી જઈ લોકો તેની ઉપર આંધળા ભીંત જેવા થઈ પડે છે અને અમુક મૂર્તિની અમુક તરેહની પૂજામાત્રમાં જ આત્મમોક્ષ આવી રહેલો સમજતા દેખાય છે, ત્યારે લોકોમાં અજ્ઞાન તેમજ વિવેકના અભાવનું પ્રાબલ્ય કેટલું હોય છે તેનો ખ્યાલ આવે છે. મૂર્તિના નામે ચાલતી છેતરપીંડીઓ, લોકો પાસેથી દ્રવ્ય નીચોવવાની યુક્તિઓ, વહેમ-માનતાઓનો અનિયંત્રિત પ્રચાર-આ

સસ્થાના આકર્ષક અગો કે આવી સસ્થાનો ઉચ્છેદ કરવાનો વિચાર કરવો તેમા જરા પણ ડહાપણ નથી આ દિશામા કર્તવ્યધર્મ એટલો જ રહે છે કે આવી સસ્થાના સ્વરૂપમા સમયાનુસાર ફેરફાર કરતા રહેવુ જોઇએ, જેમ તેનો ત્યાગ લાભ પ્રદ નથી તેમજ તેનુ વિવેક વિહીન અસાધારણ સવર્ધન અન્ય સસ્થાઓની ઉપેક્ષાનુ અનુમાપક હોઇને કોઈ પણ રીતે ઇષ્ટ કે આદરણીય નથી વળી કોઇ પણ સસ્થા જન સમાજમા વહેતી થતા, તે સસ્થાના મૂળમા રહેલ ઉચ્ચ આશયો વિલય પામતા જાય છે અને જનતાની સામાન્ય નબળાઇઓ તથા દોષો આવી સસ્થામા દાખલ થતા જાય છે પરિણામ એ આવે છે કે જનસમાજને હિતાવહ ધારેલી સસ્થા ઘણી વખત જનહિતની ઘાતક બને છે આવુજ મદિરની સસ્થામા પ્રસગોપાત બનતુ દેશ દેશના ઇતિહાસમા જોવામા આવ્યું છે અને ત્યા સમાજદૃષ્ટા પુરુષોને એ કર્તવ્ય પ્રાપ્ત થાય છે કે આવો જયા જયા અને જ્યારે જ્યારે સડો પેઠેલો દેખાય ત્યા ત્યા અને યારે ત્યારે સમાજનુ ધ્યાન ખેચવુ અને ઉન્નત ધ્યેયવાળી સસ્થાને મલીન કરી રહેલા તત્વોને નિર્મૂળ કરવા પ્રવૃત્તિ આદરવી

એ પણ ખરૂ કે જનસમાજમા વ્યાપક મૂર્તિપૂજાના અનેક રગો છે તે સર્વ કાઇ પ્રશસા કરવા લાયક નથી હોતા સામાન્ય રીતે એમ જણાશે કે દરેક મૂર્તિ પાછળ અમુક આદર્શ રહેલ છે પણ આ નિયમને પણ અપવાદ છે શકરના લિંગની પુજાનો શુ આદર્શ સમજવો તે

હજુ પણ હું કળી શકતો નથી શા માટે બ્રાહ્મણો લિંગ પૂજાનો ત્યાગ કરીને હિમગિરિમાં નિવાસ કરનાર જટાધારી વિભૂતિવિહારી અનંતના ધ્યાનમાં નિમગ્ન મહા સંન્યાસી શંકર સંબંધીની જે કલ્પના છે તેને મૂર્તિમાં આરૂઢ કરતા નથી ? કાળભૈરવની મૂર્તિ પાછળ આદર્શ છે પણ તે આદર્શ ઉપાદેય નથી તામસી વૃત્તિના નર પશુઓ જ કાળભૈરવની પૂજામાં આનંદ માની શકે ઘણી વખત [illegible] દેવ દેવીઓની પૂજાનો આધાર વહેમ અને [illegible] ઉપર હોય છે, તેમાં કોઇ મોટો આદર્શ ભાગ્યે જ [illegible] ર્ગત થયેલો હોય છે રામચંદ્ર અને શ્રીકૃષ્ણની [illegible] સ્થળે સ્થળે જોવામાં આવે છે રામચંદ્ર [illegible] મનુષ્ય હતા અને તેથી તેમના મનુષ્ય [illegible] અનુસાર તેમની મૂર્તિઓ ઘડવામાં આવે [illegible] તેમના ચરિત્ર પાછળ રહેલ ભાવના [illegible] પણ રામચંદ્ર અને કૃષ્ણને અતિશય દિ[illegible] અધ દેવી બનાવી દીધા છે અને તેથી [illegible] મનુષ્યને અનુકરણીય અંશ ઘણો [illegible] છે આવી જ દશા તેમની [illegible] વૈષ્ણવ મંદિરમાં જાઉં તો [illegible] રાધાકૃષ્ણની અથવા સીતારામની [illegible] જોઉં છું અને તેમના દે[illegible] કરેલી શણગાર રચના દેખું [illegible] શણગાર પાછળ જીવનની [illegible] દેશ જડતો નથી મારી આંખો [illegible] આત્મા ઉંચે ઉડી શકતો ન[illegible]

છે, બુદ્ધ મહાવીરની મૂર્તિમા સત્ય અને ધર્મના સાક્ષાત્કારનો મત્ર ગ્હેવો છે અને તત્ત્વચિન્તનની અગાધતાનુ નિદર્શન રહેલુ છે મહાવીર અને બુદ્ધ-પ્ર ચેની મૂર્તિમા પણ અમુક અશે વિશિષ્ટતા તારવી શકાય. બુદ્ધની મૂર્તિ હૃષ્ટપુષ્ટ હોય છે વસ્ત્ર સમેત હોય છે આમા શારીરિક તપનો વિરોધ અને નિષ્પરિગ્રહ વ્રતનો અસ્પષ્ટ ખ્યાલ સૂચિત થાય છે મહાવીરની મૂર્તિ એવી હૃષ્ટપુષ્ટ હોતી નથી અને વસ્ત્ર વિનાની હોય છે આ મહાવીરે કરેલ અસાધારણ તપ અને સ્વીકારેલ નિષ્પરિગ્રહ વ્રતનું સૂચક છે એકમા મધ્યમપ્રતિપદા માર્ગનુ સૂચન છે, અન્યમા તપ પ્રધાન જૈન ધર્મનો મહદ્ ઉપદેશ છે આવી રીતે અન્ય મૂર્તિઓ ઉપરથી પણ અનેક આદર્શો ઉપજાવી શકાય, પણ અહિ આપણને જૈન મૂર્તિ અને જૈનોની પૂજા સાથે જ સબધ છે એ તો આપણે જોયુ કે જૈન તીર્થંકરની મૂર્તિ અન્ય મૂર્તિઓમા વિશિષ્ટ સ્થાન ભોગવે છે તે મૂર્તિની પાછળ મોટા આદર્શો રહેલ છે આથી મોટો ઉપદેશ તેમા સન્યાસનો ગ્હેવો છે મહાવીરની મૂર્તિ એટલે એક ભિક્ષુની-સન્યાસીની-ત્યાગીની મૂર્તિ આમા સસારના અનેક ભોગોપભોગ કરતા સન્યાસમા રહેલી વિશિષ્ટતાનુ પ્રતિપાદન છે પણ હવે વધારે ગભીર પ્રશ્ન એ ઉભો થાય છે કે અત્યારની મૂર્તિઓ આ ઉપદેશ કરી શકે છે કે નહિ? અત્યારના આપણા મદિરો તથા મૂર્તિઓના ઘાટઘાટ આપણે એવા જાળવ્યા છે કે નહિ કે તેમાથી જેને લીધે સન્યાસની, શાન્તિની નિવૃત્તિની ઉચ્ચ ઓજસ્વી ભાવનાઓ ઉદ્ભવ-વ્યાજ કરતી હોય અને તે

મદિરના વાતાવરણમા અને તે મૂર્તિના દષ્ટિપથમા આવતો મનુષ્ય સહેજે અમળ (નિર્મળ) આનદને પ્રાપ્ત કરતો હોય! આ પ્રશ્નોનુ વિસ્તારથી વિવરણ અને તે સાથે કળાના દષ્ટિબિન્દુએ સબધ ધરાવતી અન્ય બાબતોનુ પ્રસ્ફોટન હવે પછીના લેખોમા કરવામા આવશે

જૈન મૂર્તિઓ આભૂષણ આગી.

(૮)

જૈન મૂર્તિ અને જૈન મદિરની પાછળ જે સુન્દર આશયો રહેલા છે તેનો વર્તમાન પ્રવૃત્તિ અને રૂઢિથી કેટલેક અશે આપણે ઘાત કીધો છે એવી મારી માન્યતાના સમર્થન અર્થે પ્રથમ જૈનમૂર્તિ સબધી મારા વિચારો નિવેદન કરીશ જૈનમૂર્તિ અન્ય દેવોની મૂર્તિમા કેવુ વિશિષ્ટ સ્થાન ભોગવે છે તે આપણે ગયેલા લેખમા જોયુ સામાન્ય રીતે જૈનમૂર્તિઓ બે આકારની જોવામા આવે છે એક તો પર્યંકાસનમા સ્થિત થયેલી એટલે કે પગ ઉપર પગ ચઢાવીને બેઠેલી અને બીજી કાયોત્સર્ગમુદ્રામા (ખડગાસનમા) સ્થિત થયેલી એટલે ઉભેલી આબન્ને પ્રકારની મૂર્તિઓ માત્ર ધ્યાનની અવસ્થાજ સૂચવે છે જૈનની મૂર્તિ એટલે કોઈ અનન્તના ધ્યાનમા નિમગ્ન પરમાત્માની મૂર્તિ આવી મૂર્તિનુ દર્શન કોઇ પણ સચેત આત્મામા ભક્તિ ઉપજાવ્યા વિના ન રહે આપણી મૂર્તિઓ કેટલાક શિલ્પના નિયમો પ્રમાણે ઘડવામા આવે છે તે નિયમો ધ્યાનમાં હોય તો મૂર્તિનુ રહસ્ય બરોબર સમજાય, તેમજ તે ઉંચા

આવો શણગાર રચીને આપણે તેમના ત્યાગની-સન્યાસની આશાતના કરીએ છીએ કયા ભગવાનનું ધ્યાનલીન પર્યંકાસન અને કયા એક રાજા મહારાજાના જડ દેહ ઉપર થતા ઠાઠમાઠનો દેખાવ ? આ બને વિરોધી વસ્તુઓનો આપણી મૂર્તિ ઉપર જે પ્રગટ આવીર્ભાવ થાય છે તે આપણી બુદ્ધિ તેમજ રસવૃત્તિની કિંમત કરાવવાને બસ છે આનો વિરોધ આપણને સાલતો નથી તેનું કારણ એટલુ જ કે આપણે ભગવાનના વૈરાગ્યમય ઉગ્ર સન્યાસની ભાવનાના પૂજારી નથી પણ માત્ર વ્યાપારી વૃત્તિના સોનું રૂપુ અને હીરા માણેકના-પૂજારી છીએ અને આપણે આપણી મૂર્તિઓ ઉપર જે શણગાર કરીએ છીએ તે આપણી પોતાની અધ પતિત ભાવનાઓનું જ પ્રતિબિંબ છે જો મહાવીરની મૂર્તિ મારામા તપ, સયમ, નિષ્પરિગ્રહ, વૈરાગ્યની ભાવનાઓ જાગ્રત કરી ન શકે તો મહાવીરની મૂર્તિનું મને ફળ શું ? વિવિધ પ્રકારના વિલાસને સૂચવતા શણગારોવાળી મૂર્તિ આવી ભાવનાઓ શી રીતે ઉપદેશી શકે તે કલ્પનાથી સમજાતું નથી ચાલુ રૂઢિને અગે આપણી આખોમા એટલો બધો વિકાર થઇ ગયો છે કે ભગવાનનુ જોવા જેવુ-નિહાળવા જેવું સ્વરૂપ આપણી સામે હોય ત્યારે તેની ઉપેક્ષા કરીએ છીએ અને ભગવાન પોતાનુ સ્વરૂપ બદલીને કોઇ દરબારનુ સ્વરૂપ ધારણ કરે ત્યારે તેના દર્શન કરીને આપણુ હૈડુ હરખાય છે તરતજમા પ્રક્ષાલન કરીને અગલુહણાથી સાફ કરેલી મૂર્તિનુ કદિ ધ્યાન દઇને દર્શન કરવાનો પ્રસગ સાધ્યો છે? આ પ્રસગે મૂર્તિમા જે તેજોમયતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે તેની સરખામણી કોની સાથે કરવી ? ભગવાનની

દિવ્ય આત્મવિભૂતિનું મૂર્તિના આલંબનદ્વારા દર્શન કરવું હોય-ઝાંખી કરવી હોય તો મૂર્તિપૂજામાં પ્રયોજનની અતિશયિતાનો આમૂલ ત્યાગ થવોજ જોઈએ અહિં આપણે બધા એકજ ભ્રમણામાં લપટાયા છીએ. તે એ છે કે આપણે તીર્થંકરને રાજા સાથે સરખાવીએ છીએ અને તેથી રાજા આગળ જે પૂજન અર્ચન વિધિ કરવામાં આવે છે તેજ વિધિ પ્રભુમનક્ષ કરવા યોગ્ય છે એમ આપણે માનીએ છીએ, પણ અહિંજ મોટી ભૂલ થાય છે આપણા રાજાઓ જડ સંપત્તિના ભોક્તા છે, મહાવીર આદિ તીર્થંકરો દેવી સંપત્તિના ભોક્તા છે રાજાઓને અર્થસંગ્રહ કર્તવ્ય છે, ભગવાનને અર્થસંગ્રહ ત્યાજ્ય છે રાજામાં વિલાસ છે, ભગવાનમાં સન્યાસ છે આ બધા કારણોથી રાજા અને તીર્થંકરનું સન્માન એક સરખું ન હોય કોઈ સન્યાસી આપણે ત્યાં આવેલ હોય, તેના ઉપર આપણને બહુ ભક્તિ ભાવ હોય અને તેથી આપણે તેને કસબી કપડા પહેરાવીએ, હીરા મોતીની માળા પહેરાવીએ, માથે મુગટ પહેરાવીએ, અને આભૂષણોથી અલંકૃત કરીએ તો તે ઉચિત કર્યું ગણાય ખરૂં ? સન્યાસી આવા પૂજા સન્માનનો સ્વીકાર કરે ખરો ? કદિ નહિ આવું સન્માન અયોગ્ય જ ગણાય આવા માનનીય જનને તો ચંદનનું વિલેપન હોય કે સુગંધી પુષ્પોની માળા પહેરાવવાની હોય આવોજ ન્યાય તીર્થંકરની મૂર્તિપરત્વે કરવો ઘટે છે હું એમ નથી કહેતો કે મૂર્તિપર કાંઈ પણ લગાડવું જ નહિ કે ચઢાવવું જ નહિ, પણ આપણે આ વિષયમાં એ હદનીજ પ્રવૃત્તિ કરી શકીએ કે જેથી ભગવાનની મૂર્તિમાં રહેલી ભાવનાને હાનિ ન

મન જૈનમૂર્તિ ઉપર ચડાવવા લાયક ઉત્તમમા ઉત્તમ બે દ્રવ્ય લાગે છે એક ચદન અને બીજુ કુસુમ ચદન પ્રાચી નકાળથી બહુ પવિત્ર મનાતુ દ્રવ્ય છે ચદનમા રહેલી શીત ળતા અનુપમેય છે અને ફુલ જેવી તો અર્ચનયોગ્ય દુનિયામા બીજી એકકે વસ્તુ નથી એમ આખા જગતના સન્માન વ્યવહારોની સમીક્ષા કરતા માલુમ પડે તેમ છે મોતીની માળાઓ, હીરાના હાર કે સોના રૂપાના ઘરેણા કુસુમમાળા આગળ તુચ્છ છે હુ તો ભગવાનની મૂર્તિ એટલી પવિત્ર માનુ છુ કે જેન સાધુ સોના રૂપાના સ્પર્શથી અભડાય છે તેમ ભગવાનના સસારત્યાગનુ અને તેમણે પ્રરૂપેલ જૈનમાર્ગનુ રહસ્ય વિચારતા જૈનમૂર્તિ પણ આ દ્રષ્ટિબિંદુએ સોના રૂપાના સ્પર્શથી અભડાય છે ફુલ ઘણી સુદર અને ગરીબ તેમજ પૈસાદારને સુલભ વસ્તુ છે મહાપુરૂષને કઠે ફુલની માળા પહેરાવવાનો પ્રસગ આવે તો તે મોટુ સદ્ભાગ્ય ગણાય પણ આવી ફુલ જેવી દિવ્ય વસ્તુનો પણ જૈન કોમ જે દુરૂપયોગ કરી રહી છે તે જોઇ મારૂ અતઃકરણ બહુ દુખાય છે દુરૂપયોગ શબ્દ બહુ આકરો છે, પણ સુદર વસ્તુના સૌદયનો વિવેક કર્યા વિના મૂર્તિ ઉપર ખડકલો કરવામા આવે તે સુદર વસ્તુનો દુરૂપયોગ નહિ તો શુ કહેવાય ? શત્રુજ્ય ઉપર મૂળનાયક આદીશ્વર ભગવાનની મૂર્તિ ઉપર ફુલના થાળના થાળ વેરવામા આવે છે તે ભક્તિની ઘેલછા સિવાય બીજુ શું કહેવાય ? ગુલાબ કે ચમેલીનુ ફુલ મૂર્તિ ઉપર ચઢે તો ફુલ તેમજ મૂર્તિ ઉભય મનોહર લાગે, પણ ઉપરની પ્રક્રિયા એક પણ પક્ષે મનોહારિત્વની પુષ્ટિ કરતી નથી ફુલ સુદર છે, તેમજ

સજીવ છે એ વાત ભૂલી જઈને ફુલના ઢગલા કરીએ તો તેમા ધારેલો ધર્મ વિપરીત ભાવને પામે આ તો કુસુમ પૂજાની અતિશયતા વિષે ઉલ્લેખ થયો બાકી મૂર્તિ ઉપર ચદન અને કુસુમ સિવાય અન્ય કશા અલકારો ચઢાવવામા મને તો જરા પણ ઔચિત્ય દીસતુ નથી આપણી આગી ચઢાવવાની પદ્ધતિમા આપણે મોટે ભાગે આપણા પડોશી વૈષ્ણવમદિરનુ અનુકરણ કીધુ જણાય છે આગીની રચના થતા મૂર્તિમા કાળવૈષમ્ય ઉભુ થાય છે તે પણ વિચારવા જેવુ છે અત્યારે જે મુગટો ચઢાવવામા આવે છે તે મોગલાઇ ઘાટના હોય છે મહાવીર કે આદીશ્વરના સમયમા એવા મુગટ નહોતા અત્યારે થતી આગીની રચના ઘણીવાર ઉપહાસ્ય યોગ્ય બની જાય છે પ્રભુની મૂર્તિ ઉપર જાકીટ, કબજો, કોલર આદિની રચના કરવામા આવે છે અને ઘણી વાર નેકટાઇની આકૃતિ પણ કાઢવામા આવે છે આગી ઉપર ઘડિયાળો ટાગવાનો રીવાજ ગામેગામ અને શહેરેશહેર પ્રચલિત છે ભવિષ્યમા અગ્રેજની ટોપી પણ મૂર્તિના માથે કયા ન ચડે ? વીતરાગની મૂર્તિ ઉપર આવુ બધુ નાટક ભજવાય તેમા ધર્મ કે સન્માનની સભાવના શી રીતે થાય આ બધુ તદ્દન બાલીશ છે પણ કેટલાક વિચારકો એવી દલીલ રજુ કરે છે કે બાળજીવોને આવો ભભકો ગમે છે અને તેવો ઠાઠમાઠ કરવામા આવે તોજ તેઓની મૂર્તિ પૂજામા રતિ ટકી શકે તેમ છે, તેથી તેમની ખાતર ચાલુ પદ્ધતિ ટકાવી યોગ્ય છે આ દલીલ વજુદ વિનાની છે મૂર્તિપૂજાના નિયમો બાળજીવનની દૃષ્ટિએ ઘડવાના ન મને ગમે ... ેની મૂર્તિમા દાખલ કરૂ એટલે

લઘુતાનો મારા ઇષ્ટદેવમા આરોપ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો ગણાય ? વળી શું ક્રિશ્ચિયનોમા બાળજીવો નહિ હોય ? શિવલિંગના પૂજારી બ્રાહ્મણોમા બાળજીવો નહિ હોય ? આ બધાને ક્રાઇસ્ટ કે શિવલિંગ ઉપર અનાદર આવતો હશે ? બાળ જીવનની ભાવના ઉચી કરો બાળજીવોજ કહેશે કે આ બધો ઠાઠમાઠ ન જોઇએ વસ્તુત વણીકવૃત્તિનો એ સ્વભાવિક દોષ છે કે તેને ભભકો-ઠાઠમાઠ બહુ ગમે છે "વરઘોડે વાણીયો" એ કહેવત કાઇ નવીન નથી જૈન ધર્મ ઉપર વણિકવૃત્તિનુ નિયત્રણ થતા ધર્મ વ્યવહારો ઉપર પણ વણિકવૃત્તિની છાયા ફરી વળે છે આ વિષયમા ઉચિત અનુચિતનો યોગ્ય વિવેક કરી આપણા વીતરાગને નિષ્પરિગ્રહિત્વ પાછુ અપાવવું એ ધર્મ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે

એ ખરૂ કે પ્રાચીન કથાઓમા મૂર્તિના આભૂષણ તેમજ પ્રશોભનને લગતા ઉલેખો જોવામા આવે છે, આમ છતા પણ જૈનધર્મે પ્રરૂપેલી મૂર્તિપૂજાનુ સ્વરૂપ વિચારતા આભષણ કે શણગારને આપણા પ્રભુની મૂર્તિમા જરા પણ અવકાશ હોય એમ મને બુદ્ધિથી બેસી શકતુ નથી

કેટલાએક એમ કહે છે કે આપણે તીર્થંકરની જુદી જુદી અવસ્થાની ભાવના વડે પુજા કરવાની છે અને કરીએ છીએ તેમનુ પ્રક્ષાલન તે તેમની બાલ્યકાળની પૂજા છે, તેવીજ રીતે મૂર્તિનો વિવિધ શણગાર તે તેમની રાજ્યાવસ્થાનુ પૂજન છે મને તો આ માત્ર તર્ક લાગે છે જો કે

અને તો ભગવાનની પૂર્ણતાને પામેલી મહા ત્યાગી સન્યાસી યોગીની દશાની પૂજા સિવાય અન્ય કોઇ અવસ્થાની પૂજા અંગીકાર્ય લાગતી નથી, કારણ કે મૂર્તિપૂજા જે દેવની તે મૂર્તિ હોય તે તે દેવની જુદી જુદી અવસ્થાની પૂજા અર્થે નથી પણ તે મૂર્તિમા રહેલ મુખ્ય આદર્શનીજ પૂજા છે, તો પણ જુદી જુદી અવસ્થાઓ પૂજા યોગ્ય સ્વીકારતા પણ એક વાંધો આવીને ઉભો રહે છે અને તે એ કે તે તે અવસ્થાને યોગ્ય ઘાટની મૂર્તિ સિવાય તે તે અવસ્થાનુ પૂજન અયોગ્ય લાગે છે જો બાલ્યકાળની પૂજા કરવી હોય તો પ્રભુની મૂર્તિ બાળક જેવી બનાવવી જોઇએ પર્યંકાસન કે ખડગાસન બાળકમા સભવી શકે નહિ જો રાજ્યાવસ્થાની પૂજા કરવી હોય તો મૂર્તિનો ઘાટ પણ રાજા સિંહાસન ઉપર બેઠેલ હોય તેવો જોઇએ રાજા સિંહાસન ઉપર પગ ઉપર પગ ચઢાવી ને, હાથ ઉપર હાથ મૂકીને ધ્યાનસ્થ દશામા બેઠેલ ન હોય આ પ્રમાણે વિચારતા ઉપર જણાવેલો તર્ક તદ્દન કાલ્પનિક હોવાનુ સિદ્ધ થાય છે મૂર્તિનુ આવુ અલકરણ આપણે વૈષ્ણવો પાસેથી શિખ્યા હોઇએ એમ મને લાગે છે પણ જો એમ હોય તો આપણે આ બાબતમા પણ માત્ર અધ અનુકરણ જ કીધુ જણાય છે વૈષ્ણવો રામ કે કૃષ્ણને શણગારે છે તેને તો કારણ છે રામ કે કૃષ્ણને તેઓ દેવ માને છે, પણ કાઇ ત્યાગી કે સન્યાસી કલ્પતા નથી તેઓ રાજા જ છે અને તેમા કૃષ્ણને રાધાનો અને રામને સીતાનો સહચાર છે, આ રીતે રામ યા કૃષ્ણનુ પ્રશોભન અસ્થાને ન ગણાય, જ્યારે મહા તપસ્વી ભગવાન મહાવીરનુ અલકરણ પરસ્પર વિરોધી ભાવને

ઉપસ્થિત કરે છે કોઇને એમ ઓછુ આવી જાય કે જો બધા શણગારો લઇ લઇએ તો પછી ભગવાન ભિક્ષુક જેવા લાગે! આવો ખ્યાલ ઉદ્ભવે તો તે એટલુ સિધ્ધ કરવાને બસ છે કે આપણે નામના જૈન છીએ, જૈન દર્શનની ઉગ્ર ભાવના હજુ આપણા આત્માને સ્પર્શી નથી. મહાવીર ભિક્ષુક દેખાય છતા પણ રાજાના રાજા કરતા મહાવીરનુ મહત્વ આપણને સવિશેષ લાગે તોજ મહાવીરના આપણે ઉપાસક કહેવાઇએ મહાવીરની મૂર્તિમા રાજ્યસમૃદ્ધિ ઉપર સન્યાસના દિગવિજયનો દિવ્ય સદેશ રહેલો છે આ વિશિષ્ટતાને સદૈવ પ્રતિપાદન કરતી ભગવાન મહાવીરની મુર્તિ ઉપર શણગારો રચીને આપણે આપણી તે મૂર્તિમાથી તે વિશિષ્ટતા ખસેડી નાખે છે, અને જાણે શણગારવા યોગ્ય નાનુ બાવલુ ન હોય તેવી દશામા તે મૂર્તિને પહોચાડી છે, જે મૂર્તિનુ દર્શન જૈનસમાજનો ઉદ્ધાર કરી શકે તેજ ઉદ્ધાર આજ જૈન સમાજને કરવાનો અતિ આવશ્યક ધર્મ પ્રાપ્ત થયો છે કે જૈનબધુઓ સારાસારનો વિવેક કરી આ વિષયમા સત્વર ફેરફારો કરવા ઉદ્યુક્ત બનશે

જૈન મદિરોની વિશેષતા જૈન મદિરનો આદર્શ

(૯)

આ વખતે જૈનમદિરની સમાલોચના કરીએ હિંદુસ્થાન અનેક તીર્થોની ભૂમિ છે, અને નાના મોટા અસખ્ય મદિરોથી વિભૂષિત છે મૂર્તિપૂજાનો પ્રચાર હિંદુસ્થાનમા છે તેટલો કોઇ ઠેકાણે નથી અને તેથી હિદુસ્થાનમા ફરતા

જેટલા મંદિરો નજરે પડે છે તેટલા અન્ય દેશોમા જોવામા આવતા નથી, આપણા શિલ્પશાસ્ત્રનો આટલો બધો વિકાસ કરાવવામા દેવમંદિરોનો મોટો ફાળો છે, આપણે આપણા ઘર તો ગમે તેવાં હોય તો ચલાવી લઈએ, પણ મંદિર તો સુન્દર જ હોવું જોઇએ કે જ્યા જે કોઇ જાય તેને વિશ્રાન્તિ મળે અને આનંદ પ્રાપ્ત થાય આ આપણો પૂર્વકાળનો ખ્યાલ છે, મંદિરનું બાંધકામ બીજા મકાનોથી ઘણી બાબતોમા બહુ જુદું પડે છે અને તેથી કોઇ પણ ગામમા કે શહેરમા ફરતા દેવમંદિર તરફ સૌ કોઇની પહેલી નજર જાય છે મુસલમાનના દેવસ્થાનને મસજીદ કહેવામા આવે છે હિંદુઓના દેવસ્થાનને મંદિર કહેવામા આવે છે, ખરી રીતે મસજીદ દેવસ્થાન નથી, પણ પ્રાર્થના સ્થાન છે આપણા દેશમા અનેક મંદિરો તેમજ મસજીદો છે કે જે અસાધારણ બાંધકામ, કોતરકામ કે સુશોભનના કારણે જગતમા બહુ પ્રસિદ્ધિને પામેલા છે અને જેને જોવા માટે દેશ દેશના લોકો અહિં ખાસ આવે છે ખ્રીસ્તીના દેવળો મસજીદ અને મંદિરથી તદ્દન જુદા ઘાટના હોય છે આપણા દેશમા ખ્રીસ્તીના દેવળો પ્રમાણમા બહુ થોડા છે, પણ તેમા કેટલાંક બહુ ભવ્ય અને ખાસ જોવા લાયક હોય છે મસજીદ અને મંદિરના ઘાટમા મોટો તફાવત એ હોય છે કે ઘણું ખરૂ મસજીદને ઘુમ્મટ હોય છે અને મંદિરને શિખર હોય છે મસજીદ ઘુમ્મટને લીધે ગંભીર અને ભયાનક લાગે છે, મંદિર શિખરને લીધે ભવ્ય અને રમણીય લાગે છે મસજીદમા જનાર ઇશ્વરની અગાધ સત્તાનો ખ્યાલ પામી નમ્ર અને દિગમૂઢ બની જાય

છે, મંદિરમાં જનાર ઇશ્વરના અનન્ત પ્રેમસ્વરૂપને અનુભવ પામી આત્મિક આનન્દ અને શાંતિમાં લીન બને છે હિંદુસ્થાનના જુદા જુદા પ્રાન્તમાં આવેલ મસજીદોના બાંધકામમાં જેમ ફેર પડતો દેખાય છે તેમ અને તેથી પણ વધારે મંદિરોના બાંધકામમાં અને ઘાટમાં તફાવત નજરે પડે છે ગુજરાત કાઠિયાવાડના મંદિરો મથુરા કાશીના મંદિરોથી જુદા પડે છે, બિહારમાં આવેલ મંદિરો વળી જુદા ઘાટના હોય છે અને મદ્રાસ ઇલાકામાં આવેલા મંદિરો તો સૌથી જુદી જ પ્રતિના દેખાય છે દક્ષિણ હિંદુસ્થાનના મંદિરોની આકૃતિ મૂળમાંથી ઉત્તર હિંદુસ્થાનના મંદિરોથી ભિન્ન પ્રકારની જણાય છે ઉત્તર હિંદુસ્થાનના મંદિરોમાં જે ભાગમાં મુખ્ય મૂર્તિ હોય છે તે ભાગની ઉપર એટલે ઘણું ખરૂ મંદિરના મધ્ય ભાગ ઉપર જ મોટું શિખર કરવામાં આવે છે, જ્યારે દક્ષિણ હિંદુસ્થાનના શિલ્પમાં આવા શિખરને બીલકુલ સ્થાન નથી પણ મંદિરનું પ્રવેશદ્વાર (દરવાજો) હોય તે ઉપર શિખર માફક પણ જુદા જ ઘાટનું આકાશચુંબી બાંધકામ કરવામાં આવે છે જેને ગોપુર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે તેનો મધ્ય ભાગ તો સાદો સપાટ અગાશી જેવો હોય છે આ શિખર તેમજ ગોપુરની ઘટના ખાસ જોવા જેવી અને સમજવા જેવી હોય છે પ્રથમ તો તેનો ઘાટ જોતાં સહજ સમજાય તેવું છે કે આ શિખરો અને ગોપુરો ઉન્નત ગિરિના શૃંગોના રૂપક છે સપાટ પૃથ્વીમાં જે સ્થાન ગિરિ પર્વતોને છે, તે સ્થાન ગામ નગરમાં મંદિરોને પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી મંદિરોના ઘાટ પર્વતોના

ઘાટ ઉપરથી ઉતારવામા આવ્યા છે જેમ નાના મોટા ટેકરાઓની હારથી પર્વત મનોહર લાગે, તેમ નાના મોટા શિખરો અને ઘુમ્મટોની પરંપરાથી મંદિર મનુજ હૃદયમા ભવ્યતાનો ભાન ઉત્પન્ન કરે છે આ રીતે શિખરો અને ગોપુરોમા કરવામા આવતી ચિત્ર વિચિત્ર રચનાથી હિંદુના મંદિરો મુસલમાનોની મસજીદો કરતા વિશિષ્ટ શોભાને ધારણ કરી રહેલ છે આ શિખરો અને ગોપુરો શિલ્પની ચોક્કસ ગણતરીથી બાધવામા આવે છે અને જે ધર્મને આશ્રયીને તે શિખરો અથવા ગોપુરો બાધવામા આવેલ હોય, તે ધર્મના સર્વ દેવ દેવીઓની નાની મોટી મૂર્તિઓ તેમજ નાના મોટા કથાનકો આની અંદર કોત રવામા આવે છે આવીજ રીતે મંદિરના અન્ય વિભા- ગોની પણ ચિત્ર વિચિત્ર રીતે ઘટના કરવામા આવતી હોઈને, આપણું મંદિર કળાનો સુન્દર નમુનો અને ભક્તિનુ રમ નિકેતન બને છે મંદિરની ઘટનામા ખાસ એ સમ વા જેવુ છે કે—જેવી રીતે વર્તુળની ધરી ઉપર આવેલ રેક બિન્દુ આપણને મધ્ય બિન્દુ તરફ લઈ જાય છે તેવી રીતે મંદિરના નકશાની સર્વ રેખાઓ મધ્ય પ્રદેશમા આવેલી મુખ્ય મૂર્તિ સાથે સંધાયલી જણાય છે, અને થી મંદિરમા કોઈ પણ પ્રવેશ દ્વારેથી પ્રવેશ કરતો ણુસ જાણ્યે અજાણ્યે મુખ્ય મૂર્તિ તરફ જ ખેચાતો છે મંદિરમા પ્રતિષ્ઠિત દેવ અને મંદિરમા પ્રવેશ કર ર મનુષ્યોને આવી રીતે ગુરુત્વાકર્ષણ જેવા બંધનથી ધી લેનાર પ્રાચીન કાળના મંદિરોની બાધણીની આજ ઉપેક્ષા થતી જોવામા આવે છે, અને મંદિરમા ...

નારનું આસપાસ ચિત્ત ખેચાઈ જાય-દોળાઇ જાય તેવી બાધણી તેમજ રચના કરવામા આવે છે તેથી ઇષ્ટ દેવ સાથે ભક્ત જનને કોઇ પણ જાતના અન્તરાય સિવાય જોડી દેવાનો હેતુ અસિદ્ધ બને છે આ બાબત તરફ સૌ કોઈનુ લક્ષ ન્હું ઘટે છે

આપણે આગળ જણાવી ગયા કે આપણા દેશમા કળાના વિવિધ સ્વરૂપને મૂર્તિમન્ત કરતા અનેક ધર્મીઓના અનેક મદિરો છે, અને તેથી આપણા લોકોનો ભક્તિભાવ નિરતર પોષાતો રહે છે, હિન્દુઓના સુન્દર મદિરો જોવા હોય તો વૃન્દાવન, મથુરા, ગયા, દ્વારિકા આદિ સ્થળોએ જવુ પજાબમા શિખ લોકોના મદિરો પણ બહુ રમણીય હોય છે, પણ આ બધાને ટક્કર મારે તેવા દક્ષિણ હિંદુસ્થાનના મદિરો છે આ મદિરો બહુ પુરાતની છે એક નાનુ ગામડુ વસે એટલી જગ્યા એક એક મદિર રોકે બાધકામ ઘણાજ ગજાવર, અને વિવિધ દેવી દેવતાઓના કોતરકામ કળાની દૃષ્ટિએ અનુપમ લાગે, એક એક મદિરમા આખુ પુરાણ ભર્યું જણાય, નાની કે મોટી મૂર્તિ દરેક એવી પ્રમાણ અને સૌમ્ય મુદ્રાવાળી દેખાય કે જોનાર સાનદાશ્ચર્ય બન્યા 'વિના ન રહે આ બધા મદિરોમા આપણા જૈનમદિરો શું સ્થાન છે? આ પ્રશ્નોનો વિચાર કરતા પ્રસ્તુત વિષયની સમીપ પહોચીશું જૈનોના મદિરો હિંદુસ્થાનના અન્ય ધર્મીઓના મદિરો સાથે સરખામણીમા ઉભા રહી શકે તેવા છે, એટલુ જ નહિ પણ કેટનીક રીતે તેઓથી ચઢિયાતા છે શત્રુજય, ગિરનાર,

આબુ, તારંગા, કુંભારવાડા, રાણકપુર વિગેરે સ્થળોમા આવેલા મદિરો જગતનુ પરમ આશ્ચર્ય છે અમદાવાદ, પાટણ જામનગર આદિ શહેરોમા આવેલા કેટલાક દેરાસરો પણ સુન્દરતા કે ભવ્યતામા ઉતરતા નથી કેટલાક મદિરો બાધકામમા, તો કેટલાક કોતરકામમા, કેટલાક મદિરો બાહ્ય સુશોભનમા, તો કેટલાક મદિરો સુન્દર મૂર્તિઓના પ્રતિષ્ઠાનમા આમ જુદી જુદી રીતે વિશિષ્ટતાને ધારણ કરી રહેલ જૈન મદિરો હિંદના દેવમદિરોમા વિશિષ્ટ પદ ભોગવે છે આબુ રાણકપુરના મદિરો જોતા જૈનોનો વગા વિષયક શોખ આજ કાલ દેખાય છે તેવો અધ પતિત નહોતો—અર્થાત્ બહુજ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનો હતો એમ સહેજે પ્રતીત થાય, છે જૈનોના મદિરોથી બાધકામ કે કોતરકામમા ચઢિયાતા હિંદુઓના કોઇ કોઇ મદિરો હશે, પણ એક બાબતમા જૈનોના મદિરો અન્ય મદિરોથી અધિકતા ધારણ કરી રહેલ છે અને તે એ કે જે સપ્રમાણ-સાદી છતા સુન્દર રચના જૈનમદિરની જોવામા આવે છે, અને તેમા પણ જે ચોખ્ખાઈ-સુઘડતા જૈન મદિરમા વ્યાપી રહેલી હોય છે તે સર્વ હિંદુઓના મદિરોમા બહુ ઓછા પ્રમાણમા જોવામા આવે છે કોઇ પણ જૈન મદિરમાં જાઓ તો આખો ઠરે અને આત્મા શાન્તિ પામે જૈનમદિરના અન્તર ભાગમા સુગધી દ્રવ્યોના ઉપયોગથી જે વાસ નિરન્તર વ્યાપી રહે છે તેના પમરાટથી કોઇ પણ આગન્તુક જન પ્રસન્ન થયા વિના ન રહે. આથી વિપરીત સ્થિતિ ઘણી વખત વૈષ્ણવ યા શૈવમદિરમા જોવામા આવે છે ખાસ કરીને દક્ષિણ હિંદુસ્થાનના સુપ્રસિદ્ધ મદિ

રોમા દાખલ થાઓ તો સહેજે અનુભવ થાય કે જ્યા ત્યા થી તેલ ઢોળાવાને લીધે પગ લપસી જાય તેલના દીવા મોટા પ્રમાણમા કરવામા આવતા હોવાથી આખા મદિરમા તેલની ગધ આ યા કરે એટલુ જ નહિ પણ મોટા બાધકામો બરોબર સાફસૂફ ન થતા જ્યા ત્યા પારેવા અને ચીડીયાના માળા હોય, જેની ચરકની ગધથી ઘણી વાર માથુ ફરી જાય આ રીતે પૂર્વજો અસાધારણ દ્રવ્ય ખરચી મોટા વિશાળ, અદ્‌ભૂત સુન્દર મદિરો બાધી ગયા તેની આપણા લોકોના હાથે આવી દશા થતી જોઈને કોઈને પણ ખેદ થયા વિના ન રહે સુન્દર વસ્તુનુ યોગ્ય રક્ષણ ન કરનાર સૌદર્યનુ અપમાન કરે છે આ રીતે વિચારતા આપણા જૈનબધુઓ આ વિષયના પ્રમાણમા ઓછા દોષપાત્ર છે એ આનદની વાત છે, છતા પણ મારવાડ મેવાડમા આવેલા તેમજ બીજા તીર્થોપર આવેલા કેટલાક બહુ સુન્દર મદિરોની આપણા જ ભાઈઓના હાથે ઉપેક્ષા થતી જોવામા આવે છે તે ક્ષમ્ય ન ગણાય આપણા જૈનમદિરો જે વિશેષતા જાળવી રહેલા છે તેને પૂર્ણ રાખવી તે આપણુ કર્તવ્ય છે આબુના મદિરો શિલ્પની પરાકાષ્ટા સૂચવે છે જૈનમદિરો શિલ્પના પરમ વિકાસના દ્યોતક છે જે હવા પ્રકાશની સુવ્યવસ્થા જૈનમદિરમા જોવામા આવે છે અને જે નાજુકતા જૈનમદિરના અગ ઉપાગમા અનુભવગોચર થાય છે, તે તેટલા પ્રમાણમા અન્યત્ર જણાતી નથી આ વ્યવસ્થા અને નાજુકતાનુ સરક્ષણ દરેક જૈનને કર્તવ્ય છે

મંદિરો કયા સ્થળે અને કેવા હોવા જોઇએ તેનો
હવે વિચાર કરીએ સામાન્ય રીતે મંદિરો છુટી જગ્યામાં
હોવા જોઇએ. જો જુના વખતના મંદિરો જોઇએ છીએ
તો માલુમ પડે છે કે મંદિરનું સ્વાભાવિક સ્થાન પર્વત,
નદીતટ, ઉપવન અથવા તો નગરનો ઉપાન્ત ભાગ હોય
છે મંદિર સંસારવ્યવહારની ઉપાધિથી શ્રમિત થયેલાને
શાન્તિ પામવાનું મુખ્ય સાધન છે અને તેથી ચોતરફની
શાન્તિ મંદિરને માટે અતિ આવશ્યક છે તેથી પર્વત,
નદીતટ કે ઉપવનની પસંદગી સ્થાને છે, પણ મોટી વસ્તી
વાળા શહેરો વધવા લાગ્યા, જો શહેર બહાર મંદિર હોય
તો દૂર પડવાના કારણે લોકો નિત્યઉપાસનામાં મન્દ પડે
અને તેના પરિણામે લોકોની ધાર્મિક વૃત્તિ શિથિલ પડે આવા
કારણથી નગરના મધ્ય ભાગમાં મંદિરો બાંધવાનો પ્રચાર
શરૂ થયો હશે એમ કલ્પના થાય છે. બહુ ધમાલવાળા
શહેરના મધ્ય ભાગમાં આવેલું મંદિર આવશ્યક શાન્તિ
ન જ આપી શકે, પણ "નહિ મામા કરતાં કાણો મામો
સારો," એ ન્યાયે જનસમાજની ભક્તિના પરિપોષણને
માટે મોટી બજારોની વચ્ચે પણ મંદિરો બાંધવાની પ્રવૃત્તિ
આદરણીય બને છે આમ છતાં પણ શહેરની અંદર આ-
વેલા મંદિરો જગ્યાની બહુ છુટ રાખી મોટો ગઢ કરી
બાંધવામાં આવતા હોય તો મંદિરો શહેર વચ્ચે હોવાનો
વિરોધ ઘણે અંશે દૂર થાય, પણ આવો વિવેક સર્વત્ર
જેવામાં આવતો નથી મુંબઈમાં પાયધુની ઉપર આવેલો
જૈન મંદિરોનો જથ્થો જુઓ તો સહેજે માલુમ પડે કે
આ મંદિરો ધમાલ અને અશાન્તિની દ્રષ્ટિએ મુંબઈના

બીજા માળાઓથી ઉતરતા નથી આની સાથે ભાયખાળાનુ મદિર સરખાવો તો સહજ ભેદ માલુમ પડે ભાયખાળાનુ મદિર મુબઇની બહાર ન ગણાય, છતા ચોતરફ જગ્યાની છુટ્ને લીધે ત્યા અમુક અશે બહુ સારી શાન્તિ અનુભવાય છે આ વિવેક અને આ ન્યાય જૈનોના સર્વ મદિરોને લાગુ પડે બનતા લગી ગામ બહાર છુટી જગ્યા શોધી નાજુક મદિર બધાવવુ વધારે યોગ્ય છે તેમા પણ ટેકરી કે નદિ-કિનારો હોય તો વધારે ઇચ્છવા યોગ્ય છે એ હમેશા ધ્યાનમા રાખવુ કે કુદરતી સૌન્દર્ય અને આત્મીય ભક્તિને બહુ નિકટનો સબધ છે, આથી જ વૈષ્ણવોએ મોટી નદીઓ અને જૈનોએ મોટા પર્વતોને તીર્થસ્થાન તરીકે સ્વીકાર્યા છે મોટુ વન હોય, ઝરણુ હોય, નદિ હોય, ટેકરા ટેકરી હોય—આવા કોઇ સ્થળે આવેલુ દેવમદિર સોનાની વીંટીમા હીરો જડાયા જેવુ લાગે આત્માનુ સ્વરૂપ શાન્તિમય છે, સુન્દર છે, તે બાહ્ય ઉપાધિઓથી ત્રાસે છે અને સસારના વિકૃત દશ્યોથી કલુષિત બને છે આ આત્માને બાહ્ય શાન્તિનો યોગ કરાવો અને બાહ્ય (કુદરતી) સૌન્દર્યનો સયોગ સધાવો આ સુયોગથી સહેજે આન્તરશાન્તિ તથા સૌન્દર્યનો ઉદ્ભવ થશે અને ભક્ત આત્મા આત્મકલ્યાણ સાધી શકશે.

હવે એક સાધારણ પ્રશ્ન વિચારીએ જૈનમદિર કેવુ હોવું જોઈએ ? સાદુ કે શણગારવાળુ ? જૈનમદિરમા વીતરાગ ભગવાનની મૂર્તિ વિરાજે છે, છતા સામાન્ય રૂઢિ-મદિરને બને તેટલુ શણગારવાની છે, તેથી ઉક્ત પ્રશ્ન જૈન મદિરના સબધે ખાસ ચર્ચા કરવા યોગ્ય બને છે જો

કૃષ્ણમંદિર હોય તો પ્રશ્નનો ઉત્તર બહુ સહેલો છે કે તે મંદિરમાં થતા શણગારને કૃષ્ણની ભાવના સાથે કશો વિરોધ નથી જૈનમંદિરની પરિસ્થિતિ એવી છે કે મૂર્તિ જુઓ તો વિરાગીની-સંન્યાસીની-નિષ્પરિગ્રહીની-ત્યાગીની અને મંદિર જુઓ તો શણગાર શોભાથી ભરેલુ આ રીતે ભાવના અને વ્યવહારમાં વિરોધ ઉપસ્થિત થતો દેખાય છે અહિં શું કરવું? આ વિરોધ યથાર્થ છે કે અયથાર્થ તેની યોગ્ય સમીક્ષા કરવી જોઇએ આનો એકદેશીય ઉત્તર આપવો અશક્ય છે આ પ્રશ્ન બે ભિન્ન દૃષ્ટિબિન્દુએ ચર્ચી શકાય તેમ છે અને તેના ઉત્તર રૂપે બે ભિન્ન નિર્ણયો પ્રાપ્ત થાય છે

એક તો ઉપર સંક્ષેપમાં જણાવ્યું તેમ વીતરાગ ભગવાનનું આવાસસ્થાન ત્યાગની ભાવનાને અનુરૂપ જોઇએ-એટલે કે જેવો સાધુનો ઉપાશ્રય હોય તેવું તીર્થંકરનું દેવસ્થાન જોઇએ વીતરાગનું મંદિર ત્યાગ, વિરાગ સંન્યાસનો બોધ આપી ન શકે અને જગતમાં વિલાસયોગ્ય સમૃદ્ધિનો ભંડાર બની જાય તો તે મંદિર વીતરાગનું મટી કોઇ સરાગી દેવતાનું બની જાય આ તો અનિષ્ટ ગણાય તેવી જૈનમંદિર તો જેમ બને તેમ સાદું હોવું જોઇએ, ત્યાં ભપકો કે શણગારનું નામ ન જોઇએ જૈનમંદિરમાં કરવામાં આવતી શોભા ભગવાન અને ભક્તને એકતા સાધવામાં આવરણ રૂપ બને છે તે ત્યાગવી જોઇએ, મંદિરમાં દાખલ થતા ભગવાનની મૂર્તિ સિવાય એવું અન્ય કશું પણ દે... ન જોઇએ ... આગન્તુકની દૃષ્ટિ ભગવાનને જોતી

વસ્તુપર જશ પણ ઠરવા પામે. ભગવાન મહાવીર આદિ તીર્થંકરોએ મનુષ્ય જીવનનો જે આદર્શ નકિક કર્યો તેનું પ્રતિબિંબ તેમના મંદિરમાથી પ્રાપ્ત ન થાય તો તે મંદિરનો અર્થ શુ ? માટે જૈનમંદિરમા સાદાઇની અપરિહાર્ય આવશ્યકતા છે

આ એક પક્ષ થયો, અન્ય પક્ષ એમ વિચારે છે કે જિનમંદિર તીર્થંકરનુ નિવાસસ્થાન છે એ કલ્પના ઉચિત નથી, અને તેથી સાધુના ઉપાશ્રય અનુસાર જિનમંદિરની ઘટના કરવાનો વિચાર યોગ્ય નથી દેવમંદિર એ ખરી રીતે દેવમંદિર નથી પણ સમાજમંદિર છે, એટલે કે સમાજે મળીને તૈયાર કરેલુ છે કે જેમા ભગવાનની પ્રતિષ્ઠા કરવામા આવે છે હવે જેમ આપણે ત્યા કોઇ મહાત્મા કે સંત આવે તો તેમના આદર સન્માન નિમિત્તે ઘર શણગારીએ તેમા કંઇ ખોટ કરતા નથી ઉલટુ આપણને તે વિધિ ભક્તિધર્મરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે, તેમજ સમાજ ભગવાનને પોતાના મંદિરમા નિમન્ત્રણ આપવા માગતી હોય તો સમાજનુ અવશ્ય કર્તવ્ય છે કે ભગવાનની મહત્તાને અનુસાર પોતાના મંદિરની યથાશક્તિ શોભા કરવીજ જોઇએ અહિ મંદિરની સંસ્થા સમાજમા કેમ ઉપસ્થિત થઇ તેનો વિચાર કરવો ઘટે છે દરેક વ્યક્તિ પોતપોતાને માટે પોતાના ઇષ્ટ દેવને યોગ્ય મંદિર બાંધે તેવી દરેકને સગવડ કે સમૃદ્ધિ ન હોય, તેથી તે તે ઇષ્ટ દેવના અનુયાયીઓને માટે કાતો કોઈ વ્યક્તિ મંદિર બંધાવીને તે અનુયાયી સંઘને અર્પણ કરે છે અથવા તો અનુયાયી

સઘ અદર અદર મળીને પોતાના ઇષ્ટ દેવનુ મદિર બધાવે છે હવે આ મદિરમા ઇષ્ટ દેવને આમત્રણુ કરવામા આવે છે, એટલે કે તેમની પ્રતિષ્ઠા કરવામા આવે છે, તેથી આગળ જણાવ્યુ તે ઉપપત્તિ અનુસાર સમાજે રચેલા મદિરનુ સ્વસ્થિત અનુસાર ઇષ્ટ દેવની માનભક્તિના કારણે યથોચિત સુશોભન કરવુ તે કર્તવ્ય રૂપે પ્રાપ્ત થાય છે આમા ઇષ્ટ દેવના ત્યાગ કે સન્યાસને જરા પણ બાધ આવતો નથી

આ રીતે બે પક્ષ ઉભા થાય છે, તેમાથી કોઇનો પણ ભગ કરવો મુશ્કેલ છે, પણ આ બન્નેનુ પ્રાચીન શિલ્પકારોએ બહુ સુન્દર રીતે સમાધાન કર્યુ જણાય છે, જે આબુજી અથવા રાણકપુરના મદિરો જોતા સહજ સમજાય તેવુ છે કેટલાક જુના દેવમદિરો બે ભાગમા વહેચાયલા જણાય છે રગમડપ અને ગર્ભાગાર જે કાઇ શોભા કરવાની હોય તે રગમડપમા કરવામા આવે છે. દેલવાડાના મદિરમા જે રગમડપ છે તે અલૌકિકતાનો ભડાર છે રાણકપુરનો રગમડપ પણ સુન્દર છે થોડાએક વર્ષો પહેલા બધાયેલ અમદાવાદના હઠીસીગ કેશરીસીગના સુપ્રસિદ્ધ મદિરમા પણ આ પ્રમાણે રચના કરવામા આવેલ છે પ્રાચીન કાળના મદિરોની ફરતો ગઢ હોય છે, ગઢની અદરના ભાગમા ગઢની કિનારીઓ હોય છે, વચલા ચોકમા મુખ્ય મદિર હોય છે મદિરના મોઢા આગલા ભાગમા રગમડપ હોય છે જે ઓળગી આગળ જતા મોટો ઓરડો આવે છે, [illegible] સન્મુખ ભાગમા મુખ્ય મૂર્તિ

પ્રતિષ્ઠા કરેની હોય છે આ ઓરડાને ગર્ભાગાર કહેવામા આવે છે રગમડપમા જાત જાતના કોતરકામ, શણગાર અને શોભાઓ કરવામા આવે છે, જ્યા પ્રગ ગોપાત મૂર્તિ ઓને લાવવામા આવે છે અને પૂજા તેમજ ગાયન, વાદન તવા નૃ યાદિ ઉત્સવો કરવામા આવે છે જૈનમન્દિર માફક અન્ય મદિરામા પણ મડપ તેમજ ગર્ભાગારની આવી ગોઠવણુ જોવામા આવે છે દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના મદિરોમા મડપનો મહિમા વિશેષ છે મદુરામા આવેલ મીનાક્ષીના મદિરમા ૯૯૯ થાભલાનો મુખ્ય મડપ છે કજેવરમમા આવેલ મડપ મદિરથી તદ્દન નીરાળો છે ત્યાનુ કોતરકામ એવુ અદ્ભૂત છે કે લોકો તેને દેવકૃત માને છે રગમ- ડપને બને તેટલો સુન્દર બનાવવામા આવે છે જ્યારે ગર્ભાગારને બને તેટલુ સાદુ રાખવામા આવે છે, કારણ કે તે દેવોનુ ખરૂ નિવાસસ્થાન ગણાય છે ગર્ભાગારમા પૂજા, સ્તવન, ધ્યાન, ચિતન આદિ વિધેય છે ઉત્સવોની ધમાલને, અથવા વિવિધ તરહના શણગારને ત્યા સ્થાન નથી આ રચનામા ઉપર જણાવેલ બન્ને પક્ષનુ સમાધાન થતુ લાગે છે જ્યા દેવમૂર્તિને બેસાડવામા આવી હોય ત્યા બને તેટલી સાદાઇની જાળવણી અને શાન્તિની પુષ્ટિ કરવામા આવે છે જ્યા રગમડપ હોય છે ત્યા સમાજના ભક્તિપૂર્ણ ઉલ્લાસની પરિતૃપ્તિના સર્વ સાધનોની યોજના કરવામા આવે છે અને પરમાત્માનુ સર્વ પ્રકારે સમાજ બાહ્ય સાધનોવડે લૌકિક વ્યવહાર અનુસાર આદર સન્માન તથા ઉદ્યાપન કરે છે

જિનમદિરના ચિત્રાચીત્ર અને પ્રશોભન

૧૦

મદિર સાદુ ગણવુ કે વિવિધ પ્રકારના શણગારથી સુશોભિત કરવુ તે વિષે ગયા લેખમા કેટલીક આલોચના કીધી, અને ઉભય પક્ષનો આપણા શિલ્પશાસ્ત્રમા શી રીતે સમન્વય કરવામા આવ્યો છે તે પણ તપાસ્યુ આ સર્વનો યોગ્ય વિવેક કરી આપણને શું ગ્રાહ્ય બને છે તેનો વિચાર કરવાનુ અત્ર પ્રાપ્ત થાય છે જો તદ્દન સાદા ઇનો પક્ષ કરીએ તો ધર્મદ્વારા કળાનુ પોષણ થતુ અટકે, ધર્મવૃત્તિના તર્પણ સાથે મનુષ્યની રસવૃત્તિને જે વિશુદ્ધ રીતે પોષણ મળે છે તે બધ થાય, અને સર્વ કોટિના જીવોને માટે મદિરમા જે આકર્ષણ શક્તિ રહેલી છે તે પણ મદ બને વળી જૈન મૂર્તિના શણગાર અને સુશોભન જે કારણોથી અનાદરણીય લાગે છે તે કારણો મદિરસુશોભનમા આડે આવતા નથી તદુપરાન્ત એ પણ સમજવાની જરૂર છે કે મદિરનો ઉદ્દેશ માત્ર ભક્તજનની તેના ઇષ્ટદેવ પ્રત્યે રહેલી ભક્તિને તૃપ્ત કરવામાજ પરિસમાપ્ત થતો નથી, પણ મદિરનો હેતુ વિધર્મીને ધર્મી બનાવવાનો અને ધર્મીને ધર્મબોધનુ નિરન્તર સિંચન કરી સવિશેષ ધર્માસક્ત બનાવવાનો હોય છે કોઇ પણ મદિરમા જઇએ અને તે મદિર જે ધર્મનુ હોય તેના રહસ્યની આપણને ઝાખી થઇ ન શકે તો તે મદિરનો હેતુ સર્વાશ સફળ બનતો નથી

અને આદર્શ ધર્મપુરૂષોના ચરિત્રોનો

ધર્મપરિણુત બનાવવામા બળવાન્ સાધન મનાય છે આ પરિચય જેટલી સરસ રીતે ચિત્રો અને કોતરકામ દ્વારા આપી શકાય છે તેટલો પુસ્તકોદ્વારા આપી શકાતો નથી, કારણ કે વાચવાનુ અને તે પણ આવાજ વિષયને લગતુ વાચવાનુ સમાજમા બહુ થોડા મનુષ્યોથી બને છે, જ્યારે જોવામા કોઇને તકલીફ પડતી નથી, ઉલટુ જ્યા જ્યા સુન્દર આલેખન કે કોતરકામ કરવામા આવ્યા હોય ત્યા ત્યા લોકો સહેજે ખેચાઇને જોવા જાય છે હવે આવા ધાર્મિક આલેખન અને કોતરકામને માટે ઉત્તમમા ઉત્તમ સ્થળ મદિર છે, માટે ઉક્ત પ્રકારના સુશોભનની આવશ્યકતા અને ઉપયોગિતા સહેજે સિદ્ધ થાય છે આપણા ઘણા મદિરામા એલાયચીકુમાર, બાહુબળી, નેમ રાજુલ, મહાવીર, પાર્શ્વનાથ, ઋષભદેવ આદિના ચરિત્ર વિભાગો આલેખાયલા હોય છે અને તે સૌ લોકો બહુ રસથી જુએ છે આ જેટલા વધારે સુદર અને ભાવનાવાહી હોય તેટલી વધારે ઉડી અસર લોકચિત્ત ઉપર થયા વિના ન રહે અને તેટલો વધારે રસ લોકોને તે બધુ જોવામા પડયા વિના ન રહે અજટામા કરવામા આવેલા હજારેક વર્ષ પહેલાના ચિત્રકામો જોવા માટે અત્યારે માત્ર અનેક બૌદ્ધધર્મીઓજ નહિ પણ કેટલાય મુસાફરો પણ આવે છે અને બુદ્ધચરિત્રનો મહિમા અન્તરના ઉનારે છે આ રીતે સુશોભનની સાર્થકતા સુસ્પષ્ટ છે આ પ્રશ્ન બીજા દૃષ્ટિબિન્દુએ પણ વિચારવો ઉચિત છે રમિક કળાઓ આપણી વિવિધ ભાવનાઓ તથા માનસિક તરગો પ્રગટ કરવાના તેમજ પોષવાના સાધનો છે આપણા

સામાન્ય જીવનમા જે પ્રકારની વાસનાઓના રાજ્ય ચાલી રહ્યા હોય છે તેનુ પ્રતિબિબ . આપણી ગૃહરચનામા દેખાય છે એ સાથે એ સમજી શકાય તેમ છે કે જો કે આપણી પવિત્ર ભાવનાઓ ને પાપે અને કુત્સિત વિકારોને મન્દ પાડે એવી આપણા ગૃહજીવનની રચના જોઇએ, છતા મનુષ્યોની સ્વાભાવિક નબળાઇઓ ધ્યાનમા લેતાં તેમજ મનુષ્ય ચરિત્રના ચિત્ર વિચિત્ર રગો જોતા આપણા ગૃહોમા એવુ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનુ સુશોભન અને વાતાવરણ વ્યાપી રહેવુ અસભવિત લાગે છે આમ વિચારતા મનુષ્યની પવિત્ર ભાવનાઓને પોષવા માટે દેવમદિર જેવુ બીજુ કોઇ યોગ્ય સ્થાન લાગતુ નથી માટેજ દિવ્ય મનુષ્યોના દૈવી ચરિત્રોના આલેખનો દેવમદિરમા જેટલા સ્થાને લાગે છે તેટલા ગૃહસ્થના ગૃહમા દીપતા નથી આ પ્રકારની દેવમદિરની વિશિષ્ટતા વિચારતા વિવિધ કળાઓના વિશુદ્ધ સ્વરૂપના સરક્ષણ તેમજ સવર્ધનઅર્થે તેમજ વિવિધ રસોમા રહેલો પવિત્ર આનદ મનુષ્યજીવનમા નિરતર વહેતો રાખવા માટે દેવમદિરમા ચિત્રામણ, કોતરકામઆદિ સુશોભન આવશ્યક મનાય છે .

આ ઉપરથી સુશોભનના પક્ષનુ સમર્થન થાય છે, છતા સુશોભન કરવામા ઘણી જાતની વિવેકના જરૂર છે તે ભૂલવુ જોઇતુ નથી કેટલાક સુશોભન એવા હોય છે કે તે સાદાઇનીજ જાણે પુષ્ટિ કરતા હોય એમ લાગે આવુ સુશોભન આખુના મદિરોનુ છે આખો અજાઇ જાય અને છેવટે કટાળી જાય તે પ્રકારનો ભભકો આથી f

ગણાય આવુ સુશોભન શ્રી સિદ્ધાચળજી ઉપર આવેલ પુંડરીકસ્વામીના મંદિરનું કહી શકાય ત્યાં કરવામાં આવેલ રંગોની પુરવણી આંખોને આંજી નાખે છે અને તદુપરાન્ત બીજુ અનિષ્ટ પરિણામ એ આવે છે કે આગન્તુકજન ચિત્રોમાંજ રોકાઇ જાય છે અને આગળ જ્યાં જઇને તેને નમન કરવાનું છે ત્યાં જતાં બહુ વિલંબ કરી બેસે છે, આ સુશોભનમાં પ્રમાણભંગ થયો ગણાય મંદિરનુ સુશોભન મોટું રૂપું ભરીને તેમજ પ્રતિસ્પર્ધી બહુ વેગ રંગોની પુરવણી કરીને એવુ બનાવવુ ન જોઇએ કે જેથી જોનારનો આત્મા શાન્ત અને સમભાવી બનવાને બદલે અશાન્ત અને અસ્થિર બની જાય બીજી એ વાત પણ ધ્યાનમા રાખવી જોઈએ કે મંદિરમા ચોતરફ કરેલા સુશોભન મંદિરની મુખ્ય મૂર્તિ સમીપ લઇ જવાને બદલે ત્યાં જવામાં અન્તરાય રૂપ બને એટલુંજ નહિ પણ પોતાના તેજથી મૂર્તિના તેજને ઝાંખી પાડી દે તો તે સુશોભનમાં ઔચિત્યભંગ થયો ગણાય પુંડરીકસ્વામીની સામાન્ય રીતે સુન્દર ગણાય તેવી મૂર્તિ આસપાસના ભભકાદાર ચિત્રાંગણવી ઝાંખી-નિસ્તેજ પડતી લાગે છે આવી સ્થિતી ઇષ્ટ ન ગણાય જેમ વરરાજાના પ્રસાધનની રચના એવી કરવામાં આવે કે જેથી પ્રેક્ષક વર્ગ તેના ઘરેણાની જ ખુબી નિહાળવામાં રોકાઇ જાય અને તેની મુખમુદ્રા સામું નજર સરખી પણ ન કરે તો તે રચના અતિશયતાનું અવલંબન લેતી હોઇને દોષયુકત ગણાય, તેવી રીતે મંદિરની રચનામાં પણ વિવેક ભૂલાય તો દોષ ઉત્પન્ન થાય, જેની રસિક જન નહિ પણ ઉપેક્ષા કરી ન શકે

આ ઉપરાંત મંદિરમાં થતા ચિત્રામણમાં બીજો દોષ ઘણી વખત એ માલમ પડે છે કે આલેખનમાં આલેખાયલા પાત્રો મંદિરના પવિત્ર વાતાવરણને પુષ્ટ કરવાને બદલે દૂષિત કરે છે આવું ખાસ કરીને સ્ત્રીપાત્રોમાં બને છે ધનવાન ધન ખરચી ચિત્તમાં નિવૃત્તિ પામે છે કે પોતે બહુ પુણ્ય ઉપાર્જન કીધું, પણ કેટલીક વાર બને છે એવું કે તેના દ્રવ્યની સહાયથી થયેલા ચિત્રામણો પવિત્ર વિચારોને ઉત્તેજવાને બદલે ચિત્તવિકારોને ઉત્તેજવાના નિમિત્ત બને છે આમાં એક રીતે ચિત્રકારોનો દોષ છે ખરો, પણ આવા ચિત્રકારોને નિરંકુશ રીતે ચિત્રો ચિતરવા દેવામાં અથવા તો જ્યાં પોતાને ખબર પડતી ન હોય ત્યાં ધાર્મિક વૃત્તિના કલાવિદ્ સજ્જનોની સલાહ નહિ લેવામાં દ્રવ્ય ખરચનાર પણ દોષભાગી બને છે સદ્‌ભાગ્યે જગન્નાથપુરીમાં અને તેવાજ અન્ય વૈષ્ણવ મંદિરોમાં જે પ્રકારના બીભત્સ કોતરકામો જોવામાં આવે છે તેવા કોતરકામો કે આલેખનો જૈનમંદિરમાં કદિ પણ જોવામાં આવતા નથી અને તે જૈનોના સંયમપ્રધાન ધર્મનોજ પ્રભાવ છે, તો પણ આજકાલ આપણા મંદિરમાં થતા ખાસ કરીને સ્ત્રીપાત્રોના આલેખનો અમર્યાદિત અથવા તો આધુનિક કાળની કેટલીક નિર્લજ્જ વેશરચનાથી વિભૂષિત જોવામાં આવે છે જેની મુખમુદ્રામાં પવિત્રતાને બદલે માત્ર વિકારવિવશતાજ પ્રતીત થાય છે ઉંચી પ્રતિના ચિત્રકારોને આપણે રોકતા નથી અને હલકી પ્રતિના ચિત્રકારો ઘણું ખરૂં સ્ત્રી પાત્રો ચિતરવા માટે નાયકાઓની અને વેશ્યાઓની છબીઓનોજ ઉપયોગ કરે છે, કારણ કે તેઓના કલ્પનાકાશમાં પવિત્ર સતી સ્ત્રીઓ

મુદ્રાઓ કદિ ઉદ્‌ભવી શકતી નથી આપણા દ્રવ્ય ખરચ નારાઓની પણ ભાવનાઓ ઘણી વખત એવી અધ પતિત હોય છે કે તેઓ ઉપર જણાવેલા ચિત્રકામોથીજ સતોષ પામે છે ઘણીવાર તો યુરોપીય મડમોની આકૃતિ ઉપર ગુજરાતી પોશાક પહેરાવીને ચલવી લેવામા આવે છે

આવી બાબતોમા એકદમ ધ્યાન ખેચવાની જરૂર છે મદિરોમા ચિત્રકામ કેવું હોવુ જોઇએ તેનો ખરો ખ્યાલ ક્રીશ્ચિયનોના મોટા દેવળો કેથેડ્રલો જોવાથી આવી શકે આ દેવળોમા અથવા કેથેડ્રલમા ક્રાઇસ્ટના જીવનના સુંદર સુંદર વિભાગો બહુ કુશળ ચિત્રકારોને રોકીને એટલી સરસ રીતે આલેખાવવામા આવે છે કે ગમે તેવા તટસ્થ પ્રેક્ષકનું ચિત્ત પણ રજન પામ્યા વિના ન રહે પવિત્ર સ્ત્રીઓનો આદર્શ તેઓની દૃષ્ટિએ ક્રાઇસ્ટની મા મેરી છે અને તેથી આ મેરીની આકૃતિ જેટલી બને તેટલી પવિત્ર સૌમ્ય અને સુદર ઉપજાવવા પાછળ ક્રિશ્ચિયન ચિત્રકારોએ પુષ્કળ શ્રમ તથા ધન ખરચ્યા છે રાફેલ નામનો યુરોપમા એક બહુ મોટો ચિત્રકાર થઈ ગયો, તે ધાર્મિક ચિત્રો જ ચિતરતો તેણે મેરી અને ક્રાઇસ્ટના જે ચિત્રો ચિતર્યા છે તેની જોડના અત્યારે દુનિયામા મળવા મુશ્કેલ છે લીઓનાડો ડીવીન્ચીની ચિતરેલી મેરીની પ્રતિકૃતિ પણ બહુ અદ્‌ભૂત છે ક્રિશ્ચિય નોના દેવળોમા ભીંત ઉપર ક્રાઇસ્ટના જીવનના જુદા જુદા પ્રસગો આળેખવામા આવે છે એટલુ જ નહિ પણ મોટી કાચની બારીઓમા પણ કાચના કટકા ગોઠવીને સુદર આલેખનો ઉપજાવવામા આવે છે આવા આલેખનોમા નાના

મોટા દરેક પાત્રમા જે પવિત્રતા-દીનતા-ભક્તિનો અશ ઉતારવામા આવે છે તે દરેક જોનારના મન ઉપર બહુ આશ્ચર્યજનક અસર ઉપજાવ્યા વિના રહેતો નથી આપણા મદિરોમા સુશોભન કેમ કરવું તે બાબતમા ઉપર્યુક્ત ખ્રીસ્તી દેવળો જોવાથી બહુ ધડા મળે તેમ છે

આપણા મદિરના ચિતરામણ અને આલેખનની બાબતના એક બીજી બાબત પણ લક્ષમા લેવા જેવી છે આપણા દેશની ચિત્રકળા પશ્ચિમાત્ય કળાથી ઘણા અશોમા જુદી પડે છે પૌવાત્યકળાનું ધ્યેય વિવિધ ભાવોને રજુ કરવામા જ પર્યવસાન પામે છે ચિત્ર ચિતરીને જે ભાવ રજુ કરવાનો હોય તે ભાવ ચિત્રમા પ્રવેશ પામ્યો એટલે ચિત્રકાર પોતાનું કાર્ય પરિપૂર્ણ થયું સમજે છે વિવિધ ભાવોનું નિદર્શન કરવામા પ્રત્યક્ષને સાધનભૂત ગણી તેટલા પૂરતો જ તે પ્રત્યક્ષનો ઉપયોગ કરે છે, ચિત્રમા ભાવ ઉતર્યો તો પછી દૃષ્ટિના નિયમો પ્રમાણે ઉણપો રહી ગઇ હોય તો પણ તેની ઉપેક્ષા કરવામા આવે છે, અને ચિત્રમા ભાવ ન ઉતર્યો હોય તો તે ઉતારવા ખાતર દૃષ્ટિના પ્રતિબધક નિયમોનુ ઉલ્લઘન કરવામા પૌર્વાત્યકળાને જરા પણ વાધો આવતો નથી દરેક સ્થૂલ વસ્તુને દિવ્યતા આપવી, દરેક જડ વસ્તુમા ચૈતન્યનુ દર્શન કરાવવુ, દરેક દુન્યવી પાત્રોમા સ્વર્ગીયતાનો અનુભવ કરાવવો, આ પૌર્વાત્ય કળાનુ લક્ષ્ય છે પાશ્ચિમાત્યકળા આથી અન્ય માર્ગે જ વિચરે છે પાશ્ચિમાત્યકળા પ્રત્યક્ષ સ્થૂળની ઉપાસક છે જે જેવુ દેખાય તેવુ જ ચિતરવુ તે પાશ્ચાત્ય કળાનો અનુલ્લઘનીય નિય

કે પાશ્ચાત્ય કળા ઉચ્ચા ભાવોનુ નિરૂપણ કરવા પ્રયાસ કરતી નથી એમ કહી ન જ શકાય, પણ આ નિરૂપણ પાશ્ચાત્ય કળા મનુજદ્રષ્ટિની પરિમિત શક્તિના નિયમોની હદમા રહીને જ કરે છે આ ભેદ આપણા પ્રાચીન કાળના ચિત્રો તેમજ પાશ્ચાત્ય દેશના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકારોનુ બારીક નિરીક્ષણ કરવાથી સમજી શકાય તેમ છે, પણ આવા ભેદાભેદનુ ભાન કોને છે? ઉચામા ઉચા રંગો મેળવી આખને આનદ થાય તેવા આકારો ઉભા થયા એટલે બસ આપણા ચિત્રકારો આપણી પ્રાચીન કળાનુ મર્મ ભૂલી ગયા છે તેઓ ચિત્રામણમા પાશ્ચમની જ નકલ કરે છે આપણા લોકો પણ પ્રાચીનકળાના રહસ્યને તદ્દન વિસરી ગયા છે, નહિ તો પાશ્ચાત્ય કળાનાજ પ્રતિબિંબ રૂપ રવિ વર્માના ચિત્રો આપણી સમાજમા આટલો બધો પ્રચાર પામત નહિ આ બાબતમા આપણા ઘરમા ગમે તેવા ચિત્રો ટાગીએ તેનો બહુ વાધો નથી, પણ આપણા દેવમદિરોમા આપણને વિવેક પ્રાપ્ત થવો આવશ્યક છે પૌર્વાત્ય શિલ્પના નિયમો અનુસાર પ્રાચીન ધાટના મદિરોમા જે પ્રકારનુ પવિત્ર વાતાવરણ વ્યાપી રહેલુ હોય છે તે આવો પશ્ચિમની બેહુદી નકલવાળા ચિત્રામણથી કલુષિત બને છે, આપણા મદિરમા નિરતર પ્રતિધ્વનિત થતુ સગીત આવા અવિવેકથી બેસૂર બને છે આ કલુષિતતાને દૂર કરવી—આ બેસૂરને એકસૂર બનાવવો તે આપણું કર્તવ્ય છે

આપણે પશ્ચિમની નકલ માત્ર ચિત્રામણમા કરીએ છીએ એટલુ જ નહિ પણ અન્ન સુશોભન તથા કોતરકામમા

પણ કરી રહ્યા છીએ આજ કાલના મદિરોમા કોરેલા દેવ દેવીઓને પાખો લગાડેલી જોવામા આવે છે જે આપણા દેવદેવીઓની શાસ્ત્રીય કલ્પનાથી તદ્દન વિરૂદ્ધ છે આપણે દેવ દેવીઓને સ્વશક્તિથી આકાશગામી માનીએ છીએ, ક્રિશ્ચિયનો તેમજ મુસલમાનો દેવ દેવીઓને અથવા તો ફિરસ્તા અને પરીઓને ઉડવા માટે પાખની આવશ્યકતા માને છે, પણ આ ભેદનો વિવેક આપણા અત્યારના શિલ્પીઓ ભૂલી જતા જણાય છે અત્યારે બધાતા મદિરોના કેટલાક વિભાગો ખ્રીસ્તીના કેથેડ્રલની બાધણીની જ નકલ કરનારા જોવામા આવે છે કેટલાક થાભલાઓ, ખુણીઆઓ, ટોચ ચર્ચ આકારમા રોમન ચર્ચની બાધણીને તદ્દન મળતા આવે છે આ બધામા પાદડા, ફળ કે ફુલના ગુચ્છા કોરવામા આવ્યા હોય છે, તેમા પણ આવી જ ચોરી કરેલી માલુમ પડે છે ઘણે ઠેકાણે ઘુમ્મટો મુસલમાનની મસજીદને મળતા ચણી દેવામા આવે છે આ બધુ આપણુ કળાવિહીનત્વ અથવા યોગ્યાયોગ્ય વિચારશૂન્યતા સિદ્ધ કરવા માટે બસ છે આજકાલ ઘણા મદિરોમા લાદીઓ જડવાનો પ્રચાર વધી ગયો છે આ પ્રચાર પણ એટલો જ નિન્દનીય અને ત્યાજ્ય છે આપણા મદિરમા આરસ અથવા સફેદ ચુનાનુ બાધકામ જેવુ શોભે છે તેવુ બીજા કશાથી સ્થાન લઈ શકાય તેમ નથી, લાદી પ્રમાણમા મોઘી અને આખને મોહાવે તેવી આકૃતિવાળી હોય છે એટલે આપણા લોકાનુ તે તરફ આકર્ષણ થાય તે સ્વાભાવિક છે, પણ લાદીઓ યુરોપમા બનાવેલી હોય છે તેમા આલેખેલા ફળ ફુલ તેમજ પ્રાણી વિગેરે યુરોપમા નિપજતા ફળ ફુલ અને પ્રાણીઓ ઉપરથી દોરવામા આવેલા

હોય છે, તેથી આપણા મદિરમા આ લાદીની પાથરણી કોઇ રીતે એકરૂપ થઇ શકતી નથી આ લાદીમા વાયોલેટ, લીલી દેખાશે, ગુલાબ કે કમળ જોવામા નહિ આવે, મનુષ્યની આકૃતિ હોય તો તે પણ રોમન સોટજર કે ગ્રીક રમણીનુ દર્શન કરાવે, રજપૂર્ત, શિખ કે આર્ય રમણી જોવામા નહિ આવે, આ કારણથી તેમજ આરસની ટકાવ તેમજ રગની બાબતમા લાદીથી અનેકગણી શ્રેષ્ટતા હોવાથી લાદીનો આપણા મદિરોમાથી સર્વથા બહિષ્કાર કરવાની જરૂર છે લાદી જે જે મદિરોમા જડવામા આવી છે તે જોતા આપણેને બે રીતે ખેદ થાય તેમ છે એક તો આપણે આરસ કરતા લાદીને પસદ કરી તેમા આપણી બુદ્ધિની કિંમત થાય છે, બીજુ આપણે આપણા મદિરોમા જે જાતની લાદી જે રીતે ગોઠવી તે ઉપરથી આપણી નકલીપણાનો આક નીકળે છે શ્રી શત્રુજય તીર્થ ઉપર પ્રવેશ કરતા શ્રી શાન્તિનાથજીના મદિર સન્મુખ ચોકમા જે લાદી પાથરી છે તેવી મેળ વિનાની, ઘાટ વિનાની અને રગની કોઇ જાતની પસદગી વિનાની ગોઠવણી બીજે ભાગ્યે જ જોવામા આવશે અને બીજા મદિરોમા પણ એક તાસકમા બદામ પસ્તા એલચી ચારોળીથી હકાયથી ભરપૂર ભરી હોય તેવી રીતે લાદી પાથરેલી જોવામા આવે છે આ બધુ જોઇને કોઇ પણ સમજુ માણસને ખેદ થયા વિના રહેતો નથી, જેને લાદી પાથરવી જ હોય તેને પશ્ચિમના મદિરો યા મકાનો જોતા માલુમ પડે કે લાદી વાપરવામા બુદ્ધિ તેમજ નિપુણતાને થોડો પણ અવકાશ છે ખરો મદિરમા લાદી ગોઠવવી તેનો નકશો કરવો જોઇએ અને નકશા અનુ

સાગ મદિરની સાદાઇ તેમજ શોભામા વૃદ્ધિ થાય તેમ લાદી ગોઠવવામા આવે તો આરમ્ત્યાગ કર્યાનુ કાઈક પ્રાયશ્ચિત થાય, બાકી આરસની જોડે કદિ લાદી આવીને ઉભી રહે એવી કલ્પના કરવી તે તો મિથ્યા જ છે

અહિં મદિરના સ્થૂળ સ્વરૂપનો વિચાર સમાપ્ત થાય થાય છે મદિરોમા કળાપોષણને કેવી રીતે અવકાશ છે, તે આપણે જોયું અને સાથે સાથે અત્યારના મદિરોમા ખોટી નકલ અથવા ભભકો કરવાની વૃત્તિએ કેટલુ નુકશાન પહોચાડ્યું છે તે પણ વિચાર્યું મદિરમા વિવેકપુર સગ સુશોભન કરવામા જરા પણ બાધ નથી એ પણ પરસ્પર વિરૂદ્ધ પક્ષની તુલના કરી સિદ્ધ કર્યું આમ છતા પણ નદા મદિરનો મહિમા ઓછો નથી એ કદી ધ્યાન બહાર જવુ ન જોઇએ સાદાઇના વીષયમા ઘણીવાર શિવમદિરો બહુ ધ્યાન ખેચે તેવા હોય છે કોઇ નદી નાળાને કીનારે, ટેકરા ટેકરીની તળેટીમા કે શિખર ઉપર, ગામના પાદરામા કે ધીચ ઝાડીના મધ્ય ભાગમા ઘણીવાર શિવલિગના બેઠા ઘાટના નાના મદિરો જોઇ આનદ થાય છે મદિરમા શિવલિંગ સીવાય બીજુ કાઈ નહિ, જે આવે તે દર્શન કરી જાય, જપ, ધ્યાન, પ્રાણાયામ, સમાધ કરવામા જરા પણ અડચણ કરે તેવુ એક પણ તત્ત્વ ન હોય શાન્તિ તો ઠાસી ઠાસીને ભરી હોય એમ લાગે, આવા અભગ દ્વારવાળા જૈનમદિરો આપણે મદિરનુ પરિગ્રહ પ્રમાણ વધારી દઇને વિરલ બનાવી દીધા છે જે આનદ, શાન્તિ, અલૌકિકતા સહેસાવનની તાની દેરીમા કે શિખરજીના પાર્શ્વનાથના મદિરમા છે

લોયણીજી, પાનસર કે કલકત્તામા આવેલ બદ્રિદાસજીના મદિરમા નથી આવાજ ઉદેશથી શહેરમા મોટા મોટા મદિરો પડેલા હોય, છતા ગામબહાર એકાત સ્થળમા નાની દેરી કન્નાનો કે નાજુક સાન દેવમદિરો બધાવવાનો રીવાજ ઘણે ઠેકાણે જોવામા આવે છે જેને ઘણે ઠેકાણે 'દાદા જીની વાડી' નુ નામ આપવામા આવે છે આ રીતે જોતાં મદિર સુશોભન આદરણીય હોવા છતા, એકજ બાજુ ખેચાઇ જવુ ઉચિત નથી, એ લક્ષમા રાખવા વિવેકી જૈન બધુઓને વિજ્ઞપ્તિ છે

જિનમદિરમખ્યાબધ મૂર્તિઓ પરઘર અષ્ટ-પ્રકારી પૂજા.

(૧૧)

મદિરમા મૂર્તિ કેટલી હોવી જોઇએ એ પ્રશ્નની ચર્ચા અહિં અસ્થાને નહિ ગણાય મૂર્તિપૂજાનો દેશમા મહિમા વધ્યો તે સાથે મૂર્તિઓ ઘડાવવાની અને મદિરમા મૂર્તિઓ બેસાડવાની વાતને પણ સવિશેષ મહત્ત્વ અપાવા લાગ્યું જે મદિરમા મૂર્તિઓ વધાર એમ મદિરનુ આકર્ષણ વધારે ગરીબમા ગરીબ શ્રાવક પણ એક મૂર્તિ જિનમદિરમા બેસાડના મન કર અને શકિત હોય તો તે મનોરથ પૂરો કર્યા વિના ન રહે ધાર્મિક દૃષ્ટિએ અથવા તો કર્મકાડના જ્યા ફળ વર્ણન કરવામા આવ્યા છે તે દૃષ્ટિએ મૂર્તિઓ વધારવાને કે મદિરમા બને તેટલી મૂર્તિઓ ગોઠવવાને ગમે તેટનુ મહત્ત્વ આપવામા આવ્યું હોય પણ જ્ઞાની

દૃષ્ટિએ વિચારતા આ સબંધમા બહુ વિવેક કરવાની જરૂર જણાય છે મંદિરની મૂળ રચના વિચારતા મને તો મંદિરના મુખ્ય ગર્ભાગારમા એકથી વધારે મૂર્તિને સ્થાન હોય એમ સમજાતુ નથી પ્રાચીન કાળના મંદિરો જોઇએ તો આ વાત સહેજે સમજાય એમ છે ગિરનારમા નેમનાથ, શત્રુંજયમા આદિનાથ કે આબુમા ઋષભદેવજીના મંદિરની રચના વિચારીએ તો મુખ્ય મંદિરમા એકજ મૂર્તિને સ્થાન હોય એમ લાગે છે આ ઉપરથી હુ એમ નથી કહેવા માગતો કે આખા મંદિરમા એકજ મૂર્તિ જોઇએ, પણ મારો કહેવાનો આશય એ છે કે-એક દેવઘરમા (પછી તે મુખ્ય ગર્ભાગાર હોય કે નાની દેરી હોય) એક જ મૂર્તિ હોવી જોઇએ કોઇ પણ જાતના પ્રમાણ સિવાય એક સાથે સખ્યાબધ મૂર્તિઓને કોઈ મંદિરમા બેસાડવામા આવે છે ત્યારે તે મંદિર મંદિર મટી સંગ્રહસ્થાન (Museum) નું સ્વરૂપ ધારણ કરી બેસે છે આથી લોકોનો મૂર્તિની બહુલતાપર ઉભો થયેલો વ્યામોહ તૃપ્ત પામે છે, પણ બીજો કશો લાભ થતો નથી પાચ કે પદર મૂર્તિઓને એક પાટ ઉપર બેસાડી તેમા એકને મૂળનાયક બનાવવામા આવે તે મારી દૃષ્ટિએ ચોવીશ તીર્થંકરમા અન્ય સર્વને ગૌણ બનાવી, અમુકને વિશેષતા આપવા જેવુ છે આમા ન્યાય કે ઔચિત્ય સચવાતુ નથી મૂળ નાયકની પૂજા પાછળ ધમાલનો વારંવાર નજરે પડતો દેખાવ હાસ્યાસ્પદ બને છે આમ અન્ય મૂર્તિઓની ઉપેક્ષા કરીને મૂળનાયકની પૂજામા જ મુખ્ય સ્થાનધર્મ, આવે તે રૂઢિના અવિચારી અનુય

માથી ઉપજતા અવિવેકનુ પરિણામ જણાય છે, જે સ્થાન મદિરમા મૂર્તિને છે મધ્ય બિન્દુ પાચ સાત હોઇ ન શકે તો મૂર્તિઓ પણ વધારે સખ્યામા હોય તો કેમ ચાલી શકે ? એકજ ગર્ભાગારમા નાની મોટી અમુક મૂર્તિઓ ગોઠવાયલી હોય છે ત્યારે આખા સુન્દર દેવમદિરની એક રૂપતાને હાનિ પહોચે છે અગ્રપૂજા ગૌણ બનતા અને અગપૂજાને વધારે પડતુ પ્રાધાન્ય અપાતા એક મૂર્તિથી મદિરનો વ્યવહાર ચાલવો અશક્ય થઇ પડયો છે, પણ આનો ઉપાય એજ છે કે એક પક્ષે અગપૂજાને અગ્રપૂજાની સમકોટિએ સ્થાપવી અને અન્ય પક્ષે એક મદિરમા નાના નાના ઉપમદિરોની ગોઠવણ કરવી પણ જ્યા સર્વ તીર્થકરો સમાન છે, ત્યા એકમા અલ્પતાની અને અન્યમા ગુરૂતાની ભાવના ઉભી થાય તેવી એકજ સ્થાનમા ગોઠવેલી અમુક મૂર્તિઓમા અમુક મૂર્તિને મૂળનાયક સ્થાપવાની પ્રણાલિકા મને તો ઉચિત લાગતી નથી

આ બાબત યોગના દૃષ્ટિબિન્દુથી પણ વિચારી શકાય, પૂજા બે પ્રકારની, દ્રવ્ય પૂજા અને ભાવ પૂજા, આમા દ્રવ્યપૂજા ભાવપૂજાના પોષણ નિમિત્તે વિહિત છે તેથી ભાવપૂજાની વિશેષતા સિદ્ધ થાય છે ભાવપૂજાનો અર્થ પ્રભુનુ સ્તવન કરવુ, ચિન્તન કરવુ, ધ્યાન કરવું, જપ કરવો ઇત્યાદિ હવે ધ્યાન, સમાધિ આદિ પ્રવૃત્તિ એક જ પદાર્થને અવલબીને થઇ શકે ધ્યાનનુ લક્ષ્ય એક હોય, અનેક ન હોઇ શકે જ્યારે અમુક મૂર્તિનો સમુહ આખ સામે ખડો થાય ત્યારે પરમાત્માનુ એકાગ્રભાવે ધ્યાન કરવુ અશક્ય બને, એટલે કે જે સાલબન-

ધ્યાન માટે મૂર્તિપૂજાનો વ્યવહાર પ્રચલિત છે તે સાલ અને યાન આપણી વર્તમાન પદ્ધતિથી લગભગ અસંભાવ્ય બને છે, તેથી આ વિષયમા ઉચિત ફેરફાર કરવાની જરૂર છે કાઇ ન બને તો જેમ બને તેમ મદિરમા નીચેની નણ બાબતોનો જલદીથી અમલ થવાની જરૂર છે

(૧) મદિરમા જેમ બને તેમ ઓછી મૂર્તિઓ સ્થાપવી

(૨) જો એક જ ગર્ભાગારમા વધારે મૂર્તિઓ ગોઠવવાનો આગ્રહ હોય તો દરેકના કદ વિચારી મૂર્તિઓ સરખાઇ (Symmetry) થી ગોઠવવી, સરખાઇનો તો તો કદિ ભગ થવા દેવો જ નહિ

(૩) મૂર્તિઓ જેમ બને તેમ સુન્દર મોટા કદની અને ભાવવાહી ગણવી જેમ મૂર્તિ મનોહર તેમ ભાવની વિશેષ વૃદ્ધિ થવાનો પરમાત્માના સૌમ્ય પ્રશમરસનિમગ્ન સ્વરૂપનુ દર્શન કુરૂપ મૂર્તિઓ નજ કરાવી શકે

આ સામાન્ય સિદ્ધાન્ત સૌ કોઇ કબુલ કરે છતા ઘણી વખત એવુ જોવામા આવે છે કે સુન્દર મદિરમા કુરૂપ મૂર્તિ હોય, કઘાટા મદિરમા બહુ સુન્દર મૂર્તિ કોઇ હોય અને ઘણીવાર મદિર તેમજ મૂર્તિ ઉભય તદ્દન કઘાટા હોય આમા કોઇ કોઇ વાર આશ્ચર્યજનક અનુભવ તો એ થાય છે કે સુન્દર મૂર્તિ અવગણના પામે છે અને કુરૂપ મૂર્તિ ઉપર ઘણું ભક્તિ ધન ખરચાય છે આમ વિશેષે કરી અધશ્રદ્ધા, ગતાનુગતિકતા અને

ાબતમ કારણુ હોય છે આ બાબતમા વિવેક પ્રાપ્તિની
ણી જરૂર છે જેઓ અમુક મૂર્તિને જ દેવ માને છે,
ામુક મૂર્તિ જ સ્વર્ગ–મોક્ષની દેનારી ગણે છે અને અમુક
ર્તિની ઉપાસના જ ઇષ્ટ ફલની સિદ્ધિદાયક સમજે છે
ને તો તે મૂર્તિ સુરૂપ હો કે કુરૂપ હો, સાવયવ હો કે
ાપૂર્ણાવયવ હો–તેજ મૂર્તિ ઉપાસનીય બને છે, પણ
જૈન ધર્મને વહેમ, અંધશ્રદ્ધા કે ગતાનુગતિકતાની લૌકિક
ાબળાઈઓ સામે મોટો વિરોધ છે તેનો આધાર સત્ય
ાસ્તુ યથાર્થ રીતે સમજીને તે પ્રમાણે આચરવામા રહેલો
છે, તેથી તે વહેમ કે રૂઢિથી અનવલિપ્ત રહી જે વસ્તુમા
જેટલી કિંમત હોય તે વસ્તુને તેટલી જ કિંમત આપી
તેમાથી તેટલા જ શ્રેયની આશા રાખે છે, જૈન ધર્મની
દૃષ્ટિબિંદુએ મૂર્તિ એજ દેવ નથી પણ દેવને પામવાનુ
નિમિત્ત છે મૂર્તિ એજ સાધ્ય નથી, પણ ધર્મ અને
મોક્ષને પામવાના અનેક સાધનોમાનુ ત એક સાધન છે
આ રીતે વિચારતા અમુક સ્થળે બેઠેલી અમુક જ મૂર્તિ
ઇષ્ટ સિદ્ધિ અપાવવા માટે સમર્થ છે અને અન્ય અસ-
મર્થ છે એવી ગૌરવ લાઘવની વહેચણી જૈન ધર્મને
સમત નથી વળી વહેમ કે માનતાના આધારે ચાલતી
મૂર્તિપૂજા સુજ્ઞ જૈનને આદરણીય, અનુમોદનીય કે ધર્મ્ય
બની શકતી નથી આથી આપણને આપણા માટે એકજ
કર્તવ્ય પ્રાપ્ત થાય છે કે આપણા મંદિરમા બને તેટલી
સુન્દર અને આત્માના ઉન્નત ભાવોને પોષે તેવી મૂર્તિઓની
સ્થાપના કરી લોક હૃદયમા રહેલી ભક્તિ તેમ જ રસ
વૃત્તિનુ સતત્ સિંચન કર્યા કરવુ

અહિં જૈનમૂર્તિની આસપાસ જે 'પરઘર' (પરિકર કરવામા આવે છે તેની મનમોહક રચના વિષે ઉલ્લેખ કર્યા વિના નહિ ચાલે ઘણું ખરૂં મંદિરમા આગમની મુખ્ય મૂર્તિ હોય છે તેની આસપાસ અથવા તો ધાતુની પ્રતિમાઓની આસપાસ આવા પરઘરની રચના કરવામા આવે છે, આ પરઘરની રચના ઘણુ સમજવાજેવી હોય છે આ પરઘરમા બન્ને બાજુએ ઊચેના ભાગમા એક એક પર્યંકાસનસ્થ મૂર્તિ હોય છે અને નીચેના ભાગમા એક એક ખડ્ગાસનસ્થ મૂર્તિઓ તીર્થંકરની ગણવામા આવે છે, પણ આવા પરઘરના મધ્યભાગમા બેસાડેલી મુખ્ય મૂર્તિનું બાજુની ચાર મૂર્તિ ઉપર એટલું બધુ પ્રભુત્વ પડે છે કે મારી જેવા કલ્પનાના બળથી પણ ઔચિત્ય શોધવાની વૃત્તિવાળા બાજુની ચાર મૂર્તિઓને તીર્થંકરની મૂર્તિ ન ગણતા મધ્ય ભાગમા સ્થિર થયેલ તીર્થંકર ભગવાનના શાસનને અંગીકાર કરીને કૈવલ્ય દશાને પામેલા અન્ય સામાન્ય કેવળી સાધુની મૂર્તિઓ લેખવા લલચાય તો એ અસ્વાભાવિક ન ગણાય પરિકરની અંદર નીચેના ભાગમા મધ્યમા શાસનદેવી, તેની બે બાજુ બે સિંહ ને બે હાથી, તેની બે બાજુ પ્રભુના યક્ષ ને યક્ષણી–શાસન દેવીની નીચે ધર્મ ચક્ર ને તેની બે બાજુ થઇને નવ ગ્રહ ઉપરના ભાગમા બે પર્યંકાસનસ્થ, મૂર્તિની અંદરના ગાળામા બે ચામરધરની મૂર્તિ પ્રભુની ઉપર છત્ર ને છત્ર ધર દેવ, તેની બે બાજુ સુઢવડે ન્હવરાવતા, બે હસ્તી છત્રધરની ઉપર બે હંસની વચ્ચે કળશ આ પ્રમાણે હોય છે કેટલાક પરિકરમા બન્ને બાજુએ માળાધારક ઈંદ્રની ઉભી

મર્તિઓ હોય છે કાઉસ ગ મુદ્રાવાળી એ પ્રતિમાને સ્થાને કેટલીક મર્તિઓમા ચામરધારી ઇદ્રો હોય છે આરસની ને ધાતુની બધી મૂતિઓના પરિકરમા પ્રાયે આ પ્રમાણે ગોઠવણુ હોય છે

મર્તિની આસપાસ આવા સુન્દર પરઘરની રચના ઘટાવવા માટે જૈન શાસ્ત્રકારોને ધન્યવાદ ઘટે છે ભગવાન્ બુદ્ધની મૂર્તિની આસપાસ પણુ કોઇ કોઇ ઠેકાણે પરઘરની રચના જોવામા આવે છે તે પરઘરમા નીચેના ભાગમા ધર્મચક્ર કોરલુ હોય છે, તેની બન્ને બાજુએ એક એક હરણુ અને દેવદેવીઓ આળેખેલા હોય છે પણુ સૌન્દર્ય કે ક પનાગૌરવમા તે પરઘર જૈનમૂર્તિની આસપાસ બનાવ વામા આવતા પરઘરને પહોચી ન જ શકે અન્ય ધર્મની દેવમૂર્તિની આસપાસ તો આવા પરઘર રચવાની પ્રથા જોવામાજ આવતી નથી પરઘરથી આખી મૂર્તિ ભવ્ય અને મોહક બને છે સુન્દર પરઘરમા સુન્દર મૂર્તિ ગોઠવા યલી જોવી હોય તો શ્રી શત્રુજય ઉપર આવેલ મોતીશા શેઠની ટુક અથવા બાલાભાઇની ટુકના મુખ્ય મદિરમા જણુ ત્યા મધ્ય ભાગમા આરૂઢ થયેલી મૂર્તિના મુખાર-વિદમાથી જે સ્મિતસુધા વરસ્યા કરે છે તેનો અનુભવ પામતા કોઇ પણુ ભકત આત્મા પ્રસન્ન થયા વિના ન રહે તે મર્તિની આસપાસ કરવામા આવેલ શ્વેત આરસના પરઘરમા જે સુન્દર કોતરકામ કરવામા આવ્યુ છે તે જોઇને કોઇ પણુ કળા રસિક સજ્જન આનદ પામ્યા વિના ન રહે

અહિં જૈનમૂર્તિ અને જૈનમંદિરના સ્થૂળ સ્વરૂપના સંબંધમાં જે કહેવાલાયક હતું તે લગભગ સમાપ્ત થાય છે, હવે જૈનમંદિરમાં પ્રચલિત પૂજન વ્યવહાર વિષે થોડી આલોચના કરીએ આગળ એક સ્થળે જણાવ્યું તેમ પૂજા શાસ્ત્રમાં બે પ્રકારની કહી છે, દ્રવ્યપૂજા અને ભાવપૂજા અંતરની ભક્તિને બાહ્ય દ્રવ્યના સાધન વડે વ્યક્ત કરવાની પ્રવૃત્તિને દ્રવ્યપૂજા કહેવાય, બાહ્ય દ્રવ્યોને ત્યાગીને જપ, ચિંતન સ્તવન આદિથી માનસિક અને વાચિક પ્રભુભક્તિ કરવાની પ્રવૃત્તિને ભાવપૂજા કહેવાય દ્રવ્યપૂજાના આઠ પ્રકાર છે જળ, ચંદન, કુસુમ, ધુપ, દીપ, અક્ષત, ફળ અને નૈવેદ્ય આ અષ્ટપ્રકારી પૂજાનો વિધિ તેમજ મહિમા શાસ્ત્રોમાં બહુ વિસ્તારથી વર્ણવ્યો છે આમાંના કેટલાક દ્રવ્યો અન્ય ધર્મીની પૂજામાં પણ વિહિત છે, પણ જૈનોની પૂજનવિધિમાં જેટલી ઉંચી તથા સાત્વિક વસ્તુઓ વાપરવામાં આવે છે, તેવી અન્યત્ર વાપરવામાં આવતી નથી આજ કારણથી જૈનમંદિરમાં ફરતા આત્મા જેટલો પ્રસન્ન થાય છે તેવો પ્રસન્ન ભાવ, અન્યત્ર ભાગ્યેજ અનુભવી શકાય છે સ્વચ્છતાની ભૂમિકા ઉપર જ સૌંદર્યની રચના થઇ શકે, તેથી જળપૂજાની આવશ્યકતા કોઈ પણ પ્રકારના સંશયથી અબાધિત છે ચંદન તમજ કુસુમપૂજા સંબંધી આગળ કેટલુંક કહેવાઇ ગયું છે મંદિરના વાતાવરણને શુદ્ધ તેમજ સુગંધમય બનાવવા માટે ધુપ સૌથી વધારે આવશ્યક વસ્તુ છે દેવમંદિરના દૃશ્યને ધુપધાણામાથી નીકળતી ઉન્નતગામી ધુમાવલિ વધારે મનોહર બનાવે છે દીપપૂજા અથવા તો આરતી માત્ર જૈનોમાજ નહિ પણ અન્યધર્મીઓમાં પણ

પ્રાચીન કાળથી પ્રચાર પામેલી આત્મભક્તિને પ્રદર્શિત કરવાની પદ્ધતિ છે મદિરમા આબાલવૃદ્ધ ભક્તમડળને આથી વધારે આનદજનક પ્રસગ આરતીનો ગણાય આરતીને વખતે સર્વ સ્ત્રી પુરુષો વૃદ્ધ તેમજ બાળકો હાજર રહેવા પ્રયત્ન કરે જ્યા દેવમૂર્તિને સ્પર્શ કરવાનો ભક્તને અધિકાર હોતો નથી અને અગ્રપૂજા માત્રથી જ તેઓને સતોષ માનવાનો હોય છે, ત્યા આરતીની વિધિને ઘણું વધારે મહત્વ આપવામા આવે છે આ ખાસ કરીને દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના મદિરોમા જોયું આરતી થવાનો વખત થાય કે મદિરમા માણસોની ઠઠ જામે, ગાનતાન શરૂ થાય, વિવિધ પ્રકારના વાદ્યો વાગવા માડે અને સર્વત્ર અપૂર્વ આનદ વ્યાપી રહે. ભલે કેરોસીનના દીવા થાય અને ગેસ કે વીજળીની રોશની વધતી જાય, પણ પવન લહરિથી કપતી દીપશિખામા જે મનોહરતા છે તે મનોહરતા આધુનિક કાળના પ્રકાશોત્પાદક પ્રદીપોમા નથી અનુભવાતી આરતીમા નાની નાની અનેક દીપશિખાઓ પ્રગટાવવામા આવે છે અને તે ઇષ્ટ દેવ સન્મુખ ઉતારવામા આવે છે આરતી ઉતારવામા પણ કળા રહેલી છે, કેટલાક તો જડની માફક આરતીને નીચેથી ઉચે અને ઉચેથી નીચે ચોઠી વાર ફેરવીને વેઠ ઉતારતા હોય એમ આરતી ઉતારે છે આમ કરનાર ક્રિયાનું જરા પણ રહસ્ય સમજાતો નથી એમ કહી શકાય આરતી એટલી મૃદુતાથી અને એવા સુદર વગાકારમા ફેરવવી જોઇએ કે આરતી ઉતારનારના અતરાત્મામા ઉછળતા ભક્તિ રસની હલક આરતીની ક્રિયામા પ્રતિબિંબિત થયા વિના ન રહે આ વિષયમા બીજી બાબત એ ધ્યાનમા રાખવાની

છે કે આરતી ની ક્રિયામા સગીતની વિશેષ પ્રતિષ્ઠા થવાની જરૂર છે અત્યારે આરતીના પ્રસગે જે પદ ગાવામા આવે છે તે કેટલુ કવિતાવિહીન છે તે શરૂઆતના લેખથી આપણે જોઇ ગયા છીએ તેને ખસેડી સુશ્લિષ્ટ રચનાવાળુ અને અર્થગૌરવયુકત પદ રચવાની ખાસ જરૂર છે, બીજુ આરતી વખતે ઘણો નકામો ઘોઘાટ કરવામા આવે છે તે ઘટવો જોઇએ હુ એમ નથી કહેતો કે મગળવાદ્યો વગાડવા બધ કરવા જોઇએ મગળવાદ્યો વિનાની આરતી અર્થશૂન્ય જ ગણાય પણ ઘણી વખત એવુ બને છે કે આરતી પૂરી થાય, પછી થોડા વખત સુધી આપણા કાન કાંઈ પણ સાભળવાને અશકત બની જાય છે આવુ કર્ણબધિરત્વ પ્રાપ્ત કરાવે તેવી આરતી પ્રશમ રસને પુષ્ટ કરી નજ શકે કાન ફોડી નાખે તેવા વાદ્યો દૂર કરીને કાનને મીઠા લાગે એવા વાદ્યો દાખલ કરવા જોઇએ આરતી વખતે ઘટ યા ઝાલર જે રીતે વગાડવામા આવે છે તેમા પણ ફેરફાર કરવો જોઇએ ખરૂ કહીએ તો આપણા મદિરમા ઘટ યા ઝાલર વગાડવાની કોઈ રીત જ હોતી નથી જેને જેમ ફાવે તેમ વગાડે કોઇ પણ વાદ્ય જેમ આવે તેમ વગાડવાનુ હોય જ નહિ ઘટા યા ઝાલર વગાડવામા તાલ જાળવવાની ખાસ જરૂર છે વૈષ્ણવોના મદિરમા તાલપુરઃસર ઘટ વગાડવામા આવે છે તે સાભળતા આપણને આનદ થાય છે તાલ વિના ઘટારવ ચાલ્યા કરે, તેથી આત્મા આનદ પામવાને બદલે આકુળ વ્યાકુળ બની જાય છે તદુપરાન્ત આપણા જૈન ભાઈઓને સાથે ગાવાની કશી તાલીમ હોતી નથી તેની સાથે ગાવાનો જ્યારે જ્યારે પ્રસગ ઉપસ્થિત થાય

છે ત્યારે આપણા લોકો હાસીજનક દેખાવ કરી બેસે છે જાણે કે ગાનીગમના બધા સૂર એક સાથે નીકળતા હોય તેમ જ્યારે કાંઈ સાથે ગાવાનું હોય ત્યારે આપણા ભાઈઓ જાત જાતના સૂર કાઢવા મડી પડે છે આવી મેળ વિનાની ક્રિયા શી રીતે ફળવતી બની શકે ? આ ટીકા આપણામા જે સમુહ પૂજા ભણાવવામા આવે છે તેને પણ એટલી જ લાગુ પડે છે એક સરખી પદ્ધતિએ ગાવાનુ તાલીમ વિના બની શકતુ નથી આવા પ્રસગે સામાન્ય સૂરમા પોતાનો સૂર મેળવી જે ગાઇ શકતું ન હોય તેણે ગાવાનો પ્રયાસ કરી સમુહગાનને બેસૂરુ બનાવવાને બદલે તદ્દન શાન્ત રહેવુ તે ઉચિત અને ધર્મ્ય છે આરતીમા તેમજ ખાસ કરીને પૂજા ભણાવવામા કાશી વગાડવાનો રીવાજ જોવામા આવે છે આ રીવાજમા મને કશો વાધો નથી, પણ કાન ફોડી નાખે એવી પ્રાચીન કાળની કાશીમા હજુ કેમ કાઇ ફેર ફાર કરવામા નહિ આવ્યો હોય તે સમજાતુ નથી, કાશી કરતા તો મજીરા સારા કે કાનને એટલા બધા કર્કશ ન લાગે કાશીમા ઘાટ તેમજ ધાતુ મીશ્રણમા ફેરફાર કરી એવી બનાવવી જોઇએ કે કાશી સાથે ગાવાનુ પદ્ય સાળળી શકાય અને કાશીનો અવાજ વિશેષ કર્ણપ્રિય અને આન દજનક બની જાય અષ્ટપ્રકારી પૂજાની આલોચના કરતા એકવીશ પ્રકારી પૂજાની આલોચના કરતા એકવીશ પ્રકારી પૂજામા આવતી વાદ્ય પૂજાની ચર્ચામા ઉતરી જવાયું ઉપર જણાવેલી દીપપુજા બાદ અક્ષતપુજા આવે આપણામા જે રીતે અક્ષતની પૂજા કરવામા આવે છે તે અન્ય ધર્મીઓથી તદ્દન જુદા પ્રકારની છતાં સૌથી વધાર સુદર છે એમ

કહીએ તો અતિશયોક્તિ નથી અક્ષત પૂજાયોગ્ય દ્રવ્ય છે એ આર્યોની પ્રાચીન કાળની માન્યતા છે રઘુવંશના સાતમા સર્ગના કાળીદાસ વર્ણન કરે છે કે—"અજરાજા ઇન્દુમતિને વરીને નગરમા પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે ગવાક્ષમા ઉભેલી નગરની સ્ત્રીઓ તેને અક્ષતથી વધાવી રહી છે ' લગ્નવિધિમા અક્ષતનો જ્યા ત્યા ઉપયોગ વિહિત છે શાસ્ત્રો તેમજ કર્મકાંડના પુસ્તકોમા અક્ષતને કુસુમની ઉપમા આપેલી છે આવા અક્ષતની જિનમંદિરમા જે સુંદર રચના કરવામા આવે છે તે બહુ ચિત્તાકર્ષક તેમજ મહત્વપૂર્ણ છે જૈન સ્ત્રી કે પુરૂષ મંદિરે જાય કે પ્રણામ કરે અને અષ્ટ પુજનવિધિ સમાપ્ત કરી પ્રભુ સન્મુખ અમુક અમુક અંતરે બેસે અને સામે મૂકેલા પાટલા ઉપર અક્ષતવડે સ્વસ્તિક આળેખે, તેની ઉપર ત્રણ ઢગલીઓ કરે અને તે ઉપર બીજનો આકાર કાઢે, આનો આશય એમ છે કે— આ ક્રિયા કરતા દરેક શ્રાવક એમ વિચારે કે 'આ સ્વસ્તિકના ચાર પાંખડાથી સૂચિત થતી મનુષ્ય, તિર્યંચ, સ્વર્ગ અને નરકની ચાર ગતિમા ભટકતો હું ઉપરની ત્રણ ઢગલી ઉપરથી સૂચિત થતાં જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને પામીને તે ઉપર આવેલી બીજની આકૃતિથી સૂચિત સિદ્ધાવસ્થાને પામુ ' આવુ મનોહર અને વળી આવુ મહત્વપૂર્ણ અક્ષતનું આલેખન વિધેય કરવામા જૈન શાસ્ત્રકારોએ માટી છતા સુંદર આકૃતિમા બહુ ગુઢ સંકેતનુ સંગઠન કીધુ છે આ સ્વસ્તિકને અન્ય હિંદુઓ પણ મંગળ આકૃતિ તરીકે કેટલાય કાળથી સ્વીકારતા આવ્યા છે. તેઓ સ્વસ્તિકને ચતુર્ગતિ માપક નહિ પણ [illegible] એક યંત્ર તરીકે કલ્પીને કોઈ

ધર્મક્રિયામા તેને અગ્ર સ્થાન આપે છે સ્વસ્તિકની માફક ચાર પાખડાવાળો છતા વધારે અગ્પટો નદ્યાવર્ત્ત સ્વસ્તિક પણ ઘણે ઠેકાણે રચવામા આવે છે, તે પણ કાઇ ઓછો સુદર હોતો નથી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સ્વસ્તિકની રચના કીધી બાદ તે ઉપર ફળ તેમજ નૈવેદ્ય મૂકવામા આવે છે તે ફળપૂજા તથા નૈવેદ્ય પૂજા થઇ કોઈ પણ મહાપુરૂષ કે સતપુરૂષ સન્મુખ ફળ તેમજ નૈવેદ્ય ધરવાનો આર્યોનો પ્રાચીન વિધિ આપણી દેવપૂજામા પણ આદરણીય અને તે સ્વભાવિક તેમજ ઉચિત છે

હવે આ અષ્ટપ્રકારી પૂજા ઉપરાત એક જાણે કે નવમી પૂજા હોય તેમ ધન પૂજા આજકાલ બહુ મહત્ત્વને પામેલી જણાય છે સ્વસ્તિક વિગેરેથી અક્ષત પૂજા કરી ફળ નૈવેદ્ય ચઢાવી તે ઉપર પૈસો, આનો, રૂપિયો કે જેવી શક્તિ હોય તે પ્રમાણે દ્રવ્ય મૂકવાનો રીવાજ અત્યારે સર્વત્ર વ્યાપી રહેલો જણાય છે અહિં એમ કહેવાનો આશય નથી કે દેવમદિરમા કોઇએ પૈસા ન આપવા દ્રવ્ય વિના તો દેવમદિર ચલાવવા મુશ્કેલ પડે, પણ અષ્ટપ્રકારી પૂજામા દ્રવ્યાર્પણ આવી રીતે સ્થાન લે તે ઉચિત લાગતુ નથી અષ્ટપ્રકારી પૂજાના વર્ણનમા દ્રવ્ય મુકવાનો આદેશ સાભળવામા આવ્યો નથી વળી સ્વસ્તિક આદિ આલેખનો કરી આપણે ભવભ્રમણથી છુટા થઈને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રવડે મોક્ષ પામવાની ભાવના ભાવીએ તે વખતે તેજ સ્વસ્તિક ઉપર નાણું નદીએ છીએ, ત્યારે ઉપરની ભાવનાને એકદમ આઘાત પહોચતો લાગે છે કેટલેક

ઠેકાણે અક્ષત, ફળ, નૈવેદ્યની ઉપેક્ષા કરી, માત્ર નાણું મૂકવામાંજ આત્મસંતોષ મનાય છે આ તો આપણા જેમ આવેલ કોઇ મહાપુરૂષને નવવિધ રસોઇ ધરવાને બદલે વીશીના પૈસા આપી રવાના કર્યા જેવો દેખાવ થાય. સ્વસ્તિક કે સિદ્ધશિલા ઉપર નાણું મૂકીએ તે આપણી ધાર્મિક ભાવના ઉપર વણિગ્વૃત્તિનું મીલ નાખ્યું ગણાય અક્ષત, ફળ કે નૈવેદ્ય પવિત્ર ગણાય, જ્યારે રૂપિયા સાથે એટલા બધા અપવિત્ર સંસ્કારો જડાયેલા છે કે રૂપિયાને પવિત્ર માની ન શકાય. નાણું મૂકવામાં બીજા જોખમો છે તે બાદ કરીએ તો પણ પૂજામાં જે એકરસ રહેલો છે તેનો દ્રવ્યપૂજાથી ભંગ થાય છે અને તેથી તે રીતિ બંધ કરવા યોગ્ય છે. કે

આમ છતાં સોનું રૂપું મૂકવાનો કંઇ ખાસ હેજ હોય તો પણ પરદેશી અને વિધર્મી રાજ્યની છાપવાળો સિક્કો મૂકવો એ કોઇ રીતે યુક્ત લાગતું નથી. તેને બદલે સોના અથવા રૂપાના પતરા ઉપર તેને ઉપર તીર્થંકર ભગવાનની મુદ્રા અથવા સિદ્ધચક્ર, સમવસરણ અથવા સ્વસ્તિકનું આલેખન કરીને તે ધરવામાં આવે તો તે સર્વ પ્રકારે સંગત ... બાબતમાં જૈન બંધુઓ વિચાર કરી ઉચિત ફેરફાર કરશે

દર્શને આવનારનો પોશાક, ઘી બોલવાના રીવાજ

(૬)

આજ પ્રથમ જિનમંદિરમાં સાંજે આવનાર

પુરૂષોનો પોશાક કેવો હોવો જોઇએ ? તેનો વિચાર કરીએ જેવી રીતે લશ્કરના સીપાઇઓ એક સરખા કપડા પહેરે છે તેવી એક સરખી ઢબના કપડા પહેરવાનો આદેશ મદિરમા આવતા સજ્જન સન્નારીઓને થઇ ન શકે, તેમ કરવાની ખાસ જરૂર પણ નથી તેવો આદેશ કરવામા આવે તો વિવિધતા નાશ પામે અને તે રીતે મદિરની ચિત્રમયતાને હાનિ પહોચે આકાશમા મેઘધનુષ્યના વિવિધ રગો પથરાતા આકાશ જેમ મનોહર લાગે તેમ મદિરના મનોહારિત્વની પુષ્ટિને અર્થે એ ઇચ્છવા યોગ્ય છે કે-દેવમદિરમા આવતા ભક્ત જનો વિવિધ વર્ણના ઉંચી જાતના સુંદર વસ્ત્રોથી સુસજ્જિત થઇને આવે, પણ આ વિષયમા જે અતિરેક દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે વિવેકપુર સર દૂર કરવાની જરૂર છે આગળ એક બે વાર જણાવ્યું છે કે-" મદિર અને રાજદરબાર એક સરખા છે, તેથી રાજ દરબારમા જનારનો સર્વ વ્યવહાર મદિરમા જનારને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે આ કલ્પના અમુક અશે દોષયુક્ત છે ' રાજદરબાર આધિભૌતિક સર્વસ્વનું મૂર્તિમત સ્વરૂપ છે, મદિરમા આધિભૌતિક તત્ત્વ ગૌણપદને પામે છે એક કવિની ઉક્તિમા કહીએ તો રાજા આગળ આપણે પૂરા દબદબા અને ઠાઠમાઠમા જવાનુ છે, જ્યારે ઇશ્વર આગળ બધો દબદબો અને ઠાઠમાઠ ત્યાગી નગ્ન થઇને જવાનુ છે નગ્ન થવું એટલે દિગબર બનવુ એમ નહિ પણ આત્મીય અહભાવને ત્યાગી, જેમ બને તેમ સાદા પોશાકમા સજ્જ થઇ નમ્રભાવે પ્રભુપ્રતિમા સમીપ જવુ

આપણા મદિરમા પુરૂષો કરતા સ્ત્રીઓ વિશેષ કરીને

આ વિષયમા અતિરેક દોષ આચરે છે નવી નવી ફેશન-વાળા, મર્યાદાનો લોપ કરતા અને આસપાસના લોકોને મોહમુગ્ધ બનાવે એવા કપડા પહેરીને દેવમદિરે જતી અનેક સ્ત્રીઓ જોવામા આવે છે આમા મર્યાદા અને વિવેક પ્રાપ્ત થવાની ખાસ આવશ્યકતા છે અન્ય જનોના ચિત્તમા વિકાર ઉત્પન્ન કરે એવો પહેરવેશ જિનમદિરમા સર્વથા ત્યાજ્ય છે, તેથી જિનમદિરનુ પવિત્ર વાતાવરણ કલુષિત બને છે અને આસપાસના લોકોના ચક્ષુચાપલ્યને અયોગ્ય પ્રોત્સાહન મળે છે મદિરમા આવનાર નરનારીએ સુદર છતા સૌમ્ય અને બને તેટલો સાદો તેમજ મર્યાદાપૂર્ણ પોશાક પહેરવાનુ ખાસ લક્ષ્યમા રાખવુ જોઇએ આથી મદિર તેમજ મદિરમા આવતા ભક્તજનો ઉભયની શોભામા વૃદ્ધિ થશે અને આસપાસનુ વાતાવરણ શુદ્ધ અને સુપરિમલવાહી બનશે

બાળકોનો પોશાક પણ અન્ય રીતે ટીકાપાત્ર જણાય છે સ્ત્રીઓનો પોશાક ઘણી વાર મર્યાદાનુ ઉલ્લઘન કરતો અથવા મોહવિકારને વધારતો જણાય છે, ત્યારે બાળકોનો પોશાક ઈગ્રેજી પોશાકની નકલ કરતો હોઇને ઉપહાસયોગ્ય દેખાય છે આપણા મદિરમા નાના બાળકોને માથે ઈગ્રેજી ટોપા અથવા મુસલમાની ટોપીઓ પહેરીને આવતા જોઇએ છીએ ત્યારે સહજ હસવુ આવી જાય છે એક તો જૈન કે હિંદુના મદિરમા ઈગ્રેજી પોશાક એકદમ અસ્થાને લાગે અને તેમા પણ ઈગ્રેજી પોશાકની જ્યારે માત્ર અવિચારી નકલજ કરેલી હોય ત્યારે તો આખુ દૃશ્ય એક બેહૂદુ લાગે અને કોઈ પણ તટસ્થ જોનારની

રસવૃત્તિને તરતજ સખ્ત આઘાત પહોંચે પુરૂષવર્ગે પણ પહેરવેશની બાબતમા ઉચિત વિવેક ધારણ કરવો ઘટે છે પ્રભુ સમક્ષ જતા મનની જે નમ્રતા, ઋજુતા, સરળતા જોઇએ તેની અન્ય જનોને પ્રતીત પડે તેવો પોશાક મો કોઈએ ધારણ કરી દેવમદિરે જવું અને આત્મીય ભકિત ભાવને ઉચિત રીતે તૃપ્ત કરવો આવો નિયમ આશા છે કે સર્વ ભાઇબ્હેનોને સ્વીકારવા યોગ્ય લાગશે

હવે આપણા દેવમદિરોમા ઘી બોલવાનો રીવાજ ચાલે છે તેની સમાલોચના કરીએ આપણી સર્વ ધર્મક્રિયાઓમા ઘી બોલવાનો રીવાજ એટલો બધો પ્રસરી ગયો છે કે ઘી બોલવાનો શો અર્થ તે સમજાવવાની બહુ જરૂર નથી મદિરમાની મૂળનાયક પૂજાની કિમત વધારે અકાય એટલે સહજ તે પૂજા પહેલી કોણ કરે તેની હરિફાઇ ઉભી થાય દેખાદેખીએ મદિરનો ચાલુ ખર્ચ વધી પડે એટલે તે ખર્ચને કેમ પહોચી વળવુ તેની પણ ચિન્તા થાય આ હરિફાઇ તેમજ ચિન્તા દૂર કરવાનો સહેલામા સહેલો રસ્તો જૈન ભાઈઓએ ઘી બોલવાનો શોધી કાઢયે છે જે કોઈ વધારે ઘી જે બાબતમા બોલે તેને તે ક્રિયા કરવાનો પહેલો હકક પ્રાપ્ત થાય આથી કલહ કે લડાઇ પૂજા કરનારાઓ વચ્ચે ઉભી થવાનો સભવ ન રહે અને આડકતરી રીતે દેવમદિર સમૃદ્ધ બને પ્રથમ દૃષ્ટિએ આ પદ્ધતિ એટલી બધી નિર્દોષ અને હિતાવહ લાગે છે છે તેની સામે કોઇ પોતાનો વિચાર જણાવે તો જેઓની ચિત્તવૃત્તિ રૂઢિપ્રરૂપિત માર્ગોને સ્વાધીન વર્તી રહેલી છે

તેમને આઘાત લાગ્યા વિના ન રહે, પણ આવા આઘાતની દરકાર કરવામા આવે તો સમાજિક તેમજ ધાર્મિક વ્યવહારમાથી અસતનુ સમાર્જન અને સતનુ પ્રતિપાદન કદિ કરી શકાયજ નહિ માટે ઉકત વિષયમા મારા મનનો વિચાર જણાવુ છુ આપણા જિનમદિરના પવિત્ર ને મનમોહક વાતાવરણનો કોઈ કારણથી જગતમા જગતે ઘાત થતો હોય તો આ ઘી બોલવાની રૂઢિથીજ થાય છે, અને તેવી જિનમદિરના મૂળ સ્વરૂપ, ઉદ્દેશ અને ધ્યેયની પ્રતિષ્ઠા અને રક્ષા અર્થે ઘી બોલવાનો રીવાજ જેમ બને તેમ જલદીથી બધ કરવા જોઇએ એમ મને લાગ્યા વિના રહેતુ નથી સુન્દર મદિર બધાવ્યા, ભવ્ય મૂર્તિઓ સ્થાપન કરી, સસારવ્યવહારથી કટાળેલા મનુષ્યને અપૂર્વ શાન્તિ અને આનદ પ્રાપ્ત થાય તેવો પૂજન-વ્યવહાર રચ્યો, આવા સ્થળમા આવી વીતરાગ લોકોત્તરશ્રેષ્ટ પરમાત્માની મૂર્તિ સમક્ષ અમોઘ શાન્તિ અને પવિત્ર આનદથી પરિપૂર્ણ વાતાવરણમા "પહેલી પૂજાનું ઘી પાચ મણ-સાત મણ-સાડા આઠ મણ' એવા કર્ણેન્દ્રિયને અપ્રિય લાગતા શબ્દ-ઘોષો સાભળી કોનો સહૃદય આત્મા આઘાત પામ્યાવિના રહે ? શુ ભક્તિમા આવી હરિફાઇ શોભે ખરી ? અને હરિફાઇ થતી હોય તો તે ટાળવાના બીજા ઉપાયો શોધી ન શકાય ? શુ દેવદ્રવ્યની વૃદ્ધિ અર્થે દેવમદિરના પવિત્ર વાતાવરણને વિપર્યાસ પમાડે-દૂષિત કરે-તેવી ઘી બોલવાની બનતર રીત સિવાય બીજી કોઇ પદ્ધતિ અખત્યાર કરી ન શકાય ? જ્યારે આપણા મદિરમા "બત્રીશ અને પાચશેર' ના અવાજ સાભળુ છુ ત્યારે મારો આત્મા

એકદમ ગ્લાનિ પામે છે આપણી રસશૂન્યતાની બીજાને પ્રતીતિ આપવા માટે આટલોજ અનુભવ બસ છે આમા નથી દેખાતુ ઔચિત્ય કે નથી સમજાતો ઉંચો વિવેક ! મંદિરના સ્થળ શરીરને કોઇ પણ પ્રકારે રૃષ્ટપુષ્ટ બનાવવુ એવી આપણામા કેટલાય કાળ થયા રૂઢ થયેલી વણિકવૃત્તિએ દેવમંદિરમા જિનપૂજાના ઉંચા ધ્યેય અને ઉદ્દેશોને બહુ ભારે હાનિ પહોચાડી છે ઉક્ત રૂઢિની ખરી કુરૂપતાનું દર્શન તો તીર્થો ઉપર થાય છે વાણીઆઓ જ્યા જાય ત્યા વેપાર, બજાર અને હરરાજી જાણે કે સાથે લઇ જતા હોય એમ તીર્થોમા તો ઘી બોલવાની ધમાલ બહુ તીવ્ર સ્વરૂપમા દર્શન દે છે જે સ્થળમા વ્યાપી રહેલ શાન્તિ અને આનંદનો ભંગ કરવામા દોષ સમજવો જોઇએ, ત્યાની શાન્તિ અને આનંદનો અપૂર્વ ધૃષ્ટતાથી ભંગ કરવામા ભક્તિમત્તાની પુરાસ્થિતિ સમજવામા આવે, જ્યા ગરીબ પૈસાદાર-સૌ કોઇ પોતાના આધિભૌતિક ભેદભાવને ભૂલી પરમાત્માના પવિત્ર ચરણકમળમા નમ્રભાવે લીન થયેલા દેખાવા જોઇએ, ત્યા ઉક્ત રૂઢિના સત્તાવાર અનુપાલનપૂર્વક આર્થિકશાનને સુદૃઢ કરવાનો પ્રયાસ થતો જોવામા આવે ! આ સર્વ આપણી ચિત્તવૃત્તિ ઉપર વણિકભાવનાનું સામ્રાજ્ય સૂચવવાને અને વર્તમાન તીર્થોને તીર્થના મૂળ ધ્યેયથી વિખુટા રખાવતી આપણી વિવેકહીનતા પ્રગટ કરવાને બસ છે જ્યારે "પચ્ચીશ મણ અને ત્રીશ મણ" ના કર્કશ શબ્દઘોષોથી આપણા દેવમંદિરો છુટા થશે, ત્યારેજ દેવમંદિરો આપણી દુકાનો અને બજારો કરતા તદ્દન અન્ય પ્રતિના, ઉત્કૃષ્ટ શાન્તિ અને

પરમ ભક્તિના ધામ બનશે અને સંસારનિવૃત્તિ તથા મોક્ષપ્રાપ્તિના ખરા નિમિત્ત બનાવી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરશે

આજ રૂઢિના બળે દેરાસર (દેવાલય) મંદિર મટી પેઢી બની ગયેલ છે જેમકે ગોડીજીની પેઢી, શાન્તિનાથજીની પેઢી, અનન્તનાથજીની પેઢી, આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી, અલેચંદની પેઢી આપણે દેવમંદિરની જગ્યાને પેઢી તરીકે લેખતા થયા ત્યારથી દેવમંદિરના આત્માનો આપણા હાથે ઘાત થવા માંડયો પેઢીનું લક્ષ્ય દ્રવ્ય વધારવાનુંજ હોય, મંદિરનુ લક્ષ્ય માત્ર જનસમાજનુ શ્રેય સાધવાનુંજ હોય. આનો અર્થ મંદિર દ્રવ્ય ગ્રહણ ન કરે એમ નહિ, પણ દ્રવ્યપ્રાપ્તિ માત્ર શ્રેય સાધવાના નિમિત્તરૂપ બની મંદિર દ્રવ્યને ગૌણ પદ આપે આ ટીકાનો જે કોઈ મર્મ સમજશે તે સહેજે ઉપર જણાવેલા વિચારને પ્રતિધ્વનિત કરી શકશે અને દેરાસરને પેઢીની કોટિમાંથી ઉપાડી જનશ્રેયસ્સાધક મંદિરની કોટિએ પહોંચાડવાના ધ્યેયને અંગીકાર કરશે

આ રૂઢિથી યોગ્ય માણસને યોગ્ય ક્રિયા કરવાનું પ્રાપ્ત થાય છે એમ તો કોઈ કહી શકેજ નહિ જે દ્રવ્યવાન હોય અને દ્રવ્ય ખરચવાની જેને ઈચ્છા હોય તેને ભાગેજ ઉક્ત ક્રિયાઓ કરવાનુ આવે છે અને ધનિકતા તો યોગ્યતાની કદિ અનુમાપક બની શકેજ નહિ ! ઉલટુ ઘણી વખત તો અયોગ્યમાં અયોગ્ય માણસને હાથે પવિત્રમાં પવિત્ર ક્રિયાઓ કરાવવાનો પ્રસંગ ઉભો થાય છે. આમ વિચારતા ઘી બોલવાની રૂઢિને માત્ર નિન્દવાનો આધાર મળી શકતો નથી

ઘી બોલવાથી બીજા જે નુકશાનો થાય છે તેનુ વિવરણ અહિં અપ્રસ્તુત ગણાય છતા કરવું જરૂરનુ લાગે છે ઘી બોલવાથી વહેમ અને અધશ્રદ્ધાને અસાધારણ ટેકો મળે છે, જેનો જૈનધર્મને અનાદિકાળની વિરોધ છે ઘી બોલનારાઓ અન્ય મૂર્તિઓ કરતા અમુક મૂર્તિની પૂજાની કિંમત વધારે ગણે, તેમા પણ પહેલી પૂજાનો વધારે મોહ ધરાવ, આના પરિણામે ફળઆકાક્ષાયુક્ત પૂજા ઉત્તેજનને પામે અને માનતા માનવાનો રિવાજ વધતો જાય આ બધુ ધર્મદષ્ટિએ ઉચિત ગણાય નહિ, તેથી ઘી બોલવાની પ્રથાનો મૂળમાથી ઉચ્છેદ થાય ત્યારેજ આપણા પૂજન વ્યવહારનો સત્વર અને સહેલાઇથી ઉદ્ધાર સાધી શકાય

આ બધુ તો ઠીક, પણ ઘી બોલવાથી દ્રવ્યની જે આવક થાય છે, તે બધ થાવ તો દેવમદિર નિભાવવુ કેમ ? અને વળી ઘી બોલવાનુ બધ કરવાથી લોકોમા પૂજા આરતી સબધી હરિફાઇ ઉભી થાય અને કલહ થવા માડે તેનુ શુ કરવુ ? ખોટી હરિફાઇ સાચુ જ્ઞાન આપવાથી દૂર થઇ શકે છે જો લોકોને બરોબર સમજાવવામા આવે કે—"મદિરમા રહેલી મૂર્તિઓ સર્વે સરખી છે, તેથી એક મૂર્તિ કરતા અન્ય મૂર્તિની પૂજામા વિશેષ ફળની સભાવના ભ્રાન્તિપૂર્ણ છે, તથા પહેલી કે પછીની પૂજા સર્વે સમાનફળદાયી છે ' તો ઉપર જણાવેલો બીજો ભય સહેજે દૂર થાય અને દેવમદિર નિભાવવા વિષે બહુ ચિન્તા કરવાની જરૂર નથી વસ્તુત જિનમદિર બહુ ઉપયોગી સસ્થા છે એ નિર્વિવાદ છે અને લોકોનો ત ઉપર પ્રેમ પણ અસાધારણ છે, તેથી એક નહિ તો અન્ય

રીતે પણ દેવમંદિરમાં દ્રવ્યની આવક ચાલુ રહેવાનીજ, એમ છતાં પણ કદિ આવકમાં ઘટાડો થાય તો ખર્ચમાં તેટલો ઘટાડો કરી ચલાવી લેવું પણ જે રીતિ અપ્રસસ્ય લાગે તે રીતિએ દ્રવ્યોપાર્જન કરવાનો કદિ વિચાર કરવો નહિ સાદા મંદિરમાં ભગવાનની મૂર્તિને ચંદનનું તિલક અને એકાદ ચંબેલીનું ફુલ ચઢતું હશે, તો તેથી પણ મૂર્તિ કે મંદિરનું મહત્વ નહિ ઘટે, માટે આ બાબતમાં સૌએ નિર્ભય રહેવું

પર્વ દિવસે પ્રતિક્રમણ કરતાં પણ ઘણે ઠેકાણે ઘી બોલવાનો રિવાજ જોવામાં આવે છે અહિં આ રૂઢિની વિચિત્રતા વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય તેમ છે સમુદાય એકત્રિત થયો હોય ત્યારે સૂત્રો બોલવાનું કામ યોગ્ય માણસોને સોંપવું જોઇએ આ યોગ્યતાનું ઘી બોલ્યાથી શોધન થઇ શકેજ નહિ જેને શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરતાં પણ આવડતો ન હોય અને જેના ચારિત્રમાં કશું ઠેકાણું ન હોય, એવા માણસોને મોઢે કોઇ કોઇ વાર સુંદર પવિત્ર સૂત્રો અશુદ્ધ ભાષામાં ઉચ્ચરાતાં સાંભળવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે, એ આ રૂઢિનોજ પ્રતાપ ગણાય જ્યારે સમુદાય પ્રતિક્રમણ કરવા એકઠો થયો હોય ત્યારે સુન્દર કંઠે શુદ્ધ ભાષામાં બોલી શકે એવા નિર્મળ ચારિત્રવાળા સજ્જનો સમુદાયમાં વડિલ ગણાતા મહાપુરૂષે સૂત્રો બોલવાનું કામ વહેંચી આપવું જોઇએ અને સૌએ તેને અનુસરવું જોઇએ ઠામનું કામ થાય અને દ્રવ્યની વૃદ્ધિ થાય, એ ઘી બોલવાની રૂઢિના પક્ષમાં બળવાન્ દલીલ છે, પણ તે લાભ મેળવવા જતાં પાત્રાપાત્રનો વિવેક

તદ્દન ઉપેક્ષાનેજ પામી જાય છે તેથી ઉક્ત ક્રિયાઓના વિહિત પુણ્યફળથી આખો સમાજ ઘણુ ખરો વચિત બને છે આ ઘી બોલવાની રૂઢિનુ અનિષ્ટ પરિણામ સુજ્ઞ જનોના લક્ષ બહાર જવુ જોઈતુ નથી

અભગદ્વાર, મદિરોને અભયદાન

(૧૩)

પાછલા લેખમા ઘી બોલવાની રૂઢિની ચર્ચા કરી અને તે રૂઢિનો પ્રતિક્રમણ ક્રિયામા પ્રવેશ થયો હોવાથી તે વિષે પણ ઉલ્લેખ કરવો પડયો આપણા મદિરવિષયક વ્યવહારનો વધારે સૂક્ષ્મ રીતે વિચાર કરતા માલુમ પડે છે કે જિનમદિરના સબધમા આપણી પ્રાચીન ભાવનાનો પરિત્યાગ કરવાથી આપણા વર્તમાન પૂજનવ્યવહારમા અનેક ક્ષતિઓ પ્રવેશ થવા પામી છે, તેથી જો તે મૂળ ભાવનાને સજીવન કરવામા આવે તો જ અત્યારના મદિરવ્યવહારમા નજરે પડતા અનેક દોષોનુ સહેજે નિવારણ થાય

પ્રાચીન પ્રથા પ્રમાણે જિનમદિર 'અભગદ્વાર' હોવુ જોઇએ, અભગદ્વાર બે રીતે હોય—એક તો જિનમદિરમા દર્શન કરવાનો કોઇ પણ મનુષ્યને પ્રતિબધ ન હોય, અને બીજુ પ્રભુના દર્શન જ્યારે કરવા હોય ત્યારે મદિરના દ્વાર ખુલા હોય આ બને બાબતમાં અન્ય વૈષ્ણવો અને બ્રાહ્મણોના મદિરની અપેક્ષાએ જિનમદિરની વિશેષતા ગણાય તેમજ વિષ્ણુ તેમજ શિવમદિરમા હલકી

જાતના લોકો, મુસલમાનો, અગ્રેજો તેમજ અસ્પર્શ્ય ગણાતા વર્ગોને ઘણે ઠેકાણે દર્શન કરવા દેવાની બધી હોય છે ત્રિવેન્દ્રમના તેમજ કન્યાકુમારીના મદિરમા જૈનોને તેમજ ઘોબી, કણબી, સોની લુહાર વિગેરે હલકા ગણાતા હિંદુઓને પણ મૂર્તિના દર્શન કરવા દેવામા આવતા નથી તદુપરાન્ત દર્શનના સબધમા વૈષ્ણવીય મદિરોએ કાળનુ પણ બધન સ્વીકારેલુ છે ભગવાનના દર્શન દિવસના અમુક અમુક વખતે જ થાય એવો નિયમ ઘણે ઠેકાણે જોવામા આવે છે નરનારાયણના, રાધાકૃષ્ણના કે રામચદ્રજીના મદિરો પાસે સવારના કે સાજના જ્યારે નીકળવાનુ બને છે ત્યારે ઘણીવાર એવો અનુભવ થાય છે કે ભાવિક સ્ત્રી પુરૂષો 'દર્શન થયા, દર્શન થયા' એમ કહેતા દોડાદોડી કરી રહ્યા હોય અને જરાક વિલબ થશે તો દર્શન રહી જશે એ ચિન્તાથી વિહ્વળ બની ગયા હોય ભગવાન ઘડી દર્શન દઈ સતાઈ જાય એ કલ્પના આપણને તો સ્વાભાવિક રીતે હાસ્યાસ્પદ લાગે તેવીજ રીતે ભગવાનના દર્શનનો અધિકાર અમુક ઉચી ગણાતી જાતિઓને હોય અને હલકી ગણાતી જાતિઓને ન હોય એ વિચાર પણ આપણને તો બહુ વિચિત્ર લાગે આમ છતા પણ આપણા મદિરવ્યવહારમા આ બને બાબતનો અમુક અશે ચેપ લાગ્યા વિના રહ્યો નથી તે ચેપની અસરને મૂળમાથી નાબુદ ન કરીએ અને આપણા મદિરોને યથાર્થ રીતે અમગદાગ ન બનાવીએ ત્યા સુધી જિનમદિરની અન્ય મદિરોથી વિશિષ્ટતા અને ઉત્કૃષ્ટતા આપણે સાધી શકીએ નહિ

આપણા ઘણા મદિરોમા મુસલમાન, પારસી, અગ્રેજ તેમજ હલકા વર્ણના હિંદુઓને પ્રવેશ કરવાની રજા હોતી નથી અને કેટલેક ઠેકાણે જિનમદિરમા પ્રવેશ કરવાનો વાધો નથી હોતો ત્યા પણ મુખ્ય મૂર્તિના દર્શન સામે તો મજબુત વાધો લેવામા આવે છે પૂજાની બાબતમા તો એક ઇંચ પણ નમતું આપતા આપણને હાહાકાર થઇ જાય છે અને આખુ મદિર અપવિત્ર બની ગયું લાગે છે જૈન સમાજમા જાણીતા માણેકજી પારસીની બાબતમા દર્શન તેમજ પૂજા વિષે થોડા વર્ષો પહેલા થયેલો કોળાહળ સૌ કોઇને સુવિદિત છે અહિં અસ્પર્શ્ય ગણાતા વર્ગની તો તો વાત જ ક્યા કરવાની હોય ? આ ઉપરાત જો કે વિષ્ણુ મદિર માફક આપણા મદિરમા દર્શન માટે અમુક સમય જ નક્કિ કરવામા આવતો નથી, પણ મદિરમા સોનું રૂપુ હીરા માણેક વિગેરે કિંમતી દ્રવ્યોનો સગ્રહ અણાધિત રીતે વધી જવાથી દિવસનો કેટલોક વખત અને રાત્રિનો ઘણોખરો વખત મદિર બધ રાખવુ પડે છે દરેક મદિરને મજબુત બારણા અને અલીગઢના ક્ષારેમા ભારે તાળા હોય છે દર્શન સમય દરમિયાન પણ ગર્ભદ્વારને પીત્તળ વા રૂપાની સુઘટિત જાળીવાળા બારણાથી અદર બિરાજેલ મૂર્તિને સુરક્ષિત કરવામા આવે છે આ જાળીઓનો દેખાવ તો મોટા પાજરા જેવો જ લાગે છે આ બન્ને કારણોને લીધે આપણા મદિરો અભગદ્વાર હોવાનું અભિમાન ધરી શકે તેમ ન હી

આવી સ્થિતિ આપણી વિશાળ વિશ્વવ્યાપી ભાવનાના શિખરેથી આપણે અધ પતિત થયા છીએ તેને સર્વથા સ્વા-

ભાવિક છે સર્વ તીર્થંકરોના ચરિત્ર તપાસો જ્યારે પ્રભુ કેવળજ્ઞાન પામી તીર્થ વિસ્તારે ત્યારે તેમની પાસે આવવાને કોઈને પ્રતિબંધ હતો ખરો ? તેઓ ચોકી પહેરાથી સુરક્ષિત કિલ્લામા ભરાઈને બેસતા ખરા ? અમુક સમયે જાઓ તોજ દર્શન દે એવો પ્રભુએ સમયપ્રતિબંધ ભક્તજનો માટે કરેલો ખરો ? જે તીર્થંકર દેવનું દર્શન રાજા તેમજ રંક, સાક્ષર તેમજ નિરક્ષર, ઉચ્ચ તેમજ નીચ સર્વ કોઇને સદા કાલ સુલભ હતુ તેજ દેવની મૂર્તિઓથી અધિષ્ઠિત મંદિરોના દ્વાર બંધ કેમ હોઇ શકે ? તેમના દર્શનને કોળનો પ્રત્યવાય કેમ શોભી શકે ? અભંગદ્વારની કલ્પનામા ભગવાન મહાવીર આદી તીર્થંકરોની વિશિષ્ટતાનું સૂચન છે જગતના દેવોમા જૈન તીર્થંકરો જે વિશિષ્ટ સ્થાન ભોગવે છે, જગતના ધર્મોમા, જૈન ધર્મ જે વિશેષતા ધરાવે છે, તેજ વિશેષતા જગતના દેવમંદિરોમા જિનમંદિરને હોવી જોઇએ મહાવીરે કદિ કોઈ હલકા વર્ણના મનુષ્યનો તુચ્છકાર કર્યો નથી, હરિબળ મચ્છી, માતંગ મુનિ, મેતાર્ય, હરિકેશી આદિને સંઘરનાર જૈનધર્મ નીચી જાતિના મનુષ્યને તુચ્છકારી શકતો નથી તો પછી જિનમંદિર પણ આ દુનિયામા એવો એક પણ મનુષ્ય કે જે શુદ્ધ ભાવે ભગવાનના દર્શન કરવા આવતો હોય તેની સામે પોતાના દ્વાર બંધ કરી ન જ શકે ભોયણી આદિ તીર્થોમા મલ્લિનાથજીએ ઢેઢ ભંગી આદિ અસ્પર્શ્ય ગણાતા વર્ગને દર્શન દીધાની કિંવદન્તીઓ હજુ પણ પ્રચલિત છે આવી કિંવદંતીનો અર્થ એટલો જ કે રૂઢિ એક માર્ગે વહે છે, જૈનધર્મનુ હૃદય અન્ય માર્ગે લઇ જવા માગે છે

મદિરનુ અભગઢારત્વ વિશાળ ભાવનાઓનુ જેટલુ પ્રતિપાદક છે તેટલુ જ મૂર્તિપૂજામાથી ઉદ્ભવના અતિરેક દોષો અને ઉચ્છેદયોગ્ય ક્ષતિઓનુ બાધક છે આમ છતા અત્યારના મદિરો અભગદ્વાર નથી પણ સુરક્ષિતદ્વાર છે દરવાજા, બારણા અને તાળા વિનાના મદિર ભાગ્યેજ દેખાય છે વળી હવે તો જ્યા ત્યા મદિરની અદર તીજોરી અને બહાર બદુકવાળો સીપાઈ બહુ આવશ્યક વસ્તુઓ ગણવામા આવે છે જિનમદિરમા દાખલ થતા બદુકવાળો સીપાઈ જોવો પડે તો તે જિનમદિર કહેવાય કે લક્ષ્મી મદિર કહેવાય ? જિનમદિરની અદર સુદર પ્રસાધનો વચ્ચે ગોદરેજની ભવ્ય કાળભૈરવ જેવી તીજોરી જોતા સોનાના થાળમા લોઢાની મેખ નાખ્યા જેવુ ન લાગે ? આપણે વણિક રહ્યા તેથી આ સર્વમા આપણને ભાવભગે ન દેખાય ? કાળભગે ન દેખાય ! ભક્તિભગે ન દેખાય ! પણ આપણા પૂર્વજો આપણી જેવા લક્ષ્મીના પૂજારી નહોતા, તે તો આ બધુ જોઈ કદાચ દિગમૂઢ બને ખરા !

અહિં એક બાબત સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે હું મદિરને અભગદ્વાર કરવા કહું એનો અર્થ એમ નહિ કે આખા મદિરને એક પણ બારણું જોઈએ જ નહિ મદિરને બારણાની જરૂર છે અને તે બધ કરવાની પણ જરૂર રહે ખરી પણ અહિં એ સમજવાની જરૂર છે કે કોઈ પણ સ્થાનને બારણાની બે કારણોથી જરૂર પડે છે એક તો અદર કોઈ પશુ દાખલ થઈ ન જાય અથવા નિરાચાર લોકોને પોતાના પ્રપચો સાધવાનું મદિર સાધન બની ન જાય તેથી દ્વાર બધ કરવા પડે છે બીજુ કારણ મદિરમા દ્રવ્ય આભૂષણ

હોય તેના રક્ષણને માટે પણ બારણા બંધ કરવા પડે છે, જ્યારે બીજુ કારણ હોય છે ત્યારે બહુ મજબુત બારણા બનાવવા પડે છે, ભારે તાળા લગાવવા પડે છે, બહુ લાંબો વખત મંદિર ઉઘાડા રાખી શકાતા નથી મંદિરની અંદર જાળીઓ તીજોરીઓ અને ગુપ્તસ્થાનો ગોઠવવાની જરૂર ઉભી થાય છે આમ બનતા મંદિર જિનમંદિર મટી એક કિલ્લો બની જાય છે આપણે આભૂષણ વિગેરેની નિરર્થકતા આગળ ચર્ચી ગયા તેવી આદર્શ જિનમંદિરમા એવી કિંમતી વસ્તુઓને તો જરા પણ અવકાશ નથી, તેથી જિનમંદિરને કિલ્લો બનાવવાની જરાય જરૂર નથી સામાન્ય બાહ્ય ઉપસર્ગ નિવારણ અર્થે રાત્રિના જિનમંદિર બંધ રહે તો વાંધા જેવુ નથી બાકી આપણા મંદિરની રચના જ એવી હોવી જોઈએ કે માને માટે જ્યારે જોઈએ ત્યારે તે ખુલ્લા હોય

આપણા મંદિરને આપણે અભયદાન આપવુ જોઈએ અત્યારે એવા ભાગ્યે જ મંદિરો દેખાય છે કે સ્વપ્નમા હાથ નાખીએ અને આગળીઓ ઉઘાડીએ કે મંદિરદ્વાર ઉઘડી જાય અને ભગવાનના સહેજે દર્શન થાય અત્યારના મંદિરો લગભગ બધાય ભયભય બની ગયા છે અને તેથી તેમને સુરક્ષિત બનાવવાની જરૂર પડે છે જે મંદિરને ચોરનો ડર નહિ, લુટારાનો ભય નહિ, તેજ મંદિર નિર્ભય કહેવાય આવી નિર્ભયતા આપણા મંદિરને અપાવવી તે આપણો ખાસ ધર્મ છે અને મંદિર વ્યવહારના ઉદ્ધાર અર્થે મોટી આવશ્યકતા છે આ રીતે જ્યારે જિનમંદિરમા ખોટો ભભકો દૂર થશે, ઘીની ધમાલ બંધ થશે, જનતાના સૌ

કોઇ ભાગકોને આવવાની છુટ મળશે અને ચોર લુટારાનો ભય નીકળી જશે ત્યારે જિનમ દિર અશ ગઢાર અને શાંત - રસઘન બનશે અને આ અનેક વિટ બણાથી ભરેલા વિષમ સમારમા પાપી અને પુણ્યવાન્-સર્વ કોટિના જીવોને પરમ વિશ્રાન્તિનુ સ્થાન થઇ રહેશે

તીર્થસ્થાનોમા વિહાર, જૈન તીર્થોની વિશેષતા

(૧૪)

આજે આપણુ તીર્થસ્થાનોનો વિચાર કરીએ તીર્થસ્થાનોની ઉપયોગિતા સહેજે સમજાય તેમ છે મનુષ્યના વસતિ સ્થાનોમા મ દિર વિશ્રાતિસ્થાન ગણાય, છતા ચોતરફ મનુષ્યોની વિવિધરગી પ્રવૃત્તિથી ઘેરાયલુ મ દિર જોઇએ તેટલી વિશ્રાન્તિ આપી ન શકે, આપણો ભક્તિભાવ જોઇએ તેટલો ઉલ્લાસમાન થઇ ન શકે અને આધ્યાત્મિક આન દ પણ પૂર્ણાંશે પ્રાપ્ત થઇ ન શકે આ ઉનતાઓ-અપૂર્ણતાઓ દૂર કરવા માટે તીર્થસ્થાનોની યોજના કરવામા આવી છે દરેક ધર્મને મ દિરો ઉપરાત તીર્થસ્થાનો હોય છે મનુષ્ય ઘરની કે દ્રવ્યોપાજ નની ઉપાધિથી મુકત થઈને થોડા દિવસ તીર્થસ્થાનોમા ગાળવા ઇચ્છા કરે છે તીર્થસ્થાનમા આવી ધર્મશાસ્ત્રોમા વિહિત કર્યો હોય તેનો શુદ્ધ જીવન-વ્યવહાર ગ્રહણ કરી પોતપોતાના ઇષ્ટદેવની બને તેટલી ભક્તિ કરે છે, અને યથાશકિત આત્મશ્રેય સાધે છે જે જે સ્થળોને તીર્થ તરીકે સ્વીકારવામા આવે છે તે તે સ્થળો તે તે ધર્મના અગ્રણી મહાપુરૂષોના જીવનચરિત્ર સાથે ઘણું ખરૂ

થોડો ઘણો સબંધ ધરાવતા હોય છે અને તેના ઉપર જ તીર્થની મહત્તાની ઘણું ખરૂ પ્રતિષ્ઠા થાય છે ખ્રીસ્તી લોકોને નાનાં તીર્થો તો ઘણાય છે પણ જેરૂસેલમ તો સૌ કોઇને જાણીતું છે આ સ્થળે મહાપુરૂષ ક્રાઇસ્ટને ક્રોસ ઉપર લટકાવવામા આવેલ મુસલમાનોના મક્કા અને મદીના પણ સુપ્રસિદ્ધ છે, જેનો મહમદના જીવનચરિત્ર સાથે ઘણો બહુ નિકટનો સબંધ સૌ કોઇને જાણીતો છે હિન્દુઓમા તીર્થ-સ્થાનોની સખ્યા તેમજ મહિમા સૌથી વધારે લાગે છે, અને તે ઘણે અશે મૂર્તિપૂજાના વિશેષ પ્રચારના આભારી હોય એમ જણાય છે જૈનો પણ આ વિષયમા એટલુ જ અભિમાન લઇ શકે તેમ છે દરેક ધર્મની બાહ્ય સપત્તિ ત્રણ વસ્તુઓથી આકી શકાય, તે ધર્મના અનુયાયીઓ, મદિરો અને તીર્થો અનુયાયીની સખ્યામા હિદુઓ ચઢી જાય પણ મદિરો તથા તીર્થ-સ્થાનોમા અનુયાયીની સખ્યા ઉપરથી પ્રમાણ કાઢતા જૈનો આગળ વધે એ નિસશય છે હિદુઓના મુખ્ય તીર્થસ્થાનો કાશી, મથુરા, ગયા, દ્વારિકા, જગન્નાથપુરી શ્વેતબિદુ રામેશ્વર, હરદ્વાર, પ્રયાગ, પઢરપુર નાસિક, કન્યાકુમારી, અને આવા બીજા અનેક છે હિમાલયમા બદ્રીનાથ, કેદારનાથ, જન્મોત્રી, ગગોત્રી, કૈલાસ, માનસરોવર, અને અમરનાથ સુપ્રસિદ્ધ છે નેપાલમા પણ પ્રજાપતિનાથની યાત્રાનું સ્થાન છે મદ્રાસ ઇલાકામા બીજા અનેક તીર્થસ્થાનો છે જૈનોના મુખ્ય તીર્થસ્થાનોમા શિખરજી, ગિરનાર, આબુ, શત્રુજય, તારગાજી વિગેરે ગણાય સામાન્ય તીર્થસ્થાનો તો અનેક છે ઉપર જણાવેલા તીર્થસ્થાનોમા કેટલાક તે તે ધર્મના મહાપુરૂષોના ચરિત્ર સ-

જોડાયલા હોય છે અને કેટલાક અન્ય કારણો અને નયો ગોની અનુકૂળતાએ ઉભા થયા છે શિખરજી વીશ તીર્થંકરની નિર્વાણભૂમિ ગણાય છે ગિરનાર સાથે ભગવાન નેમિનાથજીનુ જીવનચરિત્ર ગુથાયેલુ છે શત્રુંજય ભગવાન ઋષભદેવનુ અતિપ્રિય સ્થાન હતુ એમ કહેવાય છે પાવાપુરી મહાવીરસ્વામીની નિર્વાણભૂમિ તરીકે સુપ્રસિધ્ધ છે, આબુ કે તારગાજીની તીર્થસ્થાન તરીકે પ્રતિષ્ઠા થવામા આવેલ કોઇ વિશિષ્ટ વ્યતિકર ધ્યાનમા નથી આમ છતા સામાન્ય રીતે તીર્થસ્થાનોને ધર્મના નેતા પુરૂષો સાથે ઘણો સબધ હોય છે એમ કહેવુ યુક્તિપુર સર ગણાય

હિંદુ તેમજ જૈન ઉભયના તીર્થસ્થાનો બહુ મુદ્દે હોય છે, છતા જૈનોના મુખ્ય તીર્થો એક રીતે વૈષ્ણવોથી બહુ જુદા પડે છે તે બાબત સમજવા જેવી છે હિંદુઓના ઘણા ખરા તીર્થો સમુદ્ર અથવા નદીના કિનારે હોય છે દ્વારિકા, સેતુબધ રામેશ્વર તથા જગન્નાથપુરી સમુદ્રતટ ઉપર આવ્યા ગયા, કાશી, મથુરા, હરદ્વાર ગગા અથવા યમુનાના તટ ઉપર આવ્યા જૈનોના મુખ્ય તીર્થો ટેકરા ટેકરી કે પર્વતમા ગોઠવાયલા છે, શિખરજી, આબુ, તારગાજી, ગિરનાર, શત્રુંજય વિગેરે આમ બનવાનુ કારણ શુ? આનુ મૂળ કારણ ન ચેક ધર્મની ભિન્ન ભિન્ન ભાવનાઓમા રહેલુ છે, 'તીર્થ' શબ્દ મૂળ સસ્કૃત 'તૃ' ઉપરથી ઉદ્ભવ્યો તીર્થને તરવા સાથે એટલે પાણી સાથે બહુ સબધ છે વૈષ્ણવ બ્રાહ્મણોમા કેટલાક જળાશયોને 'તીર્થ' કહેવામ આવે છે વૈષ્ણવ તેમજ બ્રાહ્મણોમાના ધર્મ વ્યવહારમ સ્નાનને બહુ અગત્યનુ સ્થાન આપવામા આવ્યું છે ગગામા

સ્નાન કર્યે સર્વ પાપથી મુક્ત થવાય છે એમ હિંદુઓ માને છે ધનુષ્કોટીમા સ્નાન કર્યે ભવોભવના પાપ છુટે એમ તેઓ સમજે છે પ્રયાગ માત્ર ગંગા યમુનાના સંગમસ્થાનના અંગેજ તીર્થસ્થાન બન્યું છે કાશીમા કાશીવિશ્વનાથની પૂજાની જેટલી જ અગત્યતા મણિકર્ણીકા ઘાટમા સ્નાન કરવાને અપાય છે તેઓમા સ્નાન સાથે ધર્મક્રિયા એ બહુ ગાઢ સંબંધ ધરાવે છે દેહશુદ્ધિ વિના બધુ ખોટુ એવી તેઓની માન્યતા છે જૈનનુ દૃષ્ટિબિન્દુ જુદુ છે પહેલા તો 'તીર્થ' શબ્દનો સ્થુળ ભાવ દૂર કરી સુક્ષ્મ અર્થને તેઓ આગળ ધરે છે તીર્થ એટલે તારે-સંસાર ભ્રમણથી મુક્ત કરે તે, પણ સંસારસાગર તરવામા કંઈ પાણીની જરૂર ન જ ગણાય સામાન્ય હિંદુધર્મ અને જૈન ધર્મનુ સ્વરૂપ વિચારીએ તો માલુમ પડે છે કે હિંદુઓ દેહશુદ્ધિ ઉપર જેટલો ભાર મૂકે છે તેટલો જ ભાર જૈનો દેહદમન ઉપર મૂકે છે અને આજ કારણથી જૈનો તીર્થસ્થાનો પસંદ કરવા માટે ટેકરાટેકરી તરફ વધારે આકર્ષાય છે આત્મશુદ્ધિ માટે અથવા તો પરમાત્માની પરમ ભક્તિ સાધવા માટે ચિત્ત નિર્મળ થવાની જરૂર છે અને ચિત્તની નિર્મળતા દેહકષ્ટ, દેહદમન સિવાય પ્રાપ્ત થવી અશક્ય છે શરીરતપને-દેહદમનને આત્મપ્રગતિ સાધવાના ઉપાયોમા જૈનધર્મ અવિશેષ સ્થાન આપે છે પૂર્વકાળના મુનિવરો પર્વતો ઉપર આવી અનશન અંગીકાર કરતા એવી અનેક કથાઓ જૈન કથાનુયોગમાથી મળી આવે છે એ તો નિર્વિવાદ છે શરીરને દમવાના સમયે સમયે પ્રસંગો આવે તો જાગીર ને ઇન [illegible] સધાતો રહે, પર્વતોમા

હોય એટલે જાત જાતની અગવડતા અનુભવવાનો પ્રસગ મળે અને બહુ ઓછી વસ્તુઓથી ચલાવી લેવુ પડે, તેથી જીવન એની મેળે બહુ સાદુ અને પવિત્ર થઈ જાય આ તો પર્વત ઉપર તીર્થસ્થાનો હોવાના બાહ્ય લાભ ગણ્યા, પણ આ ઉપરાન્ત તીર્થસ્થાનનો મુખ્ય આશય સાસારિક જીવનની ઉપાધિઓથી શ્રમિત થયેલા આત્માને અપૂર્વ શાન્તિ આપવી તે છે અને તે તો પર્વત ઉપરના તીર્થો જેટલો અન્યત્ર સિદ્ધ થઈ શકે જ નહી તીર્થસ્થાન ગિરનાર કે શિખરજીમા ફરતા જે શાન્તિ આનદ અનુભવાય છે અને આત્મા જે પ્રકારના ઉન્નત ભાવોમા વિચરવા માડે છે તેવો અનુભવ કાશીમા ગગાતટ ઉપર કે મથુરાના યમુના તટ ઉપર થવો અશકય છે જ્યા સામાન્ય જનતાનો ઘોઘાટ ન પહોચતો હોય, જ્યા લોકપ્રવૃત્તિનો ખળભળાટ જરા પણ નજરે પડતો ન હોય, જ્યા સસારનો મલીન વ્યવહાર કશો પણ અવકાશ પામતો ન હોય ત્યા સહેજે ચિત્ત ચિન્તાનિવૃત બને, મન શુદ્ધ અને પવિત્ર બને અને આત્મા ઉન્નત ઉડ્ડયન કરવા માડે આ પૃથ્વી તલ ઉપર પર્વતો દિવ્યતાના—સ્વર્ગીયતાના ધામ છે એટલાજ માટે શકરને કૈલાશવાસી કલ્પવામા આવ્યા છે એટલાજ માટે સર્વ સિદ્ધોને ચૌદ રાજલોકના શિરોભાગમા આવેલ સિદ્ધશિલા ઉપર વસતા હોવાનુ શાસ્ત્રોમા કથન છે કુદરત પર્વતો ઉપર સ્વતત્રપણે રમણ કરે છે અને કુદરતના સ્વતત્ર રમણો ચાલી રહ્યા હોય ત્યાજ આત્મા પરમાત્માની ઝાખી કરે છે આ પ્રમાણે પર્વત ઉપર તીર્થસ્થાનો નિર્મિત થવાથી દેહદમન થાય અને તેના પરિણામે

મન નિર્મળ નિર્વિકારી બને, નિસર્ગસાન્નિધ્ય મધાય અને તેને પરિણામે ચિત્ત પ્રફુલ્લ બને અને આત્મા અપૂર્વ આનંદ અનુભવવા માંડે, અપ્રતિહત શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય અને તેથી આત્માને સ્વરૂપ સાક્ષાત્કાર સુલભ બને વૈષ્ણવ અને બ્રાહ્મણોના કેટલાક તીર્થો લોકોની ધમાલથી દૂર લગભગ નિર્જન સ્થાનોમા આવેલા છે ત્યા જનાથી તો જરૂર આત્મા શાન્તિ પામે અને તીર્થની ભાવનાઓ સિદ્ધ થાય પણ કેટલાક તીર્થો તો મોટા શહેરોમાજ નિર્માયેલા છે આ તીર્થોની પરિસ્થિતિ વિચારતા એમજ લાગે કે આ બધા તો નામનાજ તીર્થસ્થાનો છે કાશી, ગયા કે મથુરા હિંદુઓના મોટા ધામ ગણાય, પણ આ સ્થળો તો જોયા કરતા ન જોયા ભલા તીર્થમા લોકો આવે તે પાપ ધૂકવા માટે-તેને બદલે પાપોનો સમૂહ એકત્રિત થવાને આ શહેરો સર્જાયા ન હોય એવા આ સ્થાનો લાગે આ તીર્થોમા કઇ તીર્થત્વજ દેખાય નહિ આ તીર્થોમા આપણને તારનાર પડ્યાઓ તો પાપમૂર્તિ નરપશુઓજ લાગે કેટલાક ભોળા યાત્રાળુઓનો આ પડ્યાઓને હાથે નિરંતર શિકાર ચાલ્યાજ કરતો હોય આખુ વાતાવરણ ગંગા સ્નાન, ક્રિયાકાંડ અને ભોજનદાનના ગુચવાડાઓથીજ ભરેલુ, અનીતિ પણ એટલાજ પ્રમાણમા વ્યાપી રહી લાગે કોઇ પણ શહેર તીર્થ બની શકેજ નહિ આ સબધમા જૈનોએ અતિ સ્તુત્ય દીર્ઘ દૃષ્ટિ વાપરી છે જનસમાજની દરેક સસ્થા લાભ અને ગેરલાભથી ભરેલી હોય છે આમા શિષ્ટ પુરૂષોનું કર્તવ્ય એ છે કે તે તે સસ્થાઓની ઘટના, તે સસ્થાના લાભ સમાજ વધારે પામે

ગેરલાભ જેમ બને તેમ ઓછા થાય જેવી રીતે મૂર્તિપૂજા અને મદિરની સસ્થાની આસપાસ લાભ તેમજ ગેરલાભ વીંટળાયલા છે, તેવીજ રીતે તીર્થોના સબધમા પણ લાભ ગેરલાભનું એવુજ મીશ્રણ જોવામા આવે છે એક રીતે તીર્થો આત્મશક્તિનો આવીર્ભાવ કરવાના અસાધારણ નિમિત્ત લેખાય અને આત્મશાન્તિ મેળવવાના અનન્ય સાધન ગણાય, તો બીજી રીતે આજ તીર્થો અનેક દુષ્ટ સ્ત્રી પુરૂષોને એકઠા થવાનું સગમસ્થાન બની જાય અને આપ ણને કમકમાટી ઉપજે એવા દુરાચાર તીર્થસ્થાનોમા બનતા આપણા સાભળવામા આવે પઢરપુર કે મથુરા અનેક હિંદુ વિધવાઓનુ આશ્રયસ્થાન છે, એ કોને અજાણ્યું છે? એવી બદીઓની જાણે કે પહેલાથીજ કલ્પના થઇ હોય એમ જૈનાચાર્યોએ તીર્થસ્થાન માટે મૂળથી પર્વતની વિશેષ યોગ્યતા ગણી છે સપાટ જમીન ઉપરથી પર્વત ઉપર તીર્થ જાય એટલે તીર્થનો પણ સ્વાભાવિક રીતે ઉદ્ધાર થતો લાગે છે આ વાત અનુભવસિદ્ધ છે જે બદીઓ સપાટ જમીન ઉપરના તીર્થોમા ફેલાયલી જોવામા આવે તે સર્વ પર્વત ઉપરના તીર્થસ્થાનોમા લગભગ અદૃશ્ય થતી જોવામા આવે છે આથીજ જૈનોના તીર્થસ્થાનો અન્યના તીર્થસ્થાનો કરતા વધારે ચોખ્ખાઇ અને પવિ ત્રતા જાળવી રહ્યા છે કાશી કે મથુરામા ફરતા આત્મા ગુગળાય છે, ઉન્નતિ પામવાની વાત તો દૂર રહી! શત્રુ-જય ગિરનારના શિખરોમા વિચરતા આપણે ત્યા વ્યાપી રહેલી પવિત્રતાનો સુન્દર અનુભવ કરીએ છીએ આવી ઘટના સામાન્ય દીર્ઘદૃષ્ટિનો વિષય ન ગણાય અહિં ન્યા

ચની ખાતર જણાવવુજ. જોઇએ કે હિંદુઓના પણ જે જે તીર્થો પર્વતોમા આવી રહેલા છે તે સર્વ જૈન તીર્થસ્થાનો જેવીજ ઉત્કૃષ્ટતા ધારણ કરી રહ્યા છે

આ તો હિંદુના અને જૈનોના મુખ્ય તીર્થોનો વિશેષ ધર્મ વર્ણવ્યો, પણ ઉભયનો સમાન ધર્મ પણ વિચારણીય છે વૈષ્ણવોની માફક જૈનોના પણ કેટલાક તીર્થો સપાટ જમીનપર આવેલા છે દાખલા તરીકે પાવાપુરી, રાજગૃહ પુર, લોયણી, ચપાપુરી વિગેરે પણ આ બધા તીર્થો બહુ વસતિવાળા શહેરમા આવેલા નથી, તેથી, તેથી કાશી મથુરાની ખટીઓથી લગભગ મુકત રહ્યા છે આ બધા હિંદુ તેમજ જૈનોના તીર્થોનો સમગ્ર રીતે વિચાર કરતા એક વાત સહજ માલુમ પડી આવે છે કે તીર્થસ્થાનોનુ નિર્માણ ઘણું ખરૂ કુદરતી સૌન્દર્યથી ભરેલા પ્રદેશમા થયેલુ હોય છે નિસર્ગના વિહારસ્થાનો આ જગતમા નદી, સમુદ્ર અને પર્વત ગણાય ઉપર જણાવેલા સર્વ તીર્થસ્થાનો લગભગ નદી, સમુદ્ર અથવા પર્વતનો આશ્રય કરી રહેલા જણાય છે કુદરતી સૌન્દર્ય ભકિતભાવ વિકસાવવામા—પ્રગટ કરવામા અનન્ય સહાય આપે છે, એ દરેક ધર્મના મહાપુરૂષોને અવશ્ય પ્રતીત થયેલુ અને તેથી દરેક તીર્થસ્થાન પણ તે તે સ્થળના કુદરતી સૌન્દર્ય ઉપર ખાસ નજર રાખી નક્કિ કરવામા આવેલુ જણાય છે આ નિસર્ગરમણીયતાને અંગે તીર્થસ્થાન જેટલું આત્માને આલ્હાદક હોય છે, તેટલુજ આરોગ્યનુ આવાહક બને છે હિમાલયમા આવેલ સર્વ તીર્થસ્થાનોની

 તો વર્ણનજ કેમ થઇ શકે ?

ગોદાવરી, પંચવટી, પાડવગુફા વિગેરે બહુ રમ્ય સ્થાનો છે વેરાવળથી કંટાળેલો માણસ પ્રભાસ પાટણ આવી શાન્તિ અને આરામ પામે છે દ્વારિકા નજરે જોયુ નથી પણ દૂરથી તો મનોહર લાગેલુ એકદમ નીલવર્ણું ભૂરા સમુદ્રપટ ઉપર આવેલ સુન્દર બેટ ઉપર દ્વારિકાધીશનુ ભવ્ય મદિર ઉંચા શિખરવડે આકાશને ચુમી રહેલુ દૂરથી નજરે પડે છે દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમા પણ શ્રીરંગમ્ કાવેરીથી વીંટળાયેલું અજબ શોભા ધારણ કરી રહેલ છે કન્યાકુમારીની પવિત્રતા કે મનોહરતા વર્ણવી જાય તેમ નથી ત્રણે બાજુએ મહોદધિથી વીંટળાયેલ ભારતવર્ષના છેડાની અણી ઉપર આવેલ બેઠાઘાટનુ કન્યાકુમારીનુ સુંદર મદિર સર્વ પથિકો ને મુસાફરોને નમાવે છે રામેશ્વર ધનુષ્કોટિ પણ એવાજ ચિત્તાકર્ષક છે રામેશ્વરનો ટાપુ નાનકડા સ્વર્ગસ્થાન જેવો લાગે આવા રમણીય સ્થળોમા ફરવાથી આત્મા વિશાળ બને અને ઇશ્વરભકિતમા તલ્લીન થાય

આવીજ રીતે આપણા જૈનતીર્થોની રમણીયતા પણ વર્ણવી જાય તેમ નથી રમણીયતાની દ્રષ્ટિએ શિખરજીનુ તીર્થ અદ્વિતીય સ્થાન ભોગવે છે જો કે શાસ્ત્રોમા શ્રી શત્રુજયને સર્વોત્કૃષ્ટ તીર્થ તરીકે લેખ્યું છે પણ હુ તો શિખરજી ઉપર એટલો બધો મુગ્ધ છુ કે ધાર્મિક દ્રષ્ટિએ પણ શિખરજીને પ્રથમ પદ આપવા લલચાઉં શિખરજી વીશ તીર્થંકરની નિર્વાણભૂમિ છે આ મારે મન શિખરજીની ઉત્કૃષ્ટતા સ્થાપવા માટે પૂરતુ ગણાય, અને શિખરજીની સાદાઇ છતા અનુપમેય સૌન્દર્ય જૈનોના

બીજા કયા તીર્થસ્થાનોમા છે ? ગિરનારજી હિમાલયનો ટ
કટકો લાગે છે શિખરજી અમે શિયાળામા ગયેલા, શિખ
રજીના પહાડ પર ઘોડે ચડતા નાના મોટા જળપ્રવાહો
અને ઝરાઓનુ સ ગીત મ ભળાવા માટે છે તેનુ પ્રિય
સ્મરણ વર્ષો જાય તો પણ સ્મૃતિપટ ઉપરથી ભુસાય
નહિ આખો પર્વત વૃક્ષોની ઘનઘટાથી છવાયવો છે, અને
ઉપર જતા જુદી જુદી ટેકરીઓના શિખર ઉપર પ્રભુની
પાદુકા બીજુ કાઇ ન મળે નથી ત્યા ઘી બોલવાની
ધમાલ કે પૂજા આરતી કરવાની હુ સાતુંસી અને પાર્શ્વના
થની ટેકરી ઉપરનુ દૃશ્ય વર્ણવા માટે તો કવિજ અનવુ
જોઇએ ચોતરફ કેટલાય માઈલો સુધી દૂર દૂર દૃષ્ટિ પડે
છે અને નદીઓ, મહાનદીઓ, સરોવરો નજરે ચઢે છે
કોઇ અમૃત પીતા ધરાય પણ ત્યાનો દિવ્ય આનદ ઝીલતા
તો કોઇ તૃપ્તિ ન પામે ત્યારપછીનુ સ્થાન કોઇ આબુને
આપે પણ હુ તો ગિરનારને આપવા લલચાઉ ! ગિરના
રના મ દિરો સુન્દર છે પણ મારૂ મન તો સહેમાવનમા
ઠરે, ત્યા અપ્રતિહત શાન્તિનો ભગ કરવાનો માત્ર વડવા-
નરાનેજ અધિકાર છે, એ સ્થળજ એવુ લાગે કે સુભા
ગ્યની ઘડી હોય અને આત્મા શુભ પરિણામની શ્રેણીએ
ચઢે તો જરૂર કેવળજ્ઞાન પામે દત્તાત્રયની ટેકરી (પાચમી
ટુક) કુદરતની ભીષણતાનો અને મનુષ્યની પામરતાનો
એકદમ ખ્યાલ આપે છે ભગવાન નેમનાથનુ મ દિર સરસ
છે પણ મૂર્તિ તો અમીઝરા પાર્શ્વનાથની ત્યા મારા જેવો
જૈન તો ભક્તિભાવ અનુભવે પણ જૈનેતર મિત્રોને પણ
ભક્તિભાવથી પુલકિત થતા જોયા છે આ પર્વતમા કુદ

રતનુ ગાચત્ય વિશેષ જોવામા આવે છે અને તેથીજ મને ગિરનાર વધારે મોહક લાગે છે ગિરનાર સર્વ ધર્મોનુ તીર્થ છે, જેના ભાગ્યમા હિમાલય જવાતુ ન હોય તેણે ગિરનાર ફરી સતોષ માનવો ગિરનારથીજ સૌરાષ્ટ્રની શોભા છે આબુ પણ સુન્દર સ્થાન છે, ત્યાના મદિરોની કોતરણી આખા જગતની મોહિની છે આબુના મદિરોની કોરણી પ્રાચીન હિન્દી શિલ્પની પૂર્ણ સ્થિતિની દ્યોતક છે, અને વિવિધ પ્રકારના આકૃતિનિર્માણો કરવાના વિષયમા આપણા કારીગરોની અદ્વિતીયતા સિદ્ધ કરે છે અચિઅળ-ગઢ આબુના સ્મરણોમા અચળ સ્થાન લે છે તેની બાજુમા આવેલ તારગાજીની ટેકરી નાની છતા મને બહુ મોહક લાગી અજીતનાથજીના મદિરની ભવ્યતા બહુ ઓછા જૈન મદિરોને વરી છે શ્રી શત્રુજયનો મહિમા જૈન ભાઈઓમા અપાર છે જેવી રીતે પ્રાણીઓ નામકર્મ બાધે છે તેવી રીતે પર્વત, નદી કે સાગર જેવા જડ પ્રદેશો નામકર્મ બાધતા હોય તો શત્રુજયને હુ મોટુ નામકર્મી તીર્થ કહુ આ કહેવાનો આશય એટલો કે સૃષ્ટિસૌન્દર્યની દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો શત્રુજયનો જે મહિમા છે તેની યોગ્યતા શકાસ્પદ બને, પણ બાલ્યકાળથી પોષાતા વિચારસસ્કારોને લીધે શત્રુજય તરફ આપણને સ્વાભાવિક આકર્ષણ રહે છે શત્રુજય પર્વત લગભગ રૂક્ષ છે, છતા દૂરથી શત્રુજયનુ દૃશ્ય જેટલુ મોહક લાગે છે તેટલુ અન્ય કોઈ તીર્થનુ લાગતુ નથી ગિરનાર દૂર જોઈને માણસ ભય પામે, પણ શત્રુજય તો હાથી ઉપર અબાડી હોય અથવા તો મહારાજાધિરાજ મુગટધારી બેઠા

તેમ મંદિરોશિખરોથી શોભી રહેલ છે શેત્રુંજી નદીથી પરિવેષ્ટિત શત્રુંજય ચૈત્ય લક્ષ્મીથી પરિવેષ્ટિત આદીશ્વર ભગવાનની તપોભૂમિ તરીકે સર્વ જૈનોના હૃદયને નિરંતર આકર્ષે છે ઉપર ચઢતા એમ થાય કે શત્રુંજય આટલો ઊંચો ન હોત તો કેવું સારૂ થાત? પણ કુદરતની એટલી કૃપા ઓછી તેની ફરિયાદ કયા થાય? આ રૂક્ષતાથી જ કોઈ કંટાળે તેને ઉપર પહોંચતા પૂરો બદલો મળે છે શ્રી શત્રુંજયને મંદિરોનુ નગર કહેવામા આવે છે તે યથાર્થ છે આટલી ઉંચાઇએ આવા મંદિરોનો સમુદાય હિંદુસ્થાનમા કોઇ ઠેકાણે નથી અને તેથી તે રીતે આપણા દેશના તીર્થોમા શત્રુંજયનુ વિશિષ્ટ સ્થાન સુગમ્ય છે

"ઉજ્જ્વલ જિનગૃહ મંડળી, તીહા દીપે ઉત્તગા,
માનુ હિમગિરિ વિભ્રમે, આઇ અંબરગંગા"

આ પ્રમાણે કવિનુ વર્ણન ત્યાના ધવલ મંદિરમા જે કોઇ વિચરે તેને યથાર્થ લાગ્યા વિના ન રહે

આ તો પર્વત ઉપરના તીર્થસ્થાનોની વાત થઇ, પણ જમીન ઉપરના તીર્થસ્થાનો પણ એવાજ રમણીય છે આમાં પ્રથમ પંક્તિએ પાવાપુરી મુકાય પાવાપુરી તે ભગવાન મહાવીરની નિર્વાણભૂમિ મારામા મંદ થતું જૈનત્વ આ સ્થળના સંસર્ગે વિશેષ સચેત કરેલુ બિહાર નામના ગામથી ચાર માઇલ દૂર એકાંત નિર્જન સ્થાનમા કાદબરીના અચ્છોદ સરોવરનું સ્મરણ આપતા વિશાળ જળાશય વચ્ચે એક ઘાટના નાના મંદિરમા ભગવાન મહાવીરની ચરણપાદુકા—તે

પાવાપુરીનુ તીર્થ આ સરોવર વિકસિત કમળોથી ભરેલુ હોય છે દૂર રાજગૃહીના ડુગરા દેખાય છે આ મદિરના એકાદ ગોખમા બેસી પૂર્વ દિશાએ ઉદય પામતા સૂર્યના કિરણોનુ સરોવરજળ ઉપર સુદર નૃત્ય જોયેલુ અને પરમ આનદ અનુભવેલો બીજી કલ્યાણકભૂમિઓ પણ એવી જ મનોહર ગણાય છે ભગવાન મહાવીરને જ્યા કેવળજ્ઞાન થયેલુ તે ૠજુવાળુકાના તટનુ સૌન્દર્ય ભૂલાય તેમ નથી આવા સ્થળોમા ફરીએ નહિ ત્યા સુધી તીર્થંકર ભગવાનની વિભૂતિઓનો અતરમા સાક્ષાત્કાર થવો અશક્ય છે ગગા તટ ઉપર આવેલ ભદૈનીનુ તીર્થ પણ જોવા જેવુ છે કાશી વિશ્વનાથના મદિરથી કટાળેલા અહી આવે તો જરૂર શાન્તિ પામે ગણકપુર તો અદ્ભૂત જ છે ગાઢ અરણ્યમા કોઈ સમાધિસ્થ જટાધારી યોગી બેઠો હોય તેવુ રાણકપુરના મદિરનુ ચારે બાજુ આવેલ ભીષણ ટેકરા ટેકરી વચ્ચે પ્રનિધાન છે આ મદિર જેટલુ એકકે બીજુ જૈન મદિર વિશાળ નથી, છતા આ મદિરમા દક્ષિણ હિંદુસ્થાનના મદિરોમા અનુભવાતી ભીષણતા નથી આખુ મદિર સુઘટિત અને કળાનો સુદર નમુનો છે, આમા જ ગણકપુરના મદિરની વિશિષ્ટતા છે નજીકમા આવેલ લોયણીના તીથનો પણ જૈનોમા અને ખાસ કરીને જૈન સ્ત્રીવર્ગમા બહુ મહિમા છે ગુજરાત કાઠિયાવાડ માટે એ સ્થાન વિશ્રાન્તિસ્થાન છે ત્યા સારી સખ્યામા વસતા વાનરો યાત્રાળુઓને વિનોદનુ સરસ સાધન છે તીર્થ અર્વાચીન હોવા છતા ઘટના સા[illegible] કરવામા આવી છે શખેશ્વર પણ મનોહર સ્થાન [illegible] મદિરમા સાદાઈ છતા ભવ્યતા ભરેલી છે

કહેવાય છે કે તીર્થોનો મહિના અપાર–અવર્ણનીય છે. એ રીતે અહિં બધા તીર્થોનુ વર્ણન કરવા બેસીએ તો પાર ન આવે અને તો પણ એમ થાય કે વર્ણન હજુ અધુરૂ છે એમ છતા પણ ઉપરના આછા આછા આલેખ નોધી આપણી અનેક સસ્થાઓમા તીર્થસ્થાનોની મનોહરતા અને મહત્તા શુ છે તેની વાચકને સારી રીતે પ્રતીતિ થાય એ આશયથી મૂળ લેખના વિષયથી જરાક બહિર્મુખ જઇ તીર્થો સબધી સામાન્ય વિચારો પ્રગટ કરવાનુ તેમજ જુદા જુદા તીર્થો સબધી મને થયેલ વિચારો અને લાગણીઓનો પરિચય આપવાનુ મન કર્યું છે, જે વિષયાન્તર સેવન આશા છે કે વાચકો ક્ષમા યોગ્ય ગણશે

આપણા જૈનતીર્થોના સબધમા કળાની દષ્ટિએ જે ખાસ વકતવ્ય છે, તેનો વિસ્તાર હવે પછીના લેખમા કરવામા આવશે

જૈન તીર્થોમા ધમાલ, ચોઘડીયા, જીર્ણોદ્ધાર, જૈનધર્મશાળા, હિમાલયમા જૈન તીર્થ

(૧૫)

કળાની દષ્ટિએ મદિરોના સબધમા પહેલા જે કાઇ કહેવાયું તે તીર્થોને વિશેષ કરીને લાગુ પડે છે કારણ કે આગળ જણાવેલી સૌન્દર્ય વિષયક ઉણપો મદિરના મદિરત્વની જેટલી ઘાતક છે તેથી ઘણી વધારે તીર્થના તીર્થત્વની ઘાતક બની રહી છે મદિર કરતા તીર્થનો આદર્શ વધારે ઉચો છે જે બાબતો મદિરમા સામાન્ય રીતે ચલવી

સેવાય તે બાબતો વિષે પણ તીર્થ પ્રદેશોમા વધારે મપત થવું. જોઇએ શાન્તિ, સાદાઈ અને પવિત્રતા—એ ત્રણ ગુણો ઉપર જ તીર્થની પવિત્રતા પ્રતિષ્ઠિત થયેલી છે તે ત્રણેનો જ્યારે જ્યારે તીર્થોમા ભગ થતો જોવામા આવે ત્યારે સહૃદય ધાર્મિક જનને દુ ખ થયા વિના ન રહે અત્યા રના તીર્થોમાથી શાન્તિ અને સાદાઇ બહુ ઘટતા જાય છે અને પવિત્રતાનો પણ કેટલીક રીતે લોપ થતો જોવામા આવે છે આ સ્થિતિ શોચનીય ગણાય છતા શાન્તિ અને સાદાઇનો ધૃષ્ટતાપૂર્વક ભગ કરવામા ધાર્મિકતાની પરાકાષ્ઠા સમજવામા આવે છે અને પવિત્રતાનુ જે જે બાબતમા ઉલ્લઘન કરવામા આવે છે તે તે તરફ ઉપેક્ષાવૃત્તિ વધતી જાય છે અત્યારે આપણું મોટામા મોટુ તીર્થ શત્રુજય ગણાય છે તેની શી સ્થિતિ છે? જે ભૂમિ ઉપર અનશન વ્રત ગ્રહી અનેક મુનિવરો મોક્ષપદને પામ્યા તે ભૂમિ ઉપર આપણે અત્યારે એટલો બધો ઠાઠ અને ધમાલ વધારી દીધા છે કે કોઇ વૈરાગ્યવાસિત મુમુક્ષુ આત્મા ત્યા ઘડીભર શાન્તિ પામી ન જ શકે ત્યા ઘી બોલવાના રીવાજે તો આખા તીર્થનું દેવદ્રવ્યવર્ધક પેઢીમા જ રૂપાન્તર કરી દીધુ છે કેટલાક સુશોભનો તો માત્ર ત્રાસજનક હોય છે કિમતી આભૂષણોથી આખુ તીર્થ સભય બની રહ્યુ છે અને જ્યા ત્યા સયમવ્રતધારી ક્ષમાશ્રમણોને બદલે કડક બદુકધારી દાઢીબાજ સિપાઇ જમાદારો દર્શન આપી રહેલ છે ગોચા દિકની પવિત્રતા જાળવવા ઘણો પ્રયાસ થાય છે, પણ સ્ત્રી-સઘટ્ટન ન થાય તે બાબતમા કશી વ્યવસ્થા દેખાતી નથી મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ કે કાયગુપ્તિમા તો કોઇ સમજતુ નથી

ઘણી વખત પૂજા કરવામા એવો ચડભડાટ જોવામા આવે છે કે આપણી બજાર અને શાક મારકીટ યાદ આવી જાય અને આપણે કયા છીએ તેની બ્રાન્તિ થઈ આવે ! આવી પરિસ્થિતિ ઓછે વધતે અંશે સર્વ તીર્થોની થઇ રહી છે તેમા જ્યા સુધી સુધારો નહિ થાય ત્યા સુધી ખરા તીર્થોદ્ધારની આશા વ્યર્થ છે ખરો તીર્થોદ્ધાર માત્ર મંદિરો મમરાવવામા નથી રહેલો પણ તીર્થની સસ્થામા જે ઉચ્ચ આશયો રહેલા છે તે આશયોને પહોચી વળવામા રહેલો છે અત્યારે જૈનતીર્થોમા તે આશયનો બહુ ઓછે અંશે સદ્ભાવ દેખાય છે, છતા આ જૈનતીર્થોની રચના અને ઘટના એવા પ્રકારની છે કે જૈનભાઇઓ ધારે તો આદર્શતીર્થો કેવા હોવા જોઇએ તેનો બહુ સહેલાઇથી સર્વ ધર્મીઓને સાક્ષાત્કાર કરાવી શ. તીર્થે ગયેલા તરે નહિ તેના જવા બદાર જેટલા યાત્રાળુઓ છે તેટલા જ તીર્થના વહીવટ કર્તાઓ છે ઉભયપક્ષી સમજે અને સુધરે તો સહેજે તીર્થો મનુજસૃષ્ટિમા સ્વર્ગના ધામ બની જાય આ માટે આગળ જણાવ્યું તેમ તીર્થોમા વધતી જતી અશાન્તિનો જેનાથી અટકાવ થવો જોઇએ, ઘી બોલવાના રીવાજને સદાને માટે તિલાજલિ મળવી જોઇએ જેવી રીતે ગગાને આરે ગરીબ પૈસાદાર સૌ કોઈ પાણી પી શકે તેમ તીર્થને આરે આવેલા સૌ કોઇને આત્મશ્રેય સાધવાની એક સરખી સગવડ હોવી જોઇએ, વળી તીર્થમા અનેક તરેહના માણસો એકઠા થાય, તેથી તીર્થો તેમજ તીર્થીઓ ઉભયને હમેશાને માટે નિર્ભય બનાવવા હોય તો તીર્થોમાથી સોના રૂપાનો સદાને માટે બહિષ્કાર થવો જોઇએ મૂર્તિને માટે સોના રૂપા તથા હીરા

મોતીના આભૂષણોની જરૂર મનાતી હોય તો પણ તે મોટા શહેરમા આવેલા મદિરો ભલે વસાવે ! તીર્થોને આ ઉપાધિથી મુક્તજ રાખવા જોઈએ આવી સામગ્રી તીર્થોને બેડી સમાન છે આ બધાનો અર્થ એમ નહિ કે તીર્થોપર કોઈએ સુદર મદિરો ન બધાવવા મદિરો બને તેટલા સુદર જરૂર બનાવો, મદિરો પાછળ દેશકાળ વિચારી ખરચાય તેટલુ દ્રવ્ય જરૂર ખરચો ! પણ આમા વસ્તુપાળ તેજપાળ જેવો ન્યાય કરવો ઘટે છે વસ્તુપાળ તેજપાળે આબુ ઉપર જે મદિરો બધાવ્યા તેની જોડ અત્યારે મળવી મુશ્કેલ છે, છતા તે મદિરો નિર્ભય છે, ત્યા ચોર કે લુટારાની બીક નથી આ પદ્ધતિનો તીર્થ મદિરોમા તો ખાસ સ્વીકાર કરવો ઘટે છે સાદાઈ અને સૌન્દર્યને વિરોધ નથી, સાદાઈનો અર્થ દ્રવ્યનો અતિ પરિમિત વ્યય કરવામા નથી રહેલો, મદિરો વિશાળ થાય, વિવિધ તરેહનુ કોતરકામ થાય સુદરમા સુદર મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા થાય–આ બધુ તીર્થમદિરોને માટે બહુ જ આવશ્યક છે, પણ ઠાઠ ઠમાઠ–ઠાઠ તો તદ્દન નાબુદ થવા જ જોઈએ તીર્થમદિરના વાતાવરણમાથી એવાજ સૂર નીકળવા જોઈએ કે જેના સગીતથી માણસ નમ્ર બની જાય, માણસની અહતા પાણીના પરપોટાની જેમ લય પામી જાય, પ્રભુના પ્રભુત્વનો ખ્યાલ પામી માનવી માત્ર દીન બની જાય આ તો શાન્તિ અને સાદાઈની વાત વિચારી, પરતુ પવિત્રતા પણ એટલી જ અગત્યની છે પવિત્રતાનુ સ્થળ સ્વરૂપ સ્વચ્છતા છે, તીર્થ મદિરમા એક પણ સ્થળે ગદકી કે કે કચરો ન સર્વ ઠા' ... થી ચ્હેરેલુ જોઈએ અહીં જરા પણ

ફરનાર માણસ મોટા પાપનો અધિકારી બને છે, એનું વિસ્મ- રણ થવું ન જોઈએ તીર્થ સ્થળ સ્વચ્છ હોવા સાથે સુવા- સિત હોવું જોઈએ આવી સ્વચ્છતા, સુઘડતા તથા સુવા- સિતતાથી તીર્થસ્થાનમા પવિત્રતાની પ્રતિષ્ઠા થાય છે, પણ પવિત્રતાનું ખરૂ રહસ્ય તો તીર્થસ્થળમા રહેનાર, આવનાર તથા જનારના આચાર વ્યવહારની શુદ્ધિમા રહેલુ છે ગમે તેટલી બાહ્ય શુદ્ધિ જળવાય પણ તીર્થમા દુરાચાર, અના- ચાર કે અત્યાચારને અવકાશ મળે તો તીર્થ તીર્થ મટી દુર્ગતિનુ દ્વાર થઈ પડે સ્ત્રી પુરૂષ વિષયક વિશુદ્ધિ સૌથી વધારે અગત્યની છે કેટલાક તીર્થસ્થળો આવાજ દુરાચાર માટે સુપ્રસિદ્ધ હોય છે આવા તીર્થોમા જવાથી તો આપણે દુષિત જ થઈએ કેટલાક તીર્થસ્થળોમા જુગાર રમવાનો બહુ પ્રચાર વધી પડેલો સભળાય છે આવી બદીઓથી જૈનતીર્થો લગભગ મુક્ત છે તે સદ્ભાગ્યની વાત છે, છતા આ વિશિષ્ટતા સદા જળવાઇ રહે તે બાબત આપણે ઓછા સાવધ રહેવાની જરૂર નથી ઉપર જણાવેલી બાબતો ઉપ- રાત પણ અન્ય દિશાએ ઘણી જાતની જીવન શુદ્ધિ તીર્થ સ્થળોપર આવતા જૈનભાઇઓને ખાસ આદરણીય છે તીર્થ સ્થળે આવીને સૌ કોઇએ બને તેટલું સાદું અને તપોમય જીવન અગીકાર કરવું જોઈએ આ બાબતમા ઘણે સ્થળે બહુ ઉપેક્ષા થતી જોવામા આવે છે મન શુદ્ધિ વચનશુદ્ધિ તથા કાયશુદ્ધિ એ ત્રિકરણ શુદ્ધિ વિસરવામા આવે તો તીર્થયાત્રાનો ફોગટ ફેરો થયો ગણાય તીર્થસ્થળ ઉપર આવતા ભાઇઓમા ઉંચા પ્રકારનો વિનયયુક્ત વાગવ્યવહાર જોઈએ, તે આપણામા ભાગ્યેજ જોવામા આવે છે, તે પરિસ્થિતિ દુ ખદ

છે સદા વ્યાપારબાધિત ચિત્તવૃત્તિવાળા વણિક જૈનોમા ઉચ્ચ પ્રકારનુ વાગમાધુર્ય ન હોય તો તે સ્વાભાવિક છે, પણ આપણે તીર્થે જોઇએ ત્યારે આપણી વાચામા મહેજે નમ્રતા મૃદુતા, દીનતા તો આવવાજ જોઇએ આપણા વચનોમા વિનયયુક્તતા અને ધાર્મિકતા દીપવાજ જોઇએ, આને બદલે યાત્રાળુઓના વ્યવહારમા તોછડાઇ, અહંતા, હરીફાઇ, ઇર્ષ્યા અનુભવગોચર થાય છે તે અતિ શોચનીય છે આથી નાની અને મોટી, બાહ્ય અને આન્તર સર્વ બાબતોમા સુધારો નહિ થાય ત્યા સુધી ખરો તીર્થોદ્ધાર થવો અશક્ય છે એ આપણે સત્વર સમજી લેવાની જરૂર છે

સગીત વિષયક એક સૂચના અહિં તીર્થના સબધમા ખાસ કરવા જેવી લાગે છે કેટલાક તીર્થોમા ચોઘડિયા વગાડવાનો રીવાજ હોય છે, પણ આ રીવાજ દિન પ્રતિદિન ઘટતો માલુમ પડે છે ભોયણીજીમા આ ચોઘડિઆનો જેને જેને મિષ્ટ અનુભવ થયો હશે તે આની મજા શું છે તે જરૂર સમજી શકશે આ રૂઢી પ્રાચીન કાળની છે અને અત્યારે ખાસ ઉત્તેજન આપવા જવી છે પણ સાથે સાથે એ સમજવાની છે કે ચોઘડિયાનો અર્થ આઠ ચાર ઘડિએ પા કલાક સુધી કાન ફોડી નાખે તેવી નોબત સરણાઇઓ રાગ સૂર કે મેળ વિના વાગી જાયને નથી આપણા જગતમાથી નોબત શરણાઇ એટલે બે કોનકોડ વાગે એ સિવાય આપણને વિશેષ ખ્યાલ નથી નોબત શરણાઇનો ખરો અનુભવ મહારાષ્ટ્રમા જવાથી થઇ શકે તેમ જુદી સમય સમયની રાગણીઓ કર્ણમધુર

સાભળવાનો આનદ અવર્ણનીય છે પૂર્વકાળમા રાજા મહારાજાઓની ડેલીઓ ઉપર પણ શરણાઇ નોબત સમયાનુકૂળ રસપૂર્ણ રાગો લલકારતી અને એ રીતે સમયનિર્દેશ કરતી એનુ સ્થાન અત્યારે એક, બે, ત્રણ, ચાર-ગણાવતી ઘડીઆળ ઘટાએ લીધુ છે, એ આપણી સગીત વિષયમા અવનતિ સિધ્ધ કરવાને બસ છે આપણા તીર્થોમા શરણાઈ નોબતની પ્રથાને વધારે ઉત્તેજન આપી પ્રસારવી, નાનામારા વગાડનારને આ કામ ઉપર નિયોજવા અને આવી રીતે યાત્રાળુઓના આત્માને આનદથી ઉલ્લાસયમાન કરવા આ બાબત તીર્થોના વહીવટ કર્તાઓને ખાસ ધ્યાનમા લેવા વિજ્ઞપ્તિ છે

હવે જીર્ણોધ્ધારના સબધમા વિચાર કરીએ આમાં બે બાબત વિચારવા જેવી છે એક તો કળાના સુદર નમુનારૂપ આપણા અનેક દેવાલયો જર્જરિત થઈ રહ્યા છે તે તરફ આપણી અક્ષમ્ય ઉપેક્ષાવૃત્તિ વિષે અને બીજુ જે જે મન્દિરના જીર્ણોધ્ધાર કરીએ છીએ તે તે મદિરોના જીર્ણો ધારમા આપણી અણ સમજને લીધે જોવામા આવતી અનેક ક્ષતિઓ વિષે

પ્રથમ જણાવેલી બાબતમા આપણી ઉપેક્ષા બે રીતે અક્ષમ્ય છે એક તો આપણને જે ભવ્ય અને સુદર મદિરો વારસામા મળ્યા છે તેની ઉપેક્ષા કરીએ છીએ તે આપણો સાધારણ દોષ ન ગણાય અને તેવી સ્થિતિમા પણ જે તીર્થો કે મૂર્તિઓ આપણને બહુ જ પક્ષપાત હોય તેને શોભાવવામા, તેના આભૂષણો ઘડાવવામા આપણે લાખો

રૂપિયાનો ખર્ચ કરતા હોઇએ છીએ ત્યારે ઉપરોકત દોષ કેવડી રીતે અક્ષમ્ય બને છે, આ તો તરસ્યા ભુખ્યાને અન્નજળ આપવાની પરવા ન કરવી અને પેટભર્યાને ફરી ફરીને જમાડવા જેવુ દુષિત ગણાય આપણા જૈનમ દિરોના મોટા ત્રણ મથક બિહાર, રજપુતાના અને ગુજરાત. રાત આમા ગુજરાતમા તો ધનિક જૈનોનો બહુ વસવાટ તેથી ગુજરાતના મ દિરોની તો ઓછી વધતી પણ ઠીક ઠીક સભાળ લેવાય છે પણ બિહાર અને રજપુતાનાના મ દિરોની દશા બહુ દુ ખદ અને શોચનીય હોઇને જૈન સમાજને બહુ શરમાવનારી છે બિહારમા બહુ મોટા મદિરો નથી કેટલીક કલ્યાણક ભૂમિઓ તો માત્ર પાદુકાથી શોભી રહી છે, પણ રજપુતાના અન્ય મ દિરો અત્યારે વિનાશ પામી રહ્યા છે તેનો કેમ કોઇ વિચાર કરતું નથી ? મેવાડ અને મારવાડ આપણા જૈનોને ગૌરવ પમાડનારા દેશો છે મેવાડ મારવાડના ઇતિહાસમા જૈનોએ યશસ્વી ચિરંજીવ સ્થાન મેળવેલુ છે આ મેવાડ મારવાડમા જે જૈનમ દિરો છે તેની સાથે શોભામા, ભવ્યતામા, કોતરકામમા કે બાધણીમા ઉભા રહે એવા ભાગ્યેજ હિંદના અન્ય વિભાગોમા જૈનમ દિરો દષ્ટિગોચર થાય છે આ મ દિરોને બચાવવામા આવે, ઉદ્ધારવામા આવે, અને અન્ય પ્રજાઓને પરિચિત કરવામા આવે તો હિંદની પ્રાચીન અને મધ્યકાલીન શિલ્પકળા અને આલેખન કળા ઉપર અસાધારણ પ્રકાશ પડયા વિના ન રહે, અત્યારે આણ દજી કલ્યાણજીએ પોતાને પ્રાસ થયેલી મોટી મી કતમાથી આદીશ્વર ભગવાનના લાખો રૂપિયાની કિંમતના

ડશવ્યા માબળ્યા છે આદીશ્વર ભગવાનને આભૂષણુની ખોટ નહોતી, અને તેમ છતા પણ જો પાચ વર્ષ તે આભૂષણો મોડા થયા હત તો ચાલત, તેટલી જ મી-કતમાથી જિન મદિરોના જીર્ણોદ્ધારના અતિ અગત્યના પ્રશ્નનો બહુ સહેલાઇથી નીવેડો આવી શકત આથી પૂર્વ કાળના અ પ્રતીમ અવશેષો બચત અને જૈન પ્રજાનું ગૌરવ વધત, એક બાજુએ જ્યારે અનેક મદિરોની માટી થઇ રહી હોય ત્યારે બીજી બાજુએ અમુક મૂર્તિને શણગારવામા અનર્ગળ દ્રવ્ય ખરચ્ચે જઇએ, આમા ડહાપણ, ‍દીર્ઘદ્રષ્ટિ કે વિવેક ક્યા રહ્યો ? જ્યારે ભવિષ્ય કાળમા એ પુરાતન મદિરના ખડેરો ઉપર કોઇ ઇતિહાસ સશોધક વિચરશે અને સાથે સાથે શત્રુજય, લોયણી કે પાનસરની સમૃદ્ધિના વર્ણનો વાચશે ત્યારે ઇતિહાસ પટ ઉપર તે જૈન પ્રજા માટે કેવો અભિપ્રાય આળેખશે !

હવે બીજી બાબત જીર્ણોદ્ધાર વિધાનમા પ્રગટ થતા આપણા અજ્ઞાના-ચરિત વિરની રહી કોઈ પણ જીર્ણ મદિર ઉદ્ધારવામા મુખ્ય બાબત એ લક્ષમા રાખવી જોઈએ કે મદિરના મૂળ સ્વરૂપને કોઈ પણ રીતે ક્ષતિ ન પહોચે મદિરની બાવણીમા કે ઘટનામા, આલેખનમા કે ચિત્ર કામમા-સર્વત્ર મદિરની મૂળ એકરૂપતા અબાધિત રહેવી જોઇએ આનો આશય એમ નહિ કે જેટલુ જુનું એટલુ સારૂ પણ જુના અને નવાની આજ જ્યા ત્યા મેળ વિનાની ભેળસેળ જોવામા આવે છે તે જોઇને તો બહુ દુ ખ થાય છે, આથી બાધકામ તો અસલનુ જ બરોબર વિચા-

રીને જાળવી રાખવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ સુશોભનમા પણ મૂળ આરસ હોય તેને બદલે અત્યારે જાત જાતની વિલાયતી લાદીઓ ગોઠવવામા આવે, મૂળ ઘેરા રંગોથી ભીંત રંગાયલી હોય તેને બદલે અત્યારે અંગ્રેજી ખુલતા રંગી ભીંતો ભરવામા આવે, મુળ ૐ હ્રીં કે સિદ્ધચક્રના આલેખનો હોય તેને બદલે યુનીયન જેક કે અંગ્રેજી રાજ ચિન્હોના આલેખનો નજરે પડે, મૂળ મંદિર બનાવનાર શેઠ શેઠાણીને એક ઠેકાણે હાથ જોડાવી નમ્ર ભાવે ઉભા રાખવામા આવ્યા હોય તેને બદલે અત્યારે વીશમી સદીના પૂર ફેશનવાળા પોશાકમા સજ્જ થયેલ મંદિરો દ્વારક શેઠ શેઠાણીની અર્ધી કે આખી છબી ભીંત ઉપર ચિતરાયલી કે રંગાયલી જોવામા આવે, આવી દશા જોઈને આપણને એમ જ થાય કે આ તો મંદિરનો ઉદ્ધાર નહિ પણ પતન જ થઈ ગયું ! આ વિષયનો અહિ વિસ્તાર કરવાને અવકાશ નથી તેથી સંક્ષેપમા એટલી જ સૂચના કરવાની કે જીર્ણોદ્ધાર કરાવનારે પોતાની જવાબદારી બરોબર સમજીને મંદિરના મૂળ સ્વરૂપને જરા પણ હાનિ ન પહોંચે પણ મૂળ સ્વરૂપ વિશેષ પુષ્ટ બને તેવી રીતે જ મંદિર સમરાવવાનું કામ કરવું આમ કરવાથી જ ખરૂ કલ્યાણ છે અન્યથા જીર્ણોદ્ધાર કરાવનાર ઉલટો અમુક અંશે દોષભાગી બની જાય છે

હવે તીર્થ વિષયક ચર્ચામા આગળ વધતા પહેલા તીર્થો સાથે અનિવાર્ય સબંધ ધરાવતી ધર્મશાળા વિષે થોડો વિચાર કરી લઈએ કળાદૃષ્ટિએ ધર્મશાળાના

મુખ્ય વાત એ જણાવવાની કે અત્યારે ચણાવામા આવતી ઘણીખરી ધર્મશાળાએ ઢદિ પણ દેખાવમા ધર્મશાળાએ નથી લાગતી, પણ ધનિક પુરુષોને વસવા ચોગ્ય નિવાસ સ્થાને હોય તેવી દેખાય છે આ દોષ સૌથી વધારે પાલી તાણાની ધર્મશાળાઓમા દ્રષ્ટિગોચર થાય છે, નવી નવી ધર્મશાળાઓને મુખ ભાગ રાજમહેલ જેવો અને અદર સગવડ જુઓ તો કાઇ ન મળે આ બન્ને તત્વ ધર્મ શાળાની ભાવનાના વિરોધી ગણાય ધર્મશાળાને દેખાવ બહુ જ સાદો જાઇએ દૂરથી જોઇને કોઇ અજાણ્યાને પણ એમજ થવું જોઇએ કે સામેનું મકાન ધર્મશાળાનુ જ હોવું જોઇએ, સપાટ જમીન ઉપર એકઢાળીઆવાળી ઓર ડીઓની હારની હાર ઉભી હોય અને મુખભાગ ઉપર આવે તેને નિમત્રણ આપે તેવો સાદ ઘાટને વિશાળ દરવાજો હોય ધમગાળા ચણાવનારના કશા માલીકી હક ન હોય અને ધર્મશાળાના મુનિમના ઓરડીઓ ઉપર ખોટા તાળા ન હોય ધર્મશાળાની અદર તથા આસપાસ સ્વચ્છતા જાળવવાની સખ્ત ગોઠવણ હોય અને રસોડાની તથા શૌચની બરોબર વ્યવસ્થા હોય આવા ધોરણો ઉપર ધર્મશાળાઓ બધાય ત્યારેજ યાત્રાળુઓની સેવા સાધ વાનો ઉદ્દેશ ખરી રીતે પાર પડયો કહેવાય બાકી અત્યા-રની ધર્મશાળાઓમા તો માત્ર ભાડુ નહિ લેવામા જ ધર્મશાળાપણું જળવાઇ રહ્યુ છે આથી વિશેષ કશો ઉદ્દેશ અત્યારની ધર્મશાળાઓ સાધી શકતી હોય તેમ મને તો લાગતું નથી અત્યારની ધર્મશાળાઓ કા તો રાજમહેલ જેવી હોય છે, નહિ તો પાજરાપોળ જેવી હોય છે આનો

અર્થ એજ કે ધર્મશાળાનો શુ ઉદ્દેશ હોય તે કોઇ સમજતુ નથી યાત્રાળુઓ તીર્થ સ્થાનમા નિવૃત્તિથી રહીને બની શકે તેટલુ ધર્મવિહિત જીવન ગાળવાને માટે આવે છે આવી સગવડ ધર્મશાળા ન આપી શકતી હોય, આવુ વાતાવરણ ધર્મશાળા ઉભુ ન કરી શકતી હોય તો ધર્મશાળા અને વગર ભાડાના મકાનમા શુ ફેર રહ્યો? માટેજ ધર્મશાળાના બાહ્ય દેખાવમા કે અન્તર [illegible] આવા ઉદ્દેશોના અનુસરણની ખાસ અગત્યતા છે

જેવી ભૂલ ધર્મશાળા બાધવામા થાય [illegible] ભૂલ સાધુ સાધ્વીના ઉપાશ્રયો બાધવામા [illegible] થ છે આપણે આપણા સ્થાપત્યના નિયમોની [illegible] ઉપેક્ષા કરી દીધી છે કે આપણા ગલાટોને [illegible] કોઇ મકાનો બાધવાનુ કહેવામા આવે છે [illegible] પની કોઇ હોટેલ કે નિવાસગૃહના નમુના [illegible] ઉતારી લાવે છે અને તે પ્રમાણે [illegible] છે આ રીતે ચાલતા ભવિષ્યમા શિખરબદ્ધ [illegible] વિલા- યતી નળીઆના છાપરાવાળા અને ગેલેરી [illegible] માળાવાળા જિનમદિરો પણ બધાશે [illegible] થાય છે મકાન બાધતા પહેલા [illegible] માટે તે મકાન બાધવાનુ છે તેનો પ્રથમ [illegible] સરતી યોજના તથા દેખાવવાળા [illegible] ધર્મશાળા કે ઉપાશ્રયો બાધવામા [illegible] બાબતની ઉપેક્ષા થતાથી તે તે સસ્થાઓ [illegible] બનતી [illegible] તેનો બરોબર વિચાર કરી [illegible] ન થાય એવી જૈનસમાજે ખાસ [illegible] રહેવી

હવે મજા વિષય ઉપર આવતા આજકાલ નવા નવા તીર્થો ઉભા થાય છે ત વિષયમા જૈન પ્રજાનુ ખાસ ધ્યાન ખેચવાની જરૂર લાગે છે અર્વાચીન તીર્થોના સોયણી પાનસર, જઘડીઆ, ઉપરિયાળા વગેર ગણાય આ બધા તીર્થો ઉભા થવાનુ મૂળ કારણુ વિચારતા માલુમ પડે છે કે તે સ્થળોની આસપાસમા જિનમૂર્તિ નીકળેલી અને તેવી તે તે સ્થળોનો મહિમા વધી ગયો અને તીર્થસ્થાનો ઉભા થયા, આવી રીતે તીર્થો ઉભા કરવામા આપણે બહુ જવાબદારી વધારતા જઇએ છીએ તે બહુજ વિચાર કરવા જેવી બાબત છે, વળી પહેલાના તીર્થોના નિર્માણ કેમ થયા હશે તેનો વિચાર કરતા આપણે જોઈ ગયા કે કા તો તે તે સ્થળોને તીર્થંકરોના જીવન ચરિત્ર સાથે ગાઢ સબધ હોય અથવા તો તે સ્થળ સ્વત બહુજ સુન્દર હોય માત્ર મૂર્તિ નીકળી એટલે એ સ્થળની તીર્થસ્થાન માટે યોગ્યતા સિધ્ધ થઇ જતી નથી આવી રીતે નવા નવા સ્થાનો ઉભા થતા, જુના અને વધારે મહત્વવાળા તીર્થ સ્થાનો પ્રત્યે લોકોની ઉપેક્ષા થતી જાય છે અને નૂતન વ્યામોહ વધતો જાય છે લોકોની શ્રધ્ધા અને ભક્તિ ધર્મની ખરી મૂડી છે, તે આમ નવા નવા સ્થળો પાછળ ખરચાય તે કોઇ રીતે ઇચ્છવા યોગ્ય નથી, આ બાબ તોમા શ્રાવકોને તેમજ સાધુઓને બહુ દુરદેશી વાપરીને વિચાર કરવો ઘટે છે નવી મૂર્તિ નીકળે તો માનપૂર્વક નજીકના મદિરમા પધરાવો પણ તેની પાછળ મોટા મદિર અને મોટી મોટી ધર્મશાળાઓના ખર્ચમા ઉતરવા જેટલી આપણી સપત્તિ નથી અત્યારના સમયમા તો જે

મદિરો અને પ્રાચીન તીર્થોનો અમુલ્ય વારસો મળ્યો છે તેની સભાળ લેવાય તો બસ છે

આની સાથે જ ઉપર જણાવેલી બાબતમા વિરોધાભાસ કરાવતી એ, નવુ તીર્થસ્થાન ઉભુ કરવાની દરખાસ્ત કરવા હુ સાહસ કરૂ છુ અને હમેશા મનમા પ્રશ્ન થયા કરે છે કે હીમાલયમા આપણું એકે તીર્થસ્થાન કેમ નહિ ? હિંદુસ્તાનની સપાટ ભૂમિ ઉપર આવેલા મોટા મોટા પહાડો ઉપર જૈનોનુ એક એક તીર્થસ્થાન હોય અને હીમાલયમા એક પણ કેમ ન હોય ? શ્રી અષ્ટાપદ પર્વત હીમાલયમા હોવાનુ કહેવામા આવે છે પણ અત્યારે તો હીમાલયમા તેનો કશો પત્તો લાગતો નથી તેની અવેજીમા હીમાલમા એક તીર્થસ્થાન જૈનોએ ઉભુ કરવુ જ જોઇએ, નદીઓમા ગગાનો તેમ પર્વતોમા હીમાલયનો મહિમા જુદો જ છે અહિં નિસર્ગ સ્વચ્છદે મહાલે છે, અને પરા નિવૃત્તિનો ખરો સાક્ષાત્કાર પણ અહિંજ રહેલો છે યોગીઓ સદા હીમાલયને જ ઝખે છે અને આ ડોળાયેલી દુનિયાથી વિશુધ્ધ થવા માટે ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન હીમાલય ગણાય છે આવા સ્થળમા અન્ય હિંદુઓના અમરનાથ બદ્રીનાથ, કેદારનાથ, જન્મોત્રી, ગગોત્રી વિગેરે અનેક તીર્થ સ્થળો હોય અને જૈનોનુ અહિં નામ નિશાન પણ ન મળે ? આવા સ્થળમાં જૈનોએ જરૂર એક સસ્થાન ઉભુ કરવુ જોઇએ હીમાલયના ઉડાણમા કોઇ એક સુન્દર અને વિશાળ ટેકરી ઉપર કે જ્યાથી બરફની શ્વેત પર્વતમાળા સાફ સાફ નજરે દેખાઇ શકતી હોય ત્યા શ્વે

આરસનું એક સુન્દર મંદિર અને નાની ધર્મશાળા બંધાવી આપનાર કોઈ ઉદાર જૈનબંધુ ન નીકળે? આણં દજી કલ્યાણજી ધારે તો જૈનોની આ ખોટ તુરત પૂરી પાડી શકે પણ આવી ભાવનાઓ તે પેઢીના પ્રતિનિધિ ઓને પહોંચી વળતા કોણ જાણે કેટલો સમય ચાલ્યો જાય આપણામાં એકાન્ત નિવાસ, ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ વિગેરે ઉંચી આધ્યાત્મિક પ્રવૃત્તિઓ તદ્દન લોપ થઈ ગઈ છે તેને ઉત્તેજવામાં આવું તીર્થ નિર્માણ બળવાન્ નિમિત્ત બની શકે, વળી પર્વત પ્રવાસનું કષ્ટ અને મજા-ઉભય સપાટ પ્રદેશના સરિયામ રસ્તે વિચરનારી જૈનપ્રજાને તદ્દન અજાણ્યા અગોચર છે આ કષ્ટ અને મજા અનુભવવાની જૈન પ્રજાને આત્મવિકાસ અર્થે ખાસ જરૂર છે બાહ્ય અને કૃત્રિમ રચનામાં આનંદ માનનાર જૈનપ્રજા આવું નિમિત્ત થયા સિવાય કુદરત વચ્ચે રહી અમિત આનંદ ભોગવવાનો લ્હાવો કદિ પ્રાપ્ત કરી શકશે નહિ તદુપરાન્ત આરોગ્યભુમિ તરીકે પણ આવું સ્થાન નિર્માણ જૈનસમાજને બહુ બહુ ઉપકારક થઈ પડે આશા છે કે આ સર્વ લાભ પરંપરા કોઈ રસિક જૈન શ્રીમાનને શ્રવણગોચર થશે અને હિમાલયમાં જૈનોનું તીર્થસ્થાન ઉભું કરવાનું આજે મને આવેલું સ્વપ્ન આવતી કાલે સાચું પડેલું જોવા આપણે સર્વે ભાગ્યશાળી થઈશું

ઉપસંહાર.

(૧૬)

આપણે આટલી લાબી લેખમાળાદ્વારા આપણા ધાર્મિક જીવનમા અનેક અગો તપાસ્યા અને તે સર્વ અગોમા કળાવિહીનતા કેવી રીતે વ્યાપી રહી છે તેનુ સામાન્ય રીતે નિરીક્ષણ કીધુ સાથે સાથે મૂર્તિ, મદિર અને તીર્થની વિશિષ્ટ સમાલોચના પણ કીધી આ લેખમાળા લગભગ બે વર્ષ સુધી લખાયેલ હોવાથી વિષયાન્તગામી નિવેદન કરવા પહેલા જે જે વિષયોની અત્યાર સુધી ચર્ચા કરવામા આવી છે તેનો સક્ષિપ્ત સાર અહિ રજુ કરવામા આવે તો વાચકને આખી લેખમાળાનો આશય તથા ધ્યેય સમજવામા બહુ સરળતા થઇ પડે

પ્રથમ આપણે કળા અને ધર્મનો સબધ વિચાર્યો આત્માનુ લક્ષ્ય સચ્ચિદાનદ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ છે એમ હિંદુ ધર્મની ત્રણ મુખ્ય શાખાઓ—વેદધર્મ, જૈનધર્મ, અને બુદ્ધ ધર્મ માને છે, તેમા 'આનદ' સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ વિશ્વવ્યાપી સૌન્દર્યના સાક્ષાત્કારમા રહેલી છે અને સૌન્દર્ય સાક્ષાત્કાર કળાભિજ્ઞતા વિના અશક્ય છે, તે રીતે કળાનો આત્માના પરમ લક્ષ્ય સાથેનો સબધ સિદ્ધ થાય છે આત્મવિકાસ સર્વ ધર્મોનુ લક્ષ્ય છે, આત્માને અનેક અપૂર્ણતાએથી પૂર્ણતાએ પહોચાડવા માટે અનેક વિધિનિષેધાત્મક સૂત્રોનુ સર્વ ધર્મશાસ્ત્રો પ્રતિપાદન કરે છે આ આત્મવિકાશ એટલે શુ ? અપૂર્ણતામાથી પૂર્ણતાએ પહોચવુ એટલે શુ ? અસત્યોથી છુટા થઇ સત્ય સમજવુ, અધર્મનો ત્યાગ કરી ધર્મ

માર્ગે વિચરવું આસક્તિથી વિમુક્ત થઈ નિર્મળ ભાવે સ
સૌન્દર્યને અનુભવવું તે આત્મવિકાસ કહેવાય—પૂર્ણતાપ્રા
કહેવાય આના ગર્ભમાં કળાવિષયક આત્મપ્રગતિનો સમા
વેશ થઈ જાય. આ વિચાર આત્મોન્નતિપ્રાપક ધર્મવિષ
સાથે કળાનો સબંધ સારી રીતે સ્પષ્ટ કરે છે

ઉપરોક્ત સિદ્ધાન્ત તો ધર્મ અને કળાનો બહુ વિશા
અર્થ લઇએ તો જ ઘટી શકે છે પણ કળા અને ધર્મ
લોકપ્રચલિત સંકુચિત અર્થ લઇએ તો પણ જુદા જુ
ધર્મોના સંગઠન, વિકાસ અને પ્રચારમાં કળાઓએ જે ભા
ભજવ્યો છે અને જુદી જુદી કળાઓની પ્રગતિ અને પ
શુદ્ધિ કરતા રહેવામા દરેક ધર્મે જે કાર્ય કીધુ છે તે અ
દષ્ટાન્તોથી સુગમ્ય થઇ શકે છે, તેમજ પ્રત્યેકનો ઉત્ક
અને અપકર્ષ અન્યના ઉત્કર્ષ ને અપકર્ષ સાથે કેટલો નિ
સબંધ ધરાવે છે તે પણ કળા અને ધર્મને લગતા દેશ
શના ઇતિહાસ નીરખવાથી સહજ માલુમ પડે તેમ
વળી એક દેશનું અન્ય દેશ ઉપર શાસન સ્થપાય ત્ય
વિજેતા દેશની સંસ્કૃતિનું શાસિત દેશના કળા અને ધ
ઉપર નિયંત્રણ સ્થપાયા વિના રહેતું નથી અને તેના પ
ણામે ઉભયમાં અનેક શુભાશુભ પરિવર્તનો થવા માંડે
તેમાં જ્યારે શાસિત પ્રજા સારાસારની તુલના કરવાની શ
ગુમાવી બેસે છે, ત્યારે તે પ્રજાના કળા અને ધર્મ ઉ
બિંબપ્રતિબિંબન્યાયે એકમેકના અધઃપતનને પોષતા જ
છે આવી સ્થિતિ ચિરકાળથી પરતંત્રતાપીડિત આપ
ભારતવર્ષની થઇ પડી છે એ ભારતવર્ષના ઇતિહાસ સં
ધકોને સુગમ્ય છે આથી આપણી કળાવિષયક પ્રવૃત્તિ

સ્વામિના સત્યો પણ આવી અધોગત સ્થિતિને પામ્યા કે જૈનોને જમણવારમા જમતા બેઠા જોઇને અન્યને સૂગ આવે, કોઈને આનદ ન થાય, વ્યવસ્થાસર બેસવાનુ કે સ્વચ્છતા જાળવીને ખાવાનુ કોઈ સમજે જ નહિ ઘણી વખત તો પીરસનાર ઉપર એવી ધમાલ થાય કે જમનાર વર્ગ પશુસમુદાય જ હોય એમ લાગી આવે

પર્વોની ઉજવણીમા પણ કોઇ જાતની કળા દેખાતી નથી પર્વો આનદસાધક અને ધર્મસાધક બે પ્રકારનાં હોય પર્યુષણની ઘટનામા બન્ને પ્રકારના પર્વોનો સમાવેશ થઇ જાય છે, છતા તેનો સુપન ઉતારવાનો કે ઘોડીયા પારણા ઝુલાવવાનો આનદસાધક વિભાગ માત્ર અન્ય ધર્મના પર્વો ઉપરથી યોગ્યાયોગ્ય વિચાર શૂન્ય અનુકરણનુ પરિણામ હોઇને કળા દ્રષ્ટિએ બહુજ ખામીવાળો લાગે છે અને તેથી જૈન દર્શનનુ રહસ્ય સમજનાર આવા આનદ ઉત્સવમા ભાગ લેતા અચકાય છે, મહાવીર જયતી ઉજવતા તો હજુ કોઇને આવડતી જ નથી, પૂર્ણિમાને પર્વ તરીકે ગણતા છતા પૂર્ણિમાની રાત્રિએ તો જૈન ભાઇઓ ઘરમા જ બેસી રહે છે બીજા પર્વોની ઉજવણીમા કળાની દ્રષ્ટિએ અભિમાન લેવા જેવુ કશું હોતું નથી

હવે જૈન મૂર્તિપૂજા ઉપર વિચાર કરીએ જૈન મૂર્તિપૂજા એટલે એક જાતની આદર્શપૂજા જે તીર્થંકરનુ શાસન સ્વીકારી આપણે ધર્મ માર્ગે વિચરવા ભાગ્યશાળી થયા છીએ તેનો આપણા ઉપર પરમ ઉપકાર ગણાય. તેમણે ઘર સસાર છોડી પરમ સત્ય સમજવા જે સન્યાસ સ્વીકાર્યો અને સત્યસિદ્ધિ કરી તે સન્યાસનુ-યોગારૂઢ પવિત્ર જીવનનુ

નિરતર સ્મરણ કરાવે તેવી આરસ કે પાષાણુની જિનમૂર્તિનુ નિરતર પરિશીલન તે જૈન મૂર્તિપૂજા આવી જિનમૂર્તિ મનુષ્ય જીવનની ઉંચામા ઉંચી ભાવનાઓની દ્યોતક હોઈને અન્ય દેવમૂર્તિઓમા બહુ ઉંચુ સ્થાન ધરાવે છે મૂર્તિની પ્રભુતા તેના નિષ્પરિગ્રહિત્વમા યોગીને યોગ્ય પર્યકાસનમા, સન્યાસીને યોગ્ય સાદાઇમા રહેલી છે તે મૂર્તિના ભાવ કે ભાવના નહિ સમજનાર જૈન સમાજે તેની શી દશા કીધી છે ?

મૂર્તિને પ્રથમ તો ચક્ષુ ટીલા ચોડના માડયા ? મોઢ ઉપર તાબુળ રચના કરવા માડી ! ચદન છોડી કેશર વિલેપન આદર્યુ અને મૂર્તિને જર્જરિત કરવા માડી ! કેશરની બીજી અયોગ્યતાનો પણ કોઇએ ખ્યાલ ન કીધો ! ચક્ષુઓના ચગદા ચોડવાથી મૂર્તિની આખી મુદ્રાને કેટલે ધક્કો પહાચે છે તેનો તો કોઇને વિચારજ ન આવ્યો યોગીના કપાળમા આડ અને તિલક શા ? માથે મુગટ, કાન કુડલ, બાજુએ પાખર, હાથમા કકણુ, ગળામા હાર અને છેવીમા નાળીએર, આ ઉપરાત સુરૂપ મૂર્તિને એમ કુરૂપ બનાવે તેના છતીએ બીભીત્સ અને ગ્રીવ૧૪-આ સર્વની જિનમૂર્તિ ઉપર યોગ્યાયોગ્યતાનો કોઇ વિચારજ ન કરે ! જેવી રીતે રામ કે વિષ્ણુની મૂર્તિ ઉપર શોભાઓ થાય તેવી કોઇ પણ પદ્માસનસ્થ જ્ઞાનીના દેહ ઉપર થાય, જાતજાતની આગીઓ રચાય, જાકીટો કરાય, ઘડિયાળો મુકાય ! આ સર્વ આપણી ભાવવિહીનતાની પરાકાષ્ટા જ સૂચવે છે ભગવાન મટી લહેરી દેખાય તેવા ભગવાન !! મૂર્તિના ઉત્કર્ષ કે અપકર્ષ સમજવો ? આ ઉ

રાત આપણી જૈન મૂર્તિઓમા બીલકુલ વિવિધતા દેખાતી નથી, પણ એ પણ એટલુ જ ધ્યાન ખેચે તેવુ છે મૂર્તિ ઘડાવવામા એક સુદર સપ્રમાણ અવયવવાળો યુવાન રૂપ જાળવવા સિવાય આપણુને બીજો વધારે ભાગ્યે જ ખ્યાલ હોય છે આથી બુદ્ધની જુદા જુદા સ્થળોમા રહેલી મૂર્તિઓ નિરખવામા જે મજા આવે છે તે મજા કે આકર્ષણ જિન મૂર્તિઓ નિરખવામા નથી અનુભવાતું ભગવાનની જુદી જુદી સ્થિતિની મૂર્તિઓ કરવાનો પણ આપણામા પ્રચાર દેખાતો નથી, તેથી મૂર્તિઓ પ્રત્યે પણ આપણી રસિકતાપૂર્ણ ભક્તિ છે એમ કહેવાનો આપણને કશો હક રહેતો નથી

હવે મદિરનુ પ્રકરણ તપાસીએ મદિર કેવા સ્થળમા હોવુ જોઇએ તેનો ખ્યાલ આપણે છોડી દીધો છે પૈસા હોય તે મદિર બધાવવા પાછળ વાપરી નાખવા જોઇએ તેમ ધારી ગીચ વસ્તીવાળા શહેરોની વચમા વણે ઠેકાણે ખુબ મદિરો ભરી દીધેલા જોવામા આવે છે આ રીતે મદિરનો આદર્શ અવનતિ પામે છે મદિરનુ લક્ષ્ય અસિદ્ધ બને છે વળી મદિરમા શણગાર બહુ થાય છે, પણ શણગાર સાથે સાદાઈનુ સરક્ષણ વિસરાતુ જાય છે શોભા કરવામા આવે છે તેમા પણ આખોને આજવાનો જ પ્રયાસ હોય છે, આખને આનદ કે શાન્તિ આપવાનો હેતુ જણાતો નથી તેથી જે ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનુ વાતાવરણ જૈન મદિરમા વ્યાપી રહેવુ જોઇએ તે ભાગ્યે જ કોઇ કોઇ ઠેકાણે અનુભવાય છે ચિત્રામણ કરવામા તો પહેલા જણાવ્યું તેમ ઇતિહાસ ભૂલાય છે, સ્થાપત્યગૌરવ વિસરાય છે, મદિરના ચિત્રપાત્રોમા દીનતા-પવિત્રતા જોઈએ તેને સ્થાને મદોન્મત્તતા

અને વિકારવશતા ઘણી વાર નજરે પડે છે અને પૌવાત્ય અને પાશ્ચિમાત્ય કળા જે જે મુખ્ય અંશોમા જુદી પડે છે તેનું તો આપણા ચિત્રકારો તદ્દન ભાન ભૂલી ગયા હોય એમ લાગે છે કોતરકામ કે બાધકામમાં પણ આજ દશા જોવામા આવે છે, નહિ તો અગ્રેજી વાવટા અને રાજચિન્હોની આકૃતિઓના આલેખન જોવા ન મળે, દૈવી શક્તિથી ઉડતા દેવતાઓને બદલે પાખોવાળી પરીઓ અને ફિરસ્તાઓ ન ગોઠવાય, કમળ અને ચબેલીની રચનાને બદલે 'ફરગેટ મી નોટ' અને 'વાયોલેટ' ન દેખાય બાધકામમા પશ્ચિમના ક્રિશ્ચિયન મદિરોની બાધણીનું અને જુદા જુદા અવયવોનું બહુ અસબદ્ધ અનુકરણ મદિરોમા વધતું જાય છે, તે પણ એટલુજ શોચનીય છે મદિરમાં જીર્ણોદ્ધાર કાર્યમા પણ આવી ગભીર ભૂલો નજરે પડે છે પ્રાચીન મદિરને સમરાવનાર તે મદિરની પ્રાચીનતાને પુનર્જીવન આપવાનુ ધ્યાનમા રાખતો નથી, પણ તે મદિરને બને તેટલી અર્વાચીનતા આપવા પાછળ દ્રવ્યવ્યય કરે છે અને તેથી આપણા તેવી રીતે સમરાવેલા મદિરો તો સીતેર એશી વર્ષનો ડોસો અગ્રેજી પોશાકમાં જેવો દેખાય તેવો ઉપહાસયોગ્ય દેખાવ આપે છે મદિરોમા વિલાયતી લાદીઓ વાપરવામા આવે છે તે પદ્ધતિમા તેમજ લાદીઓની ગોઠવણ અને પસદગીમા પણ એવીજ રસશૂન્યતા અથવા વિવેકશૂન્યતા પ્રગટ થાય છે, વળી આપણા મદિરોમા ફાવે તેટલી અને ગમે તેવી મૂર્તિઓ ગોઠવવાનો રીવાજ પણ પ્રમાણશૂન્યતા સૂચવે છે ખરી રીતે એક ગર્ભદ્વારમા એકજ જિનબિબ જોઇએ, આને બદલે પદર, વીશ કે પચ્ચીશ મૂર્તિઓનો સમૂહ જ્યારે એક સાથે ગોઠવાયેલો

જોવામા આવે ત્યારે મદિરમા 'મ્યુઝિયમ'ની ભ્રાન્તિ થયા વિના રહેતી નથી, વળી મદિરમા બેસાડવામા આવતી મૂર્તિઓના ઘાટઘુટનો પણ બહુ વિચાર કરવામા આવતો હોય તેમ જણાતુ નથી મૂર્તિ સુન્દર અને ભાવવાહી ન હોય તો દર્શન કરનાર ઉપર શી રીતે પ્રતિભા પાડી શકે?

આપણા પૂજન વ્યવહારને વિચારીએ તો કેટલાક તત્ત્વો અવશ્ય બહુ સુન્દર લાગે છે, પણ આરતી ઉતારવાની કે પૂજા ચઢાવવાની આપણી રીતોમા ઘણું હાસ્યપદ બનતું જોવામા આવે છે અત્યારની ઝાલરીઓની કર્કશતા કાનને બહેર બનાવી દે છે, તેને બદલે મધુર અને કાનને કટાળો ન આપે તેવી ઝાલરીઓ બનાવવા તરફ કોઈનુ હજુ ધ્યાન ખેચાયું નથી, વળી સોના રૂપા કે તાબાના સિક્કાઓ મૂકવાનો પ્રચાર બહુ વધી પડયો છે તે આપણી વણિકશાહીનુ પરિણામ છે સોનુ રૂપુ મૂકવું હોય તો પણ અગ્રેજ પુરુષની અને છાપની રેખાવાળા સિક્કા શુ કામ મૂકવા? આપણા ધાર્મિક ચિન્હોથી અકિત સુન્દર આકૃવાળા સોના રૂપા કે તાબાના પતરા મૂકી ન શકાય? મદિરમા આવતા નરનારીઓના પોશાક વિષે પણ કહેવાની જરૂર છે કે આપણે મદિરને અને ગજદરબાર અથવા તો વિલાસસ્થાને જુદા પાડી શકતા નથી, તેથી જેવો પોશાક પહેરીને આપણે ગજદરબાર કે વિલાસસ્થાનમા જઇએ છીએ તેજ પોશાકથી આપણા સ્ત્રીપુરુષો મદિરને શોભાવે છે, વળી નાના છોકરાઓને તો મદિરમા સાહેબ બનાવીને લાવવામા આવે છે આવું આચરણ મદિરની પવિત્રતા દિવ્યતા-સમજનાર કેમ કરે?

આધુનિક જિનમંદિરની વિકૃતતા બે બાબતથી વધારે સ્પષ્ટ થાય છે, અને તેથી તે બે બાબતમાં સુધારો થવાની ખાસ આવશ્યકતા ગણાય જ્યારે ભગવાનની મૂર્તિની આડે રૂપાના બારણા કે જાળીઓ દેખાય છે ત્યારે જગદુપકારક મહાવીર આદિ તીર્થંકરોના આદર્શને *આઘાત લાગતો અનુભવાય છે જે જિનમંદિર 'અભંગદ્વાર' ગણાઇને દુનિયાના સર્વ દેવમંદિરોને દૃષ્ટાન્તરૂપ થવું જોઇએ તે જિનમંદિરના બારણે તાળા હોય, દરવાજા બંધ હોય, ચોકીદારો ચોકી ભરતા હોય! આ સાધારણ વિપર્યાસ ન ગણાય! આ અભંગદ્વારત્વનો નાશ થવાનું કારણ મંદિરનું સભયત્વ છે અને આ સભયત્વનું કારણ મંદિરના અમર્યાદિત પરિગ્રહત્વમાં રહેલું છે આ અમર્યાદિત પરિગ્રહત્વને અંગે દેવમંદિરમાં તીજોરીઓ દેખાય, બહાર બંદુકધારી જમાદારો જોવામાં આવે અને મંદિર જેવી પવિત્ર સંસ્થાનું વેપારીની પેઢીમાં સંક્રમણ થાય મંદિરનું પરિગ્રહપ્રમાણ એકદમ સંકુચિત કરવામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી મંદિરમાં સાદાઇ નહિ આવે અને નિર્ભયતા નહિ જન્મે, અને વળી જ્યાં સુધી મંદિરો ખરા અર્થમાં નિર્ભય ન થાય ત્યાં સુધી અભંગદ્વાર, તો તે કેમજ બની શકે?

બીજી બાબત ઘી બોલવાને લગતી છે જ્યારે મંદિર પેઢી બને ત્યારે મંદિરની અંદરના વ્યવહારમાં પણ પેઢીના તત્ત્વો આવી જાય તે સ્વાભાવિક છે વળી આપણું જીવન બજાર તત્ત્વોથી ભરેલું અને સોદા સટ્ટા અને હરરાજીના સંસ્કારોથી સંસ્કારિત થયેલું, તેથી મંદિરમાં ઘી બોલવાને અંગે થતી અશાન્તિ, રસાકસી, હરિફાઇ તેમજ હરરાજીની જ પરિભાષાનો નિરન્તર ઉપયોગ આખા મંદિરના ઉચ્ચગામી

પવિત્ર શાન્ત વાતાવરણનો કેટલો ઘાતક છે તેનો આપણને કેમ ખ્યાલ આવે ? પણ ઘી બોલવાનો રીવાજ જ્યા સુધી બે પ્રકારની માન્યતા ન ટળે ત્યા સુધી દૂર કરવો અશકય છે એક તો બીજી મૂર્તિઓ કરતા મૂળનાયકની પૂજામા અને બીજુ મૂળનાયકની પાછળની પૂજા કરતા પહેલી પૂજામા વધારે પુણ્ય રહેલુ છે-આ બે પ્રકારની માન્યતાઓથી જૈન સમાજે છુટા થવાની પહેલી જરૂર છે આ માન્યતાઓને શાસ્ત્રીય આધાર હોઈ ન શકે તે શાસ્રનુ રહસ્ય સમજનાર કબુલ કર્યા વિના નજ રહે સામાન્ય લોકોમા આ જ્ઞાન ફેલાવવાની ખાસ જરૂર છે જો તેમ નહિ થાય તો મદિરને ખરી સાદાઈ કે શાન્તિ નહિ મળે, અને આપણી સામાન્ય સાસારિક કે સામાજિક સસ્થાઓથી મદિરમા કશી વિશેષતા રહેવા નહિ પામે

જૈન તીર્થોના સબધમા વિશેષ ખાસ કહેવાનુ રહેતુ નથી જે બાબતો જિનમદિરના વિષયમા જણાવી તે તીર્થોને વધારે સચોટ રીતે લાગુ પડે છે સામાન્ય મદિર કરતા તીર્થ ઉપર જનતાનો બહોળો સમુદાય એકત્રિત થતો હોવાથી તીર્થની જવાબદારી ઘણી વધારે છે, તીર્થની પરિશુદ્ધિ તેમજ શોભા ખાસ જરૂરના છે ગીચ શહેરોની વચ્ચે આવેલા મદિરોમા ગમે તેટલા પ્રયત્ને પણ જોઈએ તેટલી શાન્તિ કે પવિત્રતા ન સચવાય. તીર્થ ઉપર તો શાન્તિ અને પવિત્રતા ખાસ રક્ષિતવ્ય ગણાય વળી સાદાઈ પણ તીર્થનુ એટલુ જ ઉપયોગી અગ છે આ ત્રણે બાબતો દિન પ્રતિ દિન ઘટતી જતી જોવામા આવે છે તે બહુ શોચનીય છે વળી જુના તીર્થોનું સરક્ષણ તો થઇ શકતુ નથી અને સ્થળ કે સમયની યોગ્યતા વિચાર્યા વિના ખાસ કારણે સિવાય

નવા નવા તીર્થો ઉભા કરવાનો જે છંદ લાગ્યો છે તે આપણી કળાભક્તિ સિદ્ધ કરતુ નથી, પણ નવા નવા મંદિરો બંધાવવા પાછળનુ આપણું ગાંડપણ સિદ્ધ કરે છે એક બાજુ કળાના સુંદરમા સુંદર નમુનારૂપ, મારવાડ, મેવાડ તેમજ ગુજરાતમા આવેલા અનેક પ્રાચીન જિનમંદિરો કાળવશાત્ જર્જરિત થતાં જાય છે અને બીજી બાજુએ જરૂર ન હોય ત્યા અનેક દેવાલયો અને પ્રતિષ્ઠાઓ થઇ રહ્યા છે અને ભગવાનની મૂર્તિને સુરૂપ (!) બનાવવા લાખો રૂપિયાના આભૂષણો ઘડાઇ રહ્યા છે આથી ખરો સૌંદર્યભંડાર આપણા હાથમાથી સરકતો જાય છે અને ખાલી તકલાદી ઠાઠ આપણે ઉભો કરીએ છીએ આ પણ એક જાતની શોચનીય કળા શૂન્યતા જ ગણી શકાય

આવી રીતે આપણા ધાર્મિક જીવનની સર્વદેશીય સમાલોચના કરતા માલુમ પડે છે કે પ્રસ્તુત કળાવિહીનતા આપણા ધાર્મિક જીવનમા સર્વત્ર વ્યાપી રહી છે આથી સર્વ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓમાં ઉંચો રસ કે સંસ્કારિતા દેખાતી નથી સર્વ ઠેકાણે જડતા–શુષ્કતા દર્શન દે છે આથી કળાવિહીનતા કેટલાકને ઉપેક્ષા કરવા લાયક લાગે છે, પણ જે વિશાળ અર્થમા મે વ્યાપી રહેલી કળાવિહીનતા સ્ફુટ કરવા પ્રયત્ન કીધો છે તે વિશાળ દૃષ્ટિએ ધાર્મિક પ્રશ્નો નિહાળતા જો તત્સંબંધે વિચાર કરવામા નહિ આવે તો મને તો ભવિષ્ય બહુ ચિન્તાજનક લાગે છે વિવિધ કળાઓ ધર્મભાવનાઓને લોકહૃદય સાથે જોડવામાં ચીમેંટનુ કામ કરે છે, આ ચીમેંટ દૂર થાય એટલે ધર્મ લોકહૃદયથી અળગો થવા માટે કળા એ ધાર્મિક જીવનનો પ્રાણપોષક રસ છે; તેનો સંચાર મંદ પડે એટલે ધર્મસંસ્થા ક્ષય

રોગથી ઘસાવા માંડે આવી કળાવિહીનતા માત્ર આપણુને જ લાગુ પડે છે એમ નથી અન્ય ધર્મોની સસ્થામા પણ આવી રસશૂન્યતા નજર પડે છે, જે જે ટીકાઓ આપણી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓના અગે કરવામા આવી છે તેવીજ ટીકાઓ અન્ય ધર્મોની તેવી તેવી પ્રવૃત્તિઓને પણ લાગુ પડે તેમ છે ફેર માત્ર એટલો જ કે આપણે આ બાબતમા બીજાઓ કરતા વધારે અધ પતિત થઈ ગયા છીએ

પણ આપણી બાબતમા આમ બનવાનુ કારણ શું ? મન તો આપણી સર્વ ઉંચી વૃત્તિઓ ઉપર વ્યાપારી વૃત્તિનુ આધિપત્ય મુખ્ય કારણ લાગે છે જૈનધર્મના મુખ્ય પ્રણેતા મહાવીર ક્ષત્રિય હતા, તેના મુખ્ય ગણધર ગૌતમ બ્રાહ્મણ હતા, તેમના પ્રરૂપેલા ધર્મને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય વૈશ્ય અને શુદ્ર—ચારે વર્ણના લોકો અનુસરતા હતા, તેથી આપણું પ્રાચીન ધાર્મિક જીવન વિવિધતાથી ભરેલું હતું અને એક વર્ણની છાપ અન્ય વર્ણોની અધિકતાથી પૂરાતી રહેતી અત્યારે પરિસ્થિતિ ભિન્ન છે આખો જૈનસમુદાય ઘણું ખરૂ વૈશ્યવેપારી છે, તેથી ધર્મના વર્તમાન સ્વરૂપમા પણ એક દેશીયતા આવતી જાય છે અહિંસાના અનુપાલનમા ભીરૂતાનુ મિશ્રણ દેખાય છે અને વ્યાપારાપન્ન સ્થૂળ અને સુક્ષ્મ હિંસાને આપત્તિધર્મ તરીકે ગણી ઉપેક્ષવામા આવે છે, સત્યના પાલનમા લાભાલાભની ગણતરીઓ મૂકાય છે અને વ્યાપાર કાર્ય પરત્વે અસત્ય બોલવામા તો કશો દોષ જ ન હોય એમ વર્તાય છે, પરિગ્રહપ્રમાણ બાધતા પોતાનો વર્તમાન પરિગ્રહ કેમ ઘટાડવો તેનો વિચાર કરવામા આવતો નથી પણ પરિગ્રહપ્રમાણ કરવાના બહાને પોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે ભવિષ્યમા જેટલુ દ્રવ્યોપાર્જન શકય લાગે તેનો

આક નક્કી કરવામા આવે છે વણિકને જીવનમા એકજ ધુન હોય-પૈસા પેદા કરવાની આની આડે સર્વ કાઈ ગૌણ બની જાય છે, સર્વ વસ્તુ અને વિષયોની કિમત તની દ્રવ્યોપાર્જક શકિત ઉપર અકાય, એટલે કળાની ઉપાસના તો તેને મૂર્ખાઇનુ લક્ષણ લાગે આથી તેની વૃત્તિ સદા અણુ વિકસીજ રહે તેથી તેના શોખના વિષયોમા રસિકતા ન હોય પણ રૂક્ષતા જ ભરેલી હોય તેને સુદર ચિત્રમા અને રગના ડબકામા બહુ ફેર ન દેખાય, મધુર ગીતમા અને નાટકી તરજમા બહુ તફાવત ન લાગે, કળા અને સસ્કારિતાની દ્રષ્ટિએ બહુ ઉતરતા દરજ્જાની ચીજો તરફ તે આકર્ષાય, કુદરતના સુદર દ્રશ્ય કરતા લગ્નમડપ કે રાજમહેલમા તે વધારે મોહાય, વીણા કે જળતરગના શાન્તિમય ઝણઝણાટ કરતા બેન્ડવાજાનો ઘોઘાટ તેને વધારે પ્રિય લાગે, સાદી અને સુદર રચના કરતા કળા વિનાનો તકલાદી ભભકો તેને વધારે ગમે, આવીજ સ્થિતિ આખા જૈન સમાજની થઇ રહી છે અને તેનુ પ્રતિબિબ તેના ધાર્મિક જીવનમા દેખાઈ રહ્યુ છે કેટલીક ઉપયોગી ધાર્મિક સસ્થાઓ વિષે પણ જૈનસમાજનુ વલણ તે સસ્થાની ભાવનાઓને યથાર્થ સમજવા તરફ કે તેનો બરોબર અમલ કરવા તરફ નથી હોતું, પણ તે તે સસ્થાઓને દ્રવ્યવાન મનાવવા તરફ વધારે ઢળેલુ હોય છે તે જગતની દ્રવ્યથીજ શોભા માને છે, નિષ્કચન મહાવીરના જીવનની કવિતા ખરૂ પૂછો તો તેના આત્માને કદી સ્પર્શતીજ નથી આવી માનસિક વૃતિમાં ફેરફાર થવાની ખાસ જરૂર છે આપણી કટાતી જતી રસવૃત્તિને શુદ્ધ સાધનો વડે સતેજ કરવાની પરમ આવશ્યકતા છે જે જગતમા જન્મ લીધો છે તેમા દ્રવ્યોત્પાદક યત્ર

બનીને જીવન ગાળવાથી જન્મસિદ્ધિ થતી નથી આપણે જગતને જાણવુ જોઇએ, જગતના સૌન્દર્યને અનુભવવું જોઇએ તે માટે સૌન્દર્ય પરીક્ષણશકિતને આપણે કેળવવી જોઇએ આ દિશાએ પ્રયત્ન થશે તો સહેજે ધાર્મિક જીવનમા દેખાતી કળાવિહીનતા ઉડી જશે અને સમગ્ર ધાર્મિક જીવન નવપલ્લવિત થઈ રહેશે

પણ આવુ પરિવર્તન સાધવા માટે કરવુ શું! આ સબંધમા વ્યવહારૂ સૂચનાઓ કરવામા આવે તો જે વર્ગને આ લેખમાળામા દર્શાવેલા વિચારો આદરણીય લાગતા હોય તેમને જરૂર ઉપયોગી થઇ પડે કળાવિષયક કેટલીક બાબતો એવી હોય છે કે તેમા તે વિષય તરફ અભિરૂચી થવા માંડે એટલે સહેજે તે દિશાને પ્રગતિ સધાવી શરૂ થાય સગીત કે ચિત્રકળાની વસ્તુઓ ઉપજાવવામા નૈસર્ગિક શકિતની આવશ્યકતા છે ખરી, પણ તે વસ્તુઓમા રહેલુ સૌન્દર્ય અનુભવવામા તો સામાન્ય સમજણ અને તે તે વિષયોનો સામાન્ય પરિચય જ જોઇએ સરસ ગણાતા ચિત્રો અભિરૂચિ પૂર્વક જોવા માંડો, હલકા અને નકલી ચિત્રો તરફ તરત અણગમો આવવા માડશે, સારા ગાયનો સાભળો, હલકા ખીલફૂલ નહિ ગમે, વીણા કે દીલરૂબાનો પરિચય કરો હારમોનિયમ ઉપર તુરત કંટાળો આવશે, કુદરતના રમ્ય સ્થળોમા વિચરવા માડો, મોટી હવેલીઓમા ચોવીશે કલાક ભરાઇ રહેવા તરત મું ઝવણ થવા માડશે, વન પખીઓના કલોલ અનુભવો, બજારના ઘોઘાટથી મન તરત પાછુ હઠશે, કોઇ પર્વત ગુફામા કે જિનાલયમા નિર્વસ્ત્ર, નિરલકાર, ધ્યાનનિમીલિત ચક્ષવાળી ભાવપૂર્ણ જિનમૂર્તિના ધ્યાનપૂર્વક દર્શન કરવા

માટે, આભૂષણોથી ભરેલી વિકૃતતા સહેજે પ્રતીત થઇ જશે, જ્યા લોકોની આવવા જવાની ધમાલ બહુ ન હોય તેવા શહેર બહારના કોઇ સાદા અને શાન્તિપૂર્ણ મદિરમા જવા માટે, જાતજાતના ફર્નીચરથી ખીચોખીચ ભરેલા અને ઘી બોલવાની ગર્જનાથી સદા ગાજતા મદિરનુ તે તે અશોમા અમદિરત્વ તુરત સમજાશે, શિખરજીના પવિત્ર તીર્થ ઉપરની શાન્તિ અનુભવી આવો શત્રુજય ઉપર ઘી બોલવાની, જળયાત્રાની, પૂજા કરવાની ધમાલથી તમને જરૂર ત્રાસ આવવા માડશે આવી રીતે જ્યારે સમજણ સુધરે અને દૃષ્ટિબિંદુ ફરે એટલે કેટલાક સુધારાઓ તો સ્વાભાવિક રીતે જ થઇ જાય એમ છતા પણ કેટલીક બાબત તો એવી છે કે જેમા યોગ્ય પ્રવૃત્તિઓ આદરવામા આવે તોજ પ્રસ્તુત વિષયમા સત્વર પ્રગતિ સાધી શકાય આ દૃષ્ટિબિન્દુથી અહિં માર્ગદર્શક કેટલીક સૂચનાઓ કરવા હું રજા લઉં છુ

(૧) જૈનશાળાઓના વ્યવસ્થાપકોએ નીચેની બાબતો ધ્યાનમાં લઇ બને તેટલો અમલ કરવો

(ક) દરેક જૈનશાળા કે કુમારશાળામા એક સગીત શિક્ષક જોઇએ

(ખ) વિદ્યાર્થીઓને મૂળ રાગોમા તેમજ પ્રચલિત દેશીમા જૈન પદ્યો (પૂજાઓ, સ્તવનો, સઝાયો) વિગેરે ગાતા શિખવવું જોઇએ,

(ગ) બની શકે તો એકાદ વાજીત્ર શિખવવાની તેમજ જેને રસ હોય તને તબલા શિખવવાની ગોઠવણ થવી જોઇએ

(ઘ) વિદ્યાર્થીઓમાથી ગાયનમડળીઓ ઉભી કરવી જે સાદા મનમોહક ગાયનો ગાતા, તાલિયાતાન લેતાં

તથા નૃત્ય કરતા શીખે કન્યાશાળામા કન્યાઓ ગરબી તથા ગહુલી ગાતા અને રાસ રાુ થના શીખે

(ક) દરેક વિદ્યાર્થીને સસ્કૃત શ્લોકો શુદ્ધ રીતે બોલતા તથા સરસ ગીત ગાતા આવડવા જોઇએ

(૨) સ્વામીવાત્સલ્યના સબધમા નીચે પ્રમાણે વ્યવસ્થા થવી જોઇએ

(ક) સ્વામીવાત્સલ્યની જગ્યા વિશાળ અને સ્વચ્છ અને છબીઓ, તોરણો, વાવટાઓ કુડાઓ વિગેરેથી બની શકે તેટલી શણગારેલી જોઇએ આ સબધમા પાશ્ચિમાત્યોના જમણવારના સ્થળો જોઇને તે ઉપરથી ધડો લેવો

(ખ) જમવા માટે પક્તિબધ બેસવાનો રીવાજ જોઇએતે માટે લાબી પાટલીઓની પદ્ધતિસર હાર ગોઠવવી

(ગ) જમનારની સખ્યાના પ્રમાણમા જગ્યા ન્હાની હોય તો જેટલા પક્તિબધ એક સાથે બેમી શકે તેટલાએજ બેસવુ બાકીનાએ જ્યા સુધી જમવા બેઠેલા જમવાનુ પૂરૂ ન કરે ત્યા સુધી શાતિથી બાજુએ ઉભા રહેવુ

(ઘ) આપણામા કેટલાક કારણોસર પત્રાવલિ કે કેળના પાનમા ખાવાનો રીવાજ નથી તો તેને બદલે થાળીઓ વપરાય છે તે કા તો દરેક જમનારને ઘેરથી જ લાવવાનો હુકમ હોવો જોઇએ અથવા તો જો સઘ આગળ દરેક જમનારને એક થાળી, બે વાટકા તથા એક કળશ્યો આપવા પૂરતી અને વારવાર કલાઈ કરાવવા અને દરેક જમણવારે ઉટકાવી ચોખ્ખા રાખવા પૂરતી દ્રવ્યની સગવડ હોય

તેમજ જમનારને થાળી વિગેરે પૂરા પાડવાનો વિચાર કરવો અત્યારની પદ્ધતિ તો અતો ભ્રષ્ટ તતો ભ્રષ્ટ કરે તેવી છે

(ક) પાણી તેમજ રસોઇના ઠામ બહુ ચોખ્ખા જોઇએ

(ચ) પીરસનારે જમનારને કે જમનારે પીરસનારને અડવુ ન જોઇએ

(છ) બીજી ખાવાની વસ્તુઓ માફક પાણી પીરસવું જોઇએ, પાણી લેવા કોઇએ પાણીના ઠામ સુધી જવાનું હોય જ નહિ

(જ) જમવા બેઠેલી પંક્તિમાથી કોઈએ ઉઠવાનુ જ ન ન હોય, રસોડામા તો કોઈ કદિ પ્રવેશ કરી શકે જ નહિ

(ઞ) જમી રહેલા ઠામ સાફ કરવાની ચોખ્ખાઇ ખરી ખાસ સગવડ જોઇએ, એઠુ એઠું થાય તે બાળી નાખવુ

(ટ) જમતા કોઇએ બનતા લગી એઠુ મૂકવુ નહિ જમવા બેસવાની જગ્યાએ ચોતરફ અગરબત્તીઓ સળગાવીને ગોઠવવી જોઇએ

(ઠ) બની શકે તો જ્યારે જમણ ચાલતું હોય ત્યારે ગાનાર કે વાજીંત્ર વગાડનારની ગોઠવણ કરવી

(૩) જિનમંદિરમા નીચેની ગોઠવણો થવી જોઇએ

(ક) શહેરના મુખ્ય મંદિરમા એક સંગીતપ્રવીણ ભોજક જોઇએ, ભોજકની સસ્થાનો પુનરુધ્ધાર થવો ઘટે છે

(ખ) મંદિરમા વાદ્યોનો સારો સંગ્રહ જોઇએ

(ગ) મંદિરનો ગોઠી સુશિક્ષિત, ઉંચા પગારનો, ધાર્મિક સંસ્કારવાળો જોઇએ, પૂજા વિધાનની ક્રિયાઓના

તથા નૃત્ય કરતા શીખે કન્યાશાળામા કન્યાઓ ગરબી તથા ગહુલી ગાતા અને રાસ ગુથના શીખે.

(ઙ) દરેક વિદ્યાર્થીને સસ્કૃત શ્લોકો શુદ્ધ રીતે બોલતા તથા નરસ ગીત ગાતા આવડવા જોઇએ.

(૨) સ્વામીવાત્સલ્યના સબધમા નીચે પ્રમાણે વ્યવસ્થા થવી જોઇએ

(ક) સ્વામીવાત્સલ્યની જગ્યા વિશાળ અને સ્વચ્છ અને છબીઓ, તોરણો, વાવટાઓ કુડાઓ વિગેરેથી બની શકે તેટલી શણગારેલી જોઇએ આ સબધમા પાશ્ચિમાત્યોના જમણવારના સ્થળો જોઇને તે ઉપરથી ધડો લેવો

(ખ) જમવા માટે પક્તિબધ બેસવાનો રીવાજ જોઇએ તે માટે લાબી પાટલીઓની પદ્ધતિસર હાર ગોઠવવી

(ગ) જમનારની સખ્યાના પ્રમાણમા જગ્યા ન્હાની હોય તો જેટલા પક્તિબધ એક સાથે બેસી શકે તેટલાએજ બેસવુ બાકીનાએ જના સુધી જમવા બેઠેલા જમવાનુ પૂરૂ ન કરે ત્યા સુધી શાતિથી બાજુએ ઉભા રહેવુ

(ઘ) આપણામા કેટલાક કારણોસર પત્રાવલિ કે કેળના પાનમા ખાવાનો રીવાજ નથી તો તેને બદલે થાળીઓ વપરાય છે તે કા તો દરેક જમનારને ઘેરથી જ લાવવાનો હુકમ હોવો જોઇએ અથવા તો જો સઘ આગળ દરેક જમનારને એક થાળી, બે વાટકા તથા એક કળશો આપવા પૂરતી અને વારવાર કલાઈ કરાવવા અને દરેક જમણવારે ઉટકાવી ચોખ્ખા રાખવા પૂરતી દ્રવ્યની સગવડ હોય

તોજ જમનારને થાળી વિગેરે પૂરા પાડવાનો વિચાર કરવો અત્યારની પદ્ધતિ તો અતો ભ્રષ્ટ તતો ભ્રષ્ટ કરે તેવી છે

(ઙ) પાણી તેમજ રસોઇના ઠામ બહુ ચોખ્ખા જોઇએ

(ચ) પીરસનારે જમનારને કે જમનારે પીરસનારને અડવુ ન જોઇએ

(છ) બીજી ખાવાની વસ્તુઓ માફક પાણી પીરસવુ જોઇએ, પાણી લેવા કોઇએ પાણીના ઠામ સુધી જવાનું હોય જ નહિ

જ) જમવા બેઠેલી પંક્તિમાથી કોઇએ ઉઠવાનુ જ ન ન હોય, રસોડામા તો કોઇ કદિ પ્રવેશ કરી શકે જ નહિ

ઝ) જમી રહેલા ઠામ સાફ કરવાની ચોખ્ખાઇ ભરી ખાસ સગવડ જોઇએ, એઠુ એઠુ થાય તે બાળી નાખવુ

ટ) જમતા કોઇએ બનતા લગી એઠુ મૂકવુ નહિ જમવા બેસવાની જગ્યાએ ચોતરફ અગરબત્તીઓ સળગાવીને ગોઠવવી જોઇએ

) બની શકે તો જ્યારે જમણ ચાલતુ હોય ત્યારે ગાનાર કે વાજીત્ર વગાડનારની ગોઠવણ કરવી

જિનમંદિરમા નીચેની ગોઠવણો થવી જોઇએ

) લાહોરના મુખ્ય મંદિરમા એક સંગીતપ્રવીણ હોવો જોઇએ, ભોજકની સંસ્થાનો પુનરુદ્ધાર થવો જોઇએ

ખ) મંદિરમા વાદ્યોનો સારો સંગ્રહ જોઇએ

ગ) મંદિરનો ગોઠી સુશિક્ષિત ઉચ્ચ પ્રકારનો

ો જોઇએ, પૂજા વિધાનની [illegible]

તોજ જમનારને થાળી વિગેરે પૂરા પાડવાનો વિચાર કરવો અત્યારની પદ્ધતિ તો અતો ભ્રષ્ટ તતો ભ્રષ્ટ કરે તેવી છે

ઙ) પાણી તેમજ રસોઇના ઠામ બહુ ચોખ્ખા જોઇએ

ચ) પીરસનારે જમનારને કે જમનારે પીરસનારને અડવુ ન જોઇએ

છ) બીજી ખાવાની વસ્તુઓ માફક પાણી પીરસવુ જોઇએ, પાણી લેવા કોઇએ પાણીના ઠામ સુધી જવાનું હોય જ નહિ

જ) જમવા બેઠેલી પંક્તિમાથી કોઇએ ઉઠવાનુ જ ન હોય, રસોડામા તો કોઇ કદિ પ્રવેશ કરી શકે જ નહિ

ઝ) જમી રહેલા ઠામ સાફ કરવાની ચોખ્ખાઇ ઘણી ખાસ સગવડ જોઇએ, એઠુ એઠુ થાય તે બાળી નાખવુ

ટ) જમતા કોઇએ બનતા લગી એઠુ મૂકવુ નહિ જમવા બેસવાની જગ્યાએ ચોતરફ અગરબત્તીઓ સળગાવીને ગોઠવવી જોઇએ

ઠ) બની શકે તો જ્યારે જમણ ચાલતુ હોય ત્યારે ગાનાર કે વાજીંત્ર વગાડનારની ગોઠવણ કરવી

જિનમંદિરમા નીચેની ગોઠવણો થવી જોઇએ.

ક) શહેરના મુખ્ય મંદિરમા એક સંગીતશાળા જોઇએ, ભોજકોની સંસ્થાનો પુનરુદ્ધાર થવો જોઇએ

ખ) મંદિરમા [illegible] શુદ્ધ જોઇએ

તને સારૂ જ્ઞાન જોઇએ, મંદિર તેમજ મૂર્તિનું રહસ્ય તેના આત્મામા ઉતરેલુ જોઇએ, તેની ભાષા વિનીત અને ભક્તિમય જોઇએ, ધાર્મિક પૂજાના પ્રચલિત પદ્યોનુ તેને સારૂ જ્ઞાન જોઇએ, સારા ગોઠી વિના મંદિરોદ્ધાર અશક્ય છે

(ઘ) મંદિરમા મૂર્તિ બને તેટલી ઓછી જોઇએ એક ગર્ભદ્વારમા એક મૂર્તિ ગોઠવાય તો સૌથી સરસ પણ વધારે ગોઠવવાનો આગ્રહ હોય તો દરેકના કદ અને ઘાટ વિચારી મરજીથી ગોઠવવી

(ડ) કુરૂપ મૂર્તિઓને મંદિરમા સ્થાન આપવું નહિ. વળી મૂર્તિ પસંદ કરવામા તેના માંસલ ઘાટીલા અવયવોથી ઉપજતા સ્થૂળ સૌન્દર્ય કરતા ભાવોત્પાદક સૌન્દર્ય તરફ વિશેષ લક્ષ્ય આપવુ જિનમૂર્તિ અહિંસા સત્ય, સંયમ આદિ ભાવનાઓનુ પ્રતિરૂપ હોવું જોઇએ

(ચ) મૂર્તિ ઉપર આંગી, આભૂષણ, ટીલાટપકા, ચોડવામા આવે છે તે રીવાજ જેમ બને તેમ ઘટાડવા તરફ પગલા ભરવા

(છ) મૂર્તિ ઉપર કેશર ચઢાવવાનો પ્રતિબંધ કરવો

(જ) મૂર્તિ સમક્ષ નાણું મૂકવાનો રીવાજ બંધ કરવો. જો અક્ષત, ફળ અને નૈવેદ્ય ધરવાથી આત્મસંતોષ ન જ થાય અને સોનુ યા રૂપુ મૂકવા મન થાય તો

(ઝ) મદિરમા વિલાયતી લાદી ગોઠવવાની પ્રથા બધ કરવી આરસ કરતા લાદી બહુ મસ્તી પડતી હોય અને આરસ જડવા પુરતુ દ્રવ્ય લભ્ય ન હોય તો અંગ્રેજોના ચર્ચમા કે મોટા મકાનોમા લાદી જે રીતે ગોઠવાતી હોય તે ઉપરથી આખો નકશો નક્કી કરીને ગોઠવવી

(ઞ) મદિરમા વિલાયતી કે પાશ્ચિમાત્ય ઘાટનુ ફરનાચર બને ત્યા સુધી ઓછુ લાવવુ જુના ઘાટનાં હાડી ઝુમ્મરની જુદી જ મજા છે

(ટ) મદિરમા તીજોરી તો જોઈએ જ નહિ

(ઠ) ભગવાનને જાળીમા પૂરવા નહિ, 'અસગૈદ્વાર'ની ભાવનાની બને તેટલા સમીપ જવુ

(ડ) ઘી બોલવાનો રીવાજ બધ કરવો મદિરની બહારના ભાગમા એક ભડાર રાખવો જેને મદિર અર્થે આપવુ હોય તે તેમા નાખે ઘી બોલવાના રૂઢિ લાબા કાળની હોઈને તુરતમા બધ થઈ શકે તેમ ન હોય ત્યા સુધી મદિરની અદર તો ઘી બોલવાની એકદમ મના કરવી જોઈએ

(ઢ) મદિરમા ચિતરામણુ કે કોતરામણુ થાય તે પૌર્વાત્ય શૈલીને અનુસરીને થવુ જોઈએ ઐતિહાસ ઔચિત્ય અને સ્થાનૌચિત્ય સાચવવા ખાસ સભાળ લેવી જોઈએ. આ બાબતમા દ્રવ્ય ખરચનારે આ વિષયના ના અભિપ્રાયને અનુસરવુ.

(ક) પર્યુષણમા સુપન ઉતારવાનો અને ઘોડીયાપારણા ઝુલાવવાનો રીવાજ જૈનદર્શનની ભાવનાઓનો વિરોધક હોઇને બધ કરવો, તેના સ્થાને જૈન ભાવનાઓને અનુકૂળ બીજા ઉત્સવોની યોજના કરવી

(ખ) મહાવીર જયતીના દિવસ ખુબ રસથી ઉજવવો વ્યાખ્યાનો અપાય, બાળકોમા મીઠાઇ વહેચાય, વરઘોડા નીકળે, આનદ ઉત્સવો ઉજવાય, સ્વામિવાત્સ ય થાય, મદિરો શણગારાય, રાત્રે રાસડાઓ ગવાય, ડાડિયારાસ લેવાય, નૃ ય ખેનાય ઈત્યાદિ

(ગ) પૂર્ણિમની રાત્રિએ મદિરના ચોકમા સગીત ઉત્સવોની યોજનાઓ કરવી

આ સર્વ સૂચનાઓનો યથાયોગ્ય અમલ કરવા તથા વર્તમાન ધાર્મિક જીવનને સર્વાશે સુન્દર અને કળાપૂર્ણ બનાવવા જૈન સમાજને મારી નમ્ર ભાવે અભ્યર્થના છે, અને અહીં જણાવેલ વિચારોની યોગ્ય ઉહાપોહ થયે સ્વીકાર-યોગ્યતા સિધ્ધ થતા તે પ્રમાણે ફેરફારો કરી ધાર્મિક જીવનને કળાસિચનથી રસમય બનાવવામા જૈન સમાજ જરા પણ વિલબ નહિ કરે એવી મને પૂરેપૂરી આશા છે એટલા સવિનય નિવેદન સાથે અહીં હવે હુ વિરમુ છુ

પરમાનદ.

૪૪ પ્રાણવાન વાનો (૯૧૫ પાનાં)	૨—૦—૦
આદર્શ રામાયણ પાકું પુઠું (સુશીલ)	૧—૪—૦
વિમળશાહ	૦—૬—૦
મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડ	૦—૧—૦
,, ,, સુંદર આવૃત્તિ	૦—૩—૦
વિશ્વવંદ્ય પ્રભુ મહાવીર ૭૫ નકલ	૧—૦—૦
શ્રી મ સયાજીરાવ ગાયકવાડના ભાષણો પુ-૧-૨ જુ દરેકના	૨—૦—૦

જ્યોતિ ગ્રથમાળામા પ્રગટ થયેલાં ૫ પુસ્તકો જુદા દર્શાવ્યા છે

બીજા પણ દરેક જાતનાં પુસ્તકો મળશે.

વિસ્તૃત સૂચિપત્ર મગાવો

જૈન શિક્ષણપત્રિકા

જૈન સમાજના શિક્ષણને લગતા પ્રશ્નોની ચર્ચા કરતી માસિક પત્રિકા લવાજમ ફક્ત રૂ ૧ પરદેશમા રૂ દોઢ

જ્યોતિ કાર્યાલય એટલે

સુંદર છાપકામ કરી આપનાર

અનેક ગૃહસ્થોએ અમારી પાસે જુદી જુદી જાતનું છાપકામ કરાવી સતોષ જાહેર કર્યો છે છાપકામના મોટા ઓર્ડરો અને સ્ટેટોના કામ પણ લેવામા આવે છે એક જ વખત કામ કરાવી ખાત્રી કરો

દીલપસંદ પુસ્તકો પૂરા પાડનાર

અમારી પાસે ધાર્મિક, સામાજિક, રાજકીય વગેરે તમામ વિષયોના પુસ્તકો સારા પ્રમાણમા સઘરવામા આવે છે અને ગ્રાહકોને વ્યાજબી કમિશને પૂરા પાડવામા આવે છે વધારે જાણવા સૂચીપત્ર મગાવો

ચિત્રકાર

આ દિશાના અમારો અનુભવ વર્ષોનો છે તમામ જાતનું ચિત્રકામ કિફાયત ભાવે કરી આપવામા આવે છે ગૃહસ્થો તથા મુનિરાજોની અમારા હાથે બનેલી અનેક તસ્વીરો વખણાયેલી છે તીર્થોના પણ સુંદર ફોટાઓ થઇ શકશે

પત્રકાર

અમારા તરફથી જૈન જ્યોતિ સાપ્તાહિક તથા જૈન શિક્ષણપત્રિકા માસિક બહાર પડે છે જેની વિશેષ માહિતી અ ન્યત્ર આપેલી છે તમારા ધધાની જાહેરાત માટે એ સુંદર સાધન છે

આમાના કોઇ પણ કામ માટે અમારુ નામ નોધી રાખશો

જ્યોતિ ગ્રંથમાળા—પુસ્તક ૫ મું

નવયુગનો જૈન

લેખક

મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડિયા

સોલિસિટર અને નોટરી પબ્લિક

જ્યોતિ કાર્યાલય એટલે

સુંદર છાપકામ કરી આપનાર

અનેક ગૃહસ્થોએ અમારી પાસે જુદી જુદી જાતનુ છાપકામ કરાવી સતોષ જાહેર કર્યો છે છાપકામના મોટા ઓર્ડરો અને સ્ટેટોના કામ પણ લેવામા આવે છે એક જ વખત કામ કરાવી ખાત્રી કરો

દીલપસદ પુસ્તકો પૂરા પાડનાર

અમારી પાસે ધાર્મિક, સામાજિક, રાજકીય વગેરે તમામ વિષયોના પુસ્તકો સાગ પ્રમાણમા સઘરવામા આવે છે અને ગ્રાહકોને વ્યાજબી કમિશને પૂરા પાડવામા આવે છે વધારે જાણવા સૂચીપત્ર મગાવો

ચિત્રકાર

આ દિશાના અમારો અનુભવ વર્ષોનો છે તમામ જાતનું ચિત્રકામ કિફાયત ભાવે કરી આપવામા આવે છે ગૃહસ્થો તથા મુનિરાજોની અમારા હાથે બનેલી અનેક તસ્વીરો વખણાયેલી છે તીર્થોના પણ સુંદર ફોટાઓ થઇ શકશે

પત્રકાર

અમારા તરફથી જૈન જ્યોતિ સાપ્તાહિક તથા જૈન શિક્ષણપત્રિકા માસિક બહાર પડે છે જેની વિશેષ માહિતી અ યત્ર આપેલી છે તમારા ધ ધાની જાહેરાત માટે એ સુંદર સાધન છે

આમાના કોઇ પણ કામ માટે અમારુ નામ નોધી રાખશો

જ્યોતિ ગ્રંથમાળા—પુસ્તક ૫૩

નવયુગનો જૈન

લેખક

મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડિયા

[illegible]

પ્રકાશક અવધાનકાર ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ
માલિક જ્યોતિ કાર્યાલય
શેઠની પોળ, રતનપોળ, અમદાવાદ

પ્રકાશન ક્રમ ૨૪૫
પ્રથમ આવૃત્તિ સં ૧૯૯૨
મૂલ્ય રૂ ૧—૦—૦

મુદ્રક બળવંતરાય કરુણાશંકર ઓઝા
ગાયત્રી મુદ્રણાલય,
ખજૂરીની પોળ, અમદાવાદ

ઉપોદ્‌ઘાત

મારે જે જે હકીકત કહેવાની છે તે ગ્રંથની શરૂઆતની ભૂમિકામા તથા આખા ઉલ્લેખમા છૂટી છવાઈ લખી છે ઉપોદ્‌ઘાતમા બહુ થોડી હકીકત રજુ કરવાની રહે છે

મે આ લેખમા જે વિચારો બતાવ્યા છે તે મારૂ વર્તમાન ઇતિહાસના વાચન અને અવલોકનનું પરિણામ છે આપણે આપણી આંખોને ઉઘાડી રાખી અવલોકન કરીએ તો દુનિયામા ઘણું જોવા જાણવાનું મળે છે આપણે સર્વ અવલોકીએ તે ઇષ્ટ છે કે અનિષ્ટ છે તે તદ્દન જુદીજ વાત છે આપણે અવલોકીએ તે લખી શકીએ તો અન્યને દિશાસૂચન થવા સભવ છે મને વર્તમાન ઇતિહાસ વાચતાં તથા અવલોકતાં જે સમજાયુ તે અત્રે આલેખવા પ્રયાસ કર્યો છે અત્યારની જૈન દુનિયાના પ્રવાહ કયે માર્ગે વહે છે એની તુલના કરવાનાં સાધનો આપણે બને તેટલા એકઠા કરવા એ એનો મુદ્દો છે અને એમ થાય તો ભવિષ્યની માર્ગદોરણી અને દોરવણીમાં ઉપયોગી હકીકતો એકઠી થાય એ એનુ ધ્યેય છે જેઓ ભવિષ્યના નેતા થવાના હોય તેમને આ સાધનો ઉપયોગી થાય તો તેને એકઠાં કરવાનો પ્રયાસ તેટલે અંશે સફળ ગણાય

જનસ્વભાવનું અવલોકન કરવું એ પણ પોતાના દ્રષ્ટિબિંદુ ઉપર આધાર રાખે છે. આપણું દ્રષ્ટિબિન્દુ વિશાળ હોય કે સંકુચિત હોય તે ઉપર આપણા અવલોકનના પરિણામો આવે છે. મે અમુક દ્રષ્ટિબિંદુથી વર્તમાન પરિસ્થિતિને જોઈ છે અને એની ભવિષ્યની દિશા જે લાગી તે અત્ર નોંધી છે. નવયુગમાં જૈન સમાજના પ્રશ્નો ખૂબ સંકીર્ણ થવાનો સંભવ છે અને પ્રત્યેક પરિસ્થિતિ અન્ય પરિસ્થિતિ પર પોતાની છાયા નાખવાની છે એટલે જે પરિણામો આવવાનાં છે એમ દેખાય છે તેજ આવશે એવો દાવો કરવો તે તો ધૃષ્ટતા કહેવાય, પણ તેટલા ખાતર આપણા અવલોકનોનો સંગ્રહ ન કરવો એ વાત કોઈ યોગ્ય ન ગણાય. દાખલા તરીકે રાષ્ટ્રભાવના કે જ્ઞાતિસંસ્થાનું ભવિષ્ય મે મારી નજરે લખેલ હોય અને તે મારા અવલોકનનું પરિણામ હોય છતાં નવયુગમાં એ તદ્દન જૂદીજ ઝોક લે એ તદ્દન બનવા જોગ છે અને તેમ થાય તો તેની અસર આપણી અનેક સંસ્થા પર જરૂર થાય જ. તેમ હોવાથી અહીં જે વિચારસંગ્રહ કર્યો છે તે સામગ્રી સમીકરણ તરીકે ઉપયોગી થાય તો પણ યુક્તજ છે.

વર્તમાન અવલોકનના પરિણામો જેવાં સૂઝ્યાં તેવાં આલેખ્યાં છે તેની સાથે યોગ્યાયોગ્યતાનો વિચાર કરવાનો રહેતો નથી. આખા સમાજનોના પ્રશ્નો આવે ત્યાં એના ગુણદોષ પર વિચાર કરનાર એક વ્યક્તિ કોણ માત્ર? પણ જેવું થશે એમ લાગ્યું તે સંગ્રહીત કરવાનું સકારણ યોગ્ય લાગ્યું છે. સર્વ પ્રશ્નો નવયુગનો નવયુવક વિચારનો હોય તે દ્રષ્ટિએ તેના મુખમાં મૂકેલ છે. એ અવલોકનની જવાબદારી તો લેખકનીજ છે પણ તેનું દ્રષ્ટિબિંદુ નવયુવકની વિચારધારાને માર્ગે ચાલતું સતત જોવામાં આવશે.

પ્રેરણા માટે આપણે ભૂતકાળ તરફ ભલે નજર કરીએ, પણ પરિણામ માટે તો ભવિષ્યકાળ તરફજ નજર રાખવી રહી. એમ કરવામાં જે સમાજ બેદરકાર રહે છે તેની પ્રગતિ કાં તો સંકુચિત

થાય છે અથવા અટકી પડે છે શાસ્ત્રકારે ગીતાર્થના હાથમા દોરી એટલા માટેજ મૂકી છે કે એ સો વર્ષ પછી થવાની સ્થિતિ પોતાની દૃષ્ટિથી કલ્પી તેનો આગળથી વિચાર કરી ઉપાય કરી રાખે દોડતા દોડતા જવુ અને ભીંત આવે ત્યારે અફળાઇને માથુ ચચવાળવુ એ ગીતાર્થને ન પાલવે એવા અવગત ગીતાર્થોને વિચાર-સામગ્રી પૂરી પાડવા, જેવુ દેખાયુ તેવુ, ભવિષ્યને નજરમા રાખી સગ્રહ્યુ છે એમા કોઈ પ્રકારનો ક્ષોભ નથી અને કોઇને કનવવાનો ઇરાદો નથી

બનતા સુધી યાદ આવ્યા તે સર્વ જૈન પ્રશ્નોને ચર્ચવા વિચાર હતો, પણ જ્યારે આ લેખ લખ્યો ત્યારે મારી પાસે જૈનનુ એક છાપુ નહોતુ કે સમાજ વિચારણાનું પુસ્તક નહોતુ મારી સાથે કેદખાનામા થોડા જૈન બધુઓ હતા તેમાના પણ ઘણા ખરા ચાલ્યા ગયા પછી આ લેખ લખવા વિચાર થયો બે જૈન મિત્રો હતા તેની સાથે કોઇ વાર ચર્ચા કરતો, પણ આ લેખ લખવા પહેલા એક વર્ષથી મે જૈન છાપુ કે સમાચાર વાચ્યા કે જાણ્યા ન હોવાથી કોઇ બાબત રહી ગઇ હોય તે બનવા જોગ છે

મે આ લેખનો આરભ સને ૧૯૩૨ની આખરે નાસીક સેટ્રલ જેલમાં કર્યો હતો અને લગભગ બે માસ તેની પછવાડે લગાડયા હતા દરમ્યાન બીજા ઉલ્લેખો, અભ્યાસ, વાચન અને ફરજીઆત કામ ચાલુ હતા જેવુ લખ્યુ હતું તેવુજ છાપ્યુ છે માત્ર શબ્દવાકયરચનામાં કાંઇક ફેરફાર અને શીર્ષક તથા પ્રકરણ પાડવા ઉપરાત વિશેષ વધારો સુધારો અસલ ઉલ્લેખમા પ્રાય કર્યો નથી

આપણા સમાજને અનેક દૃષ્ટિબિન્દુથી વિચારવા જેવો છે, આપણી જવાબદારીઓ સમજવા જેવી છે, સમસ્ત હિદ સમાજમાં આપણુ સ્થાન કયા આવે તે અવલોકવા યોગ્ય છે અને ખૂબ વિશા-

તાથી સમાજના પ્રશ્નો પર ઉહાપોહ કરવા યોગ્ય છે આ કાર્ય પન્યાસ કે કાદબરીનુ પુસ્તક નથી કે એમા ગમે તેવા ધોરણના વિચારોનો સગ્રહ થાય અહીં તો માત્ર અવલોકનનુ પરિણામ જ તાવવુ રહ્યું અને તે સફળ રીતે થયુ હોય તો મારો પ્રયાસ યોગ્ય થયો છે એમ હું માનીશ કોઈપણ વ્યક્તિ કે સસ્થાને જરા પણ ખ લગાડવાનો આ લેખમા હેતુ નહોતો છતાં વિચારભેદ કે ષ્ટિબિન્દુના તફાવતને લઈને નવયુગના મુખમા અશિષ્ટ ભાષાપ્રયોગ ણ થઈ ગયો હોય તો તે માટે અત કરણથી દીલગીર છુ

કેટલાક મિત્રોનુ એમ માનવુ છે કે મે જૈન સમાજનુ ભવિષ્ય ધારે પડતુ ઉજ્જવળ બતાવ્યુ છે। તેમની નજર ભવિષ્ય એટલુ દર દેખાતુ નથી આ વાતનો ફેસલો હું ન જ કરી શકુ મારી સમજણ પ્રમાણે મને જે ભાસ્યુ તે મે અત્ર લખ્યુ છે અને બનતી રીતે ખૂબ વિચાર કરીને લખ્યુ છે છતા તેમા વિચારભેદ થાય તો ા તવ્ય ગણશે વિચારભેદ એ સમાજસ્વાસ્થ્યની નિશાની છે એવી મારી માન્યતા હોઈ મને તો એમા પણ મોજ છે મારે એક બાબત સ્પષ્ટપણે જણાવવાની છે કે મને જે વિચારો થયા છે અને જેવુ ભવિષ્ય નવયુગની નજરે દેખાયુ છે તે મે વગર સકોચે અને પ્રમાણિકપણે બતાવ્યુ છે એ દ્રષ્ટિએ આના પર ચર્ચાઓ થાય તો મારા ઉદ્દેશ જરૂર પાર પડશે એમ હું માનુ છુ

મારી ભાવના વર્તમાન યુગને વિચાર કરવાની પ્રે રણા કરવાની છે મારા અભિપ્રાય સાથે સર્વ સમત થાય એવી ધારણા તો મારી માન્યતામા પણ અશક્ય છે પણ સમજીને વિચારક્રમ અને કાર્યક્રમ ઘડવામા આવે તો આનદ છે

અત્યારે નવયુગ બેઠો નથી, પુરાણયુગ લગભગ પૂરો થયો છે અને આપણે પરિવર્તન કાળમાં, મધ્ય કાળમા છીએ એ હકીકત આખો લેખ વાચતા લક્ષ્યમાં રાખશો આપણા પ્રશ્નો એટલા બધા

છે, અને એ એટલા જટીલ અને મકીર્ણ છે કે એ સર્વને પરિપૂર્ણ ન્યાય આપવો કે આપવાનો દાવો કરવો મુશ્કેલ છે, પણ સમાજને ચરણે આ નૈવેદ્ય ધર્યું છે કૃપા કરીને પ્રશ્નોનો પરસ્પર સબધ ધ્યાનમા લેશો તો એકદેશીયતા નહિ થઈ જાય

એકદેશીયતાને અગે અહીં ખાસ જણાવવાનુ કે નીચેના મુખ્ય સૂત્રો ઉપર આ લેખ લખાયો છે, એ સૂત્રો જેને અમાન્ય હોય તેને માટે લેખ નિર્થરક છે

"જૈન ધર્મના ક્રિયાવિભાગને અગે સ્વાતત્ર્યને ખૂબ સ્થાન છે વિધિ અને નિષેધ ભગવાને એકાતે પ્રરૂપ્યા નથી

"દ્રવ્યાનુયોગમા મતભેદ પાલવે નહિ, ચરણકરણમા જે માર્ગે પોતાનુ શ્રેય સાધી શકાય તે માર્ગે સાધવુ યોગ અસખ્ય છે અને પોતાને અનુકુળ યોગ માર્ગ શોધી લેવો, એની પસદગીમા આત્માને સ્વાતત્ર્ય છે

"આખા જૈન શાસનના ચરણકરણાનુયોગની રચના **અહિસા, સયમ અને તપ** પર થયેલી છે અને એ સાધ્ય લક્ષ્યમા રાખી માર્ગ શોધવાનો છે

'ક્રિયા માર્ગમા લાભાકાક્ષી વ્યાપારી પેઠે આયવ્યયની તુલના કરી જેમા વધારે લાભ દેખાય તે ક્રિયાનો સ્વીકાર કરવો અને જ્યા હાનિ દેખાય ત્યા અટકી જવુ એમા વ્યક્તિસ્વાતત્ર્યને પણ સ્થાન છે.

"અમુક હકીકત ચાલી આવે છે માટેજ તે શુદ્ધ છે એમ ધારી લેવુ નહિ પણ તેની કસોટિ કરવી પુરાણુ સર્વ સારૂ છે એમ ધારવુ નહિ, તેમજ તે સર્વ ઉખેડી ફેકી દેવા યોગ્ય છે એવી ધારણાથી પણ ચાલવુ નહિ"

આ સૂત્રો માન્ય હોય તોજ આ ઉલ્લેખમાથી કાઇ વિચારવા જેવુ મળશે

બાકી ચર્ચા કરવામા ડરવા જેવુ નથી ચર્ચા વગર વિચાર થાય નહિ અને વિચાર વગર કાર્ય થાય નહિ પ્રગતિનુ મૂળ ચર્ચા છે અગત રાગ દ્વેષ છોડી પૂર્વબદ્ધ વિચારોનો કે અભિપ્રાયોનો આગ્રહ છોડી સત્યશોધન કરવાની અત્યારે તક સાંપડી છે એ જવા દેવા જેવી નથી અત્યારે વિચારકોનુ કામ છે અને તેને ખરો અવસર પ્રાપ્ત થયો છે કાળબળ ખૂબ કામ કરી રહ્યુ છે અને જૈન સમાજ તો પ્રત્યેક યુગમા સમયધર્મ સ્વીકારતોજ આવેલ છે જ્યારે જ્યારે એ મૂળ મુદ્દો ચૂકી એકાતનો આશ્રય લીધો છે ત્યારે આપણે માર ખાધો છે અને અત્યારે તો અનેક રીતે પાછા પડી માર ખાઈખાઇને એવી સ્થિતિએ પહોચી ગયા છીએ કે અત્યારની સ્થિતિ વધારે વખત નભાવી લેવા યોગ્ય નથી પણ ભાઈ બાપુ કરીને દયપત્ત શૈલીએ સુધારા કરવા પાલવે તેમ નથી પણ નર્મદ શૈલીએ યાહોમ કરી આગળ ધપવાનો સમય આવી લાગ્યો છે ફત્તેહ માટે શકા નથી પણ પ્રથમ પગલા ભરનારને કદાચ થોડો વખત સહન કરવુ પડે તો તેથી ડરવા જેવુ નથી આ સર્વ હકીકત લેખમા એક અથવા બીજા આકારે આવશે

આ લેખનુ નિર્માણ કરતી વખતે અગત આકાર ન લઇ લે તે માટે મહામદિરના ભિખ્ખુના નામથી એને બહાર પાડવાનો વિચાર હતો એનો હેતુ તદ્દન શુદ્ધ હતો સમાજને નામ સાથે લેવા દેવા ન હોય એને તો વિચાર સાથેજ કામ છે પણ પછી વિચાર- ચર્ચા કે નામ છૂપાવવાનુ તો કોઈ કારણ નથી અને એક નિયમ તરીકે લેખકનુ નામ ન આપવાથી ગેરસમજુતી થવાનો સભવ લાગવાથી મારા નામેજ એ લેખ પ્રકટ કર્યો છે મારા નામ તરફ જોઈ વિચારનિર્ણય ન કરતા નવયુગને લક્ષ્યમા રાખી એ પર ચર્ચા કરશો એટલી વિજ્ઞપ્તિ છે મને નવયુગને અવલોકતા એ જેવા વિચારો કરો, જેવુ ભાનશો વર્તન કરશો એમ લાગ્યુ છે તે લખ્યુ

છે પણ હું કોઈ વિશેષજ્ઞ હોવાનો દાવો કરી શકું તેમ તો છે જ નહિ એટલે મતને મળતા ન થાય તે શાંતિથી, દીર્ઘદ્રષ્ટિથી, વિચાર-વિશાળતાથી સમાજહિતને નજરમાં રાખી એ પર ચર્ચા કરે એટલી વિજ્ઞપ્તિ કરું અને સાથે જણાવી દઉં કે એના પર થતી ચર્ચા હું શાંતિથી વાંચીશ વિચારીશ અને પચાવીશ, પણ ખાસ કારણ વગર અર્થ વગરની ચર્ચા કે પ્રશ્નોત્તરની પરંપરામાં ઉતરીશ નહિ. એમ કરવાની મને ફુરસદ પણ નથી અને વિષયની મહત્તા જોતાં તેની જરૂર પણ નથી મેં તો મારા વિચાર અને અવલોકનના પરિણામો અત્ર રજુ કર્યા છે તે નમ્ર ભાવે સમાજને ચરણે ધરું છું અને તેનો જે ઉપયોગ તેને યોગ્ય લાગે તે કરે તેટલું જણાવવું અત્ર પ્રાસંગિક છે

કોઈ કોઈ બાબતોની પુનરાવૃત્તિ લેખમાં થઈ છે તે સકારણ છે એ આગળ પાછળનો સંબંધ જોતાથી માલુમ પડશે કોઈ વ્યક્તિ, કોઈ સંપ્રદાય કે કોઈ સમષ્ટિ, કોઈ જ્ઞાતિ કે સંઘ કે સ્થાયી હકોને દુઃખ લગાડવાનો ઈરાદો ન હોવા છતાં તેમની નજરે તેવું કાંઈ જણાય તો મને ક્ષમા કરે એવી મારી છેવટની વિજ્ઞપ્તિ છે

ગ્રી મેમ સ્ટ્રીટ, મનહર બીલ્ડીંગ,
મૌન એકાદશી મુંબઈ.
તા ૬-૧૨-૧૯૩૫

મો. ગિ. કાપડીઆ

પ્રકાશકનું નિવેદન

જૈનજ્યોતિ સાપ્તાહિક પોતાના ગ્રાહકોને દર વર્ષે એક સુંદર પુસ્તકની ભેટ ધરે છે પ્રથમ વર્ષે શ્રી નાગકુમાર મકાતી બી એ એલએલ બી ની સમર્થ કલમથી લખાયેલી શત્રુંજ્યોદ્ધારક સમરસિંહ નામની ઐતિહાસિક નવલકથા આપવામાં આવી હતી અને બીજા વર્ષમાં કુંગત અને કન્યાશ્રમમાં ત્રીસ દિવસ એ નામનું મારું લખેલું નાનું પુસ્તક ગ્રાહકોને સાદર ભેટ આપવામાં આવ્યું હતું ત્રીજા વર્ષે જૈનસમાજના અગ્રગણ્ય વિચારક અને વિદ્યાપ્રેમી લેખક શ્રી મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડિયાએ ઇ સ ૧૯૦૧ની ગટ્રાય લડન પ્રસંગે ગોઠવેના જેતનિવાસ દરમિયાન તૈયાર કરેલું **નવયુગનો જૈન** એ નામનું પુસ્તક ભેટ આપવામાં આવે છે જૈનજ્યોતિના વાર્ષિક પોણાચાર રૂપિયાના પ્રમાણમાં આવડું મોટું પુસ્તક આપવાનું ભાગ્યે જ પરવડી શકે તેમ છતાં આ પુસ્તકની અંતર્ગત દર્શાવેલા વિચારો જ્યારે હું સાદ્યંત અવલોકી ગયો ત્યારે જૈનજ્યોતિના દરેક ગ્રાહકે આ પુસ્તક મનન પૂર્વક વાચવું જોઈએ એ ઇચ્છા અત્યંત બળવતી થઈ અને તે કારણે જ આ પુસ્તક ભેટ તરીકે આપવાનો નિર્ણય કર્યો મને આશા છે કે ગ્રાહકબંધુઓને આ પુસ્તક નવયુગની ગીતા સમું માર્ગદર્શક થઈ પડશે

શ્રી મોતીચંદભાઈએ કોઈ પણ જાતના બદલાની આશા રાખ્યા સિવાય આ પુસ્તક પ્રગટ કરવાની અનુમતિ આપી તથા બીજી રીતે પણ પ્રકાશનના કાર્યમાં સરળતા કરી આપી તે માટે આ સ્થળે તેમનો આભાર માનું છુ

—પ્રકાશક

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ ૪ થુ (૪૭-૫૧)

સખ્યાબળ

પ્રકરણ ૫ મુ (૫૨-૫૭)

કેળવણી અને ગૃહો

ધર્મ

પ્રકરણ ૬ ઠુ (૫૮-૬૭)

ચરણકરણાનુયોગ

પ્રકરણ ૭ મુ (૬૮-૭૨)

અહિંસા

પ્રકરણ ૮ મુ (૭૩-૧૦૪)

સયમ

પ્રકરણ ૯ મુ (૧૦૫-૧૦૮)

તપ

પ્રકરણ ૧૦ મુ (૧૦૯-૧૨૧)

સાધુઆદર્શ મધ્યમ કક્ષા

પ્રકરણ ૧૧ મુ (૧૨૨-૧૨૮)

[illegible] અને નવયુગ

પ્રકરણ ૧૫ મુ (૧૬૧-૧૭૦)

સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકા

પ્રકરણ ૧૬ મુ (૧૭૧-૧૮૮)

દેવ—દ્રવ્ય, સાધારણ—દ્રવ્ય, સાત ક્ષેત્રો

સામાજિક

પ્રકરણ ૧૭ મુ (૧૮૯-૨૧૪)

સમષ્ટિ-સઘ

પ્રકરણ ૧૮ મુ (૨૧૫–૨૪૩)

સામાજિક (ચાલુ)

પ્રકરણ ૧૯ મુ (૨૪૪–૨૫૦)

સામાજિક (ચાલુ)

રાજકીય

પ્રકરણ ૨૩ મુ (૩૦૭-૩૧૬)

રાજકારણ

સ્ત્રીય

પ્રકરણ ૨૪ મુ (૩૧૭ ૩૩૦)

નવયુગમા નારી

શારીરિક

પ્રકરણ ૨૫ મુ (૩૩૧-૩૩૯)

શરીર

નૈતિક

પ્રકરણ ૨૬ મુ (૩૪૦-૩૪૮)

નીતિ

શોધખોળ

પ્રકરણ ૨૭ મુ (૩૪૯-૩૬૮)

પુરાતત્ત્વ

સર્વમંગલમાંગલ્યમ્

નવયુગનો જૈન

પ્રકરણ [illegible]

[illegible]

કોઈ પણ [illegible] હોય તો તેણે ભવિષ્ય ઉપર નજર નાખતી [illegible] માત્ર પોતાની ભૂતકાળની વિશિષ્ટતા ઉપર [illegible] રાખી બેસી રહે છે તે આ યુગમાં [illegible] નો રોગ લાગે છે અને એનો ક્રમિક વિનાશ [illegible] ધીમે નાબૂદ થતી જાય છે આ મુદ્દાથી નવયુગ [illegible] શકે?” એ સહજ પ્રશ્ન પ્રાપ્ત થાય છે [illegible] ાનને પરિણામે અનેક દૃષ્ટિબિંદુઓથી [illegible] ને આપણે નવયુગનો જૈન [illegible] ધર્મના [illegible] થી સુસજ્જ થયેલો, ગયેલાં પાંખમાં [illegible] ખતમાં દાખલ થઈ પોષનારો અને [illegible] પ્રગતિક તત્ત્વોને ફેંકી દેવાની [illegible] ની સતત વાણી વિચારણામાં [illegible] કેવો થશે, [illegible] કઈ દૃષ્ટિએ નજર [illegible] છે, એ ભૂતકાળ [illegible] અનેક દૃષ્ટિબિંદુ [illegible] બની આવશે તેની દૃષ્ટિએ આ [illegible] નવયુગના [illegible]

પ્રમાણિક મતભેદ એ ભૂષણ છે

આ ચર્ચા વિશાળ દૃષ્ટિએ કરવાની છે અને વાચકવર્ગને વિનંતિ કરવાની છે કે કોઈ દૃષ્ટિબિંદુ એની નજરમાં ન ઊતરે તો પણ શાંત એક વાર આખો લેખ તેઓ વાંચી જવો એમાં ગળે ન ઊતરે એવી વાતથી ચિંતા કરવા કરતા નવયુગની ભાવનાની દિશા સમજવાના અનેક પ્રસંગો જરૂર મળશે અને આખો લેખ વિચાર્યા પછી પોતાના અભિપ્રાયો બીજા વાચન વખતે તપાસી જોવાના પ્રસંગો પણ પ્રાપ્ત થશે વિશાળ ચર્ચા કરતા મગજનું સમતોલપણું જળવાઈ રહેવાની ખાસ આવશ્યકતા પર ભાર મૂકવાની ભાગ્યે જ જરૂરિયાત હોય ભૂમિકા રૂપે જરૂરી ખુલાસા આવશ્યક છે વર્તમાન કેળવણી જે અનેક નવી ભાવનાઓ આપણને શીખવે છે તેમા એક મુદ્દાની વાત એ છે કે મતભેદથી જરા પણ ગભરાવું નહિ પ્રમાણિક મતભેદ એ સમાજશરીરના સ્વાસ્થ્યનું અંગ છે એ ભૂષણ છે એ દૂષણાભાસ છે અનેકના નવનવા દૃષ્ટિબિંદુઓ સમજવા અને સમજીને તેને ઘટાવવા એ વિચારવિશાળતાનો લહાવો છે આપણા દેશમાં વિચારકશક્તિ ઘણી બળવાન હતી એ આપણે ન્યાયના અને દાર્શનિક ગ્રંથો વાચતા જરૂર જોઈ શકીએ છીએ પણ વિચાર પરિપાક સાથે વિચારસહિષ્ણુતા ઘણી ઓછી જોવામા આવે છે આપણો મતભેદ ઘણી વાર ખેદકારક અંગત સ્વરૂપ પકડી લેતો અને કેટલીક બાબતોમા મતઐક્ય હોય પણ એક બાબતમા મતફેર થાય તો કલેશનુ રૂપ લઈ લેતો હતો એવા અનેક પ્રસંગો આ ઉલ્લેખમા પણ જોવામા આવશે અહીં પ્રસ્તુત વાત એ છે કે ચર્ચાના સ્વીકૃત ધોરણો સ્વીકારી ચર્ચા જરૂર કરવી, પણ આપણાથી અન્ય વિચારક હોઈ શકે જ નહિ, કે આપણા જ વિચારમાં સત્ય

હોઈ શકે એવા ધોરણે કદિ વિચારણા કરવી નહિ સત્યની જ ગવેષણા કરવી હોય તો તેનો ઇજારો એક વ્યક્તિ કે એક કોમને નથી હોતો, હોઈ શકે નહિ અને વિચારપ્રમાણિકતા તદ્દન પરસ્પર વિરુદ્ધ લાગતા પરિણામોમા હોઈ શકે છે એ યોગ્ય સ્વીકારી ચાલવુ સ્વપરને હિતાવહ છે અને મતભેદ હોય ત્યા પણ અપેક્ષા સમજતા શીખવુ એ જૈન તત્ત્વજ્ઞાન સમજવાનુ અનિવાર્ય પરિણામ હોવુ જોઈએ જે દર્શને નયપ્રમાણ જ્ઞાનને અતિ મહત્ત્વ આપી તે પર પૃથક્કરણ કરી માનસશાસ્ત્રની અપરિમિત સેવા બજાવી છે, ત્યા સકોચ અને સંકડાશ ન હોવી જોઈએ આ મતમા અત્યત દુર્દશા જોવામા આવે છે તેથી આ મુદ્દો ભૂમિકામા જ સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર જણાઈ છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે નવયુગની ભાવનાઓ બધબેસતી ન લાગે તો પણ ઉશ્કેરાઈ ન જતા એના કારણ અને એનો ઇતિહાસ તપાસવા પ્રયત્ન કરવો અને મતભેદને મહત્ત્વ આપવાને બદલે સમન્વય કેમ થાય એની ચાવીઓ શોધવા ઉત્સુક થવુ એમ ન જ થઈ શકે તો સમભાવે આ પુસ્તક આદ્યત એક વાર વાચી જવાની કૃપા કરવી અને અભિપ્રાય આપવાની ઉતાવળ કરવા પહેલા સમાજશરીરના અતરગમા-ભીતરમા પેસવા પ્રયત્ન કરવો

જે જે પરિસ્થિતિઓ થઈ છે અને તેને નવીન ઝોક મળ્યો છે, અથવા મળવો સભવિત છે, તેની પછવાડે લાબો ઇતિહાસ હોય છે તે આવી સામાજિક વિચારણામા ખૂબ ધ્યાનમા રાખવુ ઘણી વાર અન્યને તદ્દન સામાન્ય અથવા બીનજરૂરી લાગે તેવી બાબતો સમાજને ઝોક આપી દે છે તે અનેક પ્રસગે જોવામા આવશે બીજી સામાન્ય પ્રાસ્તાવિક સૂચનાઓ અનેક પ્રસગે વિચારણા દરમ્યાન અને પુસ્તકના અન્તિમ ભાગમા થશે એ પર ઘટતુ ધ્યાન આપવા વિજ્ઞપ્તિ છે

पुस्तकनु निर्माण, केम ने केवी रीते?

आ आखु पुस्तक नवयुगना तत्त्वो समजनार वर्तमान परिस्थितिना अभ्यासक इतिहासना जाणकार धार्मिक प्रवाहनी ऊगीनीची गतिना गवेषक अने बनी शकती तटस्थ भावनाना पोषक मुमुक्षु पुरुषोनी साथे थयेली चर्चाक्रियाना परिणामे लखायेलु छे एमा अनेक स्थाने प्रत्यक्ष अने प्रत्यक्ष हृदयवेदना पण देखाशे नवयुगना अनेक प्रसंगो थवानी शक्यता गणी लेख सम्मत होय एम धारी लेवानु कारण नथी पण जेवु देखायु तेवु लखी नाखी कोमनी पासे नैवेद्य धरवानी फरज समजी आ उ लेख कर्यो छे आ पुस्तक लखती वखते जैन कोमने लगतो एक पण लेख वर्ष उपरात समयथी वाच्यो नथी अनेक वर्षोना अनुभवेना प्रसंगो प थयेल विचारणा ने अवलोकनो नजू करवानी तक मळी तेनु आ व्यक्त परिणाम छे आ दृष्टिमा काई तटस्थता देखाय तो आवकारदायक गणावी जोईए कोई पण मानवनी गे हाजरीमा एक पछी एक विचार आव्या करशे एम धारी लई आ पुस्तक लखवा मांड्यु छे एनी परिपूर्णतानो दावो तो कोई रीते शक्य नथी लखती वखते साधननी पण अल्पता छे चर्चा करनारनी संख्या नहिवत् थई गई छे अने वातावरण विचित्र छे आवा संजोगोमा एक दिवस फरता फरता एक महाराष्ट्रीय बंधुना हाथमा पुस्तक जोयु तेनु नाम हतु 'नवयुगचा धर्म' एटला नामाभिधान प थी नवयुगना जैननी केवी भावनाओ थशे ते पर विस्तृत उ लेख करवा निर्णय थयो आ प्रमाणे प्रस्तुत अप्रस्तुत प्रासंगिक वातो करी भूमिकारूपे लेखकनी दृष्टिए महत्त्वनी लागती सूचना करी हवे मुद्दा पर आवी जईए

આવુ આ પુસ્તકનું નામ પાડવાનુ કારણ શુ? નવયુગ એટલે કયો યુગ? એને જૂના યુગ સાથે સંબંધ ખરો કે નહિ? નવયુગના જનને પ્રાચીનોથી જુદો કેમ પડાય? ધર્મસૂત્રની સનાતનતા સ્વીકારનારાને નવીન અને પ્રાચીન એવો ભેદ કેમ હોઈ શકે? જો કોઈ નાત ન હોય તો તે કેમ લાવી શકાય? અને એ રીતે આ પુસ્તકની આખી પદ્ધતિ બીનજરૂરી હોઈ પ્રયાસ અર્થવિહીન છે એવો પ્રશ્ન સહજ છે તેથી આ પુસ્તકની આવશ્યકતા પ્રથમ સિદ્ધ કરીએ

યુગભાવનામા પરિવર્તન

પ્રાચીન યુગથી આ યુગ ઘણી રીતે જુદો પડે છે હિંદમા વંશપરંપરાગત ભાવના, આદર્શ અને વ્યવહાર સૈકાઓ સુધી ચાલતા, વગર ફેરફારે એક યુગથી બીજા યુગને વારસામા મળતા અને ધ્રુવ જેવા ફેરફાર વગર ઉત્તરોત્તર ચાલ્યા આવતા, મોચીનો દીકરો મોચી થાય અને લુહારનો લુહાર થાય આ આખી ભાવના અને સંવ્યવહારપદ્ધતિના આ યુગમા મહાપરિવર્તન થયુ એ પ્રથમ ફેરફાર

બીજો ફેરફાર અભ્યાસના ધોરણને લઈને થયો અમુક બ્રાહ્મણો વિદ્યાનિષ્ણાત થવા કાશી જતા અને ત્યા વૈયાકરણ, નૈયાયિક, જ્યોતિષી આદિ થતા તેનો હિસાબ તેમની અતિ અલ્પસંખ્યાને કારણે ન ગણીએ, તો સામાન્ય જનતાનું ભણતરને અગે ધોરણ બહુ સામાન્ય પ્રકારનુ હતું લુહાર, સુતાર, દરજી, સોની, કારીગર, મિસ્ત્રી આદિ વસવાયાનો આખો વર્ગ લગભગ નિરક્ષર હતો એકદરે એ વર્ગ ભણવા જતો જ નહિ અને એમને ભણવાની જરૂર છે એવી જરૂરિયાત કોઈ સ્વીકારતું પણ નહિ આપણને આ લેખમા સામાન્ય રીતે વણિકવર્ગ સાથે સવિશેષ લાગે વળગે છે તેનુ અભ્યાસનું ધોરણ પણ બહુ સામાન્ય

પુસ્તકનું નિર્માણ, કેમ ને કેવી રીતે?

આ આખું પુસ્તક નવયુગના તત્ત્વો સમજનાર વર્તમાન પરિસ્થિતિના અભ્યાસક ઇતિહાસના જાણકાર ધાર્મિક પ્રવાહની ઊંચીનીચી ગતિના ગવેષક અને બની શકતી તટસ્થ ભાવનાના પોષક મુમુક્ષુ પુરુષોની સાથે થયેલી ચર્ચાવિચારણાના પરિણામે લખાયેલું છે એમાં અનેક સ્થાને પ્રચ્છન્ન અને પ્રત્યક્ષ ઉલ્લેખોના પણ દેખાશે નવયુગના અનેક પ્રસંગો થવાની શક્યતા સાથે લેખક સમ્મત હોય એમ ધારી લેવાનું કારણ નથી પણ જેવું દેખાયું તેવું લખી નાખી કોમની પાસે નૈવેદ્ય ધરવાની ફરજ સમજી આ ઉલ્લેખ કર્યો છે આ પુસ્તક લખવાની વખતે જૈન કોમને લગતો એક પણ લેખ વર્ષ ઉપરાંત સમયથી વાંચ્યો નથી અનેક વર્ષોના અનુભવોના પ્રસંગો પર થયેલ વિચારણા ને અવલોકનો રજૂ કરવાની તક મળી તેનું આ વ્યક્ત પરિણામ છે આ દૃષ્ટિમાં કાંઇ તટસ્થતા દેખાય તો આવકારદાયક ગણાવી જોઈએ કોઈ પણ માનનીની ગેરહાજરીમાં એક પછી એક વિચાર આવ્યા કરશે એમ ધારી નઈ આ પુસ્તક લખવા માંડ્યું છે એની પરિપૂર્ણતાનો દાવો તો કોઈ રીતે શક્ય નથી લખતી વખતે સાધનની પણ અછત છે ચર્ચા કરનારાની સંખ્યા નહિવત્ થઈ ગઈ છે અને વાતાવરણ વિચિત્ર છે આવા સંજોગોમાં એક દિવસ ફરતા ફરતા એક મહારાષ્ટ્રીય બંધુના હાથમાં પુસ્તક જોયું તેનું નામ હતું નવયુગચા ધર્મ એના નામાભિધાન પરથી નવયુગના જૈનની કેવી ભાવનાઓ થશે તે પર વિસ્તૃત ઉલ્લેખ કરવા નિર્ણય થયો આ પ્રમાણે પ્રસ્તુત અપ્રસ્તુત પ્રાસંગિક વાતો કરી ભૂમિકારૂપે લેખકની દૃષ્ટિએ મહત્ત્વની લાગતી સૂચના કરી હવે મુદ્દા પર આવી જઈએ

આવુ આ પુસ્તકનુ નામ પાડવાનુ કારણ શુ? નવયુગ એટલે કયો યુગ? એને જૂના યુગ સાથે સંબંધ ખરો કે નહિ? નવયુગના જૈનને પ્રાચીનોથી જુદો કેમ પડાય? ધર્મસૂત્રની સનાતનતા સ્વીકારના ને નવીન અને પ્રાચીન એવા બે કેમ હોઈ શકે? જો કોઈ વાત ન હોય તો તે કેમ લાવી શકાય? અને એ રીતે આ પુસ્તકની આખી પદ્ધતિ બીનજરૂરી હોઈ પ્રયાસ અર્થવિહીન છે એવો પ્રશ્ન સહજ છે, તેથી આ પુસ્તકની આવશ્યકતા પ્રથમ સિદ્ધ કરીએ

યુગભાવનામા પરિવર્તન

પ્રાચીન યુગથી આ યુગ ઘણી રીતે જુદો પડે છે હિદમા વશપરપરાગત ભાવના, આદર્શ અને વ્યવહાર સૈકાઓ સુધી ચાલતા, વગર ફેરફારે એક યુગથી બીજા યુગને વારસામા મળતા અને છત્ર જેવા ફેરફાર વગર ઉત્તરોત્તર ચાલ્યા આવતા, મોચીનો દીકરો મોચી થાય અને લુહારનો લુહાર થાય આ આખી ભાવના અને સંવ્યવહારપદ્ધતિના આ યુગમા મહાપરિવર્તન થયુ એ પ્રથમ ફેરફાર

બીજો ફેરફાર અભ્યાસના ધોરણને લઈને થયો અમુક બ્રાહ્મણો વિદ્યાનિષ્ણાત થવા કાશી જતા અને ત્યા વૈયાકરણ, નયાયિક જ્યોતિષી આદિ થતા તેનો હિસાબ તેમની અતિ અલ્પસંખ્યાને કારણે ન ગણીએ, તો સામાન્ય જનતાનુ કેળવણીને અગે ધોરણ બહુ સામાન્ય પ્રકારનુ હતુ લુહાર, સુતાર, દરજી, સોની, કારીગર, મિસ્ત્રી આદિ વસવાયાનો આખો વર્ગ લગભગ નિરક્ષર હતો એક રીતે એ વર્ગ ભણવા જતો જ નહિ અને એમને ભણવાની જરૂર છે એવી જરૂરિયાત કોઈ સ્વીકારતુ પણ નહિ આપણને આ લેખમા સામાન્ય રીતે વણિકવર્ગ સાથે સવિશેષ લાગે વળગે છે તેનુ અભ્યાસનુ ધોરણ પણ બહુ સામાન્ય

પ્રકાનુ હતુ મોટા આંકડો મા ખડી નામા અવસ્તીથી (કાગળ લખવાની પદ્ધતિ) અને હિસાબ ટૂંકામા અંગ્રેજીમા જેને ત્રણ આર કહે છે (Reading, Writing Arithmetic વાચન લેખન અંકગણિત) આ સામાન્ય ધોરણ હતુ પચોપાખ્યાન જેણે વાચ્યુ હોય તે પાચમા પૂછવા લાયક ગણાય— ડાહ્યો માણસ ગણાય મનાહ લેવા લાયક ગણાય અને વત્રા૦]કે તક ર પનાવવાને લાયક ગણાય આ ધોરણ હતુ એને ગે અપવાદો હોવા જોઈએ પણ તેનો પ્રમાર તદ્દન નિર્જીવ હોઈ વેશાને પાન છે આ આખુ ધોરણ નવયુગમા તદ્દન ફરી ગયેલુ ાઈ શમાય તેવુ છે

સાધનોની વિપુલતા

વિચાર કરવાના સાધનો નવયુગમા ઘણા વિસ્તૃત થઈ ગયા મુદ્રણકળાથી અનેક પુસ્તકો જનતા સુધી પહોચી શક્યા છે, નવેથી અતરો ઓછા થઈ ગયા છે વાયુયાનથી તેથી પણ ઓછા ાતરો થતા જાય છે અને પાશ્ચાત્ય પ્રજાના અને તેના વિચારોના યાગ—સંબંધમા આવવાથી વિચા ક્ષેત્રની મર્યાદા વધી છે અત્યારે ર્વ અને પશ્ચિમના વિચારોનો સંઘર્ષણકાળ છે અને પરિવર્તન ચ્છાએ કે અનિચ્છાએ પણ અનિવાર્ય છે આ યુગે પદ્ધતિસર ાતિહાસ જાણ્યો અનેક દેશની પ્રજાઓ શા માટે લડી અને કેવા ારિણામો અનુભવી શકી એ તેના જાણવામા આવ્યુ એણે ધર્મ નિમિત્ત થતાં યુદ્ધો અન્ય પ્રજાના સંબંધમા જાણ્યાં આ રીતે એને તુલના કરવાના પ્રમગ સાધનો સાપડ્યા

આદર્શોમા ફેરફાર

અને મોટો ફેરફાર તો આદર્શો ફરવાનો થયો જ્યારે સાહિત્ય મોટા પ્રમાણમા પ્રાપ્ત થાય, વાઙ્મયપ્રવેશ એ જીવન—

પ્રવેશના દ્વારો થાય અને વિચારશક્તિ ખુલવાના અનેક પ્રસગો અન્ય પ્રજાના જીવનો અને ભૂતકાળના જીવનોને અમર કરતા દેખાય, જ્યારે જીવનજ્ઞાતાનો સત્ય સ્વરુપે અનેક આદર્શોને પૂરા પાડે અને સંવ્યવહાર હિંદના ચાર ખુણાની બહાર મહેલાઈથી થઈ શકે, સમુદ્રપ્રયાણના સાધનો સુલભ થાય અને અનેક પ્રાણીઓને અન્ય સંસ્કૃતિઓનો અભ્યાસ કરી તેના ગુણદોષની વિચારણા સાથે પોતાની સંસ્કૃતિની તુલના કરવાનું બની આવે — આ વગેરે અનેક કારણોથી પ્રાચીન આદર્શોમા મહાન પલટો થઈ જતો જોવાય છે અને છતા હજુ તો તેની શરૂઆત જ છે, એ વાત પણ ધ્યાનમા રાખવાની છે અત્યારના યુગમા વર્તતા લોકો તો હજુ પરિવર્તન કાળમા છે પૂર્વપશ્ચિમના તરંગો વચ્ચે અથડાય છે, પણ પાશ્ચાત્ય ભાવનાને પચાવનાર નવો યુગ તદ્દન નવીન પ્રકારનો આવવાનો છે તે આ વિચારચર્ચામા આગળ જોઈ શકાશે, કેટલુક કલ્પી લેવુ પડશે અને બીજુ સમય શુ કાર્ય કરી શકે છે તેની શક્યતા પારખવાની આવડત ઉપર મુલતવી રાખવુ પડશે

વિચારકોની વધુ જવાબદારી

આ વગેરે અનેક કારણોથી નવયુગને પ્રાચીનયુગથી જુદો પાડી શકાય તેમ છે પરિવર્તનયુગ બહુ લાંબો વખત ન ચાલે, પણ તે સમયના વિચારકોની જવાબદારી વધારે જરૂર જ ખરી તેનામા દીર્ઘદર્શિતા હોય તો તે નવયુગના આવતા પ્રવાહને ઝોક આપી શકે, અનિષ્ટ સામે તૈયારી કરવાની સૂચનાઓ પણ આપી શકે અને સમન્વય કરવાના સાધનો તૈયાર કરી રાખી અનેક પ્રકારે સમાજને ઉપયોગી તત્ત્વોને બહાર લાવી શકે

નવયુગ અને પ્રાચીનયુગ વચ્ચે આ કારણે તફાવત પડે છે અત્યારે એક વિચારને સમજતા, એને વલણ આપતા અને એનો

સ્વીકાર કરી ફરાવી અમલમાં મૂકતાં વર્ષો લાગતાં નથી વચ્ચે એવો કાળ હતો કે વિચાર અને વાતો ઘણી થતી પણ અમલી કાર્ય બહુ વખત મુલતવી રાખવામાં આવતું એ સમય હવે ચાલ્યો ગયો છે ચાલીસ વર્ષનો ઇતિહાસ તપાસીએ તો અમુક ફેરફાર થવા જોઈએ ઇષ્ટ છે — એવી વાતો તો પુષ્કળ થઈ છે પણ વાતોના પ્રમાણમાં અમલ તદ્દન નિર્જીવ ગણાય એ પરિસ્થિતિ પરિવર્તનયુગમાં જરૂર થાય તેવી છે પણ હવે તો પરિવર્તનયુગને પણ છેડે સમાજ લગભગ આવી ગયો હોય તેમ જણાય છે તેથી નવયુગને અને પ્રાચીનયુગને કાંઈ સબંધ ખરો કે નહિ એ પ્રશ્નનો નિકાલ થઈ જાય છે એનો સંબંધ પરિવર્તન કાળની મારફતે છે અને તે કેટલો હશે કેટલો રહેવો ઇષ્ટ ગણાય અને કયાં તૂટી જશે એનો વિચાર કરવો એ આ પુસ્તકનો ઉદ્દેશ છે

નવયુગના જૈનોને પ્રાચીન જૈનોથી જુદા પાડવા નથી, પણ એ અત્યારે પ્રવર્તતી અનેક પરિસ્થિતિ ક્યાં જઈ જુદા પડી જવાના છે એ તો આ લેખની ભૂમિકા જ છે આ લેખનો જેમ વિસ્તાર થતો જશે અને એના અભ્યંતર ભાગોમાં ઊતરવાનું બનશે તેમ આ બંને યુગો ક્યાં જુદા પડશે તે જોવાના અનેક પ્રસંગો સ્વત પ્રાપ્ત થશે

ધર્મસૂત્રની સનાતનતા

અહીં ધર્મસૂત્રની સનાતનતાનો પ્રશ્ન પ્રાપ્ત થાય છે કેટલાક એમ માને છે કે ધર્મ એ તો સનાતન સત્ય છે એમાં પ્રાચીન અર્વાચીન કે નવીન એવા પ્રકારો હોઈ શકે નહિ અને આ લેખ કે એની અંદરની ચર્ચા વ્યર્થ છે આ વિચાર ઘણો ગેરસમજુતીથી ભરેલો છે અને પ્રગતિનો રોધક છે જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના અને ક્રિયા-

વિભાગના ઊંડા અભ્યાસ વગર સનાતનતાના બાજુના આશ્રય નીચે કોઈ નવીન વિચારની શક્યતાનો પ્રસવાય શક્ય નથી એ અત્રે તો બહુ સંક્ષેપમાં બતાવવું પ્રાસંગિક ગણાય બાકી એ પર સ્વતંત્ર ઉલ્લેખ કરવા જેવું છે આપણે એ વિષયની મુદ્દાસરની લીટીઓમાં જરા ચંચુપ્રવેશ કરીએ

જૈનદર્શનના તત્ત્વવિભાગ અને અનુષ્ઠાન વિભાગ એ બે વિષયો મુદ્દાના છે કથાનુયોગ અને ગણિતાનુયોગ પણ એ દર્શનને અંગે છે, પણ કથા શ્રદ્ધાનો વિષય છે અને ગણિત અભ્યાસનો વિષય છે એને આપણા ચાલુ વિષય સાથે ખાસ સંબંધ નથી

સાધનધર્મોમાં વિશાળતા

તત્ત્વ વિષયમાં છેલ્લો શબ્દ બોલાઈ ચૂક્યો છે આત્માનું અસ્તિત્વ, તત્ત્વોની વ્યવસ્થા, ચેતનનો મોક્ષ, એનો વિકાસક્રમ કર્મનો સિદ્ધાંત, નિગોદનો સિદ્ધાન્ત, સપ્તભંગી, નયપ્રમાણવાદ, સત્‌ની વ્યાખ્યા, કર્મબંધના હેતુઓ, પ્રયત્નથી કર્મ સાથેની લડાઈ વગેરે નિર્ણિત થઈ ગયેલા તત્ત્વો છે એ સમજવા ચર્ચા થઈ શકે, એના ઉપર તર્કની ઝડીઓ ચાલે, પણ અને જે આત્માનું અસ્તિત્વ, કર્મનો સંબંધ, આત્માનો મોક્ષ ન માને પરભવ ન માને તે જૈન રહી શકતો નથી આ મુદ્દાસ બાબતમાં મતભેદ ન હોઈ શકે, ન સંભવે પણ આત્માનો મોક્ષ સાધવા માટે અનેક સાધનધર્મોની યોજના કરવામાં આવી છે એને અંગે ચારિત્રના અનેક રૂપો અને અધિકારો છે, સાધનોની ઉચ્ચનીચતા છે, વિશિષ્ટતા સામાન્યતા છે તરતમતા છે અને એને અંગે અનેક ક્રમો બતાવવામાં આવ્યા છે પ્રથમ તો સાધુધર્મ અને શ્રાવકધર્મ એવા બે રાજમાર્ગો છે તેને પ્રાપ્ત કરવા માર્ગાનુસારીનાં ઉપલક્ષણો બતાવ્યાં છે અને યોગપ્રગતિમાં નીચામાં નીચી હદથી

તે ધર્મ—શુક્લ ધ્યાનના શૈલેશીકરણ સુધી અનેક માર્ગો બતાવ્યા છે. આ વિષય ઘણો વિશાળ છે અને આગ્રહ છે. સાધનધર્મોનો પાર ન હોવાથી તેમાં અનેક પ્રકારની છૂટ મૂકેલી છે. એક પ્રાણીને જગતમાં રહીને પોતાની મુક્તિ સાધ્ય થઈ શકે તેવું લાગતું હોય તો તે સમાજ સાથે માત્ર આહારપાણીનો જ સંબંધ રાખે. બીજાને લેખો લખીને પુસ્તકો બનાવીને વ્યાખ્યાનો તૈયાર કરીને ચર્ચાઓ યોજીને અપને માર્ગે લઈ આવવા કરવાનું યોગ્ય લાગે અને તે દ્વારા પોતાની મુક્તિ સધી શકે તેવું તેને લાગતું હોય તો તેણે તેમ કરવું. એમાં સમાજમાં રહી કામ કરનાર કે સમાજથી દૂર જઈ આત્મશ્રેયસ્ સાધનાર એકબીજાની ટીકા ન કરી શકે.

આવા તો અનેક રંગો છે અને પ્રત્યેક યુગે તે પ્રમાણે સાધનધર્મોમાંથી અમુકને મહત્તા અપાણી છે. જ્યારે દેરાસરોની જરૂરિયાત વધારે જણાય ત્યારે એક મંદિર બંધાવનાર તીર્થંકર નામકર્મ બાંધે એ સૂત્રને મુખ્યતા અપાય અને જ્યારે દેરાસરોની સંખ્યા વધી પડે અને સારસંભાળમાં ખામી કે અવ્યવસ્થા દેખાય ત્યારે જીર્ણોદ્ધાર કરાવનારને દેરાસર બંધાવનાર કરતાં આઠ ગણું વધારે પુણ્ય થાય એ સૂત્રને વિશેષતા મળે. આમાં કોઈ જાતનો પ્રપંચ નથી, પણ પ્રત્યેક યુગે એમ થતું જ આવ્યું છે. એ જૈનોનો ઇતિહાસ જાણનાર બરાબર બતાવી શકે એવાં સાધનો તેને હવે ઉપલબ્ધ થયાં છે.

અને જૈનદર્શનનો ઇતિહાસ જોતાં ચૈત્યવાસ થવાના અને રદ થવાના કારણોમાં ઊતરીએ, ધોળાને બદલે પીળાં કપડાં કરવાનો ઇતિહાસ તપાસીએ, ક્રિયાઉદ્ધારનો આખો ઇતિહાસ અને કરેલા અનેક ફેરફારોની ગણના કરીએ તો સાધનધર્મોને અંગે પૂરતી

વિશાળતા બતાવવાનો રસ્તો અનેક વાર વ્યવહારમા અમલ કરાયેલો દેખાય છે સાધનધર્મોને અગે આટલી વિશાળતા બતાવવામા આવી છે તે જ જૈનદર્શનના અનેકાન્ત સ્વરૂપને આગળ કરે છે **વિધિમાર્ગ અને નિષેધમાર્ગને અંગે જે એકાંત પ્રરૂપણા કરે તે જૈન નથી** એ મહાન વિશાળ સૂત્રને ભૂલી જવાથી વચ્ચેના વખતમા કેટલી અવદશા થઈ છે તે આ પુસ્તકમા અનેક પ્રસગે જોવામા આવશે

અને પ્રસ્તુત વાત એ છે કે ક્રિયાવિભાગને અંગે જે વિશાળ દૃષ્ટિ જૈન શાસ્ત્રકારે ઠામ ઠામ બતાવી છે, તેને લઈને સનાતનતાની ગૂચવણ ઊભી કરી સાચી જરૂરી પ્રગતિ અટકાવવી એ જૈનધર્મની સાચી સેવા ન ગણાય તેથી નવયુગની સર્વ પ્રવૃત્તિ સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ હોય તો તેમા સનાતનતાની ગૂચવણે પ્રાચીન અને નવીન વચ્ચે સયોગ સંબધ તૂટી જવાના ભયનુ કાંઈ પણ કારણ રાખવા જેવુ નથી આ વિષય પર આગળ અનેક વાર ચર્ચા કરવાની છે, પણ શરૂઆતમા આ પુરતની વ્યર્થતા એ કારણે સિદ્ધ થાય તેમ નથી તેટલુ બતાવી આપણે ર તો સારૂ કરીએ

બન્ને વચ્ચે ભેદ છે જ

નવીન અને પ્રાચીનોનો ભેદ છે જ તે હોવા છતા, દેખવા છતા આખ આડા કાન કરના અને ભેદ કાંઈ નથી એમ કહેવુ એ માત્ર બોલવા જેવુ જ છે, વસ્તુત તેમ નથી પ્રાચીન અને નવીનો વચ્ચે અનેક ભેદ છે કેટલીક બાબતમા તો આકરા ભેદ છે અને તે સકારણ છે, પણ સમજવા યોગ્ય છે અને ખાસ ધ્યાનમા રાખવા યોગ્ય છે પ્રાચીનના શુભ તત્ત્વોનો બરાબર સગ્રહ કરવો, પ્રગતિને અટકાવવી નહિ, નવયુગની સર્વ પ્રવૃત્તિઓને વિચાર કર્યા વગર ઉચ્છેદી નાખવી નહિ અને બન્નેના સહકાર દ્વારા

સમગ્ર જૈનદર્શન દુનિયા પાસે રજૂ કરવાના કોડ છે અને તે નવયુગની ભાવનામાંની એક ભાવના છે આવી અનેક વાતો કહેવાની છે અને વિચારક વાચનારે તેની તુલના કરવાની છે શાંતિથી આ અતિ મહત્ત્વના વિષય પર વિચાર કરવાની વિજ્ઞપ્તિ કરી આ ભૂમિકા અહીં પૂરી કરી દઈએ પુસ્તકની અંદર પ્રસંગે પ્રસંગે અનેક ખુલાસાઓ આવ્યા જ કરશે નવયુગનો જૈન આપણા પ્રશ્નો પર કઈ દૃષ્ટિએ જોશે કેવાં સાધનો યોજશે અને કઈ કઈ બાબતમાં જુદો પડશે તે પર સંક્ષિપ્ત દૃષ્ટિપાત કરી જઈએ નવયુગો શાંતિથી આ પુસ્તક વાચતું કોઈના વિચાર પચાવતા શીખવું અને દૃષ્ટિબિંદુઓ સમજવાં એ તેમને પણ જરૂરી છે પ્રાચીનો માટે તો એ વિજ્ઞપ્તિ કાયમ જ છે

પ્રકરણ ૭ મું

નવયુગના જૈનનો પરિચય

સમય ઘણો ફરી ગયો છે દેશ અને કાળ એ વિષયો પૈકી દેશ હતો તે ને તે જ રહ્યો છે, પણ કાળમા મહા પરિવર્તન થઈ ગયુ છે આપણે જે **નવયુગના** જૈનને સમજવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ તેણે નવીન સંસ્કૃતિનો અભ્યાસ કર્યો છે, એ ચર્ચા કરવામા કુશળ છે એ અનેક પ્રજાઓના ઇતિહાસના જ્ઞાનથી સંપૂર્ણ રીતે સજ્જ છે એને ચર્ચા કરવામા રસ પડે છે એને પ્રાચીનો માટે માન છે પણ સાર્વત્રિક નહિ એ પ્રાચીનોની ભૂલોને જોઈ શકે છે એ સર્વ બાબતોમા પ્રાચીનો અસાધારણ મનુષ્યો હતા એમ માનતો નથી, એ પ્રાચીનોના પ્રત્યેક કાર્યોને ચર્ચાને સરાણે ચડાવે છે, પ્રાચીનોએ અનેક ગ્રંથોનો અને આગમોનો વારસો મહા કષ્ટે જાળવી રાખ્યો તે માટે તે તેનો આભાર માને છે, અને કેટલીક પદ્ધતિ રીતરિવાજો તેમના સમયને ઉપયોગી અથવા જરૂરી હતા એમ અમુક અંશે સ્વીકારે છે કેટલાકને તે વખોડે છે અને કેટલાકના સબંધમા સભાળભરી ચર્ચા કરે છે એને મન સર્વ પ્રાચીન છે એટલે સારુ જ છે એવો નિર્ણય નથી અને સાથે પ્રાચીનના શુભ તત્ત્વોને સ્વીકારવામા એને વાંધો પણ નથી

આવો નવયુગનો જૈન ભિન્નમાર્ગ પ્રવૃત્તિઓવાળો, સત્યનો શોધક, ધર્મના વિશુદ્ધ તત્ત્વને સમજનાર અને સંગ્રહનાર, નવયુગ પ્રમાણે સમાજરચના કરવાની તાનાવેલીમા વિચારસરણી કેવા પ્રકારની દાખવશે એ પ્રથમ જોઈએ એના વિચારના ત્રેમને બરાબર તોલવાની આવશ્યકતા એટલા માટે છે કે આખો નવો યુગ આ ઓવારે પાણી પીનાર છે તેને સમજવા માટે તેનો વિચારપથ જરા જોઈ લઈએ અને પછી તેની સમાજરચનાની શ્રેણીઓ વિચારી જઈશુ

નવયુગનો જૈન પ્રથમ પોતાનુ ઘર તપાસશે સંવત ૧૦૦૦ પછીનો જૈન કોમનો ઇતિહાસ દીવા જેવો એ જોઈ શકશે એની પૂર્વકાળની સ્થિતિના સબધમા એ શોધખોળ જરૂર કરશે અને અનેક નહિ જણાયના પ્રસગો એ જગતને બતાવી આશ્ચર્યથી દિઙમૂઢ કરી એ ગણિત સાહિત્ય ન્યાય નાટક કાવ્ય તર્ક કોશ ઇતિહાસ શિલાલેખો આદિ અનેક વિષયોમા નહિ જણાયેલા તત્ત્વો શોધવા પ્રયત્ન કરશે અને અનેક સાધનોને એકઠા કરી એનુ પૃથક્કરણ કરી એ જૈન ધર્મને બહલાવવા પ્રયત્ન કરશે પણ એ તો જુદો વિષય છે ખાસ ઐતિહાસિક સમયમા એ પડશે ત્યારે એની વિચારશ્રેણી કેવી થશે એ પ્રથમ જોઈ જઈએ

સુવર્ણ જૈનયુગ

વનરાજ ચાવડાને જૈન ધર્મનો ઉપદેશ કરનાર શિલગુણસૂરિથી માંડીને એ તરત મોનકી વશનો ઇતિહાસ વાચશે ત્યારે ઐતિહાસિક સમયમા જૈન કોમનુ કેવુ ઉચ્ચ સ્થાન હતુ એનો એને ખ્યાલ થશે એ ગુજરાતની સહદ મુકરર કરશે, એને વિમલ મત્રી શાહુ મત્રી, મુજાલ મત્રી જગડૂશા, ભામાશા, ઉદયન મત્રી વસ્તુપાળ તેજપાળ આદિના કારભાર ખૂબ આનદ આપશે

એને શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યથી માંડીને અગિયારમા અને બારમા સૈકાની વિશિષ્ટ વિભૂતિઓને વાંચી રોમાંચ થઈ જશે એ જોશે કે સાહિત્યમાં છંદનો, શબ્દ અને અલંકાર ચૂડામણિમાં આવી ગયો છે, અનેક પ્રકારના કોશ કરીને જનતાની મહાન સેવા એ યુગમાં થઈ છે યોગને શણગારવામાં આવ્યો છે અને ઉત્કૃષ્ટ યોગી પર સ્થાન અપાયું છે, ચરિત્ર ચમત્કાર ઉપજાવે તેવા એ બન્ને સૈકાએ તૈયાર કર્યા છે, આગમો ઉપર સુંદર સરળ ટીકાઓ એ યુગે કરી છે અને વાઙ્મયની સર્વ દિશા અનેક રીતે ખેડી અને જૈનશાસનની સામાન્ય જનતાની ભારે સેવા કરી છે સોલંકી સમય એ ઉપલબ્ધ ઐતિહાસિક સાધનોની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો નવયુગની નજરમાં સુવર્ણ જૈનયુગ દેખાશે

એ યુગે જે વ્યવહારપ્રસંગોનો ઉપયોગ કર્યો છે એ એને ખૂબ આકર્ષક લાગશે શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા સ્વાનુભવી યોગી સિદ્ધરાજ જયસિંહ અને કુમારપાળની રાજસભામાં જાય, રાજ્યની હકીકતોમાં ભાગ લે રાજાને સલાહ આપે અને છતાં પોતાનું સાધુપદ અને યોગીત્વ સાચવી રાખી તેને મહત્ત્વ આપે એ પ્રસંગમાં એને વ્યવહાર નિશ્ચયનું સમન્વય દેખાશે અગિયારમી અને બારમી શતાબ્દિમાં એક બે પ્રસંગો યાદ કરીએ તો એને એ આખો યુગ સાહિત્યવિલાસી, પ્રાગતિક અને સમયજ્ઞ દેખાશે કુમારપાળના દરબારમાં દિગંબર શ્વેતાંબરનો ઝઘડો એને સાંભરશે, પણ એકંદરે એ આખા યુગની રચના કરવાની શક્તિ વ્યવહારદક્ષતા અને ધર્મસામ્રાજ્યને ખીલવવાની કુશળતા પર એ એકંદરે મોહિત થશે એ અગિયારમી બારમી સદીના એકેએક કવિ, યોગી અને પ્રતિભાશાળી સાધુ અને શ્રાવકને અનેક પ્રકારે સારા આકારમાં જનતા સમક્ષ રજૂ કરશે

પછીની સાત સદીઓ

પણ પછીની સાત સદીઓ એ જોશે ત્યારે અહીંતહીં થોડા ચમકારાને બાદ કરતાં એ ધર્મસામ્રાજ્યમાં ધીમો પણ મક્કમ ઘસારો જ જોશે સાતમે વર્ષમાં એ નિરર્થક ઝઘડાઓને જોશે ત્યારે એને અત્યંત ખેદ થશે એ ઝઘડાઓના મૂળ તપાસશે ત્યારે એને ઝઘડામાં મહત્ત્વનું રહસ્ય નહિ જણાય એ પ્રત્યેક ઝઘડાનો ઇતિહાસ જોશે અને એની વ્યવહારુ તર્કશક્તિ એમાંનો એક પણ ઝઘડો કરવા યોગ્ય નહોતો એમ દાખવશે અને એ સર્વ ઝઘડાનો એ સમન્વય કરી બતાવશે એ પ્રત્યેક ઝઘડાને ન કરવા યોગ્ય બતાવવામાં એની વિચારશક્તિ તુલનાશક્તિ અને સમન્વયશક્તિનો ઉપયોગ કરશે એને લાગશે કે આની નજીવી બાબતમાં ચર્ચાઓ-તકરારો ઉત્પન્ન કરીને જૈનદર્શનનો પ્રચાર કરવાનું મહાન કાર્ય વિસારી દેવામાં આવ્યું છે અને ઝઘડાને પરિણામે જૈનદર્શન સંખ્યામાં લાગવગમાં વિચારણામાં અને વિશિષ્ટ પ્રગતિમાં પાછું પડ્યું છે ઝઘડાને પરિણામે આખા જૈનસિદ્ધાંતને વિરૂપ દેખાડનાર વર્ણભેદના પ્રસંગો જૈન કોમમાં ઘુસી ગયા છે અને અંદર અંદરના કલેશને પરિણામે જૈન કોમ પ્રગતિ કરવાને બદલે પ્રત્યેક યુગે પાછી પડતી ચાલી છે એક અઢારમી સદીમાં માત્ર તપગચ્છમાં બાવન પંડિતો મહા જબ્બર દસ્ત થઈ ગયા હતા તે વખતના ઐતિહાસિક ઝઘડાઓ જોઈએ અને એના રાસો તથા ઉલ્લેખો વાંચીએ તો આપણે શરમાઈએ એવી એ કર્મકથા છે આ સર્વ સાહિત્ય નવયુગનો જૈન વાંચી વિચારી પચાવી જૈન કોમને ચેતવશે, એને વર્તમાન કદાગ્રહમાંથી છૂટવાનાં દિવ્ય દર્શન કરાવશે અને જૈનનો સાચો માર્ગ કયો હોઈ શકે અને ક્યાંથી ભૂલા પડ્યા છીએ એ સર્વને રજૂ કરવા પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરશે

કેટલાક ઝઘડા ઐતિહાસિક થયા છે અને મોટી સંખ્યાના વર્ષો તે પછી વીત્યા પણ એ ઝઘડા પત્યા નથી વાતમાં કાંઈ માલ ન હોય, જૈનધર્મના મૂળ સિદ્ધાન્તને એની સાથે લાગેવળગે તેવું ન હોય અને છતાં પૂરતા ઉત્સાહથી એ ઝઘડા ચાલ્યા જ કર્યા છે અને એનો સમન્વય તે વખતે શક્ય હતો અને મતભેદો તો કાલ્પનિક હતા અથવા મહત્ત્વ વગરના હતા તે બતાવવા એવા મુખ્ય ઝઘડાઓ પૈકી કેટલાકને એ કઈ નજરે જોશે અને એનો સમન્વય કેમ કરશે, એમાંનો એક પણ ઝઘડો જૈન ધર્મના મૂળ સિદ્ધાન્તને લગતો નથી પણ સાધનધર્મોને લગતા એ સર્વ ઝઘડા હોઈને ન કરવા યોગ્ય હતા તે એ કેવી રીતે બતાવશે તે આપણે પ્રથમ જોઈ જઈએ જેથી નવયુગની વિચારસરણીનો આશયને સહજ ખ્યાલ આવશે

સાધનધર્મો અને તત્ત્વજ્ઞાન વચ્ચેનો તફાવત

આ વિચારણાને અંગે સૂત્ર રૂપે એક વાત કરવાની છે તેની સૂચના સહજ રૂપે ભૂમિકામાં થઈ ગઈ છે અને તે એ છે કે સાધનધર્મો અને તત્ત્વજ્ઞાન વચ્ચેનો તફાવત બરાબર લક્ષ્યમાં રાખવો જોઈએ જૈન દર્શનના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો આત્માનું અસ્તિત્વ, કર્મનો સિદ્ધાન્ત પ્રયાસથી સિદ્ધ, કર્મથી મુક્તિ, મુક્તિ પછી અજરામરત્વ, નયનિક્ષેપનો સિદ્ધાન્ત, પ્રમાણજ્ઞાનનો સિદ્ધાન્ત, નિગોદનો સિદ્ધાન્ત, સપ્તભંગીનું સ્વરૂપ, સ્યાદ્વાદ પ્રાપ્ય અનેકાન્ત વ્યવસ્થા પરમાણુનો સિદ્ધાન્ત, પરિણામીત્વવાદ, દ્રવ્યગુણપર્યાયવાદ, ગુણનું સહભાવિત્વ, પર્યાયનું ક્રમભાવિત્વ, જીવ અને કર્મનો સંબંધ છતાં વિયોગની શક્યતા અને સર્વ પ્રયાસનું અંતિમ સાધ્ય મોક્ષપ્રાપ્તિ — આ મુદ્દાસરના મૂળ સિદ્ધાન્તો છે જૈન પરિભાષામાં કહીએ તો સમગ્ર દ્રવ્યાનુયોગનો સમાવેશ પ્રાયઃ મૂળ સિદ્ધાન્તમાં આવી જાય છે એ સંબંધમાં જેની માન્યતા અસ્પષ્ટ હોય એને

સમ્યક્ત્વ નથી અને જ્યાં સમ્યક્ત્વ ન હોય ત્યાં માર્ગાનુસારીત્વ હોઈ શકે છે પણ જૈનત્વ ત્યાં હોતું નથી સમ્યક્ત્વ વગર જૈન ન ત ફ મ મુખના કોઈ રાકે છે, પણ તે વગર મુક્તિપ્રયાણ નથી આ મુ ની વાત છે આમાં કોઈ પ્રકાર નો અપવાદ શક્ય નથી ચર્ચા શકાસમાધાન અને વિજ્ઞાનબુદ્ધિએ એમાં વાદવિવાદને સ્થાન છે પણ જે આત્મા પ ભવ મુક્તિ વગેરે ઉપર્યુક્ત બાબતો ન સ્વીકારે તે જૈન હોઈ શકતો નથી આ વાત જૈન સિદ્ધાંતોમાં ઠામ ઠામ ભાર મૂકીને કહી છે અને વિચા ક તા તે બેસી જાય તેવી સ્પષ્ટ બાબત છે

એ મુક્તિની સાધના માટે અનેક સાધનો અનુષ્ઠાનો ક્રિયાઓ માર્ગો અને ઉપાયો બતાવવામાં આવ્યા છે સમ્યક્ત્વના સડસઠ લક્ષણથી માંડીને શ્રાદ્ધ જીવનના બાર વ્રતો-દિનચર્યા વગેરેના લક્ષણો ભાવશ્રાવકના લક્ષણો ભાવયતિભાવના લક્ષણો ભાવસાધુતાને અંગે અનેક સાધનોની યોજના કરી છે એમાં અઢાર પાપસ્થાનકનો ત્યાગ આશ્રવના દ્વારોને બંધ ક વાના પ્રસંગો સંવ ના અનેક પ્રસંગો ના આ , નિજ ાની વિશિષ્ટતા આદિ અનેક બાબતો આવી ગયે છે એમાં આખો નીતિ વિભાગનો વિષય જેને અંગ્રેજીમાં એથિક્સ' કહે છે તે તેમજ ક્રિયાના અનેક વિભાગો બતાવવામાં આવ્યા છે સામાન્ય અધિકારીને 'અક્રિયા ભાવ નિમિત્તે બતાવી છે સામા ય વિકાસવાળા માટે અણુવ્રતોની યોજના છે, વિશેષ અધિકારી માટે મહાવ્રતો બતાવ્યા છે સાધુ ધર્મ બતાવ્યો છે, સાધુ ધર્મમાં પણ સ્થવિર કલ્પ જિનકલ્પ બતાવ્યા છે એમાં વળી બાવીશ તીર્થંકરના સમયની અને આદિ તથા અંતિમ જિનના સમયની ચર્ચામાં ભેદ બતાવ્યા છે ચોથા પાયામાં આરાને અંગે અનેક અનુષ્ઠાનોમાં ભેદ પડ્યો છે અને આ સર્વ બાબતનો સમાવેશ 'ચરણકરણાનુયોગ'માં કરવામાં આવ્યો છે

આ ચરણકરણાનુયોગ દેશ કાળ પરિસ્થિતિ, મધ્યયણ, અધિકારી, ક્ષયોપશમ આદિ અનેક કારણે કરતો જ લખવામા આવ્યો છે એક એક પ્રસગ વર્ણને એમ બનાવી નાખ્યું નેતુ છે કે એ વાત ચામ જ . વી જોઈએ એવો નિશ્ચય ક્રિયામાર્ગને અંગે હોઈ શકે જ નહિ માધુયોગ્ય અનુષ્ઠાન શ્રાવક કરે તો તે ગૂચવાઈ જાય છે અને જ્ઞાન માર્ગે એકાતમા આત્મહિત સાધનાર યોગી તત્ત્વજ્ઞાનીનો માર્ગ સ્વીકારે તો અથડાઈ પડે છે વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓએ તેટના માટે ચરણકરણ અનુષ્ઠાન ક્રિયાને અગે ખૂબ છૂટ મૂકી છે જેને જે માર્ગે પોતાના આત્માનો ઉદ્ધાર દેખાય, જે રતે સાધ્યપ્રાપ્તિ નજીક દેખાય તે માર્ગ તેણે આદરવો એમા એવી જુદો માર્ગ લેનાર જૈન નથી એવો શબ્દોચ્ચાર કરવાનો કોઈનો અધિકાર નથી, **મિથ્યાત્વી શબ્દ કોઈને માટે વાપરવાની પરવાનગી પણ નથી** અને મોક્ષમાર્ગનો - તેનો ઉપદેશ કરવાનો કોઈને મ ૨ પ વાનો આપવામા આવ્યો નથી

આ મુદ્દાની વાત છે ના સાતમો વર્ષમા તદ્દન ભૂલાણી નથી તો છુપેલાને પાત્ર હી છે તે ઐતિહાસિક ઝઘડાના એક એકનુ સ્વરૂપ જોતા જણાઈ આવશે આ પ્રથમ સૂત્ર થયુ

સકુચિતતાએ કરેલો સહાર

અને બીજુ સૂત્ર એ છે કે સર્વ દર્શનોને પોતામા સમાવી શકે એવો વિશાળ જૈન ધર્મ તે છેલ્લા સાતમો વર્ષોમા અતિ સકુચિત કરી નાખવામા આવ્યો છે એના સર્વગ્રાહી સિદ્ધાન્ત જનતાને પાટને રજૂ કરવાને બદલે એને ઉપાશ્રયમા અને પુસ્તકોમા કેદ કરવામા આવ્યા છે અને જના કાળે ખૂબ પરમાત્માની વાણી વાચવાનો અધિકાર પણ અમુક નાના વર્ગ સિવાય અન્ય જૈન કે જૈનેતર ને નથી એવુ પ્રતિપાદન કરીને જ્ઞાન અને ચારિત્ર વચ્ચે

મારો નગારો કરી નાખવામાં આવ્યા છે. ભગવાનના નીતિબોધક અને સત્યના દિવ્ય સૂત્ર સિદ્ધાન્તો જનતાના પથથી શો નહિ કેમ મારતા માત્ર સંકુચિત વૃત્તિનું અનિવાર્ય પણ અતિ ભયંકર પરિણામ છે. કોઈ ક્રિશ્ચિયનને બાઇબલ વાંચવાની ના કહેવામાં આવે, કે કોઈ વૈષ્ણવને ભગવદ્ગીતા વાંચવાની ના કહેવામાં આવે કે મુસલીમ બંધુને કુરાનેશરીફ વાંચવાની ના કહેવામાં આવે તેના જેવું એ અતિ વિચિત્ર કાર્ય છે પણ તે બધા બેગા શાસ્ત્રોને અમે ગમાવી દીધું છે તેને પરિણામે આખી કોમ અને લગભગ સકળ જનતાના જ્ઞાન શિક્ષા તત્ત્વજ્ઞાનથી બેનસીબ રહી છે. આ સંબંધમાં આગળ વિશેષ ઉલ્લેખ કરવામાં થોડું આવશે છે. પણ આ પ્રસ્તુત વાત એ છે કે જૈન ધર્મમાં અતિ વિશાળપણું હતું તેને બદલે અતિ સંકુચિત વૃત્તિ આ સમયમાં દાખલ થઈ ગઈ અને પરિણામે જૈન કોમમાં ભારે અટકી પડ્યો જ્ઞાનની મડાગતી પડતાં લકાઈ ગઈ અને અનેક ક્રુર જાતિઓ અને કોમો ધર્મવિમુખ થઈ ગઈ. આ સંકુચિતતાનાં ભયંકર પરિણામો નવયુગ આગળ ગણાવશે ત્યારે આંખમાં આંસુની ધાર ચાલશે અને શી સ્થિતિ થઈ છે અને કેવી વિચિત્ર પદ્ધતિઓ સ્વીકારાઈ છે એનો ખ્યાલ કરતાં આપણી મૂર્ખતા, અંધતા અને ગતાનુગતિકતા પર રોમોદ્ગારો ની ઝેણીઓ નીકળશે.

આ બે મુદ્દા ધ્યાનમાં રાખી આપણે ઐતિહાસિક ઝઘડાઓ અને તેના ગમ ત્યાગ શરૂ હતો તે વાત અને તે ઝઘડાઓના સ્વરૂપ મુદ્દા અથવા અકર્તવ્યસ્વરૂપ ઉપર ઉપરથી તપાસી જઈએ. પ્રત્યેક ઝઘડાની વિગતોમાં તો પુસ્તકો ભરાય એવી કરુણકથાઓ છે એથી આપણે તો માત્ર અંગુલીનિર્દેશ કરી આગળ વધીશું. નવયુગનો જૈન એ ઝઘડાઓને કઈ નજરે જોશે એ મૂળ મુદ્દો વીસરવાનો નથી — આ વાત ખાસ લક્ષ્યમાં રહે.

પ્રકરણ ૭ મું

સાતમે વર્ષના ઝઘડાઓ

૧ ચોથ-પાંચમનો ઝઘડો

સર્વથી લાંબા સમય સુધી ચોથ-પાંચમનો ઝઘડો ચાલ્યો. વાત એવી છે કે વાર્ષિક પર્વ — સંવત્સરી દીન ભાદરવા શુદ ચોથને દિવસે ઉજવવો કે પાંચમને દિવસે એ બાબતમાં ઝઘડા ચાલ્યા. અસલ ભાદ્રપદ પંચમીને દિવસ એ પર્વનું આરાધન સમસ્ત શ્વેતામ્બરો કરતા હતા. કોઈ કારણે કાલિકાચાર્યે ચોથને દિવસે એ પ્રતિક્રમણ કર્યું ત્યારથી ચોથની રીતિ શરૂ થઈ. આ મહાન દિવસ જ્યારે આખા વર્ષના કૃતકારિત અનુમોદિત દુષ્કૃત્ય માટે વિચારણા કરી ક્ષમા યાચવાની છે અને જે દિવસ સમસ્ત વૈરવિરોધ અંતઃકરણથી ખમાવવાનો છે તે દિવસ ચોથને રોજ ઉજવવો કે પાંચમને રોજ ઉજવવો એની મોટી તકરાર સેંકડો વર્ષથી ચાલી છે. પાંચમનો સ્વીકાર કરનાર ચોથવાળાની નિંદા કરે અને ચોથવાળા પાંચમવાળાની અને એના ઉપર અનેક ચર્ચાઓ ચાલી છે પુસ્તકો લખાયા છે અને પરસ્પર ગર્હાસ્પદ આક્ષેપો થયા છે. ચોથ-પાંચમના તકરારમાં પડેલા પરસ્પર સામા પક્ષને ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપક, મિથ્યાત્વી નરકગામી આદિ અતિ તુચ્છ પરિભાષામાં

આક્ષેપ કરે છે અને એ વૈરનું ગમન જુગજૂનું હોઈ વારંવાર પ્રચંડ સ્વરૂપ પકડે છે

વીતરાગના શાસનમાં આ ઝઘડો હોઈ શકે? સંવત્સરી પર્વ સર્વ શ્વેતાંબરો સ્વીકારે છે જે દિવસે વૈરવિરોધ ખમાવવાના છે તે દિવસ ક્યારે ઉજવવો તેની ચર્ચામાં ઉગ્ર આક્ષેપ અને સમક્ષેપ વીતરાગના અનુયાયીને શોભે છે? વૈર શમાવવાના પ્રસંગને વૈર વધારવાનું કેન્દ્ર બનાવનાર શાસ્ત્ર હમ્ય અને શમનમની વિભૂતિઓ કઈ રીતે પચાવી શકતા હશે તે સમજવું પણ અશક્ય છે આ પર્વ દિવસના ક્રમ-ન-અમનૂર્ત સ્ની નમ્બર હોત તો વાત સમજી શકાય તેવી છે પણ સામાન્ય પ્રતિક્રમણ કયે દિવસે કરવું એ સંબંધી જમાના સુધી તકરાર ચાલે અને તેનો નિકાલ જ ન થાય તે વાત નવયુગને ગળે કોઈ રીતે ઉતરે તેવી નથી

અને સાંવત્સરી પર્વનું કર્તવ્યપણું સ્વીકારનાર એટલી ઉદારતા ન બતાવી શકે કે જેને ચોથે વૈરવિરોધ શમાવવો હોય તે તે દિવસે શમાવે અને પાંચમને દિવસે શમાવવો હોય તે પાંચમે શમાવે? મુદ્દો કયા દિવસે વૈરવિરોધ શમાવવો તે હોઈ શકે નહિ વૈરવિરોધ માટે મિથ્યા દુષ્કૃત્યનો જ મુદ્દો હોઈ શકે મૂળ વાત તદ્દન હવામાં ઉડી ગઈ પરસ્પર પ્રેમથી સને એકબીજાની પરામાં કરે અંતરથી બોલે કે હું સર્વ જીવોને ખમાવું છું સર્વ જીવો મારા જ્ઞાત અજ્ઞાત અપરાધ ખમો મારે સર્વ જીવાત્માઓ સાથે મૈત્રી છે અને મારે કોઈ સાથે વૈર નથી' આવું મહાન આદર્શ સન ઉત્સવથી બોલનારા એના દિવસની ગડમથલમાં પડી એ પર મોરચાઓ કેમ માંડે? સમન્વય શક્ય હતો નહિ તો દિવસમાં પણ જીવ જેવો વાંધો જણાતો નથી આમાં મૂળ સિદ્ધાંતની કોઈ બાબત પણ નથી અને પરસ્પર ધર્મપ્રેમ વધારવાના દિવસે

આ ઝઘડો અલ્પ્ય જણાય છે સેકડો વર્ષથી ચાલતા આ ઝઘડાનો મુદ્દો, સાર્થકતા, હેતુ કે ઉપન્યાસ નવયુગને માત્ર ખેદ ઉત્પન્ન કરે તેવો છે

૨. દિગમ્બર શ્વેતામ્બરનો ઝઘડો

આના કરતા પણ ઉગ્ર સ્વરૂપ ધારણ કરનાર ઝઘડો દિગમ્બર અને શ્વેતામ્બર શાખાઓનો છે એનુ મૂળ ઠેઠ સાતસો વર્ષથી પણ પૂર્વકાળમા છે પણ જરા ઊંડા ઉતરતા એ ઝઘડામા દમ જેવુ લાગશે નહિ મુદ્દાના તફાવત બન્ને શાખાઓ વચ્ચે બે છે કેવળીની ભુક્તિ અને સ્ત્રીની મુક્તિ

દિગમ્બરો માને છે કે કેવળજ્ઞાન થયા પછી કેવળી ખાય નહિ શ્વેતામ્બરો માને છે કે કેવળી આહાર કરે દિગમ્બરો માને છે કે સ્ત્રી સ્ત્રી તરીકે તે ભવમા મોક્ષ ન જાય, ત્યાર પછી તે એક ભવ કરી પુરુષનો અવતાર લઈ લે ત્યારે એની મુક્તિ શક્ય છે શ્વેતામ્બરો માને છે કે સ્ત્રી તદ્ભવમુક્તિગામી થઈ શકે

આ બન્ને મુદ્દામા જૈન દર્શનના મૂળ સિદ્ધાન્તનો કાંઈ પ્રશ્ન નથી દિગમ્બર રચિત અનેક આદર્શ ગ્રથો પર શ્વેતામ્બર આચાર્યોએ ટીકા રચી છે, શ્વેતામ્બર તત્ત્વગ્રથોની પરબે દિગમ્બરોએ પાણી પીધા છે અને તત્ત્વનો જરા પણ તફાવત બન્ને શાખામા નથી અને ઉપરની બન્ને ગૂચવણો આ કાળમા ઊભી થાય તેમ પણ નથી પાચમા આરામા — વર્તમાન યુગમા કેવળજ્ઞાન કે મુક્તિ આપણા ક્ષેત્રમાથી શક્ય નથી એમ બન્ને શાખાવાળા માને છે તો પછી કેવળજ્ઞાન થયા પછી આપણે ખાશુ કે નહિ અને આપણો સ્ત્રી વર્ગ મોક્ષે અહીંથી સીધો જઈ શકશે કે નહિ એ પ્રશ્ન સીધી રીતે ઉદ્ભવતો નથી અને કેવળજ્ઞાન થયા પછી ખાવાનુ હશે તો ખાશુ અને નહિ હોય તો ત્યાગ કરશુ આપણે

ઘણી વાર ખાઈએ છીએ છતાં ખાવા તરફ લક્ષ્ય ન હોય તેમાં તલ્લીનતા ન હોય તો ખાધું ન ખાધા જેવું જ છે એવા અનેક ખુલાસા શક્ય છે પણ આવા ખુલાસા હોય કે ન હોય પણ જે પરિસ્થિતિ હાલ આવવાની નથી અને આવે ત્યારે વીતરાગ દશા અનુભવનાર આત્મા મહાયોગી થાય તેની દશા માટે આપણે ઝઘડા કરવાનું હોય?

અને આની મુક્તિનો ખુલાસો પણ શક્ય છે, સમન્વય દીવા જેવો છે પણ એ ભાંજગડમાં પડવાની શી જરૂર છે? જ્યારે એ પરિસ્થિતિ આવશે ત્યારે જોયું જશે આ બન્ને મતભેદના મુદ્દામાં કોઈ મહત્ત્વનો—તત્ત્વનો સવાલ નથી નવ તત્ત્વ બન્નેને માન્ય છે તત્ત્વાર્થ સૂત્રના ઝરણાં બન્ને પ્રવાહમાં એક રૂપે જ પડ્યા છે ત્યારે કલ્પના પર ચાલેલી કૈવલ્ય દશાની બાબતમાં તકરાર કરીએ એ વિશાળ તત્ત્વજ્ઞાન અને નય નિક્ષેપ સમજનારને ન ઘટે છતાં બે મુદ્દા પર પાર વગરના ખંડનમંડનો થયા છે દિગંબર શ્વેતાંબર વચ્ચે બીજા નાના મતભેદો પણ છે એક તીર્થંકરની મુદ્રાની ધ્યાનસ્થ દશા માને છે શ્વેતાંબરો સમવસરણસ્થ દશામાં મૂર્તિને પૂજે છે મૂર્તિને પૂજવામાં મતભેદ કોઈને નથી માત્ર કઈ દશાએ પૂજવી એ પ્રત્યેકની મરજી ઉપર રાખવામાં જૈન ધર્મના મૂળ સિદ્ધાંતને વાંધો નવયુગની નજરે નહિ દેખાય

અને જિનબિંબને ચક્ષુ ટીલા ચગાવવા કે નહિ એને અલંકાર પહેરાવવા કે નહિ એ તો ભક્તિનો વિષય છે તદ્દન સાધનધર્મનો સવાલ છે અને જેને જે રીતે અંતર આનંદ થાય તે રીતે કરે એવી છૂટ આપવી ઘટે કોઈને વીતરાગ દશામાં શોભા કે બાહ્ય અલંકારમાં વિરૂપતા દેખાતી હોય તો તે સાદા રૂપે સાલંબન ધ્યાન કરે કોઈને અલંકારમાં મજા આવતી હોય તો

તે તે રૂપે પૂજે એ બાબતમા મતભેદ તકરારનુ રૂપ લે એ વાત કોઈ રીતે નવયુગને ગળે ઉતરે નહિ બન્ને પોતપોતાના આદર્શ પ્રમાણે પૂજન ચાલુ રાખે અને અ મ્પરસ કોઈની ચર્ચા નિંદા ન કરે એ રીતે આ બાબતનો સમન્વય થઈ જશે જરા વિશાળતાથી જોતા આવી સામાન્ય બાબત શા માટે તકરારનુ રૂપ લઈ બેઠી હશે એ વિચાર જ નવયુગને તદન અકર્તવ્ય લાગશે એને ભારે ગ્લાનિ થશે કે મહા ઉપકારી તીર્થો સુધી આ ઝઘડા પેસી ગયા છે અને તેને બન્ને શાખાઓએ તદ્દન ગેરવ્યાજબી રીતે અતિ મહત્ત્વ આપ્યુ છે એને સમન્વય દીવા જેવો લાગશે અને તે જરૂર ફરી બતાવી મર્યાદને ને સંપૂર્ણ કદ આપશે અને તેને આવા મુદ્દા પર નિ । ચર્ચા વિસ્મરણ લાગશે

આ સિવાય નાના નાના મતભેદો બન્ને શાખાઓ વચ્ચે છે તેમા તત્ત્વનો કે મૂળ મુદ્દાનો સવાલ નથી દિગબરો સોળ દેવલોક માને છે, શ્વેતામ્બરો બાર માને છે આમા કાંઈ મુદ્દો નથી બન્ને શાખા વચ્ચે નવાણુ ટકા સામ્ય છે અને એક ટકો મતભેદનો છે તે સાધનવર્મો ક્રિયાઅનુષ્ઠાન અથવા દષ્ટિબિન્દુ સમજવાના પ્રયત્નની ગેરહાજરીને પરિણામે થયેલ છે એનો સમન્વય શક્ય ન જણાય ત્યા માન્યતામા વિકલ્પ આપવાની ઉદારતા અને ક્રિયા-અનુષ્ઠાનમા બન્નેની રીતિ પોતાપૂરતી માન્ય રાખી ચાલે તેમા જૈન સિદ્ધાન્તને જરા પણ વાંધો આવે તેવુ નથી

નવયુગને તો નવાઈ લાગશે કે આવા મુદ્દા પર સેંકડો વર્ષ તકરારો ચલાવી તેને બદલે શક્તિ સમય અને આવડતનો ઉપયોગ પ્રચારકાર્યમા થયો હોત તો અત્યારની સ્થિતિ થાત નહિ તદ્દન મુદ્દા વગરના ઝઘડા કરી શક્તિનો દુર્વ્યય થયેલો એ બરાબર જોઈ શકશે અને જ્યા માલિકી હકની તકરાર ઉઠશે ત્યા બધુભાવે

વિશાળ નજરે હજારો લાખોના ખર્ચ કર્યા વગર એનો નિર્માણ લાવશે

જૈન અને બૌદ્ધ વચ્ચે મતભેદ મુદ્દાનો છે જૈન અને વેદાંત વચ્ચે ચર્ચા તફાવતો છે પણ શ્વેતામ્બર દિગમ્બર જૈન વચ્ચેની ચર્ચામા મુદ્દાનો એક પણ સવાલ નથી આવી રીતે તત્ત્વજ્ઞાન— દ્રવ્યાનુયોગમા સંપૂર્ણ એકતા હોવા છતા બન્ને વચ્ચેના વૈમનસ્યે અત્યંત બે ફાંટા કરેલા માટે સદીઓ સુધી લીધું હશે એ નવયુવાનને એક મોટા કોયડા લાગશે

૩ 'ઇરિયાવહિયા'નો ઝઘડો

ઇરિયાવહિયામા હાલતાચાલતા કોઈ કામ કરતા જેનામૂકતા કોઈ સૂક્ષ્મ બાદર જીવને પીડા થાય તેને માટે ક્ષમાપના માગવાની છે એના મુદ્દામ પદનો ભાવ આ પ્રમાણે છે

મે ગમનાગમન આદિ ક્રિયા કરતા એકથી પાંચ ઇંદ્રિયવાળા કોઈ પણ જીવને (૧) પીડા ઉપજાવી હોય (૨) આઘાત કર્યા હોય (૩) પરસ્પર કે જમીન સાથે મસળ્યા હોય (૪) એકઠા કર્યા હોય (૫) સ્પર્શ કરીને દુખ આપ્યુ હોય (૬) કષ્ટ પહોચાડ્યુ હોય (૭) કિલામણા નીપજાવી હોય (૮) ત્રાસ આપ્યો હોય (૯) એક સ્થાનકેથી બીજા સ્થાનકે નાખ્યા હોય અને (૧૦) એના જીવનનો નાશ કર્યા હોય તે પાપ મારુ મારે મિથ્યા થાઓ

જીવદયાની આ ઉત્કૃષ્ટ ભાવના છે, નાનામાં નાના જીવને મારે ચિંતા છે જરા પણ વ્યથા થઈ જાય એનું પૃથક્કરણ છે અને ભૂતદયાનો વિશિષ્ટ ચમત્કાર આ સૂત્રમા છે

તપગચ્છ આદિ અનેક ગચ્છો કોઈ પણ ધર્મક્રિયા— સામાયકાદિ શરૂ કરે ત્યારે આ સૂત્રોચ્ચારથી પ્રાયશ્ચિત્ત કરે છે અને ક્રિયા પૂરી કરે ત્યારે પણ બીજી વાર કરે છે

ખરતર ગચ્છના વિશિષ્ટ લેખકોને સવાલ થયો કે ક્રિયા પૂરી કરતી વખત આ આલોચના કરવી તે ઉચિત છે આવશ્યક સૂત્રમા 'પચ્છા ઇરિયાવહિય પડિક્કમે' એ પાઠને અનુસારે છે, પણ શરૂઆતમા શા માટે એ સૂત્રનો ઉચ્ચાર કરો છો? એ ક્ષમાપના કયા પ્રસંગ માટે છે? એમા અતિવિધિ થાય છે વગેરે

આ 'ઇરિયાવહિયા' એક વાર બોલવા કે આદિઅન્તમા બે વાર બોલવા એનો ઝઘડો સાતમે વર્ષથી બન્ને ગચ્છો વચ્ચે ચાલે છે એ ઉપર ગ્રંથો લખાયા છે અને વીતરાગના શમપ્રધાન દર્શનમા પરસ્પરને ન દેવા યોગ્ય શબ્દોથી નવાજવામા આવ્યા છે તમે મિથ્યાત્વી છો એ ગાળ તો આ સાંપ્રદાયિકોને તદ્દન સાદી લાગે છે, પણ પરસ્પરને ગધેડા, મૂર્ખાનંદો, ધર્મલોપી આદિ પારવગની ગાળો આપવાની પરસ્પર હરિફાઈ ચાલી છે અને હજુ સુધી એ ઝઘડાનો અંત આવ્યો નથી

નવયુગને આ તદ્દન હસવા જેવી વાત લાગશે એક વાર બોલવું હોય તે ભલે એક વાર બોલે બે વાર બોલનાર ભલે આગળ અને પાછળ બે વાર બોલે એમા કયું મોક્ષ દૂર ચાલ્યું જાય છે? અને ભગવાનના ધર્મમા ગાળાગાળી અને આક્ષેપ અને તે પણ ગૃહસ્થના મુખમા ન છાજે તેવા — અને તે પણ શેને માટે? આમા કયો મુદ્દાનો સવાલ હતો? અને આમા પોકારવા જેવી કઈ મહત્ત્વની બાબત હતી?

મે માલિક ધારીને હુકમ આપ્યો હોય કે તેણે બપોરે ચાર વાગ્યે ઝાડુ કાઢી સર્વ સાફ કરવું તે ચાર વાગે તો જરૂર ઝાડુ કાઢવો હોય, પણ સવારે ઉઠીને પણ કાઢે તો તેમા શેઠના હુકમને વાંધો આવે? અને સાફ કરવાની ક્રિયા વધારે વખત કરવામા આવે તો તેમા આનંદ લેવાનો હોય કે આક્ષેપ કરવાના હોય? અને

સર્વ એકમત છીએ એકમતને આગળ ધરવાને મને નિર્થક વાતને મોટુ રૂપ આપી તે પર શાસ્ત્રોના પાઠો ચર્ચવા તેના મનગમતા અર્થ લગાડવા અને તેને આધારે પરસ્પર આક્ષેપો કરવા એમા જરા પણ દીર્ઘનજર સભ્યતા વિવેક અને વ્યવસ્થા જળવાઈ હોય એમ સહૃદય જનને લાગવુ મુશ્કેલ પડશે

૫ ચતુર્થ સ્તુતિનો ઝઘડો

આવો જ એક વિચિત્ર ઝઘડો લગભગ પોણોસો વર્ષથી ચતુર્થસ્તુતિ સંબંધમા ચાલે છે એ સમજવા યોગ્ય છે જોકે એનો સમન્વય તો દીવા જેવો છે

મોટા દેવવંદનમા ચાર સ્તુતિ આવે છે પ્રથમ સ્તુતિમા એક તીર્થંકરની સ્તુતિ હોય છે બીજીમા ચોવીશ તીર્થંકરની, ત્રીજીમા જ્ઞાનનો મહિમા અને ચોથીમા દેવ દેવી કે યક્ષની સ્તુતિ આવે છે

શ્રી રાજેન્દ્રસૂરિએ સૂત્રોનો સારો અભ્યાસ કર્યો રાજેન્દ્રકોશ તેમનુ પ્રખર જ્ઞાન બતાવે છે તેમને વિચાર આવ્યો કે દેવ દેવી કે યક્ષ સમકિતધારી હોય તો પણ ચોથા ગુણસ્થાનકે હોય તો પાચમા ગુણસ્થાનકવાળા સાધુઓ શા માટે સ્તવે? માટે ઉપરની ચાર સ્તુતિઓ પૈકી ચોથી સ્તુતિ ન હોવી ઘટે એ અસ્થાને હોઈ અવિસંગત છે વગેરે

આના ઉપર ચર્ચાઓ ચાલી મોટા મંડાણ અને ગામે ગામમા ત્રણ થોઈવાળા અને ચાર થોઈવાળાના પક્ષો બધાયા અને હજુ સુધી એ ઝઘડા ચાલ્યા જ કરે છે

આ ઝઘડો તદ્દન અર્થ વગરનો છે શાસનાધિષ્ઠાયક દેવ-દેવીને જે રીતે આગમમા બતાવ્યા છે તે રીતે તેમનુ ચોથુ ગુણસ્થાનક ચોક્કસ છે, જ્યારે આપણા શ્રાવકોનુ દેશવિરતિધરપણુ

અને સાધુનુ સાધુપણુ વિકલ્પે છે સમ્યક્ત્વ એ આત્મગુણ હોઈ બાહ્ય દેખાવ કે વેશ પર એના અસ્તિત્વ કે અભાવનો નિર્ણય ન થઈ શકે વાત ખરી છે કે દેવનુ સ્થાન, દેવીનુ સ્થાન અને યક્ષ યક્ષિણીના સ્થાનો ચોથા ગુણસ્થાનકથી આગળ નથી પણ સવાલ એ ઊભો થાય છે કે આપણાથી નીચી હદના કે ગુણસ્થાનકમા પાછળ પડેલાને આપણે સ્તવીએ, એમનો ધર્મપ્રેમ, શાસનસંરક્ષણ, શાસનના સ્થાનોની રક્ષા આદિ માટે તેમની પ્રશસા કરીએ તો તેમા આપણે કાંઈ ખોટુ કરતા નથી અને આપણાથી ઓછી પાયરીવાળો આપણને સામો મળે અને આપણે હાથજોડ કે હસ્તધૂનન તની સાથે પ્રથમ કરીએ તો તેમા આપણી લાયકી ઓછી થતી નથી ઊલટુ એ તો નમ્રતા–સભ્યતા–દક્ષતા બતાવે છે અને આપણી લાયકીનો વિકલ્પ હોય અને સામાની સેવા સ્વીકારાયની અને ગુણસ્થાન સ્પષ્ટ નિર્ણિત હોય ત્યા સ્તુતિ કરવામા વાધો દેખાતો નથી

પણ આ તો ભાંજગડની વાત થઈ કોઈને મનમા એમ આવે કે એવી રીતે ઉચ્ચ સ્થાનવાળા નીચા સ્થાનવાળાની સ્તુતિ કરે એમાં ગૌરવહાનિ છે તો તે સ્તુતિ ન કરે ત્રણ સ્તુતિમા બન્ને એકમત છે ચોથી સ્તુતિનો પ્રસંગ આવે ત્યારે સિદ્ધાણ બુદ્ધાણનો પાઠ પૂરો કરી એ બેસી રહે અને કહેતુ કે તમે જરા થોભો અમે બે મિનિટમા સાથે થઈ જઈશુ એ બે મિનિટ મનમા નવકાર ગણો જેને સ્તુતિ કરવી હોય તે 'વૈયાવચ્ચગરાણ અનત્થ ઉસ્સીસીએણ'નો પાઠ કરી નવકાર ગણી સ્તુતિ કરી લે અને બાકી તો સર્વ સામાન્ય છે

આવી રીતે એક બાપના દીકરા નવસોને નવ્વાણુ બાબતમા એકમત હોય તે આવા તદ્દન નિર્જીવ સવાલ ઉપર લડ્યા કરે અને ગામેગામ બે પક્ષો પડે એ વાત નિર્ગ્રંથ પ્રવચનમા કેમ નભી

शके? मोरचा माडवा पहेला मोरचाने योग्य बाबत तो होवी जोईए ने? निरर्थक बाबतमा मामगामी धावणीओ ऊभी करी देवी अने मे कडो एकमतनी बाबतने मुख्यता न आपतां, निर्जीव मतभेदनी बाबतने अगत्य आपवी अने हजु तेवी बाबतो पर पुस्तको अने पुस्तिकाओ प्रगट थया करे अने जाणे जैनदर्शननो महान अपकर्ष आवा मामुली प्रश्न पर थई जतो होय एवो देखाव करवो ए वात नवयुगने गळे कई रीते उतरशे? आ झघडामा जे दीर्घदृष्टि अने तुलनाशक्तिनो अल्पभाव के अभाव बताववामा आव्यो छे ते नवयुगने खरेखर आघातक लागे तेवो छे शांतिथी विचार करनार वस्तुनु महत्त्व अने झघडानी खानाखराबी जरूर लक्ष्यमा राखी आ वातनो न्याय— निर्णय करशे एवी आशा राखी शकाय

६ मुहपत्तिनो झघडो

आवो ज एक विवेक–व्यवस्था वगरनो झघडो मोएक वर्षथी व्याख्यान वाचती वखते मुहपति बाधीने वाचवु के तेने हाथमा राखीने व्याख्यान करवु तेने अगे चाले छे तेनो पण निकाल थयो नथी धर्मने नामे थता झघडानो कदि निकाल थता ज नथी जेम ज्ञान ओछु तेम आवा झघडानु झनून वधारे होय छे एवो दुनियानो अनुभव छे अने बीजो नियम ए छे के सारामा सारा मित्रो ज्यारे विरुद्ध पडे त्यारे खराबमा खराब दुश्मन थाय छे भाईओ लडे त्यारे अमोला तो ले छे पण एकबीजाना गोळाना पाणी पण हराम करे छे आ नीचेना झघडामा एवु ज थयु छे

वातमा काई माल नथी जीव—नाना मगतरा आदिनी जयणा माटे बोलती वखते मुख आगळ वस्त्रिम होय तो

અનેકનો બચાવ શક્ય છે, એ ઉચ્ચ જીવદયાના આશયથી મુખ-વસ્ત્રિકા-મુહપત્તિનો ઉપયોગ સૂચવનાર મહા વિભૂતિઓ જાણશે કે એ વસ્ત્રિકાના નામ પર ભાડણો થયા છે ત્યારે તે એ પદ્ધતિ કરનાર માટે શું ધારશે? આ પ્રશ્નની ઉત્પત્તિના મૂળ કારણમા જરા ઉતરવા જેવુ છે જેથી પ્રાચીનોએ કરેલ શક્તિના દુરુપયોગનો પૂરો ખ્યાલ થાય

તાડપત્રની પ્રત લગભગ પદ થી પચીસ ઈંચ લાબી હોય છે અને પહોળાઈમા પાનાં ત્રણ ઈંચ લગભગ હોય છે એમાં વચ્ચે બે કાણા હોય છે અને તેમા દોરી પરોવેલી હોય છે, જે આખી પ્રતમા સોસરવી જાય છે એ જ પાના ફેરવતા બને હાથનો ઉપયોગ કરવો જ પડે, નહિ તો જીર્ણ પાનુ તરત બટકી જાય એ પ્રતો સાતમે વર્ષ પહેના લખાયેલી હોય છે આજ પાચસો વર્ષથી તો તાડપત્ર પર લખવાની કળા પણ નષ્ટપ્રાય થઈ ગઈ છે કોઈ ગુરુને વ્યાખ્યાન વાચતી વખત આ અગવડ જણાઈ હશે વાચે ત્યારે એક હાથમા મુખવસ્ત્રિકા હોય, પાનો અડધો એક બાજુ હોય અને અડધો બીજી બાજુ હોય તો મુહપત્તિ મૂકવી જ પડે એણે ઉપાય શોધી કાઢ્યો તે વખતે સર્વ કાન વધાવતા હતા એના કાણામા એણે મુહપત્તિ નાખી, એટલે મુખની જયણા જળવાણી હશે અને વ્યાખ્યાનભગનો પ્રસંગ એ રીતે દૂર કર્યો હશે

શિષ્યે તો માત્ર એટલું જ જોયેલું કે મારા ગુરુ વ્યાખ્યાન વાચતી વખતે મુહપત્તિ બાધે છે ગુરુને એણે કારણ પૂછ્યુ નહિ હોય શિષ્યે તો ગમે તે કાગળની પ્રત વાચતા પણ બાધવાનુ ચાલુ રાખ્યુ અને એ રીતે પરપરા ચાલી હશે

આ તો કલ્પિત અનુમાન છે પણ એમા મુદ્દો શો છે? જેને મુહપત્તિ બાંધવી હોય તે ભલે બાધે, ન બાધવી હોય તે

[illegible] કે એવા પ્રકારે [illegible] 'સામયિક' [illegible] એમ કોઈએ પણ [illegible] આ [illegible] અધારૂં ચ [illegible] [illegible] પુસ્તક પ્રગટ થયું છે.

[illegible] આ ચર્ચાના અંતમાં હજુ તર્ગેકે [illegible] કોઈ મુદ્દો જણાતો નથી કારણ કોઈ હો એમ માનવામાં [illegible] પણ એમાં જૈન દર્શનનો તો કોઈ મૂળ [illegible] મુદ્દો [illegible] જણાતો આવા સવાલ ઉપર વિશાળતા કેમ ન [illegible] બાધવાનો વિકલ્પ આપવામાં આવે તો તેમાં [illegible] ઊંધું વળી જાય તેમ હતું! કોઈ લેખ છૂટા કાગળમાં લખે કોઈ [illegible] પુસ્તકમાં લખે — પણ બન્નેનું સાધ્ય એક જ હોય તો [illegible] પુસ્તક કે છૂટા પના [illegible] ઝઘડો [illegible] એ સાદી સમજણમાં ઉતરે તેવી વાત નથી [illegible] [illegible] તકરાર [illegible] થવા આવ્યા પણ હજુ [illegible] વિરામ પામી નથી કેટલીક વાર નિરર્થક વાગ્વિવાદ, [illegible] [illegible] વૃત્તિ જ થઈ જાય છે પછી એમાં [illegible] મહત્તા અને [illegible] — મૂળ મુદ્દાને [illegible] ધ્યાન પણ [illegible] છે, એનો પુરાવો આ [illegible] છે [illegible] હજુ પોતાને [illegible] હોવાનો દાવો કરનારા વ્યાખ્યાતા [illegible] વિદ્વાન હોય [illegible] તો તેનું વ્યાખ્યાન સાંભળવાની ના [illegible] રીતે [illegible] આગ્રહવાળા [illegible] [illegible] આ તે કઈ વાત છે? [illegible] [illegible] આ એક અપૂર્વ દાખલો છે નવયુગ [illegible] આપણા [illegible] હોવાનો દાવો કરનારા [illegible] આપશે તો [illegible]

૭ મૂર્તિ માનવાનો ઝઘડો

શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયમાં છેલ્લા અઢીસો વર્ષમાં સ્થાનકવાસી ભાઈઓ સાથે ઝઘડો ચાલ્યો છે અને વીતરાગના મતમાં એ ઝઘડાએ ઘણું ભયંકર રૂપ પકડ્યું છે અને અનુયાયીઓ બે પક્ષમાં વહેંચાઈ ગયા છે લગભગ અઢીસો વર્ષ પહેલાં કોઈ અધ્યાત્મ-રુચિવાળા અભ્યાસીને એક પ્રશ્ન થયો કે 'વીતરાગ જેવી ન ભૂતો ન ભવિષ્યત્ આદર્શ ભાવના, જે ખરેખર ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે, જીવવા યોગ્ય છે, આચરવા યોગ્ય છે, તેને પથ્થર કે લાકડા જેવું સ્થૂળ રૂપ આપવું એ એ ભાવનાને ઉચ્ચ સ્થાનેથી ઉતારી પાડવા જેવું છે' એમને કદાચ તે વખતના દ્રવ્યપૂજાના પ્રચારમાં પણ અતિરેક જણાયો હશે ગમે તે કારણે મૂર્તિપૂજા ન હોવી જોઈએ એવો મત તેમણે બતાવ્યો અને ઉપદેશ્યો તેના અનુયાયીની મોટી સંખ્યા થઈ

મૂર્તિ તો માત્ર સાધન છે ભગવાનની ગેરહાજરીમાં ભગવાનને યાદ કરાવનાર નિમિત્ત છે અને ભાવપૂજાનું કારણ છે છતાં મૂર્તિ માનનારને એ સંબંધમાં એવો આગ્રહ થયો કે મૂર્તિપૂજા ન સ્વીકારનાર જૈન જ નથી મિથ્યાત્વીથી પણ ખરાબ છે અને તદ્દન નિંદવા યોગ્ય છે આ પ્રકારનો ઉપદેશ શરૂ થયો

અને એક વાર ઘર્ષણ થયું એટલે પછી એનો છેડો ક્યાં આવશે એનો પત્તો જ રહ્યો નહિ અરસપરસ બન્ને વર્ગો ખૂબ લડ્યા લડ્યા તે એવું લડ્યા કે અનેક સ્થળે તો તોફાનો થયા એકબીજાના વરઘોડા તોડી પાડવા ન છાજે તેવા શબ્દોમાં ટીકા કરવી અને પારાવાર વૈરને પોષવું એ જાણે નિયમિત વાત બની ગઈ અને પદ્ધતિસરના ઉપદેશથી એ વાતને બન્ને વર્ગના ઉપદેશકોએ પોષી પ્રચારી અને વધારી મૂર્તિને માનનાર વરઘોડા

કાદે તો ગાંઠ કોઇ સ્થળે સ્થાનક પામે ઊભા રહી કાનમાંથી કીડા ખરે એવું સ્થાનકવાસી માટે ગાય અને તેમ કરવામાં ધર્મ માને એ ઝઘડાઓ ગચ્છદ્વારે પણ ગયા ખીલીઓ ઠોકાણી એ ખીલીઓ વચ્ચે વ ગોડો ઊભો ન રહે એમ જ્યાં દેરા થયું તો પહેલી ખીલી આગળ અને બીજી ખીલી પાછળ ભયંકર દરશો થયા એ ઉપરાંત માસાંકિ કંઇ ઓનો પાગ ન રહ્યો કન્યાવ્યવહારમાં ત્રૂટ પડવા માંડી અને વાત એટલે સુધી વધી પડી કે પૂજ્ય પુરુષોનાં મૃત દેહો ભગ બજા મા બે ત્રણ દિવસ રખડવા લાગ્યા

આમાં કોઇને વિચાર ન આવ્યો કે આ ઝઘડા શેને માટે? કોને માટે? વીતરાગના ધર્મમાં આ વાત હોય? અને એમાં કયો મુદ્દાનો સવાલ હતો? જેને મૂર્તિપૂજાની ઇચ્છા ન હોય તે તેને ન માને ન કરે ન આદરે તો તેમાં અન્યનું શું જાય?

અને સ્થાનકવાસી ભાઇઓ પણ એટલી ઉદારતા ન રાખી શક્યા કે મૂર્તિને આલંબન માનનાર અને માને બાળ જીવોને એ પ્રબળ નિમિત્ત છે અને સમાજનો મોટો ભાગ તો બાળ વર્ગનો જ હોય છે વયથી બાળ ન હોય તેવા અનેક માણસો આલંબનની બાબતમાં બાળ હોય છે અને વગર આલંબને ધર્મને વિસરી જાય છે આટલી ઉદારતા તેઓ ન રાખી શક્યા અને બંને વર્ગ વચ્ચે આંતરો વધતો જ ગયો અને વધતો જ ગયો

બંનેને હીરકામાં તત્ત્વ સંબંધી જરા પણ મતફેર નથી સર્વ ક્રિયા પણ એક મુદ્રા પર જ રચાયેલી છે મહાવ્રતો ગુણવ્રતો શિક્ષાવ્રતો અનુવ્રતો પણ એકસરખા જ છે બંને ચૌદ ગુણસ્થાનક જ માને છે આઠ કર્મો માને છે એની ઉત્તર પ્રકૃત્તિ ૧૫૮ માને છે બંને વર્ગનું સાધ્ય મોક્ષ છે મોક્ષની વ્યાખ્યામાં ભેદ ` મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાના સાધનો પૈકી માત્ર સ્થાપના નિક્ષેપને

એક નકારે છે, બીજો સ્વીકારે છે, પણ એ સિવાય જરા પણ મતભેદ નથી. કથા ચરિત્રો, દેવ–નરક ગતિના સ્વરૂપો બન્નેને એક છે અને મૂર્તિપૂજા સિવાય બીજો કોઈ છીદ્ર જેવો મતભેદ નથી. બન્ને અહિંસાપરમોધર્મને સ્વીકારે છે, શ્રાદ્ધ–શ્રાવકના ગુણો બન્નેના એક જ નામે છે અને બન્નેના મૂળ ગ્રંથો એક છે — આવી આવી સેંકડો હજારો બાબતોમાં એકતા છે, એટલી બધી એકતા છે કે એનું વર્ગીકરણ કરવામાં આવે તો પુસ્તકો ભરાય છતાં આવું માથું કાપનારું વૈમનસ્ય કોણે પોષ્યું? શા માટે પોષ્યું? કોમને એ કેટલું ભારે પડશે એનો આગામી દીર્ઘ નજરે કોઈએ વિચાર કેમ ન કર્યો? કર્યો હોય તો ક્યારે કર્યો? અને આવા એક સાધનધર્મને અગ્રે બળતા અંગારા દેવા પડ્યા અને હજુ પણ જેની જ્વાળા પૂરી શાંત થઈ શકી નથી એટલી મહત્તા આપવા જેવો એ પ્રશ્ન હતો?

આવતો જમાનો નવયુગ પૂછશે અનેક આકારમાં પૂછશે અને પૂછીને પ્રાચીનોને કહેશે કે તમારા આ છેલ્લા ઝઘડાને પરિણામે તમે કેટલાને કરી બાવતા કરી દીધા છે, કેટલાને પરધર્મમાં ધકેલી દીધા છે, કેટલી આખી ને આખી કોમ તમારાથી કંટાળી પરાઙ્મુખ થઈ ગઈ છે તેનો કદિ તમે વિચાર કર્યો હતો? તમે મધ્યાનળમાં વધારો તો કરવાનો કદિ વિચાર નથી કર્યો, પણ આ રીતે તમારા ઝઘડાઓનું અનિવાર્ય પરિણામ આવ્યું છે એ સ્વીકારવાની સરળતા તો તમે દાખવશો ખરા કે?

આ છેલ્લા ઝઘડાએ જૈન કોમનું સમૂહબળ–જૂથબળ ભારે કાપી નાખ્યું. એ ઝઘડા ગામેગામ થયા, આડોશીપાડોશી વચ્ચે થયા, જનની અને બેનડાઓ વચ્ચે થયા અને સામાન્ય રીતે સાત્વિક ગણાય એવા માણસો પાસે પણ એવે પ્રસંગે એવો ઝાઝો

લેવરાવી ગાળો દેવામા ધર્મ મનાયો અને મિથ્યાત્વી નરકગામી કહેવામા ધમના રક્ષક હોવાનો એણે દાવો કર્યો આ આખી વાત એવી બની છે કે એના પર જેમ જેમ વિચાર કરવામા આવશે તેમ જૈન કોમ કેટલી હદ સુધી ઉતરી ગઈ છે અથવા એને ઉતારી દેવામા આવી છે અને એનો મૂળ માર્ગ કેટલો ભૂલાઇ ગયો છે એનો ખ્યાલ આવે જે ધમના પ્રવેશદ્વારના લક્ષણમા શમ સવેગ નિર્વેદ અનુકમ્પા અને આસ્તિક્ય હોય અને જેના અનુયાયીઓમા એ પાયમાનુ એ પણ ન દેખાય અને છતા પાચમા ગુણસ્થાનક પર હોવાનો દાવો કરે અને તેના એ દાવાને છઠ્ઠા સાતમા ગુણસ્થાનકનો દાવો કરનાર સ્વીકારે — જ્યા વાડ જ ચીભડા ગળવા માડે ત્યા ઊભા રહેવાનો રસ્તો પણ કયા રહે? આ સ્થિતિ પચમકાળમા થઈ છે કે હાથે કરીને અથવા વગર વિચારે કરી છે એનો નિર્ણય કરવાનુ કાર્ય નવયુગ કરશે ત્યારે આપણા વડિલો શો જવાબ આપશે તેની કલ્પના કરવી પણ મુશ્કેલ છે

અને એ જવાબ સીધો અને મક્કમ જોઈએ મૂળ મુદ્દાને ઉડાવનારા સરકારી જવાબ જેવા જવાબ આપવાનો યુગ ચાલ્યો ગયો છે અત્યારે તો નગદનાણું અને સગ્ગ વ્યવહારને જ માન મળે છે અને નવયુગ ઢમ ઢોંગ ઉપર ઉકરતા ત્યાગનો તિરસ્કાર કરનાર થવાનો છે તે સમજી શકે તેવા જવાબ દેવા એટલી વિજ્ઞપ્તિ છે નરમનો રસ્તો દેખાડવો કે વ્યવહાર બધ કરવાની અનિષ્ટ સજા કરાવવી એ જવાબ ન કહેવાય એ તો દલીલની ગેરહાજરીનો સ્વીકાર કહેવાય અત્યાર સુધી કોમના વિચારક વર્ગે ઉઠાવેલા સવાલોનો જે રીતે નિકાલ કરવામા આવ્યો છે તે સત્તાબળે નભ્યો તેમા નિશ્ચિતતા મનાણી હોય તો આવતો યુગ જુદી જ જાતનો આવવાનો છે તે ધ્યાનમા રહે આ મુદ્દા પર આગળ વિશેષ

વક્તવ્ય થવાનુ છે અત્યારે તો જવાબ શબ્દ ઉપર જ માત્ર પ્રાસંગિક ઉલ્લેખ થયો

બાલદીક્ષાના ઝગડાના પરિણામ

આવા અનેક ઝઘડાઓ થયા છે વર્ષો સુધી ચાલ્યા છે અને કોઈ પણ ઝઘડો નીકળતા શાંતિથી વિચાર કરવાને બદલે તોફાનમા પડી જવામા ધર્મ મનાયો છે એમનુ ઝનૂન ઉશ્કેરવુ એમા સાર્થકતા મનાઈ છે અને આખી કોમને નડાયક ઝુંબામા નાખવી એ કર્તવ્ય મનાયુ છે કેટલા પાચ સાત વર્ષથી લઘુ વયના બાળકને દીક્ષા આપવી યોગ્ય ગણાય કે નહિ એ સવાલની ચર્ચા જે રીતે ચલાવવામા આવી છે તેને અગે છાપાઓમા જે પરિભાષા વપરાઈ છે તે કોઈ પણ સુજ્ઞ વ્યક્તિના મનમા ભાગ્યે જ માન કે આદરની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે

પ્રશ્ન તદ્દન સાદો હતો વ્યવહારબુદ્ધિથી સતોષકારક નીવેડો લાવી શકાય તેવો હતો અને ધર્મહિતને વિરોધ ન આવે તેવી રીતે સામાજિક દૃષ્ટિએ તેનો ફેસલો શક્ય હતો પણ જ્ઞાતિ સ્નેહ કે વિચારવિનિમય શુ ચીજ છે અને ધર્મનો સવ્યવહાર કઈ અપેક્ષાઓ માગે છે અને કેવી રીતે અમુક હદના વ્યવહાર નિશ્ચયનો સમન્વય થઈ શકે એ જાતની વિચારણામા અનભ્યાસી, ઔદાર્ય અને સમાજજીવનના સાહચર્ય સાધવાની બીનઆવડતવાળા અને એકદેશીય સત્તા અને રાગદ્વેષમા ઉછરેલા વર્ગે સમાજને એક વધારે ફટકો મારવાનો પ્રયત્ન કર્યો કરતી વખતે આ દેશકાળ કેવા વર્તે છે તે સમજ્યા નહિ શાસ્ત્રાજ્ઞાના અર્થ કરવાના વિશાળ સૂત્રોમા દેશકાળની વાતને વિસરી જઈ એવી ભયાનક સ્થિતિ ઊભી કરી કે અને એનો ભોગ પોતે જ થાય છે એ વાત વિસરી ગયા સમાજ જીર્ણવિશીર્ણ થતો જતો હતો તેમા ખૂબ વધારો કરી

નાના ઝઘડાઓની પરંપરા

નાના ઝઘડાઓનો પણ પાર રહ્યો નથી એ પણ સર્વ સાધનધર્મને અંગેના અને મૂળ માર્ગ સમજ્યા વગરના જ થયા છે થોડા દાખલા આપી આ આખું ઝઘડા પ્રકરણ સમેટી લઈએ

કેવળીને ઇરિયાવહિયાની ક્રિયા લાગે કે નહિ એનો ઝઘડો સત્તરમી સદીમાં ઉપજ્યો શ્રી ધર્મસાગર જબરદસ્ત વિદ્વાન હતા, પણ તેમણે તથા તેમના સમકાલીનોએ તેમને માટે જે પરિભાષા વાપરી છે તે વાંચતા ખેદ થાય તેવું છે જાણે જૈન આમ્નાયમાં તર્ક કે ચર્ચાને સ્થાન જ ન હોય તેવું વાતાવરણ એ ધર્મસાગરને અંગે સત્તરમી સદીમાં ઊભું થયું તેમણે પાંચ મોટા પ્રશ્નો ઉઠાવ્યા હતા દરેક પ્રશ્નો ચર્ચા કરવા જેવા જરૂર હતા, પણ મોરચા માંડવા જેવો એક પણ પ્રશ્ન નહોતો આને લગતું સાહિત્ય નવયુગ વાંચી પૂછશે કે આ તે શક્તિનો શો અપવ્યય થયો છે? તેનો જવાબ આપવો પડશે

સવાલની મહત્તા પણ વિચારણીય નથી એની સચિત્ત ગણવી કે અચિત્ત ગણવી એ પ્રશ્ને પણ એક વખત જૈન કોમમાં મોટો ખળભળાટ મચાવ્યો હતો

સાધુ વસ્ત્ર રંગી શકે કે નહિ એ પણ એવો જ પ્રશ્ન છે અમુક યુગમાં દેશકાળ જોઈને કોઈ શિથિલ વર્ગથી સંવેગ પક્ષને જુદો પાડવામાં લાભ માનવામાં આવ્યો અને કપડાંને પીળો રંગ આપવાનું તે વખતના આચાર્યોને યોગ્ય લાગ્યું આવા દેશકાળને અનુસરતા અનેક ફેરફારો પ્રત્યેક યુગે કરવા પડ્યા જ છે જો કોઈ એમ કહે કે પચીસસો વર્ષમાં એક પણ ફેરફાર થયો જ નથી તો તે વાત ઇતિહાસની નજરે સ્વીકારાય તેવું લાગતું નથી

ફેરફાર થયા છે એવુ જાણવા છતા કોઈ સ્વીકારવા તૈયાર નથી એ જ કાળબળની ખૂબી છે છતા કપડાને રગાય કે નહિ તે વાતની ચર્ચા ચાલ્યા કરી છે

ખૂબીની વાત તો એ છે કે શ્રી સત્યવિજય પન્યાસે ક્રિયા ઉદ્ધાર કર્યો ત્યારે ૪૮૦ બાબત ફેરવી, છતા તેના અનુયાયીવર્ગને પૂછશો તો એક પણ બાબત ફેરવી છે એમ તે સ્વીકારશે નહિ અને પોતે સનાતન જૈન હોવાનો દાવો કરશે આ ફેરફારની યોગ્યાયોગ્યતા પર નિર્દેશ નથી પણ મુદ્દો માનસવિદ્યાનો છે થયેલી વાતનો સ્વીકાર ન કરવો અને જવાબ આપવામા ગોટા વાળવા એ જ્ઞાનયુગમા કદી નભી ન શકે એવી વાત છે એવુ જાણનારા પણ આ ભ્રમમા હજુ પૂર્વસંપ્રદાયથી ચાલી આવતી પદ્ધતિને જાળવી રહ્યા છે એ તેમની ચુસ્તતાને અગે તેમને માન ઘટે કે શુ ઘટે તે વિચારવાનુ કાર્ય નવયુગ કરશે

નાના વાદવિવાદો અનેક થયા છે ચર્ચાઓ પાર વગરની થઈ છે પણ ઝઘડાઓ પણ ઘણા થયા છે તત્ત્વવિચારણા કરતા વાદવિવાદ કરવાની ઉપયોગિતા સમજી શકાય તેવી છે અને યોગ્ય પરિભાષામા ચર્ચા થાય તેમા પણ વાધો ન હોઈ શકે, પણ મુદ્દા વગરના ઝઘડાને પરિણામે જુદા મઠો સ્થાપવામા આવે નવા ફીરકા કાઢવામા આવે ગચ્છમા ભેદો પડે અને એ તકરારો અંગત રૂપ લે ત્યારે એ ઝઘડો કરવા જેવો હતો કે નહિ, તે ધાર્મિક અને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ તપાસવાની જરૂર રહે જ એટલુ જ નહિ, પણ અકર્યપ્રિય સાચા મુમુક્ષુની એ ફરજ જ ગણાય

આ ઝઘડાનુ પ્રકરણ વધારે લબાયુ છે હજુ ઘણા અર્થ વગ ના સાધનવર્ગોના ઐતિહાસિ ઝઘડા તપાસવાના બાકી છે તે કોઈ અન્ય પ્રસગે કરવાનુ બાકી રાખી આ પ્રકરણ સમેટતા એક બે

વાત કરી લેવી જરૂરી છે ઘણાને 'ઝઘડા' શબ્દ સામે વાંધો લાગશે, પણ એમા કોઈ વ્યક્તિ કે સમૂહ તરફ આક્ષેપની ઇચ્છા નથી પણ ઝઘડા શબ્દનો સાદી ગુજરાતીમા જે અર્થ થાય છે તે રીતે જ એ વપરાયા છે તેથી એ શબ્દપ્રયોગ વાસ્તવિક ગણાવાની આશા રાખી શકાય

આ ઝઘડાના પ્રસંગો ચીતરવામા અથવા એનો સમન્વય કરવા જતા જાણે અજાણે કોઈ પક્ષની લાગણી દુખવાઈ ગઈ હોય તો તેઓએ કૃપા કરી ક્ષમા કરવી કોઈ પક્ષ સાચો કે ખોટો છે એવુ લખવાનો આશય નથી આશય સ્પષ્ટ છે કે ઝઘડા કરવા યોગ્ય નહોતા અને સ્વાભાવિક રીતે જોઈએ તો એક પણ મુદ્દામા જૈનદર્શનના મૂળ સિદ્ધાંતનો સવાલ અંતર્ગત થતો નથી છતા અમુક વાતાવરણમા ઉછરેલ વ્યક્તિ કદાચ એક બાજુ ઢળી જતી કોઈ પ્રસંગવર્ણનમા જણાય તો મૂળ મુદ્દા ઉપર ધ્યાન આપવા વિજ્ઞપ્તિ છે આશય ઐક્ય કરવાનો અને ગતકાળમા જે ક્ષતિ અનુભવી છે તે દૂર કરવાનો છે અને જૈનદર્શનને એને યોગ્ય સ્થાન પુન પ્રાપ્ત કરવાની તૈયારી કરવાનો છે આ વાત આ વિચારણામા ખાસ ધ્યાનમા રાખવા વિજ્ઞપ્તિ છે

બીજા નહિ વર્ણવેલા ઝઘડા પૈકી કેટલાયે ઐતિહાસિક છે તેમા વિધિમાર્ગના મતભેદ સમજવાની શક્યતા છતા બન્ને પક્ષ પોતપોતાના મતમાં સુસ્ત રહે તેવી સ્થિતિ અને પરિણામે અનેકને જૈન કરવાને બદલે ઘરના હોય તેની પણ ક્ષતિ થઈ છે— આ સ્થિતિ સાર્વત્રિક જોવામા આવશે એ દૃષ્ટિએ પ્રત્યેક ઝઘડા તપાસવાની જરૂર છે હૃદયની વિશાળતા અને દર્શનના મૂળ મુદ્દાઓ ધ્યાનમા રાખવામા આવે તો ક્રિયા, અનુષ્ઠાન-વિધિવાદના મતફેરો તંદુરસ્ત ચર્ચા ઉત્પન્ન કરે, પણ નકામ વિદ્વેષ કે

વૈરનુ રૂપ કદિ ન લે સામાન્ય વ્યવહારકુશળતાની નજરે ધર્મના હિતની નજરે, પ્રાણી ઉપર ઉપકાર કરી તેને મોક્ષમાર્ગ તરફ સ મુખ ક વાની ફરજની નજરે કે સમુચ્ચય લાભાનાભની તુલનાની નજરે અત્યાર સુધી ભીંત ભૂલાણી છે એવો સવાલ નવયુગ રજુ કરે ત્યારે જે પરિસ્થિતિ આવી પડે તેની અત્ર વિચારણા કરવા પ્રયત્ન થયો છે

હવે આ કનકમય વાતાવરણ વિચારકને પણ ગ્લાનિ કરે તેથી તેને અત્ર રોકી નવયુગના જૈનને વિવિધ દૃષ્ટિએ તપાસીએ તત્ત્વ દૃષ્ટિમા પરિપૂર્ણ માન્યતા રાખનાર, ધર્મશાસ્ત્રોને સમજનાર વિવેકી વિચારક હવે એક બીજો સવાલ ઉપસ્થિત કરે છે તે પણ ઇતિહાસની નજરે તપાસવાનો છે

આખી જૈન વર્ગની ઈમારતનુ રહસ્ય સમજનારને એ વાતમા શકાને સ્થાન પણ નથી

સાચુ સગપણ

આથી પોતાના આત્માની ઉન્નતિ કરવા ઇચ્છનાર કોઈ પણ વ્યક્તિ જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કરી શકે છે અને જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કરનાર સ્વધર્મી બધુ થાય છે, સર્વ પ્રકારે સંબધ ને યોગ્ય થાય છે અને 'સાચુ સગપણ જગમા સામી તણુ' એ વાત જે ધર્મ પોકાર કરીને કહે છે ત્યા બીજી વાતનો સભવ પણ કેમ હોય? અહીં 'સામી' એટલે સ્વધર્મી સમજવો જ્યા જૈને જૈન મળે ત્યા ખરુ સગપણ જામે છે સાચા સગા એ કહેવાય છે અને એ સંબધને અનેક રીતે બહલાવવા સ્વામી-વાત્સલ્યના પ્રકારો અને બારમા વ્રતનો મોટો ભાગ યોજાયલો છે આ સર્વ વાત દીવા જેવી છે છતા નવયુગના જૈનને સવાલ થાય છે કે જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કરાવવાની જરૂરિયાત દૃષ્ટાઓએ સ્વીકારી છે અને જાતિભેદ ને જૈન દર્શનમા સ્થાન નથી છતા જૈનોમા આવક કેમ બધ થઈ ગઈ? અને હતા તેમાથી અનેક બહાર કેમ નીકળી ગયા?

નવા જૈનોની ભરતી કેમ ન થઈ?

દુખની વાત એવી બની છે કે છેલ્લા પાચસે વર્ષમા જૈન બનાવવાનુ કામ જ બધ પડી ગયુ છે અંદર અંદરની તકરારો, ગચ્છના ઝઘડા, પદવીની મારામારીઓ અને બાહ્ય ધમાલ આદિ અનેક કારણે હતુ તે ગુમાવ્યુ છે અને નવો વધારો બધ પડી ગયો છે પાચમા સૈકા આસપાસ રત્નપ્રભાચાર્યે ઓશવાળ ક્ષત્રિયોની દોઢ લાખ જેટલી સંખ્યાને જૈન બનાવી, હેમચદ્રાચાર્યે બ્રાહ્મણોને ભોજક બનાવ્યા—એવા અનેક પ્રસગોને બદલે પૂરી

જાતિભેદનો અસ્વીકાર

આ એક વાત સાથે બીજી વાત એ છે કે જૈન ધર્મમા જ મથી જાતિ છે નહિ હાઈ શકે નહિ શ્રી વીરપરમાત્માનુ ચરિત વિચારતા અને તત્ત્વચર્ચાનો આખો દ્રવ્યાનુયોગ જોતા જૈન-દર્શન જ મથી જાતિભેદ કદિ સ્વીકારે તે વાત પાલવે તેવી નથી બને તેવી નથી અને કર્મના સિદ્ધાંત સાથે અનુરૂપ થાય તેવી નથી જૈનદર્શનની વિશિષ્ટતા એ જ કે ભગવાનના સમવસરણમા કોઈ પણ જાતનો પ્રાણી આવે મનુષ્ય તો શુ પણ તિર્યંચ પશુઓ પણ ત્યા સ્થાન છે, દેવોને સ્થાન છે અસુરોને સ્થાન છે, જે ચાલીને આવી શકે તે સર્વને સ્થાન છે આ વિશાળતા કોઈ દર્શનમા જોવામા નહિ આવે બ્રાહ્મણો જૈન થયા છે ક્ષત્રિયોએ રાજપાટ છોડ્યા છે વગેરે એના અંગો બની ગયા છે સુતાર, લુહાર કુભાર ધાચી સર્વ ભગવાનના પ્રાસાદમા સમસ્થાએ છે હરિકેશિ જેવા ચડાળના કુળમા જન્મેલાને અને મેતાર્ય જેવા અસ્પૃશ્ય કુળમા જન્મેલાને એક જ ભૂમિકા પર બેસાડ્યા છે અને પાચસે પાડાનો નિરતર વધ કરનાર કાલકસુરિયો કસાઈ પણ એના સમવસરણમા આવી શકે છે જ મથી જાતિ માનવામા આવે તો જૈનદર્શનનો એક પણ મુદ્દો ટકી શકે નહિ અને તેથી પ્રયાસસિદ્ધ મોક્ષ માનનાર જૈનદર્શને સર્વ પ્રાણીને પોતાના જીવન નીચે આત્મિક ઉન્નતિ કરવા રજા આપી છે ભગવાનના સમવસરણમા ચડાળ માટે અલગ સ્થાન નહોતું અને હરિકેશિમુનિ ઘરે વહોરવા આવે તો રસોડા સુધી જઈ શકતા હતા જે દર્શન કમઠ અને ધરણેંદ્ર ઉપર સમાન મનોવૃત્તિ ઉપદેશે ત્યા વ્યક્તિગત ભેદ કેમ હોઈ શકે? કોઈ પણ પ્રાણી અમુક ગોત્રમા જન્મે તેથી ધર્મસ્વીકાર કે ધર્મારાધન માટે નાલાયક થાય છે એવો જૈન ધર્મનો એક પણ સિદ્ધાંત નથી એવો શબ્દપ્રયોગ પણ નથી અને

આખી જૈન ધર્મની ઈમાનતનુ હૃદય સમજનારને એ વાતમા શકાને સ્થાન પણ નથી

સાચુ સગપણ

આથી પોતાના આત્માની ઉન્નતિ કરવા ઇચ્છનાર કોઈ પણ વ્યક્તિ જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કરી શકે છે અને જન ધર્મનો સ્વીકાર કરનાર સ્વધર્મી બનુ થાય છે, સર્વ પ્રકારે સન્યવહ ને યોગ્ય થાય છે અને 'સાચુ સગપણ જગના સામી તણુ' એ વાત જે ધર્મ પો કરીને કહે છે ત્યા બીજી વાતનો સભવ પણ કેમ હોય? અહીં 'સામી' એટને સ્વધમી સમજવો જ્યા જૈનને જૈન મળે ત્યા ખરુ સગપણ જામે છે સાચા સગા એ કહેવાય છે અને એ સંબધને અનેક રીતે મહાનાવવા સ્વામી-વાત્સલ્યના પ્રકારો અને બારમા વ્રતનો મોટો ભાગ યોજાયેલો છે આ સર્વ વાત દીવા જેવી છે છતા નવયુગના જૈનને સવાલ થાય છે કે જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કરાવવાની જરૂરિયાત દષ્ટાઓએ સ્વીકારી છે અને જાતિભેદને જૈન દર્શનમા સ્થાન નથી છતા જૈનોમા આવક કેમ બધ થઈ ગઈ? અને હતા તેમાથી અનેક બહાર કેમ નીકળી ગયા?

નના જૈનોની ભરતી કેમ ન થઈ?

દુખની વાત એવી બની છે કે છેવા પાચસે વર્ષમા જૈન બનાવવાનુ કામ જ બધ પડી ગયુ છે અંદર અંદરની તકરારો, ગચ્છના ઝઘડા, પદવીની મારામારીઓ અને બાહ્ય ધમાલ આદિ અનેક કારણે હતુ તે ગુમાવ્યુ છે અને નવો વધારો બધ પડી ગયો છે પાંચમા સૈકા આસપાસ રત્નપ્રભાચાર્યે ઓશવાળ ક્ષત્રિયોની દોઢ લાખ જેટલી સંખ્યાને જૈન બનાવી હેમચદ્રાચાર્યે બ્રાહ્મણોને ભોજક બનાવ્યા—એવા અનેક પ્રસગોને બદલે પૂરી

જૈનોની જાતિઓ — મોઢ કપોળ કેમ જૈનેતરમા ગયા ? આખી કોમો કેમ બદલાઈ ગઈ ? પો ર. અને શ્રાશ્રીમાળીમા કેમ મોગે ભાગ જૈનમત છોડી ગયો ? એમને પડતી અગવડો માટે કાઈ પૃચ્છા થઈ હતી ? એ દૂર કરવા સામાજિક કે વ્યક્તિગત પ્રયત્નો થયા હતા ? જૂનાને જાળવી પણ ન રાખી શક્યા અને નવાને મેળવવાની ઉમેદ તો હતી નહિ ત્યારે એનુ પરિણામ એ કરોડ જૈનો અકબરના સમયમા હતા તે બાર લાખ પર આવી ગયા છે—આને માટે જવાબદારી કોણ લે છે ? મહા વિશાળ ધર્મ આ સ્થિતિએ હોય ? ઘસારો કયારે લાગ્યો ? શા માટે લાગ્યો ? એ વિચારવા એક સાથે કામ કદિ મળી હતી ? મળવાની જરૂર પણ કદિ લાગી હતી ? અને એ ઘસારો ચાલુ રાખવામા સાધુ અને ગૃહસ્થવર્ગની જોખમદારી કેટલી ?

આ સંખ્યાબળના બન્ને પ્રસંગો પર જવાબ આપવા પડશે ગમે તે જાતિનો જૈન થઈ શકે છે અને ગામડા શહેર કે નેસડામા સર્વત્ર મનુષ્યો વસે છે એને માટે તમે શુ કર્યુ ? કઈ યોજના વિચારી ? એના જવાબ આપવા જ પડશે અને હતી તે આખી કોમોને કોમોના મોટા ભાગને અન્યત્ર જવુ પડ્યુ તેમા તેમનો વિચિત્ર સ્વભાવ કારણ હતા કે તમારી વ્યવસ્થા આવડત અને દક્ષત્વની ખામી હતી ? આ સર્વ બાબતોનો ખુલાસો નવયુગ માગશે

નવયુગ અત્યત શોક સાથે જોશે કે છેલ્લા બસો ત્રણસો વર્ષમા જૈનોને પડતી અગવડોની સામે આખમીચામણાં કરવામા આવ્યા છે અને શારીરિક અગવડા વેઠી અગત્યની કે નાની કોમોમા જૈન ધર્મનો પ્રચાર કરવા માટે લગભગ કાઈ કરવામા આવ્યુ નથી આ વાતનો જવાબ ઇતિહાસના આધાર સાથે આપવા વડીલો દરકાર કરશે એવી આશા રખાય અહીંતહીં

પાચપચીમ માણસોને જન બનાવ્યા હાય તે અપવાદને સ્થાને ગણાય ચાનુ જમાનામા લાડવા શ્રીમાળી ભાઈઓને, ભાવમારોને જે રીતનુ વર્તન આપ્યુ છે તેના પરિણામો શુ આવે ? તમારી અવ્યવસ્થાથી ખેડા નડિયા પથકનો મોટો પાટી ગ જૈનવર્ગ કઇ હાલતમા આવી પડ્યો છે તે કદિ વિચાર્યુ હોય એમ નવયુગને લગશે નહિ સમષ્ટિની નજરે આ સવાનો વિચારી જવાબ આપશો એ ખામ માગણી છે

જ્ઞાતિબધન તેના ધાગધોરણ આદિ અનેક બાબતો નવયુગ વિચારશે તેનો ચિતાર તે તે સ્થાનકે આવશે અહીં તો તે વિષયનું નિરૂપણ માત્ર અન્ય કોમને જૈન બનાવવાના પ્રશ્ન પરત્વે જ થયુ છે આ સબધમા આગળ એને પ્રાયોગ્ય સ્થળે નવયુગ આ સંબધમા શુ વલણ લેશે ત્યા વિચારદર્શન સ્વત ફરી વખત થઈ આવશે

અને અ ની શુ ભેરા અને વિશ્વદષ્ટિની પામરતાથી સમાજમા મળી શકયુ નથી તેને એ નવયુગની પરિભાષામા અનેક રીતે બતાવી જૈન ધર્મના મહાન ઉદ્દેશાઓને એ જગદ્વ્યાપી કરશે એ સંસ્થાઓ શિલાલેખો તામ્રપત્રો સિક્કાઓ અને બીજી અનેક પૂર્વ-કાલીન વિભૂતિઓને બહાર લાવી તેમને યોગ્ય સ્થાન અપાવવાનું મહાન કાર્ય કરશે જૈનદર્શન જે અત્યારે અપ્રસિદ્ધિ અને અંધ કારમા વ્યાપ્ત થયેલ છે તેને તે દુનિયાને ખોળે બેસાડશે અને બુદ્ધના નામ જેટલુ જ શ્રી મહાવીર પરમાત્માનુ નામ એ ઘરગથ્થુ બનાવી દેશે એ નય નિક્ષેપ સપ્તભંગી અને જ્ઞાનના સ્વરૂપને વર્તમાન તર્કશાસ્ત્રની ભવ્ય કસોટિમાથી પસાર કરી એમાથી દુનિયાએ ઘણ જાણવા સમજવા જેવુ છે એ વ્યવહારુ ભાષામાં રજુ કરવાના કેટ અનેક પ્રકારે બનાવશે ભ્રાતૃભાવનાને વિરોધ ન આવે વિશ્વદૃષ્ટિ સર્જન થાય અને જૈન ધર્મ એ વિશ્વ ધર્મ છે તે વાત એવી સુંદર રીતે રજુ કરી શકશે કે દુનિયા આશ્ચર્યચકિત થઈ એ વાતને સમજશે અનેકાંતદર્શનમા અસ્પષ્ટતા નથી વિરોધ નથી અપ્રમેયત્વ કે નિર્ણયની અશક્તિ નથી પણ એ જ વસ્તુ-સ્થિતિ છે એ જ્યારે રજુ કરવામા આવશે અને દૃષ્ટાંત દલીલ અને કોટિથી સાદર કરવામા આવશે ત્યારે દુનિયામા અહિંસાનો શાંતિનો પ્રેમનો વરસાદ વરસશે આ સર્વ કાર્ય વિદ્યાર્થીગૃહો રાષ્ટ્રને અવિરોધપણે કોમીય ભાવના જગાડ્યા વિના માત્ર જગત-હિતની દૃષ્ટિએ વ્યવહારુ કરી આપશે

કેળવણી કેમ આપવી, શા માટે આપવી વર્તમાન ઘટનામા ક્યા ફેરફાર કરવા યોગ્ય છે ત સર્વ પ્રશ્નોનો નિકાસ આ વિદ્યાર્થી-ગૃહો વિચાર દ્વારા અને તેનો લાભ લેનારાના અનુપમ જીવન દૃષ્ટાંતથી આપશે અને જગત તેને વધાવી લેશે

અને આવા વિદ્યાર્થીગૃહો ધાર્મિક શિક્ષણ અમુક રીતે ઐચ્છિક પદ્ધતિએ અને નગર ગોખણપટ્ટીએ તદ્દન અભિનવ પદ્ધતિએ યોજી મહાન દર્શનિકોને ઉત્પન્ન કરશે નૈતિકમદ ધાર્મિક શિક્ષણની તદ્દન નવી પ્રણાલિકા યોજી એનો અમલ કરશે અને જ્ઞાનપૂર્વક શ્રદ્ધાવાળા વિશિષ્ટ જૈનોનો મોટો સમૂહ ઉત્પન્ન કરશે

કોઈ પણ પ્રકારના કેળવણીના ક્ષેત્રે એ તિરસ્કારો નહિ, એ નવી જ્યોતિ કે શંકા સ્થાનોથી ગભરાશે નહિ અને જ્ઞાન એ દીવો છે જ્ઞાન એ પ્રકાશ છે, જ્ઞાન એ અમૂલ્ય રત્ન છે, જ્ઞાન એ મોક્ષમાર્ગનુ અપ્રતિહત દ્વાર છે — એ વાતને આ વિદ્યાર્થીગૃહો સાબિત કરશે સિદ્ધ કરશે, વ્યવહારરૂપે સમાજ સમક્ષ પ્રેમભાવે ધરશે

આવી સંસ્થા પૈકી કેટલીક અભ્યાસ સંસ્થાઓ પણ થશે અને કેટલીક વિદ્યાર્થીના આશ્રમસ્થાન હોઈ માત્ર વાસગૃહ તરીકે રહેશે, છતા ત્યા સંસ્કારિતની ખીલવણીના સાધનો અને વાતાવરણ ખૂબ જામશે, જૈનના સદેશા દુનિયાને પહોચાડવાના તે કેન્દ્રો બનશે અને પ્રત્યેક ગૃહમા અર્વાચીન પદ્ધતિએ તદ્દન નૂતનરીતે ધાર્મિક શિક્ષણ આપવામા આવશે અને આખુ જૈન વાતાવરણ રાષ્ટ્રહિતની નજરે યોજાશે એ સંસ્થાઓ દુનિયાને મૈત્રી અને પ્રેમના સંદેશા પહોચાડશે અને નવયુગની સહિતાઓ રચશે એ એક ભાગે ખૂબી એ નીપજાવી બતાવશે કે મૂળ સિદ્ધાન્તના અવિરોધપણે આખી શાસનપદ્ધતિમા મહા પરિવર્તન ન પ્રવર્તશે અને તેના સદેશાઓ જૈન દુનિયા આતુરતાથી તપાસશે અને પ્રેમભાવે સ્વીકારશે આવી સસ્થાઓને ભીખ માગવી નહિ પડે ઉલટુ તેઓ પામે એટલી બક્ષીસો અને રકમો આવશે કે તેમને ના કહેવાનો સમય આવી લાગશે

એના સંચાલકો કેવા હશે?

આવી સંસ્થાના સંચાલકો માત્ર કેળવણીના જ નહિ એ સેવાભાવે અધ્યાપકનું સ્થાન લેશે એ કેળવણીની પ્રત્યેક ક્રિયાનો અભ્યાસ કરશે એ કેળવણીનું શાસ્ત્ર વિજ્ઞાન તરીકે કેમ ખીલવાય તેને માટે અહોનિશ ચિંતા કરશે ધનિક વર્ગમાંથી જે કેળવણીનું શાસ્ત્ર સમજતા હશે તે પણ એવી જ રીતે સંચાલક પદે આવશે

આવા વિદ્યાર્થીગૃહના નિયામક ખૂબ સદાચારી રહેશે એને વિદ્યાર્થીવર્ગ તરફ વાત્સલ્ય રહેશે એ પ્રેમપૂર્વક સર્વ વ્યવસ્થા કરશે વિદ્યાર્થી સાથે એનો પિતાપુત્રનો સંબંધ રહેશે એના તરફ વિદ્યાર્થીવર્ગની મમતા અને માન હશે તેવો સેવાભાવી આત્મા ગૃહસ્થ કરતાં વધારે પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન કરશે એ મધ્યમ કક્ષામાં પોતાનું સ્થાન લેશે એ મધ્યમ કક્ષા કેવી હશે તે આગળ જતાં સાધુસંસ્થાની વિચારણાને અંગે આવશે આ વિદ્યાર્થીગૃહો આ રીતે આવતા યુગમાં ખૂબ અગત્યનું સ્થાન ભજવશે

એવી સંસ્થામાં સર્વ વર્ગના બાળકો આવશે ત્યાં ધનવાન ગરીબનો ભેદ ટળી જશે સમાનભાવે ઉછરેલા બાળકો એ જ સમાનભાવ પોતાના જીવનમાં ઉતારશે નવયુગના ઉત્સાહ, ધૈર્ય અને દીર્ઘદર્શિતાના વાતાવરણમાં ઉછરી યુગધર્મની વિભૂતિથી વિભૂષિત થઈ એ નવીન વર્ગ નવયુગનો આદર્શ જૈન બનશે એનામાં ધર્મભાવના ઝળહળશે એનો ત્યાગ સેવાભાવનું રૂપ લેશે, એની શક્તિ શમનું લક્ષણ બતાવશે, એનો વ્યવહાર એને અનાસક્ત રાખશે અને એનો જૈનધર્મ તરફનો આદર્શ પ્રેમ વિવેકીને ખૂબ આનંદ આપશે નવયુગના જૈનના જે અનેક પ્રસંગો અત્રે બતાવવા પ્રયત્ન થયો છે તે આ સંસ્થામાંથી નીકળેલા વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રથમ આકાર લેશે અને પછી તેનો આજુબાજુ વિસ્તાર થશે

એ સંસ્થાના આત્મત્યાગી નિયામક આદર્શ રૂપ થશે અને તે કાર્ય માટે સેવાભાવે કામ કરનારા અનેક નરવીરો નીકળી આવશે અને તેઓ ઉપર જણાવ્યું તેમ મધ્યમ કક્ષાના વિભાગમાં ઉચ્ચ સ્થાન લેશે. તેમના કાર્યમાં મદદ કરનાર, અભ્યાસ કરાવનાર, સ્વચ્છતા જાળવનાર, વિશુદ્ધ વાતાવરણ જાળવનાર અનેક અનેક વિષયોના નિષ્ણાત પૃથક્ પૃથક્ કાર્યવાહકો તેમની સાથે મદદગારરૂપે જોડાશે અને આ રીતે એક અભિનવ તંત્ર સમગ્ર લક્ષ્યવેધી અને સેવાભાવને સર્વસ્વ માનનાર ઊભું થશે જેની સરખામણી કરવા યોગ્ય અત્યારે કોઈ સંસ્થા કે વ્યક્તિ નથી.

આવા ગૃહો ધીમે ધીમે કેળવણી આપનાર સંસ્થાનું રૂપ પણ લેશે, અનેક સંસ્થાઓ મળીને વિશ્વવિદ્યાલય પણ બનાવશે અને શાંતિથી કાર્યસાધક થઈ કેળવણીના પ્રશ્નનો નિકાલ કરશે. એના નિર્ણયોમાં સંકુચિત વૃત્તિને સ્થાન નહિ હોય.

કેળવણી કેવા પ્રકારની આપવામાં આવશે તે આગળ વિચારવાનું છે, પણ એક મુદ્દો ખાસ આગળ કરવામાં આવશે કે જ્ઞાનના માર્ગમાં કોઈ પણ પ્રકારનો અંતરાય કે ઉપઘાત ન થવો જોઈએ. એ આખા કેળવણીના પ્રશ્નને આગળ ચર્ચીશું ત્યારે એના જુદા જુદા આવિર્ભાવો દેખાઈ આવશે.

નવયુગના જૈનના ધર્મ સંબંધી વિચારો કેવા પ્રકારના થશે એ જાણવાની સર્વથી વધારે ઉત્કંઠા-જિજ્ઞાસા થાય તે સ્વાભાવિક છે. તેથી આપણે ધર્મક્ષેત્રને પ્રથમ હાથ ધરીએ. આ ધર્મક્ષેત્રની વિચારણા કરતાં નવયુગના કેટલાક મુખ્ય લક્ષણ બરાબર જણાઈ આવશે.

પ્રકરણ ૬ ઠ્ઠું

ચરણકરણાનુયોગ

નવયુગને એમ લાગશે કે હજારો સૈકાઓથી અત્યાર સુધી ધર્મ શબ્દની વ્યાખ્યા ખૂબ મહોરાઈ ગઈ છે. એને એમ લાગશે કે જે ધર્મે નય-દૃષ્ટિબિંદુઓના સિદ્ધાંત જૂદા કરી રાખ્યો, જેણે ન્યાયને એના અપૂર્વ સ્વરૂપમા બતાવ્યો, જેનો પ્રમાણવાદ અકાટ્ય ગણાયો, જેણે જ્ઞાનને અદ્ભુત રૂપ આપ્યું, જેણે ઊચામા ઊચી દશામા પણ જ્ઞાનને આત્મામા બતાવ્યો, જેણે કર્મ નિગોદ નિક્ષેપને અતિ ઉચ્ચ રીતે વર્ણવ્યા, જેણે વિશ્વવ્યવસ્થાને અનાદિ હોવા છતા પરિણેય સ્વરૂપ આપ્યું, જેણે આત્માની અનંત શક્તિ બતાવી, જેણે બુદ્ધિગ્રાહ્ય વિક્રમમાર્ગ સમજાવ્યો અને જેણે જગદ્વંદ્ય યતિમાર્ગ અને શ્રાદ્ધમાર્ગની પ્રરૂપણા કરી, જેના ભગવાનના સમવસરણમા આસ્તિક-નાસ્તિક, ભક્ત-વિરોધી, સેવક-સેવ્ય, ચક્રવર્તી અને ભિક્ષુક, બ્રાહ્મણ અને વૈશ્ય, ક્ષત્રિય અને શૂદ્ર પોષાણા, જેનો આખો માર્ગ અક્કલથી સમજાય તેવો, વિવેકથી ગળે ઉતરે તેવો, બાહ્યશુદ્ધિ અને અંતઃશુદ્ધિને સરખું સ્થાન આપનાર—તેની છેલ્લા થોડા સૈકાઓમા શી સ્થિતિ કરવામા આવી છે? એ ધર્મને મૂળ

સ્વરૂપે આત્મધર્મ સમજવાને બદલે જાણે અમુક ક્રિયા કરનાર ધર્મને અનુસરનાર હોય તેવું સ્વરૂપ અપાઈ ગયું એ આત્મધર્મને બદલે બાધર્મ થઈ ગયો જે ધર્મમાં વ્યક્તિગત આત્માને મોક્ષ જવાની યોગ્યતા હતી, જ્યાં બ્રાહ્મણ શૂદ્ર કે ગમે તે જાતિની વ્યક્તિ શાંતિ મેળવી આત્મધર્મને અજવાળતી, ત્યાં આ બધા જ્ઞાતિના ભેદ, ક્રિયાની મુખ્યતા, ધામધૂમ, જમણવાર અને ધમાલ ક્યાંથી દાખલ થઈ ગયા? આવા આવા અનેક પ્રશ્નો તેના મગજમાં ઊઠશે

ક્ષીરનીરનો વિવેક

એને એ ક્ષીરનીરનો વિવેક કરવા માંડશે એને એટલી કેળવણી મળી ચૂકી હશે કે એ પોતાનો સ્વતંત્ર અભિપ્રાય ગ્રંથો વાંચીને બાંધી શકશે અને ઇતિહાસ દ્વારા સર્વ ગૂંચવણો ક્યાંથી ઊભી થઈ અને કોણે ઊભી કરી એની એ સૂક્ષ્મ શોધ કરશે અને શુદ્ધ માગ-મૂળ માર્ગ-સનાતન માર્ગ ક્યાં છે તેનો એ વિવેક-પૂર્વક નિર્ણય કરવા માટે શોધખોળ કરશે

એને શોધખોળના સાધનો પ્રાપ્ત થશે નહિ પ્રાપ્ત થઈ શક્યા હોય તેવા સાધનો મેળવવા એ પ્રયત્ન કરશે મોટી સંખ્યાના વિદ્વાનો સનાતન માર્ગ અને વચ્ચેના વખતમાં પેસી ગયેલા વિગતોની શોધખોળ પ્રેમભાવે શોધકદૃષ્ટિએ જિજ્ઞાસાભાવે કરશે

આ મૂળ માર્ગની શોધમાં એ અનેક લેખો વગેરે સાધનોનો ઉપયોગ કરશે, પણ એનો મુખ્ય આધાર મૂળ ગ્રંથો ઉપર રહેશે પ્રભુએ કહેલી અને ગણધરોએ ગૂંથેલી તથા ત્યાર પછીના પ્રભાવ-શાળી પુરુષોએ સંગ્રહી રાખેલી વિશિષ્ટ વાણી જેમાંથી વાંચી શકાય નહિ એ વાત તેને ગળે નહિ ઊતરે જૈન ધર્મના મૂળ સિદ્ધાંત એના અસલ સ્વરૂપમાં જમાનાની અસર વગર સનાતન સ્વરૂપે

त्याथी ज मळी शके एवो एनो दृ निर्णय रहेशे एनी टी।एओ वगेरे उपर युगनी असरो क्या क्या थई छे ते ए बराबर जोई शकशे ए दृष्टिना के चौद पूर्व भूलाई गया ते माटे दिलगी थशे पण पूर्व काळनी प। विद्याने ए मूळ स्वरूपे निहाळवा अस्खलित प्रयास करी विश्वने चकित करे एवा रहस्यो नीतारी काढशे

अत्यार सुधी प्रसिद्ध थयेला आगमोने एना संबधमा युरोपना ज्ञानरोनी शोधखोळोने अप्रसिद्ध रहस्य ग्रथोने, चरित्रोने ए खूब उथलावशे अने प्रत्येक विषय पर नवीन प्रकाश पाडशे

एनो खरो रस अनेकातवादने एना यथार्थ स्वरूपे रजू करवामा रहेशे ए वाचनी झीणी कोटिओमा झीणवटथी उतरशे अने दुनियाने शाति अहिंसा अने ख। स्वराज्य — आत्मराज्यना झरणा भरी भरीने पाशे

एने देखाशे के वच्चेना वखतमा जैन जनता खूब अध कारमा उतरी गई छे एने लागशे के क्रिया मार्ग उपर अणघटतो वधारे पडतो भार मूकायो छे क्रियानु उपयोगीपणु ए जरूर स्वीकारशे पण क्रियाने ए साधनरूप छे एम समजशे अने एने जैन दर्शननी इति कर्तव्यतानी कक्षामा कदी नहि मूके साधन धर्मोने ए यथास्थित स्थान आपशे पण मार्गभेद एने सूचवी नहि दे ए मार्गभेदना मतभेदने वधारे पडतु स्थान नहि आपे अने तेम करवु ते ज जैनना मूळ सिद्धातने अनुरूप छे एम बताववा ते अनेक आधारो रजू करशे अत्यारे अमुक तिथिए अमुक पदार्थ-लीली वनस्पति वगेरे न खानार के जिनपूजा करनार के रात्रिभोजन न करनार अथवा कदमूळ न खानार — मुख्यतया आ चार नियम जाळवनार जैन छे अने एम न करनार जैन

નથી એવી વ્યાખ્યા એને માન્ય નહિ થાય એ ત્યાગધર્મને ખૂબ પોષણ આપશે અને તેટલો ત્યાગ કરવો એ જૈન ધર્મનું પરમ રહસ્ય છે એમ તે બતાવશે એને આખો મૂળ માર્ગ જોતા ઐતિહાસિક નજરે લાગશે કે જૈન ધર્મના નીતિવિભાગનું આખું ચણતર અહિંસા, સંયમ અને તપ પર થયેલું છે એને અહિંસાની ખૂબ તાનાવેશી લાગશે એને જે હાસ્યાસ્પદ રૂપ અપાય છે તેને બદલે એ વૈજ્ઞાનિક રૂપ આપશે સંયમને ઉચ્ચ આસને બેસાડશે અને તપના ગુણ ગાશે, પણ એ જૈન ધર્મનું સર્વસ્વ છે એમ એ કદી નહિ માને એના તરફ પૂર્ણ પ્રેમ રાખી એને જીવવા એ પ્રયત્ન કરશે, પણ એનું મુખ્ય લક્ષ દ્રવ્યાનુયોગ તરફ રહેશે એ જૈન ધર્મના પ્રત્યેક નિયમનો અભ્યાસ અને વર્તન કરશે એને પ્રત્યેક નિયમોનું પૃથક્કરણ કરતા આવડશે એ લાભાલાભની તુલના કરશે એ દેશકાળના સૂત્રોને વ્યવહારુ રીતે લાગુ પાડશે અને એ એમા અટવાઈ નહિ જાય

આ દેશકાળના સૂત્રને જરા ખુલાસાની જરૂર છે એને જૈન દર્શનના ચરણકરણનો અભ્યાસ કરતા જણાશે કે વિધિ કે નિષેધને જૈન દર્શનમા સ્થાન નથી એકાંતની જ ત્યાં પોષણા ન હોય ત્યા અમુક આમ જ કરવુ જોઈએ કે અમુક આમ ન જ કરવુ જોઈએ એવો નિશ્ચય ન હોઈ શકે એને શાસ્ત્રમાં માલૂમ પડશે કે પ્રત્યેક ક્રિયા કરતા પહેલા લાભાલાભની તુલના કરવાની હોય છે જે કાર્યમા લાભ વિશેષ અને હાનિ ઓછી તે વ્યક્તિગત દૃષ્ટિએ તેને કરવા યોગ્ય આ એક મુદ્દાનો ચરણકરણનો સિદ્ધાંત

દેશકાળની નજરથી વિવેક

બીજો સિદ્ધાંત દેશકાળને અનુસરી નિર્ણય કરવો એ બાબતની પરવાનગી એની નજરે જૈનદર્શન આપે છે એમ તે

મનશે એ જ વસ્તુને એનું બરાબર સ્થાન આપશે કોઈ વાત નહિ બને તો તે ... સમય તરીકે અને લાગ ... માનવાના આ યુગમાં રહેવું ... ને (જૈન) કોઈનો અવકાશ ન આવે ... નો ખાસ કરીને ... એને એમ લાગે ... પોતાનામાં નામના ... અને અન્ય કોઈ હોય તો ... બનાવવા જોઈએ તો અને એ પોતાની ફરજ સમજશે ... પોતાના ધર્મ સમજ્યા અને ગચ્છધર્મ—સમષ્ટિહિતને ધર્મ માટે ... કોઈ ... નહિ તેથી એ પ્રસંગ જોઈ આપી ... સંસ્થાને તોડી પાડવા પ્રયત્ન કરે અને ... તેમ કરતા એ ... નિયમને તોડે છે એમ તે માનશે નહિ ... યુગો ... આદેશ અને ... વચનો તરજવાની બાબત બનાવેલી હોવાથી તેના મગજનું સમાધાન થઈ જશે

તેવી જ રીતે બહાર નીકળવામાં અને દરવાજાઓ ... કાય એ તજી નહિ દે તો પણ એ સમજશે કે અમુક સમય એવો હતો કે ઘરને વિશેષ બારીબારણાં રાખવાં એ જાનમાલને જોખમમાં મૂકવા જેવું ગણવામાં આવ્યું હોય અત્યારના આરોગ્યના નિયમ પ્રમાણે બારીમાં પણ વધારે રાખવામાં આવે તો તેથી જૈન ... એવું તેને કદી લાગશે નહિ અને તેમ તે માનશે નહિ ... વખતની અવ્યવસ્થાના નિયમો ... બાબતમાં લાગુ ન પડે એમ ...

એનામાં એટલો વિવેક આવશે ને અતિથિપૂજન ગુણપક્ષપાતીત્વ આદિ નિ... તેવા છે જ્યારે અમુક નિયમો અમુક હોય છે યુગે યુગે સંહિતા બદલાય સમાચારી બરાબર બદલી છે એમ

અને દેશકાળ-સમયધર્મ એ જૈન ધર્મનું આવશ્યક અંગ છે એમ તે સમજશે એટલું જ નહિ પણ એમ ન સમજનાર જૈન ધર્મના સામાન્ય મુદ્દાને કે રહસ્યને સમજી શક્યા નથી એમ તેને લાગશે. એનામાં વળી વિશેષ વિવેક એટલો આવશે કે ચર્ચા કરી સમજવા પ્રયત્ન કરશે, દેશકાળના નિયમને લાભાલાભની તુલનાને કસોટિ ઉપર ચઢાવશે અને પોતાનો અભિપ્રાય ફેરવવા આતુર રહેશે.

ચુસ્તપણાની સ્વતંત્રતા

ટૂંકામાં કહીએ તો ચુસ્તપણું — ચારિત્ર અને ક્રિયામાં એ સર્વને છૂટછાટ આપવા ઉત્સુક હશે અને છતાં તે સ્વચ્છંદતાને કદિ નહિ સ્વીકારે. જ્યાં સુધી બને ત્યાં સુધી સનાતન માર્ગના સિદ્ધ માર્ગોને અનુસરવા એ આગ્રહ રાખશે, પણ કોઈને વિચારપૂર્વક અન્ય માર્ગે પોતાની સિદ્ધિ સાધતો તે જોશે તો પણ તેથી સાધનધર્મના સંબંધમાં તેની સાથે તે વિરોધ નહિ કરે અથવા તેને ઉખેડી ફેંકી દેવાનો અજનમાર્ગ કદી અખત્યાર નહિ કરે.

એ મુખ્ય આધાર દૃષ્ટિબિંદુ ઉપર જ રાખશે. દાખલા તરીકે એ લજ્જાળુપણાના ગુણોમાં જરૂર માનશે, પણ છોકરી મોટી હોય, તેને નવરાવવાની જરૂર હોય છતાં માબાપ ઘેર એ કામ તેનાથી થાય નહિ એવી લજ્જામાં તે નહિ માને. એ પાપથી લજ્જા પામશે, પણ એના બાપદાદાના લજ્જા સંબંધીના ખ્યાલો અને તેના ખ્યાલોમાં જમીનઆસમાન જેટલો તફાવત પડી જશે અને છતાં તે જૈન મટી જાય છે એવું તેને લાગશે નહિ. અને કોઈ તેને તેમ મનાવવા પ્રયત્ન કરે તો તે વાત ઉપર તે વિચાર જરૂર કરશે, પણ અમુક સ્થાનેથી આવે છે માટે તે આંખો મીંચીને સ્વીકારી લેશે નહિ. દરેક બાબતમાં તે મૂળ આશય

નશે એ દરક વસ્તુને એનુ યથાયોગ્ય સ્થાન આપશે કોઈ
ન નહિ એમે તા તે ચર્ચા કરો દાખના તરીકે અને લાગશે
માર્ગાનુસારીના છઠ્ઠા ગુણમા કહ્યુ છે કે તે (જૈન) કોઈનો
વણવાદ ન મોને રાજાદિ નો ખાસ રીને' છતા એને એમ
ગે કે પોતાનામા તાકાત આવડત અને અભ્યાસ હોય તો રાજાને
ના યથાસ્વરૂપમા બનાવવા જોઈએ તો આને એ પોતાની ફરજ
મજશે, એ પોતનો રાષ્ટ્રધર્મ સમજશે અને રાષ્ટ્રધર્મ–સમષ્ટિહિતને
ર્મ સાથે કી વિરોધ હોઈ શકે નહિ તેથી એ પ્રસગ જોઈ
ાખી જ્ઞાતિ સંસ્થાને તોડી પાડવા પ્રયત્ન કરશે અને છતા તેમ
ના એ ધર્મના નિયમને તોડે છે એમ તે માનશે નહિ
 જ ગુણો પૈકી ૨૨મા અદેશ અને અકાળ ચર્યાને તજવાની
ાસત બનાવેલી હોવાથી તેના મગજનુ સમાધાન થઈ જશે

તેવી જ રીતે બહાર નીકળવાના અનેક દરવાજાવાળા ઘરને
હોય એ તજી નહિ દે તો પણ એ સમજશે કે અમુક સમય
એવો હતો કે ઘરને વિરોધ બારીબારણા રાખવા એ જાનમાલને
મગનડમા મૂકવા જેવુ ધારવામા આવ્યુ હોય અત્યારના આરોગ્યના
નિયમ પ્રમાણે બારીબારણા વધારે રાખવામા આવે તો તેથી જૈન
મટી જવાશે એવુ તેને કદી લાગશે નહિ અને તેમ તે માનશે
નહિ મુસલમાની રાજ્ય વખતની અવ્યવસ્થાના નિયમો આ
કાળમા આવી બાબતમા લાગુ ન પડે એમ તે માનશે

એનામાં એટલો વિવેક આવશે કે તે માનશે કે ઇંદ્રિયદમન,
અતિથિપૂજન ગુણપક્ષપાતીત્વ આદિ નિયમો સર્વ કાળમાં લાગે
તેવા છે જ્યારે અમુક નિયમો અમુક યુગને માટે જ લાગે તેવા
હોય છે યુગે યુગે સહિતા બદલાય છે જૈન દૃષ્ટિએ યુગે યુગે
સમાચારી બરાબર બદલી છે એમ તે ઇતિહાસથી જોઈ શકશે

અને દેશાનુસાર-સમયધર્મ એ જૈન ધર્મનું આવશ્યક અંગ છે એમ તે સમજશે એટલું જ નહિ પણ એમ ન સમજનાર જૈન ધર્મના સામાન્ય મુદ્દાને હજુ સમજી શક્યા નથી એમ તેને લાગશે. એનામાં વળી નિર્ભય વિવેક જેટલો આવશે કે ચર્ચા કરી સમજવા પ્રયત્ન કરશે, દેશકાળના નિયમને લાભાલાભની તુલનાને કસોટિ ઉપર ચઢાવશે અને પોતાનો અભિપ્રાય ફેરવવા આતુર રહેશે.

ચરણકરણની સ્વતંત્રતા

ટૂંકામાં કહીએ તો સમ્યક્ત્વ—શ્રદ્ધા અને ક્રિયામાં એ સર્વને છૂટછાટ આપવા ઉત્સુક હશે અને છતાં તે સ્વચ્છંદતાને કદિ નહિ સ્વીકારે. જ્યાં સુધી બને ત્યાં સુધી સનાતન માર્ગના સિદ્ધ માર્ગોને અનુસરવા એ આગ્રહ રાખશે, પણ કોઈને વિચારપૂર્વક અન્ય માર્ગે પોતાની સિદ્ધિ સાધતો તે જોશે તો પણ તેથી સાધનધર્મના સંબંધમાં તેની સાથે તે વિરોધ નહિ કરે અથવા તેને ઉખેડી ફેંકી દેવાનો અજૈનમાર્ગ કદી અખત્યાર નહિ કરે.

એ મુખ્ય આધાર દૃષ્ટિબિંદુ ઉપર જ રાખશે. દાખલા તરીકે એ લજ્જાળુપણાને ગુણોમાં જરૂર માનશે, પણ બૈરી માંદી હોય, બાળકને નવરાવવાની જરૂર હોય ત્યાં માબાપ એમ એ કામ તેનાથી થાય નહિ એવી લજ્જામાં તે નહિ માને. એ પાપથી લજ્જા પામશે, પણ એના બાપદાદાના લજ્જા સંબંધીના ખ્યાલો અને તેના ખ્યાલોમાં જમીનઆસમાન જેટલો તફાવત પડી જશે અને છતાં તે જૈન મટી જાય છે એવું તેને લાગશે નહિ. અને કોઈ તેને તેમ મનાવવા પ્રયત્ન કરે તો તે વાત ઉપર તે વિચાર જરૂર કરશે, પણ અમુક સ્થાનેથી આવે છે માટે તે આંખો મીંચીને સ્વીકારી લેશે નહિ. દરેક બાબતમાં તે મૂળ આશય

અને વર્તમાન દેશકાળને બરાબર તોળને અને સમયધર્મને પિછાની તે અનુસાર પોતાનુ વતન તેની નજરે ધર્મ માર્ગ નાગશે ત્યા ગોઠવશે

એ પ્રત્યેક ગુણોની પરસ્પર અસર કેવી થાય છે તેની ખૂબ ચર્ચા કરશે લજ્જાવાનને દયાળુ ગણ્વુ હોય દીર્ઘદર્શીને અધિકારી વર્ગની ઉચ્છખનતા ઉઘાડી પાડવી હોય, સૌમ્ય માણસ રાજકારણમા ભાગ લે ત્યા રાષ્ટ્રહિત જાળવવામા કેવા પ્રકારની શાંતિ રાખવી જોઈએ વગેરે આખો નવીન વિચારણામાર્ગ ઊભો કરી એ પ્રાચીન બાબતોને એના વર્તમાન આકારમા બરાબર ગોઠવશે ટૂકામા કહીએ તો વર્તનના ગુણોને એ તદ્દન નવીન આકાર આપશે અથવા જૈન પરિભાષામા કહીએ તો મૂળ બાબતોને અનુરૂપ એ આખી સમાચારી નવીન રૂપે ઘડશે આમા મૂળ મુદ્દાને વિરોધ ન આવે અને વર્તમાન યુગમા જૈન પ્રજા પરસ્પર અવિરોધે ત્રણે વર્ગ સાધી શકે એ એનુ સાધ્ય અવશ્ય રહેશે, પણ પરિસ્થિતિ એટલો પલટો પામી જશે કે ઉપરચોટિયા સમજનારને એમા ધરમ ઉથલાઈ જતો દેખાશે

આ તો ચારિત્રના શરૂઆતના માર્ગાનુસારીના ગુણોને અંગે વાત થઈ એની અંદરના વિચારણાના સાધનો અને મુદ્દાઓ ધ્યાનમા રાખીને આગળ એ શ્રદ્ધામાર્ગમા પણ મોટો ફેરફાર કરી બતાવશે એ ફેરફારની દિશાઓનુ નિરૂપણ આગળ થશે

ચરણની સાથે કરણની વાત પણ અહીં કરી નાખીએ કરણ એટલે ક્રિયા-અનુષ્ઠાન એને અંગે નવયુગનુ વલણ કેવા પ્રકારનુ રહેશે તે ભારે અગત્યનો સવાલ છે ભારે અગત્યનો ખરો સવાલ તો દ્રવ્યાનુયોગનો છે જે તરતમા જ હાથ ધરવાનો છે પણ ક્રિયાને એટલુ મહત્ત્વ અપાયુ છે કે આ જમાનાના

માણસોને એ નવ ન વધાર ઉપયોગી લાગે તે બનવાજોગ છે એ સવાલને પણ સાથે સાથે જ અવનાકી જઈએ

ક્રિયા અનુષ્ઠાનની ઉપયોગીતા નવયુગ જરુર સ્વીકારશે એ દ્રવ્યપૂજન, આવશ્યક, પૌષધ, સામાયિક આદિ સર્વ ક્રિયાઓને યોગ્ય સ્થાન આપશે જે અધિકારીને એમાં રસ પડે તેને તે કરવા દેશે પણ એ ક્રિયાને સર્વસ્વ નહિ માને માત્ર ક્રિયા કરે તે જ જન થઈ શકે એવી તેની માન્યતા નહિ થાય એ અનવૃત્તિની સુધારણામાં વિશેષ માનશે દ્રવ્યપૂજનમાં ચાર કલાક ગાળી દુકાને જઈ ૯૭ ટકા વ્યાજ લેના તે તે પ્રભુસ્તવનને માનનાર નહિ ગણે એની ભાવના વધારે સક્રિય સ્વરૂપ ધારણ કરશે

કર્મયોગમાં સેવાનું પ્રાધાન્ય

એનો કર્મયોગ સેવાનું સ્વરૂપ લેશે એ દીન, અનાથ, દુખીની સેવા કરવામાં સક્રિય કર્મયોગ માનશે એ માતાની માવજત, પ્રસૂતિમાં પીડાતી સ્ત્રીની સુવાવડમાં માનશે એ સુન્દર આરોગ્ય ભવનો, દવાખાનાઓ, વાચનાલયો, અનાથાલયો, ઉદ્યોગમંદિરો, વિદ્યાર્થીગૃહો, વિધવામંદિરોની સેવા કરવામાં પોતાનું કર્તવ્ય સમજશે એ પોતાના સુખ સગવડ કે આરોગ્યની દરકાર કર્યા વગર જનતાની સેવા બને તેટલી નિસ્વાર્થ દૃષ્ટિએ કરવામાં ક્રિયાયોગ માનશે જનતાને જ્યાં જ્યાં સેવાની જરૂર જણાય ત્યાં ત્યાં એ દોડી જશે અને ખડે પગે હાથ બજાવશે એનો ક્રિયામાર્ગ તદ્દન જુદુ સ્વરૂપ લેશે એ બેસી રહેવામાં, આળસુની જિંદગી ગુજારવામાં, કુથલી કરવામાં, આધાર વગરની વાતો કરવામાં નહિ માને, પણ વ્યવહાર વિવેકવાળી ક્રિયા કેની રીતે કરવી તેની સમજણપૂર્વક એ પોતાનુ કાર્યક્ષેત્ર શોધી લેશે

એને ચાલુ ક્રિયા તરફ અરુચિ કે દ્વેષ નહિ થાય પણ એ ક્રિયામાં જે બાહ્ય ધામધૂમ અને આગ ભભકા ખાય છે તે એને રૂચશે નહિ સાદાઈ અને એકાગ્રતાને એ વધારે સ્થાન આપશે પોતાના કાર્યમાંથી એ અવકાશ મળશે તો એ પૂજન આદિ જરૂર કરશે પણ એને સેવાભાવમાં એની લય લાગશે કે એની સાથે વિરોધ થતો હોય ત્યારે એ સેવાભાવને પ્રાધાન્ય આપશે

બાહ્ય ક્રિયારુચિવાળા લોકો મોટા પાયા ઉપર વરઘોડા ચઢાવવામાં ધર્મનો ડંકો વાગતો જોઈ શકે છે તે એને નહિ રૂચે એને એ બાહ્ય ધામધૂમ વર્તમાનયુગમાં બીનજરૂરી લાગશે આખી કોમ કચરાઈ જતી હોય અને એક બાજુએ મિષ્ટાન્નમાં હજારો રૂપિયા ખરચાતા હોય અથવા પ્રેમી ભક્તો લાખો રૂપિયા ખરચી હીરાજડિત મુકુટકુંડળ ઘડાવતા હોય એમાં એને પ્રત્યક્ષ વિરોધ દેખાશે જ્યારે દેશમાં ધનધાન્યની સમૃદ્ધિ હતી જ્યારે દૂધ વેચવું પાપમય ગણાતું હતું જ્યારે ચાર માસની કૃષિ કે વ્યાપાર એક વર્ષની આજીવિકા આપતા હતા તે વખતે એવી ધામધુમનું સ્થાન કદાચ સમજી શકાય પણ વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં તો રીતસરના નિર્વાહ માટે મોટો પ્રયાસ કરવો પડે છે ત્યાં એ ધામધૂમને સ્થાન જ ન હોઈ શકે એમ તે માનશે એના ઇતિહાસના જ્ઞાનથી એ બતાવી આપશે કે હિંદના સુ[illegible] પણ એ બાહ્ય ધામધૂમો ધર્મના મૂળને સડાવ[illegible]

ટૂંકામા કહીએ તો નવયુગનો કર્મયોગ તદ્દન જુદો આકાર લેશે એનુ ધ્યેય સેવા ઉપર રહેશે અને અન્યના ઉદ્ધારમા એ સ્વપ્રગતિ જોશે એની વિચારણા પોતાના જીવનને પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે અન્યને ઉપયોગી કરવા તરફ વિશેષ થશે અને તે તેનું કાર્યક્ષેત્ર બનશે એની ક્રિયા અને એનુ અનુષ્ઠાનકર્મ સેવાના ધોરણ પર તદ્દન નવીન માર્ગે વહેશે એ અનેક માર્ગો આગળ વિચારવામા આવનાર છે

આ પ્રમાણે ચરણકરણાનુયોગ પ્રત્યે નવયુગનુ વલણ શુ રહેશે તે વિચાર્યુ એ જૈનધર્મના ત્રણ મૂળ અંગોને કેવી રીતે પોષશે તે હવે વિચારી જઈએ

પ્રકરણ ૭ મુ

અહિંમા

જૈનધર્મના મૂળ અંગો ત્રણ અહિંમા સંયમ અને તપ એ ત્રણેને અંગે નવયુગનુ વલણ કેવુ રહેશે તે ખાસ વિચારવા જેવુ છે આખી જૈન નીતિ વિષયનો પાયો આ ત્રણ મુદ્દા પર છે પછી એમાથી શ્રાદ્ધધર્મ યતિધર્મ આગળ આવે યોગના માર્ગો જેનાય અષ્ટાંગયોગ વગેરે આવે અને વ્રત પચ્ચખ્ખાણ સર્વનો સમાવેશ થાય ટૂંકામા કહીએ તો જૈન આચાર શાસ્ત્ર (Ethics) નો કુલ મુદ્દો આ ત્રણ શબ્દ પર નિર્ભર રહે છે આ ત્રણ મુદ્દા વિચારવાથી ઘણી અગત્યની બાબતના વહેણ વિચારાઈ જશે

અહિંમા

નવયુગની આખી સમાજરચના અહિંસાના ધોરણ ઉપર રચાશે અહિંસા વ્યક્તિગત ધર્મ હોવા ઉપરાંત રાષ્ટ્રધર્મ થશે મનુષ્ય સંહારના સાધનો જેમ બને તેમ ઘટાડતા જવા વિ— જ્ઞાનનો ઉપયોગ વધ માટે ન કરતા મરક્ષણ માટે કરવો અને પરસ્પર વિરુદ્ધ જતા સ્વાર્થોના સંઘટ્ટનો થાય ત્યારે પતાવટથી લવાદીથી નિકાલ લાવવાનુ ધોરણ સ્વીકારાશે મનુષ્યદયા પૂરતુ

તો પ્રાગતિક કાર્ય સમસ્ત વિશ્વ સ્વીકારશે એ લડાઈથી કંટાળી જશે, લડાઈના પરિણામો લડાઈના વર્ષોથી પાંચ દશ પંદરગણા વર્ષ સુધી ચાલે તો પણ પૂરા થતા નથી અને જીતનાર પણ હારનાર થી વધારે કફોડી સ્થિતિમા આવે છે, એ જોયા પછી વિશ્વ મહાસંહારક યુદ્ધમા ઝંપલાવતા ખૂબ વિચાર કરશે રાષ્ટ્રભાવના વિશ્વબંધુત્વનુ રૂપ લેતી જશે અને તે કાર્યને હિંદનો રાષ્ટ્રવિધાતા ધાર્મિક સાથે વ્યવહારુ સ્વરૂપ આપી જશે

આ તો મનુષ્યનાશ પૂરતી અહિંસાની ઉપયોગિતા થઈ, પણ નવયુગ એને જનાવર પશુપક્ષીની કોટિ સુધી બનાસર લઈ જશે અને આરોગ્ય સ્વચ્છતાના અભ્યાસ અને વ્યવહારથી નાની જીવાતોની ઉત્પત્તિના સ્થાનો ઉપર મોટી અસર કરશે

એ ખોડા ઢોર માટે પાંજરાપોળ કરશે તો તદ્દન નવીન ઢબે, અર્વાચીન મુદ્દાઓ ઉપરાંત અર્થશાસ્ત્રની દૃષ્ટિને પણ તેમા સ્થાન આપશે પાંજરાપોળમા આવેલ ઢોર ઉપયોગીપણામાથી હમેશને માટે બાતલ થાય છે એ વાતને તે નહિ સ્વીકારે, પણ પાંજરાપોળને તદ્દન નવી ઢબે આદર્શ સંસ્થા બનાવશે ત્યા સેવાભાવી દાક્તરો, વેટરનરી સર્જનો કામ કરશે, તેમા મોટી ડેરીઓ ખૂલી કરવામા આવશે અને અનેક અપંગ અશક્ત માંદા જીવોને પોષવામા આવશે અને છતા પાંજરાપોળો પોતાના પગ ઉપર જ ઊભી રહે તેવી તે કરશે

મનુષ્યદયા માટે માંદાની માવજત, પ્રસૂતિગૃહો દવાખાના, હોસ્પિટલ આરોગ્યભવનો એ નવયુગના મંદિરો બનશે એમા કામ કરી સેવા કરવી એમા પોતાનો ધર્મ સમજશે અને એવાં ગૃહો-સ્થાનો અનેક આકારમા ખૂબ સંખ્યામા વધશે અને ત્યા આદર્શ અહિંસાના જીવતા સ્વરૂપો નજરે પડશે

એ ઉપ ાન્ત વિચારક્ષેત્રમા અહિંસા સક્રિય રૂપ લેશે કોઈની લાગણી દુ ખાવાય નહિ અર્થ વગ ની જાહેર ટીકા થાર નહિ નિંદાકુથળીમાં સમય ગળાય નહિ — એવા અનેક વિચારોનો સક્રિય સ્વરૂપે વ્યવહાર થશે અહિંસાના આખા વિષયને અનેક પ્રકારે ચર્ચવામા આવશે, સ્વદયા પ ર્યા વિચારાશે, અનુબંધ દયા અને અંત ના આશયોનુ પૃથક્કરણ કરવામા આવશે, વિશેષ લાભાલાભની તુલના કરવામા આવશે અને અહિંસાને એના અનેક સ્વરૂપમા બહલાવી એ જૈનનો માનીતો વા મો ઠરશે અને તેનો સંદેશ જૈન ગૃહોમા જ નહિ પણ સાર્વત્રિ થઈ દેશેદેશ અને ગામેગામ પહોંચશે અને તે કાર્ય કરવામા નવયુગનો જૈન ખૂબ રસ લેશે

અહિંસા નવયુગમાં સ્થૂળ અને માનસિક બન્ને રૂપ લેશે એનો અવકાશ વધત જતા વધતો જ જશે એના ઉપર ચર્ચાઓ પણ અતિ ઝીણવટથી થશે એના પૃથક્કરણમા સ્વરૂપસ્યા અને અનુબધ યાને યોગ્ય સ્થાન મળશે અને એના પ્રત્યેક વિષયમાં મૂળ આશય શાસ્ત્રકારોનો શો હતો તેની શોધખોળો જગત સ મુખ રજૂ કરવામા આવશે અહિંસા પરમો ધર્મ ક્યા નો છે કેટલો જૂનો છે એનો આખો ઇતિહાસ રજૂ કરવામા આવશે એમા જૈનોએ અને બૌદ્ધોએ ભજવેલા ભાગની વિગતો તારવવામા આવશે અને બૌદ્ધધર્મ ત્યાર પછી અમુક અશો કેમ ફરી ગયો તેના કારણો રજૂ કરવામા આવશે વેદમા અસલ હિંસા નહોતી ક્યારથી દાખલ થઈ, શા માટે દાખલ થઈ એને ઠેકાણે લાવવા જૈન અને બૌદ્ધદર્શને કેવા પ્રયાસો કર્યા અને ભોગો આપ્યા તે સપ્રમાણ રજૂ કરી વિનીતભાવે નમ્રતાપૂર્વક દુનિયાને ચકિત કરે તેવી પદ્ધતિએ સુંદર કાર્ય અનેક દિશાએ અહિંસાના પ્રચાર અર્થે થશે અને પ્રાચીન સર્વ દર્શનોને તે સમ્મત છે એમ બતાવી અહિંસાને મુખ્ય સ્થાને બેસાડવામા આવશે

આ સર્વ બાબતોમા અન્યની લાગણી ન દુખાય તેવી પદ્ધતિ સ્વીકારવામા આવશે લાગણીના આઘાતને હિંસા માનવામા આવશે સમજાવટથી, દલીલથી યુક્તિથી નિખાલસપણે અહિંસાની વાતને એવી વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ રજૂ કરવામા આવશે કે અત્યારે માંસાહારી પ્રજા છે તેનો મોટો ભાગ સ્વય પ્રેરણાથી માંસનો ત્યાગ કરી દેશે અત્યારે જે વાત સ્વપ્ન જેવી ખ્યાલી લાગે છે તેને આવતો યુગ વ્યવહારુ આકારમા આત્મભોગ, અભ્યાસ અને સમજાવટની કુનેહથી સિદ્ધ કરી બતાવશે અનેક પ્રયત્નોને પરિણામે અહિંસાને બહુ ઉચ્ચ સ્થાન નવયુગમા મળશે અને તેના પ્રેરક તરીકે નવયુગના જૈનને પોતાના જીવનનું સાફલ્ય કરવાનુ માન મળશે

નવયુગ ધર્મ નેમની આક્ષેપક ચર્ચા કરશે નહિ એમ કરવામા એના અહિંસાના ધોરણને ક્ષતિ ઉપજતી લાગશે એ પરમતસહિષ્ણુતા બરાબર ખીલવશે છતા એ સહિષ્ણુતા સાથે અહિંસાનો વિચાર વિશ્વને પા ણે બાનવામા તેને વિરોધ નહિ લાગે, વાંધો નહિ આવે અને તે પોતાના અહિંસ- ભાવને પોષી સર્વદર્શનને યોગ્ય માન આપી અહિંસાને સર્વગ્રાહી અને ધ ગધ્યુ કરી શકશે અહિંસાના વિષયની અનેક દિશાઓ છે, તેના મુદ્દા અત્રે ચર્ચ્યા છે વધારે બારીક વિગતો એ મુદ્દા પ થી ક પી લેવી

મુદ્દાની વાત એ છે કે અહિંસા અત્યારે માત્ર જૈનનો જ ધર્મ છે અને અ પાસે અન્યનો પણ ધર્મ છે એવી પરિસ્થિતિ થઈ રહી છે, તેને બદલે અહિંસા સાર્વત્રિક થતી જશે અને તે કરવાની યોજના અને અમલ જૈનને હાથે થશે અને અહિંસાનો પ્રસાર તે જૈન ધર્મનો પ્રસાર છે એમ દુનિયા સ્વીકારશે આ અતિ વિકટ કાર્ય નવયુગ કરશે એ અહિંસાના સિદ્ધાતને

ઉપાશ્રયમા કે જૈનોના ઘરોમા ગૂગગાવી નહિ નાખે પણ એનું વ્યવહારુ સ્વરૂપ રજુ કરી દુનિયાને ગજે ઉતા શે

અહિંસાને અગે જૈનોના સબધમા જે ખોટી મમજુતી અત્યત્ર ફેલાવવામાં આવેલી છે તેમને માકડ ચાચડના પોષનારા માનવામા આવે છે, તેઓને ગ ાંડા ગણવામા આવે છે તે સર્વ નવયુગનો જૈન દૂર કરશે એમા એ ભારે કુનેહ બતાવશે સમજાવટના પ્રયોગો સ્વચ્છતાના સિદ્ધાતો, સુઘડતાના નિયમો વગેરેનો એ આરોગ્યની દૃષ્ટિએ એવો સુદર ઉપયોગ કરશે અને સામાન્ય બાબતોને એ નવયુગમા એવુ સુંદર રૂપ આપશે કે અત્યારે ટીકાપાત્ર થતા કોમ અને વગોવાતો ધર્મ વિવેકના ઉચ્ચ સિંહાસન પર એ શે અભ્યાસ, મૈત્રીભાવ આવડત ્દાના અને ચીવટને પરિણામે અહિંસાના માનવતા આદર્શને માનવ-જાતિનો આદર્શ બનાવવાનું કાર્ય સહુ ગ ભીરતાથી સીફતથી અને અતરની ઉર્મિથી કરશે અને જગત તેને યોગ્ય આકારે આનદ-પૂર્વક વધાવી લેશે

પ્રકરણ ૮ મુ

સંયમ

સંયમનો વિષય વધારે અગત્યનો છે સંયમની શ્રેણીઓ સંખ્યાબંધ છે અને અધિકારી યોગ્યતા પ્રમાણે તેમાં ભાગ લેશે

સામાન્ય કક્ષાના માણસો — જૈનો પણ માર્ગાનુસારીના ગુણોને દેશકાળ યોગ્ય ફેરફાર સાથે બહુ પ્રેમથી સ્વીકારશે એનો પ્રથમ ગુણ ન્યાયસંપન્ન વિભવનો છે, એ વાત તરફ ઘણી ઉપેક્ષા થઈ હોય એમ તેને લાગશે જૈન નામ ધરાવનાર અપ્રમાણિકપણે ધન પેદા કરવાનો સંકલ્પ પણ ન કરે એમ નવયુગનો જૈન માનશે પોતાનો હક્ક ન હોય તેવા ધનની લાલચને લાત મારતા તેને આવડશે જે ધન કમાતા આત્મા વેચવો પડતો હોય તેને તજવાની શક્તિ તેનામા અભ્યાસથી ને વિચારણાથી આવશે એને ખાતરી થશે કે જૈન નામ ધરાવનારથી કદી અનીતિને માર્ગે પેટ ભરાય નહિ એને મોગ વૈભવ ભોગવવાની લાલસા નહિ થાય, પણ ચાલુ ભરણપોષણ માટે પણ અન્યાયનો માર્ગ એ કદિ નહિ લે એને એમ લાગશે કે એ ગુણ તો ખાસ હોવો જ જોઈએ એ કરવામાં કોઈ વિશેષ કર્યો હોય તેવું તેને લાગશે પણ નહિ

તદ્દન પ્રમાણિક વ્યાપારી જોઈએ તો તે જૈન જ હોય ઓછા તોલ ઓછા માપ બે ભાવ નામામાં ગોટાળા, માયાખોટા હવાલા એ જૈનની પેઢી પર ન હોય આવી છાપ એ જરૂર પાડશે

એ ઉપરાંત એની કૃપા, દયા કૃતજ્ઞતા અને પરગુણ સમજવાની શક્તિ વધતી જ જશે એને સત્ય માટે અહિંસા જેટલો જ આગ્રહ રહેશે ભગવાન મહાવીરના શ્રાવકથી અસત્ય બોલાય જ નહિ અને તેનું પ્રમાણિકપણું હાઈકોર્ટના જજના પ્રમાણિકપણાથી ઓછું તો ન જ હોય એટલું જ નહિ પણ એ માટે એની પ્રતિષ્ઠા પણ એટલી જ હોય એ તો જૈન છે એવા શબ્દ સાથે એ સત્ય અને પ્રમાણિકપણાનો આદર્શ છે એવી પ્રતિષ્ઠા જમાવવાનો નવયુગનો આદર્શ હશે

એ પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ આ પ્રાથમિક ગુણોને અંગે જરૂર કરશે આપણે જરા ઉપગુણોને અંગે[1] તેનું વલણ જોઈ લઈએ એટલે આખા સંયમમાર્ગ તરફનું નવયુગનું વલણ જણાઈ આવશે

સંયમમાર્ગ તરફ નવયુગનું વલણ

યાય સંપન્ન વિભવ સંબંધી ઉપર ચર્ચા આવી ગઈ (૧)

શિષ્ટાચારની પ્રશંસા તે ખૂબ કરશે, પણ આચારને અંગે એનું મુખ્ય લક્ષ્ય અંતર્વર્તન તરફ વધારે રહેશે બાહ્યાચારને એ માત્ર સાધન તરીકે ઉપયોગી ગણશે, પણ એનો મદાર અંતર્ધર્મ ઉપર અવિરોધ રહેશે (૨)

---

[1] આ માર્ગાનુસારીના પાંત્રીશ ગુણો છે એની વ્યાખ્યા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના યોગશાસ્ત્રમાંથી લીધી છે (૧, ૪૭–૫૬)

તેમ એની માગે કરવાં, ક્યારે કરવાં તે સંબંધી તેના વિચારો ખૂબ સ્વતંત્ર રહેશે, લગ્નનું આખું પ્રકરણ આગળ વિચારવાનું છે તે જ્ઞાતિએ ને માનશે નહિ પ્રેમલગ્નને પસંદગીથી કરવામાં જ માનશે અને એને આ કૃત્રિમ બંધનોમાં તે માનશે નહિ લગ્ન ગંભીરી એક સારો જેવો ભાગ તદ્દન બે રહાગી બતાવશે અને કૌમાર્યવ્રત—બ્રહ્મચર્ય પાળવામાં જીવનનું સાર્થક્ય માનશે આ પ્રસંગ પર આગળ ઘણું વક્તવ્ય થવાનું છે ત્યાં તે જોઈ લેવું (૩)

પાપભીરુ તે ખૂબ રહેશે અને ઝીણવટથી પાપને ઓળખશે અને તેનાથી ડરીને નહિ પણ ફરજ સમજીને તેનાથી દૂર રહેશે (૪)

પ્રસિદ્ધ દેવાલયોના સંબંધમાં એ ખૂબ છૂટ લેશે અવ્યવસ્થિત આચારને એ માનશે નહિ એ બાબતને એ સંયમના પેટા નીચે નહિ ગણે એનો આચાર ભેદ વિશેષ સ્વચ્છતા માટે નહિ હોય, પણ અનેક આચારો આ કાળને પ્રતિકૂળ અથવા બીનજરૂરી તેને લાગશે માટે તેના ઉપર પગ મૂકવામાં તે જરા પણ ક્ષોભ નહિ પામે. (૫)

તે કોઈના અવર્ણવાદ નહિ બોલે પણ રાજ્ય અને અધિકારીવર્ગ સામે એ ખૂબ માથું ઊંચકશે એને રાજ્યસત્તા માત્ર સ્વાર્થી ત્રાસ આપનારી અને સ્વતંત્રતાની વિરોધક લાગશે રાજ્યસત્તાને તાડી ઉખેડી ફેંકી દેવા ખાતર તે અનેક પ્રકારના ભોગ આપશે અને તેમ કરવામાં તે સંયમમાર્ગની પોતાની સમજણે અવગણનામાં જાહેર ટીકા આવી જાય છે એમ ટીકાનો અર્થ વિચારતા એમ છે એ નિંદાની ખાતર ટીકા નહિ કરે પણ જાહેર હિત ખાતર કરશે (૬)

પોતાને રહેવા માટે કેવું ઘર બાંધવું અથવા પસંદ કરવું અને ત્યાં આરોગ્યના નિયમો કેવી રીતે જાળવવા તે પોતે શોધી લેશે.

શુષ્ક તન્ત્રુમિયા વ્યાખ્યાન સાભળવા જવાની તે બહુ દરકાર નહિ કરે એને ધર્મ વિષયના રૂચિકર વ્યાખ્યાનો તરફ સહજ પ્રેમ થશે પણ વ્યાખ્યાતા કોણ છે તે નવયુગનો જૈન જરૂર તપાસશે ગમે તે વ્યાખ્યાન કરે તે સાભળવુ જ જોઈએ એમ તે નહિ માને વ્યાખ્યાન કરનાર બાહ્ય ત્યાગી જ હોવા જોઈએ એમ તે નહિ માને સુન્દર વર્તનવાળા ત્યાગરૂચિવાળા આત્મઓજસવાળા ગૃહસ્થને પણ ખુશીખુશીથી સાભળશે પણ તે વક્તા સુંદર દલીલ કરનાર અને પ્રેરાયક ભાષામા સુદર શબ્દરચના સાથે બોલનાર હોવો જોઈએ વક્તાનુ વક્તૃત્વ માપવાની તેની રીત સખ્ત પણ મુદ્દાસરની પદ્ધતિસરની અને ઉત્તેજક રહેશે

તે માત્ર શ્રોતા થઈને નહિ અટકે તે પોતે પણ વક્તા થશે તેને ધર્મના પ્રાચીન વિષયો શોધી એને યોગ્ય સ્થાન આપવાનુ મન થશે એ શોધખોળ કરી સનાતન સત્યોને બહાર લાવશે અને તે પર વ્યાખ્યાન પદ્ધતિસર આપશે તે લેખક પણ થશે અને મૂળ તાત્ત્વિક વિષયોને અર્વાચીન રૂચિકર આકારમા મૂકશે એ કથાનુયોગને પણ ખૂબ મહત્વ આપશે એમા પણ એ નવીન પદ્ધતિનુ અનુકરણ કરશે અમુક યુગમા રાસોની જરૂરિયાત હતી ત્યારે પ્રખર વિદ્વાનોએ જેમ શાસ્ત્રના રહસ્યો અને કથા પ્રસંગો નવન આકારમા કવિતા રૂપે રચ્યા તેમ નવયુગનો જૈન શાસ્ત્રના સનાતન રહસ્યોને, તત્ત્વની વાતોને, નીતિના નિયમોને અને કથાવાર્તાઓને તદ્દન નવા આકારમા મૂળ મુદ્દાને વિરોધ ન આવે તે રીતે મૂકશે

એ વ્યાખ્યાનને અગે અમુક વર્ગનો જ સુવાગ હક્ક હોય એમ નહિ માને આવડતવાળા સર્વનો એ હક્ક સ્વીકારશે અને તેનો અમલ થતો જોઈ એ રાજી થશે ખાસ કરીને ભગવાનની અને ભગવાનના સમયની મૂળ હકીકત તે વાચશે, વચાવશે

વિસ્તારશે, ફેલાવશે અને તેની પ્રગતિમા—વિસ્તારમા—જાહેરાતમા એ જૈન દર્શનની વૃદ્ધિ જોશે એની ધર્મ સાભળવાની રૂચિ પ્રમાણસર રહેશે, પણ ઉપરની સર્વ રાશ્તો સાથે તે બાબતનો છેવટનો તેનો નિર્ણય રહેશે (૧૫)

ત્યા પછી અજિર્ણ થયુ હોય ત્યારે નહિ ખાવાની—ભોજન ત્યાગની વાત મોઢામા ગુણમા આવે છે એ તો વૈદકનો વિષય છે એવી બાબતમા એને વૈદ્ય અથવા ડાક્ટર સલાહ આપશે તેમ તે કરશે અજિર્ણ થતા છતા ભૂખ્યા રહેવાથી નુકસાન થાય, લાંઘણ કરવાથી વાયુનુ જોર વધી જાય—એવી એને સલાહ મળે તો તે ખાય પણ ખરો આ બાબતનો ધર્મ સાથે ખાસ સબધ હોય એમ તે નહિ માને સામાન્ય રીતે એ અજ્ઞાન માણસની પેઠે ખા ખા તો નહિ જ કરે પણ એ બાબત ધર્મની નજરે ન જોતા એ આરોગ્યની નજરે જોતો થશે (૧૬)

સત્તરમો ગુણ પણ ખાવાની બાબતને અગે છે ત્યા જણાવે છે કે વખતસર અને શાન્તિથી ભોજન કરવુ જમવાની નિયમિતતાથી ઘણા વ્યાધિ અટકાવી શકાય છે અને જમતી વખતે શાંતિ હોય તો ખાધેલ પદાર્થ સારી રીતે પચે છે આ સૂત્રો તે બહુ સારી રીતે જાણશે અને તેને અનુસરવા યત્ન કરશે, પણ નવયુગનુ સકીર્ણ જીવન તેને નિયમિત રાખી નહિ શકે તો તેમ કરવામા સ્વધર્મથી પતન થાય છે એમ તે નહિ માને એ પોતાનું અનેકવિધ કાર્ય જમાવવામા ખાસ તત્પર રહેશે અને આહાર-વિહારના અગે જણાવેલા ઉપરાત બીજા અનેક ઉપયોગી નિયમોને એ આરોગ્યબુદ્ધિથી સ્વીકારશે અને પોતાના સંયોગો પ્રમાણે તબિયત જાળવવાની દૃષ્ટિએ એ અનુસરશે આ બાબત એ ધર્મ પ્રકરણમા નહિ લઈ જાય (૧૭)

બારમો ગુણ ધર્મ અર્થ અને કામને પરસ્પર અવિરોધ પણે સાધવાની દક્ષતાનો છે અહીં નવયુગના જૈનની બારીક અવલોકનશક્તિનો ખાસ ઉપયોગ થશે એ પોતાના મગજમા ધર્મ અર્થ અને કામના ખાતાઓ જુદા પાડી શકશે એ ધધા વખતે પણ નીતિના નિયમોને વિસરી નહિ જાય એ વ્યાખ્યાન સાભળીને તરત જ પચોતેર ટકા વ્યાજ લેવાનો વ્યવસાય નહિ કરે પ્રમાણિકપણે મહેનતથી ધનઉપાર્જન કરવાને તે જોડાશે, પણ ધન પાછળ જીવન અર્પણ નહિ કરી દે એ આદર્શ પતિ થશે પણ વિષયનો કીડો નહિ થાય એ પરસ્ત્રી સાથે કામવિકારની નજરે મસ્ત નહિ કરે પણ એ સ્ત્રીઓના સમાજમાથી નાસી પણ નહિ જાય

ધર્મ અર્થ અને કામની સાધનામા એ ખૂબ વિચારણા અને ચર્ચા કરશે ગૃહસ્થજીવનમા ધર્મ પુરુષાર્થ સાધવાની શક્યતા એ બતાવશે અને છતા ત્યાગીના ઉત્કૃષ્ટ જીવન તરફ એનો રાગ વિધાયક રહેશે ગૃહસ્થ વ્યાપાર કરે ત્યારે નિરવદ્ય ધધો સ્વીકારી ધર્મ સન્મુખ રહી શકે છે એ તે જરૂર બતાવી આપશે એને સર્વ ત્યાગ તરફ બહુ આકર્ષણ રહેશે અને છતા ગૃહસ્થધર્મ પણ બીજે નબરે ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે એ તે જોઈ જાણી બતાવી શકશે અને જીવી પણ શકશે ગૃહસ્થ પોતાના સત્કાર્ય દ્વારા સમાજોપયોગી અનેક કાર્ય કરી શકે છે અને તદ્દ્વારા પોતાનો ઇષ્ટ માર્ગ આદરી શકે છે એની શક્યતા તે બહુ સુદર રીતે બતાવશે એની દક્ષતા વિજ્ઞતા અને કુશાગ્રતા આ ગુણના અનુશ્ચકાનમા એ બહુ આકર્ષક રીતે બતાવવા પ્રયત્ન કરશે (૧૮)

દીન અતિથી અને સાધુનો સત્કાર જેને કોઈ સાધન ન હોય તે સખ્ત હરિફાઈનો ભોગ થઈ પડેલા દીન શરીરની નબળાઈથી અથવા હીન અગથી અથવા ઓછી મગજશક્તિથી હતાશ

થઈ પડેલા દુ ખી માનવો, રોગી, દમનેન અને ખાસ કાન્ણસર સમાજ ઉપર પડેના માથા દીનની સેવા કરવી, એની જરૂરિયાતો પૂરી પાડવી, એને કપડા, ઔષધ, આરોગ્યસ્થાન રહેઠાણ આદિ પૂરા પાડવા એને નવયુગ ખાસ મહત્ત્વનુ સ્થાન આપશે એ માથા દીનદુખાની સેવા કરવામા પોતાના જીવનની લ્હાણુ સમજશે એને માટે પદ્ધતિસ ની યોજનાઓ તે રચશે અને પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે તેમા તે પોતાના ધન આવડત અને સેવાનો ફાળો વગર સકોચે ફરજ સમજીને આપશે

દીન શબ્દમા રોગી, અનાથ, નિરૂદ્યમી અશક્ત, અને વૃદ્ધનો એ સમાવેશ કરશે એ આળસને ઉત્તેજન આપવાના કાર્યને ગુણ નહિ માને ખાધેનાને ખવરાવી અકર્મતિયા કરવાના કોઈ પણ કાર્યને તે સ્વીકારશે નહિ વ્યવસ્થાસર દવાખાના આરોગ્યમદિરો, સુવાવડખાના, બાળાશ્રમો, અનાથાલયો યોજવા બાંધવા, ચલાવવા— એને માટે નવયુગ મોટા પાયા ઉપર રચનાઓ કરશે એનો વિશ્વસ્થાનો ખ્યાન એને આયવ્યયની તુલના શીખવશે અને વિશેષ લાભ ખાતર નાના પાપો તે (આરભસમારભાદિના) કરવામા શ્રી વીરના દશ ઉપાસકોને દૃષ્ટાતે સરવાળે લાભ માનશે

એ માનસિક દીનતાને અગે વાચનાલયો પુસ્તકાલયો, અભ્યાસમદિરો, વિદ્યાર્થીગૃહો, વિશ્રામદિરો, વિશ્વવિદ્યાલયો યોજશે અને તેને ચલાવવામા પોતાની શક્તિ, આવડત અને અનુકૂળતાનો ઉપયોગ કરશે આ ઉપરાત સ્થૂળ, માનસિક કે હૃદયના દીનો માટે એ ભાષણો આદિ અનેક યોજનાઓ કરશે અને તેને વ્યવસ્થિત રીતે ચલાવવામા બનતો શ્રમ લેશે

અતિથિની સેવા પણ એ જરૂર કરશે પણ અતિથિની યોગ્યતા પણ સાથે બારીકીથી વિચારશે આતિથ્યના તેના ખ્યાલ

ઉપર પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિની થોડી અસર થશે, પણ તેમા પૌર્વાત્ય પદ્ધતિનુ સમિશ્રણ થશે

એનો સાહમીવાત્સલ્યનો ખ્યાલ તદ્દન જુદા પ્રકારનો થશે અત્યારે જે પ્રકારે નવકારશી કે જમણવારો થાય છે, તેમા જે રીતે જમનાર જમાડનાર વર્તે છે, સુદર ચીજોનો બગાડ થાય છે, આરોગ્યના નિયમોનો નાશ થાય છે અને જમાડનાર આબરૂ રહેવાની ચિંતામા રહે છે અને જમનાર ખૂટી જવાના ભયમાં રહે છે — આ પ્રકારના સ્વામીવત્સલ તદ્દન બધ થઈ જશે નવયુગ વર્તમાન જમણની પદ્ધતિને પૂર્વ કાળની ઉતરી આવેલી જગલી-પણાની એક અવશેષ ગણશે નવયુગનુ સાહમીવાત્સલ્ય સ્વધર્મી બધુને સર્વ પ્રકારની સગવડો કરાવી આપવામા એને ધધે લગાડવામા, એને વ્યવહારમાં સ્થિર કરવામા અને બધુભાવ ખીલવવામા સમાશે અવારનવાર જમણ થશે તો તે પગતથી રીતસર જૈન નામને છાજે તેવા જમનાર જમાડનારના અતરના ઉમળકા થાય તેવા થશે પણ એના ઉપર બહુ લક્ષ્ય નહિ રહે નાના જમણો ઘણા સુદર ધર્મપ્રેમ વધારનાર અને બહુ આકર્ષક થશે

સાધુની સેવા એ આ ગુણનો ત્રીજો વિભાગ છે, સાધુ કોને કહેવા તે નવયુગ ખૂબ વિચારશે એ સસ્થા કેવી હોવી જોઈએ તે પર ખૂબ પ્રકાશ પાડશે માત્ર અમુક વેશ પહેરે તે સાધુ ગણાય એ વાત નવયુગ નહિ માને ત્યા વિનાશી પટિયા પાડનાર, દોરાધાગા કરનાર અને જડીબુટ્ટી કરનાર પ્રચ્છન્ન વૈદાના ધધા કરનારને સ્થાન નહિ રહે ત્યા સમાજ પર બોજો પાડનાર ઘરબાર વગરના નિરાશ્રિતને પણ જ્ઞાનાદિની વિશિષ્ટતા વગર સ્થાન નહિ મળે સાધુ સસ્થા કેવી હોવી જોઈએ તેને અગે નવયુગના વિચારો સબધી આગળ ઘણો ઉલ્લેખ થવાનો છે

એ ક્રમોર્મિમાંથી પસાર થનાર તરફ અંતરના ઉમળકાપૂર્વક નવયુગ ભક્તિ કરશે એના વાચન, અભ્યાસ આદિના સ્થાનોને યોજશે એના અભ્યાસક્રમ નવયુગ ગોઠવશે એની પદવીઓની નવીન રચના કરશે અને આવડત પ્રમાણે એને વ્યાખ્યાતા, અધ્યાપક આદિ સ્થાનો આપશે વીતરાગ દશાનું સાચું સાધુત્વ દેખશે ત્યાં ભાવપૂર્વક એ સેવા કરશે એમાં પરસ્પર ઉત્કર્ષ વધારવાની અંતરખાનેથી સમજણ જેવું કાંઈ રહેશે નહિ નવયુગ ધનવાન ગરીબનો ભેદ માન્ય કરશે નહિ સાધુને સર્વ વર્ગ પર સમાન દૃષ્ટિ હોવી જોઈએ એમ તે ધારશે અને સાધુની નવયુગની વ્યાખ્યામાં સમાનભાવના પોષણનો આગ્રહ જોવામાં આવશે અહીં સંક્ષેપમાં મુદ્દો એટલો જ છે કે સાચા સાધુને એ યોગ્ય માન આપશે અને તેની જરૂરિયાતો હોંશથી પૂરી પાડશે (૧૯)

અભિનિવિષ્ટ—એ સત્યાગ્રહી હોય મતલબ એ સત્યાગ્રહી હોય જે વાત સાચી લાગે તે ખાતર ભોગ આપવા—સહન કરવા તૈયાર હોય તેને સત્યાગ્રહી અથવા સત્યાગ્રહી કહેવામાં આવે છે આ સત્યાગ્રહ સબળ ની એને એટલું શિક્ષણ મળેલું હશે કે એ પોતાના સુવિનિશ્ચિત નિર્ણય ખાતર કષ્ટ સહન કરવા તૈયાર થશે એ પોતાની સારી રીતે નિર્ણિત કરેલી વાતને છોડશે નહિ એને લોકો જક્કી કહે કે આગ્રહી કહે તેની તે દરકાર નહિ કરે આ આગ્રહથી નિર્ણયને વળગી રહેવાનું તેનું શિક્ષણ તેને સર્વ સદાચારોમાં અને ધર્મમાર્ગોમાં ઉપયોગી થઈ પડશે નવયુગનો સત્યાગ્રહ તદ્દન અનેરું રૂપ લેશે (૨૦)

ગુણપક્ષપાત-સદ્‌ગુણ તરફ આકર્ષણ—પ્રેમ અને તેનું બહુ મૂલ્ય ગુણવાનને જોઈ નવયુગને આનંદ થશે આમાં પક્ષપાત શબ્દ છે તે જરા કર્કશ લાગે છે ગુણરાગ ગુણનું મૂલ્ય, ગુણની બુઝ એવો કોઈ શબ્દ આ સ્થાને વધારે બંધબેસતો જણાય છે

કોઈનામાં સૌજન્ય વિવેક, ઉદારતા મધ્યસ્થતા દયા સત્યવક્તૃત્વ આદિ ગુણ જોઈ તેની સેવા કરવી એ ગુણી છે એમ વિચારી પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે એને હરકોઈ પ્રકારે ઉપયોગી થવું એ નવયુગમાં વિવેચક દૃષ્ટિપૂર્વક આવશે ગુણને ઓળખવાનું તેનું ધોરણ વધારે આકરું રહેશે દુનિયાના ઉપદેશક હોવાનો દાવો કરનારને એ પ્રાકૃતજનને ત્રાજવે નહિ તોળે એનું તોલન કરવાનું ધોરણ સ્વભાવત ઊંચું રહેશે અને ગુણની શોધનવૃત્તિ એની સવિશેષ થશે દીર્ઘ થશે અને ઊંડી ઉતરનારી થશે પણ એની સાથે એક કચવાટ થાય તેવી સ્થિતિ પણ જરૂર ઊભી થશે એ દંભ-ઢોંગને જરા પણ માન નહિ આપે એ એવા દંભીનો પક્ષપાત તો નહિ કરે પણ એવાને ઉઘાડા પાડવાની પોતાની ફરજ સમજશે ખાસ કરીને સમાજના આગેવાનો, ઉપદેશકો કે હોદ્દેદારો બોલવામાં મોટી મોટી વાત કરનારા હશે અને વર્તનમાં શૂન્ય અથવા શૂન્યથી પણ નીચા હશે તો તેને તેઓ ચલાવી નહિ લે ધર્માધ્યક્ષનો હોદ્દો ભોગવનાર કામણદુમણ કરે વશીકરણ કરે કાનાફાત્રા કરે અનુયાયીવર્ગને અથડાવી મારવાની રમતો રમે એ નવયુગ કદી નહિ સાંખે એટલે એ દંભી ઢોંગી, વેશધારી, કપટી અથવા ખાલી ભપકાઓને અંતરના વળ વગરના ઉપર ઉપરના ભાષણ-વ્યાખ્યાનો કરનારાને જરા પણ નભાવી નહિ લે બાકી જ્યાં શમ સંવેગાદિ સાચા ગુણો જોશે ખરો ત્યાગ કે તપ જોશે હૃદયનો વૈરાગ્ય અને તેને અનુરૂપ જીવન જોશે ત્યાં એ ઝૂકી પડશે અને તેવા ગુણીની સેવા કરવામાં પોતાની જાતને ભાગ્યશાળી સમજશે સાચા ગુણ તરફ નવયુગની વિશિષ્ટ સંસ્કારી આદરણીય વૃત્તિ રહેશે અને તે ઝળહળી આવશે (૨૧)

અદેશ અકાળ આચારને તજનાર થશે—આ ગુણનો એ સીધો સરળ અર્થ કરશે દેશકાળને પ્રતિકૂળ આચાર ન કરવા

ધરે એમ એ આ ગુણથી સમજશે એવા બીજા તાણીખેંચેના અર્થ તેને જૈનધર્મના રહસ્યથી ઉતરતા અને જમાનાની અસર વાળા લાગશે દાખલા તરીકે કોઈ એને પૂછે કે પેરિસ શહેરમાં સામાયિક કરવુ હોય તો ખુરશી પર બેસીને થાય કે નહિ? તો તે તરત એ દેશના હવાપાણીનો અભ્યાસ કરી તેમ કરવામા શાસ્ત્રના મૂળ ઉદ્દેશને વાંધો આવતો નથી એમ કહેશે સામાયિક કરવાનો મુદ્દો છે તે અમુક સંયોગોમા સાધ્ય છે — અમુક જાતના આસન પર બેસવુ એ વાતને એ ઉવેખી કાઢશે નહિ પણ દેશકાળાનુસાર તેમ બને તેવુ ન હોય તો સામાયિક ન કરવુ એમ કહેવામાં એ જૈન ધર્મના રહસ્યનુ પરિવર્તન દેખશે જેતમા ઠદામણુ મળ તેવુ ન હોય તો ધોતની પર કે કામળી પર બેસી પ્રતિક્રમણ કરવામા તેને વાંધો નહિ દેખાય આ તો તરત સમજી શકાય તેવી બાબત છે, પણ દેશકાળનુ સૂત્ર તે ખૂબ વાપરશે અને તેનો ઘણે પ્રસંગે ઉપયોગ કરશે અને તેમ કરવુ તે અનેકાંતમાર્ગને પોષણ કરનારુ અને એના રહસ્યને અનુરૂપ છે એમ તે માનશે (૨૨)

બળાબળને જાણનાર — શારીરિક બળને એ જાણશે, ઉપરાંત માનસિક અને હૃદયના બળો અને નબળાઈઓનો એ બરાબર અભ્યાસ કરશે એ પોતાની સર્વ પ્રકારની શક્તિઓને સમજશે અને બીજાની સર્વ શક્તિઓને પૃથક્કરણ કરીને જાણશે અને જાણીને તેનો ઉપયોગ કરશે એને પરિણામે એ માત્ર સ્થૂળ બળથી ગભરાઈ કે લેવાઈ નહિ જાય આત્મિક બળ—આંતરિક બળ શુ છે અને તે કેવુ આશ્ચર્ય કરી શકે છે તેનો બરાબર ખ્યાલ તેને આવશે અને તેથી સામાન્ય વ્યવહારની ટૂંકી નજરે અશક્ય બાબતો એ દેખાવમા નબળો હશે તો પણ હાથ ધરશે બળાબળની એની ગણતરી તદ્દન અર્વાચીન ધોરણે નવીન પદ્ધતિએ સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ થશે (૨૩)

વ્રતધારી અને જ્ઞાનવૃદ્ધની પૂજા અહીં ધોરણ તદ્દન અભિનવ રૂપ લેશે વ્રતધારી અને અમુક વેશ પહેનારને એ પૂજવા મંડી નહિ જાય પણ વ્રત લઈ તેને પાળતા હશે તો તેના ત્યાગ માટે તેને માન આપશે માત્ર જ્ઞાનવૃદ્ધને એ જરા પણ માન પૂજા આપશે નહિ ગમે તેટલા ગ્રંથો વાચી જનાર અથવા મોટા ભાષણ કરનારને નવયુગમાં પૂજાસ્થાન મળવું અશક્ય નહિ તો દુર્ઘટ દીસે છે ઘણું ભણેલ અને આગમોના પાઠ કડકડાટ બોલી જનાર સાધુ જો પતિત હશે તો તેને નવયુગ એક ક્ષણ વાર પણ નમાવી નહિ લે જ્ઞાનનો એ ખપી હોવાથી જ્યા જ્ઞાન એ દેખશે ત્યા જિજ્ઞાસાથી જશે અને જ્ઞાનનો લાભ લેવા પ્રયત્ન કરશે પણ એ પૂજા તો ચારિત્રની જ કરશે જ્ઞાન એની પ્રશંસા મેળવશે એના મગજને ડોલાવશે પણ એનું હૃદય ચારિત્રને જ નમશે એ સાચા ત્યાગીને દુનિયાના ધર્મગુરુઓના શિખર પર બેસાડશે અને એના દૃષ્ટાંત દ્વારા જગતને ઉજ્જ્વલ કરશે ત્યાગી વ્રતી–વિરતિધારીના નામ કે દેખાવ માત્રથી એ જરા પણ અંજાઈ નહિ જાય બાકી વર્ત્તનની બાબતમાં સો ટચનો રૂપિયો હશે અથવા ચોવીશ કેરેટનું સોનું હશે ત્યા એ ઝૂકી પડશે નમી પડશે —પણ—એ સિવાય ગોટા દેખશે ત્યા તે નમશે તો નહિ જ, પણ ગોટાળાવાળાને ઉઘાડા પાડવામા એ ધર્મને સમાજને કે વ્યક્તિ–સમષ્ટિને લાભ જ માનશે (૨૪)

જે પોતાને આધારે પડેલા હોય અજ્ઞાન બાળક વૃદ્ધ માતપિતા સાધ્વી સ્ત્રી વગેરે—એનું એ પોષણ કરશે—કુટુંબ કોને કહેવું એની આખી વ્યાખ્યા ફરી જશે સંયુક્ત કુટુંબના આળસુને પાળવા–પોષવામા તે ગુણહાનિ–તેજોહાનિ સમજશે સંયુક્ત કુટુંબ-ભાવના નાશ પામશે તે કક્ષામા કે અન્યત્ર સાચા દીન, દુખી,

રોગી કે અપંગને એ પોતાના પોષ્યવર્ગમાં ગણશે અને તેની સંભાળ કાળજીપૂર્વક લેશે (૨૫)

દીર્ઘદૃષ્ટા—નવયુગ ખૂબ લાંબા વિચાર કરશે એ આખા સમાજની નવીન રચના કરશે એ આખી નવીન સંહિતા રચશે તેમાં એનો મુદ્દો દીર્ઘ નજરથી જોવાનો જ રહેશે સમાજબંધારણ દેશકાળને અનુરૂપ અને અનેક વર્ષો સુધી ચાલે તેવું ઘડવામાં તે પોતાના વિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરશે નકામા અંતરાયોને તે ધમીને ફેંકી દેશે, જ્યારે આદર્શને પહોંચી વળવા માટે તે અનેક નવીન સાધનો યોજશે પ્રાચીન બાબતોમાંથી કઈ બાબતો રાખવી અને પુનર્ઘટનામાં કયાં નવાં સાધનો યોજવાં તેની ગોઠવણમાં તે દીર્ઘદૃષ્ટાપણું બતાવશે. અત્યારના નવીન વાતાવરણને અનુરૂપ પુનર્ઘટના પૂર્વપશ્ચિમના સંઘટન પછી અનિવાર્ય છે એમ તેને તેનું દીર્ઘદૃષ્ટાપણું બતાવશે અને તેની યોજના તે અત્યંત વિવેકપૂર્વક અને તેટલા જ સંઘર્ષણથી પણ ખાસ જરૂરી બાબતમાં પૂર્ણ સક્ષમતાથી કરશે અને તે પ્રત્યેક વિશેષણની યોજનામાં દીર્ઘદર્શીપણું બતાવશે

એકલી નવીન ઘટનાને અંગે જ નહિ, પણ સંસ્થાઓને રચવામાં તેને વિશિષ્ટ આકારમાં અને સમાજશરીરને અભિનવ રૂપ આપવામાં તે ખૂબ દીર્ઘદૃષ્ટાપણું દાખવશે એ ઉપરાંત એ સમાજના સવાલોના નિરૂપણ અને નિરાકરણમાં બહુ લાંબી નજરે જોશે અને તેમ કરવામાં પોતાના ઇતિહાસ અને વિજ્ઞાનના જ્ઞાનનો પૂરતો લાભ લેશે એ માનસવિદ્યાનો ખાસ અભ્યાસી થશે અને તેને લઈને તેના દીર્ઘદર્શીપણાને ખૂબ અવકાશ મળશે (૨૬)

એ વિશેષજ્ઞ જરૂર થશે—સ્વપરનો વિવેક કેમ કરવો, સમાજના હિત આગળ પોતાનો ભોગ કેમ આપવો, જનહિત

ખાતર પોતાના સુખમગવડ કે આગમનો વિચાર પણ ન જ કરવો એ ધોરણ પર એનો જીવનવ્યવહાર બંધાશે અને એનું કર્તવ્ય-અકર્તવ્યનું જ્ઞાન બહુ વિશાળ પાયા પર રચાશે એનો અભ્યાસ અને અનુભવ એના અનેક અગ્રપટા પ્રસંગોના હૃદયચિત્રો અને અન્ય પ્રજાઓએ ભોગવેલી યાતનાઓ વગેરેનું જ્ઞાન અને બહોળા સાધનોને લઈને એને વિશેષજ્ઞ થવાની તકો ઘણી મળશે અને તે પ્રત્યેક તકનો પૂરતો લાભ લઈ પોતાની ફરજ ક્યાં છે તેનો નિર્ણય કરવા અંતઃકરણથી પ્રયત્ન કરશે તે અન્યના અનુભવનો લાભ લેવા તત્પર રહેશે અને અન્યના વિચારોને માન આપનારો, તેને તોળનારો અને સમાજના સર્જન યોગ્ય સ્થાન આપી પોતાનું સ્થાન નિર્ણીત કરનાર વિશેષજ્ઞ થશે અથવા થવા સાચો પ્રયત્ન કરશે (૨૭)

કરેલ ઉપકારને તે સ્વીકારશે અને તેનો બદલો વાળવા પ્રયત્ન કરશે—એ આ બાબતમાં બહુ ઉપર ઉપરનો દેખાવ કરવાથી રાજી નહિ થાય પણ ક્યારે તક મળે અને નાના કાર્યનો પ્રેમનો, સેવાનો વધારે બદલો વાળું એમ ઇચ્છશે નાના કાર્ય માટે એ આભાર માનવાની સામાન્ય સ્ખલના માટે માફી માગવાનો ઉપચાર કરનારો પણ થશે પણ સાચા કાર્ય માટે અણીને વખતે કરેના ઉપકાર માટે તે વિસ્મરણ નહિ કરે એ વ્યક્તિગત ઋણ ચૂકવશે અને સમાજનું ઋણ સેવા કરીને વાળી આપવા પ્રયત્ન કરશે

જેના ઉપર સમાજે ઉપકાર કર્યો હોય તે ઉપકારને વીસરી જઈ સમાજને ભાંડનારા પણ કોઈ કોઈ નીકળી આવશે ખરા પણ એકંદરે ઋણ સ્વીકારનારા અને ફેડનારા વધારે મોટા પ્રમાણમાં નવયુગમાં નીકળશે (૨૮)

સેવાભાવ તેનામાં ખૂબ ખીલવાને કારણે, સમાજની જરૂરિયાતોના પ્રખર અભ્યાસને પરિણામે અને પોતાનું જીવન જેમ

બને તેમ સાદુ તથા ઉચ્ચગ્રાહી ગણવાને પરિણામે તે લોકપ્રિય બહુ થશે, પણ તે કોઈ પણ કાર્ય લોકોની પ્રશંસા મેળવવાના જ ઈરાદાથી નહિ કરે લોકપ્રશંસા કરે તો તેને તે દૂર ફેંકી નહિ દે, લોકરુચિ સમજતા તે શીખશે પણ લોકોને દોરવાની કળા પણ તેનામા આવશે એ લોકપ્રશંસા ખાતર પોતાના પુખ્ત વિચારોને પરિણામે ઘડાયના નિયમોનો ભોગ નહિ આપે અને કોઈ વાર લોકપ્રશંસા ખોવાનો ભય વહોરીને પણ એના સ્વીકૃત સેવાકાર્યમા એ પૂરી ધગશ, મક્કમતા અને પ્રેમથી મચ્યો રહેશે કેટલીક વાર તેને તેના યુગના લોકો બરાબર ન ઓળખી-સમજી શકે એવુ પણ બનશે, પણ તેથી તે ગભરાશે નહિ તેનો મુદ્દો વિશુદ્ધ રહેશે અને પોતાના સાધ્ય તરફ તે નિર્ભયપણે આગળ ધપશે સેવાભાવ, સાદુ જીવન અને નિર્ભયપણુ એ ધીમે ધીમે એનુ ખીલવતો જશે કે એ લોકપ્રિયતા વગર મોટા વર્ગને પોતાના વિચારના કરતો જશે કીર્તિ-પ્રશંસાની વાત એવી છે કે તે માગનારને અને તેની પછવાડે દોડનારને ભાગ્યે જ મળે છે, જ્યારે તેની સ્પૃહા ન કરનારની પાછળ તે દોડે છે એ પ્રશંસા મળવાની નિરપેક્ષ તો નહિ રહે, પણ ખાસ તેની ખાતર કામ કરનાર નહિ નીવડે, તેથી ઘણી વાર તેના યુગમા અને અસાધારણ દીર્ઘદૃષ્ટાના સંબંધમા તેના પછીના આગામી યુગમા ઘણી અને સાચી પ્રશંસા મેળવશે આ તો એના સામાજિક જીવનને અંગે એની પ્રશંસા સંબંધી વાત થઈ, પણ એના પોતાના વર્તનની છાપ તો એવી સુંદર પાડી શકશે કે એમા મીનમેખ કદિ થશે નહિ એના વિશાળ જીવન-પ્રવાહમા અનિષ્ટ તત્ત્વ દેખાશે નહિ એટલે અત્યારે વ્યવહારમા લોકપ્રશંસાનુ જે લક્ષ્ય છે તેથી તો તે ઘણો આગળ નીકળી જશે અને તેના પ્રામાણિકપણા માટે, સત્યવાદીપણા માટે અને વિશ્વાસુ-પણા માટે તો તે ભારે નામના મેળવશે એનુ અંગત સદ્વર્તન

એને કીર્તિની કોટિમા મૂકશે અને એનો સેવાભાવ અને માદુ જીવન એને લાક્ષણિક–અનુકરણીય મનાવશે મહેન કે પુત્રીને એના નિયમન નીચે મૂકવામા કોઈને શકા મરખી પણ નહિ આવે અને તે વિશ્વાસનો એ કદિ દુરુપયોગ નહિ કરે અને એ સંબધમા તેની આબરુ અને માનમહત્તાની ફોરમ પણ ચોતરફ સારી રીતે ફેલાશે (૨૯)

એને હનકા કાયની લજ્જા–શરમ ખૂબ રહેશે—અત્યારે ખોટા રા માળપપાને લજ્જાળુપણ માનવામા આવે છે તે તેના ખ્યાલથી દૂર થશે એ નવયુગની જૈન સ્ત્રી હશે તો લાજ કાઢશે નહિ લાજમા માનશે નહિ અને છતા વર્તનની બાબતમા ખૂબ આગળ વધશે એ સ્થૂળ બાબતની લજ્જાને નિરર્થકતાની કોટિમા મૂકશે નામ પણાની કક્ષામા મૂકશે, અસ્ત્રીય વિભાગમાં ગણશે પણ વતનની આતરિક બાબતને લજ્જાળુપણા સાથે સંબધ છે એમ માનનારો થશે સ્ત્રી કે પુરુષના લજ્જાળુપણાના વર્તમાન ખ્યાલ અને નવયુગના ખ્યાલ વચ્ચે ભારે અંતર હશે સ્ત્રીઓ વર્તનની બાબતમા વિશેષ વિચારશીલ થશે છતા અત્યારે જેને લાજમર્યાદા કહેવામા આવે છે તેને તે જરા પણ મોટા રૂપની નહિ ગણે એ અતરના વિચારોને જણાવવામા શરમાશે નહિ વડિલ પાસે નવયુગના વિચારો મૂકવામા સંકોચાશે નહિ અને છતા પોતે નિર્લજ્જ થાય છે એમ માનશે પણ નહિ દાખના તરીકે વર્તમાન યુગની વાત ન કરીએ તો પૂર્વકાળમાં સ્ત્રીપુરુષ એટલે પતિપત્ની અન્યોન્યપરસ નામ ન લે એકબીજાને સાભળ્યુ કે? એમ કહી બોલાવે અને ગેરહાજરીમા છોકરાની મા કે છોકરાના બાપા' કહે—આ સર્વ બાબતને નવયુગના સ્ત્રીપુરુષો બીનજરૂરી માનશે નામનો લાજ સાથે સંબધ શો હોઈ શકે તે પણ તેને બેસશે નહિ અને પૂર્વકાળના લોકો—આજીવન સંબધવાળા—નામ લીધા વગર

વ્યવહાર ચલાવી શકતા હતા તે વાત તેમના મનમા આશ્ચર્ય અને હાસ્ય ઉત્પન્ન કરશે લાજ કાઢવાનો રિવાજ એમને કઢગો લાગશે, સાસુસસરા સમક્ષ પત્નીપતિ વાત ન કરી શકે એમા એને વિચિત્રતા લાગશે આ સર્વ લજ્જાળુપણાની પદ્ધતિમા મોટો ફેરફાર થશે વર્તનની બાબતમા લજ્જા-મર્યાદા સક્રિય રૂપ લેશે અને ઉન્નત પરિણામ બતાવી શકશે (૩૦)

સદય-વ્યાપાર—એની દયાની વ્યાખ્યા અભિનવ રૂપ લેશે અને દયાને વિશાળ બનાવતા એને એ તદ્દન નૂતન ઝોક આપશે એ દયાના વિષયમા મનુષ્યને પ્રથમ સ્થાન આપશે દીન, અનાથ, રોગી, અપગ, જડબુદ્ધિવાળા તરફ અનેક પ્રકારે દયા બતાવવા માટે નવયુગ વ્યવસ્થિત સંસ્થાઓ કાઢશે અને વ્યક્તિગત પણ અનેક પ્રયત્નો કરશે સમાજના ગાડા મનુષ્યોને માટે પણ આશ્રમ સ્થાનો કાઢશે વૃદ્ધો માટે વ્યવસ્થા કરશે માબાપ વગરના બાળકો માટે એ બને તેટલા સ્થાનો યોજશે અને સમાજથી ત્યજાયેલા, દબાયલા અને હતાશ થઇ ગયેલાને પોષવા માટે તે વ્યવસ્થિત પ્રયાસ કરશે અભણને ભણાવવા, નિરૂદ્યમીને ઉદ્યમે ચલાવવા, અશક્તને પોષવા અને વિશેષ અભ્યાસ કરવા યોગ્યને વધારાની સગવડો પૂરી પાડવી એ આદિ અનેક વ્યવસ્થિત પ્રયોગો અને પ્રયાસો તે કરશે અને તે માટે તે ખૂબ ધ્યાન આપશે એ ધર્માભ્યાસના ખાસ નિકેતનો જગતકલ્યાણ માટે સ્થાપશે મનુષ્યજાતિમા રાષ્ટ્ર-પ્રેમ ધર્મપ્રેમ અને વિશ્વબધુત્વ વધે તે માટે અનેક દિશાએ અનેક-વિધ પ્રયત્નો સક્રિય રૂપે કરશે તેની દયા આ રૂપ લેશે આળસુને ઉત્તેજન આપવામા તે પાપ માનશે દરેક સશક્ત યુવાન પોતાનુ ગુજરાન ચલાવવાને શક્તિવાન થવો જ જોઈએ અને તેમ થાય ત્યારે જ તેને પરણવાનો અને પ્રજોત્પત્તિ કરવાનો હક્ક થાય છે એમ તે માનશે સશક્ત છતા મફતનુ ખાનારને તે કોઈ પણ પ્રકારે

ઉત્તેજન નહિ આપે આ વિચારણા તેને 'દયા' શબ્દના સાચા અર્થથી જ સૂઝી છે એમ તે માનશે

મનુષ્યદયા ઉપરાંત પશુ માટે તે આર્થિક દૃષ્ટિએ નવીન રૂપે પાંજરાપોળની વ્યવસ્થા કરશે આ સંબંધી અગાઉ પણ લખાઈ ગયુ છે અને આગળ તે સંબંધી ઉલ્લેખ થવાનો છે પશુરક્ષા એ મનુષ્યદયા પછી બીજે નંબરે એની કાર્યવાહીમા સ્થાન લેશે

એ માંસભક્ષણનો નિષેધ કરશે મદ્યમાંસનિષેધ માટે એ તદ્દન નવીન પદ્ધતિએ કામ લેશે એ મારવા માટે તૈયાર કરેલા જીવને છોડાવવા જતા સરવાળે વધારે મરે છે એમ જોઇ શકે અને તેથી માંસાહારી પ્રજા માંસભક્ષણ બંધ કેવી રીતે કરે તે માટે એ વ્યવસ્થિત, ચિરંતર પણ અસરકારક પદ્ધતિએ કામ લેશે પશુ, પક્ષી માછલા આદિની દયામા તેનું વ્યવહારકુશળપણુ જણાય અને ઓછે પ્રયત્ને વધારે પરિણામ નીપજાવી શકાય એ તેનુ લક્ષ્ય રહેશે

નાના રોપા છોડવા આદિ વનસ્પતિની રક્ષા એ સ્વચ્છતાના અને સુઘડતાના જ્ઞાનથી, આરોગ્ય સબંધી જ્ઞાનપ્રચારથી કરશે એ કુમળા છોડોને પણ લાગણી હોય છે એમ બરાબર માનશે અને તેને દુખવવાનો મનુષ્યને અધિકાર નથી એવુ માનશે અને તેવો ઉપદેશ કરશે ટૂંકામા અહિંસાને અને દયાનેએ એવી રીતે સંમિશ્રણ કરી દેશે કે અગાઉ અહિંસા સંબધી જે લખ્યુ છે તે સર્વ અહી લાગુ પડે તેવો સુંદર આકાર એ ગુણને આપશે (૩૧)

સૌમ્ય—સામો માણસ જુએ તો તેને તરત જ એવી અસર થાય કે આ ભાઇ ધમાલિયા નથી ધર્તિંગિયા નથી પણ શાંત છે જેના આકારમાં ભય જેવુ કાંઈ ન લાગે તે સૌમ્ય ગણાય આ ગુણ સાર્વત્રિક થવો મુશ્કેલ છે નવયુગનો માણસ શાંત

રહશે, પ્રકૃતિ–મિજાજ ઠંડા રાખશે, પણ દરેક પ્રાણી સૌમ્ય દેખાવનો રહે એમ તો ન જ કહી શકાય સમાજને અંગે ધગશપૂર્વક અનેક કાર્યો જેને કરવાના હોય છે તે દેખાવમા તદ્દન ઠંડો રહે તો તેની ભ લમનસાઈનો ઘણો ગેરલાભ લેવાય છે તેવા સંજોગોમા તે મજબૂતીથી કામ લેનાર પણ થશે એકંદરે અ ત્તી શાતિ હોવા છતા પરિસ્થિતિની અનુકૂળતા પ્રમાણે સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ એ સખ્ત પણ થશે એને બાહ્ય દેખાવ સાથે કામ જ નહિ રહે, અદરથી એ તદ્દન શાત રહેતા શીખશે બાહ્ય દેખાવ તેના કાર્યક્ષેત્ર પર આધાર રાખશે છતા એકદરે અંદરની દૃષ્ટિએ જોતા સૌમ્ય–સમભાવ તેનામા જામતો જશે નવયુગના કાળક્ષેત્રનો વિસ્તાર ઘણો મોટો હોવાથી એની સૌમ્યપણાની વ્યાખ્યા જુદા જુદા રૂપ લેશે એવો આભાસ થાય છે (૩૨)

પરોપકાર કરવા —આ ગુણ માત્ર વ્યાખ્યાનમા કે પુસ્તકમાં નહિ રહે અનેક દિશાએ એનો સક્રિય વ્યવહાર થશે નવયુગમા અનેક નરો ખાસ સેવાભાવી નીકળશે આખી મધ્યમ કક્ષા નીકળશે સેવા કરવામા આખું જીવન આપનાર નીકળશે સેવાના ક્ષેત્રો તદ્દન અભિનવ, વ્યવસ્થિત અને જીવતા માલૂમ પડશે દાખલા તરીકે જેલના કેદીઓને સુધારવાનો વિચાર પણ કદિ નહિ આવ્યો હોય ત્યા એ પહોચી જશે અને દુનિયાથી તજાયલાને એ ઉપદેશ આપી કામે ચઢાવશે અને એનામા એ જીવનપલટો કરવાના પ્રયત્નો ફતેહમદ રીતે કરશે આ તો દાખલા તરીકે એક પરોપકારના નવા ક્ષેત્રનો દાખલો આપ્યો, પણ એવા તો પાર વગરના નવાં ક્ષેત્રો એ ખોલશે અને ખોલીને તેમા કામ કરનારાઓના મોટા સમૂહને નાનાં મોટા કાર્યો માટે આકર્ષશે અને તેમા જોડાશે નવયુગ એક માણસને લક્ષ્મી એકઠી કરવાનો હક્ક જ સ્વીકારશે નહિ અને છતા લક્ષ્મી કે બીજી સગવડ આવડત

વિશિષ્ટતા હોય તેનો લાભ વધારે પ્રમાણમાં જનતાને આપવાની પોતાની ચોખ્ખી ફરજ જ સમજશે. એ પરોપકાર કરવામાં પાડ કર્યું એમ માનશે નહિ અને સામા પાસે પાડ મનાવવાના મનોરથ કે ઇચ્છા પણ નહિ કરે. પરોપકાર કરવો એ એનું અંગ બની જશે. એને એ પોતાનો ધર્મ જ માનશે. અને એમાં એ મૂડીદાર આદિ સ્ટેટ સામ્યવાદ આદિ પ્રચલિત નવીનવાદોમાં તે માનતો કે નહિ એ તદ્દન જુદો પ્રશ્ન છે અને તે તેને યોગ્ય સ્થાને વિચારાશે પણ એ સર્વની અસર ને લઈને જનસેવા કરવાનું અને તે દ્વારા પરોપકાર કરવાનું નવીન વાતાવરણ જ પ્રેરક રૂપે તેની આસપાસ ઊભું થશે (૩૩)

અન્તરંગ ષડ્રિપુનો પરિહાર કરવા તત્પર — ૭ રિપુ અનેક પ્રકારે ગણાય છે. કામ ક્રોધ, લોભ મોહ, મદ મત્સર આ વેદાંતિના ૬ નામો છે. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય કામ ક્રોધ લોભ માન મદ અને હર્ષને ૭ રિપુ ગણાવે છે. જેનાથી અંતવૃત્તિઓ સંસાર તરફ ધસડાય એ બધાના સર્વ પ્રકારના ચિત્તવિકારો શત્રુ જ છે. એ સ્વાધીન વિવેક ભૂલાવી અંધ કરી દે છે. અને પછી દારૂની અસર નીચે આવ્યા પછી જેમ પીધેલ માણસ પરાધીન થાય છે તેમ મનોવિકારની અસર નીચે આવી પરવશ બની જાય છે. એ લાંબી નજર કરી શકતો નથી. પોતાને થતી હાનિઓ સમજી શકતો નથી. બસ્તાવેજાને ચિન્તવી શકતો નથી. અને પોતાના કાયનું સાધ્ય કલ્પી શકતો નથી. આવા સર્વ પ્રકારના વિકારોનો ત્યાગ કરવા તેમને ઓછા કરવા તેની અસર નીચે જેમ બને તેમ ઓછું આવવા નવયુગ પ્રાણીએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. અહીં જો પ્રત્યેક મનોવિકારની ચર્ચા કરવા લાગી જઈએ તો લેખ ઘણો મોટો થઈ જાય. વળી અન્તરંગ રિપુના આવિર્ભાવોનું પૃથક્કરણ ગુરુ શુભે ખૂબ કર્યું છે. તેને તો કોઈ અન્ય પ્રસંગ માટે

મુકતી નાખી. અહીં સામાન્ય રીતે એટલું કહી શકાય કે નવયુગનો માનવી માનસવિદ્યાનો અભ્યાસ કરી પોતાના પ્રત્યેક આચરણની કિંમત કરી શકે તે માટે ખૂબ સાધનો મેળવી શકશે. એ મનોવિકારનો અભ્યાસ કરી અટકશે નહિ, પણ તેના પર સામાન્ય મેળવવા બનતું કરશે. એ અંતરંગ રિપુનો પરિહાર કરવા તત્પર થશે, એટલું જ નહિ પણ એ વિષયને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ પર મૂકશે, પ્રત્યેક વિકારની વ્યાખ્યા બાંધશે, એના સૂક્ષ્મ સ્વરૂપનો અને એના ઊંડા તથા પ્રકટ આવિર્ભાવોનો એ ઓળખનાર થશે અને એને ઓળખીને ન અટકતાં એ એની સામે થવા બનતું કરશે. બાકી આ વિષય ઘણો વિશાળ હોઈ અત્ર વિરામ કરવો એ જ એને માટે શક્ય છે. પ્રત્યેક મનોવિકારને ઓળખવો ખૂબ વક્તવ્ય છે અને નવયુગ પ્રત્યેકને ઓળખી નવીન રીતે જોનાર છે એમ દેખી શકાય છે. મુદ્દાની બાબતમાં તે સાપેક્ષ રહેશે એટલું જણાવી આગળ વધીએ. મનોવિકારનું પૃથક્કરણ કેમ થાય તેનો એક દાખલો આપીએ. કોઈ નવયુગના માણસ પાસે આવી કહે કે 'ભાઈ! તમે તો આટઆટલું અંગ્રેજી ભણ્યા છતાં ધર્મશ્રદ્ધા રાખો છો તે શું છે!' આના જવાબમાં તે કહે કે 'ભાઈ! આપણે તો ટોપુમાન છીએ! દુનિયામાં અનેક રત્નો છે!' વગેરે. આ જવાબમાં માન પણ હોય, માન મેળવવાની ઇચ્છા પણ હોય, વધારે પ્રસંગમાં મેળવવાનું નોતરું પણ હોય અને ઉપયુક્તની પોતાના સ્થાનની અલ્પતના સજ્ઞાનપણાનું નિદર્શન પણ હોય. એ જવાબમાં અંતરંગ રિપુનો વિજય છે કે રિપુ પર વિજય છે એ કહેવું મુશ્કેલ પડે પણ પૃથક્કરણ કરતાં આવડે અને બોલનારની ભાષા, હાવભાવ અને શરીરઘાટ જોવામાં આવ્યા હોય તો ચોખવટથી એનું નિરૂપણ થઈ શકે. આવી અનેક ગૂંચવણો માનસક્ષેત્રમાં છે. પ્રત્યેક વિકારની તરતમતાનો પાર નથી, એના આવિર્ભાવ તિરોભાવના પ્રસંગોનો

પાર નથી અને એની સ્થિતિ નિગ્મન અને ગૂઢારોપણનો અંત-તાગ આવે તેમ નથી મતલબ એ છે કે એ વિષય ઘણો વિશાળ છે અભ્યાસથી વધારે વધારે સ્પષ્ટ થતો જાય તેવો છે અને નવયુગને તેના પર અમલ કરવાના પ્રસંગો જ્ઞાન-પ્રકાશને કારણે વધારે લભ્ય છે નવયુગ તેનો જરૂર લાભ લેશે એમ અત્યાર સુધીના પ્રયત્નોથી પણ દેખાય છે (૩૪)

ઇંદ્રિયોને વશ કરનાર — આ ઉલ્લેખ પાત્રીસમો ગુણ છે પાચ ઇંદ્રિયના વિષયો માહ્ય છે પ્રત્યેક ઇંદ્રિયનો વિષય એક એક છે પણ એની તરતમતા અને એમા ગાઢતા આતરવૃત્તિ પર આધાર રાખે છે બાહ્ય દૃષ્ટિએ સમાન ક્રિયા કરનારની અંત - દશા સમજ્યા વગર તેને માટે નિર્ણય આપી શકાય તેમ નથી જીવનની માર્કને કારણે જરૂરિયાતોની અલ્પતા થવાને કારણે, મોજશોખ તરફ અલ્પ રૂચિ થવાનો ચાલુ ઉદ્દેશ રહેવાને કારણે નવયુગ ઇંદ્રિયોને અંગે ઓછો વધતો અંકુશ રાખનાર થવાનો સંભવ વધારે છે અત્યારે ઓછો વધતો ત્યાગ બાહ્ય નજરે જોતા આ સંબંધમા સુંદર પરિણામ આવવું ઘટે તેની સાથે જવાઆવવાના સાધનોના વધારાને કારણે, ઊંડી અભ્યાસવૃત્તિ સાર્વત્રિક થતાં સમય લાગવાને કારણે અને વિનાસને રોચક સાધનો સુલભ થવાને કારણે આ સંબંધમા એક સરખુ ધોરણ નહિ રહે કેટલાક ભારે ઇંદ્રિય દમન કરનારા નવયુગમા નીકળી આવશે અને કેટલાક ઇંદ્રિયને મોકળી મૂકી દેનાર પણ નીકળશે પણ ઇંદ્રિયદમનનો વિષય સમજાવતા મુશ્કેલી નહિ પડે અને પતિત થયેલાને ઠેકાણે લાવવાનું બની શકે એવુ પણ રહેશે (૩૫)

આ પ્રમાણે સંયમના વિષયને હાથ ધરતા માર્ગાનુસારીના પાંત્રીશ ગુણો સંબંધી વિસ્તારથી વાત કરી નાખી આ પ્રત્યેક

ગુણ પર લખવાથી અનેક બાબતોનો એમાં સમાવેશ થઈ ગયો અને હવે પછી લખવાના અનેક શિર્ષકોને આમાં સીધી અથવા આડકતરી રીતે સ્થાન મળી ગયુ સંયમમાર્ગના પ્રથમ પગથિયે નવયુગનો જૈન પોતાના સ્થાનનો આ પ્રમાણે નિર્ણય કરશે

સંયમના માર્ગો અનેક છે જે વસ્તુ પોતાને પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ હોય તે વિષયનો ત્યાગ સમજીને કરવો તે 'સંયમ' કહેવાય છે અશક્ય વસ્તુના ત્યાગને પણ સ્વીકૃત ગણ્યો છે તે કાદાચિત્ક અને સંયોગવશાત્ છે નવયુગનો જૈન બાર વ્રતોને અંગે સંયમપૂર્વક કાર્ય કરશે

નવયુગના જૈનના બાર વ્રત

પ્રાણાતિપાત વિરમણની ઘણીખરી હકીકત અહિંસાની ચર્ચામાં ઉપર થઈ ગઈ છે વ્યવહારમાં શક્ય હશે તેટલી અહિંસા એ જરૂર સ્વીકારશે પાણી ગળવાની, અનાજ શોધવાની નાની નાની બાબતોમાં એ અહિંસા અને આરોગ્ય બન્ને દૃષ્ટિએ જોશે એની અહિંસા વ્યવહારુ રૂપ ધણુ લેશે એ જીવવધને અટકાવવા સારુ મહાન યોજનાઓ ઘડશે અને અહિંસાને જગદ્ વ્ય સિદ્ધાંત તરીકે રજૂ કરશે સ્થૂળ હિંસાનો તે ત્યાગ કરશે એટલુ જ નહિ પણ માનસિક ક્ષેત્રમાં વિના પ્રયોજન અન્યની લાગણી દુખાવવાની બાબતને પણ હિંસાની કોટિમાં લાવશે એ પરદ્રોહ, અસૂયા, નિંદા, કલહ, અભ્યાખ્યાન આદિ અતર વિકારોને પણ આ વ્રતની નીચે લઈ આવશે અને તેનો બનતો ત્યાગ કરવા પ્રવૃત્તિ કરશે, ચર્ચા કરશે અને તે સંબંધી પ્રચારકાર્ય પણ કરશે

બીજા મૃષાવાદ વ્રતને અંગે તે ખૂબ ચોકસ થશે અસત્ય ભાષણ કે સૂચવન માટે તેને ઘૃણા થશે તે જૂઠી સાક્ષી આપવાથી કે ખોટા દસ્તાવેજો બનાવવાના કાર્યથી દૂર રહેશે તે સર્વ સત્ય

બોલવા અને સત્ય સિવાય કંઈ નહિ બોલવાની ભાવના કરશે જેનથી અસત્યના પાયા ઉપર વ્યાપાર કે ધધો થાય જ નહિ એવી તેની માન્યતા રહેશે અને તે માન્યતાને તે સક્રિય રૂપ આપશે

અચૌર્યવ્રત સત્યની પેઠે તે ખૂબ બહલાવશે જે વસ્તુ પર પોતાનો હક્ક ન હોય તે ધણીની પરવાનગી સિવાય લેવાય નહિ એ તો સામાન્ય વાત થઈ પણ તે ઉપરાન્ત ખોટી સૂચનાથી, સીફતથી ભયથી પારકા પૈસા પડાવી લેવાની બાબતને પણ આ વ્રત નીચે ત્યાજ્ય ગણશે ખોટા માપ ખોટે તોલ માલમા ભેળસેળ—આ સર્વ ત્યાજ્ય ગણી તે રીતે પેટ ભરવાની કે ધન એકઠું કરવાની તેની વૃત્તિ નહિ થાય

બ્રહ્મચર્ય વ્રતની બાબતમાં સ્ત્રીપુરુષને મળવાના પ્રસંગો વધશે અને અતર ઘટશે લાજ કાઢવાનો રિવાજ જગની ગણાશે અને સ્ત્રીઓ સ્વતત્રતા મેળવશે છતા જાતીય પવિત્રતા અત્યારના કરતા વધારે પ્રગટશે એ નવયુગનો જૈન સ્ત્રીઓ સાથે મળી કામ કરશે છતા મર્યાદામા રહી શકશે બ્રહ્મચર્ય સંબંધી તેના વિચારો વધારે મક્કમ થશે અને એકદરે સ્વદારા સંતોષની ભાવના પોષાશે એ ઉપરાન્ત સેવાભાવી વર્ગ એવો પણ નીકળશે જે લગ્ન થીમા જે ત્વાથી સેવાભાવને ખનેર પહોચની માનશે અને તેવો વર્ગ દીર્ઘ કાળ સુધી અથવા આજીવન અખડ બ્રહ્મચર્ય પણ સ્વીકારશે સ્ત્રી જાતિની સત્કીર્તિ વધશે અને તેને સ્વાતત્ર્ય મળવા છતા તે ઉદ્ધત ઉચ્છૃખલ કે વિષયી ન બનતા તે સ્ત્રીપદને ગૌરવાન્વિત કરનાર થશે આ સ્થિતિ આવવા પહેલા થોડો વખત એક કાળી લીટીને ઉદ્ધતન કરવી પડશે જ્યારે સ્ત્રીસ્વાતત્ર્યની પદ્ધતિ સામે થોડો વખત પોકાર થશે, પણ અતે તે સવ વ્યવસ્થિત થઈ જશે

અને સ્ત્રીજાતિની મત્કીર્તિ અનેક કાર્યક્ષેત્રમાં જામગે મા તની માવજત, અકસ્માતના ઈનાત્ને પ્રાથમિક મ નાળઉકર આદિ કાર્ય સ્ત્રીવર્ગ સુવાગ ઉપાડી લેશે જ્યારે સમાજપ્રવૃત્તિના બીજા અનેક કાર્યોમા એ પુરુષોની બાજુએ રહી ગાથોસાથ કામ કરશે અને એના બ્રહ્મચર્યના વાસ્તવિક સ્વરૂપને વિશિષ્ટ સ્થાન મળશે અને તે ઉત્તરોત્તર વધારે જળવાવુ જશે નવયુગમા જાહેર સ્ત્રીનો વર્ગ સ તર નાશ નહિ પામે તે સસ્થા પણ ચાલ્યા કરશે પણ ધમ ભાવનાવાળો નવયુગ જન એ વર્ગની સ્ત્રીઓના સ્થાનો તરફ નજર પણ નહિ કર

આમવાલના વિચારો સમાજમા સ્થિ થવા લાગ્યા છે તે ઉપરાત કોઈ પણ વ્યક્તિને પોતાની જરૂરિયાતથી વધારે સચય કરવાનો હક્ક નથી એવા વિચારોનો પ્રચા થવાની શરૂઆત થવા માડી છે જનતાનો મોટો ભાગ ધની વર્ગને અસ્પૃશ્ય ગણે તેવો સમય પાકો આવતો જાય છે કેપિટાલિઝમ–મજૂર વર્ગનુ રાજ્ય કા ન હિ મા ચાનને કે નહિ તે વાત બાજુએ નાખીએ, પણ પરિગ્રહને અગે તો નવયુગ ભારે પ્રગતિ જ કરશે સમાજ ધનસંચયની વિ દ્ધ થતો જાય છે, ાય ામા ધનવાનને વધારે ચૂસ તેવા થતા જાય છે આવકના વેરો મોટા થતા જાય છે, મ ણ પછી આપવાનો કર (ડેથ ડ્યુટિ) ઘણો વધતા જાય છે અને આવતા યુગનુ આખુ અર્થશાસ્ત્ર ધનસંચય વિરુદ્ધ જનાર હોવાના સવ કા ણો નિ ગ તમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે એટલે પરિગ્રહની બાબતમા નવયુગ ન ધારી શકાય તેટલી પ્રગતિ બતાવશે આ સબધમા કેપિટાલિઝનો યુવા વર્ગ અત્યારે શુ કરી રહ્યો છે તેનો ખ્યાલ રાખશી પરિગ્રહવ્રત કેટલુ લોકપ્રિય થઈ પડશે તેનો ક્રમ આવે તેમ છે

ત્રણ ગુણવ્રતો પૈકી દિગ્વિરતિ વ્રત અમુક દિશાએ અમુક હદ સુધી જ જવુ આ વ્રત નવયુગમા લોકપ્રિય થવુ અસંભવિત છે નવયુગ એને ઉપયોગી ગણશે નહિ (આમાં કાંઈ કેટલુ પ્રમાણ રાખવુ તે નિર્ણિત નથી)

ભોગોપભોગમા ભારે ચર્ચાઓ થશે એક વાર ભોગવાય તે 'ભોગ' વસ્તુ કહે છે એના દૃષ્ટાંતમા તાંબૂલ ધૂપ આદિ છે એમા સ્ત્રીને ભોગની ચીજ ગણી છે જે સબંધમા નવયુગ ખાસ વાંધો નોંધાવશે નવયુગના મનોરથ રાષ્ટ્રને સાધનસંપન્ન કરવાના અન્ય દેશો સાથે હરીફાઈમાં ઉતરવાના અને અર્થશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ જોવાના હોવાથી કર્માદાનની હકીકત સ્વીકારવા છતા નિર્ણય ઘણો શિથિલ રહેશે એની નજરમાં દેશની ઔદ્યોગિકતા મુખ્ય ધ્યાન ખેચશે તેથી હિંસાના પ્રસંગને એ બનતી રીતે દૂર રાખશે, પણ યંત્રાદિકનો એ ત્યાગ કરી શકશે નહિ આ બાબતમા નવયુગ પાછળ પગલા ભરશે સાતમા વ્રતને અંગે એ ઉપરાંત બીજો પ્રશ્ન રાત્રિભોજનનો આવશે એ રાત્રિભોજનના સ્થૂળ ગેરલાભ સમજશે પેટને બાર કલાક રાહત આપવાના લાભો સમજશે છતા સમાજબંધારણ કસરત રમતનો સમય ભાષણ વ્યાખ્યાનના લાભો આદિ કારણે રાત્રિભોજનને અંગે નવયુગ શિથિલ થતો જશે એને છઠ્ઠા મહાવ્રત જેટલું મહત્ત્વ આપવાનું કારણ તેના ધ્યાનમા ઉતરશે નહિ છતા ત્યાગ તરીકે એ વાતને તે સ્વીકારશે અને તેનુ મૂલ્ય પણ કરશે પણ જૈન શબ્દની વ્યાખ્યામા ન છોડી શકાય એવો એ ધર્મ છે એમ તે નહિ માને

આ બે બાબત સિવાય ભોગોપભોગની બાબતમા નવયુગ સુંદર પરિણામ બતાવી શકશે મદ્યમાંસને એ છોડશે અથવા એનો સ્વીકાર નહિ કરે એને દારૂ કોઈ પણ આકારમા ઘૃણા ઉત્પન્ન

કરે બાબત મરજી ઈડામા એને હકનો સવાલ થશે આપણને જીવવાનો હક છે તેવો સર્વને જીવવાનો હક છે અને જે પ્રાણ આપી શકે નહિ તેને પ્રાણ લેવાનો હક નથી એમ તે માનશે અનંતકાયની બાબતમા એ બહુ ઊંડો નહિ ઉતરે, પણ સામાન્ય રીતે જ્યા એ અનંતજીવ જાણી શકશે ત્યા ત્યાગ કરશે એને ખાવાની બાબત કદિ રસ જ ઉત્પન્ન નહિ કરે મળે કે તૈયાર હોય તે ખાઈ લેવુ અને એની વિશેષ ધમાલ ન કરવી એવી એની ઉદાસીન અથવા બેદરકાર સ્થિતિ રહેશે છતા મળે તે ખાવુ તેનો અર્થ એમ સમજશે નહિ કે જે ખોરાક કે પેય પદાર્થ અભક્ષ્ય અપેય હોય તેનો વિવેક ન કરવો એ ખાવાની બાબતમાં અમુક જ જોઈએ અને અમુક રીતે તૈયાર કરેલુ જ જોઈએ એવી ચાપચીપ કરનારો નહિ થાય

ભોગોપભોગને અગે એક બે બાબત હજુ વિચારવાની રહે છે ચાનો ઉપયોગ હજુ વધશે કે નહિ તે કહેવુ જરા મુશ્કેલ છે નવયુગનો એક ભાગ ચાનો ત્યાગ કરનાર નીકળશે, ત્યારે એક વિભાગ ચાને દિવસમા અનેક વાર પીનાર નીકળશે એ જ પ્રમાણે આઇસક્રીમનુ સમજવુ એનો ત્યાગ કરનાર થોડા નીકળશે, એનો ઉપયોગ કરનાર વધારે નીકળશે કર્માદાન સંબંધી છૂટાછવાયા અસ્તવ્યસ્ત વિચારો ઘણા થાયશે પણ શક્યતા એવી લાગે છે કે આર્થિક પરિસ્થિતિ વધારે આકરી થવાના કારણે, જીવનકલહ ભીષણ થવાને કારણે અને ઉદ્યોગ, કળા, હુન્નર અને વ્યાપારના નવીન ક્ષેત્રો નીકળવાને પરિણામે કેટલાક કર્માદાનો સંબધમાં નવયુગ છૂટ લેશે શાસ્ત્રનો આદેશ સમજવા છતા એ ભિન્ન નહિ જ કરે કે ખેતીવાડી નહિ જ કરે અથવા કોલસા કે ધાતુની ખાણોને અડશે જ નહિ એમ લાગતુ નથી

ઉપભોગ' એટલે જે એકની એક વસ્તુ અનેક વાર ભોગવાય તે આ ભોગ અને ઉપભોગને અંગે ઉપર જણાવી તેવી સ્થિતિ રહેશે અને કેટલુંક અવ્યવસ્થિત રીતે ચર્ચા કરવાનું સ્થાન પણ પ્રાપ્ત થશે

અનર્થદંડની બાબતમાં સ્થિતિ બગડશે નાટક સિનેમાનો ઉપયોગ [illegible] થશે સિનેમાનો કેળવણીના કાર્ય માટે ઉપયોગ થશે તે અનર્થદંડની કોટિમાં નહિ ગણાય પણ એ આનંદ-આરામનો વિષય પણ થશે વ્યાપાર વધારો અંગે સલાહ આપવાનું થશે મોટા કારખાનાના નાયક થવામાં સાતમા અને આઠમા વ્રતને વિરોધ આવશે પ્રમાદ આચરણ ઓછું થશે નવયુગમાં અન્યની નીંદા કે વાતો [illegible] કરવાનો સમય જ અલ્પ મળશે જનસમાજ જેમ જેમ વધારે સંકીર્ણ થતો જાય તેમ તેમ આર્ત રૌદ્ર ધ્યાનના પ્રસંગો વધારે આવે તેવો સંભવ છે આ સંબંધમાં ઉપદેશ [illegible] પણ પ્રસંગો ઘણા વધી જશે એક વાત એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે અત્યારના અનર્થદંડના પ્રસંગો કેટલાક નૂતન સ્વરૂપે જ હસ્તીમાં આવશે

આ રીતે ત્રણ ગુણવ્રતની હકીકત થઈ ચાર શિક્ષાવ્રતોને અંગે સ્થિતિ કેવી હશે તે સંક્ષેપમાં જોઈ જઈએ સામાયિક તરફ નવયુગની રુચિ હશે તે યથાવકાશ સામાયિક કરશે અને તે વખતનો ઉપયોગ વાંચન કરવામાં મુખ્યતયા કરશે સામાયિક તરફ જનતાની રુચિ વધશે જૈનધર્મનું એ એક ઉત્તમ વ્રત ગણાશે બે ઘડી સંસારને છોડી દેવાનો આદર્શ જ ઘણો સુંદર અને આકર્ષક લાગશે

દેશાવકાશિક વ્રતને અંગે દિક્પરિમાણવ્રતની સર્વ ટીકા લાગુ પડે છે પૌષધવ્રતને ઉપરના સામાયિકવ્રતની સર્વ ટીકા લાગુ પડે

કે પૌષધ તરફ ચિ રહેશે, પણ તે આખા દિવસનો સવાલ હોવાથી તેને છૂટાકલહ આદિ આર્થિક પ્રશ્નો અસર કરશે પૌષધમા જ્ઞાનચર્ચા ઘણી સુંદર પ્રેરક અને ઉત્તેજક થશે પડિલેહણાદિ વિધિમા કોઈ પણ પ્રકારનો ફેરફાર નવયુગ નહિ માગે

ચોથુ શિક્ષાવ્રત અતિથિ સંવિભાગનુ આવે છે ખરા અર્થમા સાધુ હશે તેના ઉપર નવયુગ વારી જશે પણ ખટપટી, ધમાલિયા, લગભગ એક નવા પ્રકારનો સંસાર માંડી બેઠેલા દુકાનદારી ચલાવનારને નવયુગ સાધુ માનશે નહિ અને તેના તરફ ઉપેક્ષા રાખશે અથવા તે વર્ગને સુધારી યોગ્ય ભૂમિકાવાળાને તેમા સ્થાન આપવાનો આગ્રહ કરશે સાધુનો આખો પ્રશ્ન આગળ વિચારવાનો છે ત્યા આ સબંધી વિશેષ ચર્ચા થશે આ વ્રતમા જૈન બંધુના વાત્સલ્યનો સમાવેશ થશે જ્ઞાતિભેદ નહિ રહે ગમે ત્યા જન્મ્યો હોય પણ જૈનધર્મને સ્વીકારનાર મારો બંધુ છે એવી ભાવના વધશે જ્ઞાતિના તફાવત વગર સર્વ જૈનને પંક્તિભોજનમા સ્થાન મળશે, જૈનની સર્વ સંસ્થાનો વગર સંકોચે લાભ મળશે અને ગચ્છના કે ફીરકાના ભેદ સિવાય બંધુત્વ ખૂબ વિસ્તાર પામશે કોઈ પણ ગચ્છ કે ફીરકા માટે તુચ્છ ભાષામાં વાત કરવાનો કે ઉલ્લેખ કરવાનો પ્રતિબંધ થશે અને સ્વામીવાત્સલ્યનો જમણવાર અર્થ થાય છે તેમા ઘણો વિસ્તાર કરવામા આવશે અને તે એટલી હદ સુધી જશે કે જમણવાર તો અલ્પ થઈ જશે, પણ સ્વધર્મી બંધુને વિદ્યાદાન, ધંધામા સ્થાપન, આપત્તિ વખતે સહાય કરવાના અનેક સફળ પ્રયત્નો નવી નવી દિશાએ થશે એનો ઉત્કર્ષ જોઈ જે અસૂયાવૃત્તિ અત્યારે જાગે છે તે પ્રાય બંધ થઈ જશે કોઈ પણ બંધુને ચઢેલો જોઈ બાકીનો વર્ગ રાજી થશે અને વધવાના માર્ગો તેને ભલામણ ગોઠવણ આદિ દ્વારા સુતર કરી આપવામા આવશે

સંયમના આ માર્ગો ખાસ પ્રસંગોને ધ્યાનમા રાખી ચર્ચ્યા છે આખા વિશાળ ક્ષેત્રને અવલોકવા માટે આ બાબતને ઇરાદાપૂર્વક વિસ્તૃત સ્થાન આપ્યુ છે એ ધોરણ પ્રમાણે દ્રવ્યશ્રાવકના તથા ભાવશ્રાવકના ગુણો તપાસી જવા

સંયમના ક્ષેત્રમા સાધુના ક્ષેત્રનો વિચાર પ્રસ્તુત છે તે આગળ તરતમા જ કરવાનો છે ત્યાથી જોઈ લેવો એ વિષય જરા વધારે અટપટો હોઈ તેને સ્વતન્ત્ર સ્થાન આપવુ યોગ્ય ધારવામા આવ્યુ છે

પ્રકરણ ૯ મુ

તપ

જૈનધર્મના મૂળ ત્રણ અંગો પૈકી અહિંસા અને સંયમ સંબંધી ઉલ્લેખ થયો તપના સબંધમાં નવયુગનું વલણ તપાસી આપણે આગળ વધીએ

તપના મુખ્ય બે પ્રકાર બાહ્ય અને અભ્યંતર

બાહ્ય તપમાં ન ખાવું, ઓછું ખાવું, વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો, ઇષ્ટમિષ્ટ પદાર્થને તજવા, કાયાને પીડા ઉપજાવવી અને શરીર સંકોચ કરવો આ સર્વ પ્રકારમાં પ્રથમ અનશનનો પ્રકાર તે વર્તમાન યુગના ઉપવાસ કે એકાસણાદિ તપ ગણાય છે એનો મહિમા નવયુગમાં ઘણો વધશે શારીરિક નજરે ઉપવાસને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ પર મૂકવામાં આવશે એ ઉપરાંત ઓછું ખાવું આદિ સર્વ બાબતો સ્થૂળ દૃષ્ટિએ આરોગ્યની નજરે ઉચ્ચ સ્થાન પામશે. એમાં શ્રદ્ધા કરતા આરોગ્યની અને વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ વિશેષ સ્થાન લેશે એનું સ્થાન સમજણપૂર્વક ઉચ્ચ થશે ઉપવાસાદિની પદ્ધતિ થોડી ફરશે પણ મુદ્દો જળવાઈ રહેશે

રસત્યાગ અને વૃત્તિસંક્ષેપને ખૂબ ઉચ્ચ સ્થાન આદરપૂર્વક મળશે એની સાથે સાદા જીવનના પ્રશ્ન ગૂંથાઈ જશે

અમુક વર્ગ જ્યાં સુધી ધનની મહત્તા માનશે ત્યાં સુધી આ બાહ્ય તપને પૂરું વજન નહિ મળે પણ સામ્યવાદ સમાજવાદ અને સમાનતાવાદ જેમ જેમ વખતમાં એવું રૂપ પકડશે કે ધનવાનનો વર્ગ જુદો નહિ રહી શકે અત્યારે સરકારી પ્રજાનું વલણ સામ્યવાદ તરફ છે અને તેનાથી જૈન અલગ નહિ રહી શકે સમાન ભૂમિકા ઉપર આવ્યા પછી બાહ્ય જીવન સામ્ય થશે અને બાહ્ય તપને સ્થાન મળશે તપની બાબતમાં શરીરની શક્તિનો ખ્યાલ કર્યા વગર આઠ દશ પંદર ત્રીશ ઉપવાસ કરનાર કોઈ કોઈક જ નીકળશે પણ તેમ થશે તે આશ્ચર્યજનક જ ગણાશે ત્યાગભાવ અને સાદાઈની વિપુલતા થવાનો પ્રસંગ દેખાય છે તેથી તેમને સમજણપૂર્વકનું સ્થાન મળશે

આ તો માત્ર તપની વાત થઈ અભ્યંતર તપમાં સ્વાધ્યાય ખૂબ વધી જશે એમાં એકલા ધર્મના વિષયોનો જ સમાવેશ થતો નવયુગ નહિ ગણે નવી શોધખોળ પરમાણુવાદ, વસ્તુવિજ્ઞાન (કેમિસ્ટ્રિ) ગ્રહવિદ્યા (એસ્ટ્રોનોમિ) પ્રકાશનો સિદ્ધાંત (લાઈટ) અવાજનો સિદ્ધાંત (સાઉન્ડ) આદિ અનેક વિષયોને સ્વાધ્યાયની કોટિમાં ગણવામાં આવશે જૂના આકારમાં આ સર્વ શાસ્ત્રીય વિષયો જ છે પણ નવા આકારમાં તેની શોધ ખોળ કરી નવાં સાધન દ્વારા જૂની બાબતોને ચર્ચવી એને પણ નવયુગ સ્વાધ્યાયની કોટિમાં ગણશે વિનય વૈયાવચ્ચ તે યોગ્યનો જ કરશે પણ યોગ્યતાની પરીક્ષા પછી તેને આધીન થઈ જશે સૈનિકવૃત્તિ એટલી કેળવાશે કે ઉપરી અધિકારીના હુકમનો અમલ કરવો એ નોકરીનું કર્તવ્ય છે એણે આખી વ્યૂહરચનાના જ્ઞાનને અભાવે વ્યક્તિગત હુકમની તુલના કરવાની હોય જ નહિ આ વૃત્તિ અત્યારે કેળવાતી જાય છે પણ એવા અધિકારીનું પદ જેને તેને નહિ મળે દીર્ઘ દૃષ્ટા ઉચ્ચ ચારિત્રવાન પોતાનો

વિચાર ન કરનાર, સેવાર્થે-પોતાનું જીવન અર્પનાર, સત્ય અને અહિંસામય જે વ્યક્તિ હશે તેને વિનય પણ મળશે અને વૈયાવચ્ચ પણ મળશે

અને વિનય વૈયાવચ્ચ રાજ અમુક વર્ગ પરત્વે જ નહિ રહે વિનય સાર્વત્રિક થશે અને વૈયાવચ્ચ સેવાભાવનાનું રૂપ લેશે માનવી માંદગીથી માંડીને અનેક રીતે સેવાના અર્થીને સેવા આપવી એમાં અભ્યંતર તપ માનનાર નવયુગના વખતમાં સુવાવડ પ્રસૂતિ કર્મ કરનારા કર્મચારી વર્ગ છે અને એમાં સેવા જેવું કોઈ નથી એવી માન્યતા ચાલતી હતી તેને નવો યુગ નહિ માને પ્રસૂતિકર્મ વખતે સેવાની ખાસ જરૂર છે અને તેની સેવા કરવી એ વૈયાવચ્ચની કક્ષામાં આવે છે એમ નવો યુગ માનશે અને સેવાના ક્ષેત્રો તો પાર વગરના વધી જશે મોટા મેળાવડામાં આવનારને પાણી પાવું ભોજન સમારંભમાં પીરસવું મોટા મેળાઓ વખતે પદ્ધતિસર વ્યવસ્થા કરવી આવા આવા અનેક માર્ગો ખુલશે શિસ્ત જાળવવું એ નવયુગનો નવો માર્ગ જ નીકળશે અને તેની અસર વારતહેવારે મોટે પ્રસંગે મેળાવડામાં અનેક રીતે થશે, એટલું જ નહિ પણ નાની નાની બાબતોમાં તેની છાયા પડશે વિવેકસર કરેલી સેવા જનસમાજની સગવડ અને અનેક યાતનાની અટકાયતના પ્રસંગોને નવયુગ અભ્યંતર તપ ગણશે

એની ખરી બહાર તો મહામારી રોગ, પ્લેગ જેવા ચેપ-લેણુ વ્યાધિ ચાલતા હોય ભયંકર આગ થઈ હોય, મેળામાં લાખો માણસો એકઠા થયા હોય-થવાના હોય, ગામેગામ ઘેર ઘેર જઈ પ્રચાર કાર્ય કરવાનું હોય ત્યારે જણાય આ અનેક અભિનવ ક્ષેત્રોમાં પોતાના સ્થાન સંપત્તિ કે શોભાનો વિચાર કર્યા સિવાય નવયુગનો જૈન પોતાની ફરજ માનીને ઝંપલાવશે આ સર્વ

સેવાઓ અભ્યતર તપની કોટિમા આવે છે એમ નવયુગ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરશે અને તે માટે પ્રમાણો રજુ કરશે

પ્રાયશ્ચિત્તની બાબત તદ્દન અભિનવ વનચુ લેશે જાહેરમા ક્ષમા માગવા જેવી સરળતા બહુ થોડામા આવશે પણ આવશે ત્યા તે આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરશે પ્રાચીન પદ્ધતિએ પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાની રીત ભાગ્યે જ ચાલુ રહી શકશે

યોગનો અભ્યાસ વધશે ધ્યાનનો આખો વિષય તદ્દન નવીન આકાર લેશે એને અગે શોધખોળ ખૂબ થશે એ લગભગ ભુલાઇ ગયેલો વિષય પ્રતિપા ન કરતા જરા વખત લાગશે પણ અંતે તે અસલ સ્થાને વ્યવહાર રૂપે અને પ્રાગતિક આકારે આવિર્ભાવ પામશે યોગના માર્ગો, મુદ્રાઓ, આસનો આદિ નવ રૂપ લેશે અને એમા પ્રાચીન પદ્ધતિને મૂળ સિંહાસન પર સ્થાપન કરવામા આવશે આ વિષયમા રસ લેના ની સંખ્યા ઉત્તરોત્તર વધતી જશે તદ્દન લુપ્તપ્રાય થઈ ગયેલા યોગના વિષયનો નવયુગ પુનરૂદ્ધાર કરશે

કાયોત્સર્ગ તરફ રુચિ વધશે અને તેને સમજી જાણી તેનો યોગના એક પ્રકારમા સમાવેશ કરવામાં આવશે

આવી રીતે અહિંસા, સંયમ અને તપને અગે નવયુગમા ઘટના થશે એના અવાંતર ભેદો અને પ્રકારો અનેક છે, આવિર્ભાવો પાર વગરના છે સર્વને ચર્ચવાનુ અસંભવિત છે મુદ્દાઓ ચર્ચાયા છે બાકી એ મુદ્દા અનુસાર નાની મોટી અનેક બાબતો થશે એટલુ જણાવી ધર્મના બીજા અગો તરફ જઈએ

પ્રકરણ ૧૦ મુ

સાધુસાધ્વી — મધ્યમકક્ષા

ધર્મ સબંધી વિચાર કરતા સાધુઓના સ્થાન તરફ પ્રથમ વિચાર જાય તે સ્વાભાવિક છે જૈન દર્શનની વિશેષતા એ છે કે એણે સાધુનું ચિત્ર અદ્ભુત ચીતર્યું છે કચનનો સર્વથા ત્યાગ કરવો અને સ્ત્રીસંસર્ગ (સ્ત્રીઓએ પુરુષસંસર્ગ) સીધી કે આડકતરી રીતે કરવો નહિ એ બે મુદ્દાને જ બરાબર લક્ષ્યમા રાખવામા આવે તો સાધુની વિશિષ્ટતાનો સાચો ખ્યાલ આવ્યા વગર રહે તેમ નથી અન્યની સાથે સરખામણી કરી કોઇને ઉતારી પાડવાની ઇચ્છા નથી, પણ વિરોધના જરા પણ ભય વગર કહી શકાય તેમ છે કે સાધુનો—ત્યાગનો જે આદર્શ જૈન ધર્મે આલેખ્યો છે તે અપ્રતિમેય છે, અન્યત્ર કોઇ પણ સ્થાનકે એટલા ઉચ્ચ સ્થાને અપ્રાપ્ય છે અને મનુષ્યમાનસના અતિ ઉચ્ચ અભ્યાસ અને બારીક અવલોકનને પરિણામે ગોઠવેલી ત્યાગની ઉચ્ચ દશાને એ રજૂ કરે છે

જૈનદર્શનનો આદર્શ ત્યાગનો છે એના એકેએક વતની વિચારણામા, ભાવનામાં, સંવ્યવહારમાં ત્યાગ ઝળહળી રહે છે સર્વથા

ત્યાગનો આદર્શ દૃષ્ટિ સમીપ રાખી મધ્યમ ત્યાગ પણ બતાવ્યો છે અને એ પણ ન સ્વીકારી શકે તેને માટે અલ્પ ત્યાગની રચનાઓ કરી છે પણ એનો આખો નૈતિક વિભાગ બારીકીથી જોતા ત્યાગની ભાવનાને પોષણ એક યા બીજે રૂપે અપાયેલું જોવામા આવશે

આથી ઘ મમારનો ત્યાગ કરી સ્ત્રીપુત્ર કે સગાસંબંધીને તજી દઈ ધન માનમિલ્કત અને સર્વ સમધને દૂર કરી અતર વૃત્તિથી તેના ઉપર વિરાગ લાવી સર્વ સમધ અને વસ્તુઓનો અનિત્ય ભાવ વિચારી એનો ત્યાગ કરવા ઉપદેશ કર્યો એની સાથે સાધુધર્મને પાલન કરવા માટે અને ત્યાગને તેની પરાકાષ્ઠાએ લઈ જવા શરીરનુ પોષણ ન કરવા કરમાવ્યુ શરીર માત્ર ધર્મ સાધનનુ નિમિત્ત છે તેથી તેને ભાડુ આપવા પૂરતુ ખાનુપીનુ અને તે પણ સ્વાદથી પ્રેમથી ગૃદ્ધિથી નહિ પણ માત્ર શરીર નભાવવા ખાતર જ ખાવાપીવાનો ઉપદેશ કર્યો એની સાથે ભોજન અને પાનના એવા આકરા નિયમો બતાવ્યા કે એનો અમલ સર્વથા ભારે મુશ્કેલ દેખાય તેવો લાગે આખો આદર્શ ત્યાગ પર ચાયેનો હોઈ ચમત્કાર ઉપજાવે તેવો છે અને હૃદયને નમાવી દે તેવો છે

એ ઉત્તમ આદર્શમા માત્ર સ્થૂલ ત્યાગની વાત જ નથી તેમા અતરંગ મનોવિકારોનો બારીક અભ્યાસ અને તે પર વિજય મેળવવાના સર્વ સાધનો રજૂ કર્યા છે જૈન યતિ એટલે ક્ષમાવાન નિરભિમાની સરળ નિષ્પરિગ્રહી બ્રહ્મચારી મમતા વગરનો ... વગરનો માતાપિતા ... વગરનો ... માર્ગે પણ ન જનારો, પાપ પશ્ચાત નહિ કરનારો, પોતાના અભ્યાસ-ક્રિયામા પ્રવૃત્ત જ્ઞાનક્રિયાનો મેળ મેળવનારો અને આદર્શ ચારિત્રવાન

ભવભીરુ સંસારથી દૂર રહેલ ઉત્કૃષ્ટ માનવી (Superman) સમજવો. એના અંતરંગ અને બાહ્યમાર્ગી અનુષ્ઠાનો અને વિધિ-નિષેધો એવા સુંદર યોજ્યા છે કે એમાં વધારો કરવા જેવું તત્ત્વ બાકી રહ્યું હોય તેમ લાગે તેમ નથી. લગભગ સર્વ સદ્‌ગુણોનું સ્થાન યતિ હોવા છતાં એ સંસારથી પર આત્મારામને સાધનારો અને દુનિયાની જંજાળથી મુક્ત મહાત્મા એના વિશિષ્ટ અર્થમાં છે એમાં કોઈને લવલેશ શંકા થાય તેવું નથી.

આ અતિ વિશિષ્ટ આદર્શ મુનિ–યતિ–સાધુને નમસ્કાર કરીને આપણે હવે એની વર્તમાન સ્થિતિ તપાસીએ.

સાધુધર્મનું ઉચ્ચ સ્થાન કાયમ છે તે માટે અહીં એક આડકતરી વાત પ્રથમ કરી દેવાથી આખો વિષય સ્પષ્ટ થવા સંભવ છે. ઉચ્ચ આદર્શને કાયમ રાખી નવયુગ એમાં ઊંડા ઉતરી વિચારને સાર એને એના વાણી સુશીમત જણાશે. નવયુગનું મુખ્ય ધ્યેય સેવાનું છે. એને જનતાની સેવા અને આદરમાં કરવી છે. એ સેવા ખાતર ભારેમાં ભારે આપભોગ કરવા તૈયાર રહેશે. આ સેવાભાવના ખ્યાલ સાથે એક બીજી પણ સૂચવણ ઉત્પન્ન થશે. સાધુધર્મ અતિ ઉચ્ચ સ્થાનો હોઈ આદર્શ સ્થાને રહેશે, છતાં તે સ્વીકારવાનો માર્ગ બહુ ઓછા લઈ શકશે. સાધુમાર્ગની કઠીનતાને અંગે એને મુસાફરી કરવાની અગવડ, સેવાસ્થાને તરત પહોંચવાના નવયુગના મોટર, રેલવે, વાયુયાન આદિ સગવડો લેવાની હકીકત છોડી દેવાનું નહિ પાલવે, ખાનપાનના આકરા નિયમો તેને ગભરાવશે અને અમુક ક્રિયાઓ અમુક વખતે કરવી જ જોઈએ એ બંધન એને રુચિકર નહિ લાગે. આ અને આવા અનેક કારણોને લઈને એ સાધુ અને ગૃહસ્થ વચ્ચે એક નવી સંસ્થા ઊભી કરશે.

એ સસ્થાને નવયુગ મધ્યમ કક્ષા ' એવુ ઉપનામ આપશે એ સસ્થાના જોડાનાર સભ્યોનો આદર્શ સેવાનો ન્હેશે પોતાની જાતથી સમાજનો અનેક પ્રકારે સેવા કરવા તે તત્પર રહેશે સેવાના અનેક ક્ષેત્રો તે ઊભા કરશે માદાની માવજતથી માંડીને રાષ્ટ્રસેવા ધર્મસેવા, સાહિત્યસેવા શોધખોળ, ઉપદેશ, ભાષણ જનતામા કેળવણી કેળવણી કેમ આપવી તેને માટે શિક્ષકો તૈયાર કરનારી સંસ્થા પ્રસતિ સમયની સેવા, પુસ્તકપ્રચાર, જ્ઞાનસેવા, નાના મોટા પુસ્તકો દ્વારા સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ વૃદ્ધોને આશ્વાસન દીન અનાથનો ઉદ્ધાર, અપગ ઢોર માટે પાજરાપોળ, દીન દુખી માટે આશ્રમો પતિયા ખદીવાળા માટે આશ્રમો આરોગ્યભવનો, આદિ અનેક યોજનાઓ નવયુગ યોજશે એને સમાજસેવાની તમન્ના લાગશે તે ખાતર તે નીચે પ્રમાણે યોજના કરશે

જેણે આ મધ્યમ કક્ષામા સભ્ય તરીકે જોડાવાની ઇચ્છા હોય તેણે આજીવન સેવાભાવ સ્વીકારવો પડશે

તેણે આજીવન બ્રહ્મચારી રહેવુ પડશે

તેણે સેવાનો કોઈ પ્રકારનો બદલો સેવાના ઉદ્દેશ તરીકે લેવાનો નહિ

તેણે સેવા કેવા પ્રકારની ક્યા અને ક્યારે કરવી તે તેને સસ્થા તેની આવડત શક્તિ અને પરિસ્થિતિ અનુસાર વખતોવખત મુકરર કરી આપશે

તેને નિર્વાહ અને મુસાફરી ખર્ચ માટે સર્વ વ્યવસ્થા સસ્થા કરી આપશે

તેણે ધનસચય કોઈ પણ પ્રકારનો કરવાનો નહિ પણ જરૂરી ખર્ચ કરવા પૂરતી રકમ પોતાની પાસે આગળપાછળ રાખવાની તેને છૂટ રહેશે

તેણે મદ્યમાંસથી સર્વથા દૂર રહેવુ પડશે

/ ખાનપાનમા તેણે તદ્દન સાદાઈ રાખવી પડશે

દરરોજ કેટલી વસ્તુ ખાવી તેની સખ્યાનો સવારથી નિર્ણય કરવો પડશે દ્રવ્યગણના (ખાદ્યપદાર્થને અગે) કરવી પડશે

પોતાથી શુ શુ કાર્ય બની શક્યુ તેની વિગતવાર રોજનિશી રાખવી પડશે તેના સેવાકાર્યની પ્રત્યેક દિવસની ગણના ઉપરાત સ્થૂળ કે માનસિક જે કાઈ સ્ખલના થઈ હશે તેની વિગતવાર નોધ રાખવી પડશે

તેનુ વર્તન આદર્શમય, દેવગુરૂ ધર્મ તરફ સમજણપૂર્વકની શ્રદ્ધા અને ત્યાગ ગૃહસ્થ કરતા ઘણા વધારે રાખવા પડશે

એણે રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરવો પડશે

સત્ય અહિંસા અને અસ્તેય એણે ખાસ જાળવવા પડશે

એણે દરરોજ સ્થૂળ કે માનસિક પૂજન અથવા ધ્યાન અથવા બ ને એક કલાક અવશ્ય કરવા પડશે, માત્ર જ્યારે તેના સેવાક્ષેત્રમા તેની આખા વખતની હાજરીની જરૂર હોય અને તેને અવકાશ મળી શકે તેમ નહિ જ હોય ત્યારે તે પોતાની જાતને છેતર્યા સિવાય આ બાબતમા અપવાદ કરી શકશે અને અપવાદ કરશે તો તેની નોધ કારણ સાથે નિત્યનિશીમા પોતાને હાથે રાખશે

એણે પોતાનો આખો વખત સેવા માટે અર્પણ કરવો પડશે અને તેને જ્યારે સેવાકાર્ય માટે આહ્વાન કરવામા આવે ત્યારે તરત જવુ પડશે અને બાકી પોતાને સારુ યોગ્ય સેવાક્ષેત્ર શોધી તેની યોગ્ય સાધના કરવામા તે સમયનો ઉપયોગ કરશે

કોઈ પણ સજ્ઞાન માણસ યોગ્ય અભ્યાસ કર્યા પછી આ સેવાસઘમા દાખલ થઈ શકશે અને અતિ વિશિષ્ટ ઉચ્ચ જીવન વહન કરવુ પડશે

અતિ વૃદ્ધ અથવા શારીરિક ખોડવાળા આ વર્ગમાં દાખલ નહિ થાય દેવાદાર કુટુંબજીવનવાળા આ વર્ગમાં જોડાતા પહેલાં પોતાનું દેવું આપીને અને કુટુંબીઓની સંમતિ મેળવીને આ વર્ગમાં જોડાઈ શકશે

સેવામંડળ

આવા અને આને મળતા નિયમો કરી એક સેવામંડળ નવયુગ ઊભું કરશે એનો ઉદ્દેશ સેવાકાર્ય અનેક દિશાએ કરવાનો હશે અને તેની સાથે વર્તમાન પરિસ્થિતિને અનુકૂળ વ્યવસ્થા કરવાની તરત જરૂર લાગશે એ ખાવાપીવાના વસ્ત્રાદિના અને મુસાફરીના નિયમો મુદ્દામ હેતુ લક્ષ્યમાં રાખીને ઘડશે અને તેથી સેવાભાવી સાધુઓને ઘણી વાર જે અગવડ પડે છે તે આ રીતે નવયુગ દૂર કરશે આ મધ્યમ કક્ષાનો ઉદ્દેશ સેવાસમાજ ઊભો કરવાનો હોઈ તે એમાંથી અમુક અંશે વિરક્ત રહેશે અને અમુક બાબતમાં સંસારમાં પણ રહેશે એને લાયક થવાની કસોટિ સખ્ત રાખવામાં આવશે અને ગમે તેવા મફતનો લાભ લેનારા પણ સેવાભાવી નહિ હોય તેને દાખલ કરવામાં નહિ આવે

આવા મંડળને તૈયાર કર્યા બાદ અનુભવથી એમ જણાશે કે એ મંડળના અમુક સભ્યને પરણવાની જરૂર છે અથવા પરણેલા સ્ત્રી સહિત સભ્યને મંડળમાં દાખલ કરવાની આવશ્યકતા છે તો પરણેલ ન હોય તેના મનની સ્થિરતા અહિં કેવી રહે છે તેનો ખ્યાલ કરી બારીક તપાસ કરી ખાસ જરૂર લાગશે તો નિયમમાં સુધારાવધારા પણ કરશે એનું ધ્યેય સેવાનું હોઈ તે જે માર્ગે વધારે ઉપયોગી, વધારે અસરકારક અને સર્વોત્કૃષ્ટ પરિણામ જે રીતે લાવી શકનાર નીવડશે તે પ્રમાણે તેની યોજના થશે આ બાબતનો છેવટનો નિર્ણય શું થશે તે કહેવું મુશ્કેલ છે

એ સંસ્થાના સભ્ય સ્ત્રી તથા પુરુષ બન્ને થઈ શકશે

તેઓ કેળવણી આદિ અનેક સેવાસ્થાનો ઊભા કરશે યોજશે, જમાવશે, ચલાવશે અને ભાષણથી પ્રચારકાર્યથી અને પોતાના દૃષ્ટાંતથી શ્રી મહાવીર પરમાત્માના સંદેશા જગત પાસે રજૂ કરશે અને નિસ્વાર્થ સેવાના જ્વલંત દૃષ્ટાંતો પૂરા પાડશે

આદર્શ સાધુ

એ સેવાભાવિ મધ્યમ કક્ષાવાળા આદર્શ સાધુધર્મની પરિપૂર્ણ ભાવના સન્મુખ રાખશે અને સર્વ ત્યાગ થઈ શકશે ત્યારે એ નવયુગનો સાધુ થશે

સાધુ થયા પછી એ કોઈ જાતની ખટપટમા પડશે નહિ જ્ઞાન ધ્યાનમા પોતાનો સમય વ્યતિત કરશે એનો આદર્શ આનંદઘન થશે એ યોગમાર્ગનો પુનરુદ્ધાર કરશે એ નકામી વાતો, પાપની પંચાતી, શ્રાવક વર્ગની ગૂંચવણોમા ભાગ નહિ લે એ અમુક વાડા બાંધવા કે સંઘ તારા કરવાના કાર્યને સ્વીકારશે નહિ એનામા શાંતિનુ સામ્રાજ્ય દેખાશે, મહિમાવંતતાનો વેગ દેખાશે અને આત્મબળનુ ઓજસ્ દેખાશે તે વિના કારણ બોલશે નહિ, ખાવામા અતિ મર્યાદિત થઈ જશે અને એનું મનોરાજ્ય અતિ વિશાળ ઓજસ્વી અને સ્વવશ થશે એ આદર્શ સાધુની સ્થિતિએ પહોંચવા પ્રયત્ન કરશે એ ગચ્છભેદ જેવુ કાંઈ માનશે નહિ એ સત્ય ગમે ત્યાં જોવામાં આવશે ત્યાથી લેશે એ સંકુચિતતામાં મિથ્યાત્વ માનશે ધર્મપ્રચાર, વિશાળક્ષેત્રમા વિસ્તાર અને નૈસર્ગિક આત્મવિભૂતિમા સ્વયં તૃપ્ત રહેશે અને લોકસત્કારની વિચારણા પણ તેનામા દેખાશે નહિ અને લોકૈષણાનું નામ પણ તેની પાસે જણાશે નહિ અતિ વિશિષ્ટ ચારિત્ર વહન કરી એ પોતાના દૃષ્ટાંતથી જગતને સમૃદ્ધ બનાવશે અવારનવાર ઉપદેશ

પણ આપશે અને વીતરાગ દશાનું નાનું દૃષ્ટાંત જગતને રજૂ કરશે આવા આદર્શ સાધુઓ અતિ અ પ સંખ્યામાં થશે મેંનામ ડળમાં જોડાનારની સખ્યા બહુ મોટી ઉત્તરોત્તર થતી જશે

સાધુઓ પ્રત્યેનું વલણ

વર્તમાન યુગના સાધુઓ પ્રત્યે નવયુગ જુદુ જુદુ વલણ લેશે ચારિત્રભ્રષ્ટ દુકાનદારી ચલાવનાર વૈદુ ક નારા અને ગોરજી જતિ શ્રીપૂજ્ય આદિ નામ ધારણ કરનારને એ વિજ્ઞપ્તિ કરી મધ્યમ કક્ષામાં જોડાવાની લાયકાત મેળવવા કહેશે અને જેઓ તેમ કરવા તૈયાર થશે અને તેને યોગ્ય અભ્યાસાદિ કરી તેને જૈન સમાજનુ સેવા અંગ બનાવવાના કામમા રોકી દેશે

જે યતિ ગોરજી આદિ મધ્યમ કક્ષાનો ત્યાગ પણ નહિ બતાવી શકે તેને ગૃહસ્થ થઈ પ્રામાણિક શ્રાવક ઉત્પન કરવાનું જણાવવામા આવશે ચારિત્ર વગર ધર્મને નામે ભવાઈને દુકાનદારીને કે ધધાને સ્થાન નહિ રહે પણ સમાજના કોઈ વિકૃત થયેલા અગને કાપીને ફેકી દેતા પહેલા તેને જગ ઓછા દરજ્જાની તકો પૂરતી આપવામાં આવશે નવયુગ સમાજને સન્નદ્ધબદ્ધ કરવાની યોજના કરનાર હોવાથી તેના હાથમા પ્રત્યેક કક્ષાના માણસનો ઉપયોગ થઈ શકે તેમ રહેશે અને તેથી પ્રત્યેકને સમજાવી તેને યોગ્ય કાર્યમાં જોડવામા આવશે આળસુ એદી, સુસ્તને સમાજ પર નભવાનો હક્ક નહિ રહે, તેની સાથે ખરા સેવાર્થી આત્માર્થી ભોગ આપનારને નાના મોટા ક્ષેત્રોમા અનેકવિધ કાર્ય કરવાનું મળશે અને તેના બદલામા સમાજ તેને પોષશે અતિ ઉચ્ચ વિશિષ્ટ ભોગ આપનાર આદર્શ સાધુને માટે તો સર્વદા સ્થાન ખુલ્લું જ રહેશે

ખટપટી સાધુઓ

પણ જે સાધુઓ માત્ર ખટપટ કરવા ખાતર સાધુવેશમા ગયા હોય, જે જૈનધર્મનો આદેશ સમજ્યા ન હોય, જે ખટપટ કરવામાં મસ્ત રહેનાર હોય, જે વાડા બાંધવામાં મનકાતા હોય, જે ફીરકાઓને લડાવવામાં ધર્મ સમજતા હોય જેને અસત્ય કે ભળતું બોલવામાં વ્રતને હાનિ અને પતને પતનશીલતા ન લાગતા હોય, જેને જીવનનો આદર્શ જ કોઈ ન હોય જે ઉપર ઉપરની વાતો કરવામા ભારે પક્કા હોય પણ જેના જીવનવ્યવહારમા સચ્ચાઈ ન હોય એવા મોહથી કે દુ:ખથી વેશપલટો કરાયેલા સાધુઓને માટે આવતા યુગમા સ્થાન નહિ રહે સાધુમા જ્ઞાન વિશિષ્ટ હોવુ કે અલ્પ વધારે હોવુ એ એના કરમજાની વાત નહિ ગણાય, પણ ચારિત્ર તો મુદ્દામ હોવુ જોઈએ એમ નવો યુગ માગશે અને સાધુમા સંકુચિત દૃષ્ટિ હોય, અસહિષ્ણુતા હોય, માગતાગનો ગગડેલ હોય, સમાજને છિન્નભિન્ન કરવાની ઉછેરક આવડત હોય તો તેની જાતને ભાર કરે છે એટલુ જ નહિ પણ સમાજની પ્રગતિને વર્ષો સુધી અટકાવે છે અથવા પ્રગતિને બદલે પશ્ચાદ્‌ગતિ કરે છે એમ સમાજ માનતો થતો હોવાથી એવા પ્રકારના સાધુને સમાજનું અંગ ગણવામાં નહિ આવે ગમે તેવી ઓછી આવડત કે ત્યાગવાળો હોય અને કોઈ જાતની કસોટિમાથી પસાર થયો ન હોય અને સાધુ થવા પહેલા આદર્શ જીવનની ગંધ પણ ન બતાવી શક્યો હોય તે અમુક વેશ પહેરે માટે સાધુ કહેવાય અને શ્રાવકોએ તેની સર્વ યોગ્ય જરૂરિયાતો પૂરી પાડવી જોઈએ અને તેને નમવુ જોઈએ એ જાતની માન્યતા નવયુગ કબૂલ નહિ કરે એ સાચા આદર્શને નમશે અને તેની ઉપર વારી જશે, પણ ધમાલ, ધામધુમ, બાહ્ય દેખાવ પ્રયડવાત અને ખળભળાટને જરા પણ અવકાશ નહિ આપે

સાધુઓની પરીક્ષા

આ રીતે જોતા આખો સાધુવર્ગ મહા પરિવર્તન પામશે એવુ જણાય છે આદર્શ સાધુ નહિ થાય એમ માનવાનુ કારણ નથી પણ ગમે તે સાધુમા પસાર થાય એ સ્થિતિ નવયુગ કદિ નહિ સ્વીકારે ભગવાનની આદર્શ વિશાળતા, દષ્ટિભેદ છતા ઐક્ય, નયની અપેક્ષા અને જૈનદર્શનના મૂળ ગુણને વિરોધ દેખાય ત્યા આખો જૈનધર્મ ઉડી જાય છે એમ નવયુગ માનશે અને દુનિયાના આદર્શ સ્થાને આવવાનો દાવો કરનારને તોળવાનું ધોરણ પણ નવયુગ ઘણુ ઉંચુ રાખશે જે ગુણો માર્ગાનુસારી તથા શ્રાવકમાં હોય તે તો સાધુમા હોવા જ જોઈએ એમ તે આગ્રહપૂર્વક માનશે (ઘટતા ફેરફાર સાથે) પણ એ ઉપરાંત અતરંગ ગુણોમા શાંતિ સામ્રાજ્યમા રાગદ્વેષની અલ્પતા દાખવવામા અને માત્ર ધ્યેય ખાતર જીવન ગાળવાની બાબતમા મુદ્દામ રીતે સાધુની કસોટિ કરશે અને તેમા જે લાયક નીવડશે તેને જ સાધુસ્થાનનુ પૂજ્યત્વ આદિ પ્રાપ્ત થશે

સાધુઓના બે વિભાગ

સાધુના બે વિભાગ પડશે એક વિભાગ સંસારનો સર્વથા ત્યાગ કરી જ્ઞાનમા મસ્ત રહેશે એ વિશિષ્ટ તત્ત્વજ્ઞાની થશે એ શાસ્ત્રના વિશિષ્ટ સત્રો સમાજ પાસે વગર સંકોચે રજૂ કરશે એ માત્ર ઉપાશ્રયમા જ પોતાની કાર્યવાહીને પરિસમાપ્ત નહિ કરે, પણ જગતના ચોકમાં મહાન સત્યો લેખ અને વક્તૃત્વ દ્વારા વિસ્તારશે એ તત્ત્વજ્ઞાનીમા સત્યશોધનની બુદ્ધિ ખૂબ વિસ્તાર પામશે એને વિજ્ઞાન (સાયંસ)નું જ્ઞાન અનેકદેશીય પ્રાપ્ત થશે અને શોધક-બુદ્ધિએ દષ્ટિબિંદુ સમજવા યોગ્ય વિશાળ હૃદય એ દાખવશે એ અંશ સત્યોને સર્વ સ્થાનકેથી સંગ્રહશે અને મહાન સત્યોનો

સમન્વય કરશે એ વિધિમાર્ગના નિરર્થક ઝઘડામા પડશે નહિ પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે ક્રિયા કરશે અને વિશેષ ધ્યાન જ્ઞાન-પ્રાપ્તિ અને જ્ઞાનપ્રસારમા રોકશે એનામા વિવેચકશક્તિ એટલી ખીલશે કે અત્યાર સુધીના ઝઘડાને એ એકદમ પતાવી દેશે, દરેકને યોગ્ય સ્થાન આપશે અને નવીન પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતા સર્વ દિશાએ દીર્ઘનજરથી વિચાર કરશે એ શિષ્યમોહ કરશે નહિ, દેશ કાળના સૂત્રોને માન આપશે અને જૈનદર્શનના વિશિષ્ટ તત્ત્વો પ્રેમભાવે પ્રસરાવશે એને જ્ઞાનની જિજ્ઞાસા એટલી રહેશે કે એને નિરર્થક ઝઘડાઓ કરવાનો સમય જ નહિ મળે એ સર્વ દર્શનના અભ્યાસી અને ઇતિહાસના જ્ઞાતા હોઈ નિર્ણિત બુદ્ધિથી નહિ પણ શોધકબુદ્ધિથી આગળ વધશે અને એનામા સરળતા એટલી બધી આવશે કે કોઈ વાત નહિ સમજાતી હોય તો તેટલા પૂરતી અશક્તિ જાહેર કરતા એ શરમાશે નહિ શ્રાદ્ધવર્ગની ખટપટથી એ દૂર રહેશે, પણ સમાજનિયમન સબધી યોગ્ય સલાહ પોતાના વિશાળ જ્ઞાનથી આપશે નાયક થવાના સર્વોત્તમ આદર્શ ગુણો તેનામા આવશે અને જે અર્થમા 'ગીતાર્થ' શબ્દ જૈન શાસ્ત્રકારે વાપર્યો છે તેને એ બરાબર સાર્થક કરનાર નીવડી કચવાટ ઉત્પન્ન કર્યા વગર બળજોર વાપર્યા વગર સ્વાભાવિક રીતે સમાજના દોરનાર સ્થાનને પ્રાપ્ત કરશે સંસારથી અલિપ્ત રહ્યા છતા માનસવિદ્યાના પ્રખર અભ્યાસી હોઈ સમાજની અગ ભળ્યા સિવાય કે રાગદ્વેષને વિવશ થયા વગર સામાજિક પ્રશ્નોનો તોડ ઉતારવાનુ ચાતુર્ય તેનામા આવશે

સાધુનો એક બીજો વર્ગ સસારનો સર્વથા ત્યાગ કરી યોગમા લીન થઈ જશે એ અવધૂત જેવો થશે એ વિસરાઈ ગયેલા યોગનો પુનરુદ્ધાર કરશે, એ સસાર સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો

સબંધ નહિ રાખે અવારનવાર વસ્તીમાં આવી એ ભોગક લઈ જશે પણ એ જગાયે જિવ્હાસ્વાદુ નહિ હોય લોકથી દૂર રહી એ ચેતનરામને ધપાવશે અનેક મુમુક્ષુઓને એ જમાવશે, મહા તપ કરશે અને સંસાર તરફ જોશે પણ નહિ એને જોતા આનંદઘનજી કેવા થયા હશે તેનો તે સહજ ખ્યાલ આપશે એને વસ્ત્ર પાત્રની કે વસ્તીની પરવા રહેશે નહિ એ તો આખો વખત અંતરાત્મામાં રમણ કરવામાં જ માનશે અને સંસારથી તદ્દન અલિપ્ત રહી એ કોઈ જાતના વ્યવહારમાં પડશે નહિ

એ ઉપરાંત સંસારના ખરા ત્યાગી પણ સેવાભાવી એવા પણ કેટલાક સાધુઓ થશે, જેઓ તત્ત્વજ્ઞાનીની સહાયમાં રહેશે અને સેવા કરવામાં સાધનોને એકઠા કરવામાં સમય ગાળશે

સંખ્યા નાની પણ સાધક

આ પ્રકારની સામાન્ય પરિસ્થિતિ નવયુગના સાધુની થશે એની સંખ્યા નાની હશે તો પણ એની આત્મવિભૂતિ તેજસ્વી અને જાજ્વલ્યમાન હોઈ સમાજ એના તરફ પૂજ્યભાવ રેડશે બાકી ખટપટ કરનાર અને સાધુતાને દુકાનદારી સમજનારાને કોઈ સ્થાન નહિ રહે આખા સમાજને વિના કારણ પગભર રાખનાર વાદવિવાદ ઝઘડા ખડા કરનાર અને સુંદર ગાંગડે ગાંધી થઈ બેઠેલાને નવયુગમાં સાધુસ્થાન નહિ રહે જેને સાચું સ્થાન પ્રાપ્ત થશે તે આદર્શ સાધુના પ્રાપ્ત કરશે અને માત્ર વેશથી ચલાવ્યે જનારને માન કે પોષણ મળવું અશક્ય થઈ પડશે પ્રકાશનો લાભ લેનારી પ્રજા આગળ ગોટા વાળવાથી કાંઈ વળશે નહિ અને ઉપાશ્રયોને ઝઘડાસ્થાન કરનારાઓના કોઈ ભાવ પૂછશે નહિ એટલે એ વર્ગ ધીમે ધીમે ઓસરી જશે અને અંતે આથમી જશે સાધ્વાભાસોનું સ્થાન આદર્શ સાધુઓ લેશે

સાધ્વીઓ

સાધ્વીનો પ્રશ્ન ઉપરના જ ધોરણે પતશે સાધ્વીનુ કાર્ય શ્રાવિકા વર્ગને ઉપદેશ આપવાનુ અને તેમને શ્રદ્ધાળુ બનાવવાનુ રહેશે પવિત્ર સાધ્વીઓ જાહેરમા ભાષણો પણ આપશે અને તેની નૈસર્ગિક છટાથી એ ખૂબ સુંદર પરિણામ નીપજાવી શકશે એના ભાષણમા સ્ત્રી અને પુરુષો ભાગ લેશે ખરુ કાર્ય સાધ્વીઓ પવિત્રતાના, સ્વચ્છતાના, સેવાના, સુઘડતાના જીવરક્ષાના સંદેશા ફેલાવવાનું કરશે એના આદર્શો વિશુદ્ધ રહી શકશે અને શ્રાવકગૃહ સંસ્કારી ઉન્નત વિશિષ્ટ દીવ્ય કેવી રીતે બને અને કઈ ચાવીઓ દ્વાર આદર્શ ગૃહિણીઓ મારફત ધર્મ, અર્થ અને કામ ત્રણે પરસ્પર અવિરોધપણે સાધી શકાય એની યુક્તિઓ તે બતાવશે સ્ત્રીવર્ગનો સેવાભાવ તે પોષશે અને અનેક પ્રકારે સંસારને ઉજ્જવળ કરવા છતા પોતે તદ્દન અલિપ્ત રહી શકશે એનામા જ્ઞાનનો પ્રકાશ ખૂબ જામશે અને એનુ લક્ષ્ય સેવાભાવ તરફ વધારે મક્કમપણે, દૃઢપણે અને સાપેક્ષ સ્વરૂપે રહેશે

સાધુઓને તૈયાર કરવાની, મધ્યમ કક્ષા માટે તૈયાર કરવાની અને સાધ્વી યોગ્ય થવાની વિશાળ આકર્ષક યોજના નવયુગ કરશે એ કસોટિમાં જે પસાર થાય તેને જ સાધુ કે અન્ય કોઇ પણ વર્ગમા જોડાવાની પરવાનગી મળી શકશે

સમાજસરક્ષણ સપ્રત્યય જ્ઞાનની આવશ્યકતા, બાળપણમા સસ્કાર છાપની સુકરતા, વર્તમાન કાયદા અને સમાજનું હિત લક્ષમાં રાખી દીક્ષાની વય નવયુગ મુકરર કરશે અને અસાધારણ સયોગમા વિશિષ્ટ લાભનો હેતુ તપાસણીને અગે પ્રાપ્ત થશે તો તેમા અપવાદ કરવાનો અધિકાર એના સૂત્રધારને કુલ સ્વાધીન રાખશે એ નિર્ણયમા સમાજહિત અને દર્શન પ્રગતિના લક્ષ્યો જ

રાખવામાં આવશે પણ શિષ્યમોહ કે ખટપટના પ્રસંગોને દૂર કરવામાં આવશે

શિષ્યચોરી, દીક્ષા, દીક્ષા માટે ફોસલામણ, કોરટ-દરબાર અથવા ધર્મની ફજેતીના પ્રસંગો નવયુગમાં નહિ બને તેવી સુંદર સમાજરચના કરવાની આવડત નવયુગમાં આવશે જ્ઞાન અનુભવ અને જરૂરિયાતના અભ્યાસીને સાધુમાર્ગને અવરોધ કર્યા સિવાય એ બાબતનો રસ્તો સંતોષકારક રીતે કરતાં આવડશે સાધુ અને મધ્યમ કક્ષા માટે અન્ય બાબતો પ્રસંગોપાત આવશે આપણે હવે ધર્મક્ષેત્રના બીજા પેટા વિભાગો તરફ નજર નાખીએ એ વિષય ઘણો વિશાળ હોય સર્વતોગ્રાહી છે તેથી તે પર મુદ્દામ લક્ષ્ય આપીએ

પ્રકરણ ૧૧ મુ

મંદિરો અને નવયુગ

નવયુગમાં મંદિરની પવિત્રતા અત્યારે જળવાય છે અને મનાય છે તેથી પણ વધારે મનાશે મંદિરને ધર્મના લાક્ષણિક સ્થાન ગણવામાં આવશે અત્યારે એક વર્ગ મંદિરને માનતો નથી તે મંદિરના બાળજીવના અવલંબનસ્થાન સામાન્ય જ્ઞાનીના આશ્રય-સ્થાન અને વિશેષ જ્ઞાનીના ધ્યાનસ્થાન તરીકે જોઈ શકશે અત્યારે જે કચવાટ તેઓમાં એક વર્ગ તરફથી ફેલાવવામા આવે છે અને મંદિરને અંગે ઝનૂન બતાવવામા આવે છે તે દૂર થઇ જશે જેને મંદિરે જવુ હોય તે જાય, સાધન તરીકે જે એની ઉપયુક્તતા જાણે, માને, સ્વીકારે તે મંદિરે જાય ન જવુ હોય તેને આગ્રહ કરવો નહિ, તેની ટીકા કરવી નહિ એ નિયમ સાર્વજનિક થઇ જતા મંદિરે જનાર અને સ્થાનકવાસી એવા વર્ગો રહેશે નહિ સાધનને સાધન જેટલી જ અગત્ય અપાશે એટલે વૈમનસ્યનુ કારણ નાશ પામી જશે અને ધર્મને નામે જે અપશબ્દપરંપરા અને વરઘોડાના હાલહવાલ થયા છે તે બધ થઈ જતા એકી ભાવ વધશે મંદિરની ભવ્યતા અને પવિત્રતા નવયુગમાં ખૂબ વધશે

અત્યારે એ લીલામખાનાં થઈ ગયાં છે તે સ્થિતિ દૂર થઈ જશે મંદિરમાં કોઈ સ્થાને શાંતિ નહિ એ સ્થિતિ જાય અને ખ્રિસ્તી પ્રજાના વિશાળ દેવળો જેવી શાંતિ મંદિરમાં પ્રવર્તશે ખોટી ધામધૂમ અને શાંતિ વચ્ચેની પાયરી બન્ને પૂજાનો અંતર આશય સમજવામાં આવશે અને મંદિરો ભવ્ય દેવસ્થાન બનશે

મંદિર માટે અનર્ગળ દ્રવ્યસંચય કરવાનો આવેશ નહિ મંદિર નિર્વાહ પૂરતી આવક જેટલું દ્રવ્ય એકઠું થયા પછી વધારાની સર્વ આવક મંદિરોદ્ધાર અને જરૂર હોય તેવાં સ્થાનકે મંદિર સ્થાપવામાં વાપરવાની રીત સ્વીકારવામાં આવશે મંદિરના વહીવટદારો પોતાને શેઠ નહિ માને, પણ સેવક માનશે

પૂજન અને ધ્યાન

મંદિરમાં સ્વચ્છતા ઘણી વધારે થશે ન્હાવાના સ્થાનો વ્યવસ્થિત સુઘડ અને સગવડવાળાં થશે પૂજનમાં આડંબર કરતાં સાદાઈ આવશે આંગી અને અલંકારો વીતરાગભાવને વિરોધી લાગશે પ્રભુ-શરીરને-મૂર્તિને ભગવાનના આદર્શ બનાવવાની રીતિનો વધારે વધારે પ્રસાર થતો જશે વિવેક વગરની અતિ પૂજાઓ જેમાં પુષ્પ ફળ આદિમાં જીવ છે કે નહિ એવી શંકા થઈ જાય તેનો અતિરેક ઓછો થશે પુષ્પપૂજા શાસ્ત્રોક્ત પદ્ધતિએ અને વિવેકસર થશે પુષ્પને કીલામના ન થાય તે માટે ઉપયોગ થશે ટૂંકામાં આસ્થા પ્રેમ અને ભક્તિ વધશે, પણ દરેકમાં વિવેક દેખાશે શાંતિ એટલી બધી જળવાશે કે ધ્યાન વિઘ્ન કરનાર ઘંટાઓ અમુક આરાત્રિક વખતે જ વગાડવાના નિયમો રચાશે મંદિરનિર્વાહની ફરજ પ્રજાને માથે પડશે તેને તે અતિ આનંદપૂર્વક વધાવી લેશે અત્યારે શ્રુતિકટુ સ્વરે ઘીની ઉછામણી થાય છે તે

આખી પ્રથા મૂળથી નાબૂદ થઈ જશે મંદિર શાંતિના સ્થાન થઇ જશે અને વીતરાગ દશા કેવી હોઇ શકે એના એ જીવતા દૃષ્ટાંતો થઈ પડશે

પૂજન કરનારાઓને માથે તે બોજો કે ફરજ હોય એવો ખ્યાલ નહિ થાય, પણ સ્વેચ્છા ઉપર તે બાબત છોડતાં પૂજન મહિમા વધશે અને દેખાવ કરતા હૃદયગત થશે. મહાપૂજાઓ થશે તો તેમા તાલબદ્ધતા અને માનસવિદ્યાનો અભ્યાસ જોઈ શકાય તેવો અભિનવ આકાર તે લેશે પૂજન કરનારમાં ગંભીરતા ઘણી આવી જશે અને મંદિર એ સ્વર્ગના સોપાન છે એવી ભાવના વધવા સાથે એનું સૌનુ ગૌરવ વધશે

મંદિરમા ધ્યાન કેમ થાય, મુદ્રાઓ કેમ થાય, એના મૂળ કારણો અને હેતુઓ શા છે, તેના પર મંદિરની આસપાસના ખુલ્લા ભાગમા લાક્ષણિક પાઠો આપવામાં આવશે તે સંબધી સાહિત્ય છાપણ અને પુસ્તકપ્રચાર ખૂબ વધતા જશે અને આશાતના આદિના સ્વરૂપો મૂળ મુદ્દાને અનુસરીને સુઘડતા આરોગ્ય અને સ્વચ્છતાના ધોરણ ઉપર એવી સુંદર રીતે મૂકવામા આવશે કે એ બોજા રૂપ ન લાગતાં જનતા એને માનથી–પ્રેમથી–ગૌરવથી વધાવી લેશે

તીર્થસ્થાનો

તીર્થસ્થાનોનો મહિમા વધશે, પણ તીર્થો ઝઘડાનું રૂપ નહિ લે ત્યાં જે જૈન આવે તે પૂજા કરી શકશે એણે કયા વિધિ પ્રમાણે પૂજન કરવુ તે પ્રત્યેકની ઇચ્છા ઉપર છોડવામા આવશે અને જનતામા પરસ્પરના તરફ માન અને સભ્યતાના આદર્શો એટલા વધી જશે કે એ બીજાને કચવાટ ન થાય તેમ રસ્તાઓ કરી લેશે ઉદારતા જ્યારે વિચારમાર્ગમાં

કહીએ તો નવયુગ મંદિરને ભક્તિ ઉપાસનાના કેંદ્ર બનાવશે, ત્યાં ધામધુમ ઓછી થશે બાહ્ય દેખાવ અલ્પ થશે અને દુકાનદારી બંધ થશે મંદિરની પેઢીને 'કારખાનું' કહેવામાં આવે છે તે શબ્દ ધ્વનિ અને અર્થમાં નવયુગને આઘાત કરશે અને તેના મૂળ ઉદ્દેશને અનુસરી એ કારખાનાને પ્રભુસ્થાન' બનાવશે મૂળ આશય શો છે તે શોધી કાઢી આખી મંદિરની ભાવનામાં જબરદસ્ત ઉત્ક્રાંતિ કરશે અને તેમ કરવામાં તે જૈનદર્શનના રહસ્યને આગળ કરશે સ્વચ્છતા સાદાઈ સભ્યતા અને વિવેક વધશે અને આખું વાતાવરણ વીતરાગ ભાવને પોષક દેખાશે ઉક્ત સર્વ ફેરફાર જૈન આદર્શની મૂળ આમ્નાય અનુસાર છે એમ નવયુગ માનશે અને પ્રચારકાર્ય દ્વારા, ચર્ચા દ્વારા ભાષણો દ્વારા એને અનુસરતો લોકમત એ ઘડશે

પ્રકરણ ૧૨ મું

જ્ઞાનસત્રો

ઉપાશ્રયમાં અવારનવાર સાધુઓ અને સાધ્વીઓ ઉતરશે એ ઉપરાંત ઉપાશ્રયનો ઉપયોગ ભાષણગૃહ, જૈનસંસ્કૃતિના કેન્દ્રસ્થાન અને કેળવણીગૃહ તરીકે થશે ત્યાં અનેક વિષયો પર જોસભરી ચર્ચાઓ થશે ત્યાં નવયુગના બાળકો ધાર્મિક શિક્ષણનું જ્ઞાન તદ્દન નવીન પદ્ધતિએ લેશે ત્યાંથી અનેક મૂળ તત્ત્વો, આદર્શો અને શોધખોળનાં પરિણામો જાહેર થશે ત્યાં ધર્મધ્યાન કરનારા, સામાયિક પૌષધ કરનારને સ્થાન મળશે, પણ નિરૂદ્યમી, કુથલી કરનારા અને નવરા નકામા માણસોને સ્થાન નહિ મળે નાના ઉપાશ્રયોમાં અને મોટી વિશાળ જગાઓમાં સ્થાનને અનુરૂપ નવયુગીન વ્યવસ્થા ગોઠવણપૂર્વક કરવામાં આવશે

ઉપાશ્રયમાં સાધુ-સાધ્વીને શાસ્ત્રના આદેશ પ્રમાણે જ રહેવા દેવામાં આવશે શેષ કાળે એક માસ અને ચાતુર્માસમાં ચાર મહિનાના કાળ મુકરર રાખવામાં આવશે અમુક વ્યક્તિ કે શહેર તરફ સાધુ સાધ્વીને પ્રતિબંધ થઈ જાય એવા પ્રસંગો દૂર કરવામાં આવશે અમુક ઉપાશ્રય ચોક્કસ સાધુ કે યતિનો છે એ વાત અસંભવિત બની જશે

દરેક ઉપાશ્રય સાથે નાનું મોટું પુસ્તકાલય અનિવાર્ય ગણવામાં આવશે તેનો વહીવટ સેવાભાવી નવયુગનો જૈન વગર વેતને કરશે નાના મોટા પાયા ઉપર વાચનગૃહ ઉપાશ્રયને અંગે રાખવામાં આવશે ગામની સ્થિતિ અને ઉદારતા પ્રમાણે પુસ્તકાલયનો આકાર વિવિધતા ધારણ કરશે

પુસ્તકાલયો

પુસ્તકાલયો ઠામ ઠામ ઉપાશ્રય સાથે અથવા અન્ય સ્થાને થશે એ પુસ્તકાલયોમાં વિવિધ પુસ્તકોનો સંગ્રહ કરવામાં આવશે અને તેનો લાભ પુસ્તકના સંરક્ષણ અને પુનરાવર્તન માટે ચોકસી કરી સાર્વત્રિક કરવામાં આવશે પુસ્તકસંગ્રહમાં જ્ઞાનવૃદ્ધિનું કેન્દ્ર સન્મુખ રાખવામાં આવશે જ્ઞાનનો પ્રચાર જેમ વધારે બની આવે તેમ કરવાના પ્રયત્નો વ્યવસ્થિત રીતે કરવામાં આવશે પુસ્તકાલયને વિશેષ આકર્ષક કરવા ખાસ પ્રયત્નો કરવામાં આવશે ધર્મપ્રભાવનાનું રૂપ જ્ઞાનપ્રસારનો આકાર ધારણ કરશે અત્યારે જે પ્રકારે પ્રભાવના કરવામાં આવે છે તેમાં આકર્ષણ કરવાનું તત્ત્વ નહેતું ન હોવાથી અને એકથી વધારે મનોવિકારને પોષનાર તે બને છે આવો અભિપ્રાય નવયુગનો થવાને પરિણામે એ પ્રકારની પ્રભાવનાઓ તદ્દન બંધ કરવામાં આવશે નવયુગ એમ માનશે કે પ્રભાવનાને બ ને 'પરભાવના' થઈ ગઈ છે એમાં 'પર' એટલે આત્મ વ્યતિરિક્ત પરભાવનું પોષણ થાય છે અને મૂળ ઉદ્દેશને હાનિ કર્તા થવાનો આકાર તેણે લીધો છે આથી પ્રભાવના બંધ થશે પણ એને બદલે જ્ઞાનપ્રચારના અનેક સત્રો મંડાશે નાની નાના પુસ્તકોની વહેંચણી, મફત અથવા મફત જેવી નામની કિંમતે જ્ઞાન પ્રચાર કરવો તેને નવયુગ 'ધર્મપ્રભાવના' માનશે અને તેના પેટામાં પુસ્તકાલયો અને વાચનગૃહોનો સમાવેશ કરવામાં

આવશે ગામેગામ અને શહેરેશહેર આવા જ્ઞાનસત્રો મડાય અને નભાવાય તેને માટે ખાસ યોજના નવયુગ કરશે આ બાબતમા તે ખૂબ રસ લેશે અને જ્ઞાનપ્રચારને ધર્મનું ખાસ અગ ગણવામા આવશે

ભાષણો

ધર્મપ્રસાર માટે ભાષણોને એક ઉપયોગી સાધન ગણવામા આવશે સાધુ મહારાજ જ્ઞાનનો પ્રસાર જાહેર સ્થાનોમા વ્યાખ્યાન આપીને કરશે તેઓની બોલવાની પદ્ધતિ અને ભાષા અસરકારક અને શૈલી તદ્દન નૂતન રહેશે એનો વાક્યપ્રયોગ સાહિત્યની ભાષાને અનુરૂપ થશે '**મહાવીર કહેતા હવા**' એવા વાક્ય પ્રયોગો બધ થઇ જશે ખડી ભાષામા સર્વે ગ્રાહ્ય થાય તેવી પદ્ધતિએ ધર્મના ઊડા વિષયો ઉપ પ્રવચનો થશે તત્ત્વચિંતવન, સૃષ્ટિક્રમ, અનાદિત્વ કર્મનો સિદ્ધાત, નિગોદનો સિદ્ધાત નય-પ્રમાણનું જ્ઞાન, વ્રતપચ્ચખ્ખાણની વિશિષ્ટતા, દ્રવ્યપૂજન ભાવપૂજન વૈજ્ઞાનિક નજરે, ગૃહસ્થ ધર્મના આદર્શો, સુઘડતા ને ધર્મ સાથે સબધ, વિજ્ઞાન અને ધર્મની નજરે અવાજ, પ્રકાશ વીજળી, શુદ્ધાત્માર્થી ધર્મ અને વ્યવહારનો સમ વય, માર્ગ વ્રતની કુ ચીઓ, દ્રવ્ય શ્રાવકત્વ અને ભાવ શ્રાવકત્વના આતરરહસ્યો, સમકિતનુ સ્થાન, ગ થીભેદનુ રહસ્ય, ગુણસ્થાનકમારોહ, આઠ દૃષ્ટિઓ, પ્રથમની ચાર દૃષ્ટિ અને મિથ્યાત્વ, ઓઘ દૃષ્ટિમા સ્થિતિ, નય-પ્રમાણ જ્ઞાનની અભિનવતા, સપ્તભગીનુ સ્વરૂપ, અનેકાત મત છતાં નિર્ણયની સ્પષ્ટતા, અનેકાતતાની મર્યાદા, અનેકાત માર્ગ અને ગણિતના સત્યો, યોગનો પૂર્વકાળ, યોગમા પ્રગતિ, ધ્યાનના ભેદ, શૈલેશીકરણની વ્યાપકતા, મોક્ષમા ચેતનનુ વ્યક્તિત્વ, શમ ભાવની વિશિષ્ટતા, સંવેદ અને નિર્વેદના તફાવત, હિંસાહિંસાદિનુ

વિશિષ્ટ સ્વરૂપ, કષાયોની કાર્યક્ષમતા, ઇંદ્રિયોની ઉચ્છૃંખલતા, વિકથાના આવિર્ભાવો, જ્ઞાનક્રિયાનો સહયોગ અનુકાનની મર્યાદા આદિ અનેક વિષયો પર પ્રવચન થશે અને તૈયાર થયેલા પ્રવચનો નાની પુસ્તિકાના આકારે ખૂબ વિસ્તાર પામશે

અને આ ભાષણ દ્વારા અને પુસ્તક પ્રચાર દ્વારા ધર્મ પ્રભાવનાના કાર્યમા સાધુઓ ઉપરાત ગૃહસ્થો પણ સારી રીતે ભાગ લેશે પ્રત્યેક વિષય પ વ્યાખ્યાન આપવા પહેલા તેનું તલસ્પર્શી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામા આવશે શોધખોળ મૂળમાર્ગ અને ઇતિહાસનો આશ્રય લઈ દરેક વિષયને ઝગઝગાવવામા આવશે અને નિર્ગ્રંથ પ્રવચનને એના અસલ સનાતન સ્વરૂપે ચીતરવામા ઉપલબ્ધ સાધનોનો પૂરતો ઉપયોગ કરવામા આવશે અને કેટલાક વિસરાઈ ગયેના સાપ્રદાયિક જ્ઞાનની પુન પ્રાપ્તિ માટે અનેક દિશાએ ખતથી ચીવટથી અને બાધી દીધેલા નિર્ણય વગર શોધકબુદ્ધિએ કામ લેવામા આવશે અને તેના પરિણામો જનતા સમક્ષ પૂરતી સ્વતત્રતાથી રજૂ કરવામાં આવશે

ભાષણો કરનારામા મધ્યમ કક્ષાના નવયુવકો સારી રીતે ભાગ લેનારા થશે એ જેવુ અંતરમા વેદન કરશે તેવુ બોલશે એને દભ અને દેખાવ સામે વાધો રહેશે અને પોતાની નિર્બળતાનો સ્વીકાર કરવામા તે તત્પર રહેશે એ ઉપરાંત જે વાત તે નહિ સમજે તેનો સ્વીકાર કરવામા તે કોઈ પ્રકારની હીણપત નહિ માને

ભાષણોને અગે મેગેફોન લાઉડસ્પીકર વગેરે નવયુગના સાધનોનો પૂરતી છૂટથી ઉપયોગ કરવામા આવશે નવયુગના ઉપાશ્રયોમાં વીજળીના પખા દાખલ થશે વાંચવામા કે બીજી રીતે વીજળીનો પોતાને અંગે ઉપયોગ થઈ શકે કે નહિ તેની વિચારણા માટે સાધુઓ વીજળીનો અભ્યાસ કરશે તે નિર્વંધ માલૂમ

પડશે તો તેનો ઉપયોગ સ્વીકારશે શ્રાવક વીજળી અને ઘીતેલના દીવા વચ્ચે વીજળીને પ્રમાણમાં નિર્વદ્ય ગણી તેને પ્રભુ દ્વાર સુધી મૂળ ગભારામાં પણ દાખલ કરશે અને ભાવણગૃહોમાં વીજળીનો ઉપયોગ પ્રકાશ અને પવન માટે નવયુગમાં થતો જોશે

જ્ઞાનભંડારો

જ્ઞાનપ્રસારને અંગે જ્ઞાનભંડારોને ખૂબ અગત્ય મળશે પ્રાચીન ભંડારોને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ જાળવવાનો પ્રબંધ થશે અને નવીન ભંડારોની સ્થાપના થશે એના પુસ્તકોની નોંધ નવીન રીતિએ જરૂરી વિસ્તાર સાથે રાખવામાં આવશે અને એવા નિશ્ચિત ભંડારોમાં પ્રસિદ્ધ થતા મુદ્રિત મૂળગ્રંથોનો સંગ્રહ પણ સામેલ કરવામાં આવશે પુસ્તકને ઊધઈ ન લાગે, શરદી ન લાગે, પાના ચોંટી જાય નહિ અને તેનું આયુષ્ય વધે તે માટે વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ અભ્યાસ કરી નિર્વદ્ય સાધનોનો ઉપયોગ ચીવટથી કરવામાં આવશે અત્યાર સુધી અભ્યાસ તરફ જનતાની અલ્પરુચિને કારણે, રાજ્યતંત્રની અસ્થિરતાને કારણે ગમે તેટલો વારસો ગુમાવી બેઠા છીએ તે વાતનો શોચ કરતાં અત્યારના ઉપસ્થિત સાધનોમાંથી એક પણ ગ્રંથનો નાશ નવયુગ થવા દેશે નહિ વારસો જાળવી રાખશે

અહીં સંક્ષેપમાં એક વાત પ્રસ્તુત હોવાથી કહી દેવી ઉચિત છે એમ સમજાવવામાં આવે છે કે મુસલમાનના વખતમાં અનેક ભંડારોનો રાજ્યદુર્વ્યવસ્થાને કારણે નાશ થયો છે આ વાત સત્યથી વેગળી છે એ દુર્વ્યવસ્થાના સમયમાં તો સંરક્ષણવૃત્તિ એટલી મજબૂત હતી કે એક પણ પ્રતિનો સર્વથા નાશ થયો નથી તે વખતના રક્ષકોએ ઠામ ઠામ પ્રતિઓ કરીને ભંડારમાં રાખી લીધી, એને માટે તાડપત્રો ભોજપત્રો યોજ્યા અને એક

ભડારનો નાશ થવાથી અમુક પ્રતિનો સર્વથા નાશ થયો નથી એ ટાકેના ગ્રથોના વર્ગીકરણ પ થી જણાય છે અમુક પ્રત ચાલી ગઈ હશે પણ તેનો સર્વ સ્થાનકેથી નાશ થઈ ગયો એવો દાખનો મુસ્લીમ સમયમા બ યો નથી

પુસ્તકોનો નાશ અ'પ અભ્યાસથી થયો છે છેલ્લા બસો અસીમો વર્ષ એટલા ઠ ડા ગયા છે કે તેમા વિશિષ્ટ ગ્રથો ઉઘાડવાની પણ કોઈએ દરકાર કરી નથી વીસમી સદીમા એક પ્રખર જૈન સાધુએ સ મતિતર્ક' વાચવા માડ્યુ ત્યારે તેમને ખબર પડી કે ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્યોવિજયજીએ તે વાચી તે પર નોધ લખી બધ કર્યું ત્યાર પછી બસો વર્ષમા કોઈએ તે ઉઘાડ્યુ નથી અભ્યાસની જરૂર ન હી એ ને પ્રતો શુદ્ધ મળવી અટકી ગઈ અને અલ્પાભ્યાસીએ સમજ્યા વગર જ્યા ત્યાં હરતાલ લગાવી દીધી આ હરતાલની ત્યા પણ ભારે જબરી છે। કહેવાની વાત એ છે કે બહારના નામ ક તા આપણા પોતાના પ્રમાદથી—બેદરકારીથી આપણે વધારે ગુમા યુ છે એક બીજો પણ પ્રસંગ ભારે શરમાવનારો બ યો છે અભિપ્રાયભેદ થાય અથવા ઉત્તર આપવાની આવડત ન હોય તો પુસ્તકોને જળશરણ કરવાની ભય ક કથા મત્ત મા સૈકામા પ્રવર્તી છે આવો અતિક્રમ પોતાના વર્ગ તરફથી જ થવાનો બનાવ અન્યત્ર અલભ્ય છે આ તો મહાન વિષય છે પણ અહીં તેને ઇતિહાસની નજરે સ્થાન મળે તેવુ નથી વાત એ છે કે નવયુગ બેદરકારીથી કે વિરોધને કારણે સર્વકાલીન ગ્રથોનો નાશ થવા નહિ દે અવ્યવસ્થિત કવનો ઢગધડા વગરના લેખો તો ઘણા ચાલ્યા જશે જે પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ થવા યોગ્ય ન હોય તે ગ્રથ જાળવવાની જરૂર લાગે જ ગણાય બાકી જે જાળવવા લાયક પ્રાચીન કે નવીન ગ્રથ હશે તેનુ સંરક્ષણ અમૂલ્ય વા સા પેઠે નવયુગ કરશે

ધર્મજ્ઞાનપ્રસારની વ્યવસ્થા

ધર્મજ્ઞાનના પ્રસાર માટે ટૂંકામાં નીચેની વ્યવસ્થા નવયુગ કરશે

તત્ત્વજ્ઞાનને આકર્ષક ભાષામાં વાચનમાળાના આકારમા તૈયાર કરશે નાના બાળક માટે પાઠ રૂપે, મધ્યમ માટે ભાષણ રૂપે અને વિશેષ રુચિવાળા માટે ખૂબ વિસ્તારથી ધર્મ સાહિત્ય તૈયાર કરશે

કથા સાહિત્યને સાહિત્યના પાસા સાથે અભિનવ આકર્ષક રૂપે મૂળ કથાઓનો ભાવ બગાડ્યા વગર બહાર લાવશે

નીતિ વિભાગ ઉપર વધારે ભાર મૂકવામા આવશે માર્ગાનુ-સારીના ગુણોથી માંડીને ભાવશ્રાવક સુધીના ગુણોની દેશકાળાનુરૂપ વ્યાખ્યા આકર્ષક રીતે તૈયાર કરવામા આવશે

મતનુ માહાત્મ્ય ખૂબ વધારવા માટે આખુ નવીન તત્ત્વજ્ઞાન મતની પદ્ધતિ આવશ્યકતા અને વિશિષ્ટતા પર રચાશે

ગુણસ્થાન, દૃષ્ટિ, યોગ આદિ પ્રત્યેક વિષય પર વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ સાહિત્યકોને હાથે નૂતન પદ્ધતિએ ઉન્મેષો તૈયાર થશે

આત્માનુ અસ્તિત્વ, પરભવ, કર્મ, મોક્ષ આદિ શાસ્ત્રીય વિષયો વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ લખાશે દર્શન અને જ્ઞાનને અગે મોટા મોટા નિબધો તૈયાર થશે અને સમકિતને એના શુદ્ધ સનાતન સ્થાન પર અતિ બારિકાઈથી મૂકવામાં આવશે

નીતિ (Ethics), આત્મશાસ્ત્ર (metaphysics) અને તત્ત્વજ્ઞાનને (philosophy) અનેક દિશાએ ખૂબ ખળકાવવામા આવશે તે લોકો સમજી શકે તેવી સાદી ભાષામા અનેક આકારમા પ્રકટ થશે નવયુગ જ્ઞાનયુગ થશે અને સવ શક્તિ, આવરત અને તર્કનો ઉપયોગ જ્ઞાનના પ્રકાશ માટે થશે

એમા સામાજિક સ્વાસ્થ્ય વધે તે દૃષ્ટિએ અનેક ચર્ચાઓ જામશે પ્રશ્નો ઉઠશે, મતભેદ પડશે, પણ તે કલેશ કે વિરોધ કરાવનાર નહિ થાય પણ સત્યશોધનને માટે થશે જનતા મૂળમાર્ગ તરફ વધશે મૂળ પુસ્તકો વાચશે અને અસલ સાહિત્ય જે નજરે જોવાયુ હશે તે પર અનેક પ્રકારે પ્રકાશ પાડશે

જ્ઞાનપ્રકાશ માટે પુસ્તકો, પુસ્તિકાઓ ઉપરાત ભાષણો પણ ઘણાં થશે અને તે આકર્ષક નીવડશે

કથાનુયોગના પ્રસાર માટે રસભરી કથાઓ સંગીત સાથે અર્થ અને આશય સમજાવવાની પદ્ધતિએ જાહેર મેળાવડાઓમા કરનારા તૈયાર થશે અને તે માટે રચનાઓ, કવિતો અને ગદ્યનું સંમિશ્રણ કરી નવીન સાહિત્ય પદ્ધતિસર ઊભુ કરવામા આવશે

બાળપણથી ધર્મના સંસ્કારો પડે તેવુ રસભરપૂર બાળસાહિત્ય ખાસ તૈયાર કરવામા આવશે અને તેમા એકદેશીયતા ન આવી જાય રાષ્ટ્રીય ભાવના વિસ્તૃત થાય અને વિશ્વબન્ધુત્વ વધે એવી યોજના કરવામાં આવશે

ધાર્મિક જ્ઞાનપ્રસાર માટે આ ઉપરાત બીજી અનેક યોજનાઓ કરવામા આવશે વીતરાગના સદેશા ઘેર ઘેર પહોંચતા કરવામા આવશે

પ્રકરણ ૧૩ મુ

સ ગઠન

ધર્મના વિષયના પ્રકરણ નીચે સગઠનની યોજના નવયુગ કેવી રીતે કરશે તે વિચારવાનુ સહજ પ્રાપ્ત થાય છે અત્યાર સુધી વ્યક્તિગત વાત થઈ, હવે ધમને અને સમાજને કેવો સબધ રહેશે તે આ શિર્ષક નીચે વિચારવાનુ પ્રાપ્ત થાય છે

સવથી અગત્યનો પ્રશ્ન દિગબર, શ્વેતાંબર, સ્થાનકવાસી, શ્રીફાઓ વચ્ચેના સહકાર-સગઠનનો છે દિગબરો અને શ્વેતાંબરો વચ્ચે હજાર વર્ષથી પણ વધારે વખતથી વિરોધ ચાલે છે અને સ્થાનકવાસી અને મુર્તિપૂજક શ્વેતાબરો વચ્ચે બસે વર્ષથી વિરોધ ચાલે છે એમા અગવડ કરનારુ તત્ત્વ અરસપરસના ભ્રાતૃભાવના અભાવનુ છે ક્લેશ, કડવાશ અને અવ્યવસ્થિત ટીકા એટલી અંગત રૂપ લઈ લે છે કે વર્ષોથી સત્ય શોધન માટે કોઇએ દરકાર કરી નથી કે સર્વને મળતા મુદ્દા ઉપર એકત્ર કરી એક વ્યાસપીઠ (પ્લેટફોર્મ) પર લાવવાનો સબળ પ્રયત્ન પણ કોઈએ કર્યો નથી દુર્ભાગ્યે એ ગંભધમા જ્યાથી ઐક્યના ઉપદેશની આશા રખાય ત્યાથી ભયકર આક્રમણો ધર્મને નામે થતા આવ્યા છે આથી

અંતર દહાડેદિવસે વધતુ જ ગયુ છે અને ધાર્મિક લાગણીએ ઝનૂનનુ રૂપ લીધુ છે એક જ પિતાના પુત્રો છીએ એક જ શાસનના સેવક છીએ એક જ મહાન વૃક્ષની ડાળીઓ છીએ — એવો ખ્યાલ જ થયો નથી અને ઝઘડાઓએ નવા નવા આકાર એટલા ધારણ કર્યા છે કે એ ઝઘડામાં આપણે જુગના જુગ કાઢી નાખ્યા છે અને તેને લઈને ખાસ મહત્ત્વનુ કાર્ય આપણે કરી શક્યા નથી એ ખાસ મહત્ત્વનુ કાર્ય જૈન સખ્યાબળ વધારવાનુ છે તે મુદ્દા પર તરતમા આવશુ ઝઘડાનુ મૂળ જોઈએ તો જરા પણ તત્ત્વ વગરનુ છે કોઈ પણ ફીરકા વચ્ચે તત્ત્વનો ઝઘડો નથી જીવ જગત કર્તૃત્વ મોક્ષ કર્મ નયનિક્ષેપ આદિ કોઈ પણ મહત્ત્વની બાબતમા વાંધો કે મતભેદ નથી

ત્યારે આ સર્વ કયા કારણે ચાલ્યુ? જરા હસવા જેવુ લાગે તેવી વાત છે પણ તદ્દન સત્ય છે અને તે એ છે કે તફાવતના મુદ્દા તદ્દન સાદા, સાધનધર્મોને અંગેના અને વસ્તુત દૈવત વગરના છે દિગબર શ્વેતાબરની માન્યતા પર અગાઉ લખાઈ ગયુ છે કેવળીને ભુક્તિ કે સ્ત્રીને મુક્તિ એમા કાઈ મુદ્દો નથી અને આ કાળમા આ ક્ષેત્રમા કોઈને કેવળજ્ઞાન થવાનુ નથી અહીંથી સ્ત્રી કે પુરુષ કોઈ મોક્ષ જનાર નથી ત્યારે ઝઘડા શેના? મૂર્તિ પર આભૂષણ ચડાવવા કે નહિ મૂર્તિ ને એની બનાવટમા હોય તે ઉપરાત ચક્ષુ ટીલા લગાડવા કે નહિ આ મતભેદ શ્વેતાબર-દિગબરોનો એક મોટા કેસમા એક વિદ્વાન બેરિસ્ટર પાસે આ તફાવતો વિગતથી સ્પષ્ટ કર્યા તે વખતે તે હસી પડ્યા ત્યારે જૈન કોમ કેટલી શરમાવનારી સ્થિતિએ ઉતરી પડી હતી એ ખ્યાલથી નીચુ જોવુ પડ્યુ હતુ બીજા થો। તફાવતો છે તે મુદ્દાના નથી ઉપલકિયા છે અને શાત પતાવટને આધીન થઈ જાય તેવા છે અને પતાવટ એ માન્યતાના વિષયમા ન ચાલે એમ ધારવામા

આવે તો બન્ને વર્ગ પોતપોતાની માન્યતામાં કાયમ રહે તો તેમાં પણ સંગઠન કરવામાં વાંધો આવે તેમ નથી

વાત એટલે સુધી છે કે તત્ત્વના ગ્રંથો અને સિદ્ધાંતો સામાન્ય છે અને બન્ને પક્ષને માન્ય છે દિગંબરના ગ્રંથો ઉપર શ્વેતાંબર વિદ્વાનોએ ટીકાઓ રચી છે અને એકબીજાના ગ્રંથોના આધાર લીધા છે શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાચકના 'તત્ત્વાર્થાધિગમ' સૂત્રને બન્ને વર્ગ માન્ય કરે છે એ આચાર્ય દિગંબર હતા કે શ્વેતાંબર હતા તે ભાંજગડમાં આપણે નહિ ઊતરીએ, પણ એમાંથી એક રહસ્ય તારવીએ કે તત્ત્વની બાબતમાં બન્ને વચ્ચે મુદ્દાનો એક પણ તફાવત નથી આખા તત્ત્વાર્થમાં નગ્ન પરીષહ કહેવાય કે અચેલક પરીષહ પરીષહ કહેવાય એ સિવાય એક પણ મુદ્દાનો તફાવત જોવામાં આવતો નથી ત્યારે ઝઘડા શેના? અને કોણે અંતરો વધાર્યાં જ કર્યાં છે? અને જૈન જેવી સમજુ કોમે એ વિષને અત્યાર સુધી કેમ પોષ્યું છે? આ પ્રશ્નો નવયુગને માટે સ્વાભાવિક છે

સ્થાનકવાસી અને મૂર્તિપૂજક શ્વેતાંબરો વચ્ચે તો માત્ર મૂર્તિપૂજાની તકરાર છે એ સાધનધર્મને અંગેનો ઉઘાડો પ્રશ્ન છે, તત્ત્વને ને એ પ્રશ્નને લેવાદેવા નથી છતાં અણછાજતી ભાષામાં અરસપરસ ટીકાઓ થઈ છે, પુસ્તકો લખાયાં છે અને ગૃહસ્થના મુખમાં ન શોભે તેવાં કવિતો એકબીજાને ઊતારી પાડવા લખાયાં છે અને જગાવાયાં છે આ તફાવત—અંતર તો માત્ર પ્રેમ દ્વારા તરત છૂટી શકાય તેમ છે ખરી રીતે દ્વેષોત્પાદક ભાષા વાપરી વિરોધને વધારવામાં સમય, બુદ્ધિ અને સાધનનો દુરુપયોગ કરવામાં આવ્યો છે અને ગામેગામ પ્રેમના ઉમળકાને બદલે ઝેરના પમનટ પાથર્યાં છે,

આ મોટા તફાવતોમા કાંઈ દમ નથી નવયુગ એકત્ર મળી એનો સપાટાબધ નિકાલ કરી નાખશે દિગબર ભાઈઓ પોતાના મ દિરોમા સાદાઈ વધારે રાખશે શ્વેતાબરો એ સાદાઈનુ ઓછુવત્તુ અનુકરણ કરશે અને નવયુગમા પરસ્પર એકબીજાના મ દિરોમા છૂટથી જશે અને ભક્તિમા ભાગ લેશે ભગવાનની ભક્તિ ગમે તે પ્રકારે કરવામાં આવશે તે જોઈ પ્રકારને કારણે દ્વેષ બધ થઈ જશે અને કોઈ તીર્થોમા અમાનુષી દેખાવો, ચક્ષુ ઉતારવા ચડાવવાના થાય છે એ સર્વ પ્રબધ અટકી જશે એક વખત પ્રેમ અને વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો એટલે સર્વ ગૂચવણના રસ્તા નીકળશે અને એવા રસ્તાઓ કાઢવાની આવડત નવયુગમા આવશે આ બન્ને ફીરકાઓ વચ્ચે પ્રેમ થશે અને સંગઠન થઈ શ્રી વીરના સંદેશા જગતભરમા પહોચાડવા બ ને ફીરકાઓ હાથોહાથ મીલાવશે તેમને લાગશે કે આપણે ખૂબ નકામા લડ્યા નિરર્થક શક્તિ વાપરી અને ધન, બુદ્ધિ અને તકનો દુરુપયોગ કર્યો એનો જ સદુપયોગ કરીને બ નેનુ સાધ્ય સાધશે આ કાર્ય પહેલી તકે થશે અને તેમા આડે આવનાર ઉપદેશક પ ડિત વર્ગની ઉનટી સલાહની ઉપેક્ષા કરવામા નવયુગ ધર્મ માનશે વીતરાગ ભાવની વાનગી માનશે અને કર્તવ્યનું ઉદ્દઘાટન દ્વાર માનશે

મૂર્તિપૂજક અને સ્થાનકવાસીનો તફાવત તો પ્રેમ, આદર અને વિવેકની પાસે બહુ અલ્પ પ્રયાસે પતી જશે નવયુગ દરેકને ઇચ્છાનુસાર મૂર્તિપૂજા કરવા ન કરવાની છૂટ આપશે અને આગ્રહ દૂર થયો એટલે રસ્તો સરળ દેખાય છે

આ ત્રણે ફીરકાઓના પૂજ્ય પુરુષ એક જ છે આ ફીરકાનો ઇતિહાસ એક જ છે જ્ઞાનની મહત્તા સર્વ સ્વીકારે છે કષાયનું ત્યાજ્યપણું સર્વ માને છે અને સેંકડો બાબતોમા હજારો

બાબતોમા એક જ જાતની માન્યતાવાળા છે એક મુદ્દા ઉપર મતભેદ થયો તેથી બાપે માર્યા જેવા વૈરની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ હશે અને તેને કઈ સમજણથી પોષણ મળ્યુ હશે તે વાત પણ નવયુગના પ્રાહ્યમાં નહિ આવે અને આ મંગઠન નવયુગ પહેલી તકે કરશે એમ કરવામા તેમને અડચણો પડશે તે દૂર કરવાની આવડત, ધીરજ અને શક્તિ નવયુગ પોતાના જ્ઞાનપ્રકાશથી સુવ્યવસ્થિત રીતે પ્રાપ્ત કરશે પરિણામે આમેગામના સ્થાનકવાસી મૂર્તિપૂજકના ભવાડા અને શ્વેતાબર દિગબરના પ્રિવિકાઉન્સિલ સુધીના કેજેતા અટકી જશે અને જનતાને એક બાપના દીકરાઓ લડે તેનુ નાટક જોવાનુ બધ થશે

આ ઝઘડા બધ થયા પછી નવયુગે કરવાનુ કાર્ય આગળ વિચારવાનું છે, પણ તે પહેલા અદર અદરના ગચ્છના અને પેટા ગચ્છોના ઝઘડાનુ મંગઠન અથવા તો ઝઘડાનો નિકાલ કેવી રીતે થશે તે જરા જોઈ જઈએ નવયુગ એ ઝઘડાઓને તપાસી હસશે એને એમ થશે કે આવી સામાન્ય બાબતોમા વીર્યવ્યય શા માટે કરવામા આવ્યો હશે? એ ઝઘડાનો ઇતિહાસ તપાસી એનો સમન્વય કરશે અને તે કેવી રીતે કરશે તેની રૂપરેખા શરૂઆતમા વિગતવાર બતાવી છે એ દરેકને પોતાની માન્યતા પ્રમાણે વર્તવા છૂટ આપશે તમે વાર્ષિક પ્રતિક્રમણ કરી વૈરવિરોધ શમાવો એ મુદ્દો છે, પણ ચોથે કરો કે પાચમે કરો એમા કાંઈ મુદ્દો નથી, એ ઝઘડામા કાંઈ વિચારવા જેવુ પણ નથી એવી જ રીતે ચાર થોઈ બોલવાથી કે ત્રણ જ બોલવાથી મોક્ષ નજીક કે દૂર થઈ જાય છે એમ માનવાની નવયુગ જોરશોરથી ના પાડશે આ પ્રમાણે નાના મોટા પ્રત્યેક મતફેર માટે સમજવુ

એ સર્વ વિરોધો ક્રિયાવાદના છે, સાધનધર્મના છે અને વિશાળ વીતરાગ દૃષ્ટિએ અકર્તવ્ય છે, આવો અભિપ્રાય બુદ્ધિશાળી

નવયુગનો થશે અગ્રપગ્ર વર્ષો સુધી લજ્જા અને શક્તિનો દુરુપયોગ કર્યો તે માટે અંતરવેદનાથી પરસ્પર ક્ષમાપન કરશે અને પ્રત્યેકને ક્રિયામાર્ગને અંગે તેની માન્યતા પ્રમાણે વર્તવાની છૂટ આપી એક એવારે પાણી પીશે, એક મૂળ પુરુષના નામનો જય ધ્વનિ કરશે અને એક વ્યાસપીઠ પર બેસી શાંતિ અને અહિંસાના, તપ અને સંયમના, શ્રમણ દશાના અને શ્રાદ્ધ દશાના સંદેશાઓ જગતને પહોંચાડી શિવમસ્તુ સર્વ જગત પરહિતનિરતા ભવતુ ભૂતગણા દોષા પ્રયાતુ નાશ સર્વત્ર સુખીભવન્તુ લોકા' એ સૂત્રનો સાક્ષાત્કાર કરાવવા મૈત્રી, પ્રમોદ કરુણા અને માધ્યસ્થ્યનું જગતને પાન કરાવશે

સંગઠનનાં પરિણામ

(૧) આખી જૈન કોમનું આ ૨ અ ર સંગઠન કર્યા પછી નવયુગ બેસી નહિ રહે એ સંગઠનને મજબૂત કરવા એક નિયમાવલિ ઘડશે પ્રત્યેક પોતપોતાના ફીરકાને આધીન છે અથવા અગ્રપગ્ર ગમે ત્યાં જાય તે તેની બુદ્ધિ પર રાખવામાં આવશે નિયમાવલિમાં શિસ્ત માટે વ્યવસ્થા રાખવામાં આવશે ભવિષ્યમાં શક્ય લાગતા વૈમનસ્યોના પ્રસંગો માટે અગમચેતી વાપરી વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે ખાસ મતભેદના પ્રસંગોમાં લવાદીનો ઉપયોગ કરવાનું ઠરાવવામાં આવશે અને આખી યોજના વ્યવહારુ અને વ્યવસ્થિત ગોઠવવામાં આવશે સંગઠન કાયમ રહે તે માટે પૂરતી ચીવટ અને સધર્મીઓના શકર પ્રસંગોના નિવારણ માટે ખૂબ બુદ્ધિવ્યય કરવામાં આવશે હૃદયનો પ્રેમ દિવસાનુદિવસ વધતો જશે અને ભૂતકાળમાં કે કામથી કેટલું નુકસાન થયું છે તેના દાખલાઓ સામે રહેવાથી અનિષ્ટ પ્રસંગો કદાચ આવી પડશે તો વાત્સલ્યભાવે બંધુભાવે, સમાજહિતની નજરે તેનો પ્રતિકાર કરવામાં આવશે આવી રીતે ફીરકાઓ અને ગચ્છો વચ્ચેના સંગઠનને વાંધો ન આવે અને કોઈ

ખટપટ કરનારા તેમા ફાવી જાય તેવુ ન થાય તેની આગાહી કરવાનુ કાર્ય એ સગઠનનુ પ્રથમ પરિણામ એટલે કે સગઠન કાયમ રહેવાના રસ્તાઓની શોધ અને તેને ગ્રહણ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા એ તેને કાયમ કરવામા ખાસ મદદરૂપ થશે સગઠન ધર્મનો પ્રાણ છે એમ ગણવામા આવશે અને તેની પવિત્રતા સાર્વત્રિક થઈ જાય તેમ વ્યવસ્થા કરવામા આવશે

(૨) સંગઠનનુ બીજુ પરિણામ જૈનેતરને જૈન બનાવવાનું થશે તે વિષય વધારે વિસ્તારવાળો હોઈ નીચે જુદા શિર્ષક નીચે ચર્ચ્યો છે એ વિષયને ઘણી મહત્તા આપવામા આવશે

સંઘબળનો ઉપયોગ

(૩) સગઠનનું ત્રીજુ પરિણામ સંઘબળને કાયમ કરવાનુ થશે સંઘબળ માત્ર ધાર્મિક બાબતને અગે જ ઉપયુક્ત થશે ધર્મક્ષેત્રમા સન્નદ્ધબદ્ધ થઈ સર્વ જન તરફ બધુભાવ વધે તેવી યોજના થશે, પણ તેમ કરવામા જાતીય ભાવના વધે અથવા રાષ્ટ્રીય ભાવનાને વિરોધ થાય તેવુ એક પણ પગલુ ભરવામા નહિ આવે વાત એ છે કે ધર્મનો વિષય જ તદ્દન અલગ કરી દેવામા આવશે એમા તત્ત્વજ્ઞાન અને મનુષ્યોના આતર જીવનના પ્રશ્નો એવી રીતે ગુથાઈ જશે કે એને રાષ્ટ્રધર્મ સાથે સંઘર્ષણ થવાનો પ્રસંગ જ નહિ આવે નવયુગ પોતાના બુદ્ધિબળ અને જ્ઞાનશક્તિનો ઉપયોગ એવી રીતે કરશે કે એ દેખીતી અશક્ય લાગતી બાબત સિદ્ધ કરવા હામ ભીડશે અને તે પ્રયત્નમા તે સમાજના સહકારથી સફળ ફતેહ મેળવી શકશે

સંગઠનનો ઉપયોગ કોઈને કચરવા માટે નહિ થાય, પણ ધાર્મિક પ્રગતિ એના વિશાળ અર્થમા સિદ્ધ કરવા સતત પ્રયત્ન અનેક દિશાએ ચાલુ થઈ જશે

બાબત આવશે તો નીચે નોટમા તફાવત ગૃહસ્થને યોગ્ય બાકામ બતાવવામાં આવશે દાખલા તરીકે દેવલોકની વાત ચાલતી હશે લેખક શ્વેતામ્બર હશે તો ઉપર બાર લોકનુ વર્ણન કરશે ત્યાં નીચે નોટમા લખશે કે દિગબર બધુઓ સોળ દેવલોક માને છે ગુણવ્રત શિક્ષાવ્રતની વાત લખશે તો કહેશે કે શ્વેતામ્બર જેને ગુણુ વ્રત કહે છે તેને દિગબર વિદ્વાનો શિક્ષાવ્રત કહે છે અને શ્વેતામ્બરે જેને શિક્ષાવ્રત કહે છે તેને દિગબર બંધુઓ ગુણવ્રત કહે છે વ્રતે એકના એક જ છે માત્ર ૭ માત આઠના સમુચ્ચયને એક અમુ અપેક્ષાએ ગુણવ્રત કહે છે બીજા તે જ વ્રતોને શિક્ષાવ્રતો કહે છે એ જ પ્રમાણે નવ દશ અગિયાર અને બારમા વ્રત માટે સમજવુ આ પદ્ધતિએ કામ લેવામા આવશે પૂર્વકાળનુ સર્વ સાહિત્ય જળવાશે અને પરસ્પરનો પ્રેમ વધતો જશે

કેટલાક નિંદામય પુસ્તક ફીરકાને અંગે લખાયલા છે અને ગચ્છોને અગે તથા નાની મોટી માન્યતાને અંગે લખાયા છે તેમ શિષ્ટ રીતે પણ જાળવણી નથી એવા ગ્રંથો કોઈ છપાવશે પ્રસારશે નહિ એટલે સ્વયં તેનો નાશ થઈ જશે

પ્રકરણ ૧૪ મું

જૈન સંખ્યાબળ

સંગઠન શબ્દની સાથે શુદ્ધિ શબ્દ ગૂંથાઈ ગયો છે. નવયુગ 'શુદ્ધિ' શબ્દ નહિ વાપરે. એ શબ્દ વાપડો થઈ જવાને કારણે અને બીજા અનેક કારણોને લઈને એ શબ્દનો ઉપયોગ નહિ થાય. એ વટલાવવાનો શબ્દ પણ વાપરશે નહિ. એ કદાચ 'ધર્માન્તર' શબ્દ વાપરશે, પણ આપણે તો સંગઠનના પરિણામ તરીકે જૈન સંખ્યાબળનો જ વિચાર કરશું.

સંગઠનના વિચાર દ્વારા નવયુગ પ્રથમ જૈનોની અંદર અંદર ઐક્ય કરવાની વાત કરશે. એ ગચ્છના ભેદોને ભાંગી નાખશે, સંઘાડાના ભેદો તોડીને ફેંકી દેશે અને ઉપર વર્ણવેલી રીતે સનાતન જૈનત્વનો પ્રચાર કરશે. શિસ્ત ખાતર અમુક ગુરુના સેના કે વર્ગ પડશે પણ અંદર અંદર સહચાર, મેળ અને પ્રેમ અસાધારણ વધશે એટલે આંતરો તૂટી જશે. ત્યાર બાદ ફીરકા ફીરકા વચ્ચેની એકતા સાધશે. અહીં દિગંબરો કે શ્વેતાંબરો પોતાની માન્યતા પ્રમાણે ક્રિયા-માન્યતા કરે એવી છૂટ રહેશે, પણ આપણે સર્વ મહાવીર પિતાના પુત્રો છીએ અને ભગવાનના

સમવસરણમા વૈર વિરોધ ન હોય તે ન્યાયે સર્વ વિરોધ ટળી જશે અને કોઈ ચવાટનુ કારણ રહેશે તો તેનો અંદર અંદર પ્રેમભરી ચર્ચાથી નિકાલ લાવશે અને ખાસ જરૂર જણાશે ત્યા છેવટે લવાદીથી નિકાલ લાવશે કોર્ટ દરબાર સર્વ બંધ થઈ જશે

સ્થાનકવાસી ભાઈઓમા જેને ફાવે તે મંદિરે જાય ન મરજીમા આવે તે આત્મસાધન કરે એમા પરસ્પર પ્રેમ ઓછો ન થાય એવી તરેહ ચિંતવના કરવામા આવશે

આ અંદર અંદરની એકતા થતા એક વ્યાસપીઠ પર સર્વ જૈનો આવશે ત્યાં સર્વથી પહેલું ધ્યાન સંખ્યાબળ ઉપર જશે તેઓને એમ લાગશે કે છેલ્લા સેંકડો વર્ષથી આપણે અંદર અંદર લડી પરસ્પરનો હ્રાસ કર્યો છે રત્નપ્રભસૂરિએ લાખો ક્ષત્રિયોને જૈન બનાવ્યા અને હેમચંદ્રાચાર્યે અનેક બ્રાહ્મણોને ભોજક-પૂજક બનાવ્યા ત્યાર પછી મોટા પાયા ઉપર જૈન ધર્મનો પ્રેમથી સ્વીકાર કરાવવાનાં પગલા પદ્ધતિસર લેવાયાં નથી એમ તેમને લાગશે ઇતિહાસની આરસીમાં તેમને દેખાશે કે કુમારપાળથી શ્રી હીરવિજયસૂરિ સુધી જે જૈન કોમની ગણના ઓછામા ઓછી બે કરોડની હતી તેની સંખ્યા બાર લાખ આસપાસ આવી પડી અને પ્રત્યેક ગણતરીમા હિંદની વસ્તી વધતી જાય છે ત્યારે આપણે વીસ લાખથી ઘટીને ૪૦ વર્ષમા બાર લાખે આવી પહોંચ્યા તેનું કારણ શું?

આ ભડકામણા આંકડા જ સંગઠન કરવામાં સહાયભૂત થશે પણ પછી જે વિચારણા થશે તે ખાસ અગત્યની છે જૈનોને માટે એ મરણજીવનનો પ્રશ્ન છે અને એના વ્યવસ્થિત નિકાલમા એના દીર્ઘદૃષ્ટિપણાનું મૂલ્ય છે

સંખ્યા ઘટવાના કારણો

પ્રથમ સંખ્યા ઘટવાનાં કારણો તપાસશે ત્યાં નીચેના કારણો નવયુગની નજરમાં મુખ્ય લાગશે

મંગઠનનો અભાવ

લગ્ન મંસ્થાના પ્રશ્નનો નિકાલ કરવાની બિનઆવડત

એકતા ખીલવવાને બદલે પ્રતિસ્પર્ધાનનો ખ્યાલ

વર્તુળના કેંદ્ર થવાની પ્રત્યેકની ભાવના

વિશાળ પ્રશ્ન વિચારવાને, છણવાને, ઉકેલવાને જોઈએ તેટલી વિચારશક્તિ, બનાવટ અને દીર્ઘદર્શિતાનો અભાવ

આ પ્રશ્નની વિચારણામાં પ્રાચીનો તરફ ગૌરવ નહિ જળવાય, અને તેઓ (નવયુગ) ખુશી રીતે કહેશે કે જે પ્રાચીનોએ વારસો ગુમાવ્યો છે અથવા સતત ગુમાવવાની અણી પર મૂકી દીધો છે તેને જે પ્રકારનું ઘર તેટલું જ અને તે પ્રકારનું જ માન અપાય અંદર અંદરની લડતમાં પછી ન્હેવા પૂર્વજોને કેમ કે ધર્મનું નિમતાન થઈ જાય તેની કૈદી પવા હતી! આવા આવા વિચારો તે બતાવશે

દાખલાદલીલ

તેઓ દાખલાદલીલથી બતાવશે કે અમદાવાદ અને આબુ દ વચ્ચે ૨૫૦૦૦થી વધારે પાનીદારો જૈન હતા ૪૦ વર્ષમાં હવે તે ઘટીને હજાર બે હજાર આસપાસ આવી ગયા છે તેનું કારણ મમાજે કોઈ દિવસ વિચાર્યું હતું? તપાસ કરશો તો જણાશે કે દીકરાદીકરીના વેવિશાળ લગ્ન ક્યાં કરવા તેની અગવડે ઘણાં ઘરો જૈન મરી ગયા આવી વાત કરશો ત્યારે પ્રાચીનો કહેશે કે એ તેઓની આસ્થા-શ્રદ્ધા પાકી નહિ જ્યાં તત્ત્વજ્ઞાન લગાડવાનું હોય ત્યાં ન લગાડે, પણ વ્યવહારનાં કૂટ પ્રશ્નોમાં તેનો દુરુપયોગ

થાય તે પ્રકારનુ કુ-યુક્તિશાસ્ત્ર જૈનોમા એટલું આવે છે કે તમે પદ્ધતિસર દલીલ કરી શકો જ નહિ એક વર્ગ તો લાકડી લઈને બેઠો જ છે કે નવયુગ જે બોલે તે સર્વ ખરાબ, માટે વર્જ્ય, માટે અકર્તવ્ય એ દલીલની કિંમત નહિ કરે, પણ બોલનાર કોણ છે તે ઉપર જ ફેંસલો કરશે નવયુગ આ વર્ગને બેસાડી દેશે એ કહેશે કે સસારમા રહેનારને તો ધર્મ અર્થ અને કામ ત્રણે સાધવાના છે તેથી તમારે લગ્ન અને ભોજનના પ્રશ્નનો નિકાલ કરવો જ પડશે

શ્રીમાન હેમચદ્રાચાર્યની જ મભૂમિ ધધુકામાં સેકડો મોઢ જૈન હતા એમણે અનેક પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યાના શિલાલેખો મોજુદ છે આખી કોમ જૈન મટી ગઈ તેનો યશ (?) સંઘવ્યવસ્થા કરનારને ઘટે

આખી કપોળ કોમ જૈન હતી એમ આજે કોઈને કહેવામાં આવે તો માનશે પણ નહિ છતાં તે ઐતિહાસિક સત્ય છે એ કેમ થયુ?

પોરવાડ દશા અને વીસા કુલ જૈન હતા, આજે તેનો બાર આની ભાગ જૈન મટી ગયો કારણો વિચારવાની, તપાસવાની કે તે પર કમિશન બેસાડવાની ફુરસદ મળી છે?

અને વ્યવસ્થા (?) તો એટલી હદ સુધી કરી છે કે લાડના શ્રીમાળીને જૈનધર્મ પાળતાં સેકડો વર્ષ થયા, છતાં એક કલ્પિત કિંવદન્તીને આધારે તેમની સાથે ભોજન વ્યવહાર નહિ, તેમને નવકારશીમાં નોતરુ નહિ, તેમની વ્યવસ્થિત દલીલનો સભ્યતા ભરેલો જવાબ પણ નહિ તેમણે ગમે તેટલા મદિરો સ્થાપન કર્યા હોય પ્રતિષ્ઠાઓ કરી હોય પણ પ્રાચીનોની ગણતરીમા તે જૈન નહિ

કચ્છી દશા ઓશવાળ માથેનુ વર્તન તો નવયુગને ભારે અસહ્ય લાગશે તેઓ અનેક મંદિરો બાંધે, સેંકડો વર્ષથી જૈન ધર્મ પાળે અને અનેક ક્રિયા અનુષ્ઠાન કરે છતા તેમને નવકારશીમાં નોતરુ તો નહિ, પણ તેઓ જમણ આપે તેનો સ્વીકાર કરવાની પણ ના!

પ્રાચીનોએ સેંકડો ભાવસાર કુટુંબોને હીન માની અલગ જમાડ્યા, તેમણે પાયા અને નીમા વાણિયા પુરા જૈન હોવા છતા તેમની દરકાર કરી નહિ, લુહાણા ધાચા માચા જૈન હોવા છતા તેમને પંક્તિમા જમાડ્યા નહિ

આવી તો અનેક કર્મકથાઓ છે આવી વ્યવસ્થા થઈ હોય ત્યા મોટો ભાગ જૈન મટી અજૈન થઈ જાય આખી કોમોની કોમોને ગુમાવી બેસાય તેમા જરા પણ નવાઈ જેવુ નથી જાણે જૈનને પંભવ સાથે જ સંબધ હોય અને આ ભવમા તો તેણે જૈન થવુ હોય કે રહેવુ હોય તો લગ્નની કે ભોજન-વ્યવહારની વાત પણ વિચારવી ન ઘટે એવી નિર્વેદ દૃષ્ટિની વાત કરતા વ્યવહારુ જૈનો તદ્દન અવ્યવહારુ બની ગયા, અને બાપની પૂછ઼ી ઝાલવતા ન આવડી એટલે વારસો ઉત્તરોત્તર ગુમાવતા ગયા એવો કેમરો તેમને માટે નવયુગ આપશે નવયુગને લાગશે કે આવા વિચિત્ર સંયોગોમા મોટી સંખ્યા જૈન મટી જાય તેમા નવાઈ જેવુ કાંઈ નથી નવાઈ તો આના વિપરીત સંયોગો અને અંદર અંદરની કાપાકાપી હોવા છતા બાર લાખ જૈનો છૂટાછવાયા પણ રહી ગયા છે એ જ છે! કારણકે જે રીતે શાસન ચાલ્યુ છે તે રીતે તો એટલી સંખ્યા પણ રહેવી ન ઘટે એવી નિર્ધાતક રીતે આખી દુર્વ્યવસ્થા કરવામા આવી છે એના અંદર અંદરના અર્થ વગરના ઝઘડા જોયા હોય કે એના સંઘના મેળાવડા જોયા હોય તો એ કોમ કેટલી નીચી હદે ઉતરી ગઈ છે એનો જરા ખ્યાલ આવે

આ સવ બાબતનો ઉપાય નવયુગ પૂર્ણ મજબૂતીથી કરશે, પ્રાચીનોને ખળભળાવી નાખે તેવા પાકા પાયા ઉપર કામ લેશે અને તેને માટે કેવા ધોરણે કામ લેશે તે આ ઉલ્લેખમા સ્પષ્ટ કરવાનુ અહીં અપ્રયોજન પ્રાપ્ત થાય છે

નવયુગ પ્રાચીનોને શુ કહેશે?

નવયુગ પ્રાચીનોને ખુલ્લા શબ્દોમા કહેશે કે વ્યવહાર ચલાવવા માટે તમારે સમસ્ત જૈન શ્રાદ્ધ વર્ગ માટે જરૂરી નિયમો કરી આપવાની આવશ્યક્તા હતી તમે માત્ર એમ જ સમજ્યા લાગો છો કે જૈન થયો એટલે એણે લગ્નાદિ વ્યવહારની દરકાર જ કરવી ન જોઈએ એ ઊંચી કક્ષાની વાતને તમે સામાન્ય ચાલુ વ્યવહાર સાથે જોડી નાખી તમે આ નિયમ ન ઘડવામા મનુષ્ય સ્વભાવનો અભ્યાસ ન કરવાનું પરિણામ બતાવ્યુ

બીજુ તમે એક મુદ્દાની વાત વીસરી ગયા જૈન એ બધુ સમાજ છે જે કોઈ સમ્યકત્વને સ્વીકારે તે તે સ્વધર્મી બધુ તેનું વ્યાવહારિક વાત્સલ્ય કરવુ ઘટે આ પરમાત્માના ઉપદેશને તમે તદ્દન ભૂલી ગયા તમે સ્વામીવાત્સલ્ય એટલે લાડવા કે જમણવાર જ સમજ્યા આ સબંધમા શાસ્ત્ર શુ કહે છે તે બતાવવા કદી તસદી લીધી છે? તમારો વ્યવહાર તમારુ વર્તન શાસ્ત્રના ઉપદેશથી તદ્દન વિરુદ્ધ હતુ તમે ચાલુ વ્યવહારમા સ્વામીવાત્સલ્યનો અર્થ સમજ્યા નથી અને એનો ઉપયોગ તમારા કોઇ પણ વ્યવહારમા તમે કેવા ગોથા ખાધા છે તે બતાવે છે

ત્રીજુ—નવયુગ કહેશે કે વર્ણાશ્રમની વિરુદ્ધ સખત વાંધો જૈન ધર્મનો છે એનો આખો ઇતિહાસ વર્ણને તોડનાર છે - એમાં મહાવીર પરમાત્માના ગર્ભસંક્રમણમા મહાન રહસ્ય છે એ પ્રાચીનો સમજ્યા નહિ જે જનો એક બધુભાવે રહેવા જોઈએ

તે હિંદુઓથી પણ વધારે વર્ણનો સ્વીકાર કરી રહ્યા, પાર વગ
પેટાભેદો ઉપભેદોમા વહેચાઈ ગયા અને આખો જૈન શાસ
નિરાબાધિત મુદ્દો સમજ્યા નહિ, પરિણામે જૈનોમા
ભાવ જામ્યો નહિ શ્રીમાળી, ઓશવાળ, પોરવાડમા વળી
વગરના દશાવીશાના ભેદ, પ્રાંતના ભે અને વાણિયા
અન્યનો સ્વીકાર કરતા આવ્યા ભોજનવ્યવહારમા પંક્તિ
આ સર્વ જૈન ધર્મના અસલ પાયાના મુદ્દાને હાનિ કરનાર
સ્પષ્ટ રીતે કહેતા જે અધાર્મિક રીતિ જૈનને આગળ દાખલ કર
આવી તેને પરિણામે જૈન સધર્મભાવનાના મૂળ સડી ગયા
દેવદર્શન-પૂજા માટે સંઘ અને બાકી સર્વત્ર અરાજકતા, એટલુ
નહિ પણ અન્યત્ર જૈનેતરના નટહુકમનો આશ્રય કરવો પડે
તદ્દન અકુદરતી સ્થિતિનો સ્વીકાર કરવો પડ્યો

આને પરિણામે બંધુભાવ ન જામ્યો એટલુ જ નહિ
કેટલેક પ્રસંગે તો જૈનોને અજૈનના મોટા સમૂહ સાથે
વ્યવહાર કરવાનો હોઈ તેમની સ્થિતિ ત્રિશંકુ જેવી થઈ
દીકરીને અભ્યાસ જરા જરા કરાવ્યો હોય ત્યા તો તેને અ
આપવી પડે ત્યા તેનો તિરસ્કાર થતો જોઈ અને માબાપ
અને આ મુદ્દામ કારણે જૈનનો છાપડો ધીમે ધીમે મૂકી એ
પેઢીએ અજૈન બની ગયા ઉપદેશકો સર્વત્ર પહોચી શક્યા
એ પણ સંખ્યાહાનિનુ એક મુદ્દામ કારણ છે, પણ પ્રસંગ
લગ્નસ્થાની ઉપેક્ષા કરવાનુ અને બંધુભાવનો અસર ન ક
જ છે એનો આખો ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે

આ ઉપરાંત જ્ઞાતિમંડળોની અવ્યવસ્થિત હાલત, સ
આગેવાનોનો પક્ષપાત, તેઓની કેંદ્રસ્થ થવાની વૃત્તિ

નજર કરવાની સાકડી વૃત્તિને પરિણામે જે કોમ ધર્મબીજે એક થવી જોઈએ તે છિન્નભિન્ન થઈ ગઈ અને શેઠિયાઓના ત્રાસથી દીકરીઓના ત્રાપાતથી અને ઉદ્દેશકના અભાવથી આખી કોમો અથવા તેનો મોટો ભાગ જૈનેતર થઈ ગયો આ સર્વ ઇતિહાસની બાબત છે તેના દાખલા મોજુદ છે અને તેની વિગતો ત્રાસ ઉપજાવે તેવી ભયકર છે નવયુગ બતાવશે કે તમે કોઈ જ્ઞાતિના સાજનામા ગયા હો ત્યા જે પદ્ધતિએ કામ લેવાય છે તે નિહાળ્યુ હોય તો કોઈ સ્વમાની માણસ એમા ચાલુ રહેવા ઇચ્છે નહિ એટના બધા ત્યા ગડબડગોટા છે

આ સર્વ અજૈન શા કેનાવાને પરિણામે બધુભાવ ખીલી શક્યો નહિ અને માન દેરન્દર્શન કે પૂજાનો સંબધ કેટલો વખત ચાલે? એ ઉપરાત એવા ત્રાસનો ભોગ થઈ પડેલા જૈનોની ચાલુ અરજીઓ ઉપર ધ્યાન અપાયુ નહિ અને તમે ઇરાદાપૂર્વક જૈનોને અજૈન થવા દીધા છે અને કપાળે હાથ મૂકી અજૈન થનારનાં કર્મોનો દોષ કાઢ્યો છે વ્યક્તિગત ધર્મ ઉપરાત સમાજનાં બધનો, જરૂરિયાતો અને નિયમનનો તમને અભ્યાસ નથી તમને એ વિષય પર રૂચિ પણ નથી થઈ અને આખી પ્રણાલિકાને તમે તોડી ફોડી મચડી નાખી છે

થોડા મુદ્દાના સવાલ

તમે એક વાતનો ખુલાસો આપી શકશો? થોડા મુદ્દાના સવાલ નવયુગ કરશે

દશાવીશાનો ભેદ ક્યાથી ઉદ્ભવ્યો? એનો કાઈ અર્થ છે? એની જરૂરિયાત છે? એનો ઉપયોગ છે? એ કોઈ શેઠિયાના મગજના કોટામાથી ઉઠયો હશે અને પછી તો આગુ સે ચલી આતી હૈ તમે કાઈ ખુલાસો આપી શકો તેમ છો?

પ્રાંત પ્રાંતના તફાવતનો આ રેલ્વે, તાર, ટેલીફોન, મોટરના યુગમાં કાંઈ અર્થ છે? છતા એ કાળના જરીપુરાણા તફાવતો તમે શા માટે ચલાવી રાખ્યા છે?

જે જૈનો એક પંક્તિએ જમી શકે તે કન્યાવ્યવહાર શા માટે ન કરી શકે એનું શાસ્ત્રસંમત કાંઈ કારણ બતાવશો?

જૈનમા જ્ઞાતિભેદ હોઈ શકે? જૈન થાય તે સર્વને પ્રભુમંદિર ખુલ્લા હોય તો સંઘજમણ કેમ ખુલ્લા ન હોય?

અન્ય કોમનુ એક સૂત્ર છે 'ધર્મથી રૂઢિ બળવાન છે' ધમાદ્ રુઢી બલિયસી આ સૂત્ર તમારે માન્ય છે? તમે અધાર્મિક રૂઢી અને ધર્મ સિદ્ધાત વચ્ચે વિરોધ હોય તો કોને માન આપો? ખૂબ વિચારીને જવાબ આપશો ગૂચવણમા પાડી નાખે એવો આ સવાલ છે ખાસ વિચાર કરજો, બને જવાબમા તમે જોખમમા છો તે ખૂબ વિચારજો અને જવાબ આપતી વખતે તમે જૈન છો એ વાત જરા પણ વીસરતા નહિ

આ આખા ઇતિહાસને ખૂબ લબાવી શકાય તેમ છે, નવયુગ પાસે પુરાણપ્રિય મિત્રોને અનેક રીતે શરમમા નાખે તેવા પાર વગરના પ્રસંગો છે આપણે અહીં અટકી જઈએ નાની નાની કોમોએ ધર્મને નામે વેપાર કર્યો છે, પ્રતિસ્પર્ધીપણાના તત્ત્વને ખૂબ અવકાશ આપ્યો છે અને જૈનસમષ્ટિ શરીરને પ્રત્યેક યુગે આઘાત પહોચાડ્યો છે એ કરુણકથા બંધ કરીએ

નવયુગ એક સપાટે આ સર્વ પ્રત્યવાયો તોડી નાખશે

કોઈ પણ જૈન તે પોતાનો બનુ અને વ્યવહાર કરવા યોગ્ય એ વીશા દશાના ભેદો, નાની નાની ન્યાતોના ભેદો તો પ્રથમ સપાટે કાપી નાખશે અને પ્રાત પ્રાંતના ભેદોને પી જશે એના વિરૂદ્ધ ઉકળાટ તો ક્યારનો શરૂ થઈ ગયો છે

પ્રથમ વાણિયા-વણિક સર્વ કન્યાવ્યવહાર કરી શકે તે ફેરફાર નવયુગ તરત કરશે એક બે વર્ષમાં ત્યાર પછી ગાઈ પણ જૈન સાથે કન્યા વ્યવહાર કરશે એ જ્ઞાતિમા માનશે જ નહિ આવો નવો યુગ જ્ઞાતિસંસ્થાને ફેંકી દેશે એ વર્તમાન યુગમા બિનજરૂર અર્થ વગરની, પ્રગતિને અડચણ કરનારી અને સમાજશરીરને ચલોવનારી માલૂમ પડશે અવ્યવસ્થાના-ભરત્રામના સમયમા એ સંસ્થાનો કદાચ સહજ પણ ઉપયોગ હશે એમ સ્વીકાર્યા વગર દલીન ખાતર કામ માનશે પણ અત્યારના યુગમા તો એ નિરર્થક નુકસાનકારક છે એમ સમજી એને એક સપાટે રદ કરશે

આ રીતે પ્રાત પ્રાતના જ્ઞાતિ જ્ઞાતિના, દશા વીશાના—એ સર્વ તફાવતો ઉડી જશે અને જૈન સઘભાવના—બધુત્વ ખીલશે તે બધુત્વ પણ જો સમાજના ને અનુરૂપ થઈ શકશે અને રાષ્ટ્રીય ભાવનાની વિરૂદ્ધ નહિ જાય તો જ એ બધુભાવ પણ ટકશે આ પ્રશ્ન જુદો છે તે આગળ ચર્ચવામા આવશે મુદ્દાની વાત એ છે કે જ્ઞાતિભેદો ટકી શકશે નહિ જ્ઞાતિના શેઠિયાઓની પટેલાઈ ઊડી જશે અને જરા ફુફાડા મારશે પણ એમનું કાંઈ વળશે નહિ આ રીતે જૈનોની સખ્યા ટૂંકી થવામા જે મૂળ મુદ્દામસનો વાંધો હતો તે દૂર થઈ જશે કન્યાવ્યવહારનું ક્ષેત્ર ઘણુ વધી જશે આ મુદ્દા પર વ્યાવહારિક સ્થિતિની વિચારણા નવયુગ કેવી રીતે કરશે તે સબંધી આગળ વિગતવાર વિચારણા કરવાની છે

સખ્યા વધારવા વ્યવસ્થિત પ્રયત્ન

આ ઉપરાત જૈન સખ્યાબળ વધારવા માટે વ્યવસ્થિત પ્રયત્ન થશે નવયુગ તે કાર્ય કેવી રીતે કરશે તેની આ રૂપરેખા

સર્વથી પ્રથમ આગમ ... અને સરળ ભાષાતર હિંદી ગુજરાતી ... ભાષામાં

કરશે એમા પણ તત્ત્વના ગ્રંથો ઉપર ખાસ ભાર મૂકી તેને અગ્રસ્થાન આપવામાં આવશે

એ તરફ આગમ ગ્રંથના ભાષ્ય ચૂર્ણિ નિર્યુક્તિને પ્રગટ કરવામા આવશે અને ટીકાઓ ઉપર દેશકાળની કેટલી અસર થઈ છે તે નોંધ દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામા આવશે પ્રત્યેક આગમ ગ્રંથ કોણે અને ક્યારે બનાવ્યો તેનો ઇતિહાસ નોંધવામા આવશે અને પ્રચલિત માન્યતા કે સંપ્રદાય પર આધાર ન રાખતા અભ્યંતર પુરાવા ઉપર ખાસ લક્ષ રાખવામાં આવશે અને જે પરિણામો સ્પષ્ટ જણાશે તે સત્યશોધનની નજરે નિર્ભયપણે પ્રકટ કરવામા આવશે

ન્યાયના ગ્રંથો ઉપર વિસ્તારપૂર્વક ભાષાંતરો અને ચર્ચાઓ પ્રકટ કરવામા આવશે મૂળ ગ્રંથો અને તે પર સંસ્કારી નોંધો પ્રકટ કરવામાં આવશે

કોઈ ગ્રંથ વાંચવાનો અમુક વર્ગનો ઇજારો હોઇ શકે એ મતને દૂર કરવામાં આવશે એ વિચારણા બતાવવાનુ મૂળ શોધવામા આવશે અને તેમાં જ્ઞાન અને ચારિત્રની કેવી ગૂંચવણ કરી નાખવામા આવી છે તે બતાવવામા આવશે ભગવાનની વાણી કે ગણધરની ગૂંથણી જે સાંભળી શકે તે વાંચી પણ શકે એવી માન્યતા થશે અને મૂળ ગ્રંથો—આગમો તરફ પ્રીતિ વધે તે માટે ખાસ યત્ન થશે

એ ઉપરાંત કર્મ, નિગોદ, નયનિક્ષેપ, પ્રમાણ આદિ જુદા જુદા મુદ્દા પર, નવ તત્ત્વ પર, સપ્તભંગી પર ખૂબ વિસ્તારથી તેમજ પ્રાથમિક લેખો પુસ્તકો પુસ્તિકાઓ અને ચર્ચાઓ અનેક ભાષામા પ્રકટ કરવામા આવશે અનેકાન્ત મતને અનેક દૃષ્ટિએ બહાર પાડવામા આવશે એની યુક્તિમત્તા, એનું દેશકાળને અનુરૂપ

સ્વરૂપ એની ન્યાય-તર્ક પર આખી રચના ભાષણ લેખ અને અ ય પ્રમ ગો સાધી જનતા પાસે રજૂ કરવામા આવશે

ઉત્સૂત્રો જેવા ગ્રંથો ચર્ચાપૂર્વકની નોધો સાથે જાહેર પામે વિસ્તાર રૂપમા અને સક્ષેપ રૂપમા રજૂ કરવામા આવશે જૈન શાસ્ત્ર એ ઉદાર શાસ્ત્ર છે, સર્વ જનગ્રાહી વિશ્વતોમુખ શાસ્ત્ર છે અને એનો જે ઉપયોગ કરે તેને અહી અને આગળ લાભ કરનાર છે એ વાત સ્પષ્ટ કરવામા આવશે

ખાસ કરીને આખા જૈન શાસનમા પરસ્પર વિરોધ થાય તેવુ એક સૂત્ર નથી એમાથી દ્વૈત પણ નીકળે અને અદ્વૈત પણ નીકળે એવી એક પણ અચોક્કસ વાત જૈનના મૂળ ગ્રથોમાથી નીકળે તેમ નથી એ બતાવવામા આવશે અને પછી જે મતભેદ થયા છે તે ક્રિયાના ને અગે કે સાધનધર્મોને અગે જ થયા છે, પણ આત્મા તેનુ અનાદિત્વ, સૃષ્ટિકર્તૃત્વ, ચેતનનો મોક્ષ—મોક્ષની સ્થિતિ આદિ અતિમ મહા પ્રશ્નોને અગે જરા પણ મતભેદ થયો નથી કે આખા શાસનમાં એને અગે અ વ્યવસ્થા થઈ નથી એ બતાવશે

જૈન ધર્મ સ બધી થયેલી ગેરસમજુતીઓ અનેક પ્રમાણોથી દૂર કરવામાં આવશે એનુ મૂળ સ્વરૂપ કેવુ છે એનો ઇતિહાસ કેટલો પુરાણો છે અને એનો વેદ સાથે સબંધ કેવા પ્રકારનો છે, બૌદ્ધને અને એને ક્યા સામ્ય અને પરસ્પરનો સ બધ છે એ સ બધી અનેક પુરાવા સિદ્ધ કરતે રજૂ કરવામાં આવશે

આક્રમણની ભાષા ભાંગતોડ કરવાની વિઘ્ન વૃત્તિ અને તુચ્છગાળીપ્રદાન જેવો અથવા અઘટત્વ શબ્દપ્રયોગ રદ કરવામાં આવશે અને રચનાત્મક પદ્ધતિએ પ્રતિપાદક રીતે સમજાવટની રીતે સત્યશોધનને માગે અને હોય તેવુ જ બતાવવાની રીતે લેખન અને ભાષણ દ્વારા ધર્મપ્રચાર કરવામા આવશે

ન્યાયનીતિના સિદ્ધાંતો, ગૃહસ્થ ધર્મો, સમ્યક્ત્વના સ્વરૂપ, વ્રત નિયમની આવશ્યકતા, શિસ્તની જરૂરિયાત, ગુણસ્થાન ક્રમારોહ, દૃષ્ટિ અને યોગના અંગો ને વિસ્તારથી લેખન–ભાષણ દ્વારા લોકો સમજી શકે તેવી રીતે દાખલા દલીલો સાથે રજૂ કરવામા આવશે

ધર્મ પરિષદો, કોન્ફરન્સો આદિ અનેક જાહેર પ્રસંગોમા જૈન દર્શનનુ આતરિક સ્વરૂપ રજૂ કરી એ દર્શન ન્યાય (લૌકિક) ની કસોટિમાથી પસાર થઇ શકે તેવુ અને વર્તમાન જરૂરિયાતને સર્વ પ્રકારે પહોચી વળે તેવુ અને જીના વ્યવહાર અને ત્યાગી એકી સાથે રહી શકે તેવુ છે—તે ખૂબ સુ ર રીતે રજૂ કરવામા આવશે

એ ઉપરાત રાસાદિના વાચનથી, રચનાત્મક ચર્ચાઓથી, જાતજાતના દૃષ્ટાંતોથી અને આદર્શ સાધુજીવનના મહાત્યાગથી એ દર્શન સર્વ રૂચિકર થાય તેવા અનેક માર્ગો લેવામા આવશે અને ક્રિયામાર્ગને બદલે તત્ત્વરૂચિને મુખ્યતા આપીને, ધામધુમ અને ધમાધમને બદલે વાત આદર્શત્યાગના દાખલાઓથી અને વીતરાગનો આદર્શ સર્વસંમત જ હોઈ શકે એના નિષ્પક્ષપાત આલેખનથી મધ્યાબળ અને- દિશાએ વધારી મૂકવામા આવશે

આ કાર્ય કરવામા મધ્યમ કક્ષાના સેવાભાવીઓ સારુ કામ કરશે, સાધુવર્ગ દુનિયાદારીમા નહિ પડતાં આદર્શત્યાગ રજૂ કરશે અને આ ર્ધધર્મમાર્ગ એની અનેક દિશાએ રજૂ કરશે

આવા અનેક દિશાના પ્રયોગોથી સંખ્યાબળ વધશે ખાસ પ્રયોગ તો સમાજવાદ, વિશ્વવાદ અને મૈત્રીને જૈનના મુદ્દાને અનુકૂળ બતાવવાનો કરવામાં આવશે રૂશિયા જેવી ધર્મપરાઙ્મુખ સ્થિતિ આપણે ત્યાં શક્ય જ નથી અને આપણે જો દુનિયાને કોઈ માગે ખરો અને સ્થાયી લાભ કરી આપી શકીએ તેમ હોય તો તે

ધર્મ જ છે એમ મતાવી મનુષ્યની મર્વ ભાવના ધર્મમય થઈ જાય એ બતાવવામા આવશે દુનિયાની અત્યારે જે ગૂચવણભરી હાલત થઈ પડી છે તેનો નિકાલ જૈનના આદર્શો કરી આપશે. એના અહિંસાના સૂત્રથી જગતની લડાઈઓ જશે એના બ્રહ્મચર્યના આદર્શથી સંતતિનિયમન થશે એના સાદાઈના આદર્શથી અર્થ-શાસ્ત્રની મૂઝવણ દૂર થશે, એના કર્મના આદર્શ સિદ્ધાતથી આપઘાતના પ્રસંગો દૂર થશે એના પાચ અણુવ્રતોથી ચોરી લૂટ, ખૂન છેતરપીંડી વિશ્વાસઘાત બળાત્કાર આદિ મહાન ગુનાઓ દૂર થશે અને સમાજને સુવ્યવસ્થિત સુઘટ અને પરસ્પર પ્રેમમય કરવાનુ માન જૈનદર્શન ખાટી જશે આ પ્રત્યેક મુદ્દાથી જગત પર શી અસર થશે તે પર અત્ર વિવેચન સ્થળસંકોચથી થઈ શકે તેમ નથી પણ ટૂકામા એક મહાન વ્યક્તિ નીકળશે અને તે દુનિયાને એ આદર્શો બતાવી શાતિ, પ્રેમ અને ઉચ્ચ જીવનની ચાવીઓ બતાવશે કટાળેની ત્રાસ પામેલી મુઝાઈ ગયેલી દુનિયા એ આદર્શો ઝીલશે આવુ કાર્ય અત્યારે એક વ્યક્તિ કરી રહી છે તેના કાર્યને નવયુગ વધારશે વિસ્તારશે અને એને ઉચ્ચતર કક્ષાપર મૂકશે

પરિણામે નામધારી જૈન સખ્યા વધે કે ન વધે તે વાત બાજુ ઉપર રાખતા જૈન વાતાવરણ વિશ્વમા પ્રસરશે અને એ જીવન જીવવાની ભાવના સર્વને નહિ તો દુનિયાના મોટા ભાગને થશે છેલ્લા દશ વર્ષમા જૈન ભાવના કેટલી વધી છે તેથી અહિંસા ત્યાગ, સાદાઈ અને સેવાભાવ કેટલા વધ્યા છે તે બતાવી નવયુગ એ અધૂરા રહેલા કાર્યને અનેક દિશાએથી બહલાવશે અને શ્રી વીર પરમાત્માનો ઝુંડો જગતભરમાં ફરકશે

પ્રકરણ ૧૫ મું

નવયુગમાં સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકા

નવયુગમા ધર્મક્ષેત્રને અગે સાધુસાધ્વી અને શ્રાવકશ્રાવિકાની શી સ્થિતિ રહેશે તેનું સક્ષિપ્ત નિવેદન નવયુગ નીચે પ્રમાણે રજૂ કરે છે

સાધુ બે પ્રકાર

નવયુગનો સાધુ એના બે પ્રકાર રહેશે એક આત્મ-સાક્ષાત્કાર કરવા પાછળ લાગેલા યોગી જેવા તેનું નામ આત્મ પરિણતિમત્ અને તેનો પરિચય જગત સાથે વિશેષ તે આહાર માટે વસ્તીમાં આવશે, પણ જનતા સાથે તે બહુ અલ્પ સબધ રાખશે એની આસપાસ શાંતિનું વાતાવરણ જામશે અને તે બહુધા મૌન રહેશે પ્રસંગે ઉપદેશ આપશે તો આત્મજ્ઞાન સંબંધી એને અતરાત્મા સાથે વધારે સંબંધ રહેશે એ યોગનો પુનરુદ્ધાર કરશે, પોતાના તપ અને ત્યાગના દૃષ્ટાંતથી જગતને પવિત્ર કરશે અને આશ્ચર્યચકિત કરશે. એને ધૂન ધ્યાનની, જપની અંતર-લપની લાગશે અને દુનિયાની નજરે તે અવધૂત જણાશે આવા પ્રકારના સાધુ વિરલ હશે, પણ હશે ખરા હશે ત્યારે જનતાને

૧

છાપ પાડી જશે એ જગતની પરવા ન કરનારા, આત્મારામમાં રમનારા અને સાધ્યને અનુલક્ષીને પોતાને ફાવે તેવો ક્રમ કરનારા થશે એ ક્રિયાઅનુષ્ઠાન પણ અમુક વખતે મનમાં આવે તેમ કરશે એનુ ચારિત્ર-વર્તન અતિ વિશિષ્ટ અને એને જોતાં નવી પરિસ્થિતિના ઉમળકા આવે એવી એની નિસ્પૃહતા થશે આ વર્ગ આનંદઘન જેવા યોગીને મળતો આવશે

સાધુઓનો બીજો વર્ગ તત્ત્વજ્ઞાની થશે એ પરિપૂર્ણ વૈરાગ્યવાન જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય બતાવનાર, સંસારથી પરાઙ્મુખ તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસી વિશિષ્ટ વ્યાખ્યાતા અને જનતા પર છાપ પાડનાર થશે એનો અભ્યાસ દર્શનના ગ્રંથો ઉપરાંત વિજ્ઞાન ઇતિહાસ અને બીજા અનેક વિષયોમા હશે તે બહુશ્રુત થશે, ગીતાર્થ હોઈ ધુરા વહન કરવા સમર્થ થશે એને રચનાત્મક રીતે સમાજને ચલાવતા આવડશે એ સામાજિક કાર્યમા સલાહ આપવાનુ કામ કરશે શાસનને અંગે સાધુને અધ્યયન કરાવશે અને અનેક શોધખોળ તેરશે કરશે અને ઉપદેશ રૂપે વ્યાખ્યાનો ભાષણો જાહેરમા આપશે એનો આદર્શ અતિ વિશાળ રહેશે એ જૈન શાસનનુ વિશાળ સ્વરૂપ સમજશે અને સમજશે તત્ત્વ જનતાને બતાવશે એ તદ્દન નિરીહ નિરાભિમાની અને મનોવિકાર પર વિજય કરવા તત્પર જિતેન્દ્રિય અને તપ ત્યાગના આદર્શ થશે શ્રી વીરપરમાત્માના સદેશા જગતભરમા પહોંચાડવાનુ પોતાનુ કર્તવ્ય તે સમજશે અને સનાતન શુદ્ધ જૈનતત્ત્વના આશયો શોધી કાઢી અધિકાર પ્રમાણે સર્વને યોજશે એ સેવાભાવી થશે અને સેવાભાવ અનેક પ્રકારે આચરવાનો જૈન આદર્શ તે વ્યક્ત કરી બતાવશે એ કચનકામિનીના સર્વથા બરાબર ત્યાગી બનશે એ ગૃહસ્થને આધીન કદી નહિ થાય એને પોતાનુ વર્તુળ જમાવવાની ભાવના નહિ થાય એનામા ખટપટ દભ કે વિનાસનુ

નામ નહિ હોય ક્રિયાજ્ઞાનનો સહયોગ કરશે અને માત્ર ક્રિયારુચિ થઈ નહિ જાય અહિંસાનો આદર્શ જગતને સમજાવી વેરવિરોધ જેમ બને તેમ અલ્પ કરાવશે અને શાસનના ડંકા દિગંતમા વગાવશે. એનામા સહિષ્ણુભાવ ખૂબ થશે એ પ્રત્યેક દર્શનના દૃષ્ટિબિંદુ સમજશે સમજાવશે અને અંશ સત્યને તેટલા પૂરતુ માન આપશે એની ભાષામા કલીષ્ટતા નહિ આવે, એ અન્ય દર્શન ઉપર આક્રમણ નહિ કરે, પણ વસ્તુસ્થિતિનુ યથાર્થ જ્ઞાન આપશે એ જ્ઞાન મેળવવા માટે હમેશા જિજ્ઞાસુ રહેશે અને સત્ય જ્યા હશે ત્યાથી શોધી તેનો સ્વીકાર કરશે સમાજને સાચે રસ્તે મૂકવાની પોતાની ફરજ સમજશે અને તે માટે અનેક પ્રકારના સુપ્રયોગો કરશે પણ તેમ કરવામા તે જરા પણ અસભ્ય નહિ થાય જૈનના આત્મત્યાગનો દાખલો એ રજૂ કરશે અને આત્મસાધન કરતા તેના એક વિભાગ તરીકે પરને તારવાનો રસ્તે પાડવાનો અને સમાજથી ઊંચા આવવાનો માર્ગ બતાવશે

સાધ્વી

સાધ્વીનુ સ્વરૂપ નવયુગમા તદ્દન અભિનવ થઈ જશે એ નવો સમાજ નહિ માંડે એ શ્રાવિકાઓની ખટપટનુ કેન્દ્ર નહિ બને એ શ્રાવિકાવર્ગને સેવામાનમાં અભ્યાસકાર્યમા અને ઉદ્યોગકાર્યમાં જોડવા ખાસ પ્રયાસ કરશે એનો આદર્શ બ્રાહ્મી અને સુંદરીનો હશે અભ્યાસ વગરનુ જીવન સાધ્વીનુ શોભે જ નહિ તેમ તે માનશે માયાળુતા નમ્રતા આદિ હૃદયના ગુણો તેનામા ખૂબ ખીલશે અને તે જગતમાં ખીલાવશે, પ્રસરાવશે અને જગતની દયાહીનુ સ્થાન લેશે એ પોતે નિરર્થક વાતો કરશે નહિ અને ખાસ કરીને સ્ત્રીવર્ગ દુઃખી શા માટે કરે છે તેનુ કારણ શોધી કાઢી તેનો ઉપચાર કરશે નવયુગની સ્ત્રીઓને કુરમદ વધારે રહે

છે, તેમને સમય વધારે મળે છે પણ શક્તિનો ઉપયોગ કરવાનું કાંઈ સાધન નથી—એ સર્વ સમજી એ સ્ત્રીવર્ગને સુધારવા માટે મજબૂત પ્રયોગો કરશે. આદર્શ માતા ગૃહિણી કેમ થવાય, ધર્મ, અર્થ અને કામ ત્રણે કેમ સાધી શકાય એની નવી ચાવીઓ તે શોધી કાઢશે અને સમાજને શીખવશે ખાસ કરીને સ્ત્રીવર્ગમાં તેમનુ કામ વધારે રહેશે જ્ઞાનની સરસ્વતી સમ વર્ચસ્વ ધારણ કરતી એ સુશીલ આર્યા સતીજી સંસારને ધર્મસંમુખ બનાવતી નવપલ્લવિત કરશે એ પોતે જાહેરમા ભાષણો આપશે, લેખો લખશે અને એના વ્યાખ્યાન પુરુષો પણ વગર વિકારે સાંભળી હૃદયવાન બનશે સ્ત્રીઓ સંસ્કૃત ન બોલી શકે એ વાત તે સમજી નહિ શકે અને મોક્ષનો પોતાનો હક્ક બરાબર સ્થાપન કરશે ગમે તે સાધ્વી નહિ થઈ શકે જેને સાચો વૈરાગ્ય થયો હોય જરૂરી જ્ઞાન હોય અને નિર્ણિત કસોટિમા ઉમેદવારી કરી પસાર થયેલ હશે તે જ આ ગૌરવવાળુ જવાબદારીથી ભરપૂર પદ પ્રાપ્ત કરી શકશે અને જે તેને પ્રાપ્ત કરશે તે પોતાના ત્યાગ ચારિત્ર અને તપથી દીપાવશે એ પોતાના અસ્ખલિત પ્રયાસ આવડત અને ઉદ્યોગથી સાધ્વીપદ સાધુ જેટલું જ માન્ય અને પૂજ્ય છે એવું બતાવી આપશે અને એની નિસ્પૃહ સેવાથી જનતા એને વગર માગ્યે સમાજનું ઉચ્ચ સ્થાન આપશે એ કોઈ પણ પ્રકારે સમાજ પર બોજા રૂપ છે એવી સ્થિતિ પોતાના કાર્ય અને ત્યાગ દ્વારા રહેવા દેશે નહિ

શ્રાવક

ભગવાનનુ સમ્યગ્દર્શન જે સ્વીકારે તે જૈન એમા કોઈ પ્રકારનો ભેદ નહિ રહે દેવ ગુરૂ ધર્મ–જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રને જે માને, વીતરાગ ભાવનો આદર્શ રાખે અને ગુણપ્રાપ્તિની સ્થિતિમા જે પોતાને મૂકે તે સર્વ શ્રાદ્ધ – તે સર્વ જૈન – તે સર્વ સ્વધર્મી બધુ અને એક બાબતમા બધુ તે સર્વ બાબતમા બધુ વ્યવહારમા મદદ, પંક્તિભોજન, દીકરીદીકરાના લગ્ન અને આપત્તિ વખતે બાજુમા અવસ્થિતિ એ સર્વ બધુભાવને અગે ઉત્તરોત્તર ચાલ્યુ આવશે ત્યા પ્રાતના કે વીશાદશાના ભેદનો સવાલ જ નહિ રહે, પણ ગમે તે જાતિમા જન્મ્યા હોય પણ જૈન સાચા થયા એટલે એ બંધુભાવે વર્તશે એ ઉપરાત જૈનનો આદર્શ સઘબળને મજબૂત કરવા તરફ જશે એ ગચ્છના ને ફીરકાના ભેદોને ભાગી નાખશે ક્રિયાને અગે યોગ્ય લાગે તેમ કરવાની સર્વને છૂટ આપવામાં આવશે સંઘબળમાં સમસ્ત જૈનો એક સાથે થઈ જશે અને પોતાના વ્યવહારિક અને ધાર્મિક પ્રશ્નો બધુભાવે એક વ્યાસપીઠ પ થી ચર્ચશે અને તેનો અમલ એક સમાજ તરીકે અન્ય સમાજ સાથે વિરોધ ન આવે અને રાષ્ટ્રહિતનો બગાડ ન થાય તે રીતે સાધશે

બાકી વિકાસક્રમમા તો શ્રાદ્ધવર્ગમા તરતમતા ઘણી રહેશે કેટલાક સંસાર તરફ ગમવાળા વિષયમા મોજ માણનારા અને કામક્રીડામા રસ લેનારા પણ નીકળશે અને કેટલાક સંસારમા રહી નીતિને માર્ગે ધન એકઠુ કરી 'ગૃહસ્થ' શબ્દની વ્યાખ્યામા આવતા સર્વ ગુણોનું ઓછવધતે અશે પાલન કરનારા નીકળશે અનેક શ્રાદ્ધો દેવગુરૂધર્મને ઓળખી જ્ઞાન દ્વારા શ્રદ્ધાવાળા થશે માર્ગાનુસારીના ગુણો બતાવતા અગાઉ તેમના દૃષ્ટિબિંદુઓ બતાવ્યાં છે તે અહીં સમજી લેવા તે ઉપરાત દેશત્યાગી પણ અનેક

કળશે એ ક્રિયા અનુષ્ઠાનમા પરિપૂર્ણતા માનશે નહિ, પણ
નમાર્ગે મુક્તિ સાધવા પ્રયત્નશાળી થશે અને તેને અંગે જરૂરી
નુષ્ઠાનો જરૂર કરશે એ ક્રિયા કરતા જ્ઞાનનો અને સમજીને
યા કરવાનો આગ્રહ રાખશે અને વીર પરમાત્માના આદર્શ શ્રાવક
વાના અભિલાષો કરશે

એ ધર્મપ્રભાવક થશે જૈનધર્મનો વિશ્વધર્મ તરીકે સ્વીકાર
રાવવા માટે તે યોગ્ય પગલા ભરશે, સાહિત્યરત્ન તેના જીવનનો ભાગ
નશે અને શોધખોળના કાર્યને અને અસલ શુદ્ધ જૈનત્વનો ફરી
દ્ધાર કરવા તે ખૂબ યત્નો કરશે એની ભાવના વિશેષ ઉન્નત
ગતમા શાંતિ પ્રસરાવનારી અને સાપેક્ષ્ય થશે એનો આદર્શ
ગતમા મૈત્રી પ્રમોદ કરૂણા અને માધ્યસ્થ્યના વિચારો ફેલાવવાનો
અને તે પોતાના દૃષ્ટાંતથી સફળ કરવાનો રહેશે અને એનામા
ાભીવાદ નામ પણ નહિ રહે સહિષ્ણુતા અસાધારણ આવશે અને
ત્યની શોધ ચારે બાજુથી કરશે એમાના કેટલાક ઉત્કૃષ્ટ
હસ્થજીવન જીવનાર અને ત્યાગીની કોટી સુધી આદર્શ રાખનાર
ણ થશે

એ નવીન રૂપમા અત્યત વિશાળતા સાથે અનેક સંસ્થા
વયુગને અનુરૂપ સ્થાપશે અને આ કેળવણી તત્ત્વજ્ઞાન નીતિ,
ોગ આદિ અનેક બાબતોને આકર્ષક આકારમાં વિજ્ઞાનને અનુરૂપ
નાવશે એનો એક મુદ્દો કેળવણી માટે આગ્રહપૂર્વકનો રહેશે
સર્વત્ર કેળવણી વધે ભવિષ્યનો જૈન અતિ વિશાળ કક્ષાનો થાય
અને ધર્મને આભૂષણ રૂપ બને વ્યવહારમા જૈન નામને દીપાવે,
ગૃહસ્થ તરીકે આદર્શમય થાય અને ગૂંચવણવાળા પરસ્પર વિઘાતક
પ્રસંગો વખતે બરાબર આરપાર નીકળી જાય તેવાને ઉત્પન્ન
કરવાના કાર્ય પાછળ તે પોતાના ધન આવડત અને શક્તિનો
વ્યય કરશે

એ જૈનસમ્યાગમળને જોઈ મુઝાશે એને લાગશે કે પ્રાચીનોએ એ સંબંધમા ભારે અવ્યવસ્થા કરી છે ધર્મને નામે દુકાનદારી થઈ છે અથવા ભવાડા થયા છે, સાહિત્યમા બસો વર્ષમા નામનો વધારો થયો છે અને શ્રાવકો પોતાની ફરજને અંગે નિરપેક્ષ બન્યા છે અને સાધુવર્ગ લગભગ બિનજવાબદાર બની ગયો છે એ સર્વ બાબતને વ્યવસ્થિત આકારમા મૂકતા એ યુગધર્મને ખાસ લક્ષમા લેશે કોઈ જાતના આક્રમણ વગર એ જૈન ધર્મનો વિસ્તાર એવી રીતથી વધારી મૂકશે કે સંખ્યામા શ્રદ્ધામા, વર્તનમા, વિદ્યામા જૈનમય જગત થઈ જાય અને છતા આખી પદ્ધતિ જરા પણ આક્ષેપક ન થાય એ સર્વને માટે એ પૂરતી આવડતથી ચાલાકીથી અને દીર્ઘ દૃષ્ટિથી કામ લેશે એક દરે જૈન એટલે ખરો જીતનાર છે એમ તે બતાવવા એ માનસિક મેદાનના સર્વ ક્ષેત્રોમા આનંદથી ઘૂમશે અને એની પાસે પૂર્વ-પુરુષોનો અમૂલ્ય વારસો હશે તેનો પૂરો લાભ લઈ, તેને બરોબર અનુરૂપ કરી અને તેને સર્વ બાબતમા નવયુગનો આકાર આપી એ સર્વ ક્ષેત્રમા ઘૂમતો જશે અને જય પ્રાપ્ત કરતો જશે

એને ભૂગોળ આદિ કોઈ કોઈ વિષયમા રસાયણશાસ્ત્રમા પ્રાણીશાસ્ત્રમા વર્તમાન જ્ઞાન સાથે ઘર્ષણના પ્રસંગો પણ આવશે તે વખતે એ જ્યા પોતાની નજર નહિ પહોંચે ત્યા બન્ને સ્વરૂપો રજૂ કરશે, પણ પોતાની અમુક બાબતમા અશક્તિ સ્વીકારતા એને જરા પણ સંકોચ નહિ લાગે એ કદી વિજ્ઞાનને તુચ્છકારશે નહિ અને જ્યા વિરોધ પ્રાપ્ત થશે ત્યા બન્ને પક્ષને સરખો ન્યાય આપશે એનુ ખરુ માહાત્મ્ય તો તત્ત્વમાર્ગમા આવશે ત્યા આત્મા અને અજીવના અંતિમ પ્રશ્નો, પરમાણુના સિદ્ધાંતો, પરિણામીપણાનો અર્થ, આકાશપ્રદેશનો ભાવ લેશ્યા અને અધ્યવસાય, મનોવર્ગણાનુ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ, આત્મા અને મનનો

જે વખતનો દુરૂપયોગ કાર્યને અભાવે થાય છે તે બંધ થઈ જશે અને સેવાનો આદર્શ જામતાં અનેક નવીન કાર્યદિશાઓ સ્ત્રીઓ માટે ખુલ્લી થઈ જશે ઘરસંસાર બગડતા અટકશે અને કેળવણીનાં ધામોને બન્ને થાકેલના આશ્રયો અને ગૃહસ્થજીવનનાં કેન્દ્રો બનશે અને એકંદરે સંસારવ્યવહાર ઉચ્ચ કક્ષા પર જતો જશે

સ્ત્રીઓ વ્રત પચ્ચખ્ખાણ અધિક કરે અને તે સમજીને કરશે બાહ્ય દેખાવ તરફ એમનું મન ઓછું જતું જશે ખાસ કરીને જીવનની સાદાઈ ગૃહવ્યવસ્થા સુઘડતા સ્વચ્છતા આદિ ખૂબ વધશે એનામાં રાષ્ટ્રીય ભાવના ખૂબ પોષાશે એ રાષ્ટ્રીય સેવામંત્રોમાં વગર ભયે કામ કરશે એ જેલ જવામાં પણ ડરશે નહિ અને પોતાના નૈતિક બળથી સંસારને ઉચ્ચ ધર્મમય સુખ અને સાપેક્ષ સાધ્યગામી બનાવશે કપડાં એ દેશી જ વાપરશે અને તેમાં પણ સાદાઈ ઘણી દાખવશે

નવયુગની જૈન સ્ત્રીઓનો વર્ગ ચૈતન્યવાન કર્મશીલ અને આદર્શવાદી નીકળશે એ ગમે તેમ જીવન વહન કરનાર મરવાને વાંકે જીવનાર નહિ થાય એનામાં વિચારસ્વાતંત્ર્ય ખૂબ આવશે એ નકામા મેણાંટોણાં ખમશે નહિ અને નકામા ઝઘડા વઢવાડ કરશે નહિ આ આદર્શવાદી સ્ત્રીઓની છાયા ભવિષ્યની પ્રજા ઉપર ભારે સુંદર પડશે કેળવાયેલી આદર્શવાન માતાના ખોળામાં સેવા અને રાષ્ટ્ર ધર્મ અને આદર્શના દૂધ પીનાર નવયુગના બાળકો કેવા થાય તે ચીતરવા કરતાં કલ્પવું વધારે સહેલું છે

હવે કેટલાક મુખ્ય પ્રશ્નો સંબંધી નવયુગની વિચારધારા કેવા પ્રકારની રહેશે તે જોઈ લઈએ

પ્રકરણ ૧૯ મુ

દેવદ્રવ્ય, સાધારણદ્રવ્ય અને સાતે ક્ષેત્રો

દેવદ્રવ્યના પ્રશ્ને વીસમી સદીના છેલ્લા વર્ષોમા એક વખત ભારે ખળભળાટ મચાવ્યો હતો એ પ્રશ્નના મૂળમા નવયુગ ઉતરશે એ દેવદ્રવ્યના સંબધમા શોધખોળ કરશે ત્યારે એને નવો જ ઇતિહાસ માલુમ પડશે એને મૂળ ગ્રથોમા પ્રાચીન પ્રામાદિક વાણીમા કોઈ જગ્યાએ દેવદ્રવ્ય માલુમ જ નહિ પડે એ શબ્દ જૈન પરિભાષામા ક્યા થી વાપરવો શરૂ થયો એના ઊંડાણમા ઉતરતા તે બારસો વર્ષો સુધીનો ઇતિહાસ જોઈ જશે શ્રી વીર-નિર્વાણાત્ બાર સૈકા સુધી એ શબ્દ પણ એના જોવામાં આવશે નહિ ત્યાર એની પ્રાથમિક શકા મજબૂત બનશે એને દેવ શબ્દ સાથે દ્રવ્ય પ્રત્યક્ષ વિરોધી જણાશે દેવનુ દ્રવ્ય તો હોઈ શકે નહિ, કારણ કે ભગવાન પોતે નિષ્પરિગ્રહી અને વીતરાગ હોઈ એની સાથે દ્રવ્ય જોડવુ એ તો ભેકર દોષ જેવુ એ માનતો થતો જશે ચૈત્યવાસના સમય નજીક એ આવશે ત્યારે એ દેવદ્રવ્ય શબ્દની ઉત્પત્તિ જોશે અને પછી તો એ સબધી અનેક ઉલ્લેખ એને માલુમ પડશે છતા સમાજમા ખળભળાટ ન થાય તે દૃષ્ટિ નજરમા રાખી તે નીચેનો રસ્તો કાઢશે

પ્રત્યેક મંદિરે પોતાના ખર્ચનો અડસટ્ટો કરી તેટલી રકમની વ્યાજની આવક થાય તેથી વિશેષ દેવદ્રવ્ય હોય તેનો ઉપયોગ જિર્ણ મંદિરોદ્ધારમાં એ કરી નાંખશે

નવીન દ્રવ્યસંચય દેરાસરની મરામત પૂરતો જ થશે અને બાકીની આવક વ્યાજની કે બીજી રીતે થશે તે બીજા વર્ષમાં જરૂરી જિર્ણોદ્ધારમા વાપરી નાખશે

પ્રત્યેક પ્રાણીને જેમ પરિગ્રહની મર્યાદા હોય છે તેમ મંદિરને પણ મર્યાદા હોવી જોઈએ એમ તે માનનારો થશે

દેરાસરમા બાહ્ય ભપકા કરતા સાદાઈ કેમ પોષાય તે માટે તે વધારે ધ્યાન આપશે મંદિરો કોઠારઘાનો, કેળીઘરાનો કે રતિગૃહો નથી પણ આત્મધ્યાનના એકતાનના હૃદયગુહાના આશ્રયસ્થાનો–આરામો છે એ ભાવનાને એ પ્રેરણા કરશે એટલે અર્થ વગરની ચિત્રામણ નિહાળણી રચના અને કળા વગરના સ્થાપત્યોને દૂર કરશે અથવા તન્નિમિત્ત દેવદ્રવ્ય વ્યય કરવાનું બંધ કરશે

જે મંદિરને ખર્ચજોગી વ્યવસ્થા થઈ હોય તેમા વધારે દ્રવ્ય સંચય થાય એવા સર્વ માર્ગો એ બંધ કરી દેશે છતા સામાન્ય આવક થશે તેનો ઉપર પ્રમાણે વ્યય કરી નાંખશે

મંદિર પાસે આરબોની ચોકી રાખવી પડે એવી મંદિરની પરિસ્થિતિ નહિ રહેવા દે પૂર્વકાળમાં દેવમંદિરો અભંગદ્વાર હતા એ કેમ રહી શક્યા હશે એની ગોઠવણ વિચારી તે આદર્શે પહોંચવા વ્યવસ્થા કરશે જૈન મંદિરો કળા અને સ્થાપત્યના નમૂના થાય અને છતાં સાદાં રહી શકે અંતરનાદના પ્રેરક બની શકે અને ધ્યાન જાપ અને એકતાનના પ્રેરક ઉત્તેજક અને ઉદ્‌ભવ સ્થાન થઈ રહે એવી રીતનું વાતાવરણ એની આસપાસ ગોઠવવામાં

આવશે અને મદિરના ગભાગાર અને રગમડપ વીતરાગ દશાના પોષક બનાવવા નવયુગ પાગતિક સુધારા અને ફેરફાર મક્કમપણે કરશે આ સર્વ યોજના એ પૂર્વકાળના વર્ણનો અને વિચારોને વાચી તે તદનુસાર ગોઠવશે અને પ્રભુમદિરને દીવ્ય સૂચક અને શાંત વાતાવરણમય કરવા ઉદ્યમ કરશે

તે દેવદ્રવ્યની મીમાસામા ઉતરશે ત્યારે એને જણાશે કે દેવસેવામા આખો વખત રહેનાર પૂજારી સેવકને ધરેલ ચોખાનૈવેદ્ય વૃત્તિના બદલામા લેવાનો રિવાજ હતો જે વગર બદલે સેવા કરે તેની કક્ષા ઉચ્ચ ગણશે પણ જે તેમ ન કરી શકે તે પોતાની લાયકાત પ્રમાણે બદલો લે તે દેવદ્રવ્ય ખાનાર ગણાય એ વાત તે નહિ સ્વીકારે મતલબ સેવાનો બદલો લેવામા તેને વાધો નહિ લાગે એ એમ માનશે કે જો દેવસેવાના બદલામા એ ચઢાવો લેવાનો ન હોય તો ચઢાવાનો કાઈ અર્થ જ નથી નિરર્થક મૂડી એકઠી કરવી અને કોઈ જાતની જાવક ન રાખવી એ આર્થિક બાબત જ ન ગણાય, એ યોજના સુવીહિત હોઈ શકે નહિ અને એ ધોરણે સમાજબંધારણ થઈ શકે નહિ વચ્ચેના વખતમા દેવદ્રવ્યની વ્યાખ્યા મુદ્દો સમજ્યા વગર થઈ છે તેમ તે માનશે અને તેને મૂળ આશય પર લઈ આવવામા તે જૈન તરીકેની પોતાની ફરજ માનશે આ પગલું લેવા પહેલા એ સત્યશોધક દષ્ટિએ શોધન કરશે અને અસલ સ્થિતિ તે લઈ આવશે મદિરનો આશય અને ચઢાવાનો ઉદ્દેશ વિચારતાં તેને નિર્ણય ઉપર આવવા યોગ્ય પૂરતું સાહિત્ય મૂળ ગ્રથોમાં મળી આવશે અને કોઈ પ્રકારના પૂર્વબદ્ધ વિચાર વગર આદર્શ જૈન મદિર કેવા હોય તેનો નિર્ણય કરતા એ દેવદ્રવ્યના પ્રશ્નને ભારે સંતોષકારક રીતે છણી નાખશે એમ કરવામા અત્યાર સુધી જેને દેવદ્રવ્ય માનવામાં આવ્યુ છે તેને એ અડશે નહિ, તેનો ઉપયોગ એ મારવાડ, મેવાડ આદિ અનેક સ્થળોમાં આવેલા ભવ્ય

વારસાને જાળવવામા કરશે અને નૂતન પ્રણાલિકા તદ્દન નવીન ધોરણસર પ્રાચીન પદ્ધતિ અનુસાર કરશે એનો મુદ્દો મન્દિરની મ રિતા જાળવવામા, એને અલગ્નકાર કરવામા અને એને તમ થયેલ દુનિયાના આશ્રયસ્થાન કરવાનો રહેશે આ સર્વ બાબતમા મૂળ સાહિત્ય એને ખૂબ મ દ કરશે

જિનપ્રતિમા

આ બીજુ અગત્યનુ ક્ષેત્ર છે એનું સાત ક્ષેત્રમા પ્રથમ સ્થાન છે અને હોવુ જ જોઈએ મન્દિર માટે મૂર્તિ નથી, પણ મૂર્તિ માટે મન્દિર છે એમ તો ન કહી શકાય, પણ હોવુ જોઈએ એમ સામાન્ય બુદ્ધિથી ભાસે છે એમ નથી રહી શક્યું એ વચ્ચેના કાળની દુર્દશા મંત્રદાય જ્ઞાનનો નાશ સાચા આદર્શોમાં તલ્લીનતા અને અસત Cદ્દેશ સમજવાની અશક્તિને લઈને બ યુ છે એમ નવો યુગ માનશે

નવયુગ એમ ચવે કે પ્રશમરસનિમગ્ન દશા, પ્રસન્ન દૃષ્ટિ-યુગ્મનો આદર્શ કામિનીસંગશુન્ય ખોળો — આવી વીત રાગ ભાવનાને પોષવાને બદલે એના ઉપર વાઘા એને બાજોટ એને ઘડિયાળ એને માથે હીરાજડિત મુગટ, એની ઉપર સોનાચાંદીનાં ખોખા (આંગી) થવા લાગ્યા એ તે જૈનનો પાત કેટલો થઈ ગયો? વીતરાગ દશાથી માડીને ચાલ્યા તે સરાગી પણ ભાગ્યે જ વાપરે એવા વસ્ત્રો એવાં આભૂષણો! આ તે કઈ વાત? અને પછી તો વિવેક ન રહેતા પગ ચૂક્યા એટલે ઉતરતા જ ગયા ઉપાશ્રયમા એક દીવો ન કરનાર શ્રાવક મન્દિરમા હજારો દીવા કરે એમા વીતરાગદશાની ભાવના રહી કેમ શકે? પુષ્પના થર કરતાં એને પીંખતા એને છુદતા મૂળ મુદ્દા જ ઊડી જાય છે એવો ખ્યાલ

પણ ન થયા ! અને રાત્રીને વખતે નવ દશ વાગ્યા સુધી ધમાલ વારમાં એકંદરે વૈષ્ણવોના ભોગી દેવોનું અથવા તેમની કહેવાતી પૂજાનું જૈન દ્રવ્યભાવપૂજાનો આશય કે આદર્શ સમજ્યા વગર અવ અનુકરણ થયું છે અને એક બે પેઢી ગયા પછી એ અસલ ધર્મ હતા એવી અરસપરસ ચાલી છે એવો નવયુગનો સ્પષ્ટ મત થશે એ આ સર્વ ધામધુમોને અજ્ઞાન ગણશે, એ રાજ્યહીવટને શકુનવાળી ગણશે એ મહામૂલ્યવાન મોતી હીરાની માળાઓને કોઈ ના કે નિશાની લાયકની ગણશે અને તો સમા તાપથી બળતા જેનાના આશ્રય નરીખડા વીતરાગ પાસે જતું છે અને ત્યાં પોતાના નાનામોટા વૈભવને ત્યાગ કરવાના મનોરથ કરતા છે ત્યાં તો એ સામે ચિત્ર જ જુદું જુએ આખો જૈન મૂર્તિપૂજાનો આદર્શ તદ્દન ઉથલાઈ ગયો એને લાગે અને એ પંડિત ધનપાળે કહ્યું હતું તેને મળતું કે તો ના નહિ ધનપાળ પંડિત સમે તે દેરાસરે પૂજા કરવા જાય છે એક દેવને ત્યાં સાથે જોઈ તેની આગળ પડદો બાંધી ચાલી નીકળે છે એક દેરાસરમાં હાથમાં ગદાચક્રાદિ આયુધો જોઈ ત્યાંથી ભય પામ્યો હોય તેમ ગભરાટ બતાવી નાસી છૂટે છે એ ધનપાળ જો અત્યારના વૈભવ વિલાસવાળા જૈનમંદિરો જુએ તો એના મુખ્ય દરવાજા ઉપર ઉચાડ દે થાય તેવા દરવાજા (કોતેપ્પીસત ડોર્મ) અને ચાર તરફ લોઢાનો ગઢ બનાવવાનો હુકમ આપે. આ દૃષ્ટિબિંદુથી નવયુગ પુરાણી કથાઓ વાંચશે અને એને ઉપર ઉપરની ધમાધમ જૈન મૂર્તિપૂજાના આદર્શ વિરુદ્ધ પલટાઓથી દાખલ થઈ ગયેલ અને ભક્તિમાં અફીણ ન હોય તે ન્યાયે ચાલતા દીસેલી અને પચાસ પચાસ વર્ષે તે જાણે અનાદિ કાળથી ચાલી આવેલી હોય તેવું રૂપ લઈ લીધેલી માલૂમ પડશે એ મંદિરની અને મૂર્તિની આખી વ્યવસ્થામાં અન્ય દર્શનોનું વગર વિચાર્યું અનુકરણ દેખશે.

એનો ઉપાય તદ્દન સાદાઈ, વીતરાગભાવનો સાચો ખ્યાલ આપે તેવી શાંત મૂર્તિ અને એ મૂર્તિ પાસે જતા આપણો આદર્શ વીતરાગદશા મ મુખ થાય એ પ્રકારનું આખું વિશુદ્ધ વાતાવ ણ મૂર્તિ અને મ દિરને અગે કરશે અને એને વિરોધ કરનારી જે કાઈ પરિસ્થિતિ એ જોશે તેને એ વગરવાંધે મક્કમપણે અને બરાબર સમજીને તોડી ફોડીને ફેંકી દેશે નવયુગ આ પગલું ભરવા પહેલા શાસ્ત્રનું સારી રીતે અવગાહન કરશે એને એમ જણાશે કે દેવો કે ઇન્દ્રો પ્રભુના શરીર ઉપર ઘરેણા પહેરાવતા નહોતા ગળામાં હીરામાણેકની માળા નાખતા નહોતા અને મૂર્તિપૂજામાં પણ અનેક વનવિહારોમા જઈ બડા આડબરથી પૂજા કરતા હતા — એ સર્વ અમલ વાત શોધી તેનું પૃથક્કરણ કરી આગમાનુસાર દેરાસરો ગોઠવશે અને જૈન માર્ગનો વીસરાઈ ગયેલો આદર્શ પુનર્જીવન કરશે અને એમ કરવામા એ પૂર્વબદ્ધ વિચારોથી ન દોરવાતા સાચો આદર્શ શોધશે, સંગ્રહશે અને અમલમા મૂકશે

તીર્થો

તીર્થોને એ વારસો માનશે ત્યાં સેવાપૂજા કરવાની સર્વને છૂટ રહેશે તેની વ્યવસ્થા જે સેવાભાવી કામદારોના હાથમા હશે તે તેની મરામત અને જાહોજલાલી રાખશે એમાં દિગબર શ્વેતાબરના ઝઘડાને સ્થાન જ ન રહે એવી સુદર વ્યવસ્થા ગોઠવશે અને અરસપરસ એકબીજાના તીર્થોમાં જવામાં આનદ માનશે એ વીતરાગભાવનો આદર્શ જ્યા જળવાય ત્યાં ખૂબ પ્રેમથી જશે આવશે અને દૃષ્ટિની વિશાળતા થતાં ફીરકાના તફાવતો નામમાત્ર પણ નહિ રહે નવયુગ આ સંબંધી જે વ્યવસ્થા કરશે તેમા તેની દીર્ઘદૃષ્ટિ અને વ્યવહારુ નિકાલ લાવવાની દક્ષતાનું બરાબર પ્રદર્શન કરશે અને એ નિકાલને સર્વ માન આપશે

જૈનના મંદિરમાં કોઈ આવી શકે નહિ, પૂજન કરી શકે નહિ—એ વિચાર પણ નવયુગને હાસ્યાસ્પદ લાગશે એટલે ત્યાર પણ એને અંગે લાગશે અને એ વિચારનો અમલ તે પૂરતી વ્યવહારુ રીતે કરશે એ પ્રત્યેક આત્માનો મોક્ષને રસ્તે પ્રગતિ સાધવાનો અધિકાર જૈન આદર્શને અનુરૂપ માનશે અને એ વિશાળતા દાખવ્યા પછી આવા પ્રશ્નમાં જૈન શું કરે તેનો નિર્ણય કરવામાં તેને બહુ સમય પણ નહિ લાગે અને તેવી ચર્ચાનો નિકાલ તે સત્વર લાવી શકશે આમ કરવામાં એ સનાતન મૂળ આશયનો ઉપયોગ કરશે અને કોઈ જિજ્ઞાસાભાવે મંદિર જોવા કે મૂર્તિનો અભ્યાસ કરવા આવવા માગે તો તેને પણ અમુક શરતે ખુશી ખુશીથી દાખલ કરશે એનો મંદિરના અભંગ દ્વારનો આરોપ એ આ રીતે વ્યવહારમાં મૂકશે અને તેનાથી બીજી અન્ય રીતે તેનો નિર્ણય થઈ શકે એમ તેની વિવેકદૃષ્ટિમાં નહિ આવે

આ રીતે દેવદ્રવ્યનો પ્રશ્ન ઉકેલવામાં અનેક પ્રશ્નોનો નિકાલ નવયુગ સનાતન જૈનત્વને લક્ષ્યમાં રાખી કરશે અને તેમાં કોઈ જગાએ ચર્ચા કરવી પડશે તો શાંતિથી જૈનને શોભે તેવી ભાષામાં અને સત્યશોધકની દૃષ્ટિએ સર્વ એ કરશે વિશાળ નજરે સત્ય શોધવું હોય, અસલ પૂર્વ સ્વરૂપ ખડું કરવું હોય અને આદર્શને અનુરૂપ પરિસ્થિતિનો ઝળકાટ કરવો હોય ત્યાં કોઈ વાતની મુશ્કેલી નથી, કોઈ આશય પાર પાડવાનો મુદ્દો નથી અને કોઈ ઘટના દુઃશક્ય કે અશક્ય નથી એમ એનું જ્ઞાન કેળવણી એને શીખવશે

સાત ક્ષેત્ર માટે પ્રકીર્ણ

સાત ક્ષેત્રો પૈકી હવે જ્ઞાનક્ષેત્રની ચર્ચા બાકીમાં રહે છે જ્ઞાનાંતર્ગત એનો ક્રમ નીચે પ્રમાણે છે

જિનબિંબ, જિનમંદિર, જ્ઞાન, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા

આ સાત ક્ષેત્રનું પોષણ જૈનોએ કરવું એવું ફરમાન છે એમાં ક્રમ એમ બતાવ્યો છે કે એ અનુક્રમમાં આવેલ કોઈ પણ નીચેના ખાતાનું દ્રવ્ય ઉપરના ખાતા માટે વાપરી શકાય, પણ ઉપરના ખાતાનું દ્રવ્ય નીચેના ઉપયોગમાં ન આવે આ તફાવત ન્યાયકોર્ટ સ્વીકારે તેમ નથી તેના નિયમ પ્રમાણે તો જે ખાતાનું દ્રવ્ય હોય તેમાં જ તે ખરચી શકાય અને એ જો સીપ્રેનો નિયમ લાગુ પડે તો બિનજરૂરી મંદિર દ્રવ્યનો ઉપયોગ શ્રાવક-શ્રાવિકા માટે કરવાની પરવાનગી આપે

આ ગૂંચવણમાં નવયુગ નહિ પડે એ પ્રાચીન દેવદ્રવ્ય જિર્ણોદ્ધારમાં જ વાપરી નાંખશે અને જ્યાં ખર્ચ માટે જરૂર નહિ હોય ત્યાં એ નવીન ઉત્પત્તિ તદ્દન બંધ કરી દેશે અથવા નહિવત્ કરી દેશે એ શોધ કરશે ત્યારે એને શાસ્ત્રનો આદેશ એવો પણ મળી આવશે કે પ્રથમથી જાહેર કરેના સંકેત પ્રમાણે એ દ્રવ્યનો ઉપયોગ થઈ શકે છે એ નિયમનો ઉપયોગ કરી એ નવીન ઉત્પત્તિ માટે નિયમો અને ખર્ચવાના ઉપયોગ જાહેર પણ કરી દેશે મતલબ શાસ્ત્રમર્યાદામાં રહી એ આખો દેવદ્રવ્યનો પ્રશ્ન ઘણી સીફતથી પતાવી આપશે એક વાત અહીં કરવાની છે નવયુગના વિચાર પ્રમાણે જ્યાં જરૂર નહિ હોય ત્યાં નવીન દેરાસર બાંધવાનું નવયુગ પસંદ નહિ કરે ખાનગી ખરચથી દેરાસર બંધાય તો પણ તેની જવાબદારી જૈન કોમ ઉપર જ છેવટે પડે છે તે વાતનો ખ્યાલ કરી તે જરૂર વગર દેરાસર વધારવાનો રિવાજ પસંદ નહિ કરે અત્યાર સુધી જે જવાબદારી એને અંગે જૈન કોમને માથે છે તે પૂરતી ગણવામાં આવશે

નાના ગામડાંઓમાં ટૂંકી વસ્તી હોય ત્યાં નીચે ઉપાશ્રય, ઉપર ગૃહ ચૈત્ય અને સાથે ન્હાનું ખર્ચ બન્નેનો થઈને બે હજાર રૂપિયાથી વધારે ન થાય એ શરતે નવીન દેરાસર કોઈ ગામમાં ન હોય તો કરવાનો પ્રચાર થશે એમાં પણ સાદાઈ અને ઉપયોગિતા ઉપર વધારે ધ્યાન આપવામાં આવશે

જ્ઞાનદીપ

એ સાત ક્ષેત્રો પૈકી જ્ઞાનક્ષેત્રનો વિચાર નવયુગ કરશે ત્યારે તેને પૂર્વકાળના વિચારો માટે માન થશે અને છેલ્લા વર્ષોમાં ચાલેલી અધાધૂંધી માટે ખેદ થશે. જ્ઞાનદ્રવ્ય તે અલગ રાખશે. એનો ઉપયોગ પ્રાચીન ગ્રંથોના શુદ્ધ મુદ્રણમાં કરશે. એક ગ્રંથ છપાવવો હોય તો તેની અનેક પ્રતો એકઠી કરી સર્વ પાઠાંતરો નોંધી તે ઉપર જરૂરી નોટ કરી અને વિદ્વત્તાપૂર્ણ ઉપોદ્ઘાત લખી તે બહાર પાડશે. તેમાં વાંચનારાઓ માટે અનુક્રમણિકા, વિષયાનુક્રમ, ઐતિહાસિક બાબતોની નોંધો વગેરે આપી એ ગ્રંથને અભ્યાસ યોગ્ય તૈયાર કરશે. કોઈ પણ પોતાને ન બેસે અથવા ન ગમે તો તેણે તેની સાથે છેડ કરવાની જે રીતિ મધ્યકાળમાં ગ્રંથલેખન અને ગ્રંથમુદ્રણમાં સ્વીકારાઈ છે તે તે નહિ કરશે. એ સર્વ ગ્રંથોની અનેક પ્રતો એકઠી કરી પ્રકટ કરશે અને તેની ઉપયોગિતા વધારવા માટે અનેક પ્રયત્નો કરશે. એને યોગ્ય ભાવનાએ કામ આપનારાનો તે સ્વીકાર કરશે, એ વેતન (ઑનોરેરિયમ) જ્ઞાનદ્રવ્યમાંથી આપશે અને ઉપરાંત પ્રુફવાચન અને ગ્રંથના દેખરેખ માટે નિષ્ણાતોને રોકશે. તેને પગાર જ્ઞાનદ્રવ્યમાંથી આપશે અને તે સ્વીકારવામાં સમાજ પણ વાંધો નહિ લેશે. પ્રત્યેક ગ્રંથને અનેક રીતે ઉપયોગી બનાવવા પ્રયત્ન કરવામાં આવશે. અને ઉપયોગી ગ્રંથો પ્રાકૃતમાં હોય તેનાં ભાષાંતર કરી બહાર પાડવામાં આવશે અને અતિ ઉપયોગી ગ્રંથો

અને દેશી ભાષામાં સ્પષ્ટ માસુ અને સમજાય તેવુ ભાષાતર કર
આ સર્વ કાર્ય જ્ઞાનખાતામાંથી ચલાવવામા આવશે

રાસો પ્રકટ કરવામાં આવશે પ્રાચીન અપભ્રંશ આ
ભાષાના ગ્રંથો તેના વ્યાકરણો અને તેના સાધનો મુદ્દાસરની નો
સાથે પ્રકટ કરવામા આવશે એ ઉપરાંત સાહિત્ય, છદ, જ
કાવ્ય, કોશ, વ્યાકરણ આદિ સર્વ ક્ષેત્રોને ખેડવા માટે પ્રયત્ન થ
ન્યાયના ગ્રંથોને સહેલા કરવામા આવશે પણ મૂળ ગ્રંથને ક્ષ
લગાડવામા નહિ આવે એ ઉપરાંત પ્રાચીન ગુજરાતી ગદ્યગ્રંથ
પણ પૂરતો ન્યાય આપવામા આવશે ગુજરાતી ભાષાનો સા
ઇતિહાસ નિષ્પક્ષ રીતે પ્રકટ કરવામા આવશે અને તેમા જૈ
જૈનેતર સાહિત્યનો પૂરતો ઉપયોગ કરી જૈન સાહિત્યને થયે
અન્યાય દૂર કરવામાં આવશે

આમા ભૂગોળના ગ્રંથોને બાતલ ગણવામાં નહિ આ
ગણિતાનુયોગનો અભ્યાસ કરી તેનાં પરિણામો પણ જાહેર કરવા
આવશે જૈન કાયદો હતો કે નહિ હતો તો તેનો અમલ થયો હ
કે નહિ એ સર્વ બાબતમાં ઊંડી શોધખોળ કરી તેનું ઉપલ
સાહિત્ય ઐતિહાસિક અને ચર્ચાત્મક આમુખમાં પ્રસિદ્ધ કરવા
આવશે

પ્રચલિત ભડારોની નોંધ (કેટલૉગ) તૈયાર કરવામા આવ
અને જ્યાં જરૂર હોય ત્યાં પ્રતો પુસ્તકો ખરીદવામાં આવશે

આ ઉપરાંત તત્ત્વજ્ઞાનના અનેક ગ્રંથો બાળ મધ્યમાધિક
અને વિદ્વાનને ઉપયોગ થાય તેવા તૈયાર કરવાનાં આવશે એ
એક વિષય પર ભાષામા ઉલ્લેખ કરવામા આવશે પુદ્ગલપરમા
આકાશ, શબ્દ, વનસ્પતિ સમ્પ્રલગી, નય નિક્ષેપ, કર્મ, મો
આદિ અનેક વિષયો પર સમજી શકાય તેવી રીતે ચર્ચા કરવા

આવશે જીવવિચાર, નવતત્ત્વ, ગત્યાગતિ, દેવલોકનો ખ્યાલ, જગની રચના, જુદા જુદા પ્રકારના ભાવો, મતિશ્રુત જ્ઞાનનો તફાવત, વ્યંજનાવગ્રહાદિની વર્તમાન તર્ક (લૉજીક) સાથે સરખામણી એવા અનેક ઉલ્લેખો તત્ત્વમાર્ગમા થશે નીતિ-વિભાગમાં તો પાર વગરના વિષયો પર જુદા જુદા ઉલ્લેખો થશે ભાવનાના સ્વરૂપ, અષ્ટપ્રવચનમાતા, અઢાર દૂષણ રહિતતા, ગુણ-સ્થાનક્રમ, કષાયનું સ્વરૂપ, દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીય, મોહનીય કર્મની વિષમતા, જૈનત્વને દરવાજે પાંત્રીશ માર્ગાનુસારીના ગુણો, વ્રતનિયમનો મહિમા, અર્થભેદ, બાર વ્રતો, પાંચ મહાવ્રતો, સામાયકનો મહિમા, અતિથિસંવિભાગનો આશય, સમ્યક્ત્વના લક્ષણો, પ્રભાવકના ચિહ્નો, અઢાર પાપસ્થાનક પૈકી પ્રત્યેક પર વિવેચન, આશાતના આદિ અનેક અનેક વિષયો પર પ્રૌઢ ભાષામા ઉલ્લેખ કરવામા આવશે અને તે પણ જે લેખો સંમાનનીય થશે તે જાળવી રાખવામા આવશે

કથાસાહિત્યને મૂળ આકારમાં તેમજ સાદાં ભાષાંતરોમા પ્રકટ કરવા ઉપરાંત તેના ઉપર નવયુગની સંસ્કારી સાહિત્ય ભાષામાં સાદી રીતે સમજાય તેમ પણ આકર્ષક રીતે તથા કાવ્યકવિતામાં અનેક ભાષામાં સંસ્કાર થશે અને લોકરુચિ જાગે તેવી રીતે કથામા તત્ત્વની વાતને તથા નીતિ નિયમાદિને ગૂંથી નાખવામા આવશે

ક્રિયાના મૂળ આશય હેતુ બતાવનાર ગ્રંથો ખૂબ પ્રકટ થશે ઘણી વિસરાઈ ગયેલી વાત પરત્વે શોધખોળ કરવામા આવશે અમુક સૂત્ર ઊભા ઊભા કેમ બોલવું, શરૂઆતમા અમુક રીતે સ્થાપના કેમ કરવી, તથા મુદ્રાઓના કારણો શોધી પ્રકટ કરવામા આવશે

જૈન સાહિત્ય એના વિસ્તૃત આકારમાં જરા પણ અતિશયોક્તિ વગર એનુ સાચુ સાહિત્યસ્થાન લે અને તે વિશ્વને ગળે બધાય એવી યોજનાથી એનો વિસ્તાર કરવામા આવશે અને તે સર્વ કાર્ય જ્ઞાનખાતામાંથી થશે જ્ઞાનખાતામાથી સાહિત્ય અભિવૃદ્ધિ માટે ભાષણો ગોઠવાશે નિબધો મગાવાશે અને હરિફાઈઓ કરાવવામા આવશે જ્ઞાનખાતાના દ્રવ્યનો મૂળ આશય શો હોવો જોઈએ તે શોધી તેને અનુરૂપ આખી યોજના કરવામાં આવશે

સાત ક્ષેત્ર-સામાન્ય

આ રીતે સાત ક્ષેત્રની યોજના નવયુગ કરશે તેમાં તે સર્વથી વધારે ધ્યાન શ્રાવકશ્રાવિકા ક્ષેત્રને અંગે આપશે સર્વ ક્ષેત્રને પોષક હોય તેની પોષણા કરવામા બાકીના સર્વનુ પોષણ થાય છે એમ તે માનશે જે કાળે જે ક્ષેત્ર પાછુ પડતુ હોય પરિભાષામા કહીએ તો સીદાતુ હોય તેને પ્રથમ પોષવુ જોઈએ એવા શાસ્ત્રાદેશને પ્રાચીનોએ અવગણ્યો છે તે અવગણના નવયુગ સુધારી લેશે એમ કરવુ તે તેને સ્વાભાવિક જ લાગશે આથી જૈનો માટે અભ્યાસગૃહાદિ અનેક યોજના કરશે અને તેની ગજદારી વ્યાવહારિક નૈતિક, ધાર્મિક પ્રગતિ થાય તેવા અનેક માર્ગો લેશે અનેક સંસ્થાઓ સ્થાપશે અને અનેક કેળવણીપોષક સંઘો સ્થાપશે

સાધુસાધ્વીને તે વર્ગમા દાખલ કરવા પહેલા પ્રાથમિક તૈયારી કરવા માટે સંસ્થાઓ શહેરના સંબધમાં, પણ તેનાથી દૂર બાધવામાં આવશે ત્યા યોગ્ય શિક્ષણ આપી સાધુસાધ્વી તરીકે રહી શકે તેવો ત્યાગ વૈરાગ્ય અને અભ્યાસ જે બતાવશે તેને પ્રમાણપત્ર તે સંસ્થાઓ આપશે અને એવા પ્રમાણપત્ર ધરાવનારને જ સાધુસાધ્વી બનાવવાનો ઠરાવ કરવામા આવશે સોળ વર્ષની અંદરના બાળકને

દીક્ષા આપવાનો પ્રશ્ન નવયુગમાં રહેશે જ નહિ એવા બાળક અથવા બાળાઓને આવી સંસ્થાના વ્યવસ્થિત વાતાવરણમા તેમની ભાવના પોષાય અને તેમને કેળવણી મળે એવી સર્વ ગોઠવણો નવયુગ કરી આપશે

સાત ક્ષેત્રની વ્યવસ્થા જૈનોની પ્રગતિમાં અસાધારણ ઝડપે વધારો કરનારી અને જૈન સંખ્યાબળના પ્રચારકાર્યમા અને નવીન વાતાવરણ તૈયાર કરવામા આગેવાન ભાગ લેનારી કરવામાં નવયુગ પોતાનાં સાધનો—ધન, આવડત, શક્તિ આદિ સર્વ—નો તેમની નજરે ઉત્તમ ઉપયોગ કરશે

સાધારણ દ્રવ્ય

ઉપરની વિચારણામા સાધારણ દ્રવ્યને સ્થાન મળ્યુ નથી એ જૈનોનો ભવ્ય વિચાર છે ખૂબ વિચાર કરીને ગોઠવેલ વ્યવહાર મેલ્યા છે અને નવયુગને તે ખૂબ આકર્ષક લાગશે અને તેને તે સારી રીતે વિકસાવશે એને અંગેના નવયુગના ખ્યાલાતો સક્ષેપમાં જોઈ જઈએ

સાધારણદ્રવ્ય એટલે સર્વ ખાતામા — ગમે તે બાબતમા — ખર્ચી શકાય તેવુ દ્રવ્ય પારસીઓમાં જેવો પંચાયતી દ્રવ્યનો ખ્યાલ છે તેવુ એ દ્રવ્ય છે જિનબિંબથી માંડીને શ્રાવિકાના ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેવા ધનને સાધારણ દ્રવ્ય કહેવામા આવે છે કોઈ પણ ખાતાને પોષણની જરૂર હોય અને તેની પાસે દ્રવ્ય ન હોય તો તેને અંગે આ સાધારણદ્રવ્ય ખરચી શકાય છે એ ઉપરાત ઉપરનાં ખાતાં (જિનબિંબ અને જિનમંદિર તથા જ્ઞાન) એનુ દ્રવ્ય શ્રાવકના ઉપયોગમા ન લેવાનો અસલ ઇરાદો જણાય છે એટલે કે એનાથી શ્રાવકના હિતના ખાતાં ન ચલાવાય પણ સર્વથી વધારે જરૂર શ્રાવકશ્રાવિકાઓને અંગે દ્રવ્યની લાગી

એમને જીવનક્રમમા સ્થિર કરવા માટે એમના શિક્ષણાદિની વ્યવસ્થા કરવા માટે એમનામા વ્યવહારકુશળતાના, શરીરમર્દાનગીના જાહેર મિલનસ્થાનો કરવાના આદિ અનેક પ્રસંગોનો ખ્યાલ કરી સામાજિક અને વૈયક્તિક આવશ્યકતાને અંગે જે ધનનો ઉપયોગ કરવાનુ યોગ્ય ધારવામા આવ્યુ તે સાધારણદ્રવ્ય

એને સર્વસામાન્ય ગણો પણ કહી શકાય આપત્તિ દુકાળ નિરાધારતા, નિરાશ્રિતતા આદિ પ્રસંગે શ્રાવકો આ દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરી શકે એમાથી અભણને ભણાવી શકાય, નિરૂદ્યમીને ઉદ્યમે લગાડી શકાય અને એ દ્રવ્યનો દુરૂપયોગ કરવો હોય તો એમાથી જમણ ઉજાણી ઉડાવી પણ શકાય વચગાળાના વખતમા દેવસેવા કરવા અન્ય નોકરી કરનાર જૈનને દેવદ્રવ્યમાથી જરૂરી પગાર લેતા સંકોચ થયેલો ત્યારે તેમને પગાર પણ આ સાધારણદ્રવ્યમાથી આપવાની રીતિ દાખલ થઈ હોય એમ જણાય છે જે દ્રવ્યને જમણ માટે નિર્માણ કરવામા આવ્યુ હોય તેને તો તેમા જ વાપરવુ ઘટે પણ એવુ દ્રવ્ય નિર્માણ કરી ગયેલાના દ્રવ્યનો ઉપયોગ અન્ય સાધારણ કાર્યોમા કરી નાખેલો અનેક સ્થળે અનુભવાય છે

આવી પરિસ્થિતિને કારણે સાધારણદ્રવ્ય ઉપર માગણીઓ ઘણી રહેલી આવી છે નવયુગને એમ લાગશે કે સાધારણદ્રવ્ય ઉપર કેટલાક અણઘટતા બોજા પડ્યા છે અને કેટલીક વખત જે હેતુથી એ દ્રવ્ય નિર્માણ કરવામા આવ્યુ હતું તેને બદલે ખાડો પૂરવામા એ દ્રવ્યનો ઉપયોગ થઈ ટ્રસ્ટની શરતોનો ભંગ કરવામાં આવ્યો છે આ વિચિત્ર લાગતી બાબત એમ જણાય છે કે સાધારણદ્રવ્ય ઉપર ઘણું ખેંચાણ થવાને કારણે જે રકમો દેવદ્રવ્ય માંથી વપરાવી જોઈએ તે રકમો સાધારણ ખાતે ઉધરવાને કારણે અને બની શકતી સર્વ આવકના સાધનો દેવદ્રવ્યમા જમે

કરવાની પદ્ધતિએ સાધારણખાતા લગભગ દરેક સ્થળે ડૂબતા ગયા અને એ ખાડાઓ પૂરવામાં બીનવારસ દાન આપનારાની રકમ સાધારણ ખાતાના ખાડા પૂરવામા વપરાઈ ગઈ આ તો ભૂતકાળની દુર્વ્યવસ્થા નવયુગની નજરે થઈ નવયુગ સાધારણ ખાતાને મજબૂત કરવા ખૂબ પ્રયત્ન કરશે એ કોઈ પણ દ્રવ્યને ડૂબાડશે નહિ સાધારણ ખાતાની આવક વધારવા યોજનાઓ કરશે અને તે પચાયતી દ્રવ્યને વધારવા ખૂબ રસ્તાઓ કાઢશે

સાધારણખાતાનો ઉપયોગ જૈનોને વ્યાવહારિક શિક્ષણ આપવામા તેમને વેતન (સ્કોલરશીપો) આપવામા, તેમની પાસે વ્યવહાર ઉચ્ચ પ્રેમ નો થાય તેવા નિબંધો લખાવવામા, કેળવણી-ગૃહો સ્થાપવામા અને એકંદરે જૈનસમાજનો ઉત્કર્ષ થાય તેવા બાળાશ્રમો વિધવાશ્રમો વિદ્યામંદિરો યુનિવર્સિટિ (વિશ્વવિદ્યાલયો) સ્થાપવામાં–ચલાવવામા કરશે જૈનોનો વ્યવહાર અતિ ઉચ્ચ દશાએ મૂકાય તેવી રીતે તેને મદદમદદ કરવામા અને તેનુ આખુ ધોરણ પાયામાથી મજબૂત કરવામા તે દ્રવ્યનો વ્યય કરશે નવયુગ એમ માનશે કે જૈનો હશે તો મંદિરો જળવાશે જ્ઞાન વધારશે, વીરના સંદેશા જગતને પહોંચાડી શકશે અહિંસા સંયમ અને તપને બહલાવી શકશે અને સર્વ ખાતાઓને પહોંચી શકશે તેઓના મતે અમુક અપેક્ષાએ પૂજા કરનારની આવશ્યકતા મોટો વારસો જાળવવાને અંગે વિશેષ જણાશે અને તેથી સંખ્યાબળ વધારવામા અને હોય તેને મજબૂત કરવામા એ સાધારણ દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવાની જરૂરિયાત વધારે માનશે પ્રાચીનો એમ માનતા હતા કે મંદિરો હશે તો પૂજા કરનાર આવી પડશે નવો યુગ માનશે કે મંદિરોની રક્ષા કરવા માટે જૈનોની આવશ્યકતા ખાસ છે પૂજા કરનાર નહિ હોય અથવા પોતાના ઉદરનિર્વાહના કામમાથી ઊંચા આવી શકે તેમ નહિ હોય તો મંદિરોનો ઉપયોગ શો છે ?

મંદિરની જાળવણી વૃદ્ધિ અને વિસ્તાર માટે શ્રાવકશ્રાવિકા ક્ષેત્રે ઉન્નત કરવાની સ્થિત કરવાની મજબૂત કરવાની જરૂર તેમ ધ્યાનમાં વધારે આવશે

આવા અનેક વિચારો અને ચર્ચાને પરિણામે સાધારણ દ્રવ્ય વધારે ઉત્પત્તિ થાય અને તેને મજબૂત કરવાની આવશ્યકતા ખા જણાય તે નવયુગની નજરે તદ્દન સામાન્ય અથવા સ્વાભાવિ હકીકત ગણાશે એ સાધારણ દ્રવ્યમાંથી અનેક શ્રાવકશ્રાવિકા વ્યવહારને મજબૂત કરના ખાતાંઓ જ થશે એમાંથી શ્રાવિકા ઓને માદાંની માવજત પ્રવૃત્તિ સમયનું કાર્યકર્મ, ઉદ્યોગથી ક કમાવાની માનસક યોજનાઓ થશે, સુંદર આરોગ્યમંદિર દવાખાના આદિ અનેક સગવડ થશે અને તેમાંથી ઉદ્યમગૃહે કળાશાળાઓ કૌશલ્યમંદિરો આદિ અનેક રચનાઓ થશે ટૂંકામ કહીએ તો નવયુગ આ પંચાવતી દ્રવ્યમાંથી શ્રાવકસંસાર ઉચ્ચ બનાવવા પૂરતો પ્રયાસ કરશે એની આખી યોજના એવ પ્રકારની કરશે કે દામ દામ હજારો લાખો રૂપિયાની સંખ્યામ સાધારણ દ્રવ્ય દામ દામ વધે અને તેની વૃદ્ધિને માટે નવીન નવી યોજનાઓ થયા કરે

જ્યાં ટ્રસ્ટથી ખાસ રકમ નિર્માણ કરવામાં આવી હશે સિવાયના સાધા દ્રવ્યનો ઉપયોગ લાડવા જમવામાં કે સાકર પાણી પાવામાં નવયુગ નહિ કરે જ્યારે આખો સમાજ સડી જરે હોય, તેને ક્ષય રોગ લાગ્યો હોય અને તેની સંખ્યા અને તેન સમાજના સ્થાનો ભૂંસાતા જતાં હોય તે વખતે મીઠાઈ ઉડાવવ એ અંતઃકરણના અટ્ટહાસ જેવું લાગશે આથી આગળ વિષય જ ત્યારે તે વ્યાવહારિક સ્થિતિમાં લઈ જાય છે જ્યાં તે પર વિચા ચવાનો છે ધાર્મિક નજરે તો ધર્મમાર્ગમાં સ્થિત કરવા મા

વ્યાવહારિક તૈયારીઓને ધર્મનો ભાગ ગણવામાં આવશે અને તે પૂરતું એ વિષયને અત્ર સ્થાન છે

નવયુગ ઉચ્ચ વ્યવહારને ધર્મનું અંગ ગણશે એટલે ઉપરનો દેખાતો વિરોધ તેમની નજરમાં મહત્ત્વનો નહિ લાગે

સાધારણ ખાતામાંથી ભાષણગૃહો, પુસ્તકાલયો અને સભાસ્થાનો પણ બને નવયુગ આવા પ્રકારના શિક્ષણને ધર્મનું અંગ માનશે એ સાધારણ દ્રવ્યથી વ્યાયામશાળાઓ સ્થાપશે, શરીરની મજબૂતીને હૃદયમજબૂતીની સાથે સંબંધ કેટલો છે તેનો અભ્યાસ કરી તે આ બાબતનો નિર્ણય કરશે જૈન સમાજની સમુચ્ચયે અને વ્યક્તિગત પ્રત્યેક જૈન પુરુષોની ઉન્નતિના રસ્તા કરવાના કાર્યમાં આ સાધારણદ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે

સાધારણદ્રવ્યનો વ્યય કરવા માટે એકાદ ધનપતિના હાથમાં સત્તા નહિ રહે પણ મતાધિકાર પ્રમાણે ઠામ ઠામ એની વ્યવસ્થા કરનાર વિચારમંડળ અથવા વ્યવસ્થાપક મંડળ નિમાશે એ મંડળ પોતાના ગામ કે શહેર પૂરતી વિચારણા કરી દ્રવ્ય ઉત્પત્તિના અને ખર્ચના માર્ગો નિર્માણ કરશે નવયુગ એકહથ્થુ સત્તાની વિરુદ્ધ રહેશે પ્રત્યેક સભ્યને જુદા જુદા વિભાગીય ક્ષેત્રો સોંપવામાં આવશે અને તેના નિવેદન ઉપર વ્યવસ્થાપક મંડળ છેવટનો નિર્ણય કરશે

આ ઉપરાંત એક કેન્દ્રસ્થ સાધારણ—પંચાયત ખાતું સ્થાપવામાં આવશે તે સમસ્ત જૈન કોમના સામાન્ય હિતના પ્રશ્નોનો નિકાલ કરશે વિશ્વવિદ્યાલય, કેન્દ્રસ્થ કેળવણીમંદિર જેવા ખાતાઓની વ્યવસ્થા આ કેન્દ્રસ્થમંડળ કરશે આવા ખાતાનું ભંડોળ લાખો અને કરોડો સુધી વધારવામાં આવશે અને તે દેખાવ કરતા ઉપયોગિતા અને ઉપર ઉપરની ટાપટીપ કરતાં જૈન સમષ્ટિના

હૃદય સુધી પહોંચવા પ્રયત્ન કરશે આ વ્યવસ્થિત કેન્દ્રસ્થ મંડળ સ્થાનિક સાધારણ ખાતાઓને સલાહ અને સહાય આપનાર તરીકે કાર્ય કરશે એને સત્તાનો કે અધિકારનો લોભ નહિ રહે પણ એની નજર વિશાળ જૈન કોમ તરફ અને તેના અન્ય સાથે તેમજ રાષ્ટ્ર સાથે સંબંધવાળા ગૂંચવણવાળા પ્રશ્નો તરફ મુદ્દામ રીતે રહેશે અને જનતાને આશ્ચર્ય થાય તેવી રીતથી એ આખી વ્યવસ્થાને સમાજહિતને માટે ધર્મને અવિરોધપણે અને રાષ્ટ્રહિત જાળવીને અપનાવવા શક્તિમાન થશે

પ્રકરણ ૧૭ મુ

સામાજિક

ધર્મને અંગે કેટલાક અગત્યના મુદ્દાનો નવયુગ સાથે સંબંધ જોઈ ગયા ધર્મના વિષયને અંગે ઘણુ વક્તવ્ય છે, કારણકે સર્વ મુદ્દાઓની વિચારણામાં ધર્મને સીધો કે આડકતરો સંબંધ તો રહેવાનો જ છે પણ વિષય એકદેશીય ન થઈ જાય તે ખાતર આપણે સામાજિક બાબતો પર જરા વિચારધારા ફેરવીએ દરેક વિચારમાં ધાર્મિક પરિસ્થિતિને કેન્દ્ર સ્થાને રાખીને જ વિચારણા કરવામાં આવશે

પ્રાસ્તાવિક

સ્વાભાવિક પ્રશ્ન થાય તેવો છે કે ધર્મને આટલું મહત્ત્વ નવયુગ આપશે ખરો? એને કેન્દ્રસ્થાને રાખશે? કે એને ગૌણ કરી દેશે? આ આખો ચર્ચાનો પ્રશ્ન છે અને પહોંચી શકે તેટલી કલ્પના કરતા નવયુગ ધર્મને ઘણું વધારે મહત્ત્વ આપશે એમ ચોક્કસ દેખાય છે અત્યારે જેમાં ધર્મ માનવામાં આવે છે તેનો ઘણો ભાગ ઉડી જશે અથવા પરિવર્તન પામી જશે અને આ યુગના ત્રાજવાથી તોળવામાં આવશે તો નવયુગમા ધર્મ જેવુ કાંઈ

રહેશે નહિ અથવા અતિ અલ્પ રહેશે અત્યારે ધર્મ શેમાં મનાયો છે તે પર ઉલ્લેખ કરવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય માત્ર બાહ્ય ક્રિયા થોડી જતાંઆવતા કરવી, વ્યવસ્થા કે ધોરણ વગર અમુક ક્રિયાની ગભીરતા કે તેનુ હાર્દ સમજ્યા વગર તેમા પસાર થઈ જવાનો દેખાવ કરવો, અમુક પ્રકારનો હોશમાર્ક (મજા માટે—સર્વ માટે નહિ) કપાળે કરવો અને થોડા નિયમ રાખવા—અમુક તિથિએ લીલોતરી ન ખાવી, રાત્રિભોજન ન કરવુ—આ ધર્મ મનાયો છે વિશેષ ચુસ્ત હોય તે બાહ્ય ક્રિયા સહજ વધારે કરે, થોડા ઉપવાસ એકાસણા કરે—અહીં આખુ લીસ્ટ પૂરૂં થાય છે ક્રિયાનો ઉદ્દેશ શો આત્મવિકાસનાં પગથિયા કેવાં બધાયા છે, ક્રિયાનો વિકાસ સાથે સંબધ શો આત્મા કોણ છે છે કે નહિ હોય તો તેનું સ્વરૂપ શુ છે પ્રત્યગાત્માને જગત સાથે સંબંધ શો છે કમથી મુક્તિ થયા પછી એની શી સ્થિતિ હે છે એવા એવા અંતિમ પ્રશ્નો કે ચેતન અચેતનના સંબંધ, કારણો નિમિત્તો આદિ મહાપ્રશ્નો સાથે જૈન કોમના ૯૮ ટકાને કાંઈ લાગતું વળગતું નથી એ મહા તત્ત્વજ્ઞાન છે અને દુનિયાને જેબ કરી નાખે એવુ એનું તર્કજ્ઞાન છે એવો એનો નયવાદ છે એવો એનો કર્મનો સિદ્ધાન્ત છે અનેક બાબતોથી ભરપૂર એ સળંગસૂત્ર પરિપૂર્ણ દર્શન છે એનો વિચાર જૈનના ઘણા મોટા ભાગને નથી અને અત્યારે જે બાહ્ય દશાએ શાસન ચલાવવામા આવે છે તેમા એને સ્થાન પણ નથી છેલ્લા બે ત્રણ સૈકાથી તો જ્ઞાન ઉપર જૈન કોમને વૈરાગ્ય—વિરાગ થઈ ગયો છે અને છતાં એનું ગાડુ ચાલ્યુ જાય છે એ કાળમા જે પ્રકારનો ધર્મ ચાલ્યો છે અને જેના સંબંધમા પ્રખર વિચારકોએ સખ્ત ફરિયાદ કરી છે તેવા પ્રકારનો ધર્મ નવયુગમા ટકવાનો જરા પણ સંભવ નથી એ ધર્મ કેવા પ્રકારનો જામશે અને કયો આકાર લેશે તે આ આખા પુસ્તકની પંક્તિએ પંક્તિએથી

તારવવાનુ છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે એના વ્યવહારની વિચારણામા પણ મધ્ય સ્થાને તો ધર્મ જ રહેશે

વ્યવહારનો સામાજિક બાબતોનો વિચાર કરતા અનેક પ્રશ્નો એક સાથે ખડા થઈ જાય છે એનો એક સાથે વિચાર ન થઈ શકે પ્રથમ આખા સમાજને સમજદાર નાખવા માટે કયા ધોરણે કામ લેવામા આવશે તે પર વિચાર કરીએ

સ ઘબ્ધ ધારણ

સમાજને સુનિયત્રિત રાખવા માટે વ્યવસ્થિત મડળ કેવી રીતે કરવુ તેનો વિચાર કરતા નવયુગ આવતા 'સઘો' તરફ જોઈ ત્યાં તેને નીચેના વાધાઓ માલૂમ પડશે

સંઘવ્યવસ્થામા ધનવાનોને જ સક્રિય કાય કરવાનો અધિકાર રહે છે સંઘવ્યવસ્થામા ધનવાનો પૈકી પણ જેઓ ચોવટિયા ખટપટી અને અતરડસ વગરના હોય છે તેમને જ સ્થાન મળે છે અથવા તેઓ તે સ્થાન પોતાને માથે આરોપ કરી લે છે

સઘવ્યવસ્થામા ગરીબ વર્ગનો કોઈ પ્રતિનિધિ પણ હોતો નથી અને તેમના મતની કદિ ગણના પણ થતી નથી અને તેમને પૂછવાની જરૂર હોય એમ પણ ધારવામા આવતું નથી

સઘવ્યવસ્થામા જથાવાળો અથવા બહુ બોલ બોલ કરનારો માણસ ફાવી જાય છે જ્યારે શુદ્ધ પ્રમાણિક પણ ઓછુ બોલનારને સ્થાન નથી.

સંઘવ્યવસ્થામા પ્રતિનિધિ તત્ત્વ નામનું પણ નથી

સંઘ કેટલીક વાર ચતુર્વિધ કહેવાય છે, છતા સ્ત્રીઓની હયાતી પણ સંઘે સ્વીકારી હોય એમ કોઈ સ્થાને જોવામાં આવ્યુ નથી સર્વ સામાન્ય પ્રશ્નોમા તો નહિ જ, પણ ખાસ સ્ત્રીઓને લગતા પ્રશ્નો પરત્વે પણ તેને સંઘમા બોલાવી હોય એમ જણાતુ

નથી આ સંબંધી સર્વ પ્રશ્નોનો નિકાલ એકતરફી જ થાય છે અને છતાં ગણ્યાગાંઠ્યા વગરનિમાયેલા આગેવાનો જે ઠરાવ કરે તે સ્ત્રીઓ ઉપર મતાધિકાર વગરના ગરીબ કે મધ્યમ વર્ગ ઉપર બંધનકર્તા ગણવામાં આવે છે સમગ્ર સંઘના પ્રશ્નોને અંગે સાધુ સાધ્વીને કદી પૂછવામાં આવ્યું હોય કે તેમને સંઘના મેળાવડામાં હાજર રહેવા આમંત્રણ થયું હોય તેવું જાણવામાં નથી માત્ર કોઈ વાર તેમને આગેવાનો શેતરંજની રમતના પ્યાદા કરી શક્યા છે, પણ તે અમુક મુદ્દાઓ સાધવા પૂરતા જ સાધુસાધ્વીને સામાજિક વિધાનમાં કશું સ્પષ્ટ સ્થાન મળ્યું નથી

સંઘના આગેવાનોના ફેસલાએ દીર્ઘદૃષ્ટિત્વ બહુધા બતાવ્યું નથી સદર ફેસલાઓ તદ્દન નિષ્પક્ષપાતપણે અપાયા હોય એવું ઘણી વાર બન્યું નથી એક સરખા પ્રસંગોમાં અરસપરસ વિરુદ્ધ ફેસલાઓ વ્યક્તિને લક્ષીને અપાયા છે

સંઘે એકઠા મળીને કદી પણ સામાજિક સ્થિતિનો વિચાર કર્યો નથી, સમાજની પ્રગતિના સંબંધમાં પોતાની કંઈ ફરજ છે એવો ખ્યાલ પણ કર્યો નથી અને જૈન દર્શનની પ્રગતિ પ્રસાર કે વિસ્તાર માટે એમનું કાંઈ પણ કર્તવ્ય હતું એવો ખ્યાલ પણ કર્યો નથી

એણે અવ્યવસ્થા એટલી હદ સુધી કરી છે કે કોઈ પણ સંઘની પાસે એના હાથ નીચે પુરુષસ્ત્રી બાળકબાળિકાની સંખ્યા કેટલી છે તેના આંકડા કોઈ વખતે મેળવ્યા નથી એના દર વર્ષે કે અમુક વર્ષને અંતરે આંકડા મેળવવા જોઈએ અને વ્યવસ્થિત રાખવા જોઈએ એ જરૂરી બાબત તરીકે પણ કોઈ સંઘે સ્વીકારેલ નથી પરિણામે કોઈ પણ સંઘને પૂછવામાં આવે કે તેનો અધિકાર કેટના પર ચાલે તો તેના આંકડામાં પચીસથી પચાસ ટકાનો

ફેર આવશે અને તે મર્ત અધરિયા જ વાત કરી ૩૫૦૦ની સંખ્યાવાળા સઘના આકડા ૬૦૦૦ સુધી ગમે તે બોલાશે

આકડાની ગેરહાજરીમા દશ વર્ષે કેટલા વધ્યા તેની સાથે સઘને કાઈ લેવાદેવા નથી એવી સ્થિતિ થઈ ગઇ અને તેથી સખ્યા ઘટતી ગઈ તે વાતે સઘના વિચારમા કદી ચિંતા ઊભી કરી નથી આર્થિક પરિસ્થિતિમા વ્યાપાર ધધામા સઘે સમુચ્ચયે પ્રગતિ કરી કે પશ્ચાદ્ગતિ કરી તે નિચાવાનુ સઘને હોય જ નહિ એવી નિર્વેદવૃત્તિ સઘે ધારણ કરી એની પ્રાથમિક ફરજમાથી મુક્તિ મેળવી છે

સઘ મળવાના બે જ પ્રસગો બદુધા રહ્યા છે કોઈ સઘ જમણનુ આમત્રણ આપે તેનો સ્વીકાર કરવા અને અમુક ગુના બદલ અથવા અગત દ્વેષથી કોઈને સઘ બહારની સજા કરવા

સઘના કેસનાઓએ જનતામા વિશ્વાસ ફેલાવ્યો નથી અને ભય ફેલાવ્યો છે તે માત્ર અગત અગવડને અગે, પણ વસ્તુપરીત્વણ તેના સાન્યત્વ કે સ્વીકારના ધોરણે મહત્વના ફેસના અપાયા નથી

સઘ પાખમા લેનાર વડીલ-પિતાના સ્થાનને મટને વહીવટ કરનાર પેઢીનુ રૂપક બની ગયો છે

આ તો ઘણા ઉપર ઉપરના કારણો અત્ર નોધ્યા છે તે અને બીજા અનેક કારણોને લઈને પ્રચલિત બધારણ નવયુગને આકર્ષક લાગશે નહિ

સઘની નવીન રચના

ઉપરનાં કારણોને લઈને સઘસગવાનણની રચના હાથ ધરવામા આવશે

અહીં એક વાત સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે અત્યાર સુધી સઘ શબ્દ એક ગામ અથવા શહેરના જૈનો અથવા વધારે

ચોખવટથી બોલીએ તો શ્વેતાંબર સંઘ, સ્થાનકવાસી સંઘ, એટલે એક ગામમાં એકથી વધારે સંઘ હોઈ શકે મુંબઈ જેવામાં તો ઓછામાં ઓછા દશ બાર સંઘો મોજુદ છે, કદાચ તેથી ઘણા વધારે હશે આથી વધારે વિશાળ સંઘ હોઇ શકે એવો ખ્યાલ પ્રાચીન જૈનોને આવ્યો નથી આપણે હાલ એ જ અર્થમાં સંઘ શબ્દ વાપરશું

ત્યાં નવયુગ એક શહેરના જૈનોનો એક જ સંઘ કરી શકશે મંદિર કે સ્થાનકની વહીવટી બાબતો એ પેટાકમિટીને સોંપી એ અભંગ અખંડ એક સંઘની ભાવના પ્રથમ ગામ કે શહેર પ્રત્યે દાખલ કરશે અને પછી તેમાં વધારો કરશે

સંઘનું બંધારણ વ્યવસ્થિત અને લેખિત કરવામાં આવશે

મુદ્દાનો નિર્ણય એક ગામનો સમસ્ત સંઘ કરશે યોજના પ્રમાણે અમલ કમિટી કરશે

કમિટીની નિમણૂક સંઘ ચુંટણીના ધોરણ પર કરશે તેમાં સ્થાન કામ કરનાર સેવાભાવીને મળશે ધનવાનનો અગ્ર હક રદ થશે તે સેવાભાવી હશે તો સમિતિમાં આવી શકશે પણ તેની સેવાને કારણે અને નહિ કે ધનને કારણે

સંઘમાં સ્ત્રી અને પુરુષ સજ્જનનો મત આપવાનો અને હાજર રહેવાનો તથા સમિતિમાં બેસવાનો સમાન હક રહેશે

સાધુસાધ્વીને સંઘબંધારણમાં બિલકુલ સ્થાન નહિ રહે ચતુર્વિધ સંઘ એ સમૂહ બતાવનાર જૈન વર્ગનું સમુચ્ચય નામ છે સાધુસાધ્વીને વહીવટી બાબતમાં ઉતારવા એ એમના ગૌરવને હાનિ કરનાર છે એમ ધારવામાં આવશે અને નવયુગના ઉપર વર્ણવ્યા છે તેવા પ્રકારના સાધુ સંઘકાર્યમાં સક્રિય ભાગ લેશે પણ નહિ તેમનું કાર્ય ઉપદેશ અને પ્રેરણા આપવાનું રહેશે અને તેમનું નિયત

સ્થાન ન હોવાથી તેમનો સંઘમાં સમાવેશ વસ્તુસ્થિત્યા અશક્ય ગણવામાં હશે

જે સ્ત્રીઓને અત્યાર સુધી સંઘમાં બોલાવી નથી, બોલવા દીધી નથી, સાંભળી નથી, તે નવયુગમાં ખૂબ રસ લઈ સંઘકાર્યમાં ભાગ લેશે અને સમસ્ત સંઘનો મેળાવડો થશે ત્યારે પ્રમુખની આખી જમણી બાજુ સ્ત્રીઓ લેશે અને તે બાજુ ભરચક રહેશે, ડાબી બાજુ પુરુષોને આપવામાં આવશે

સંઘ અને તેની સમિતિનું કામ બહુ મતના ધોરણે થશે

સંઘ પોતાના શહેરના જૈનોનું વસ્તીપત્રક વગેરે જરૂરી સર્વ આંકડા વખતોવખત એકઠા કરશે સંઘ સાધારણ ખાતાને વિશેષ પુષ્ટ કરશે સર્વ ખાતાઓ સંઘની દેખરેખ નીચે ચાલશે નાની નાની ઉપસમિતિઓ પોતા યોગ્ય કાર્ય સેવાભાવે ઉપાડી લઈ તેનો ઠરાવ પ્રમાણે અમલ કરશે

સંઘના ફેસલામાં વિશાળતા દીર્ઘદૃષ્ટિતા અને માર્ગદર્શિતા આવશે અને મહત્ત્વના ફેસલાઓનો સંગ્રહ કરવામાં આવશે

સમૂહબળ એ શી ચીજ છે, પ્રત્યેક વ્યક્તિને સમૂહબળથી કેટલી હૂંફ રહે છે, સલાહ, સહાય અને સૌહાર્દનો શો મહિમા છે, સ્વામીવાત્સલ્યને ભગવાને શા માટે સાચામાં સાચું સમર્પણ કહ્યું છે એના છૂટક દાખલા સંઘ આપશે એ પ્રત્યેક વ્યક્તિને ઓળખશે, એને ભણાવશે, રસ્તે ચડાવશે, એની આપત્તિ વખતે યોગ્ય સહાય કરશે અને પ્રત્યેક અંગના ઉત્કર્ષમાં સમાજનો-સંઘનો ઉત્કર્ષ માનશે સંઘ એ સત્તાધારી મંડળને બદલે પરસ્પર સહાય કરનાર મંડળ બની જશે અને એના કાર્યવાહકો પોતાને શેઠ નહિ પણ સેવક માનશે

મતદાન સર્વ જૈનને મતાધિકાર મળશે. સંઘના કેમના એક નાની સમિતિ આપશે તે નિષ્પક્ષ અને સાપેક્ષ રહેશે સંઘના કેમના તરફ જનતાની રૂચિ ઉત્પન્ન થશે અને લોકો તેને વધાવી લેશે

સંઘ સ્થાનિક સર્વ પ્રશ્નો વિચારશે સામાજિક પ્રશ્નો તે શહેરને લાગેવળગે તેટલા જ વિચારશે અને વિશેષ વિશાળ–મોટા પ્રશ્નો ઉપર પ્રાંતિક સંગઠનને લખી મોકલશે પ્રત્યેક જૈન વ્યક્તિને કેવી રીતે અગવડમાંથી દૂર કરાય તે સંબંધી તે બનતી યોજના કરશે તે માત્ર નોતરા માનવાં કે સંઘજમણ કરવા જ નહિ મળે અને એ મને ખાસ તો નવયુગમાં તદ્દન નહિવત્ થશે પણ ખરું કર્યું તો તે સહકારનું કરશે આર્થિક પ્રશ્નો વિચારવા, વ્યાપારધંધો ખેતીઉત્પત્તિ સ્વદેશી, ઔદ્યોગિક એ સર્વ પ્રશ્નો સ્થાનિક દૃષ્ટિએ વિચારશે અને સહકારી મંડળ (કો ઓપરેટીવ)ના ધોરણ ઉપર જેની પાસે વધારે ધન હશે તેનું જમે કરી જેને જરૂર હશે તેને યોગ્ય સન્માનની સાથે ધીરશે એકંદરે સંઘના સભ્યની સર્વ પ્રકારની અડચણો–અગવડો દૂર કરવા સ્થાનિક સંઘ મજબૂત પ્રયત્ન કરશે

સંઘબંધારણના ઘણાખરા નિયમો સર્વ સ્થાને સામાન્ય રીતે એક સરખા રહેશે પણ સ્થાનિક પરિસ્થિતિ પર લક્ષ્ય રાખી જરૂરી વધારાસુધારા કરવામાં આવશે પ્રત્યેક સજ્ઞાન સ્ત્રીપુરૂષ જૈનના મતાધિકાર સંબંધમાં કોઈ પ્રકારનો અપવાદ કરવામાં આવશે નહિ

એ ઉપરાંત ઉપયોગી પ્રશ્નો વિચારવા અને પરસ્પર સહાય કરવા પ્રાંતિક સંઘ સંગઠનનો પણ આવિર્ભાવ થશે તેમાં સ્થાનિક સંઘો પ્રતિનિધિ મોકલશે અને આખા પ્રાંતને લાગુ પડે તેવા પ્રશ્નો આ પ્રાંતિક સંગઠનો વિચારશે નિરધારશે અને તેની અને સ્થાનિક સંઘોની વચ્ચે ખૂબ સહકાર અને આદર રહેશે

પરિષદ

સમસ્ત સંઘ—આખા હિંદના સંઘો ઉપર એક પરિષદીય બંધારણ થશે, જેના હાથ નીચે પ્રાંતિક સંગઠનો કાર્ય કરશે આ પરિષદ તે અત્યારની કોનફરન્સોનું રૂપક લેશે અને સમસ્ત જૈન કોમનું પ્રતિનિધિ બનશે દિગંબર, સ્થાનકવાસી, શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સોની આવશ્યકતા નહિ રહેવાથી તે સર્વ બંધારણોનું એકતાના રૂપમાં પરિવર્તન થઈ જશે

આ પરિષદ તે વર્ષમાં ત્રણ ચાર દિવસ મળનાર મેળાવડો જ માત્ર નહિ રહે પણ તે આખા વર્ષમાં કામ કરનાર જીવતું સક્રિય રૂપ લેનાર મંડળ થશે એના અધિવેશન વખતે સ્થાનિક સંઘો જૈન વસ્તીના પ્રમાણમાં ઠરાવવામાં આવશે તે સંખ્યામાં પ્રતિનિધિ મોકલશે એ અધિવેશન વખતે અતિ અલ્પ સંખ્યાવાળું એક કાર્યવાહક મંડળ નીમવામાં આવશે જે વર્ષ દરમિયાન વ્યવહારુ અમલી કાર્ય કરશે અને અધિવેશનના ઠરાવોનો અમલ કરાવશે એને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં મહાસભા—પરિષદના મૂળ સ્વરૂપને અનુરૂપ ઠરાવો કરવાની સત્તા રહેશે તાત્કાલિક સલાહ લેવા માટે સમસ્ત ભારતીય પરિષદ સમિતિ પણ નીમવામાં આવશે (અધિવેશન વખતે) અને તે ખાસ આવશ્યક પ્રસંગોમાં કાર્યવાહક સમિતિને સલાહ આપશે કાર્યવાહક સમિતિ તથા અખિલ ભારતીય સમિતિના સભ્યોની સંખ્યા અધિવેશન મુકરર કરશે

સમસ્ત ભારતસંઘ અથવા પરિષદમાં સર્વ ફીરકા, ગચ્છો કે જ્ઞાતિના ભેદ સિવાય વીતરાગનો ધર્મ સ્વીકારનાર સર્વને પ્રતિનિધિ મોકલવાનો અધિકાર રહેશે એ પ્રતિનિધિની પસંદગીમાં વિદ્યા અભ્યાસ અનુભવને ખાસ પ્રાધાન્ય આપવામાં આવશે સ્ત્રી અને પુરુષ બન્ને પ્રતિનિધિ થઈ શકશે અને ચુંટાશે તે સમિતિ પર

કામ કરી શકશે સ્ત્રીઓ ખાસ પ્રતિનિધિત્વ માગશે નહિ તેનો વિકાસ એટલો થઈ ગયો હશે કે પુરુષો તરફની કૃપાની તેમને જરૂર રહેશે નહિ તેઓ પોતાના બળથી જ અધિવેશનમા યોગ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત કરી લેશે

અધિવેશનમા સમસ્ત જૈન કોમને લગતા પ્રશ્નો ઉપર ચર્ચા અને ઠરાવો થશે જૈનધર્મને વિશ્વધર્મ કરવાની અનેક નવી નવી યોજનાઓ વિચારી તે પૈકી જેનો વ્યવહાર શક્ય હોય તેનો અમલ ક નાનો નિર્ધાર કરવામા આવશે અને ઠ ાવ કરીને અટકી ન જતાં તેનો અમલ કરવામા આવશે

સાહિત્યનો પ્રસાર, જનોપયોગી સાહિત્યની રચના પૂર્વકાળના સાહિત્યનો ઉદ્ધાર ઔદ્યોગિક આર્થિક પ્રશ્નોની વિચારણા, જનતામા જૈનોનુ સ્થાન દુનિયામાં ઉઠતા રાષ્ટ્ર તથા આતરરાષ્ટ્રના પ્રશ્નો પર વિચારણા વ્યાપાર-મજૂરીનો અરસપરસ સંબધ એવા સર્વ પ્રશ્નોનો નિકાલ કરવામા આવશે જૈનોના હાથમાથી કોઈ વ્યાપાર ચાલ્યા જતા કે મ દ થતા જણાશે તો તેની તપાસ જરૂરી બાબતો પર કમિશન આદિ અને વ્યાવહારિક પ્રશ્નો પર વિચારણા અને અમલ કરવામા આવશે

જૈનોનો સાસારિક વ્યવહાર સુધરે ઉચ્ચ કક્ષા પર જાય તેવા લગતી તથા રીતરિવાજના પ્રશ્નો પર નિર્ણય કરવામા આવશે અને કેટલાક સનાહ આપનારા ઠરાવો પણ કરવામાં આવશે

જૈન વસ્તીના આકડા સ્થાનિક અને પ્રાતિક સંઘો અને સંગઠનો તરફથી મળેલ હશે તેનો સમુચ્ચય કરી તેના ઉપર અનેક જાતના ઠરાવો કરવામા આવશે અને આગામી પ્રગતિના માર્ગો વિચારવામા આવશે સમસ્ત જૈન કોમમા કોઈ અભણ ન રહે [illegible] ા કરવામા આવશે ત્યાર પછી માધ્યમિક

અભ્યાસ, ઉચ્ચ અભ્યાસ, વ્યાપારી અભ્યાસ, વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ—કેળવણીની અનેક દિશાઓ ખોલવા માટે સક્રિય ઠરાવો કરવામા આવશે કેળવણીગૃહો, બોર્ડિંગો અભ્યાસગૃહોને એવી રીતે યોજવામા આવશે કે વ્યાવહારિક શિક્ષણ સાથે ધાર્મિક શિક્ષણ ગૂથાઈ જાય અને પરિણામે સેવાભાવી સાદા જીવનને વહન કરવાવાળા ત્યાગપ્રમુખ માણસો ઉત્પન્ન કરવા પણ તે નજર રાખશે

કેળવણીની સંસ્થાઓ કરવામા જૈન કોમની જરૂરિયાત અને આજુબાજુનું વાતાવરણ એ સવની સાથે ચાલવા પૂરી ચિવટ રહેશે અને તે સર્વમા જૈનની મૂળ ભાવના ઉપરથી લક્ષ્ય કદિ ખેચી લેવામાં નહિ આવે આખી યોજનાનો આશય એવો રહેશે કે જૈનમા નિરાશ્રિત શબ્દ ન રહે અને સખ્ત હરીફાઈના જમાનામા જૈનો પોતાનુ સ્થાન જાળવી રાખે અને આગળ ધપાવી શકે આ દેખીતી મુશ્કેલ બાબત સર્વના સહકારથી સ્થાપવા જૈનો દાવો કરશે અને એક પિતાના પુત્રની માફક પરસ્પર પ્રેમથી તેને પ્રાપ્ત કરશે

પરિષદમા સમસ્ત જૈન કોમને લાગેવળગે તેવા સામાન્ય પ્રશ્નો જ વિચારવામા આવશે મદિર અને તીર્થના પ્રશ્નો શ્વેતાબરો પોતાની વિભાગી પેટા પરિષદમા વિચારશે અને દિગબરો પોતાની પેટા પરિષદમા વિચારશે, પણ તીર્થ કે મદિર અન્યને બાધા પીડા કરનાર ન થાય અને વીતરાગના શાસનમા વૈરવિરોધ વધારવાનુ નિમિત્ત સીધી કે આડકતરી રીતે બની ન આવે તેની ચીવટ રાખવામાં આવશે

પરિષદ રાષ્ટ્રધર્મ ઉપર ખૂબ ધ્યાન આપશે ધર્મ પરિષદ એકદેશીય કે કોમી ન થઈ જાય તે મુદ્દા પર ચીવટ રાખી અમલ કરશે જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રચારથી જનતાને ખાસ લાભ છે અને

એના લડાઈ દારૂગોળાના પ્રશ્નના નિકાલ ત્યા જ પ્રાધાન્ય છે એ દૃષ્ટિએ અને જનતામા મૈત્રીભાવ તથા અહિંસા ફેલાવવામા જ તે પોતાનુ અસ્તિત્વ સકારણ અને સફળ થયેલુ માનશે આ મુદ્દા પર ચીવટ રાખી ધ્યાન આપવામા આવશે

આવા અધિવેશનનુ પ્રમુખસ્થાન અનુભવી વિદ્વાન અને સિદ્ધ દીર્ઘદષ્ટા જૈનને આપવામાં આવશે એ યોગ્ય સન્નારી કે સજ્જન હોઇ શકે ધનવાનને એ સ્થાન પર હક્ક નહિ રહે, છતા ધનવાન પણ અનુભવીની કક્ષામા આવી શકે તેવા હોય અને તે સ્થાનને આધિપત્ય કે શોભાઇના સ્થાન તરીકે નહિ પણ સેવાનો ઉજ્જ્વળ પથ ઉઘાડનાર તરીકે સમજનાર હશે તો ધનવાન હોવા ખાતર તેનો નિષેધ કરવામા નહિ આવે

સ્થાનિક સંઘોના તફાવતનો નિર્ણય પ્રાંતિક સંગઠન કરશે પણ અતિ ગૂચવણવાળી કે મુદ્દાની બાબત હશે તો તેનો નિકાલ કાર્યવાહક મડળ કરશે

આ પરિષ મડળનાં સ્થાનો જરૂરિયાત પ્રમાણે પ્રાંતપ્રાંતમા ગોઠવવામાં આવશે એની મુખ્ય જગા એક વર્ષ માટે કોઈ મધ્યસ્થ સ્થળે અથવા કાર્યવાહક મડળ ઠરાવે ત્યા નાખવામા આવશે

કાર્યવાહક મડળ લગભગ ૧૫ સભ્યોનુ બનશે, ભારતીય સમિતિ લગભગ ૩૦૦ સભ્યોની બનશે આ સંખ્યામા ફેરફાર જરૂરિયાત પ્રમાણે વખતોવખત થયા કરશે આખી યોજના યત્રવત્ કાર્ય કરશે અને આખુ મડળ અને એનું પ્રત્યેક અગ પોતાનુ કાર્ય બરાબર બનાવી શકશે સમસ્ત હિંદની, પ્રાંતની અને સ્થાનિક કાર્યોની કાર્ય કરનારાઓની અને અમલ કરવાની પદ્ધતિની ~ રે સુંદર યોજનાપૂર્વકની વ્યવસ્થા કરવામા આવશે કે આખી

યોજના કોઈ ઠેકાણે મથટન નહિ કરે કે પરસ્પર ગૂચવાઈ નહિ જાય અને ક્ષેત્રમર્યાદાની કોઈ ગૂચવણ થશે તો કાર્યવાહક મડળના ફેસલાને જનતા શિરમાન્ય ગણશે આખુ સંઘ સંગઠન અને અને પરિષદનુ આખુ બંધારણ લેખીત કરવામા આવશે અને તેમા શકા કે ગૂચવણને સ્થાન ન રહે તેટલુ તે સાફ, સ્પષ્ટ અને વ્યવહારૂ કરવામા આવશે આ પરિષદ આદિમા વિચારવાના અનેક પ્રશ્નો અહીં નથી ચર્ચ્યા પણ લેખમા તે તેના સ્થાન પર આવી ગયા છે અને હવે પછી આવશે દરેક વિચારણા અને નિર્ણયમા સાપેક્ષવૃત્તિ રાખવામા આવશે અને ભગવાનનો માર્ગ જગતના હિતને માટે બતાવવા-વિસ્તારવા યોગ્ય છે એ નજરે અને નહિ કે મારો ધર્મ છે કે મારા બાપદાદાનો ધર્મ છે એ નજરે એના પર જોવામા આવશે હૃદયની નિર્મળતા સાધ્યની સાપેક્ષતા અને પુરુષાર્થની પ્રચુરતા આગળ પર્યંત જેવી મુશ્કેલીઓ પર દૂર થઈ શકે છે અને સેવાભાવે અપાયના ભોગો કે કરેલા કાર્યો કદિ નકામા જતા નથી એ નિશ્ચયના બળ પર નવયુગ ઝઝૂમશે

સામાજિક સ્થિતિને અગે આપણે શિખર પર એકદમ શરૂઆતથી જ ગયા આ પરિષદ આદિ બંધારણો પર અવારનવાર વિચાર કરવાનો રહેશે તે આગળ આવશે આપણે હવે સામાજિક પ્રશ્નો પર અને ખાસ કરીને વ્યવહારના પ્રશ્નો પર નવયુગનો શો નિર્ણય રહેશે તે સક્ષેપમા જોઈ જઈએ નવયુગની વિચારધારાના મુદ્દાઓ આપણે ઓછેવત્તે અંશે સમજી ગયા છીએ તેથી હવે ઘણો વિસ્તાર કરવાની જરૂર નહિ રહે નવયુગનું ધોરણ અનેક પ્રશ્નને અંગે તદ્દન નૂતન થવાનુ છે એટલી પ્રસ્તાવના સાથે આપણે વ્યવહારના થોડા પ્રસંગો વિચારી જઈએ

જ્ઞાતિ

સામાજિક પ્રશ્નો વિચારતા સૌથી મહત્ત્વના બે પ્રશ્નો તરી આવે છે તેમા પહેલો પ્રશ્ન જ્ઞાતિનો છે જૈનદર્શનનો આખો પ્રશ્ન જોતા અત્યારે જે ઉપલબ્ધ સાહિત્ય છે તેમાથી કોઈ પ્રથમાં અમુક માતપિતાને ત્યા જન્મ થવાથી મોક્ષપ્રાપ્તિપ્રયાસ માટે બીનલાયકાત થતી હોય એવુ નવયુગના જોવામા આવશે નહિ એ કર્મનો આખો સિદ્ધાન્ત તપાસી જશે તો તેને ઉચ્ચગોત્ર અને નીચગોત્ર નામક એક કર્મ મળશે, પણ તેના હાર્દમાં તે ઉતરશે ત્યારે અમુક વિભાગમા ઉચ્ચનીચતા એટલે સગ્ખામણીમા વ્યવહાર-નજરે એ વિભાગ જણાશે પણ એનો આખો આશય તદ્દન જુદો જ છે એમ એ જોશે એ તત્ત્વજ્ઞાનનો વિભાગ અત્ર ચર્ચવા નહિ રોકાઈએ પણ એક વાત તેને સ્પષ્ટ મળી આવશે તે એ છે કે જન્મથી ઉચ્ચ કે નીચ ગોત્ર તેને સાંપડ્યુ હોય તેથી તે ભવમા મોક્ષ જવાની તેની યોગ્યતા ઉપયુક્ત સાધનો દ્વારા પુરુષાર્થસાધ્ય હોવામા તેને વાધો જોવામા આવશે નહિ

તેને મહાચોરી કરનાર મોક્ષે ગયેલા દેખાશે તેને દરરોજ પાચસે પાડાનો વધ કરનાર તદ્દભવ મોક્ષ સાધતા દેખાશે મનુષ્યના મારેલા શરીરથી વિખૂટી પાડેલી ખોપરી હાથમા રાખનાર 'ઉપશમ વિવેક સંવર' એટલા શબ્દો સાભળી મોક્ષમાર્ગે ચઢી જતા એ જોશે ચડાળ કુળમા ઉપજેલ હરિકેશિ તુચ્છ ઢેઢ જેવા હલકા મેતાર્ય મુનિ નાટક કરતા એલાયચી કુમારને વરનારી નટકન્યા તદ્દભવ મોક્ષગામી દેખાશે અને મહાચોર રોહીણેય જેવાને રસ્તો સાંપડતો એને જણાશે ખુદ મહાવીર પરમાત્માને એ ભવમાં નીચગોત્ર કર્મનો ઉદય ૮૨ રાત્રિ સુધી રહ્યો હતો છતાં તેમને મોક્ષ જવામા વાંધો આવ્યો નથી આવા અનેક દાખલાઓ

નવયુગને શિક્ષણીય થઈ પડશે અને તેમાથી એ જે પરિણામ તારવશે તે વર્તમાન યુગને અતિ ભયકર લાગે તેવુ છે

શ્રી વીરપરમાત્માને અગે કલ્પસૂત્રમા જે પાઠ આપવામા આવ્યા છે તે એને શુ બતાવશે? "અરિહત, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ, બળદેવ વગેરે અતકુળ, તુચ્છકુળ દારિદ્રકુળ, બ્રાહ્મણકુળમા જન્મે નહિ અરિહત ચક્રી બળદેવ વાસુદેવ ઈક્ષ્વાકુકુળમા, રાજકુળમા, ભોગકુળમા, હરિવશકુળમા જન્મે" આ આખા પાઠનો આશય સમજવા યોગ્ય છે બ્રાહ્મણકુળને તુચ્છ શા માટે કહ્યુ? દરિદ્રી શા માટે કહ્યુ? એની પછવાડે મોટો ઇતિહાસ છે બ્રાહ્મણોએ મળેલ અથવા ઓઢી લીધેલ સત્તાનો ખૂબ દુરૂપયોગ કર્યો હતો, તેઓએ યજ્ઞોને હિંસાના મોટા સત્રો બનાવી દીધા હતા, સોમરસને નામે દારૂને પીવામા મસ્તી બતાવી હતી અને નિયોગને ધર્મ્ય બતાવી તે કાર્ય વિદ્યાર્સપન્ન બ્રાહ્મણને સોપી તે દ્વારા વિષયલાલસા તૃપ્ત કરવાના ધતિંગો ઊભા કર્યા હતાં આ સર્વ ઇતિહાસથી સિદ્ધ થયેલી બાબતો છે એની સામે જૈનદર્શનનો મોટામા મોટો વિરોધ હતો બ્રાહ્મણોએ વેદાધ્યયન માટે એકહથ્થુ અધિકાર કરી તેનો દુરૂપયોગ કર્યો હતો અને ઉચ્ચ લોક અને યજમાન વચ્ચે 'એજન્ટ'નુ સ્થાન પ્રાપ્ત કરી લીધુ હતુ તે એટલે સુધી કે જરૂરી મત્રો યજમાનને બોલાવતા હોય તે પણ બ્રાહ્મણો જ બોલે

આ એજન્સીની પદ્ધતિ, હિંસા અને દારૂનો પ્રચાર અને ઇન્દ્રિયતૃપ્તિ માટે બ્રહ્મભોજન નિયોગ આદિ સર્વ વાત સામાન્ય બુદ્ધિને પણ વિરૂપ લાગી જૈનદર્શને એ સામે ઉઘાડો આક્ષેપ કર્યો હિંદમાં પ્રાચીન ધર્મ જૈન હતો, બ્રાહ્મણો મધ્ય એશિયામાથી થોડા કુદરતી સત્તાઓની પ્રશસા કરનારા સૂક્તો લઈ આવ્યા હતા જૈનોના સબધમા આવ્યા પછી તેમણે જીવ, જગત અને ઈશ્વરનું તત્ત્વજ્ઞાન ઉપનિષદો દ્વારા વીકસાવ્યુ—એ સર્વ પણ ઇતિ-

હાસની બાબત છે અત્ર પ્રસ્તુત વાત એ છે કે બ્રાહ્મણની એકહથ્થુ મત્તા સામે અને વર્ણાશ્રમના ભેદ સામે જૈનોએ પ્રથમ ઝુંડો ઉપાડ્યો જૈનદર્શનનો આખો મોક્ષવાદ કે ગુણકમારોહ એવો સ્પષ્ટ છે કે એમાં વર્ણ કે આશ્રમને સ્થાન હોઈ શકે નહિ વર્ણ અને આશ્રમ તોડી સર્વ પ્રાણીઓને સમાન કક્ષા પર મૂકવા અને જેઓને પ્રયત્ન કરી પ્રગતિ કરી હોય તે વય કે જન્મના વાધા સિવાય કરી શકે એ મૂળ સિદ્ધાત જૈનનો અને બૌદ્ધોએ પણ તુરત જ ત્યાર પછી તેને સ્વીકારેલો એ ઐતિહાસિક સત્યનુ રહસ્ય વિચારતા તેઓને જ્ઞાતિઓ જૈનદર્શનના મૂળ ઉદ્દેશ અને પાયાની તદ્દન વિરુદ્ધ લાગશે

પણ તેમને સવાલ કરવામા આવશે કે જૈન ધર્મ માનનાર તો અનેક જાતિઓ છે ઓશવાળ, શ્રીમાળ, પોરવાડ—તેમા વળી વીશા અને દશા અને કાઈ નાની નાતોનો પાર નથી એનો એ તપાસ કરી જવાબ આપશે કે હિંદુ સાથેના ગાઢ સહવાસનું એ પરિણામ છે ધીમે ધીમે હિંદુ સાથે ભાઈચારો વધતા તેમના વ્રતો-પર્વો કરવા માડ્યા અને જ્ઞાતિઓ જૈનમા પણ દાખલ થઈ ગઈ અને કાળક્રમે એણે એવુ રૂપ લઈ લીધુ કે હિંદુઓ કરતા પણ જૈનો જ્ઞાતિના ચક્કરમાં વધારે સપડાઈ ગયા પણ મૂળ મુદ્દો અને આખા દર્શનના વિકાસનું રહસ્ય અને તેનો ઇતિહાસ વિચારતાં કોઈ પણ રીતે જ્ઞાતિભેદ જૈનદર્શનને પાલવે નહિ, પોષાય નહિ એના સુસ્પષ્ટ સિદ્ધાતોની સાથે કોઈ પણ રીતે મેળ ખાય નહિ આ નિર્ણય એ ખૂબ ચર્ચા કરી શાસ્ત્રમાંથી જોઈ અનેક ઐતિહાસિક પ્રસંગો અવલોકી જૂની શોધખોળ કરી જાહેર કરશે

અને તેમા હાલમા જે રીતે જ્ઞાતિઓ ભાંગીતૂટી રીતે ચાલે છે તે બાબત એના નિર્ણયોને પુષ્ટિ આપશે જ્ઞાતિ વ્યક્તિ

વિકાસની આડે આવનાર થાય છે, એ જ્ઞાતિજનના વિકાસ માટે કદી વિચાર કરતી નથી, એની કર્તવ્યતા જમણ અને લગ્નની પરવાનગીમા અને નિરર્થક પરિણામશૂન્ય ઝઘડા કરવામા સમાઈ જાય છે અને પૂર્વકાળમા તેણે કદાચ શ કાસ્પદ એવા બજાવી હોય કે ગમે તેમ હોય, પણ આ નવયુગમા તેને ચાલુ રાખવી એ પાપ છે, દોષ છે, પ્રગતિ નિરોધક છે અને વગર અર્થનો ગળે બાધેલો પથ્થર છે નવયુગનો માણસ પ્રાચીન કાળના નાતોના મેળાવડાઓ, તેમા થતા ચાયો, વિધવાઓની હાલાકીઓ અને ગરીબોને થતા ત્રાસોના નાટકો કરશે ન્યાય, વાત્સલ્ય, પ્રેમ, લાગણી કે ભ્રાતૃભાવ જેવુ એ નાત—જ્ઞાતિમા એક તત્ત્વ પણ જોશે નહિ એના મેળાવડાની અનિયમિતતા, એમા ભાગ લેનાર પોતાને માનતો વડીલવર્ગ અને એની આખી સંકલના અર્થશૂન્ય, વિચારશૂન્ય, વિવેકશૂન્ય થઈ ગયેલી નવયુગને લાગશે છેલા કેટલાક વર્ષોથી તૂટુ તૂટુ થઈ રહેલા આ જ્ઞાતિ સાજનાઓને નવયુગ એક ધડાકે બેસાડી દેશે એની સામે મખત વાધાઓ તો લેવાયા છે અને લેવાશે, પણ એની રહીસહી સત્તા નવયુગમા અગદાઈ જશે ખાસ કારણ કે પરિણામનો વિચાર કર્યા વગર નવયુગ કોઈ સસ્થા કે બનાવ માત્ર પ્રાચીન હોવાને કારણે ભાગી નાખવાની ધૃષ્ટતા કે મૂર્ખતા નહિ કરે, પણ જ્ઞાતિને અત્યારના આકારમા ચાલુ રાખવાનુ તેને એક પણ કારણ જણાશે નહિ સમષ્ટિ કે વ્યક્તિને એનાથી લાભ થવાનો સંભવ પણ એ જોશે નહિ અને એનો છેલા કાળનો સૌએક વર્ષનો ઇતિહાસ એના જીવનને વધારે લબાવવામા સહાયભૂત થવાને બદલે એને જેમ બને તેમ જલદી જમીનદોસ્ત કરવા જ પ્રેરશે આ જ્ઞાતિની તૂટતી સ્થિતિ એકલી જૈન કોમને જ લાગુ પડે છે એમ સમજવાનુ નથી, એનો એ જ અથવા એવો જ ઇતિહાસ અન્યત્ર પણ છે અને ત્યા એની

પડતી દશા શરૂ થઈ ગઈ છે અને તે વર્તમાન ઇતિહાસથી અજાણ્યુ રહ્યુ નથી જ્ઞાતિઓને સ્વીકારવામા જૈનોએ હિંદુઓનુ અનુકરણ કર્યુ છે તો તેને ઓળખાણે ચડાવવામા તેને પગને ચાને તો તેમા નવાઈ જેવુ નથી એમ નવયુગને લાગશે

જ્ઞાતિની બાબત ચાલે છે ત્યારે એક વાત વિચારવા જેવી છે જેવી નાની નાની નાતો પ્રાંતિક ભેદો ગુજરાત કાઠિયાવાડમા છે તેવા અન્યત્ર હિંદમા કોઈ સ્થાને નથી ગુજરાતમા કેટલીક આખી નાતની પુરુષ સ્ત્રી અને બાળકોની સંખ્યા ૨૩૦ની છે આ જ્ઞાતિમા પરણવા યોગ્ય કન્યાને લાયક પતિ મળતો નથી અને ગમતા ખપતા લાયક યુવક ગ્રેજ્યુએટને કન્યા મળતી નથી જ્ઞાતિના પ્રશ્નને લગ્નના પ્રશ્ન સાથે અતરગનો સંબંધ છે તે આગળ જોઈશુ

દીર્ઘદૃષ્ટિ વગરના અજ્ઞાનતાને કારણે પોતાની અતિ નાની બુદ્ધિને દુનિયાની અક્કલનો ઇજારો માનનારા જ્ઞાતિના આગેવાનોએ નાતનો વહીવટ એટલો ખરાબ કરી નાખ્યો છે કે એ શબ્દ જ ધણાસ્પદ થઈ ગયો છે સંઘબંધારણનો ઉદ્ધાર સુધારો અને પ્રગતિ નવયુગમા થશે ત્યારે તેના પોતાના જ ભારથી જ્ઞાતિઓ દટાઈ કુટાઈ ખલાસ થઈ જશે

અને તેમ થાય તેમા જૈનદર્શનની નજરે જરા પણ શોચ કરવા યોગ્ય નથી એમ નવયુગને લાગશે નાતો બ્રાતૃભાવ અદર પોષી શક્તી નથી અને બહારના બ્રાતૃભાવની આડે આવે છે મંસ્કારી જૈન પોતે દશાશ્રીમાળી હોવાથી પોરવાડની કન્યા લઈ શકે નહિ કે આપી શકે નહિ એ આખી વાત એવી વિચિત્ર છે કે નવયુગને એ આખી વ્યવસ્થામા કાંઈ પણ પસંદ કરવા યોગ્ય કે ચર્ચા કરીને રસ્તો કાઢવા યોગ્ય પણ પ્રસગ લાગશે નહિ આ

રીતે વ્યવહારમા પ્રથમ અગત્યનો જ્ઞાતિનો પ્રશ્ન પૂરો થાય છે અથવા નવયુગમાં જ્ઞાતિ પર ઢાંકણ પડે છે અને તે જૈનદર્શનના ઊંડા રહસ્યને તદ્દન અનુરૂપ છે એવી નવયુગની માન્યતા સાથે તે ઉપર પડદો પડે છે

લગ્ન

પણ જ્ઞાતિના પ્રશ્નના નિકાલથી લગ્નના પ્રશ્નનો નિકાલ થઈ જતો નથી આ પ્રશ્નના સબંધમા ખૂબ ચર્ચા નવયુગમા થશે એ પ્રશ્ન નવયુગના અતિ મહત્વના બે પ્રશ્નોમાના એકનુ રૂપ લેશે લગ્ન અને મિલકત (Marriage and property) આ બે પ્રશ્નો હિંદમાં એના અનેક આકારમા ચર્ચાશે

બાળલગ્નનો પ્રતિબધ ત્યા સુધીમા પૂરો થઈ ગયો હશે અષ્ટવર્ષની ગૌરી અને રજસ્વલા કન્યાને પિતા જુએ તો સાત પેઢી રૌરી નર્કમાં જાય એ સનાતન હિંદુ માન્યતાના કુડચા ત્યાં સુધીમા ઊડી ગયા હશે ઢીંગનાઢીંગનીના લગ્નના પ્રસગો દૂર થવાથી એક મોટા પ્રશ્નનો લગ્નને અગે સુધારો થઈ ગયો હશે, પણ લગ્નને અંગે કન્યાસબધ ક્યા કરવો તેના ક્ષેત્રની વિચારણા ભારે ચર્ચા ઉત્પન્ન કરશે

વર્તમાન કાળમાં નાની જ્ઞાતિઓને કન્યા લઈને કેળવણીને ભારે ભોગે આઘાત થાય છે માબાપો સરકારી હોય, કન્યાકેળવણીમા જાતે રસ લેનારા હોય અને કન્યાને કેળવણી આપવી જોઈએ એ મતના હોય છતાં પણ કન્યાને કેવો પતિ મળશે, તે ભણેલ હશે કે થોડુ ભણેલ હશે, આદિ અનેક ગૂચવણને કારણે કન્યાને ઉચ્ચ કેળવણી આપતા અચકાય છે કેટલાક તો પ્રાથમિક દેશી શાળાનો અભ્યાસ કરાવી કન્યાને ગૃહોપયોગી કાર્ય કરતા શીખવવા લાગે છે અને એક કન્યાનો જન્મ થાય ત્યારથી એને ઠેકાણે ક્યા

પાડવી તેની ચિંતા કર્યા કરે છે અનેક મરકારી માબાપોને પોતાની પ્રિય પુત્રીઓ ખાડી ધારાને ઉકરડે નાખે તેવી સ્થિતિમા મર્યાદિત ક્ષેત્રને કારણે ગમે તેને આપવી પડે છે કોઈ મરકારી માબાપને આ વાત ગમતી નથી છતા હૃદયમગની ખામીને કારણે તેનો ઉપાય વિચારી શકતા નથી એક વિદ્યાગૃહના ગેગ્યા લક ઉપર યોગ્ય પતિ શોધી આપવા માટે એટલા ભલામણપત્રો કે સલાહ માગનારા પત્રો આવે છે કે એને લગ્નાલય કાઢવુ જ બાકી રહે

એ દરમિયાન નાના મોટા બળવાઓ થવાના અનેક પ્રસંગો બને છે કોઇ હિંમતવાન માબાપ મર્યાદાની હદ મૂકી દે છે, કોઈ સંસ્કારી કન્યા પોતા યોગ્ય પસંદગી કરી માબાપને ઘેર રાખી લગ્ન કરી નાખે છે અને આવા અનેક પ્રસગો પરિવર્તન કાળમા બને છે સસ્કારી કન્યાઓ જૈન ધર્મ છોડી દેતી અનુભવાય છે અને તેના કામને ઠપકો આપવાને બદલે સમાજબધારણને વિચારવાનુ કે તેમા દેશકાળાનુસાર ફેરફાર કરવાનુ પ્રાચીનોને પાલવ્યુ નહિ કે સઝયુ નહિ ત ગમે તે હો પણ તેથી સમાજને ઘણુ નુકસાન થયુ છે તે વગર શકાની વાત છે—એવો કેમતો આખા પરિવર્તન-કાળના પ્રસંગો પર નવયુગ મુકત કરે આપશે

છતા પરિવર્તન કાળમા જ્ઞાતિના બંધારણો ભગવાની અણી ઉપર આવવા છતા ગમે તેમ ટકી રહ્યા છે પણ તે તો નવયુગમા ટકી શકે તેમ નથી તે ઉપર આપણે જોઈ ગયા એ સબધી નવયુગનો નિર્ણય કોઈ પ્રકારનો અર્ધ માર્ગ સ્વીકારે તેવુ પણ લાગતુ નથી એટલે પરિવતન કાળના દાખલાઓને દિશાસૂચક ગણી નવયુગ લગ્નના પ્રશ્નનો નીચે પ્રમાણે નિકાલ કરશે

આ સબંધમા અનુભવીના મતો એમ થાય છે કે નવયુગ પ્રથમ પ્રાતિક તફાવત દૂર કરશે એટલે દાખલા તરીકે વીશા-

શ્રીમાળીની જ્ઞાતિમા અત્યારે માત્ર ગુજરાત કાઠિયાવાડમા ચૌદ અનગ વિભાગો છે તે પ્રથમ જોડાશે ત્યાર પછી દશાવીશાનો ભેદ ટળશે પછી ઓશવાળ, શ્રીમાળી, પોરવાડ સર્વનો ભેદ જઈ વણિક જૈન કન્યા આપતા લેતા થશે ધીમે ધીમે સુધારા કરનારાઓનો આ મત છે આ હિસાબે કન્યાના છૂટથી લગ્ન થવામા ઓછામા ઓછા સો વર્ષ લાગે અને સો વરની આખરે વાણિયાઓમા પરસ્પર લગ્ન વ્યવહાર થઈ શકે એવી સ્થિતિ કલ્પી શકાય

વધારે માનસશાસ્ત્રના અભ્યાસી અને પશ્ચિમના સસ્કારને સમજનાર અને પચાવનાર વિચારકોનો મત એવો છે કે નવયુગમા એક સપાટે ફેંસલો થશે સુધારાઓ ભાઈ બાપુ કરીને થતા નથી એમ કરતાં તો જમાનાઓ પસાર થઈ જાય અને દરમ્યાન અનેક નિર્દોષોના ભોગ અપાઈ જાય સુધારા બળવાથી જ થાય છે અને જ્યારે વાત મૂળથી ખોટી લાગે છે અને દીકરીનો જ મ જ સુધારવો છે તો પછી અર્થ વગરની મર્યાદા શા માટે ઘડીભર પણ ચલાવવી જોઈએ? એક વસ્તુને ત્યાજ્ય જાણ્યા પછી તો તે ખાતર સહન કરવુ પડે તો થોડી અગવડ વેઠીને પણ વાતને ફેરવી નાખવી ઘટે અને નવયુગમા જ્યારે જવાઆવવાના સાધનો માત્ર રગશિયાં ગાડાં નહિ પણ રેલવે મોટર અને વાયુયાન થયાં છે તેવા વખતમા સોળમી સદીના સૂત્રો—મુસલમાન યુગના રિવાજો કેમ ચલાવી લેવાય? અને કેમ ચલાવવા દેવાય?

ટૂંકામા આ વર્ગનો નિર્ણય કન્યાને ગમે તે જૈન ધર્મ માનનારને આપી શકાય તેવો રહેશે એને ધર્મ માટે જરૂર ગૌરવ રહેશે, એ પોતાની કન્યાને અન્ય ધર્મી સાથે લગ્ન કરતી ઇચ્છશે નહિ, પણ સંસ્કારી સમાનવયસ્કને આ બાબતમા પૂરતી છૂટ

મગજમાં કોઈ પણ પ્રકારનો દો। ચલો તેની નજરમાં નહિ આવે આવા પ્રચંડ ફેરફાર—સુધા। સામે જ્ઞાતિઓ ઉગ્ર રૂપ બતાવશે, પણ તે માત્ર નામનું જ રહેશે જ્ઞાતિઓ ભાગવાની અણી ઉપર જ છે એનો બારીક અભ્યાસ કરવામાં આવે તો એને ભાગી ગયેલી જોઈ પણ શકાય છે પરંતુ લગ્નના પ્રશ્નથી એના ઉપર છેલ્લો કડાકો પડશે એવો આ વર્ગનો મત છે

લગ્નના પ્રશ્નને અને જ્ઞાતિના અસ્તિત્વના પ્રશ્નને ગૂંચવી નાખવા જેવો નથી જ્ઞાતિ તો લગ્નના પ્રશ્ન વગર પણ મરણ-પથારીએ પડેલી છે એને જ્ઞાતિજનોના હિત સાથે બહુધા સંબંધ જ નથી એણે જ્ઞાતિના પુત્રપુત્રીઓને ભણાવવા વિચાર કર્યો નથી અને લગ્નનો પ્રશ્ન એ મગજને ઠેકાણે રાખી ગોઠવી શકે એવી એની સ્થિતિ નથી જ્ઞાતિસમૂહમાં એવું એક પણ તત્ત્વ નવયુગના દૃષ્ટિબિંદુથી શોધ્યું જડી શકે તેમ પણ નથી કે જેની ખાતર જ્ઞાતિના જીવનને લંબાવવા પ્રયત્ન કરવાની પણ જરૂર રહી શકે એ જીવનકાળ એ ઉલ્લંઘી ગઈ છે, નવયુગમાં એ ઇતિહાસ વૈપરિત્ય જ ગણાશે અને લગ્નનો પ્રશ્ન એનો મૃત્યુઘંટ બનશે

દીકરાના જેવું શિક્ષણ આપી નવયુગના સંસ્કારથી વાસિત કરેલી સુઘડતા, સ્વચ્છતા સેવાભાવનાના વાતાવરણમાં ઉછરેલી કન્યાને ગમે તેવા મૂર્ખને આપવી અને તે જ વખતે યોગ્ય પતિ એને સહધર્મી સમાનવયસ્ક સંસ્કારી મળતો હોય તેને ન આપવી એ કયા નિયમથી નવયુગ માન્ય રાખે તેની કલ્પના પણ બેસતી નથી અને આ દૃષ્ટિ હજુ સુધી પ્રાચીનો જોઈ શક્યા નથી એ તેમની લાંબી નજર પહોંચાડવાની શક્તિ અશક્તિનો જ નિર્દેશ કરે છે એવો મત નવયુગનો થશે

પુત્રીના લગ્નને અંગે ત્રણ પ્રશ્નો

પણ લગ્નના પ્રકરણમા જ્ઞાતિને મૂંઝવનારા બીજા ચાર પ્રસંગો બનશે તે પૈકી ત્રણને વિચારવાનુ અત્ર સ્થાન છે પ્રથમ પ્રશ્ન અત્યાર સુધીની માન્યતા એવી છે કે કન્યાનુ લગ્ન માતપિતા કરે અને તે કન્યાએ મા થ ચઢાવવુ પડે 'દીકરી ને ગાય—જ્યા દોરે ત્યા જાય' આ મત પ્રચલિત હતો નવયુગની દીકરીઓ ગાય જેવુ જનાવર પ્રાણી નહિ રહે અને તે દોરવણી સ્વીકારશે નહિ અને તેને દોરવી શકાશે નહિ આ ભારે મૂંઝવણનો સવાલ છે

દીકરી સંસ્કારી થશે એટલે કોને પરણવુ ક્યારે પરણવુ તે નક્કી કન્યાનો માબાપનો હક્ક લઈ લેશે દીકરીને ગાય ધારવામા આવતી હતી તે વિચારમા પણ તેને અપમાન લાગશે અને તે પોતાનો પતિ શોધવાનો અને નિર્ણય કરવાનો હક્ક કાયમ કરશે અને માતપિતા તો વધારેમા વધારે તેને સલાહ આપી શકે તેટલુ જ કરી શકશે માબાપ લગ્નની બાબતમા વધારે માથુ મારી શકે એવી સ્થિતિ જ નહિ રહે જ્ઞાતિજનોની આ પહેલી મુંઝવણ થશે સંસ્કારી છતા નાતજાતના સંસ્કારમા ઉછરેલા માબાપો નાતને જવાબ આપશે કે દીકરી એની ઇચ્છા પ્રમાણે કરે અને છતા પૂછવુ હોય તો તેને પૂછો અત્યાર સુધીના જ્ઞાતિ વહીવટમા દીકરીને પૂછવુ નથી, હવે ન પૂછે તો ચાલે તેવુ નથી અને દીકરીને પૂછતા નાતનો વટ જાય—આ પ્રથમ મૂંઝવણ

બીજી મૂંઝવણ જ્ઞાતિને એ થશે કે અનેક કન્યાઓ ભણીગણી પત્ની તરીકેની જવાબદારી લેવા જ ના પાડશે સંસાર માડવો કે નહિ તે તેના ઇચ્છાની—મરજીની વાત છે 'ડોસો કુવારો સાભળ્યો છે, ડોશી કુવારી સાભળી નથી' આ આપણુ સૂત્ર

નાતના આગેવાનોને દીવા જેવુ લાગશે અને છતા ધર્મવિરુદ્ધ સંસાર માડવાની મજાલ છોકરીને કે જ પાડી શકશે નહિ એ જ્ઞાતિજનોની બીજી મુઝવણ

અને ત્રીજી મુઝવણ નવયુગની છોકરીઓ જ્ઞાતિમા આવીને કહેશે કે અમારા પ્રશ્નનો નિકાલ કરનારા તમે કોણ? તમે વહીવટ કરવામા બરાબર અર્ધી સખ્યામા સ્ત્રીઓને સ્થાન આપો ચૂટણીના ધોરણ પર જ્ઞાતિનો વહીવટ કરો અને બહુમતને ધોરણે પ્રજાસત્તાક રાજ્યપદ્ધતિ સ્વીકારો સત્તામદમાં અધ થયેલા પ્રાચીનોને આ ભારે આઘાતક દલીલ લાગશે, પણ એનો કશો જવાબ આપી શકશે નહિ જ્ઞાતિના પ્રશ્નોનો નિકાલ અમુક પટેલિયા અને તે પણ પુરુષો જ કરે એવો તામાને પતરે કરી આપેલો કોઈ લેખ નીકળશે નહિ અને આવી મૂળ બાબતમા ચાલી આવતી રૂઢિ એ દલીલને સ્થાને મૂકી શકાશે નહિ આ ત્રીજા પ્રશ્નથી ભારે ગૂચવણ થશે એ દેખીતો અશક્ય લાગતો પ્રસંગ નવયુગ બેસે તે પહેલા પણ આવી જશે ચારે તરફ એની ઝણઝણાટી થઈ રહી છે દિગતમા એનુ વાતાવરણ જામવા માંડ્યુ છે અને સેંકડો વર્ષથી સ્ત્રીજાતિને થયેલા અન્યાયોની નોંધ તૈયાર થવા માડી છે આ ગૂચવણમાથી પ્રાચીનો કેવી રીતે પાર પડશે તે જોવા જેવુ થશે નવયુગ તો આ પ્રત્યેક પગલા એ દરેકની કિંમત અને અંત પરિણામ બરાબર જોઈ રહ્યો છે અને એને પરિણામ માટે શકા નથી

આ સર્વ કારણો ધ્યાનમા રાખી નવયુગ ઠરાવ કરશે કે માતપિતાની સંમતિથી અથવા પોતાની ઇચ્છાથી કન્યા કોઈ પણ જૈનને પરણે તેમા તેણે સલાહ તરીકે નીચેના નિયમો ઉપ લક્ષ્ય રાખવુ એણે પતિની પસંદગીમા ધર્મને અગ્રસ્થાન આપવુ, પોતાનો ભવાતર બગડી ન જાય અને બાળકાળની કેળવણીને

લાંછન ન લાગે એટલું જરૂર લક્ષ્યમાં લઈ ધર્મ, અર્થ અને કામ પરસ્પર અવિરોધીપણે સધાય એ સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ પસંદગી કરવી

બાકી વય, સ્વભાવ ગુણ, શીલ, સતીત્વ, કેળવણી, સંસ્કાર, આદર્શ આદિ બાબતો જાણીતી હોઈ એ બાબતોનું અહીં પુનરાવર્તન કરવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય મુદ્દાની વાત એ છે કે લગ્નની સંસ્થા નવયુગમાં તદ્દન નવીન આકાર ધારણ કરશે માબાપની ફરજ માત્ર સલાહ અથવા તો વિવેકસરની પરવાનગી આપવા પૂરતી જ રહેશે અને લગ્ન એટલે જેને નજરે જોયેલ પણ ન હોય તેની સાથે લાકડેમાંકડું વળગાડી દેવાના ઉન્માદને બદલે ગુણ સ્વભાવ અભ્યાસના સહવાસને પરિણામે ચયન સહચાર થશે પ્રાચીનોને એમાં ઉન્માદ લાગશે નવયુગને પ્રાચીન પદ્ધતિમાં અનેક બાધા જણાશે આ સંબંધમાં પ્રાચીનોની ધમકી કે સમજાવટ કોઈ રીતે નવયુગને કારગત થઈ નહિ પડે નવયુગ લગ્નનો પ્રશ્ન ઘણો સ્વતંત્ર રીતે વર્તમાન કાળને અનુસરી તદ્દન જુદો જ સૂરનો પર નિર્ણય કરશે અને તે નિર્ણય પણ વખત જતાં કેન્દ્રસ્થને આધીન રહેશે લગ્નનો પ્રશ્ન નવયુગમાં અતિ મહત્ત્વનો ગણાશે અને એની વેદી ઉપર જ જ્ઞાતિઓ ભાંગીને ભૂકો થઈ જશે નવયુગના લગ્નપ્રસંગનો પ્રાચીનોને વધારે મુંઝવણ કરાવે તેવો એક મુદ્દો આગળ આવશે તે તેના યોગ્ય સ્થાને વિચારવાનો રહે છે

મહાસભા જૈન કોમમાં લગ્નનો પ્રશ્ન વિચારશે તેની વિચારણામાં જ્ઞાતિ અને ધર્મ વચ્ચેનો તફાવત સ્પષ્ટ રહેશે જૈનને કેટલાક કોમ (કાસ્ટ) ધારે છે તે ગેરસમજુતી તે દૂર કરશે જૈન ધર્મ છે અને જૈનો વચ્ચે ધર્મ તત્ત્વ જ સામાન્ય છે એ વાત જનતા જાણશે ત્યારે એને નવાઈ લાગશે મહાસભા અથવા પરિષદ સાંસારિક સંબંધ માટે દિશાસૂચન જરૂર કરશે એની નજર ઘણી વિશાળ

રહેશે એ જૈન જૈન વચ્ચે લગ્ન કરવાની વાતને ખૂબ ઉત્તેજન અને પ્રેરણા આપશે એનો મુદ્દો પણ એક શાસન નીચે રહેનાર પર બંધુભાવના વધારવાનો જ રહેશે એ ગૃહસ્થ ધર્મને અંગે લગ્નની સંસ્થાને ગૃહસ્થના આદર્શમય બનાવવાની એને વિશાળ પાયા પર ચલાવવાની અને એના અમલ દ્વારા એકતા સાધવાની તક બરાબર સાધશે

સમાન ધર્મીઓમાં લગ્ન સંસ્થા દ્વારા એકતા લાવવાનો સંપ અને સહકાર વધારવાનો અને તેમ જતા રાષ્ટ્ર ધર્મ અને વિશ્વબંધુત્વને વિરોધ ન આવે તેનો એ બીજો પ્રયોગ કરશે અને તેના તે જેટલે અંશે ફતેહ મેળવશે તેના પ્રમાણમાં જૈનત્વની પ્રગતિ થતી જશે અને બહુ થોડા વખતમાં એ એવા પ્રકારની એકતા સ્થાપી સમસ્ત જૈનોમાં લગ્નવ્યવહાર ખુલ્લો કરાવી શકશે આ વિચારણાઓ અમલથી થનારા લાભ અને તેની જુદી જુદી પાયરીઓનો અત્ર વિચાર કરવાનું સ્થળ નથી પણ એને પરિણામે સમદબદ્ધ જૈન આદર્શ એની ઘણી મોટી સંખ્યામાં પ્રગતિના દ્વારે ખડો થઈ જશે

પ્રકરણ ૧૮ મું

સામાજિક (ચાલુ)

વિધવાનો પ્રશ્ન

લગ્નના વિષયની સાથે સબધ ધરાવનાર વિધવાનો પ્રશ્ન છે અત્યારે તો એ પ્રશ્નને જ્ઞાતિઓ સાથે સબધ છે પણ નવયુગમાં જ્ઞાતિને સ્થાન નહિ રહે એ ધોરણે જૈન જનતાની નજરે એ સવાલ વિચારવાનું અત્ર પ્રાપ્ત થાય છે આ વિધવાના આખા પ્રશ્નને નવયુગ તદ્દન જુદી જ રીતે ચર્ચશે તે આપણે જોઈએ

અત્યારની વિધવા

વિધવા એટલે અપશુકન કરનાર તજાયલી હીણાયલી સ્ત્રી જેની સર્વ આશા ઇચ્છા અને સ્વપ્નો મરી ગયા હોય, જેને આ જીવનમા કોઈ જાતનો રસ ન રહ્યો હોય જે સાસરીઆમા હડધૂત થતી હોય અને પિયરમા પોષાતી ન હોય, જેને એથી પાચ રૂપિયાનો મહિનો કરી આપવામા આવા આર્થિક ગૂચવણવાળા સમયમા જ્ઞાતિના નેતાઓ મોટો ઉપકાર સમજતા હોય—એનુ નામ અત્યારે વિધવા છે એને હૃદયની ગૂચવણ ઠાલવવાનુ સ્થાન નથી, એને ઉપર આકાશ અને નીચે ધરતી છે, એના વેશ અને

વિચારમા ભિન્નતા છે એના શરીરની કોઈને દરકાર નથી, એના આક્રંદ કોઈને સાભળવા નથી એને આશ્વાસન કોઈએ આપવાના નથી એને કોઈ મહોત્સવમાં જોડાવાનુ નથી અને હેતુ ઉદ્દેશ અને સાધ્ય વગરનુ જીવન પૂરુ કરી મોત આવે ત્યારે ચાલ્યા જવા સિવાય આ જીવનના એને કાંઈ રસ નથી અસાધારણ અપવાદ જે બહુ થોડા છે તે બાદ કરતા આ વિધવાઓની વર્તમાન સ્થિતિ છે એને માટે કોઈ માર્ગ નથી માત્ર પતિ સાથે વિલાસ કરતી કોઈ રમણી પતિ સાથે નવા નવા આનંદ કરતી હોય તેમા અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ અથવા મરકી ન્યૂમોનિયા ક્ષય આદિ કોઈ પણ રોગ થતા અથવા અકસ્માત આવતી કાને પતિ મરણ પામે તો બીજા દિવસથી એ સર્વત્યાગી બની જાય છે અને ધર્મની વિમળજ્યોતિ બને એમ લોકો તેને માટે ધારે છે એક આનંદ કરતી ખીલતી કુમળી કળીને આ પરિવર્તન કેવુ આઘાતક થતું હશે તે તો તેની સ્થિતિમા મૂકાવા જેટલી વિશાળ કલ્પના હોય તે વિચારી શકે

સ્ત્રીજાતિનો સેવાભાવ

એ ધર્મમાં રસ લેતી થાય અને ત્યાગવૃત્તિ કેળવે એ જૈન ધર્મની નજરે મૂલ્યવાળી ચીજ છે જૈન ધર્મનુ આખુ બંધારણ ત્યાગધર્મ ઉપર રચાયેલું છે, આ જીવનમા પરભાવનો જેટલો ત્યાગ થાય તેટલા પૂરતી તેની ફતેહ છે અને વિકાસક્રમમા તેને અચૂક સ્થાન છે એ દૃષ્ટિ પ્રથમ ધ્યાનમા રાખવાની છે આ દૃષ્ટિએ જે વિધવાઓ ત્યાગનો માર્ગ સ્વીકારી શકે એને નવયુગ ઘણી સગવડો કરી આપશે અત્યારે મોટી અગવડ શક્તિને માર્ગ આપવાના રસ્તાઓ નથી તેને પરિણામે થયેલ છે તે નવયુગ જોઈ લેશે સ્ત્રીઓમા વાત્સલ્ય પ્રેમ નમતા આદિ નૈસર્ગિક ગુણો

છે અને ખાસ કરીને 'સેવા'નુ તેનામા કુદરતી તત્ત્વ એના સધારણમા ભરેલુ હોય છે એ નવયુગ અભ્યાસ કરીને જોઈ લેશે ઉપનિષદ્યા નજરે ગૃહવ્યવસ્થાનો બારીક અભ્યાસ કરવામા આવશે તો જોઈ શકાશે કે સ્ત્રીઓને પોતાની જાત ઉપ ઘણો વધારે અંકુશ હોય છે એ પોતાની સગવડ ભાગ્યે જ જોશે એ પતિ પુત્ર કે સગરાની નાહ જેવામા અનેક પ્રકારની સગવડોનો ત્યાગ કરશે આ તો સામાન્ય વાત છે, પણ સ્ત્રીમાનસના અભ્યાસ પછી ઘણું જાણવા જેવુ મળે તેવુ ત્યા ભરેલુ છે

કોઈ તક આપતુ નથી

દુ:ખની વાત એ બની છે કે એને તક મળી નથી એ હજારો વર્ષથી દૂ દાઈ ગયેલી છે, એનુ વ્યક્તિત્વ કચરાઈ ગયુ છે, એની શક્તિને અવકાશ મળ્યો નથી, એની સેવાભાવનાને યોગ્ય પરિસ્થિતિ પુરુષોએ નીપજાવી નથી, નીપજવા દીધી નથી સ્ત્રીવર્ગના દૃષ્ટિબિંદુથી કોઇ પ્રશ્ન હજુ સુધી વિચારાણો નથી આથી વિધવાને ભાર વિપત્તિ થઈ છે એને પતિ સાથેના પ્રસંગો દૂર થયા તેને બદલે તેનુ માનસ રોક એવો વ્યવહાર કે પ્રયોગ તેને માટે તૈયાર નથી અને પરિણામે ન । માણસ અનેક પ્રકારે શક્તિનો દુર્વ્યય કરે છે તેમ સામાન્ય રીતે આખો સ્ત્રીવર્ગ અને વિધવાવર્ગ ખાસ કરીને પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ નિરંકુશની, ગૃહકામ વગેરે બાબતોમા સામાન્ય રીતે કરે છે

વૈધવ્યના કારણો

નવયુગ વિધવાના પ્રશ્નને હાથ ધરતા પ્રથમ તો વૈધવ્યના પ્રસંગો શા કારણોથી આવે છે તેની તપાસ કરશે ત્યારે તેને માલૂમ પડશે કે તેનો મોટો ભાગ બાળલગ્ન કે વૃદ્ધવિવાહને કારણે બને છે બાળલગ્ન એ તો હસવા જેવી વાત લાગશે સમ

એટલે શું મરવાનો માર્ગ છે? કે એ તો કોઈ જન્મના ભેદ છે? અને રહ્યો તો કેટલી વાર પડે? અને ત્યાં સુધી પાળવા જ કરે. આ બધાને બાબતનો એકદમ છેડો આવી જશે. સામાજિક રીતની રૂપ પાછી કોઈ કુમારી કન્યાને પરણી શકે નહિ અને પુરુષના જેમ પરણવા ઓછામાં ઓછી તેની ઉંમર વીસ વર્ષની તો હોવી જ જોઈએ. એ અત્યારના રાજી બધાનું અને કેળવણીને અનુરૂપ સમજન કરવામાં આવશે.

વિધવાશ્રમો

ઉક્ત કારણથી વિધવાઓની સંખ્યા ઘણી આવી ઘટી જશે. જ્યાં વિધવા ન થાય એમ તો ન જ કહેવાય. યુવાન માણસો પણ અનેક મરે છે અને વિધવા પૈકી જે બ ળુરાકીમાં હોય તેનો જ વધુ આશરો મળે છે. તેમની દૃષ્ટિને કેળવવા અને તેનો ઉપયોગ કરવા વિધવાશ્રમો ઠામઠામ સ્થાપવામાં આવશે. એ આશ્રમોમાં વિધવાને અપૂર્ણ કે અધૂરી રહેલી કેળવણી પૂરી કરાવવામાં આવશે. ત્યાં એને જનસેવાના અનેક કાર્યો શીખવવામાં આવશે. બાળઉછેર, માંદાની માવજત, સ્ત્રીઓની કેળવણી, પ્રસૂતિકાર્ય, અકસ્માત સમયે તાત્કાલિક મદદ, આરોગ્ય (સેનિટેશન) આદિ અનેક ઉપયોગી સેવાશ્રેણી કાર્યનું તેને શિક્ષણ આપવામાં આવશે. આને લઈને જે વિધવા બહેનોને શક્તિ હોવા છતાં સેવાનો અવકાશ ન મળતો હોય તેને અનેક દિશાઓ ખુલ્લી કરવામાં આવશે. આ તો સાધનસંપન્ન વિધવાઓને પાલવે. સાધન વગરની વિધવાઓને શીવણ, ભરત, ગૂંથણકામ, સાળકામ, વાસકામ, વણાટકામ આદિ અનેક ઉદ્યોગો શીખવવામાં આવશે. દરેક ઉદ્યોગમાં એક બાબતનું ખાસ લક્ષ્ય રાખવામાં આવશે અને તે એ કે તેમાં નિષ્ણાત થયેલ વિધવા સાધનહીન હોય તો તે ઓછામાં ઓછું ઘરમાં રહીને ઉદરનિર્વાહ જેટલું મેળવી શકે. ગૃહઉદ્યોગની

બાબતો ાગ વગની છે મોજા તૈયાર કરે કે કૅનવાસ ઉપર ભરતકામ કરે, સારી કોર ભરતકામમા કરે તો કોઇ પણ વિધવા પોતાનો નિર્વાહ જરૂર કરી શકે એ ગૃહઉદ્યોગનુ લિસ્ટ આપવાની જરૂર નથી જાપાનમા પ્રત્યેક સ્ત્રી ઘેર રહીને મોટી રકમ પેદા કરે છે આ ઉદ્યોગકાર્યમા બીજી કગમત એ છે કે શક્તિને અવકાશ મળતાં નવનવ નહેર નહિ એટલે કે કામનુથલીનો નાશ થઈ જતા અને 'ચાર મળે ચોટલા ત્યા ભાગિ એક બે ચોટલા એ આખી કહેવત અસલ થઈ જશે

ભવિષ્યનુ કાર્યક્ષેત્ર

આવી રીતે સેવાના અને ઉદ્યોગના ક્ષેત્રો ખુલ્લા કરવાને પરિણામે વિધવાનો આખો પ્રશ્ન સહેલો કરી નાખવામા આવશે. અત્યારે અજ્ઞાનને માટે આપવાના વાંધાને કારણે આજાતિ અધમ દશામા મરી પડી છે તેને માટે સેવામાર્ગ ઘણો વિશાળ છે પરિવર્તન કાળમાં સ્ત્રીઓએ જે અજબ ધૈર્ય સેવાભાવ અને ત્યાગભાવ બતાવ્યો છે તેથી તેમનું ભવિષ્યનુ ક્ષેત્ર નિર્માણ થઈ ચૂક્યુ છે અને ત્યાં માનભરેલી રીતે તેઓ જીવન સફળ કરી શકે અથવા નિરાધાર સ્થિતિમા તેના ઉપર આધાર રાખી શકે એવી સ્થિતિ નવયુગની આઓ જ ઊભી કરશે અને તે માગશ તેવા સયોગોમા પુરુષવર્ગ તેમને સલાહ સહાય અને મદદ આપશે

આશ્રમો એવી વ્યવસ્થા કરશે કે સ્ત્રીઓએ તૈયાર કરેલ વસ્તુઓ તે સસ્તા જ વેચાતી લઈ લે વળી મોટા મોટા હાથઉદ્યોગના સ્ટોરો સ્ત્રીઓ જ કાઢશે અને ચલાવશે રોકડ નાણે વ્યાપાર ચલાવશે અને વેચવાનુ કાર્ય સ્ત્રીઓ વધારે અસરકારક રીતે કરી શકશે તે તો તેણે પશ્ચિમની દુનિયામા સામાન્ય રીતે અને હિંદમાં અત્યંત સારી રીતે બતાવી આપ્યુ છે

એ સિવાય સેવાભાવી વિધવાઓ પૈકી અનેક કેળવણીનું કાર્ય કરશે એમની શિક્ષણપદ્ધતિ હંમેશાં અમુક નારી જ સારી રીતે ઉ પ્રાથમિક વર્ગોમાં તો આરોગ્ય ભારે સુંદર પરિણામ બતાવી રહી છે એ ઉપરાંત ભાષા ગૃહકાર્યો, આરોગ્યવિધા નો પ્રચાર આદિ અનેક નાના નાના ક્ષેત્રો સ્ત્રીઓ માટે ખુલ્લાં અને તેમાં તેની બચતશક્તિનો ઉપયોગ થશે વિધવાઓને સેવામાર્ગમાં જોડવાથી તેઓને ઉદ્યમે ચઢાવવાથી અને તેમને સર્વ સાધન મળવાથી વિધવાનો પ્રશ્ન અત્યારે જે ગંભીર બની ગયો છે તેવો નવયુગને નહિ લાગે વિધવાના પ્રશ્નનો નિકાલ એમ જ થઈ શકે નવયુગમાં સ્ત્રીઓ પોતાનું સ્થાન શોધી લેશે તેમના ત્યાગ અને હૃદયશક્તિનો ઉપયોગ કરી જ્યાં પુરુષોની પણ એ એમણે અને વિધવાની શક્તિનો ઉપયોગ થઈને રસ્તા તેમને સાંપડશે એટલે વિધવાનો પ્રશ્ન સ્વત નીકળી જશે અથવા નાના ગંભીરમાં પણ ખરો નિકાલ થઈ જશે

વિધવા પૈકી જે તપ ત્યાગ કરી શકે તેમ હોય જેનું ધર્મ તરફ વલણ હોય તેને તે માટે મળ મળતાં નવયુગ આપશે એ ધર્મની જ્યોતિ કરે અને આત્મગુણોને પ્રગતિમાન બનાવી વિશ્વના વિકાસમાં પોતાના વિકાસ સાથે લાભ આપે તે માટે અનેક સગવડો નવયુગ યોજશે ધર્મ માર્ગના સ્ત્રીઓ પણ ઉપયોગી કાર્ય કરી બતાવશે અને જનતાના ધાર્મિક ગુણો ખીલવવામાં અગત્યનો ભાગ લેશે

મહાન પરિવર્તનની આશા

જનતાનો સ્ત્રીજાતિ તરફની વલણમાં મોટો ફેરફાર થઈ જશે સ્ત્રીઓ પદવી પામશે કેળવાયલી થશે પોતાની જવાબદારી સમજનારી થશે એટલે સમાજમા પોતાનુ સ્થાન માગી જ લેશે

પુરુષવર્ગનું વલણ આથી મોટું પરિવર્તન પામશે સ્ત્રીસંબંધી પ્રશ્નમાં એ બન્નેના હક્કો અને જવાબદારીઓ વિચારતો થઈ જશે વિધવાઓને અપશુકન કરનાર કે ભારભૂત માનવાને બદલે એને એ સતીત્વનું આદર્શ, આર્યભાવનાનું જીવંત સ્વરૂપ, મહાકલ્યાણી, મહાત્યાગી અને વંદન કરવા યોગ્ય માનશે આર્ય ભાવનાના એ ઉચ્ચ આદર્શને જૈન જનતા કદી નિર્ભર્ત્સશે નહિ, ઉપેક્ષશે નહિ વિસારી મૂકશે નહિ દાંપત્ય ભાવનાનું જે વિશાળ સ્વરૂપ આર્ય દેશમાં ચીતરાયું છે તે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય છે એ આદર્શનું પર્યવસાન વિધવાજીવન છે એનો પોષાક સાદો રહેશે પણ એની સેવા-ભાવના એને વિશાળ આકાશમાં ઉડ્ડયન કરાવશે

નવયુગ સંપૂર્ણ થઈ ગયે તો વિધવાના પ્રશ્નને ઘણી સુકરતાથી ઉકેલશે આસત્પાર્તિને યોગ્ય ક્ષેત્રો તૈયાર થયા પછી વિધવાનો પ્રશ્ન આકરો રહેશે નહિ આર્ય લોહીમાં જે તપ અને ત્યાગ ઉતર્યાં છે, જૈન હૃદયમાં જે અહિંસા અને સંયમ ઉતર્યાં છે તે વિધવાને સ્થિર રાખશે છતાં કોઈ બાળવિધવા હશે અથવા કોઈ પોતાની જાત ઉપર અંકુશ રાખવા જેટલું સૌહાર્દ બતાવી શકે તેવી નહિ હોય તો તેને કુકર્મ કરી ગર્ભપાત કરાવવાને બદલે એને પરણી જતી અટકાવવામાં આવશે નહિ આવા કર્મો બહુ ઓછાં બનશે સમાજ ફરજિયાત વૈધવ્યની વાત ચાલુ રાખશે નહિ એ આદર્શ ઉચ્ચ રાખશે, પણ છૂટાછવાયા કેસમાં કોઈ પરણવા માગશે તો તેને અપરિહાર્ય આપત્તિ ગણી તેના તરફ પરાઙ્મુખ રહેશે આવી રીતે ફરજિયાત વૈધવ્યનો સિદ્ધાંત છોડી દેવા છતાં આર્ય આદર્શને નમળો ન પડવા દઈ અને જૈન ત્યાગના દ્વાર ખુલ્લાં કરી તદ્દન અકલ્પ્ય સહેલાઈથી વિધવાનો પ્રશ્ન સમાજને જરા પણ નીચે ઉતાર્યા વગર નવયુગ ઉકેલશે એની નજરમાં બાળહત્યા ગર્ભપાત અને એકાંતમાં અનિષ્ટ કુકર્મ વધારે મહત્ત્વનાં

લાગશે અને એને બદલે ત્યાગ કરીને દેખાવ જાળવવામાં એ આખા સમાજને નુકસાન માનશે આવા કેમો એટલા ઓછા બનશ કે એનુ પ્રમાણ નહિવત્ આવશે વિધવાવિવાહનો પ્રતિબધ કર્યા વગ લગભગ ઈષ્ટ પરિણામ નવયુગ લાવી શકશે અને તેની સાથે પચેદ્રિય જીવવાત અને એકાંતમા ગુપ્ત વિષયસેવનથી થતા નિકાચિત કર્મબધનના પ્રસંગોને પણ એ દૂર કરી શકશે

આ વિધવાવિવાહના પ્રશ્ને વર્તમાન યુગમા ભારે ચર્ચા ઉત્પન્ન કરી છે તેથી નવયુગ એ સંબધમા સ્પષ્ટ મત ઉચ્ચારશે એ આદર્શ આર્ય ભાવનાનો જ રાખશે છતા એ દલીલ કરશે કે જેમ સતી થવાની રીતિ બધ કરવાથી આર્ય ભાવનાનો લોપ થયો નથી તેમજ અતિ નાની વયવાળી અક્ષતયોની લગભગ સ્થિતિની બાળા અથવા ગૃહ માંડવા પહેના ગૃહ ઊપાડી મૂકેન અપૂર્ણ-મનોરથા જેનુ વનણ ત્યાગ કે સેવામાર્ગે ન જઈ શકે તેવુ હોય તે એકાતમાં કુકર્મ કરી મહા તીવ્ર કમબધ કરે તેને બદલે લગ્ન સથીથી એક પતિ સાથે જોડાય તેમા તેના પૂરતો ભાવનાનો આદર્શ જરા ન મ પડે છે ખરો પણ બે આપત્તિમાથી ઓછી આપત્તિ વહોરવાનો એ એક જ માર્ગ છે આ નિર્ણયમા નવયુગ એક મત જ રહેશે પણ તે અપવાદનો સ્વીકાર આપત્તિધર્મ તરીકે જ કરશે

વિધવાવિવાહના પ્રસંગો અટકાવવા માટે બાળલગ્ન અને વૃદ્ધ-લગ્ન અટકાવવામાં આવશે એ વાત ઉપર થઈ ગઈ છે એવા જ કેટલા રિવાજો આ સામાજિક પ્રશ્ન સાથે સંકળાયેલા છે તેના નિર્ણયને અંગે વિધવાવિવાહનો પ્રશ્ન મોટા પાયા ઉપર ઉપસ્થિત તો નહિ જ થાય એ પ્રશ્નો પણ આ ચર્ચામા ઘણાખરા છૂટા-છવાયા ચર્ચાઈ જશે

કન્યાવિક્રય

છેલ્લા સો બસો વર્ષથી આ ભયંકર રિવાજ દેશમાં પેસી ગયો છે પ્રથમ બાળલગ્ન કેટલાક ઐતિહાસિક કારણે દાખલ થયા, પછી ઘરડાઓને પણ પરણવા ઇચ્છા થઈ ત્યાં દીકરીને ગાય સાથે સરખાવવાની પ્રથા વધતી ચાલી પછી એને મનુષ્ય ન ગણતા એક વસ્તુ તરીકે ગણવાની રીતિ દાખલ થઈ પછી એ વેચવાની વસ્તુ ગણાણી પછી લીલામમાં એને માટે જે વધારે રકમ આપે તેને આપવાની—વેચવાની રીતિ દાખલ થઈ સમાજનો ઘાત થાય છે ત્યારે કાંઈ હિસાબ રહેતો નથી જે માબાપો કષ્ટ વેઠીને દીકરીને ઉછેરે તને એક વેચવાની ચીજ ગણે, વય આવડત કે શક્તિનો ખ્યાલ ન કરતા ગળા સાથે પણ કાઠ બાંધતાં લજવાય નહિ અને દીકરીને આપવાના બદલામાં સેંકડો હજારો રૂપિયા લે અને તેના દ્વારા પોતાનો વરાનો વધારવા ચાહે એ તો નૈસર્ગિક પાતની પરાકાષ્ઠા કહેવાય

આ રિવાજ પ્રથમ વિવાહખર્ચને અગે શરૂ થયો અમન ઠીક ઠીક કે કહેવાતા ખાનદાનને અમુક વગ જમણવાર તો કરવા જ પડે, એ ખર્ચને પહોચી વળવા સાધારણ રકમ લેવાથી વાત શરૂ થઈ પછી વિવેકનો સર્વથા નાશ થયો તેર વર્ષની કુમળી બાળાને પાસઠ વર્ષના મરણને કાંઠે બેઠેલા પાચમી વાર પરણનારને આપવાના સેંકડો દાખલા બન્યા આ મતમાં માબાપની અને ખાસ કરીને બાપની સ્વાર્થવૃત્તિ અને સમાજના આગેવાન પટેલિયાઓની અધમ નીતિ જ કારણભૂત છે માબાપ માગ ગૃહસ્થ સાથે સમપણ થતા પોતાના અનેક સ્વાર્થ નાખવા લલચાય અને આ રીતે દીકરીની દોરવણી થવા માંડી

કન્યાની દૃષ્ટિથી કદિ સવાલ વિચારાયા નથી મૂર્ખ, અભણ, પોતાનો નિર્વાહ પણ ન કરી શકનાર, કદરૂપા, નિસ્તેજ માણસો

કોઈ પાસેથી પૈસા મેળવી દેવું કરી દીકરીના બાપને રકમ આપી દીકરીને લઈ આવતા લાગ્યા અને આવા અધમ કજોડાને પરિણામે વિધવાવિવાહના પ્રસંગો વધી પડ્યા અસમાન પતિ પત્નીથી સંસાર ખારા ધુધવા બન્યા વૃદ્ધવયને પરિણામે ઉગતી યુવતીની મનકામના પૂર્ણ ન થઈ અને સમાજના સીતમનો ભોગ થઈ પડેલી એ અબળાને કોઈ આશરો ન રહ્યો

આ કન્યાવિક્રયના અનેક ભયંકર પરિણામ આવ્યા છે એથી સમાજમા ગૃહજીવન દાંપત્ય, આદર્શ પ્રેમ—એનુ નામ ઊડી જવા લાગ્યુ છે અને તે ઉપરાંત વિચારધારામા વિવેક સભ્યતા કે વાત્સલ્યના ઝરણા સુકાઈ જવા માંડ્યા કલ્પના કરતા ન બેસે તેવી વાત છે પણ સત્ય વાત છે કે વર્ષો સુધી દીકરીને એક ક્રયવિક્રયની ચીજ ગણવામા આવી છે

નવયુગ એક નપાટે કન્યાવિક્રયને અટકાવી દેશે અને એ ફોજદારી ગુનો ગણાવવા માટે પણ પ્રયત્ન કરશે અને નવયુગમા કન્યા એટલી આગળ વધેલી સુશિક્ષિત અને પોતાનુ સ્થાન સમજનારી થશે કે એ પિતા સામે ઊભી રહી પોતાના લગ્નની વાતો કરશે આવા સયોગોમાં કન્યાવિક્રયને સ્થાન રહેવાનું નથી એ કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય જ્ઞાતિ નહિવત્ થઈ જતા મોટી ઉમરે લગ્ન કરવાનો રિવાજ દાખલ થતા અને કન્યાની સંમતિ વગર લગ્ન સંબંધ કરી શકાય નહિ એ નિયમનો સ્વીકાર થતાં કન્યાવિક્રય તો જશે પણ તેના આડકતરા પરિણામ તરીકે વિધવાવિવાહના પ્રસંગો પણ ઉત્તરોત્તર ઓછા જ થઈ જશે નવયુગ સ્ત્રીવર્ગમાંની કોઈને વસ્તુ —વેચવાની ચીજ તરીકે ગણવાનુ પાપ કે ગણવાની ધૃષ્ટતા કરશે નહિ કરી શકશે નહિ અને કરવાનો પ્રસંગ જ્ઞાનયુગને પ્રતાપ અને સ્ત્રીસમાજની ચાળવણીને પરિણામે અને લોકસમાજના અભિપ્રાયને પરિણામે મેળવી પણ શકશે નહિ.

વરવિક્રય

કન્યાવિક્રયના જેવો જ એક વિચિત્ર રિવાજ વરવિક્રયનો છે આ શબ્દ અપરિચિત જણાશે મોટા શહેરના ધનવાનો પોતાને કુળવાન માની કન્યા દેવાના સ્વીકારવાના બદલામા 'પૂત'ની મોટી રકમ લેતા આવ્યા છે આ પણ એક જાતનુ માઠુ છે એમા પણ દુર્ભાગ્યે વરનું સારું નહિ, પણ વધાનુ જ માઠુ છે મોટા ગમિયાનો છોકરો હોય તો તેને ત્યા અનેક કથાના માબાપો સગપણ કરવાની દરખાસ્ત મોકલે આમા પુરતની રકમ અગત્યની ગણાય જે વધારે રકમ આપે તેને ત્યા સોદો પતે કન્યા કરના ભવિષ્યનો પતિ બે ત્રણ વરસ નાનો હોય તો પણ ચાલે અને એ મોટામાં જે કથાને ભવ કાઢવાનો છે તેનો અવાજ મ ખો પણ નહિ આ વરવિક્રય શબ્દ એક રીતે તદન ખોટો છે એમાં પણ કન્યાનો જ વિક્રય થાય છે, માત્ર એમા રકમ લેવાને બદલે દેવાની હોય છે પણ એના બીજા સર્વ પરિણામો તો એક સરખા જ હોય છે કન્યા વેચવાની વસ્તુ ન હોઈ નવયુગમા આ રીતે કન્યા લેવા માટે રકમ સ્વીકારવાની આખી પ્રથાનો પણ ઉપરને કારણે નાશ થશે

વરકન્યા પસંદગી

અમુક કન્યાના લગ્ન કોની સાથે કરવા તેનો નિર્ણય મુસલમાની સમય પછી માબાપો કરવા લાગ્યા કન્યાને અમુક પરિસ્થિતિને અંગે નાનપણમાં પરણાવી દેવાનુ યોગ્ય ધારવામા આવ્યુ અને એ યુગ જતાં એ ઐતિહાસિક કારણે પડેલો રિવાજ વજ્રલેપ થઈ ગયો

આ કાર્યમા માતાને તો નામનુ જ પૂછાતુ પિતા એ કાર્ય કરે તેમા ક્વચિત્ લાભ પણ થતો પિતાના નિર્ણયમા જો કોઈ

જાતનો ધન લાલચ કે બીજો કોઈ સ્વાર્થ ન હોય તો કોઈ કોઈ લગ્ન સુખકર પણ થઈ જતુ પણ પરણનાર સ્રીપુરુષને પૂછવુ એ તો ધીમે ધીમે તદ્દન ઉડી ગયુ પ્રાચીનકાળના સ્વયવરો ઉડી ગયા, પ્રાચીનકાળની કોઈ કોઈ કથામા આવતી દીકરીની ઇચ્છા જાણવાની વાત ચાલી ગઈ અને પછી તો ઘોડિયામા વેવીશાળ સંભવ થવા માડ્યા, અને કોઈ કોઈ સ્થાને તો પેટમા છોકરાછોકરી હોય ત્યા સંબધો થવા માડ્યા તાત્મને સ્થાને લગ્ન એ એક જાતનો વ્યવહાર થઈ પડ્યો અને માબાપને લ્હાવો લેવાનુ, પોતાની સમૃદ્ધિ બતાવવાનુ અને વ્યવહાર વધારવાનુ સાધન થઈ પડ્યુ જે પ્રજામા લગ્નને સંસ્કાર ગણવામા આવે જ્યા દંપતીના ઉચ્ચ ખ્યાલ હોય, જ્યા એકપત્નીત્વ અને સતીત્વના આદર્શ હોય ત્યા લગ્નની આખી સંસ્થા આટલી હદ સુધી કેમ ઉતરી ગઈ હશે તે કલ્પવુ નવયુગને ભારે પડશે થોડા ઇતિહાસના કારણો, બાકી અવ્યવસ્થિત માનસિક દશા અગ્રેસરોની શેઠાઈ કરવાની લોલુપતા અને કોઈ પણ પ્રશ્ન ઉપર સળગ વિચાર કરવાની અશક્તિ બિનઆવડત અને ચાલી આવતી પ્રથાને હેતુને અભાવે પણ વળગી રહેવાની ચીવટને કારણે કે ગમે તે કારણે આખી લગ્નની સંસ્થામા ભારે અવ્યવસ્થા ચાલી

નવયુગ આ સર્વ ઘડભાજમાં ઉતરવાનુ માડી વાળશે તે નીચેની રીતે કામ લેશે

લગ્નની હકીકત મનુષ્યના આખા જીવનનો પ્રશ્ન છે એમાં પરણનાર પતિપત્નીને જ લાગેવળગે છે એમને સલાહ ગમે તે આપી શકે પણ એનો નિર્ણય સ્રીપુરુષ જ કરી શકે વય, અભ્યાસ યોગ્યતા સ્વભાવ રસ, વર્ણ અને બીજા માનસિક અને હાર્દિક અનેક સવાલો એમા એવી રીતે ગૂચવાઈ જાય છે કે એકને માટે બીજો નિર્ણય કરનાર પાલવે નહિ એના મિત્રો, માબાપ કે

બીજા અનુભવીઓ સલાહ આપી શકે પણ છેવટનો નિર્ણય તો પરણનાર—જીવનભરને માટે જોડાનાર જ કરે

નવયુગના આ નિર્ણયથી ઘણા સુધારા સ્વતઃ જ થઈ જશે પછી દીકરીને ગાયની ઉપમા આપવાનું નહિ રહે એને જ્યાં દોરે ત્યાં તે જાય એ આખો સિદ્ધાંત ઊડી જશે બાળલગ્નનો તો પ્રશ્ન જ નહિ રહે નિર્ણય કરવા યોગ્ય વય, અનુભવ, ગાંભીર્ય અને આવડત વિના લગ્ન થઈ શકે જ નહિ વૃદ્ધ વિવાહનો પ્રશ્ન પણ નહિ રહે કન્યાવિક્રય કે વરવિક્રયનો સવાલ નહિ રહે પછી તો પ્રેમવશ થતાં પતિપત્ની વચ્ચે ગાંઠ એવી મજબૂત થશે કે વિધવાવિવાહનો પ્રશ્ન પણ લગભગ નાશ પામી જશે કોઈ અસાધારણ સંયોગામાં તાજી પરણેલ યુવતીને એવો પ્રસંગ કદાચ આવશે તો સમાજ એના તરફ દયાની નજરે જોશે બાકી સાચું દાંપત્ય ક્રમશઃ જોડાં દૃઢ થઈ જશે ગુણ અભ્યાસ અને વયની ગૂંચવણ નીકળી જશે દીકરી જન્મે ત્યારથી માબાપને જે ચિંતા રહ્યા કરે છે તે વાત દૂર થઈ જશે અને જે ગૃહસ્થજીવન અત્યારે કંકાસ, કલેશ અને ઉકળાટ કરનાર થઈ પડેલ છે તેને બદલે ઘણા મોટા ટકાઓના પ્રમાણમાં સાચું 'આદર્શ' ગૃહસ્થજીવન ઠામ ઠામ જાગી આવશે લગ્નના પ્રશ્ન ઉપર જ્ઞાતિઓમાં ગરબડ થાય છે તે વાત પૂર્વના ઇતિહાસની જ થઈ જશે મવડીઓનો રસ આખો ખલાસ થઈ જશે અને સમાજ શાન્તિના શ્વાસ લે તેવા સારા દિવસો આવશે

વેવિશાળ

લગ્નનો પ્રશ્ન સામાજિક પ્રસંગોમાં હાથ ધર્યો તો તેને લગતા એક બે નાના પ્રશ્નોનો નવયુગ કેવો નિર્ણય કરશે તે પણ અને જ વિચારી લઈએ વેવિશાળને કેટલીક જગ્યાએ 'વિવાહ' કહેવામાં

આવે છે કેટલીક જગાએ લગ્નને વિવાહ કહેવામા આવે છે સ્પષ્ટતા ખાતર આ ઉ ેખમા લગ્ન અને વેવિશાળ શબ્દપ્રયોગ કર્યો છે વેવિશાળ એટલે પિતા નિર્ણય કરે તેની સાથે લગ્નસંબધ કરવાનો જાહેર નિર્ણય એમા જ્ઞાતિનો સંબધ નોધ કરવા પૂરતો આવે છે એ વાગ્દાન છે ભવિષ્યમા લગ્ન કરવાનો નિર્ણય છે પ્રચલિત રીતિ પ્રમાણે એમા વરકન્યાને પૂછવામાં આવતુ નથી એ ઉપરાન્ત અસલ તો ઘણી નાની વયે ઘોડિયામા બાળકો પોઢેલા હોય ત્યારે આ સબધનો નિર્ણય કરી નાખવામાં આવતો હતો

આ વેવિશાળની પ્રથાથી ઘણું નુકસાન થતું હતું બાળવયથી લગ્ન થતા સુધીમાં શરીર સ્થિતિ કેવી રહેશે તે‌ુ અગોચરપણુ શીળી ઓરી આદિથી થતી ઘાતક શારીરિક વિડબનાઓ અભ્યાસ અને આવડત વરકન્યાના કેવા થશે તેનો વિકલ્પ અને વિકાસની તરતમતાને કારણે અનેક જાતની ગૂચવણ થતી હતી છતાં ઉગતા વરને ગોટિયાભરી માયરામા બેસાડી તેના ગળામા ધુસરી નાખવામા આવતી હતી લગ્ન ધુસરી તુલ્ય જ થઈ ગયા હતા એમા વરકન્યાના હૃદયમિલન કરતા માબાપની મ્હોટાઈ લ્હાવો લેવાની વૃત્તિ પોતાનુ ગૌરવ બતાવવાને પ્રસંગ અને અવ્યવસ્થિત વિચારણાને સ્થાન મળતાં હતાં

બાળપણના વેવિશાળથી થયેલ અનિષ્ટ સંબંધોના પાર વગરના દાખલા નોધાયલા છે વેવિશાળથી એક પણ પ્રમાણો લાભ જણાતો નથી અભણ અથવા અક્ષરજ્ઞાનવાળા યુગમા તે નભી ગયા હોય, પણ પસંદગી લગ્ન પ્રેમલગ્ન અને દાપત્ય યોગ સમજનાર જ્ઞાનયુગમા વેવિશાળને સ્થાન જ નથી જ્યાં માબાપના હાથમાથી લગ્ન સંબધ કરવાની આખી વાત જ ઉડી જતી હોય ત્યા વેવિશાળનો સવાલ જ અશક્ય છે

વેવિશાળને કારણે કન્યાવિક્રયને મોટો અવકાશ મળતો હતો એમા પાછા ગોટા પણ વળતા હતા એનાથી મરેલીનો પ્રશ્ન પણ ઘણીવાર ઊભો થતો હતો સવેલીનો પ્રશ્ન આ પ્રમાણે છે — એક કન્યાનું વેવિશાળ અમુકની સાથે થયુ હોય, પછી તેની નાતને ત્યા નોંધ થયો હોય, આગળ જતા વરને ક્ષય જેવો વ્યાધિ થતા અસાધ્ય રોગ થતા એ કન્યા પતિના પિતાની પરવાનગી વગર અન્યને આપવાના કાર્યને મરેલી ગઈ' એમ કહેવામા આવતુ હતું આ મરેલી આપનાર પિતા કે વડિલોને નાતિ નાતબહાર મૂકે, ન્યાતમા પાર વગરના ઝઘડા થાય અને પાર વગરની ખટપટો થાય

આ ઉપરાંત કન્યાવિક્રય વધવાના પિતા કે વડિલો વધારે લાલચ મળતા દીકરીને દૂર દેશ કે બુઢ્ઢા સાથે પરણાવી સ્વાર્થ ખાતર મડાને મીંઢળ બંધાવે આ સર્વથી અનેક તકરારો કુસંપ, કલેશ, ચર્ચા અને ઝઘડાને જન્મ મળતો હતો

અને વેવિશાળથી કોઈ પ્રકારનો લાભ છે નહિ આખી ગરજ બિનજરૂરી છે એનાથી કોઈ પણ કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી એનાથી કોઈ જાતનો લાભ થતો નથી પૂર્વકાળનો એક જૂનો સિદ્ધાન્ત ચાલ્યો આવે છે કે 'વરની મૂકી કન્યા જાય, પણ કન્યાનો મૂકયો વર ન જાય." આ નિર્ણય સત્તાશાળી પુરુષોએ જ કર્યો હશે જે સમયમા કન્યાને વેચવાની ચીજ ગણવામાં આવતી અને જ્યારે તેને ગાયની ઉપમા અપાતી ત્યારે એના હક માટે ચિંતા કરનાર કોણ? સ્ત્રીઓ નાતજાતના મેળાવડામા આવતી નહોતી એના પુરુષ જેટલા જ હક છે હોવા જોઈએ—એવી કલ્પના પણ નહોતી ત્યારે આવા જ સૂત્રો અનાદિ સત્ય સિદ્ધાંત રીતે જન્મે પ્રસરે અને મૂળ ઘાલે એમા નવાઈ જેવુ નથી

આ રીતે વેવિશાળની સંસ્થાથી કોઈ જાતનો લાભ ન હોવાને કારણે એમાં આમ માનને મહા હાનિ થતી હોવાને કારણે અને એવો વીમો કરવાનું કાંઈ કારણ ન હોવાથી નવયુગ એક સપાટે આખી વેવિશાળની સંસ્થાને રદ કરી નાખશે યોગ્ય ઉમરના યુવાન સ્ત્રીપુરુષ પરસ્પરના સ્વભાવ ગુણ આવડતનો અભ્યાસ કરી જે નિર્ણય કરે તેના પછી થોડા વખતમાં લગ્ન થશે પણ ન્યાતોમાં કલહ કરાવનાર કન્યાના હકને વિસારનાર વેવિશાળ જેવી સંસ્થાને નવયુગમાં સ્થાન નહિ રહે

આ સ્થળે જ્ઞાતિનું અસ્તિત્વ અને તેની સત્તાનું નાસ્તિત્વ આદિ અનેક સવાલો અગાઉ નવયુગની નજરે ચર્ચાઈ ગયા છે તેનો અત્ર ગોટાળો ન કરવો જ્ઞાતિ ઉડી જ જશે અહીં જે વિચારણા કરી છે તે વર્તમાન યુગની નજરે છે એ ધ્યાનમાં રાખવું એની સાથે એટલું પણ ધ્યાનમાં રાખવું કે અત્યાર પરિવર્તન યુગ ચાલે છે પ્રાચીન યુગ પૂરો થઈ ગયો છે અને નવયુગ ક્યારે બેસશે તે આ લેખના પૃષ્ઠોમાંથી શોધી કાઢવાનું છે

બે સ્ત્રી

સ્ત્રી-કન્યાની પરવશતાની પરાકાષ્ઠા બે પ્રસંગે દેખાઈ આવે છે એક એના વૈધવ્યમાં અને બીજી એના ઉપર શોક્ય લાવી બેસાડીને એને જીવતા મરેલી પ્રાય કરવામાં વૈધવ્યમાં તો પ્રાચીન યુગ કર્મવિધિનો દોષ કાઢતો પણ એક સ્ત્રીની હયાતીમાં બીજી સ્ત્રી કરવી એનો બચાવ કેવી રીતે કરી શકે તે નવયુગને ગળે કોઈ રીતે ઉતરે તેવી બિના નથી એને સ્ત્રીઓની અજ્ઞાન દશાનો પૂરતો લાભ તેમાં લેવાયેલો લાગશે સંતતિ ન થાય તે માટે બીજી સ્ત્રી કરવી એ તો તદ્દન વાહિયાત વાત લાગશે. દીકરાઓ સ્વર્ગે પહોંચાડે એ સિદ્ધાંત જૈન ધર્મને માન્ય નથી એ

શ્રાદ્ધ પિતૃતર્પણમા માને નહિ એ પોતાના કર્મનો મારો કે ખરાબ વિપાક ભોગવવો પડે એવો સિદ્ધાંત માન્ય કરનાર દર્શન હોઈને કોઈની દરમ્યાનગીરી (એજન્સી) કે પખવાડેથી મોકલાવેલી તર્પણામા માનતો નથી છોકરાઓ ઠોકરના કર્મ ભોગવે છે, પિતૃઓ પોતાના કર્મ ભોગવી રહ્યા છે તેમા સંતતિ હોય કે ન હોય એ પ્રશ્નને અવકાશ જ નથી

નવયુગ તો એક બાજુ વિધવાની પરાધીન દશા, દુ ખ દર્દ, અગવડો અને માનસિક વ્યાધિઓ, વેદનાઓ, હીસ્ટીરીઆ અને ખાના જેટલી રકમ આપવા-અપાવવાના અખાડા જેવું અ ે બીજી બાજુ ન્યાય ક વા બેઠેલાનો દાવો કરનારા એક વાર પ ણે બે વાર પ ણે ત્રણ વાર, ચા વાર, પાચ વાર અને ૭ વાર પરણે, યુવાન પણ પરણે અને વૃદ્ધ ડોસા ખડખડ બો ડી મરણને કાંઠે બેઠેલા ઉંમરસ ખાતા ખાતા પણ પરણે એ બે કેસોને સામસામા જુ કરશે પુરુષ યાયામનના સાહેબો-શાસ્ત્રીઓ પરેજો, ચોટી ચવડી-વાળા શેઠીઆઓ અનેક વાર પ ણે અને સ્ત્રીને ફરજીઆત વૈધવ્ય અને છતા તેને નાતરીતના દાગીના પણ ન મળે તેને રહેવા ઘર નહિ ખાના સગવડ નહિ અને તેના પગલા અનિષ્ટ મનાય — આ અન્યાય ધન્તી ક્યા સુધી સહન ક રે? એણે કેમ સહન કર્યો? — આનો જવાબ પૂછો

તેઓ વૈધવ્યમા ઉચ્ચ આર્ય આદર્શ જોશે પણ તે સાથે એમ માગશે કે સ્ત્રી અને પુરુષ સમાન છે પુરુષ અને સ્ત્રીના હક્કો સ રખા છે માત્ર જીવનવ્યવહારમા બન્નેના કાર્યક્ષેત્રો જુદા છે પણ બન્ને મળીને એક આખુ અગ પરિપૂર્ણ થાય છે અર્ધાંગના શબ્દનો એજ ભાવ અસલ હતો સ્ત્રી એ અર્ધું અગ છે બન્ને પચાસ પચાસ ટેકડાના માલીક છે એકની સહનના

ી શરૂ કરી પચાસ સુધી ગ્વાની છે તો બીજાની એકાવનથી
કરી સો સુધી પહોચવાનુ છે બ ને મળીને એક-અખ ડ-
ર્ણ થાય છે નબર એકથી પચાસ સુધીના દોકડાના કાર્યો
જૂ। હોય પણ એ પચાસ ન હોય તો એકાવનથી ગણ્યા
ય થતી નથી

તો સામાન્ય બુદ્ધિથી અર્ધા અંગને એક પતિવ્રત ગણવાનુ
ધાયુ તે ઘણુ યોગ્ય છે આત્રામય છે વદ છે, ત્યાગ
ને પુષ્ટ કરનાર છે સંસાર ધુસરીના વહન કરનારને બ ।બર
પાડી આપનાર છે તો જેમ સંસારનો ભાર ઉપાડનાર એક
આખી જીંદગી સુધી એ ધુરાને છોડે નહિ અને કાચ
ુનો બળદ ન હતો થઈ જાય તો તેની ખાતર ઝુરી તેનુ
ણ કરે તેમ બીજા બળદને માથે પણ તેવી જ ફરજ હોવી
એક પતિવ્રત સામે એક પત્નીવ્રત એ તો સહજ પ્રાપ્ય
મ છ આ દલીલનો જવાબ પ્રાચીન યુગ શો આપશે તે
ુગ કાપી શકે તેવુ નથી ને સાધ્ય આ દર્શ આર્યત્વ વગેરે
ભાવો સ્ત્રી લાગતા હોય તો તે જ સ્ત્રીનો પુરુષને કેમ ન
અને તેજ પ્રશ્ન પુરુષની બાજુએથી ચર્ચાતા આદર્શ ઉપર
ી કેમ ફેરવવામા આવે છે તે નવયુગની સમજમા ઉતરશે નહિ
વાને જીવનભર બ્રહ્મચર્ય ફરજીઆત તો જ હોઈ શકે કે જો
ા એકપત્નિવ્રત જીવનભર પાળવા અને સ્ત્રીને અભાવે
ચારી રહેવા કબૂલ થતા હોય તો એ સિવાય કરેલ એક-
ી નિર્ણયમાં નવયુગ અન્યાય અને સ્ત્રીઓની પરવશ દશાનો
નાભ લેવાયનો જ જોશે આર્ય આદર્શ રાખવો હોય તો
ુગને ના નથી એમા અનેક મગવડો છે પણ રામ સીતાને
ગલમા મોકલ્યા પછી બીજી પરણ્યા નહોતા એ ખરો આર્ય
ાદર્શ છે

પણ એ સર્વ બાબત ઉપરાંત એક સ્ત્રીની હયાતીમા બીજી સ્ત્રીને પરણવાની બાબતનો તો કોઈ પણ રીતે બચાવ થઈ શકે તેમ નથી એમા મદારીઓએ સ્ત્રીઓને રમકડાં જ ગણેલ છે એમા ન્યાયાસનના સ્થાનનો દુરૂપયોગ કરીને ન્યાયાધીશ તરીકે ચાલુ રહેવાને માટે પુરુષોએ પોતાને સ્વત અયોગ્ય જાહેર કરેલ છે અને એનો કોઈ પણ રીતે બચાવ ન થઈ શકે એવુ ગભીર પાતક આજ સુધી ચાલવા દીધુ છે

સ્ત્રીને છોકરા નથી થતા એ તો દલીલનુ હાસ્ય જ છે એક ખેતરમા પાક ન થાય તેમા જમીનનો જ દોષ હોય એમ સમજવાનુ કારણ નથી આ સંબધમા વધારે દલીલ કરવા જેવી નથી એ અર્થ વગરની દલીલ છે એની સાથે જો ખેડૂતને ખેતરનો પાક કરતા આવડતો ન હોય તેની જમીન ખુચવી લઈ બીજા લાયક ખેડૂતને આપવાનો દાવો સામેલ હોત તો એ દલીલનુ સાર્થક્ય નવયુગને જરા પણ લાગત, પણ માત્ર ભૂમિ જ ઉસર છે એમ ધારી લેવામા માત્ર ગેરવ્યાજબી જુલમનુ જ તત્ત્વ દેખાઈ આવે છે

પુરુષને અસાધ્ય રોગ હોય પરણવાના દિવસથી એ વિષમ જ્વરમા સપડતો હોય, એને સારા પુસ્તકમા જેના નામ લખવા પણ અનુચિત ગણાય એવા રોગ હોય, છતા તેનુ સૌભાગ્ય અખડ અને તે ગમે તેટલી વાર પરણે અને સ્ત્રીને કોઈ પ્રકારની છૂટ નહિ વિચારવાનુ સ્થાન નહિ, દિલાસાની ઘડી નહિ અને ભોગયોગે સામાની અશક્તિ કે ગુપ્ત રોગોથી સંતતિ ન થાય તો તેના ઉપર શોકયનું સાલ આવી પડવાની ચાલુ ચિંતામા ગડવુ પડે, એ સ્થિતિ ભયકર, એકતરફી અને અન્યાયી છે એમ નવયુગની નજરમા લાગશે અને નવયુગમા તો સ્ત્રીઓ મેદાન આવી પોતાના સ્થાનનો નિર્ણય

ફગાવશે તે વખતે એના ઉપર અનીઓથી વીંધેલા વીતકોના જવાબ આપવા પડશે એ જવાબ નવયુગ લેશે આર્યત્વનો ડાકો રાખનાર અને સ્ત્રી પાસે આર્ય આદર્શ બરાબર પળાવવામા પ્રવીણ પુરુષો ત્રણ અને ચાર ચાર સ્ત્રીઓ સુધી એમાંથી કેટલાની હદે પણ પહોંચી ગયા છે તેઓને મનુષ્યસ્વભાવ શુ છે તેનો ખ્યાલ નહિ તેઓને કુમળી બાળાના દિલમા શી શી ઘટનાઓ થતી હશે તેને માટે એક નાનકડો ખૂણો પણ નહિ — નહિ તો આ વાત આર્ય આદર્શમા સભવી શકે? અને જૂની કથાઓ વાચો તો તેમા ક્ષત્રિયો તો સ્ત્રીઓ પરણવાનો ધધો જ લઈ બેઠેલા જણાશે એમા આર્ય આદર્શને સ્થાન ક્યા છુ? સાઠ હજાર ને બોતેર હજાર સ્ત્રીઓ એક પુરુષ પરણી શકે એના જીવનનુ — સ્ત્રીની મનોવેદનાનુ શુ થતું હશે તેનો કોઈ પુરુષે ખ્યાલ કર્યો નથી

આ ભયકર અન્યાય સામે ઘણુ લખી શકાય તેવુ છે મયણાસુન્દરી જેવી સાધ્વી સ્ત્રી શ્રીપાળને વિદાય આપતા શા વચનો કહે છે તે વિચારો પ્રાણનાથ! પરદેશમા આપને અનેક સ્ત્રીઓ સાપડશે પણ રખે ને મને વીસરી જતા' આદર્શ સતીને આવુ બોલવુ પડે એ ઓછી દિલગીરીની વાત છે? નવયુગની છોકરીઓ ખૂણે બેસી રડવાની વાત નહિ સ્વીકારે એ આર્ય આદર્શને પુરુષ પાસે પળાવવાનો આગ્રહ કરશે તમે એકપત્નીવ્રત કબૂલ રાખો તો અમારે એકપતિવ્રત કબૂલ છે નહિ તો પ્રેમ સયમ અને ઇચ્છા એ બધાને છોડી દો ઘણી હકીકત લખતા લેખ લાબો થઈ જાય નવયુગ કોઈ પણ જાતના અપવાદનો સ્વીકાર કર્યા વગર એક સ્ત્રીની હયાતીમા બીજી સ્ત્રીને ન પરણવાનો પાકો નિશ્ચય કરશે અને તે નિયમનો ભગ કરનારને ફોજદારી કોર્ટમા ઘસડાવુ પડે એવો પાશ્ચાત્ય દેશ જેવો અહીં પણ કાયદો કરાવશે

લગ્નના ઉપરના સર્વ પેટા વિષયો સંબંધમાં મહાસભા—પરિષદ વિચારણા કરી માર્ગદર્શન કરાવશે અને મહાસભાના નિર્ણયો નવયુગને—સમસ્ત જૈન સમાજને માન્ય થશે

જમણવાર

લગ્નના પ્રશ્નની સાથે જમણવારનો સવાલ ગાઢ સંબંધ ધરાવે છે સામાજિક પ્રશ્નોનો વિચાર થાને છે ત્યારે જમણવારની વાત કરી નાખીએ પ્રથમ લગ્નને અંગે વિવેક વગરનો વધારે પડતો ખર્ચ થાય છે અને લગ્નની ગંભીરતામાં વધારો કરવાને બદલે નાટક રોગનુ રૂપ લે છે તે નવયુગ ચર્ચા દ્વારા અટકાવી દેશે જમણવારને અંગે તેને બહુ વિચારો થશે તમે કોઈ જમણવારમાં ગયા છો? અંતરંગને પૂછજો ત્યાં આપણે માણસની જેમ જમીએ છીએ? ત્યાં જે રીતનુ વર્તન થાય છે તે જનને યોગ્ય થાય છે?

ખાના માને છે કે લૂટાઈ જશે માટે ખાઈ નાખો ખરચનાર પોતાની કલ્પનામાં માનેલી આબરૂના ચિંતામાં રહે છે એને થાય છે કે આ લૂટનારા મારી ટીકા કર્યા વગર ઘેર જાય તો સારું

ખાનારને ખાતા આવડતું નથી, પીરસતાં આવડતુ નથી, ઉઠીને દોડાદોડ કરવામાં સભ્યતા રહેતી નથી, ઉચ્છિષ્ટ (એઠું) મૂકવામાં ધર્મનો લોપ દેખાતો નથી, બેસવાની જગ્યા કેટલી ગલીચ છે તેનો ખ્યાલ નથી, આરોગ્યનો એક નિયમ જળવાતો નથી, વરસાદ હોય તો ઉભડક બેસવામાં વાંધો નથી એક થાળીમાં ચાર પાંચ સાથે જમે એની અડચણ નથી, વાતાવરણમાં શાંતિ નથી અવ્યવસ્થિત હોકારા ખાનારની લપાલપ, પીરસનારાના ઘાંટા અને પાંચસોને નોતર્યા હોય ત્યાં એક હજાર આવી શકે એવી સમાજની

વ્યવસ્થા અને ગૃહસ્થાઈ! અને જૈનના તો અભય દ્વાર તેવ એવો પડાશે!

આ ગર્વને પરિણામે જૈનો માથે કેટલાયે તો ભોજન-વ્યવહાર બંધ કર્યા છે એ અત્રાન અપ્રસ્તુત છે એના ગર્ભમાં તો બીજાં કારણો છે અને ટીકા કરનારનાં જમણો પણ બહુ સારાં કે આદર્શમય તો નથી જ નવયુગ તો વસ્તુસ્થિતિ જોશે અને તેમાં અજૈન તત્ત્વ દેખાશે તેને દૂર કરશે

પ્રથમ તો નિરર્થક જમણો ઓછાં કરશે લગ્ન પ્રસંગે સ્થિતિ અનુરૂપ જમણ કરશે જેટલાને નોતરવા હશે તેટલા જ આવશે નહિ આમ ત્રણ પત્રિકા મોકલાશે તેમને માટે પૂરતી રસોઈ થાશે અને પીરસવાના પણ પાટલા તૈયાર રાખશે જમનાર નિરાંતે આનંદથી જમશે ચારે સુગંધી વાતાવરણ બનાવશે જમાડનાર જમાડીને રાજી થશે જમનાર વિવેકપૂર્વક જમશે એઠાંના ઢગલા નહિ થશે ખાવાનું ઉચ્ચ પ્રતિનું થશે અનિમંત્રિત માણસો અંદર આવી શકશે નહિ જમી ઊઠ્યા પછી એઠાંના હાથો કે પાણીના રેલા ચાલશે નહિ ટૂંકામાં આરોગ્ય-તંદુરસ્તી જળવાય વાતાવરણ શુદ્ધ થાય અને પરસ્પર ધર્મસ્નેહ બંધુભાવ પ્રીતિ વધે તેવા જરૂરી પણ સુંદર જમણો થશે દરેકની સ્થિતિ પોતાની આર્થિક પરિસ્થિતિ અને વસ્તુનું ઔચિત્ય વિચારી વિવેકપૂર્વક જમણવાર થશે અને ખાસ કરીને અત્યારે જંગલીપણું જે પ્રકારના જમણવારમાં જોવામાં આવે છે તેવા જમણોનો તિરસ્કાર કરવામાં આવશે અને તેને એકદમ બંધ કરવામાં આવશે

મોટા શહેરોમાં નવકારશી અથવા સંઘજમણ કોઈએ જોયા હોય તો સ્વમાન સમજનાર ત્યાં ભાગ લેવા ઇચ્છા કરે નહિ એવું નવયુગને લાગશે આઠસો માણસ બેસી શકે તેવા સ્થાનમાં ત્રણ

હજારને બેસવાનુ હોય છે જમવાની જગ્યા કચરાપુજાથી ભરેલી હોય છે અવ્યવસ્થાનો, અવાજનો, બગાડનો હિસાબ નથી એ જમણવા થી કઈ ભાવના પોષાય છે તે સમજવુ નવયુગને મુશ્કેલ પડશે આવા જમણ નવયુગ બધ કરશે એ જમણવાર કરશે તો આદર્શ મુક્ત જ કરશે

સ્વામીવાત્સલ્ય જેને કહેવામા આવે છે તેમા જમનાર કે જમાડનારને ધર્મબધુભાવ જાગી શકે એવી પરિસ્થિતિ જ રહી શકે તેમ નથી જમણવારને બદલે જમણધાડ થઈ પડી છે અને વિવેકને બદલે ગાડપણ દેખાય છે આવો અભિપ્રાય નવયુગ અત્યારના કહેવાતા સ્વામીવચ્છન માટે આપશે

એ સર્વને એ ઉચ્છેદી નહિ નાખે, પણ સુધારશે તદ્દન જુદા જ પાયા ઉપર મૂકી દેશે અને ધર્મવાત્સલ્ય વધે તેવા પ્રેરક પોષક અને આનદપ્રદ જમણવારને બનાવી દેશે આ સર્વમા ખર્ચ કરતાં વિવેકની જરૂર છે, ખોટા દેખાવ કરતા આવડતની જરૂર છે, અને ખાસ સખ્યા કરતા વાતાવરણની વિશુદ્ધતાની જરૂર છે એ સર્વ વ્યવસ્થાને પરિણામે લભ્ય થઈ શકે છે અને તે નવયુગ કરી બતાવશે એ સબધમા સંસ્કૃતિવાળી પ્રજાઓ અને કોમો કેવી સગવડથી જમણ કરે છે તેનો અભ્યાસ કરી તે ઓછી સખ્યાને પણ પૂર્ણ આદરથી પ્રેમથી વ્યવસ્થાથી જમણની જરૂર દેખાશે ત્યારે આપશે

આ જમણવારનો આખો સવાલ ધાર્મિક પરિસ્થિતિમા પણ જાય છે અને વ્યાવહારિક પરિસ્થિતિમા પણ આવે છે વર્તમાન પરિસ્થિતિ એક દિવસ પણ ચલાવી લેવા યોગ્ય નથી જે ધર્મ પચેદ્રિય અસજ્ઞી જીવની ઉત્પત્તિ બતાવે, જે અસખ્ય લાળીઆ જીવ ઉપજતા બતાવે, જે શૌચ ધર્મને અગ્રપદ આપે, જે

પ્રત્યેક કાર્યમાં વિવેકને અગ્રપદ આપે તેના અનુયાયીઓ ભાગ આની જમણનો ભાગ ગટરમા નાખે અને ટોપને ટોપલા ભરી એંઠવાડનો વિચાર પણ ન કરે એ સ્થિતિ કેમ થઈ હશે અને કેમ ચલાવી લેવામા આવી હશે તેનો ખ્યાલ કરીને નવયુગ વગર ગભરાટે મહાન ફેરફાર કરી નાખશે આ સમસ્ત કાર્ય સમાજને અંગે કરવાનુ હોઈ સાસારિક અથવા વ્યાવહારિક રીતરિવાજની સુધારણાના વિષયને અગે મહામભાનું સારુ ધ્યાન ખેચશે આ બાબતમા ફેરફાર અને જરૂરી સુધારા કરાવવામાં નવયુગને બહુ પરિશ્રમ પણ કરવો નહિ પડે એને માટે આરોગ્ય સુઘડતા સ્વચ્છતા સમજનાર નવયુગ આખા સમાજને તુરત વિચારવત અને અમલ કરનાર કરી શકશે

લગ્નનય

નવયુગમા આ બાબત અનેક આકાર લેશે બાળલગ્ન સદતર બંધ થશે કન્યાના લગ્નની વય શરૂઆતમા પદર વર્ષની ઠરાવવામાં આવશે પણ નવયુગના સંકીર્ણ જીવનમા તે વય વધારીને અઢારથી વીશ સુધી લઈ જવામા આવશે પુરુષની વય શરૂઆતમા અઢારની કરી વીશ વર્ષ મુકરર કરી તરતમા બાવીશ સુધી લઈ જવામાં આવશે આ તો ઓછામાં ઓછી વયની વાત થઈ

વૃદ્ધલગ્ન તદ્દન બધ કરવામાં આવશે ચાળીશ વર્ષ પછી કોઈ લગ્ન ન કરી શકે એવો નિયમ કરવામા આવશે

વિધવાવિવાહનો પ્રસંગ મોટે ભાગે નહિ જ આવે કારણો ઉપર જણાવ્યા છે કોઈ નાની વયની પરણવા છતા ન પરણ્યા જેવી સ્રીના સંબંધમા એવી આપત્તિ ઊભી થશે તો ઉપરની વય ધ્યાનમાં રાખીને જ લગ્ન કરવાની બાબત સમાજ આંખ આડા કાન કરશે

ત્રીસ વર્ષથી વધારે વયની કોઈ પણ વિધવા પરણશે નહિ
આખી જિંદગી સેવા કરનાર સ્ત્રીઓ કુમારી રહી શકશે

કન્યાવિક્રય કોઈ પણ આકારમાં થઈ શકશે નહિ લગ્નપ
ઘટાડવામાં આવશે આપવા લેવાની રીતભાતમાં યોગ્ય સુધ
કરવામાં આવશે

વિધવા માટે સગવડો

લગ્નનું પ્રકરણ પૂરું કરતાં વિધવાઓને માટે નવયુગ
સગવડો કરશે તેનો આથી નામનિર્દેશ કરીએ વિગતો વિ
કરતાં પ્રાપ્ત થઈ જશે

લગ્ન કરતી વખતે પતિનો પૂરતી રકમનો વીમો ઉતરાવવ
આવશે એને માટે ભરવી પડતી રકમ માટે વ્યવસ્થા પ્રય
કરવામાં આવશે એ જિંદગીના વીમાની પોલિસિઓના નામ
લગ્ન પહેલાં ફેરવી આપવામાં આવશે ન્યાત રીતે ઘરેણાં અ
વરણું અમુક કરવું જ પડે તે રિવાજને બદલે જિંદગીનો
વિધવાનું ભરણપોષણ ચાલે તેટલું વ્યાજ આવે તેટલી રક
ઉતરાવવો જ પડે એમ ઠરાવવામાં આવશે

વિધવા માટે આશ્રમો ઉઘાડવામાં આવશે ત્યાં તેમને સે
અનેક માર્ગો બતાડી આપવામાં આવશે તેનું તેઓને
શિક્ષણ યોગ્ય શિક્ષિકાઓ દ્વારા આપવામાં આવશે

આઓને માટે ઉદ્યોગમંદિરો ખુલ્લાં કરી તેમાં દરેક
પોતાનો ગુજારો કરી શકે તેટલો ઉદ્યોગ ઘેર બેઠાં કરી શકે
સરળ ઉદ્યોગનું જ્ઞાન આપવામાં આવશે

ત્યાગનો મહિમા સાધ્વીઓ તેમને ગાઈ બતાવશે આ
જીવન વિશ્વવ્યાપતી મહત્તામાં છે તે તેમને સમજાવવામાં આ

વિષયો ભોગવવાથી તૃપ્તિ થતી નથી પણ સંયમમા તૃપ્તિ છે એ વાત બહુ મર્મભેદક રીતે શાનિથી, સમજાવટથી ગળે ઉતારવામા આવશે મનુષ્યભવની દુર્લભતા, સેવાની વિશિષ્ટના પરોપકારની આદેયતા અને ધસારામા ચગમટતાનુ લાક્ષણિક ચિત્ર એવી સફાઈથી જૂ કરવામા આવશે કે સ્ત્રીઓ હોશથી-પ્રેમથી આ શર્તને વળગી રહી જીવન સફળ કરશે

મોટો ફેરફાર વિધવા તરફ સમાજની ભાવનાના ફેરફારનો થશે અત્યારે એને તિરસ્કૃતા નિંદ્યા અને સાસરાપિયરમાથી ઘરબાર વગરની અપશુકનિયાળ માનવામા આવે છે તેને બદલે એને સેવિકા બ્રહ્મચારી ધર્મની વિમળજ્યોતિ, આર્યઆદર્શની ઉચ્ચ ભૂમિકા માનવામા આવશે એની પાસે તિલક કરાવવામા અહોભાગ્ય માનવામાં આવશે એને હાથે અપાયલી વિજયમાળા ખરેખરી વિજયવાહિની ગણાશે શુભ પ્રસંગે એને અત્યારે દૂર રાખવામા આવે છે તેને બદલે તેની હાજર રહેવા આગ્રહપૂર્વક વિજ્ઞપ્તિ અને આમંત્રણ થશે એના સાદાઈ સેવાભાવના બ્રહ્મચર્ય વર્તન એને સ્ત્રીવર્ગના મોખરા ઉપર મૂકશે અને એ સાંસારિક રાજકીય અને નૈતિક તેમજ ધાર્મિક બાબતમા ખૂબ પ્રગતિ કરશે

જૈન વિધિ પ્રમાણે લગ્ન

અત્ર લગ્નનો વિષય પૂરો થાય છે પ્રસંગોપાત એક બાબત અહીં લગ્નને અંગે કહી નાખવા જેવી છે જૈન વિધિ પ્રમાણે લગ્ન થશે એનો હેતુ મુખ્ય એક છે પરણનાર દંપતીને ધર્મ-ભાવના બરાબર રહેવા માટે એક લક્ષ્ય રાખવાની જરૂર સ્વીકારવામા આવશે જૈન આગમોમા માત્ર સંન્યાસ જ પોષ્યો છે અને ગૃહસ્થધર્મની વાત જ નથી એ ભ્રમણા દૂર કરવાની જરૂર માનવામા આવશે યતિધર્મ જેટલું મહત્ત્વ બીજે નંબરે ગૃહસ્થ-

ધર્મને છે અને એ મર્વ ઉપયોગી ક્ષેત્રને પોષક હોઈ એનુ યોગ્ય સ્થાન ગૃહસ્થપણાના ઉમરા પર આવતા પહેલે પગથિયે ખાસ લાક્ષણિક રીતે મન પર લાવવુ ઘટે એ વાત ધ્યાનમા રાખી જૈન વિધિ અનુસાર લગ્નસસ્કાર કરવાનો નિર્ણય કરવામાં આવશે

આમા એક ક્રમિક થવાની ભાવના નહિ રહે, અને આદર્શ બરાબર ધ્યાનમા રાખવાની જરૂરને અગે ભેદ વધે તે પ્રકારે નહિ, પણ સાપેક્ષ દષ્ટિએ એ નિર્ણય કરવામા આવશે વિધિનુ બરાબર શોધન કરવામા આવશે અને તે કરાવનાર ખાસ તૈયાર કરવામા આવશે 'ભવતુ'નુ ભવત્તુ કરી દે તેવા કે અર્થ સમજવા જેટલી શક્તિ વગરના અભણના હાથમા એ વાત રાખવામા નહિ આવે ધર્મભાવના વધે અને ગૃહસ્થાશ્રમના દ્વારના પ્રવેશ વખતે નિર્મળ સાધ્યનુ વિસ્મરણ ન થાય એવી રચનાત્મક રીતે એ નિર્ણયનો અમલ કરવામા આવશે અને તેની અસર ઘણી સુન્દર થશે એ વિધિની ગભીરતા એને લોકપ્રિય બનાવશે અને બહુ જૂજ વખતમા એ વિધિ સાર્વત્રિક થઈ જશે

છૂટાછેડા

લગ્નનો પ્રશ્ન આરોપના છૂટાછેડાનો પ્રશ્ન વિચારવાનો છેવટે રહે છે લગ્ન સબધ નવયુગમા જે આકાર લેશે તેમા છૂટાછેડાને સ્થાન નહિ રહે પસંદગીથી લગ્ન થાય, યોગ્ય વયે લગ્ન થાય વરકન્યાની સમતિપૂર્વક લગ્ન થાય એટલે છૂટાછેડાને એમા અવકાશ રહેતો નથી છૂટાછેડાનો પ્રશ્ન પતિની હયાતીમા તેને છોડી દેવા અને અન્યત્ર પરણવાને અગે ઊભો થાય છે

અન્ય કોમમા એ પ્રશ્ન ઉઠે છે ત્યા ઘાતકી વર્તણૂક, જનાકારી (પરસ્ત્રીસગ) અથવા ત્યાગને કારણે ઉઠે છે

આપણે એની બારીકીમાં નહિ ઊતરીએ છૂટાછેડા મેળવવાના પણ બે પ્રકાર છે એકને કાયદેસર છૂટકારો અને બીજાને છૂટાછેડા કહે છે કાયદેસર છૂટકારામાં અન્યને પરણવાની પરવાનગી મળતી નથી છૂટાછેડામાં પરણવાની રજા છે

જૈનનો જૈન આદર્શ ગૃહસ્થધર્મ ચલાવવાનો છે એની ભાવનામાં વિકારને મુખ્ય સ્થાન ન જ મળે સાથે રૂપના વિકારમાં મનોરમા થઈ જાય અને એક આની હયાતીમાં બીજી આને પરણવાની બાબત ગુના સમાન અથવા ગુનો ગણવામાં આવે અને પ્રેમલગ્ન સમાજમાં ઘર કરે એટલે પછી છૂટાછેડાનો કે જુદા રહેવાનો પ્રશ્ન આવતો નથી એવો પ્રસંગ તો માત્ર સ્વભાવ ભેદમાં આવે પણ પ્રસંગોથી સમજીને લગ્ન થતાં એ પ્રશ્નને પણ અવકાશ હોતો નથી પ્રેમલગ્ન અને છૂટાછેડાને દેખીતો વિરોધ છે પાશ્ચાત્ય દેશોમાં સ્વભાવ ભિન્નતાને લઈને છૂટાછેડાના પ્રસંગો આવે છે મૂળ કારણો વાહિયાત હોય છે પછી તે પર રચના કરવામાં આવે છે આખી આર્ય લગ્નભાવના તદ્દન જુદા ધોરણ પર જ રચાયેલી છે ત્યાં લગ્ન સગવડ ખાતર થતાં નથી પણ એને ધાર્મિક સંસ્કારનું રૂપ અપાય છે આ ભાવના વિશેષ બળવત્તર થતી જશે આ સંબંધમાં પશ્ચિમનું અનુકરણ જૈન નવયુગ નહિ કરે

પશ્ચિમમાં તો અત્યારે લગ્નની સંસ્થા જ લગભગ નાશ પામતી જાય છે ત્યાં દેહસંબંધ અવ્યવસ્થિત દશાએ પહોંચી ચૂક્યો છે આપણી ભાવના તદ્દન જુદી છે આપણો સમાજવાદ પ્રખર પૂર્તકાળનો અને અતિ સ્પષ્ટ છે લગ્નની સંસ્થામાં જે અનિષ્ટ તત્ત્વ દાખલ થઈ ગયાં હતાં તે દૂર થઈ જતાં છૂટાછેડાને સ્થાન નહિ રહે નહિ મળે

નવયુગમા કોઈ વધારે પડતા વિચાર બતાવનારા સ્ત્રીઓની સમાનતાના વિચારો બતાવતા છૂટાછેડાની વાતો કરે છે, પણ તે સર્વ લગ્નને અંગે ઘૂસી ગયેલા અનિષ્ટ તત્ત્વો તરફ અરુચિનુ પરિણામ છે એ તત્ત્વો દૂર થતા છૂટાછેડાનુ નામ કે સ્થાન નહિ રહે અસ્પષ્ટ વિચારણામા પાડાની પીડાએ પખાલીને ડામ દેવા જેવી વાતો થાય છે, પણ બરાબર પૃથક્કરણ કરી વિવેક સાથે વિચાર કરતા છૂટાછેડાની વાત નવયુગ રદ કરશે

પ્રકરણ ૧૯ મુ

સામાજિક (ચાલુ)

રડવાકૂટવાનો રિવાજ

સામાજિક પ્રશ્નો વિચારતાં રડવાકૂટવાનો પ્રશ્ન બહુ મુઝવણ કરાવનારો નહિ થાય પ્રાચીનોને ન ગમે તેવા ફેરફાર કેળવણી કરી રહી છે સ્ત્રીઓને અમર્યાદ રીતે કૂટવુ મ્હો વાળવા પછાડી ખાવી ન રડતા આવડતુ હોય તો ગમે તેમ કરી રડવાનો દેખાવ કરવો—આવો રિવાજ તો માત્ર ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં જ છે એ કેમ દાખલ થઈ ગયો હશે તે કહેવુ મુશ્કેલ છે પણ એમા સ્ત્રીઓને માથે જે સંસ્કાર થાય છ તે તો હદ બહારના છે એણે તો જાણે રડવાનો ધધો જ લીધો હોય એમ ઓળખાણવાળી સ્ત્રીઓ આવે એટલે એને રડવુ જ પડે પણ નારીને રોવા વિના નથી ભાગ્યમા બીજુ કઈ એક માસ સુધી રાતદિવસ રાગડા તાણવા અને ત્યાર પછી પણ કૂટ્યા કરવુ મનમા ઉકરાટો હોય કે ન હોય પણ ઠૂઠવો નાળવો અને સભ્યતા—મર્યાદા મૂકી જાહેર રસ્તા પર છાતી ખુલ્લી મૂકી કૂટવુ—આ સર્વ પ્રેમ સ્નેહ કે અંતરનો વળ નથી બતાવતું પણ માત્ર એક જાતનો વહેવાર ‑‑‑ પડ્યો છે

જે પ્રજા રડતા રડતા આવનાર કાણભગુઓને કહી શકે કે શેઠ! ઉઠો, જમવાનો વખત થઈ ગયો છે અને પાચ મિનિટમા મિષ્ટાન્ન આરોગી ફરી તે વિધવાઓ પાસે રડાવે જ સ્ત્રીઓને તો રૈડો કૂટવા જઈને એની તાલીમ લેવી પડે અને બરાબર ન રડે તો વૃદ્ધાઓ કહે કે 'માણસ મૂઉં છે કે લાકડુ ભાગ્યુ છે જરા હાથ વાળો' આ વિચિત્રતા તો અભ્યાસ કરવા જેવી છે રડવાની હકીકતને શિક્ષણનુ રૂપ અપાય, બપોરે મ્હો વાળવા જવુ એ એક કામ ગણાય અને સામાને મને કમને રડાવવા એ વ્યવહાર ગણાય એ તો સ્ત્રીજાતિની સત્કીર્તિની ઉપર પડદો નાખવા જેવુ છે માત્ર એના 'રાજિયા'મા કવિત્વ ઝળકે છે એટલો સાહિત્યનો ભાગ બાદ કરીએ તો આખી પ્રથા સ્ત્રીઓની કમતાકાત પરાધીનતા અને અબળાપણાનુ પ્રદર્શન જ છે

નવયુગ આ આખી પ્રથા ઉપર છીણી મૂકી દેશે મરણને એ પૂરતુ ગભીર બનાવશે એમા દભ અને ફરજિયાતપણાને સ્થાન ન હોય સામાજિક જીવ રાગને વશ થાય તે સમજી શકાય તેવી બાબત છે, પણ એમા પદ્ધતિસર બેસી, માગે ત્યારે રડવુ આવે—એ તો ભારે વિચિત્ર વાત છે એમા મરણની ગભીરતા જળવાતી નથી એમા પણ જાણે વ્યવહાર જ ચાલે છે એ ઉપરાત સ્ત્રીઓની તદુરસ્તીને એ કેટલી હાનિ કરે છે એ તો વળી જુદો જ સવાલ છે આ સર્વ રીતસર રડવાનુ, કૂટવાનુ, મ્હો વાળવાનુ એકદમ બધ થઈ જશે

પુરુષોના રડવામા—પોક મૂકવામા જરા પણ ગભીરતા નથી એ પણ એક જાતનો વ્યવહાર થઈ પડ્યો છે એ સર્વ અટકી જશે મરણ વખતે મરણયોગ્ય ગભીરતા જળવાય વૈરાગ્ય-નિર્વેદના વિચારોને ઉદ્ભવ મળે એવુ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવામા

આત્મશે શાંતિમાં કેટલું ગાંભીર્ય છે તેનો સાક્ષાત્કાર થશે પછી સ્મશાનમાં વિલાયત અમેરિકાની વાતો નહિ થાય ત્યાં સંસારની અસ્થિરતા સ્નેહસંબંધની અસારતા વગેરે ગંભીર ભાષામાં રજૂ થશે અને મરણને યોગ્ય લાક્ષણિક નિરવ શાંતિ પ્રસરશે

આ આખો ફેરફાર મહાસભા સામાજિક પ્રશ્નોની ચર્ચામાં કરશે અને એને યોગ્ય પ્રચારકાર્ય કરીને અલ્પ સમયમાં એનો અમલ કરી શકશે

ઉત્તરકાર્ય

આ એક સામાજિક ખોટો રિવાજ છે અસલમાં કોઈ વૃદ્ધ ગૃહસ્થના મરણ વખતે શરૂ થયેલ રિવાજ ધીમે ધીમે કાળક્રમે ફરજિયાત થઈ ગયો છે કોઈ મરણ પામે એની પછવાડે રહેનાર વારસોએ જમણ કરવું જોઈએ જમણ એટલે મિષ્ટાન્ન એમાં વિવેક એટલો બધો ભૂલાઈ ગયો કે ગરીબને માથે પણ એ રિવાજ ફરજ રૂપ થઈ ગયો લગ્નપ્રસંગ તો ધાર્યો આવે દીકરાદીકરીના જન્મથી એ ખર્ચ કરવા પહેલાં માબાપને વર્ષો સુધી તૈયારી કરવાની રકમ બચાવવાની તક મળે પણ મરણ તો અણધાર્યું આવે અને મરણ માતપિતા તરણ બે વાતે દુ ખદાઈ શોક કરાવે સામગ્ગ, અને મરતુ માગતુ જાય —આ સ્થિતિ થઈ પડી

પછી તો જુવાનજોધના મરણ ઉપર પણ ઘી અને મીઠાઈ ઉડવા લાગી અને ઉત્તરકાર્ય કરવું એ આબરૂનો—નાકનો સવાલ થઈ પડ્યો પછી ઘરબાર ઘરેણે મૂકીને પણ નાતને તો રાજી રાખવી પડે એવી પ્રથા ચાલી પછી તો પંદર વીસ દિવસમાં નાતનું ઋણ ’ પતાવવું જોઈએ એમ વાત થઈ પડી અને અંતે એ રિવાજ કષ્ટકર માનભંગ કરનાર અને અત્યંત અમર્યાદિત થઈ ગયો પછી તો ‘ કાંધિયાની કાંધ ધોશો નહિ તો તમારા મડદ !

રખાડશે ' એટલી હૃ સુધીની અધમ વૃત્તિ જોવામા પણ આવી ગઇ અને વડીલો મોટેરાઓ અને પટેલિયાઓ પ્રત્યેકના મરણ વખતે અતિ ગભીર ચહેરે ગોળપાપડી દાબવાની અને યથાશક્તિ કરી કરવાની સલાહ આપવા લાગ્યા સલાહમાથી એ ફરજ થઈ અને વાત વધતા કોઇ મર્યાદા કે વિવેક ન રહ્યો

નવયુગ આ આખી પ્રથાને મૂળમાથી ઉખેડી નાખી કોઈ પણ આકારમા કોઈ પણ મરનાર માટે — પછી તે વૃદ્ધ કે યુવાન કે બાળક હોય કે તે સ્ત્રી કે પુરુષ હોય — મરનાર માટે જમણ બધ કરી દેશે મરણ વખતે કે મરણને ઉદ્દેશીને મીઠાઈ ઉડે એ વાતને તેમની નજરમા વર્તતો વ્યાઘાત લાગશે આ સાધનમા કોઈ પ્રમાણનો અપવાદ કરવામા આવશે નહિ અને કોઈ એને મન મનાવવા ખાતર ધાર્મિક આકાર આપવા માગશે તો પછી એને એના સાચા આકારમા ઓળખી એમા અક્ષરમા ઉતરે તેવો કોઈ પણ જાતનો સ્નેહ કરવામા આવશે મરણ નિમિત્તે કોઈ પણ પ્રકારના જમણ નવયુગમા થઈ શકશે નહિ

લાજ

રીતરિવાજના પ્રશ્નો પછી એક સવાલ સ્ત્રીઓ ઘુમટો તાણે છે એ બાબત છે એ રિવાજનુ મૂળ શુ હશે તે સમજાતુ નથી અસલના કોઈ પણ ગ્રથમા સ્ત્રીઓ લાજ કાઢે કે ઘુમટો ઓઢે એવુ જોવામા આવતુ નથી ગૂજરાતી રાસોમા ક્વચિત્ એવો ભાવ આવે છે તે રાસના કર્તાના સમયની છાયા છે મૂળ સસ્કૃત પ્રાકૃત ચરિત્રોમા ઘુમટાની વાત આવતી આ લેખકના ધ્યાનમા નથી સ્ત્રીઓમા શરમાળપણુ હોય છે પણ એ જાહેરમા જાય ત્યારે ઘુમટો કાઢે એવુ પૂર્વગ્રથોમા હોવાનુ સ્મરણમા નથી જે પ્રજા સ્ત્રીજાતિની સત્કીર્તિમા માને જે એને અર્ધાંગના પદ આપે, જે

એને મત્રી અને ગભાના પ આપે તે એના મ્હા પર બુરખા નાખે કે એને જાહેરમા આવતા લાજ કરાવે તે વાત અશક્ય છે

શક્ય નાન અનુમાનથી એ બેસે છે કે મુસનમાની વખતમા કાઈક અધ અનુકરણ અને કાઈ અવ્યવસ્થિત પરિસ્થિતિને તાબે થવાની જરૂરિયાતમા એનુ મૂળ ધરે કોઈ પણ રીતે ઘુમગે અને લાજ એ બે શબ્દોને પર્યાય શબ્દો તરીકે વાપરવા યોગ્ય નથી ન હોવા જોઇએ સ્ત્રીઓની તદ્દન પરાધીન દશા બનાવનાર એને રૈનવે રેશને ઉતરતા બોજા–મુદ્દાની કક્ષામા મૂકનાર અને એને અર્થ વગરની અગવડ કરનાર આ રિવાજ અજ્ઞાન દશામા નભે ગયો, પણ આ જ્ઞાનયુગમા એ નાશ પામતો જાય છે સ્ત્રીઓ સમાજમા જે કાર્ય કરવા લાગી છે અને તેની જે પ્રગતિ થઇ હી છે તેના હકોની જે સમાનતા નવશિક્ષણ તેને બતાવતી હી છે અને નવયુગે તેના આવાગમનનો જે સત્કાર કર્યો છે તે જોતા નવયુગમા આ રિવાજ એક જગલી સમયના અવશેષ તરીકે ગણાશે એ ચાલુ નાખવાની પ્રાચીનોની ચીવટ ત ક નવયુગ જન ગમ્મત પણ ઉડાવશે આ રિવાજ તદ્દન દૂર થઇ જશે એને માટે ઠરાવો કરવાની કે પ્રચારકાર્ય કરવાની જરૂર પણ નહિ રહે સ્ત્રીઓ જ પોતાનુ સામાજિક સ્થાન સમજી લઇ એ હસવા જેવા રિવાજ ઉપર આઘાત કરશે અને અત્યારે ઘરના માણસને અપરિચિત બનાવનાર વૃદ્ધોના જ્ઞાન અને અનુભવના લાભની આડે આવનાર અને લાજને નામે અનેક અમર્યાદા અને અગવડોને વધારનાર આ રિવાજ બધ કરશે

ભોજન કન્યાવહેવાર

આ સંબધી આડકતરી રીતે વિવેચન ઉપર થઈ ગયુ છે કોઈ પણ જન જૈન સાથે ભોજનવ્યવહાર કે કન્યાવ્યવહાર કરવામાં

કોઈ પણ પ્રકારનો ધાર્મિક કે વ્યાવહારિક સંકોચ સ્વીકારશે નહિ એના સ્વીકારથી થયેલ અગવડ કે હાસનો એ ઇતિહાસ રજૂ કરશે ત્યારે જૈન સમાજની આંખો ઉઘડી જશે આ સર્વ વચનના પ્રકરણમા બતાવાઈ ગયુ છે

જૈનો જૈનેતર સાથે કન્યા અને ભોજનવ્યવહાર કરશે કે નહિ તે બાબત આ લેખના વિષયની મર્યાદા બહાર જાય છે જૈનેતર સુશિક્ષિત કન્યાને જૈન ખુશીથી પરણશે અને તેને જૈન સંસ્કારથી વાસિત કરશે જો જૈન માલ વગરના કેળવણી વગરના સ્વમાન વગરના આવડત વગરના દક્ષતા વગરના થશે તો જૈન કન્યા અન્ય ધર્મમા સ્વત જશે એમા માબાપની પરવાનગીનો પ્રશ્ન નહિ રહે માબાપોને એ સબધમા બહુ ચાલશે પણ નહિ, અને માબાપો પોતાની ફરજ કેળવણી આપવા પૂરતી જ ગણશે કેવા શિક્ષણથી જૈનકન્યાઓ અન્ય ધર્મમા જતી અટકશે તેની ચર્ચાની ભાગ્યે જ જરૂર રહે છે પણ છતા તેનો ઉલ્લેખ કેળવણીના શિર્ષક નીચે આવશે ભોજનવ્યવહારની બાબતમા તો અત્યારથી જ જે ચિહ્નો જોવાય છે તે આખ ઉઘાડીને જોવામા આવે તો દરવાજા ખુલ્લા થઈ જશે એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે ફક્ત તફાવત માસ ખાનાર અને અન્નફળશાક ખાનાર વચ્ચે રહેશે તેમા પણ એક ટેબલ પર ચા વગેરે લેવામા કોઈ પણ જાતિના મનુષ્ય સંબધી વાધો નહિ રહે

આ ભોજન અને કન્યાવ્યવહારનુ ક્ષેત્ર જેટલુ દાબી રાખવામા આવ્યુ છે તેટલા જ જોરથી સામો ઉછાળો મારશે અને એનુ પરિણામ સંખ્યાબળ ઉપર થવાનો એક જ ઉપાય કેળવણીના પ્રસારમા રહેશે નવયુગ આ સંબંધમા ખૂબ સ્પષ્ટ રીતે કામ લેશે અને તેની ગતિ પણ એટલી ઉતાવળી રહેશે કે આજના પ્રાચીનોની

સામગ્જણમા ન ઉતર તેવા મનાવો મનના જરો અને ન ધારેલા ટૂંક સમયના પ્રાચીનોની નજરે કમાન છટકી જશે

જૈન સંખ્યાબળ

સામાજિક વિચારણામા જૈનધર્મના અનુયાયીની સંખ્યા વધારાની બાબત ખાસ અગત્યનુ સ્થાન લેશે નવયુગ આ પ્રશ્નના સંબંધમા કેવા વિચારો કરશે તે આગળ ચર્ચાઈ ગયુ છે સમુચ્ચયે સંખ્યાબળ વધારવા કેવા પગલા નવયુગ ભરશે તેનો નામનિર્દેશ માત્ર કરી આ બાબત પૂરી કરી નાખીએ

જૈનધર્મ માનનારામા કન્યાવ્યવહાર અને ભોજનવ્યવહારની છૂટ કરવામા આવશે

જે જ્ઞાતિઓ કન્યાવ્યવહારની અગવડે જૈન મટી ગઈ છે તેને તેના ઇતિહાસનુ પુનઃસ્મરણ કરાવવામા આવશે

જૈન કોમ નથી પણ ધર્મ છે એ વાત પાકી કરવામા આવશે

જૈન તત્ત્વજ્ઞાન ન્યાયના પાયા પર રચાયલું છે તે બતાવવામા આવશે

જૈનનો અનેકાંતવાદ અદ્ભુત છે તે પર સુંદર રચના કરવામા આવશે જૈનનો કર્મનો સિદ્ધાંત અત્યંત સૂક્ષ્મ અને અન્યત્ર અનવાપ્ય છે એ બંને એની વિશિષ્ટતા સાથે રજૂ કરવામા આવશે

નયવાદ સપ્તભંગી અને નવ તત્ત્વ પર ભારે અજબ રચના કરવામા આવશે પ્રત્યેક બાબતને લોકગ્રાહ્ય ભાષામાં વૈજ્ઞાનિક અને તાર્કિક પદ્ધતિએ રજૂ કરવામા આવશે

વસ્તુસ્વરૂપ અમાપ્ય પદ્ધતિએ જિનવર રજૂ કરી ગયા છે તે બતાવવામા આવશે તેને દુનિયાને ખોળે બેસાડવામા આવશે અને તેને પરીક્ષાની કસોટિએ ચઢાવવામા આવશે

આખો નીતિવાદ—એથિક્સ સુદર રીતે રજૂ કરવામા આવશે સર્વવિરતિનો આ ર્શ કાયમ રાખી ગૃહસ્થ ધર્મને બહલાવવામા આવશે

ગુણસ્થાનક્રમારોહ—પ્રગતિના પગથિયા રજૂ કરવામા આવશે આઠ દષ્ટિનો વિસ્તાર પ્રકટ કરવામા આવશે

જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સહચાર બતાવવામા આવશે જ્ઞાનની મુખ્યતા કરવા સાથે ક્રિયાનુ આદેયપણ બતાવવામા આવશે

અહિંસાના આદર્શથી જગતના મહાન સવાલોનો નિર્ણય થતો બતાવવામા આવશે

પરિગ્રહપ્રમાણમા સમાજવાદ સામ્યવાદ અને વર્તમાનકાળના સર્વ વાદોનો અતિમ નિર્ણય રજૂ કરવામા આવશે

અભય, અદ્વેષ અને અખેદની આદ્ય ભૂમિકામા રહેલા નિર્ભયતા મૈત્રીભાવ અને સેવાભાવના હસ્યો રજૂ કરવામા આવશે

વીતરાગભાવ દેવનુ આદર્શ ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ છે એ અન્ય કોઈને ઉતારી પાડ્યા વગર પ્રખર રીતે રજૂ કરવામા આવશે

આવા આવા અનેક પ્રયત્નો કરી જૈન ધર્મનો જગતની ગૂચવણના નિકાલ માટે પ્રચાર કરવામા આવશે અનેક જનોને મોટી સખ્યામા જૈન બનાવવામા આવશે, અસ્પૃશ્ય વર્ગને મદિરમા સ્થાન આપવામા આવશે તેને જૈન બનાવી પ્રભુપૂજનના માર્ગોએ જોડી ભક્તિના આદર્શથી વશ કરવામા આવશે વિદ્વાનોને જ્ઞાન-માર્ગ બતાવવામા આવશે વૈરાગ્યવાસિતને યોગ-ધ્યાનનો મહા-માર્ગ બતાવવામા આવશે અને એ રીતે લાખો મનુષ્યોને અનાત્મ દશાએ લઈ આવી જૈન બનાવવામા આવશે સમ્યગ્ દર્શન—સમકીતની ચાવી દ્વારા શુદ્ધિનો માર્ગ અજવાળવામા આવશે અને આખુ વાતાવરણ વીતરાગના જયજયકારથી વા કરવામા આવશે

આ સંબંધી નિયમસર પદ્ધતિસર પગલા ભરવામાં આવશે અને રાષ્ટ્રભાવનાને પુષ્ટિ આપવા ઉપરાંત આખા વિશ્વની અનેક ગૂંચવણોનો નિકાલ કરી હિંસામય વાતાવરણ દૂર કરી શસ્ત્ર અને વાયુયાનોની હરીફાઈ દૂર કરવી જગતને શાંતિના પાઠો પઢાવવામાં આવશે અને વિશ્વને વિચારવાતાવરણમાં જૈન બનાવવાના સફળ પ્રયત્નો કરવામાં આવશે જે વસ્તુ પ્રાચીનો આજ અમના કાલમાં વિસરી ગયા હતા તેને અમલ સ્થાને લઈ આવવામાં આવશે અને રત્નચંદ્રસૂરિ અને હેમાચાર્યના જીવનસંદેશાને ફરી વાર જીવતા કરવામાં આવશે પ્રત્યેક વસ્તીપત્રકમાં જૈન સંખ્યા ઘટતી જાય છે તેને ન જે કૂદકે ને ભૂસકે વધતી જશે અને નામની સંખ્યા કરતા પણ વિચારમાં અને અન્તર્વર્રૂપે (રિયલિટિમાં) જેનો મોટી સંખ્યામાં વધતા જ જશે અને જૈન ધર્મના ઘટા દિગંતમાં વાગતા જશે

જૈનોના સંખ્યાબળનો પ્રશ્ન પ્રત્યેક પરિસ્થિતિમાં આવશે ધાર્મિકમાં એ પર જરા ચર્ચા કરી છે આગળ પણ આ જુદા જુદા રૂપમાં આવશે મહાસભા—પરિષદ્ આ પ્રશ્નને ઘણું મહત્ત્વ સકારણ આપશે અને તેમ કરવામાં જનતાનાં ભવિષ્ય સુખ સગવડ શાંતિ ઉપર ખાસ નજર રાખશે એ પ્રશ્નના નિકાલને અંગે કોઈ જાતનું જોર કે જબરદસ્તી કરવામાં નહિ આવે શાંતિથી પણ મક્કમપણે સંખ્યાબળ વધારવાના મુદ્દામ પગલા સમસ્ત જૈન કોમ સંગઠિત થઈને લેશે

પંચાયત ફંડ—સાધારણ ભંડોળ

સામાજિક પરિસ્થિતિની વિચારણામાં પંચાયત ફંડની યોજનાને મુખ્ય સ્થાન છે ધર્મવિચારણામાં એ વિષય પૃ ૧૮૩-૮૮માં વિચારાયો છે તેથી અત્ર તેનું પુનરાવર્તન કરવાની

આવશ્યકતા નથી માત્ર એના સ્થાનનો નિર્દેશ કરી એ વિચાર તરફ અત્ર ધ્યાન ખેચી વિરમીએ નવયુગ આ પંચાયત ફંડને અતિ મહત્ત્વનુ સ્થાન આપશે અને એને વધારવા પૂરતો પ્રયત્ન કરશે

આ ફંડમાંથી સેવાભાવી કાર્યકર્તાને પોષણ મળશે આજીવન કામ કરનાર હવા ઉપર જીવી શકતા નથી એ નવા યુગના ધ્યાન પર આવશે જો સમાજ સેવા માગે તો સેવા કરનારને સાદાઈથી પણ ખાવુ પીવુ અને રહેવુ તથા પહેરવુ પડે છે અને અખંડ સેવા સાથે આજિવીકા માટે પર ઉપર આધાર નાખવો પડે એ પરસ્પર વિરોધી વાત છે પ્રાચીનોમાં સેવાભાવી નીકળતા હતા, પણ ત્યા આજીવન કામ કરનાર બહુ અલ્પ અને ઘણે ભાગે વૃદ્ધ માણસો મળી શકતા તેઓને આજિવીકાનો પ્રશ્ન નહોતો પોતાનુ સાધન તૈયાર કરી કામ કરતા તે વખતે કામ કરવાના ક્ષેત્રો પણ ઘણા જ થોડા હતા, નવયુગમાં તો પાર વગરના ક્ષેત્રો ઉઘડતા જશે, તેને પહોચી વળવા સેવાભાવી યુવકોની ખાસ જરૂર પડવાની અને સમાજે તેમને નિશ્ચિત કરવા જ પડે આ સબધી આખી વિચારણા જુદા જ પ્રકારની થઈ જશે સેવાનો આધાર સમાજ કરનાર પર છે અને સેવા કરનારની એકલીનતા નિશ્ચિતતા પર નિર્ભર રહે છે પાર વગરના પ્રચારકાર્ય અને જનસેવાના વિવિધ ક્ષેત્રોને અંગે આ આખી બાબત ખૂબ વિચારવા યોગ્ય રહેશે

પ્રાચીનોનો વિચાર આવી જાહેર સેવા કરવાનો બદલો લેનારને 'ધર્માદા દ્રવ્ય ખાવાના દહાડા આવ્યા' ગણી તેની ટીકા કરવા તરફ હતો આ વિચારધારા અને નિર્ણય ચાલુ રહે તો સમાજસેવક કદી પ્રાપ્ત થાય જ નહિ વધારે પડતો બદલો ન લેવો એ સમજી શકાય તેવી બાબત છે, પણ જાહેર કાર્ય અખંડ સેવા કરનારે

ન લેવુ એ વ્યાખ્યા સેવાના પગ ભાગી નાખવા બરાબર હોઈ આખી વિચારણા તદ્દન ફેરવાઈ જશે આવા સેવાના માર્ગો માટે પચાયત દ્રવ્ય-સાધારણ ભ ડોળ ઘણુ ઉપયોગી થશે એનો ઉપયોગ નિર્મિત દ્રવ્ય અનગ કાઢેલ ન હોય ત્યા થશે

પચાયત ફ ડ હામ હામ કરવામા આવશે અને તેનુ કેદ્ર પણ ક વામા આવશે એની યોજના કરવામા અને અમન કરવાના મા ામા સારા મગજો રોકાશે અને જૈન કોમનુ મુખ્ય કેદ્ર આ દ્રવ્યસચય દ્વારા થશે એ કેળવણીની પ્રગતિ ા સામાજિક અનેક ખાતાઓને ઉપયોગી તત્ત્વ ૮રુ પાડશે અને એ દ્વા । અત્યારે જે ભારે ખોટ જણાય છે તે પુરી પડશે એ ઉપરાત પ્રત્યેક કાર્ય માટે ફડો તા થશે પણ જ્યા પુરવણીની જરૂર પડશે ત્યા પચાયત ફડનો વિશાળ હાથ લબાવવામા આવશે હોસ્પિટનો, આવજત કરનાર ગડળ સ્ત્રીઉદ્યોગખાતાં આદિ અનેકાનેક કાર્યો આ ફડનો પુરવણી તરીકે ઉપયોગ કરશે અને એ રીતે એક સાથે ચારે તરફ જૈન ધર્મનો પ્રસાર સ્થીરીકરણ અને દૃઢીભવન થતુ જશે

પરિષદ નાના મોટા સમસ્ત જૈન કોમને લગતા સામાજિક પ્રશ્નો હાથ ધરશે પરિષ મા સર્વ ફીરકાઓ અને ગચ્છ ગચ્છો હશે પરિષદનું સ્થાયીસમિતિમડળ નિરતર ધર્મોત્કર્ષનો સામાજિક દૃષ્ટિએ વિચાર કર્યા કરશે પરિષ ત્રણ દિવસ મળીને બેસી જાય એમ નહિ બને એ આખુ વર્ષ સ્થાયીસમિતિ દ્વારા કામ કરશે એ પ્રચારકાર્ય માટે પ્રાંતિક અને સ્થાનિક મડળો સ્થાપશે અને આખી યોજનાને વ્યવહારુ બનાવશે જરાપણ ખચવાટ થાય એવો પ્રસંગ આવવા દેશે નહિ અને આવશે તો સમજાવટ અને ખુલાસાદ્વારા નિકાલ લાવવામા આવશે જ્યા ધર્મ દૃષ્ટિએ પ્રગતિ કરવાની હોય ત્યાં નવયુગ પોતાની જાતને સરસ્તમાં

અન્તર્ધાન કરવાની કળા શીખી જશે સમાજવાદના વાતાવરણમાંથી એ વ્યક્તિત્વને બાદ કરવાનુ શિક્ષણ મેળવશે અને બહુમતને માન આપતા શીખશે આ રીતે આખો સમાજ આગળ ચાલશે અને પરિષદ નવા નવા પ્રશ્નો લઇ તે પર પૂરતો વિચાર કરી સમને નેતૃત્વ આપશે આ રીતે સામાજિક પ્રશ્નોની વિચારણા થશે અને વિચાર વિનિમયને પરિણામે જરૂર હોય ત્યાં તપાસ નિવેદન કમીશન સમિતિ આદિ નવયુગના સાધનો દ્વારા પૂરતી માહિતી મેળવી સમાજપ્રગતિના પ્રયોગો ઉભા કરશે અને તેનો ભવ્ય અમલ કરશે

પરિષદ અને સમિતિમા ધનવાન કરતા વિચાર કરનારને અગ્રસ્થાન મળશે, બહુમતવાદનો સાર્વત્રિક સ્વીકાર થશે, પોતાના અભિપ્રાયને બહુમત આગળ છોડી દેવાની સરળતા સમાજજીવનને અંગે લોકોને આવડી જશે અને કાર્યકર સમિતિઓમા નામ ખાતર નામ લખાવવાને બદલે સાચી સેવા કરનાર અને નિરંતર હાજર રહેનારને સ્થાન મળશે પ્રત્યેક અધિકારની જવાબદારી હોદ્દેદારો સમજતા થઈ જશે અને શીઘ્રતાથી ચપળતાથી કામ કરવાની આવડત કામની ધાટીમા પણ સહેજે પ્રાપ્ત થઈ જશે

મિલકત

નવયુગમા મિલકત (પ્રોપર્ટી)નો પ્રશ્ન તદ્દન નવા આકારમા સામાજિક દૃષ્ટિએ પ્રાપ્ત થશે સમાજવાદ, સમૂહવાદ, વિશ્વબંધુત્વ-વાદ આદિ જે નવયુગના સામાજિક વિચારો નવા જ ઉત્પન્ન થયા છે તેની અસર હીદ ઉપર તુરત આવી પહોંચશે એનો મુખ્ય મુદ્દો એ છે કે મિલકત–ધનની–ઉત્પત્તિ કરનાર મજૂરવર્ગ–શ્રમજીવીઓ છે, પણ ધનપતિઓએ પોતાના ધનના બળથી સમાજની વ્યવસ્થા એવા પ્રકારની કરી છે કે એને લઈને ખરુ

નવનીત ધનવાનોના હાથમા જાય છે ત્યારે તેને ઉત્પન્ન કરનાર મજૂરને વધારેમા વધારે બહુ તો માડ્ ખાવાનું મળે છે, પણ એ અજ્ઞાનથી આચ્છાદિત રહે છે એને રહેવાના સ્થાનો તદ્દન ખીસ્માર અને અનારોગ્ય હોય છે, એને ઘણા કલાક કામ કરવાનુ હોઈ એશઆરામનુ સ્વપ્નુ પણ આવતુ નથી ત્યારે એની મહેનતને પરિણામે પૈસાવાળા ચમન કરે છે આરામ કરે છે મોટા મહેલોમા વાસ કરે છે ભાત ભાતનાં ભોજન આરોગે છે અને એના કપડામા હરવાફરવામા અને જીવનના નાદોમા અનેક મગવડો ભોગવે છે

એક મીલમા કામ કરનાર હજારો મજૂરોની દશા અનુભવી હોય તો એના પર પ્રકરણો લખાય સ્ત્રીઓને પણ દેહનિર્વાહ માટે કામ કરવુ પડે છે એના બાળકોને ધવરાવવાનો સમય પણ મળતો નથી અને સૂર્યોદય થાય ત્યા સુધીમા તો રાધી ખાઈને સીસોટી વાગે તે પહેલા હાજર થવુ પડે છે વળી એ શ્રમજીવી માંદો પડે ત્યારે એની સભાળ કરનાર કોઈ નથી જીવતા એને દિલાસો નથી મરી જાય તો એની પાછળ એના ઘરના માણસોમાથી કોઈને આસુ પાડવાનુ નથી અને એને ઉચે આભ અને નીચે ધરતી છે એના પ સેવાથી મેળવેલ લક્ષ્મીમા એનો ભાગ નથી એની વહેચણીમા એનો અવાજ નથી એના ઉપભોગમા એને કાઈ લેવાદેવા નથી

આ વાત તો ઘણી લબાવાય તેમ છે મતલબ શ્રમજીવી અને ધનવાન વચ્ચેનો આ વિચાર માત્ર પુસ્તકમા રહેનાર નથી પણ નવયુગમાં તે સખ્ત આકાર ધારણ કરશે ધનવાનોને મિલકત ધરાવવાનો બીનકુત હક્ક નથી એ રીતે ચર્ચા થઈને ન અટકતાં આખા મિલકતના ભુય — મિલકતની સસ્થાપર આક્રમણ થશે

શ્રમજીવીઓ પોતાના શ્રમથી ઉત્પન્ન કરેલ મિલ્કત પર પોતાનો હક્ક સ્થાપન કરશે ધનવાનોનું સમાજમાં સ્થાન છે ત્યાંથી તેને તોડી નાખવા પ્રયત્ન થશે અને અત્યારે અવ્યવહારુ અથવા વાહિયાત લાગે તેવા વિચારો ધન મિલ્કત અને સંચયને અંગે થશે એની વાતો તો ત્રીશ વર્ષથી ચાલવા લાગી છે, પણ એનો થોડો ઘણો અમલ યુરોપમાં થવા લાગ્યો છે અને રશિયામાં એ આખો પ્રશ્ન એટલી હદ સુધી પહોંચ્યો છે કે ત્યાં ધનસંચય કરવો એ ગુન્હો ગણાય છે ધનવાન એ સમાજમાં સર્વથી અધમ પંક્તિનો ગણાય છે આ સર્વ વિચારોનો અત્ર સંગ્રહ કરવા જેટલું પણ સ્થળસંકોચથી બને તેમ નથી આખા યુરોપમાં અને અમેરિકામાં જે ધમસાણ મચી રહ્યું છે તે અત્યંત ચીતરવા યોગ્ય છે અને દીર્ઘ નજર કરનારે એનો અભ્યાસ કરવાની ખાસ જરૂર છે એ બાબતનું સાહિત્ય ખૂબ વિસ્તારથી અનેક આકારમાં અન્યત્ર પ્રકટ થતું જાય છે તે વાંચવાની ભલામણ કરી આપણે નવયુગનો જૈન એને અંગે શું વલણ લેશે તે પ્રસ્તુત બાબત પર આવી જઈએ

નવયુગ એ સમાજવાદ આદિ નવા વિચારોથી દૂર છટકી શકે તેમ નથી એ વિચારોનું પ્રાબલ્ય ઘણું વધનાર છે એ સવાલનો નિર્ણય કરતાં નવયુગને નવનેજા પાણી ઉતરનાર છે એટલી ઉપોદ્ઘાત સાથે નવયુગનું વલણ એને અંગે વિચારી જઈએ હકીકત એમ બનતી જાય છે કે એક બાજુએ ગરીબાઈ અનારોગ્ય અને જીવનકલહ ખૂબ વધતા જાય છે અને બારે માસ યંત્રની માફક માણસને સખ્ત મજૂરી પેટ ભરવા માટે કરવી પડે છે અને આરામ આરોગ્ય કે મોજને એના જીવનમાં સ્થાન રહેતું નથી, એનો રસ તદ્દન સૂકાઈ જાય છે, ત્યારે બીજી બાજુએ મોટી રકમ વધતી જાય છે કોઈ મહેનત કરનાર પ્રવીણ પિતાના પુત્રો

અથવા માધારણ સ્થિતિવાળા પણ સાહસિક નરો એ જ શ્રમ જીવીના ભોગે બીજી ટોચ પર જતા જાય છે બન્ને વચ્ચેનો આતરો એટનો વધતો જાય છે કે ઘણા શેઠો પોતાની ગીરણીમા કામ કરનાર મજૂરને જોતા નથી, ઓળખતા નથી, દિલાસો આપી શકતા નથી અને એનામા પ્રેરણા ઉત્પન્ન થાય તેવી પરિસ્થિતિ નીપજાવી શકતા નથી

આને પરિણામે અસાધારણ પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થવાનો પૂરતો સભવ છે નવયુગને આ પ્રશ્નનો નિકાલ ખાસ કરવો પડશે જૈન કોમ વ્યાપારી કોમ હોવાથી, જૈનોના હાથમા કેટલીક સત્તા હોવાથી આવડત હોવાથી અને બીજા અનેક ઐતિહાસિક કારણે જૈનોને આ મિલકત નો પ્રશ્ન સર્વથી પહેલો અસર કરશે કમિશનને નામે લાખો રૂપિયા એજટો લઈ જાય અથવા મોટી યોજનાના ચાલકો અસાધારણ મોટા નફા કરે એ વાત નભી શકે એમ નથી, આ વાત આપણી પસંદગીની નથી એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવુ એની સામે કર્મ-પૂર્વ જ મના શુભ કર્મ આદિની દલીલો કરવી નકામી છે એ પ્રશ્ન ઉકલવાનો જ છે અને આખા દેશમા ઉકલવાનો છે

નવયુગ એનો મુખ્યતયા આ રીતે નિકાલ કરશે પરિગ્રહ પરિમાણ એ જૈનનો આદર્શ ગુણ છે પાચ અણુવ્રતમાં પાચમુ વ્રત છે અને એના ધાર્મિક દષ્ટિએ ધ્રુરુઆરોધ વગેરે લાભ ઉપરાંત આ ભવમા પણ ઘણા ફાયદા છે નવયુગનો તરવરાટ રોકનાર અને શક્તિના અર્થ અને હેતુ વગરના ઉપયોગને અકુશમાં રાખનાર ઐહિક નજરે આ નિયમન અતિ ઉપયોગી ભાગ ભજવશે આ નિયમનને પરિણામે શ્રમજીવી અને માલેકો વચ્ચે પ્રેમભાવ વધશે, શ્રમજીવીઓના રહેઠાણો મનુષ્યને રહેવા લાયક થશે એતાં

બાળકોને માટે પોષકગૃહો (નર્સરી) ગીરણીની માથે તૈયાર થશે, ત્યા શિક્ષણની રચના થશે, કામદારોમા મનુષ્યત્વ પોષે એવા રસયુક્ત પ્રસંગો યોજાશે અને અનેક રીતે શેઠ અને કામ કરનાર વચ્ચે મીઠો સંબધ જળવાય એવા પ્રસંગો ઉપસ્થિત કરવામા આવશે

આ તો ગીરણી કામદારોની વાત થઈ એ જ મિસાલે ખેડૂત અને વ્યાપારી વચ્ચે સબધ વધારવા માટે શાહુકારીની આખી રીતભાતમાં મોટો ફેરફાર થશે અને સહકારી મ ડળની યોજનાને અનુરૂપ વ્યવસ્થા થશે જે વ્યાપારના શિર્ષક નીચે આગળ વિચારવામા આવશે

નવયુગ આખુ સમાજબધારણ એવી રીતે ફેરવી નાખશે કે ધનવાન અને શ્રમજીવી વચ્ચે વર્ષણના પ્રસંગો દૂર થઈ જશે એમ કરવામા પરિગ્રહપરિમાણ નિયમન ખૂબ અગત્યનો ભાગ ભજવશે

ઔદ્યોગિક સંસરણમાં આગળ વધેના દેશની અન્દર અત્યારે જે ખરાબી થઈ રહી છે તેનો અનુભવ લઈ એ જ વાત હિંદમા પણ શરૂ થાય એ સ્થિતિ નવયુગ નહિ રહેવા દે નવયુગની દીર્ઘદૃષ્ટિ આ વિષયમા બરાબર કામ કરશે હિંદની સ્થિતિ એવી છે અને ખાસ કરીને જૈનનો વ્યવસાય એવા પ્રકારનો છે કે જો આ સંબધમા ધ્યાન ન આપે તો અનવસ્થા કે અવ્યવસ્થા થતાં ગામડાઓમા એ પહેલો ભોગ થઇ પડશે પણ અગમ બુદ્ધિ વાપરી એ એવા પ્રકારની સ્થિતિ થઈ જાય તેટલી હદે વાતને જવા નહિ દે

'મિલકત' ની વૃદ્ધિમા જો નિયમન મૂકવામા નહિ આવે તો બહુ ભયકર પરિણામ આવશે અત્યારે જે જાતના વિચારો ફેલાતા

જાય છે જે જાતનુ વાચન વિશેષ રસથી વચાય છે અને જીવન-કલહની જે કઠિણતા વધતી જાય છે, તેને અગે ચેતવાનો રસ્તો પાચમા મતમા જ છે એ બાબતમા જે સ્ખલના કરશે તે નવયુગના સમાજમા ખત્તા ખાશે સ્થાન ખોઈ બેસશે અને હાથે કરીને આપત્તિ વહોરી લેશે

ધનની વહેચણીને અગે બીજી અનેક ઘટનાઓ થશે તે વ્યાપારના પ્રકરણમા વિચારનામાં આવશે

પ્રકરણ ૨૦ મુ

સામાજિક સ સ્થાઓ

નવયુગ સામાજિક મસ્થાઓ જુદા જુદા ઉદ્દશથી અનેક સ્થાનકે અને અનેક વિવિધતા પૂર્વક સ્થાપશે પૂર્વે કાળમા પ્રાચીનોના સમયમા મ દિર કે ઉપાશ્રય ઉપરાંત કોઈ સંસ્થા લગભગ નહોતી રીતસરનું બધારણ પ્રાચીનોની બુદ્ધિમા નહોતુ આ સ્પષ્ટ ઉ લેખ જરા કથવાટ કરે તેવો છે, પણ નવયુગ કહેશે—ભાર મૂકીને કહેશે કે તે સત્ય છે છૂટીછવાઈ કોઈ સંસ્થા હશે તો પણ તેમા બંધારણ જેવી વસ્તુ નહિ મધ્યમ કે ગરીબ વર્ગનો અવાજ નહિ અને મારતે મીંયાનો કોરડો તેમા ચાલતો સામાજિક જીવન જેવુ પૂર્વ કાળમાં કાઈ હતું જ નહિ ત્યાં વધારેમા વધારે મોટા સમાજ મળે તો એક સ ઘ પણ તેમા પણ બધારણ કે ધોરણ નહોતું નવયુગની સસ્થાઓનો પાર રહેશે નહિ તેના ઉદ્દેશો સુસ્પષ્ટ રહેશે અને તેનુ બધારણ સરનશીર આવશે નવયુગની થોડી સ સ્થાઓનો નિર્દેશ કરીએ

વિદ્યાર્થીગૃહો

સહજ વિવેચન ઉપર થઈ ગયુ છે એ માધ્યમિક કેળવણીને અગે રહેશે ઉચ્ચ કેળવણીને અંગે રહેશે

એની સ્થાપના પ્રત્યેક મોટા શહેરમા થશે વગર તફાવતે સર્વ જૈનને ત્યા સ્થાન આપવામાં આવશે સર્વ વિદ્યાર્થી સહભોજન કરશે ધાર્મિક અભ્યાસ એ સસ્થાઓનો ખાસ વિષય થશે શિસ્તને વિદ્યાર્થીઓ આનદથી સ્વીકારશે

આ વિદ્યાર્થીગૃહો સાથે 'અભ્યાસગૃહો' જોડાશે ત્યાં ધાર્મિક અને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવામા આવશે

આ અભ્યાસગૃહો અને વિદ્યાર્થીગૃહો નવયુગના કેદ્રો થશે ત્યા હાઇસ્કુલ કોલેજની કેળવણીની સગવડ ઉપરાત અનેક પ્રવૃત્તિઓ થશે જૈન સસ્કૃતિના એ માત્રિકાગૃહો થશે ત્યા જૂની શોધ ખોળો થશે સુંદર પુસ્તકાનયો થશે, પ્રાચીન ગ્રથરત્નોનો સગ્રહ થશે પ્રાચીન સીક્કા, શિલાલેખો અને સસ્કૃતિના અવશેષોના સગ્રહાનયો થશે ત્યાથી ચર્ચા દ્વારા અનેક નવા વિચારો, નિર્ણયો અને રહસ્યો બહાર પડશે

પાઠશાળાઓ પણ અનેક નાના મોટા સ્થળોએ થશે ત્યાં તદ્દન નવીન પદ્ધતિએ ધાર્મિક શિક્ષણ પ્રાકૃત–સસ્કૃત–ભાષા શિક્ષણ, સાહિત્ય શિક્ષણ ન્યાયનો અભ્યાસ અને નયનિક્ષેપનો અભ્યાસ કરાવવામા આવશે ત્યા સર્વ ભાષાના વ્યાકરણોને સ્થાન મળશે ત્યા કાવ્યો અમર થશે

એ ઉપરાત વિદ્યાલયો–કોલેજો થશે જૈન કોમની એ ખાસ જરૂરીઆત પૂરી પાડશે એમા ઉચ્ચ ભાષાઅભ્યાસ ઉપરાત ગણિત, ભૂગોળ અને વિજ્ઞાનને ખાસ સ્થાન મળશે જૈન તત્ત્વજ્ઞાન અને નીતિ વિભાગને તદ્દન નૂતન સ્વરૂપ આ સસ્થા આપશે ત્યા પૂર્વકાળના મહાન રહસ્યો તદ્દન નવા આકારમા રજૂ કરવામા આવશે ત્યા જૈન ધર્મની સ્થિરતાના પાયા રોપાશે

જૈન વિશ્વવિદ્યાલય (યુનિવર્સિટિ) પણ તરતમા નવયુગ સ્થાપશે જૈન સસ્કૃતિને કેન્દ્રિત કરવા અને દુનિયાના મહાન વારસોને જાળવી રાખવા વિશ્વવિદ્યાલયની જરૂરીયાત નવયુગ તરતમા જોશે તેમા આત્મત્યાગી, સેવાભાવી, મધ્યમકક્ષાના જૈન યુવક-રત્નો અનેકદેશીય કાર્ય કરી વિશ્વને ચમત્કાર ઉપજાવશે અને કોમીયભાવના ઉત્પન્ન ન કરતા વિશ્વબધુત્વનો વિસ્તાર આર્શ્ચાદક-રીતે કરશે શિક્ષણની અનેક શાખાઓનુ ત્યા મીલન થશે ઇતિહાસ ભૂગોળ અને ગણિત તથા જ્યોતિષ, નાટક અને છદ, કાવ્ય અને ન્યાય આદિ અનેક વિષયોની ભારે પ્રગતિ કરવાની કેન્દ્ર સસ્થા આ વિશ્વવિદ્યાલય થશે અને તેમાં અનેક છાત્રવૃત્તિઓ, માસ્યવેતનો અને ભાષણ-શોધખોળ આદિની યોજના થશે એ સસ્થા સર્વ ધર્મનો સમન્વય કરી બતાવશે અને મુઝાતી દુનિયાને અનેક રીતે માર્ગદર્શક થઈ શાતિ ભ્રાતૃભાવ અને વ્યવહારતાને વિસ્તારશે આ વિશ્વવિદ્યાલયને અગે સ્થાનિક વિદ્યાલયો (કૉલેજો) વિગેરે સર્વ યોગ્ય વ્યવસ્થા નવા બધારણથી અને નૂતન પદ્ધતિએ નવયુગ કરશે એના કાર્યમા સેવાભાવી અનેક જૈનો ઉત્સાહથી ભાગ લેશે અને પરોપકારી સાધુઓ એને સેવાથી, ભાષણોથી, ઉપદેશથી અને પ્રેરણાથી નવાજશે આ વિશ્વવિદ્યાલયના કાર્યમા ધનવાન વર્ગ બહુ રસ લેશે, પણ એની આતર-વ્યવસ્થા તેને યોગ્ય તજ્ઞોને (ઍક્સપર્ટોને) સોંપી દેશે નવયુગના બે વિશિષ્ટ ગુણો વ્યવસ્થા અને શિસ્ત થશે તેનો ઉદ્ભવ આ વિશ્વવિદ્યાલયમાથી થશે, તેને પોષણ કૉલેજો આપશે અને તેને નવયુગના યુવકો અને યુવતીઓ વહન કરશે

કેળવણીમડળ

સમસ્ત જૈન કોમની કેળવણી વિષયક નીતિ મુકરર કરવા અને તેને યોગ્ય વિચાર વાતાવરણ ફેલાવવા 'કેળવણી મડળ' થશે

એને કોઈ એજ્યુકેશન બોર્ડ એવુ પણ નામ આપશે બહુધા પરરાજ્યની અથવા પરદેશી ભાષામાં કોઈ સંસ્થા ઓળખાશે નહિ આ કેળવણીમંડળ ખૂબ વિચાર કરી સમસ્ત જૈન કોમની કેળવણીવિષયક નીતિ મુકરર કરશે એ બાબત ધોરણથી માંડીને વાચનમાળા જેવી નાની નાની બાબતોથી તે અનેક મહાપ્રશ્નો ચર્ચી તેને જાહેર કરશે અને તે રીતે જાહેર થયેલા વિચારો પણ સારી રીતે ચર્ચા કરવાની તક સર્વને આપી છેવટ નિર્ણયો જાહેર કરશે આ કેળવણી મંડળનુ કાર્ય માત્ર કેળવાયેલાના જ હાથમા ન સોંપતા જે જૈન બંધુઓએ કેળવણીના શાસ્ત્રનો વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ અભ્યાસ કર્યો હશે તેને સોંપવામા આવશે અને તેના કાર્યમા ગમે તેવો માણસ હાથ ઘાલશે નહિ ચર્ચા કરવાને ઉપર જણાવ્યુ તેમ છૂટ રહેશે પણ નિર્ણય તો સેવાભાવી તજ્જ્ઞોના હાથમા જ રહેશે આ મધ્યસ્થ મંડળ તો માત્ર નીતિ જ મુકરર કરશે, વિચાર ફેલાવવાનુ કાર્ય કરશે બાકી તેનો અમલ તે તે સંસ્થાઓ કરશે આ મધ્યસ્થ કેળવણી મંડળ એક વાત મુકરર કરીને અનેક રીતે સમજાવશે કે જૈન કોમનો નિસ્તાર એકસંપમા નાના તફાવતો ભૂલી જવામાં પૂર્વ કાળના મહાન વારસાને કાયમ કરવામાં અને તે સર્વને ખાતર 'કેળવણી'ના સવાલને ખાસ મહત્ત્વ આપવામા છે કેળવણીના નિકાલમા સર્વ પ્રશ્નોનો નિકાલ છે એમ નવયુગ આ મધ્યસ્થ મંડળ દ્વારા જાણશે અને એ પ્રકારે એનો અમલ કરશે

એ ઉપરાંત સાધન વગરના બાળકો અને બાળાઓ માટે બાળાશ્રમો ઠેકાણે ઠેકાણે સ્થાપવામાં આવશે એ બાળાશ્રમોમા માત્ર સાધનહીન જૈનને જ સ્થાન મળશે ધનવાન કે મધ્યમ વર્ગને માટે વિદ્યાર્થીગૃહોમા યોજના થશે ખાસ કેંદ્રસ્થાનોએ ગુરુકુળની યોજના કરવામા આવશે એનો ઉદ્દેશ સેવાભાવી

જૈનોને ઉત્પન્ન કરવાનો અને ખાસ ધર્મશિક્ષણમાં પારંગ
બ્રહ્મચારી ઉત્પન્ન કરવાનો રહેશે

સાધુને તૈયાર કરનાર સંસ્થા સ્થાપવામાં આવશે
ધાર્મિક જ્ઞાન તદ્દન જુદી જ પદ્ધતિએ આપવામાં આવશે
વાતાવરણ વૈરાગ્યમય બનાવવામાં આવશે તેમાં જોડાનાર
આડકતરી પણ ચોક્કસ નજર રાખવામાં આવશે તેમાં
વર્ષનો અભ્યાસક્રમ યોજાશે એ અભ્યાસ કરનાર અને દરમિ
વૈરાગ્યનો દેખાવ નહિ પણ [illegible] ધગશવાળાને દીક્ષા લેવા
યોગ્યતાનું પ્રમાણપત્ર આપવાની યોજના કરવામાં આવશે

સહશિક્ષણ ક્યાર અને કોને આપવું અને ક્યારે બાળ અને
બાળાને શિક્ષણ અલગ આપવું તેની આખી નીતિ મધ્યસ્થ
કેળવણીમંડળ મુકરર કરશે

સ્થાને સ્થાને ઉપાશ્રયોને અંગે પુસ્તકાલય તે ગામની સ્થિતિ
અને વસ્તીને અનુરૂપ સ્થાપવામાં આવશે અને દરેક પુસ્તકાલય
સાથે વાચનગૃહ જરૂર સ્થાપવામાં આવશે અનેક જૈન સાપ્તાહિકો,
માસિકો અને ત્રૈમાસિકો નીકળશે તેમાં તત્ત્વજ્ઞાન કથા આદિ
અનેક વિષયો આવશે એ પ્રત્યેક વિષય પર પણ ખાસ માસિકો
બહાર પડશે તે પૈકી અમુક અમુક માસિકોને ગામ અને
સ્થિતિ પ્રમાણે આ વાચનગૃહોમાં સ્થાન મળશે સામાન્ય ભાષા-
જ્ઞાનની માહિતીને પણ એમાં સ્થાન રહેશે

સેનાસંઘો

આ તો મુખ્ય સંસ્થાઓની વાત થઈ એ ઉપરાંત નાની
નાની તો અનેક સંસ્થાઓ બંધારણપૂર્વક નીકળશે કોઈ પુસ્તક-
પ્રચારનું કામ ઉપાડી લેશે, કોઈ ગ્રંથપ્રકાશનનું ઉપાડી લેશે
ગ્રંથવિવેચનનું કાર્ય કરશે, કોઈ વિદ્યાર્થી-સહાયી

થશે કોઈ સાધુસહાયક મંડળ થશે કોઈ વસ્તીપત્રક તૈયાર કરનાર મંડળ થશે, કોઇ જૈન ધર્મ પ્રચારક મંડળ થશે, કોઈ ભૂતદયા મંડળ થશે કોઈ સ્વરાજ્યના પ્રચારક મંડળ થશે—આદિ અનેક દિશાએ પ્રયત્નો ચાલશે અને આખો સમાજ વિવિધ ક્ષેત્રો દ્વારા કાર્ય કરશે અને પ્રગતિનો ઉદ્દેશ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખી ધર્મ-સ્થિરીકરણ અને ધર્મપ્રચાર કરી શ્રી વીર પરમાત્માના સંદેશા જગતભરને સંભળાવશે વિશ્વબંધુત્વનો ખ્યાલ ન છોડતાં રાષ્ટ્ર-ભાવનાને પોષી સાપેક્ષ દષ્ટિએ દીર્ઘદષ્ટિપૂર્વક કામ લેશે અને તેમાં ભૂલ થશે તો જાહેર કબૂલાત કરવામાં કે ક્ષમા યાચવામાં જરા પણ સંકોચ ન રાખતા આગળ ધપાવના પોતાની આવડત અનુ-કૂળતા અને પરિસ્થિતિ પ્રમાણે કામ લેશે વાતો કરતાં અમલ તરફ, ટીકા કરતા કાર્ય તરફ અને ઉપર ઉપરની તાળીઓ કરતા પરિણામે ધારેલી અસર થાય તે પદ્ધતિએ કામ લેવા પ્રયત્ન કરશે

જરા વિગતોમાં ઉતરીએ તો સેવાસંઘો અનેક પ્રકારના બંધારણપૂર્વકની સમિતિઓના નામથી નીકળશે અને તેની સભ્ય સંખ્યા પ્રચંડ થતી જશે નાનામાં નાની બાબતથી માંડીને અનેક પ્રકારના સેવાના પ્રબંધો થશે મેળાવડામાં પાણી પાવા જેવી બાબતથી લઈને મોટા મેળા વખતે નિયમન રાખવું, અકસ્માત વખતે મદદ કરવી—આવી અનેક સેવાસમિતિઓ નીકળશે એ સર્વ ધોરણસર અને ઉદ્દેશ લક્ષ્યમાં રાખીને કામ લેશે અને સામા-જિક શિસ્તમાં સુંદર ફાળો આપી વ્યવસ્થા અને પ્રગતિમાં ખૂબ ફાળો આપશે લોકોમાં અપૂર્વ સેવાભાવના ખીલશે દરેકને પોતાના ઉદરનિર્વાહ ઉપરાંત કાંઈક કરવાની વૃત્તિ રહેશે કોઈ સંસ્થા બાળઉછેર તો કોઈ માંદાની માવજત કોઈ સંસ્થા દારૂ નિષેધ તો કોઇ સ્વદેશીપ્રચાર કોઇ સંસ્થા ભાવણુંનણીની વ્યવસ્થા

તો કોઈ ગનીશાળા, કોઈ આંધળાની શાળા તો કોઈ મૂગાબહેરાને શિક્ષણ, કોઈ ચૂંટણી કાર્યમા મદદ તો કોઈ પુસ્તકપ્રકાશનને ઉત્તેજન — આવી સેંકડો સેવાભાવી સંસ્થાઓ નીકળશે અને તેમા અનેક યુવકો, બાળકો અને વૃદ્ધો પોતાની આવડત, ઉત્સાહ અને શક્તિ પ્રમાણે ભાગ લેશે આ પ્રમાણે નવયુગ સસ્થાનો આખો નવો યુગ સ્થપાશે અને પ્રાચીનોમા વ્યવસ્થા, ધોરણ, સધારણ અને શિસ્તની મોટી ખામી તેમની નજરમા જડી આવશે તે દૂર કરશે અને તેની પાછળ વિચારશક્તિ અને ધનનો વ્યય કરવાની ખાસ જરૂરિયાત સ્વીકારશે અને તેને માટે જરૂરી પ્રચારકાર્ય પણ કરશે

સામાજિક કાર્યક્ષેત્રોનો પાર નથી સામાજિક રૂઢિબંધનોમાથી આવશ્યક હોય તેને સુધારવાના અને નિરર્થક હોય તેને ઉચ્છેદવાના પ્રસંગોનો પાર નથી નાની નાની બાબતો લઈને આ વિષયને હવે વધારે લબાવવો જરૂરી નથી નવયુગ અનેક સામાજિક બાબતો ઉપાડશે સુધારશે અને બિનજરૂરીને ફેંકી દેશે અને જરૂરીને કાયમ કરશે તો તેને નવયુગ ઓપ આપશે તે પ્રત્યેકનું ધોરણ કેવુ રહેશે તેના મુદ્દા અને ચર્ચા છે નવયુગ પાશ્ચાત્ય ધોરણોનો તથા તેની સમાજ પર થયેલી અસરનો અભ્યાસ કરી આખા સમાજશરીરને તદ્દન નવો ઓપ આપશે મુખ્ય મુદ્દાઓ અત્ર ચર્ચાઈ ગયા છે બાકીના મુદ્દાઓ એ હિસાબે સમજી લેવા

વિચારનિર્ણય કેમ થશે?

ઉપરની સર્વ બાબતોનો વિચારનિર્ણય મહાપરિષદની શાખાઓમાં, પ્રાતિક સમિતિઓમા અને ગ્રામ્ય સમિતિઓમા થશે બહુમતિનુ ધોરણ સ્વીકારવામાં આવશે એ ધોરણથી સમાજ કેવો સુવ્યવસ્થિત થાય છે તે સમજી તેને માન આપવામાં આવશે કોઈ બાબતમાં બે મત થાય તો પણ અંતે બહુમતીને માન આપતા જનતા શીખી

માણસ મરતા પડે અથવા મરણનો વિચાર કરે એટ
ધન સાથે કોઈ પણ રીતે લઈ જઈ શકાય તેવુ ન હોય
વ્યવસ્થા કરવી જ પડે છે આમા વિવેક કેવા પ્રકારનો
જાય છે અને નવયુગમા કેવા પ્રકારનો થશે એ નવયુગ વિચાર

જે વખતે હિંદમા સમૃદ્ધિને મર્યાદા નહોતી જ્યારે દેશનુ
દેશમા જ રહેતુ, જ્યારે આર્થિક પ્રશ્નો અને હરિફાઈ '
ગૂચવાઈ ગયેલા નહોતા અને જ્યારે દેશમા ધન ધાન્યની વિં
હતી ત્યારે ગમે તે રીતે ધનવ્યય થઈ જાય તે કદાચ ચલાવી
જેવુ ગણાય પણ અત્યારે તો મહત્વના પ્રશ્નો દેશ સામે
થયેલા છે આખા વિશ્વ સાથે વ્યવહાર ચલાવવાનો છે, અ
દેશના આર્થિક પ્રશ્નો પર આપણો હક્ક કે આપણી સ્વા
નથી ત્યારે નિરર્થક ધનવ્યય પાલવે નહિ અત્યારે તો
વાળીએ ત્યા સો ઉગે તેવો વિવેક કાર્યપદ્ધતિમા રાખવો જ પ

નવયુગ તેથી દાનપ્રવાહને ઝોક આપશે એ જરૂરીઆ
ક્ષેત્રોને શોધી કાઢશે એ ભરતામા ભરતી કરવામા અવિવેક ર
એ ધરાયલાને ખવરાવવામા પરિણામે થતુ અજિર્ણ જોઈ
એ દેશ અને સમયને વિચારી ઉદારતાનો ઝરો જ્યા પાણીની
હોય તેવા પ્રદેશ તરફ ફેરવી નાખશે એની નજરમા પોષ
કરતા પોષક વર્ગ વધારે ધ્યાન ખેચશે નવયુગની દાન
નાચેની બાબતો નવી પ્રણાલિકા ગશે

કેળવણી-જ્ઞાન-પ્રકાશ સર્વથી અગત્યનુ સ્થાન લેશે

કેળવણીના સાધનો વિદ્યાર્થીગૃહો, વાચનમાળા
પુસ્તકો, ધર્મજ્ઞાનનો પ્રચાર વિજ્ઞાનમા પ્રગતિ આદિ કેળ
બાબતો મુખ્ય સ્થાન લેશે

શ્રાવક અને શ્રાવિકાક્ષેત્રને સમૃદ્ધ કરવાની બાબત
અગત્ય ધરાવશે શ્રાદ્ધવર્ગની શારીરિક, માનસિક, વ્યાવ

ઉન્નતિના કાર્યમા નવયુગ ઔદાર્યનો ઝરો વહેવડાવવાની વધારે જરૂર માનશે

જનસમાજનું સેવાના કાર્યો અનેક આકારમા ધ્યાન ખેચશે રાષ્ટ્રહિત સમાજ ઉત્કર્ષ એની નજરમા ખૂબ આકર્ષક લાગશે

અભણને ભણાવવા અને નિરુદ્યમીને ઉદ્યોગે ચઢાવવા એ પ્રાથમિક ફરજ માનવામા આવશે

શારીરિક પ્રગતિ માટે વ્યાયામમંદિરો કરાવવામા નવયુગ ધનનો ઝરો ખાસ વહેવડાવશે

માંદા માટે હોસ્પીટાલો પ્રસુતિગૃહો માવજતગૃહો, સેવાભાવી માવજત કરનારાને ઉત્પન્ન કરનારા ગૃહો, આરોગ્યમંદિરો, મોટા શહેરમા સસ્તા ભાડાની ચાલીઓ આવા આવા ખાતાઓને ખાસ અગ્રસ્થાન આપવામા આવશે

ભાષણગૃહો, પુસ્તકાલયો, પ્રકાશનમંદિરો સંગ્રહસ્થાનો ઉપર વિચાર સારી રીતે ખેચાશે

અનેક ખાતાઓમા નામો લખવાની જરૂર ભાગ્યે જ હોય ટૂંકામા વર્તમાન યુગમા જે ખાતાને પોષવાની જરૂર દીર્ઘ નજરે દેખાશે તેવા ખાતા તરફ-તેવી બાબતો તરફ નવયુગ વિવેક વાપરી ઔદાર્યને વાળશે તેઓને પ્રાચીન કાળની કોઈ સંસ્થા તરફ દ્વેષ નહિ થાય, પણ જરૂરિયાતનું મૂલ્ય તેઓ આંકશે મંદિરમા જરૂર હશે તો નવું મંદિર પણ બંધાવશે, પણ જરૂર ન હોય, ખાતું સમૃદ્ધ હોય ત્યા એ વિચાર કરી જશે એને મળેલા જ્ઞાનથી એની સમજણ પ્રમાણે એ વિવેક વાપરવાનો વિચાર ધનવ્યયને અંગે ખાસ કરશે અને એને યોગ્ય લાગશે તે પ્રમાણે ખાવાપીવાની બાબતો કે જમણવારમા પ્રવર્તિત યુગમા ધનવ્યય એ જરૂરી નહિ માને

અને ધનવ્યય કરવા સાથે એ અનેક નવા ખાતાંઓ પણ ખોલશે એ પ્રત્યેક શહેર કે ગામની જરૂરિયાત જોશે એ પાંજરાપોળ કરશે તો તેને પણ આર્થિક દૃષ્ટિએ પોષક બનાવશે એનો દયાનો પ્રવાહ એને વ્યાધિગ્રસ્ત જનાવરો માટે તેના નિપુણ ડાક્ટરો રાખવા પ્રેરશે અને ખાસ કરીને ચાલુ કે નવા ખાતા બંધારણપૂર્વકના થાય, ધોરણસરના થાય, ઉપયોગી થાય, એમ કરવાની એને ચીવટ રહેશે વ્યવસ્થા ધોરણ (સ્કીમ) કે ટ્રસ્ટ વગર એ એક પણ જૂના કે નવા ખાતાને ચલાવી નહિ લે અને ખાતાને ધોરણસર કરવા માટે થયેલ ખર્ચને એ જરૂરી ખર્ચમાં ગણશે

દાન પ્રવૃત્તિમાં એ જૈન સમસ્તને ફીરકાના ભેદ સિવાય પ્રથમત ધ્યાનમાં લેશે વધારે વિશાળ પાયા પર હાથ લંબાવી શકાશે ત્યા એ જનતાને લાભ જરૂર આપશે એના ઔદાર્યનો ઝરો સંકુચિત કે કોમીય નહિ થાય પણ જન તરફ એની મીઠી દૃષ્ટિ પ્રથમ તો જરૂર પડશે

દાખલા તરીકે એને સ્ત્રીકેળવણીની ખાસ જરૂર લાગશે તો તે સાર્વજનિક નજરે પ્રશ્નને ઉકેલશે પણ જૈનને આકર્ષક થાય તેવુ માન-વેતન આપવા લલચાઇ જશે બંધારણ અને ધોરણસર કામ કરવાની અને લેવાની વૃત્તિ આ દાનપ્રવાહમાં ખાસ જણાઇ આવશે તે ઉપરાંત વિશાળતા એનું ખાસ કેંદ્ર થશે મનુષ્યજાતિ માટે એ જેટલુ બને તેટલુ કરવા લલચાશે અને જરૂરિયાતની વિચારણા નિર્ણય અને અમલમા ખૂબ લાંબી નજરે અને જનતાની વિશાળ દૃષ્ટિએ જોશે

પ્રકરણ ૨૧ મુ

વ્યાપાર

સામાજિક બાબતોનો છેડો નથી કોઈ જરૂરી બાબતો આગળપાછળ ચર્ચવા પર રાખી વ્યાપારના ક્ષેત્રને અંગે નવયુગનુ વર્ણ ૯ ામા જોઇ લઇએ એમ કરતાં થોડી પ્રસ્તાવનાની જરૂર પડશે અત્યારે જે પ્રકારે જૈન કોમ રચાયેલી છે તે રીતે જૈન કોમનો મુખ્ય આધાર વ્યાપાર ઉપર છે વસ્તુસ્થિતિ કેવી હોવી જોઇએ તેના વિચાર સાથે વર્તમાન સ્થિતિને ગૂચવી નાખવી ન જોઇએ મર્ત કે ઘણા જૈનો વ્યાપારી જ શા માટે હોવા જોઇએ એ અલગ પ્રશ્ન છે એની ચર્ચા કરવાનો અત્રે પ્રસંગ નથી વસ્તુસ્થિતિ છે તે જોતા વ્યાપારનો પ્રશ્ન આ વિચારમાળામા ખાસ અગત્ય ધરાવે છે,

જૈનોમાથી કોઇ વકીલો, ડાક્ટરો કે વ્યાપાર સિવાયની નોકરીમા હશે પણ મોટા વિભાગનો અત્યારનો વ્યવસાય તો વ્યાપાર જ છે એ બાબતની ના પાડી શકાય તેમ નથી

અને જૈનોનો વ્યાપાર એટલે માલની વહેચણી એક સ્થાનનો માલ બીજે મોકલવો, તે સ્થાનનો માલ અન્યત્ર મોકલવો અને માલ

વાપરનારને પૂરો પાડવો એ કાર્ય વ્યાપાર કરે છે આ આખો પ્રશ્ન વહેચણી (distribution)ની કક્ષામાં આર્થિક નજરે આવે છે આધ ધાને કમિશન એજન્ટનું કાર્ય ગણવામાં આવે, કેન ફ્રોકેરી એજન્ટનું કામ ગણવામા આવે કે જથાબંધ ખરીદી પરચુરણ વેચવાનુ કામ ગણવામા આવે પણ એ સર્વમા માલની વહેચણીને જ લાગેવળગે છે આમા ઉત્પત્તિનો પ્રશ્ન આવતો નથી થોડોક મિનમ્યવસાય ઉત્પત્તિના વિભાગમા આવે તે પ્રમાણમા અલ્પ હોઇ તે પર આગળ વિચાર કરવામા આવશે

જૈનોનો મોટો ભાગ જથાબંધ માલ વેચનાર પરચુરણ વેચનાર અને તેઓને ત્યા નોકરી કરનાર એટલે કે મુનીમ મહેતા કે નામુ લખનાર—એટલામા મોટે ભાગે રોકાયેલો હોય છે આમા ધ્યાન રાખવાની બાબત વહેચણી'ની છે અને નફો માત્ર ધીરધાર કરવાની કુનેહ, ખરીદ કરવાની આવડત અને ઘરાકને રીઝવવાની ચાલાકી ઉપર આધાર રાખે છે આમાં મુદ્દાની વાત વહેંચણી સમ્બંધ પર છે તે લક્ષ્યમા રાખવુ સટ્ટાને વ્યાપાર ગણવો એ ભૂલભરેલું હોઈ તેનો અલગ વિચાર નવયુગની નજરે આ જ વિભાગ નીચે આગળ કરવામા આવશે

વહેંચણી સામેના બે પોકાર

અત્યારે આ વહેચણીના વ્યાપારપ્રકાર તરફ બે મોટા પ્રસંગો ઉઠ્યા છે તે પ્રત્યેક ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે

૧ આર્થિક વિચારકો કહે છે કે માલ ઉત્પન્ન કરનાર અને વાપરનાર એ બે છેડાઓ છે તેની વચ્ચે રહેનારા વ્યાપારીઓનો નફો કાઢી નાખવો જોઈએ—નહિવત્ કરવો જોઈએ માત્ર વેચનારાનો આખો વિભાગ વચ્ચેથી કાઢી નાખવો જોઈએ કારણ કે તેઓનો ઉત્પત્તિમા હાથ નથી તેઓ માલનો વપરાશ કરતા નથી

માત્ર આડતીયા તરીકે તેઓ એક ઠેકાણેથી બીજે માલ પહોંચાડે છે અને ઉત્પન્ન થયેલો માલ વપરાશ કરનારના હાથમાં પહોંચે તે પહેલા ચાર પાંચ ૭ અથવા તેથી વધારે વ્યાપારીના હાથમાં પસાર થઇ પચાસ ટકા જેટલો નફો તે પર અનેક વખત ચઢી જાય છે ચાર આને વાર કપડુ વાપરનારને પહોંચવા પહેલા ઓફીસવાળાનો, મોટા શહેરના જથ્થાબંધ વેપારીઓનો, દેશના નાના વેપારીઓનો, ગામડાના વેપારીઓનો અને દલાલોનો તે પર નફો ચડે છે આ સર્વ નફા બંધ થવો જોઈએ

આ ઉદ્દેશથી ઠામઠામ સહકારી સંસ્થાઓ સ્થાપવામાં આવે છે, તેનો ઉદ્દેશ મૂળ ઉત્પત્તિ સ્થાનેથી માલ મેળવી નામના નફાએ વાપરનારને પહોંચાડવાનો હોય છે

૨ રશિયામાં આ વચગાળેના નફા કાપી નાખવા માટે પદ્ધતિસર પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે ત્યાં માલને એક હથ્થુ કરી તે પર અમુક નફે સીધો વપરાશ કરનારને આપવામાં આવે છે

પરિવર્તનની દિશા

આમાં એકના કાપડની હકીકત નથી દરરોજના ઉપયોગની નાની મોટી અનેક ચીજોમાં આ વચ્ચેના વ્યાપારીનો નફો રદ કરવાના પ્રયત્ન શરૂ થઈ ચૂક્યા છે અને તે આગળ વધે તેવા અનેક ચિહ્નો દેખાય છે આ પ્રશ્ન નવયુગને મુઝવનાર થઈ પડે તેવો છે જૈનો ઉત્પત્તિના કામમાં બહુ ઓછો રસ લે છે ખેતીવાડી કે મોટા કારખાનાઓ જુજ અપવાદ બાદ કરતા જૈનોના વ્યવસાયક્ષેત્રના નથી નવયુગને વચગાળેના માણસોના નફાની દલીલ અસરકારક લાગશે માલની હેરવણી ફેરવણી કરવામાં અથવા તેને અંગે નાણાની ધીરધાર કરવાને અંગે માલ ઉપર પચાસ ટકા નફો જુદી જુદી વ્યક્તિઓ દ્વારા ચડી જાય અને તે સર્વનો અમલ બોજો વાપરનારને માથે પડે એમાં ન્યાય નહિ લાગે

આ વિચારને પરિણામે આખી વેપારની પદ્ધતિમા મહાપરિવર્તન થઈ જશે જૈનોએ માત્ર મ્હેતાગીરી કે મુનીમગીરી ન જ કરવી હોય તો ઉત્પત્તિના અનેક ક્ષેત્રો હાથ કરવા જ પડશે એ સિવાય એમનો છૂટકો નથી એ ગમ ધમા પસંદગીનો સવાલ પણ રહી શકે તેવુ નથી પસંદ હોય કે ન હોય, પણ આર્થિક પ્રશ્નો તો અન્ય સમાજો સાથે રહીને જ છેડવા પડશે

આ વિચારને પરિણામે વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ વધારી જરૂરિયાતની નાની મોટી ચીજો ઉત્પન્ન કરવામા જૈનોએ લક્ષ્ય આપવુ જ પડશે અને તે આપશે તે માટે અભ્યાસ કરવા દૂર દેશમાં અનેક અભ્યાસીને મોકલશે અને પદાર્થવિજ્ઞાનમા રસ લઈ અનેક ચીજો ઉત્પન્ન કરવાના કામમાં જૈનો પડશે જૈન કોમને સમયને અનુકૂળ થતા આવડે છે એ મુસલમાની સમયમા વાઘા પહેરી શકતા અને કેડ ઉપર ભેટ બાંધી શકતા તો અગ્રેજ યુગમા કોટ પાટલુન પણ પહેરી શકે છે સમયધર્મનો વિચાર તો દરેક યુગે વ્યવહારુ જૈન કરતો જ આવ્યો છે અને આર્થિક હરીફાઈમાં આરપાર કેમ નીકળી જવુ એ તો એનો પોતાનો અંગત વિષય છે

બીજી વાત એ છે કે વહેચણીનો ધધો હાથમાથી જતા વખત લાગતો નથી એને માટે મુબઈના થોડા જાણીતા દાખલા આપવા પ્રાસગિક છે મુબઈ શહેરમાં વીશ વર્ષ પહેલા રૂનો વ્યાપાર ૮૦ ટકા જૈનોના હાથમાં હતો, અત્યારે પૂરા દશ ટકા રહ્યો નથી આમાં માત્ર વહેચણીનું કામ છે એટલે આડતિયા કરતાં વખત લાગતો નથી (આમાં તૈયાર વેપારની જ વાત છે)

ઝવેરાતના વ્યાપારના બે મોટા વિભાગ મોતી અને હીરા આદિ પચરગી ઝવેરાત મોતીનો વ્યાપાર સર્વાંશ જૈનોનો હતો

ત્યારે બાર આના વ્યાપાર તો અરમસ્તાનથી સીધો પારિસ
ઢ્યો ગયો અને બાકીના ચાર આનામાંથી લગભગ અર્ધો
નોના હાથમાં રહ્યો છે, પણ સમૂહવ્યાપારની પદ્ધતિની આવડત
હોવાથી થોડા વર્ષમાં જૈનો માત્ર પરીક્ષણીગર કે સરૈયા થઈ
ાય તો ના નહિ એવી પડુ પડુ સ્થિતિ એ વ્યાપારની થઈ
ગ઼ી છે

હીરાનો વ્યાપાર કુલ જૈનોના હાથમાં હતો અત્યારે ભાગ્યે
પચાસ ટકા જૈનો પાસે રહ્યો છે તે જ પ્રમાણે અન્ય
વેરાતનું સમજવું

કાપડ બજારમાં જે પેઢીઓ વીશ વર્ષ પહેલાં જૈનોની હતી
તી અર્ધી પણ હી નથી અને નવી થઈ નથી

ખાંડ બજારનો ચૌ૦ આના વ્યાપાર જૈનોના હાથમાંથી
સાર થતો હતો ત્યાં અત્યારે નામ ગણાય તેટલી એક બે પેઢીઓ
ાત્ર જૈનોની રહી છે આ વાત કોમીય ભાવના વધારવા લખી
ાથી મુદ્દો એટલું જ બતાવવાનો છે કે વચગાળેનો વેપાર—
આડતીયા જેવો કે કમીશન એજન્ટને મળતો વ્યાપાર ખસી જતાં
ખ્યાલ લાગતો નથી બીજા અનેક વ્યાપારનું અને અનેક સ્થળોનું
આ પ્રમાણે બતાવી શકાય તેમ છે પણ તે તો વ્યાપારનો વિષય
લઈને બેસીએ ત્યારે શક્ય છે અત્યારે તો ઉત્પત્તિ વ્યાપારને અંગે
સૂત્રો પ્રથમથી હાથ કરવાની બાબત ઉપર લક્ષ્ય છે તે પૂરતું
નવયુગની નજરે ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે નવયુગમાં ખેતીવાડીને
મોટા પાયા ઉપર જૈનો ઉપાડશે મોટા ખેતરો, નવા યંત્રો
પાણીની સગવડ, ખાતરની વિપુલતા અને ખેતીખાતાનો વૈજ્ઞાનિ
અભ્યાસ કરી અનેક જૈનો આ ખેતીપ્રધાન દેશના આગળગીર
અને ખેતીનું કામ કરશે તે ઉપરાંત બીજોની વાત તો જાણીતી જ

છે રંગની ઉત્પત્તિ, રસાયણોની ઉત્પત્તિ અને એથી અનેક મોટા પાયા ઉપરની ઉત્પત્તિથી સાબુ રમકડા જેવી નાનીનાની ચીજો ઉપર પણ એ પહોંચી જશે

આ સંબંધમા આરંભ સમારંભના વિચારોમા મોટો ફેરફાર થશે અને જૈનો મોટી જવાબદારીઓને પહોંચી વળવા અને સમાજમા સ્થાન જાળવી રાખવા અપવાદનો માર્ગ પણ સ્વીકારશે

ઉત્પત્તિના ક્ષેત્રોની—વ્યાપારની કે તેની પદ્ધતિની વિગતો અત્ર સ્થળ સંકોચથી આપી નથી એ સર્વમા જે મુદ્દો કામ કરશે તેની ચર્ચા નવયુગની નજરે થઈ છે

વ્યાપારી કેળવણી

નવયુગ વ્યાપારી કેળવણી તરફ ખાસ ધ્યાન આપશે એની નજરમા વ્યાપારના ક્ષેત્રમા ચાલતી સખત હરીફાઈને પહોંચવાના પ્રશ્નનો નિકાલ વ્યાપારી શિક્ષણમા આવશે એક મહાપ્રયાસે મીલનો ઉદ્યોગ જમાવનારનો છોકરો બાપની ગાદી પર બેસતા પહેલા નાના કારકુનની જગ્યાથી માડી ખરીદી ખાતા, વેચવાનાં ખાતા યંત્રોનુ જ્ઞાન આદિ અનેક અભ્યાસમાંથી પસાર થવો જોઈએ આ અગત્યની બાબત વીસરી જવાથી અનેક ધંધાઓ ખોઈ બેઠા છીએ ઉત્તરોત્તર ચાલ્યો આવતો ધંધો કરનારને તો બહુદેશીય શિક્ષણ જરૂર મળવુ જોઈએ એને કાગળની પ્રેસકોપી સુદ્ધા હાથે કાઢતા આવડવી જોઇએ નહિ તો કોઇ અટીકટીના પ્રસંગે સિપાઈ કે કારકુન હાજર ન હોય તો કામ અટકી પડે

મરથી શરૂઆતમા જરૂરી સામાન્ય જ્ઞાન તો માનસિક વિકાસ માટે જોઈએ સ્વભાષા મારફત કે પરભાષા મારફત અત્યારે મેટ્રીક્યુલેશન સુધીનો અભ્યાસ ગણાય છે તેટલા પૂરતો

અભ્યાસ તો જરુર હોવો જોઈએ, પણ ત્યાર પછી ખાસ જ્ઞાન વ્યાપારી લાઈનનું આપવુ જોઈએ વ્યાપારી લાઈનમા કેટલાક સર્વ સામાન્ય પ્રશ્નો છે તેનુ સામાન્ય જ્ઞાન પ્રથમ મળવુ જોઈએ દાખલા તરીકે સોદા કેમ થાય, તેમા માગણી અને સ્વીકાર, વેચાણના નિયમો આડતના સવાલો, ભાગીદારીના પ્રશ્નો, ઓળા-ધરીના સવાલો, સોદા ક્યારે રદ થાય, શામાટે રદ થાય જાહેર-નીતિનો સોદાઓ સાથેનો સબંધ, સટ્ટો અને જુગાર આદિ પ્રત્યેક વ્યાપારીએ જાણવા જ જોઈએ. વીમા પૈકી જીદગીનો, દરિયાના જોખમનો, આગપાણીના જોખમનો પ્રશ્ન મુદ્દામ વિગતવાર સમજવો જોઈએ

એ ઉપરાત અર્થશાસ્ત્ર રાજ્યદ્વારી નજરે અને આતરરાષ્ટ્રીય નજરે, સ્વરાષ્ટ્રને અગે અને પરરાષ્ટ્રને અગે તેની ઉત્પત્તિ વહેચણી અને વપરાશના અનેક સવાલ ભાવ–મૂલ્યને અગે જરૂરીઆત અને પૂરવણીના સવાલો, જમીન, મજૂરી અને નાણાનો પરસ્પર સબધ આદિ અનેક પ્રશ્નો વિગતવાર ખાસ જાણવા જોઇએ અને નાણાની લેવડદેવડનો પ્રશ્ન બહુ બારીકાઈથી રાષ્ટ્રીય અને આતરરાષ્ટ્રીય દષ્ટિ-બિંદુઓથી સમજવો જોઈએ

એ ઉપરાત હિસાબ રાખવાની પદ્ધતિ, વ્યાજ ગણવાની રીતિ, હવાલાની રીતિ, સરવૈયાની પદ્ધતિ તેના મૂળ તત્ત્વો સાથે સમજવી ઘટે અને તેમા દેશી નામાની રીતિ અને પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિના અભ્યાસ સાથે તે બન્ને વચ્ચેના તફાવત અને તેના કારણો તથા પરિણામો આવડવા જોઈએ

આટલી સામાન્ય વ્યાપારી કેળવણી મળ્યા પછી પોતાને જે લાઈન લેવાની ઇચ્છા હોય તેની વિગતમા ઉતરી તેનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ અને સાથે તે અભ્યાસમાં આવેલા સિદ્ધાન્તોનો વ્યવહારૂ ઉપયોગ કેમ અને કેવી રીતે થાય છે તે જાતે જોવુ જોઇએ

દાખલા તરીકે રૂનો વ્યાપાર કરનારે એની ઉત્પત્તિના સ્થાને ભૂગોળ એ પ્રત્યેકમાં થતા રૂના પ્રકાર, એ રૂની જાતોની વિવિધતા એની હાથપરીક્ષા વેચવાના ક્ષેત્રો, તેની ભૂગોળ, તેનો ખપ અને આ સર્વ સંબંધી અનેક વર્ષોના આંકડાઓ પાક પર હવા અસર પાકમાં થતી જીવાતો આદિ અનેકાનેક બાબતો પણ સુક્ષ્મ રીતે જાણવી જોઈએ

એ ઉપરાંત ઘરાકને સમજાવવાની રીત વ્યાપારની જુદી જુદી પદ્ધતિઓ નાણાંની જોગવાઈનો વ્યાપાર સાથે સંબંધ આગરૂ (હેડિંગ) જાળવવાની-ખરીદવાની રીતિઓ, ગૂંચવણ વખતે ગરના કરવાની બારીકીઓ અને મોઢાથી મુદ્દાસર દલીલ વ કેવાની આવડત પર ખૂબ અભ્યાસ કરવો જોઈએ

આ પ્રમાણે એક વ્યાપારી થઈ શકે વ્યાપારી થવું એ કોઈ જાતની તૈયારી વગર ગાદી ઉપર બેસી જવાથી વ્યાપારી થવું નથી આવડત અને અભ્યાસ વગર લાખોની પૂંજી વર્ષોમાં ખોઈ બેસવાના અનેક દાખલાઓ બની ચૂક્યા છે અને હરિફાઈના આ યુગમાં કોઈ મહે નાની કરીને ખટાવી જશે એવી આશા રાખવી નિરર્થક છે અત્યારે તો સૌકોને જોઈએ તે શી પૂરી પ. ઘણી તાલીમ જનસ્વભાવનો અભ્યાસ અને વિચાર પોતાના ધંધા પૂરતું જ્ઞાન હોય તો જ નભી શકાય તેવું છે

આ સર્વ વાત લક્ષમાં લેઈ જાતજી વ્યાપારી કેળવણી માટે અનેક વિદ્યાર્થીઓ માગના અને અમર કરાવ ભાવા વ્યાપારી પ ઉમેદવારોને અભ્યાસ કરતા મૂકી ગમિરાગ એ હાડી ત્યાં નજ વિચાર કરે અર્થિક વિષયમાં બ ીનો અભ્યાસ ઉત્તમ ઢબે ગ મારે ઉચિત વાની તેથી અને પ્રત્યક્ષ જ તે રીતિને અને વ્યાપાર વિષે અને દરેક વિષે તેને આ વ્યાપારી મહાવિદ્યાલયથી

પરદેશ મોકલી અભ્યાસ કરાવવાની અને દરેક વિષયમા વિશિષ્ટ વ્યવહાર અભ્યાસીઓને બહાર પડવાની ગોઠવણ કરી આપશે

વ્યાપારને અગે કેળવણી આપવાનુ ક્ષેત્ર ઘણુ વિશાળ છે એમા સર્વ દક્ષ ન થઇ શકે એ વાત નવયુગના ધ્યાનમા રહેશે ઓછી વધતી આવડત અને શક્તિ પ્રમાણે વ્યાપારી વિષયોનુ સામાન્ય જ્ઞાન તો વ્યાપારમા પડનારે લેવુ જ પડશે હવે કાઇ મોળ આંક, ડક્કો, બાળાક્ષરી, નામા ને હિસાબ આવડ્યા એટલે નભી જવાનો સમય રહી શકે તેમ નથી અને માલ સોંઘે ભાવે ખરીદવુ અને મોંઘે ભાવે વેચવુ એટલા સાધારણ જ્ઞાનભડોળે ચાલી જાય તેવો વખત નથી વ્યાપારી કેળવણી અનિવાર્ય છે અને કોમે અથવા સમાજે વ્યાપાર ઉપરનો કાબૂ રાખવો અને વધારવો હોય તો કેળવણી લીધે જ છૂટકો છે

વિશેષ મોટા વ્યાપારને અગે પદાર્થવિજ્ઞાન અને ઇજનેરી જ્ઞાનની પણ જરૂરિયાત રહેવાની છે અન્ય દેશોની વ્યાપારપદ્ધતિ ઘણી સમજવા યોગ્ય છે મોટા પાયા ઉપર વ્યવસ્થાસર વ્યાપારી બધારણો કેવા થઇ શકે છે તેનો અભ્યાસ કરી આપણા દેશની જરૂરિયાત અને હવાપાણીને અગે યોગ્ય ફેરફાર સાથે તેની મિલાવટ કરવાની જરૂર છે સમૂહવ્યાપાર (સિન્ડીકેટ) નાણાનુ રોકાણ સહકારી બધારણ આદિ અનેક બાબતોનો અભ્યાસ કરવાની અને અભ્યાસનો અમલ કરવામા વિશાળ અનુભવ અને વ્યવહારદક્ષતા બતાવવાની જરૂર છે એ સર્વ નવયુગે કરવાનું છે, નજીક આણવાનુ છે અને અમલમા મૂકવાનું છે આ કામ નવયુગ બહુ સાવધાનીથી, આસાનીથી અને કુશળતાથી બરાબર પાર પાડશે અને પ્રત્યેક શાખા, પ્રશાખા અને ઉપશાખા માટે સાધનો યોજશે અને એ બાબતમાં ખરી કુશળતા અને દીર્ઘદર્શિતા દાખવશે

વ્યાપારના ક્ષેત્રો અને પદ્ધતિ

નવયુગ વ્યાપારના કયા ક્ષેત્રો ઉપર ધ્યાન વધારે આપશે તેનો નિર્ણય કરવાની જરૂર નથી પણ એ જ્યા લાભ દેખાશે ત્યા માથુ મારશે વ્યાપારના ક્ષેત્રોને અંગે કયા ધોરણે કામ લેશે અને શુ શુ નહિ કરે તે બાબત ખાસ ધ્યાન આપવા યોગ્ય હોઈ તેના થોડા મુદ્દા હકારાત્મક અને નકારાત્મક નવયુગની નજરે જોઈ જઈએ

નવયુગ સાહસિક થશે એને વ્યાપાર નિમિત્ત પરદેશ ખેડવામા જરા પણ સંકોચ આડો નહિ આવે

નવયુગ મોટા પાયા પર વ્યાપાર કરવા માટે સમૂહપદ્ધતિ અને સહકારપદ્ધતિનો સ્વીકાર કરશે

નવયુગ પ્રમાણિકપણે વ્યાપાર કરનામા ઘરાકી જામે છે વ્યાપાર વધે છે અને લાબે પાયે સ્થાયી લાભ થાય છે તે વાત સમજી તેનો ઇહલોક પરલોકની નજરે સ્વીકાર કરશે

નવયુગ થોડો નફો કરવાથી વધારે ઘરાકી જામે છે એ વાત સમજી થોડા નફાથી સંતોષ પામશે અને વ્યાપાર વધારી 'બોરના બમણા'ની નીતિ ન રાખતા પ્રાચીનકાળની 'લાખની પાણ'ની નીતિ સ્વીકારશે

ભાગીદારી સમૂહવ્યાપાર અને અનેક સ્થાને વ્યાપાર કરવાની મોટી યોજનાઓ એ કરશે

નવયુગ મોટા વ્યાજ ખાવાની 'સાવકારી' નહિ કરે એ ધધાને એ ચુસણી કરનાર અને અન્યનો તિરસ્કાર વહોરી લેનાર ગણશે નવયુગના મહાઆરભ અને કર્માદાનના વિચારો નરમ પડશે એ બનતો ઉપયોગ રાખશે જીવરક્ષા યથાવિત્ કરશે, પણ

ધંધાને અગે મિલ કરતાં, રંગનુ કારખાનુ કરતાં એ મુઝાશે નહિ એ કોઈ નવીન પ્રકારે પોતાની જાતને સમજાવી લેશે

નવયુગમા કુટુંબભાવના મંદ પડશે, વ્યક્તિવાદ વધી પડશે અને તેથી તે ભાગીદારી કરશે, પણ કુટુંબના આળસુઓને પોષનારા વ્યાપારની પદ્ધતિ નહિ સ્વીકારે

જે વ્યાપાર કરશે તે પૂરતી હીકમતથી, આવડતથી, જોમથી, આકડાઓના અભ્યાસથી ગણતરીથી અને મન લગાડીને કરશે પને ગભરાઈ જશે નહિ મુઝાઈ જશે નહિ અથવા એકને એક સ્થાને પડી રહી રગ્યા કરશે નહિ 'ફરે તે ચરે' એ ન્યાયે કામ લેશે

છેતરપીંડી દંભ કે ખોટા હિસાબ, ઘરાકને ઊધુચત્તુ સમજાવવુ, ઇરાદાપૂર્વક ખોટા દસ્તાવેજ કરવા—આવી બાબતો નવયુગ નહિ કરે, પણ તેને બદલે કુશાગ્રબુદ્ધિથી ઘરાકની જરૂરિયાતનો અભ્યાસ કરી માલ પૂરો પાડવા-બનાવવા તે ગોઠવણ કરશે

ઉપરની સર્વ બાબતો એકંદરે સમજવી કોઈ કાગા મેળવી-ગશે, પણ તેના ટકા બહુ જૂજ રહેશે દીવાળી કાઢવુ મરવુ બરાબર ગણવામાં આવશે અને નાક આબરૂ માટે ચીવટ રાખવામાં આવશે

ધનિકવર્ગ અને ગરીબ વચ્ચે અંતર છે તેથી પણ વધારે પણ ધનવાન થવાની તક સર્વને મળશે અને વ્યવહારૂ સવાલો અંતે વધારે ફાવશે, જ્યારે બાપદાદાની પૂજી ઉપર મજા કરનારા બહુ થોડા વખતમાં પાછા પડી જશે

નાણાના રોકાણનો સવાલ નવયુગમા ખૂબ અગત્યનો બનશે અંગે આવડત વગરના ધનવાનના નબીરાઓને ગરીબ દિન સામાન્ય કે મધ્યમ થઈ જતાં વખત નહિ લાગે

ઉપર જણાવેલા પ્રથમ પ્રકારના વાયદાના સોદામા શેર અને નોટના વાયદાના સોદાઓનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે

નવયુગ આ સર્વ પ્રકારના સટ્ટા અથવા જુગારને દેશના હિતની ખાતર, શ્રમજીવીઓના લાભની ખાતર અને ભયકર લતમાથી બચાવવા ખાતર એકી અવાજે બંધ કરી દેશે અત્યારે કેટલાક તેનો વ્યાપારના હિતની નજરે બચાવ પણ કરે છે અને કાયદા ખાસ કરીને સટ્ટાને અનુકૂળ છે જુગાર પૈકી ઘણાખરા ગેરકાયદેસર છે પણ ઘોડાની શરતને હિંદના દુર્ભાગ્યે કાયદેસર ઠરાવેલ જુગાર ગણવામા આવ્યો છે આનાથી અનેક આપઘાતો નિસાસાઓ અને તોફાનો થયા છે, થાય છે અને માણસની સ્થિતિ વિના કારણે પલટાઈ જાય છે સોએ એકાદ માણસ અન્યનાં લોહી ચૂસી ધનવાન બને છે પણ રમનારાની નજર તેના ઉપર જ રહે છે એટલે ભારે મોટી ભૂલ થાય છે

આ વ્યાધિમાં જૈન કોમ ખૂબ સપડાયેલી અને સંડોવાયેલી હોઈ તેને આ બાબત પર સવથી વધારે ધ્યાન આપવુ પડશે આ સટ્ટો કે જુગાર રમનાર વ્યાપારી કેમ કહેવાય તે પણ નવયુગના ધ્યાનમા નહિ ઉતરે આવા સટ્ટો કરનારને સમાજમા સ્થાન હોવુ ન ઘટે એવાના હાથમા મોટા ટ્રસ્ટોનો વહીવટ કદી સોપી શકાય નહિ અને તેવાઓ ઉપર કોઈ જાતની સ્થિરતાની આશા રાખી શકાય નહિ આ સંબંધમા કાયદાની મદદ લઈ સર્વ પ્રકારના વાયદાના સોદા બંધ કરાવવામા આવશે અને તેમ કરવામા કદાચ અમુક વ્યાપારને સહન કરવુ પડશે તો સમાજ સહી લેશે, પણ અત્યારે ચાલે છે તેવી સટ્ટા ખેલવાની સગવડ નવયુગ કદી નહિ આપે અને છતા કોઈ વગરમહેનતે વગરપરસેવે માત્ર બજારની

વધઘટથી ધનવાન થવા માગતા હશે તો તેમને સમાજ પોતાના
અગના નહિ ગણે

આ આખી હકીકત સટ્ટા અને જુગાર બન્ને પ્રકારને લાગુ
પડે છે આર્થિક દૃષ્ટિએ એવા વ્યાપાર પર ગુજરાન કરનાર દેશના
દ્રવ્યમા વધારો કરનારા ન હોઈ અને એમાથી આળસ, વ્યસન
અને બેદરકારીપણુ વધવાના અનેક ઉદાહરણો હોઈ એને જગ
વખત ચાલુ રાખવામા હિંદની ગરીબ પ્રજા પર નકામો બોજો
ગણાશે અને દેશનો વહીવટ હાથમા આવતા આખો સમાજ આવા
ભયકર જીવનસાધનો પર છીણી મૂકશે અને તે કાર્ય કરવામા,
તેની હીનચાલ કરવામા અને તે અનુસાર નવીન કાયદા કરાવવામા
નવયુગની જૈન પ્રજા અગ્રેસર ભાગ ભજવશે એમ કરવા જતા
એની આડત દબાવી કરનાર અનેક જનો અથવા જૈનો રખડી
જશે એવો વિચાર નવયુગ નહિ કરે, પણ દેશ પરનો મહાઅનર્થ-
કારક બોજો હડાવી દેવાનુ પુણ્ય હાસલ કરવાની તકનો પૂરો ઉપયોગ
તે કરે છે એમ નવયુગ માનશે

આ સટ્ટાનો વ્યાપાર જેને ખોટી રીતે 'વ્યાપાર' કહેવામા
…છે તેની સાથે આવતા માલના સોદાને ઉચકી નાખવા નહિ
…માલને આવતા જ વખત લાગે છે, તેના સોદામા સટ્ટાનુ
… તત્ત્વો તો રહે છે પણ એની કક્ષા જુદી છે પરદેશી
… લેવાના ધ્યાનને અગે આવા સોદા ઉપર અકુશ પડશે તે
…રૂ જ સવાલ છે પણ એને સટ્ટા કે જુગારની કક્ષામા
… આવશે નહિ

…વા આવતા માલના સોદામા પણ ખાડના ધધામા અનેક
…માન થઈ ગયા છે અને જૈન કોમ તો હતાશ થઈ ગઈ
… બાબત ધ્યાનમા લઈ તેના ઉપર પણ નવયુગ અકુશ

મૂકશે વ્યાપાર જ્યાં સુધી વેપારની મર્યાદામાં રહે છે ત્યાં સુધી તેમાંથી જરૂરી લાભો ગેરલાભો થાય છે પણ જ્યાં તેમાં સટ્ટાનું તત્ત્વ દાખલ થાય છે ત્યાં એ વેપાર મટી જાય છે

નવયુગનું ધ્યાન તો આર્થિક નજરે 'ઉત્પત્તિ' તરફ વધારે રહેશે એ વચગાળેના નફા રદ કરવા પ્રયત્ન કરશે, ત્યાં બજારની વધઘટનો લાભ લેનારા સટ્ટો કરનારને કોઈપણ પ્રકારનો લાભ લેવા દે એ આર્થિક નજરે અસંભવિત વાત છે શ્રમજીવીની નજરે ભયકર વાત છે અને સમાજવ્યવસ્થાના ધોરણે એક પણ દિવસ ન ચલાવી લેવા યોગ્ય વાત છે ખાસ જરૂરી પ્રસંગમાં તૈયાર માલ લેવાનો હોય તેવા પ્રમાણિક સોદાઓના સંબંધમાં પણ ઘણો અંકુશ તો જરૂર મૂકવામાં આવશે પણ તે ઉપરાંત સટ્ટો કે જુગાર કોઈ પણ આકારમાં હિંદમાં તો ન જ જોઈએ એમ નવયુગ ઠરાવશે અને તેની સામે સ્વાર્થને અગે બુમો પાડશે તે ઉપર ધ્યાન આપ્યા વગર સમાજ એ મમ આરોપી લેશે અને સટ્ટાને અને જુગારને મૂળથી હાંકી કાઢશે તેવો ધધો કરનારને કોઈ પ્રમાણિક ઉદરનિર્વાહનું સાધન શોધવુ પડશે

પ્રકીર્ણ

વ્યાપારના અનેક પ્રશ્નોને અગે નવયુગને બહુ વિચાર કરવો પડશે નવયુગનો વ્યાપાર એક પરગણા કે હિંદમાં મર્યાદિત થવાનો ન હોઈને અનેક આર્થિક પ્રશ્નો તેને ઉકેલવા પડશે, આખી દુનિયાના આર્થિક પ્રશ્નોનો બારીક અભ્યાસ કરવો પડશે, નાણાપ્રકરણી સવાલો નાણુ મોકલવાનો દર (રેટ ઓફ એક્સચેન્જ) સોનાનો નાણા સાથે સંબંધ વગેરે તથા ઉત્પત્તિ વહેંચણી અને વપરાશના અનેક સવાલો આવી પડશે એ સર્વનો નિકાલ તે પૂરા અભ્યાસથી કરશે અને હિંદ જેવા કુદરતની કૃપાવાળા દેશને

એ ભારે આગ્રહ કરશે એ પોતાના દેશના આર્થિક પ્રશ્નો પોતાના હાથમા લેશે, એમા પરરાજ્ય કે પરદેશીઓની દરમિયાનગીરીને એ દૂર કરશે અને ઔદ્યોગિક પરિસ્થિતિના હલકા તત્ત્વો દેશમા દાખલ થવા ન દેતા પાશ્ચાત્ય અને પૌર્વાત્ય સમાજવાદનું સંમિશ્રણ બનાવી એ હિંદ માટે ભારે આશ્ચર્યકારક આર્થિક ઘટના ઊભી કરશે

એ પ્રમાણે કરવા માટે એને રાજદ્વારી બાબતમા ભાગ લેવો પડશે તેને અંગે આર્થિક સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરવુ પડશે અને તેને માટે ભોગો પણ આપવા પડશે એ સર્વ ઘટના રાજ્યદ્વારી સ્થિતિમા વિચારશુ અહીં તો વ્યાપારી કોમે વ્યાપારની સ્થિતિ જાગતી રાખવા શુ શુ કરવુ પડશે તે વ્યાપારી નજરે જ જોઈ જઈએ છીએ તે લક્ષ્યમા રાખવુ

અત્યારે જૈન કોમના હાથમા જે ધધા છે તે સર્વ લગભગ ચાલ્યા જશે પણ એની વ્યાપારને અંગે જોઈતી હિસાબ ગણવાની આવડત સાહસ અને વ્યાપારની ધૂન તેનામાથી જશે નહિ નવા સંયોગોને તાબે થઈ વ્યાપારના નવા ક્ષેત્રો અને નવી પદ્ધતિમા એ સાહસથી ઝપલાવશે

અત્યારે ગામડામા શાહુકારી ઘણે ભાગે જૈનોના હાથમા છે તે સહકારી સમિતિઓને અંગે નાશ પામી જશે, પણ શરાફી વ્યાપાર જૈનો તદ્દન નવીન પદ્ધતિએ વધારે ખીલવી શકશે વહેચણીના ધધા ઓછા થઈ જશે અને તેમા કમ પણ નામનો થઈ જશે, પણ તે જ વખતે ઉત્પત્તિના ક્ષેત્રો અનેક પ્રકારના ઉઘડશે અને ત્યા નવયુગ પ્રવેશ કરી દેશે એને માટે શિક્ષણ જોઈતુ ધન આદિ અનેક નાની મોટી વ્યવસ્થા નવયુગ આગળ પડીને કરશે અને તેમા તે અગ્રભાગ લઈ જૈનનું વ્યાપારમાં અગ્રસ્થાન જાળવી રાખશે

એમા એણે મે વાત ખાસ કરવી પ શ એ તો એણે પ્રમાણિકપણુ ખાસ કેળવવુ પડશે અને વણિક તેહનુ નામ, જેહ જૂઠુ નવ બોલ વગેરે કાવ્યમા અમર થઈ ગયેલ વણિકત્વને તેણે સાર્થ કરવુ પડશે નવયુગનો નૈતિક વિકાસ એ માર્ગે બરાબર થશે એ સંબધમા વચગાળેના વખતમા જે શિથિલતા આવી ગઈ છે તે નવયુગ સીધા ઉપચાર અને પ્રયોગથી દૂર કરશે

અને બીજી બાબત એણે લોભ ઓછો કરવો પડશે મારવાડીઓ મોટા વ્યાજ ને છે તે પ્રથા દૂર કરવી પડશે અને વ્યાપારી દૃષ્ટિ ખીલવવી પડશે વ્યાપારી દૃષ્ટિ એ છે કે ૮ કે કોળિયે વધારે જમી શકાય છે ઓછો નફો લેવાથી પ્રબંધથી વ્યાપાર વધારે થાય છે અને નફાના ટકા ઓછા આવે પણ અગ્વાળે આવકની રકમ મોટી થાય છે એ ઉપરાત પ્રમાણિકપણે અને ઓછે નફે કામ કરનાર ઘરાકી જમાવી શકે છે અને ઘરાકી વાળવાની કળા વણિકમા સ્વાભાવિક હોય છે તે ઉપરના બે સૂત્રો દ્વારા વધારે કેળવી લાબી નજરે કામ લેવાનુ શીખશે

કેટલીક મંગેરી તકો વચગાળેના કાળમાં લોભને વશ થઈને ગુમાવી છે તે નવયુગને માર્ગદર્શક થઇ પડશે બગભગ વખતે સ્વદેશીનો જુવાળ ઉછળ્યો ત્યારે કેટલાક વેપારીઓ ભારોભાર ખેઘ માનમા ભરીને ધુએ એટલે રૂએ એવી સ્થિતિ ઊભી કરવાને પરિણામે થોડો વખત જગ નફો કરી શકયા પણ ચાલુ ઘરાકી ખોઈ બેઠા અને આવતા પ્રવાહને વાળવાનો સીધો માર્ગ લઈ શકયા નહિ એવી સ્ખલના નવયુગ નહિ કરે એની નજર પોતાના નફા પર નહિ રહે પણ હત્રી ફોર્ડની માફક માલ વાપરનારની સગવડ કેમ જળવી એ દૃષ્ટિબિંદુ રહેશે અને પરિણામે અગ્વાળે નફો પણ ઘણો થશે

હિસાબ નામાની કુશળતા બજારો પસંદ કરવામા વ્યવહારુતા, ઘરાકને રીઝવવાની કળા અને બજારોનો અભ્યાસ કરવાની ચતુરાઈની કળાનો વારસો નવયુગ મેળવશે અને તેનો ઉપયોગ ઉત્પત્તિના ક્ષેત્રમા પણ સારી રીતે કરશે

વચગાળેના વખતમાં બીન આવડત અનભ્યાસ અને પ્રમાદથી જે સ્થાન ગુમાવવા માડ્યુ છે તે પુન પ્રાપ્ત કરવાનું સદ્ભાગ્ય નવયુગને મળશે વ્યાપારમા આર્થિક પ્રશ્નોમા, નાણાના વિષયોમા, બજારાના અભ્યાસમા, મોટા પાયા પર વ્યવસ્થા કરવામા, મોટા ખાતાઓ ચલાવવામા, ઓછે ખર્ચે વહીવટ ચલાવવામા અને નાણાના હિસાબ સગવડ નવા ધોરણે નાખવાની બાબતમા અનેક નિષ્ણાતો-હવે નીકળી આવ અને તેઓ સમાજને તદ્દન નવા પાયા પર સુવ્યવસ્થિત કરશે વ્યાપારમાથી સટ્ટો કે જુગારનુ તત્ત્વ બીલકુલ કાઢી નાખવે વાય ના તૈયાર ભાવના પ્રમાણિક ગ્યા પણ જરૂર તના જ કરશે, પણ ભાવના ફેરફાર કરી વધુ વૃત્તિને ન રે ઉત્પત્તિનો ઝોક આપી અને પ્રમાણિકપણાનો આશ્રય કરી ઓછે નફે કામ કરવાનો વ્યવહારમાર્ગ લઈ વ્યાપારને અનેક દિશાએ નવયુગ ખીલવશે, વધારશે અને આજે ન કરી શકાય તેવા સાહસો ખેડશે

સાહસ

વ્યાપારને અગે સાહસના પ્રકારો લખવાની કે તેની પદ્ધતિઓ વર્ણવવાની ભાગ્યેજ જરૂર હોય દૂર દેશ ખેડવા, ત્યાની બજારોનો અભ્યાસ કરવો, ત્યાં વેપારની કોઠી (પેઢી)ઓ નાખવી એ તો એનુ પ્રકટ સ્વરૂપ છે ને ઉપરાંત વ્યાપારના અભ્યાસ માટે દૂર દેશ અભ્યાસીઓને મોકલવા, મોટા પાયા ઉપર વ્યાપારને અગે ઉત્પત્તિ કરવી અને ખાસ કરીને મોટા ખાતાઓ ચલાવવા એ

સર્વ સાહસના પ્રકાર છે પુરાણકાળથી જાત્રાસુમાત્રા જવાના સાહસો વણિકપુત્રો કરતા હતા નવયુગમા તેના પ્રકારો ફરશે પણ એને પ્રેરનાર સાહસવૃત્તિ દૂરદર્શિતા અને મક્કમતા મોહ એ સર્વ આગળ આવશે હવે પછી જે વાત થવાની એમા ગણતરી અભ્યાસ અને દીર્ઘ નજરને ખાસ સ્થાન મળશે અને તેથી વ્યાપારના લાભ સાથે આનુષગિક લાભો ઘણા થશે જગતભરમા શાતિ અને અહિંસાના સદેશા આ વ્યાપારીઓ વહેવારુ રીતે પહોચાડશે સ્થાને સ્થાને શાત ભાવનાના પ્રરૂપક પરમાત્માના સ્થાનો બિરાજમાન કરશે અને વિશ્વબધુત્વ ખીલવવા દ્વારા પોતાનો વ્યાપાર પણ આગળ વધારશે ધપાવશે અને આગળ આણશે

વ્યાપારી બાબતના મુખ્ય મુદા જ નવયુગની દૃષ્ટિએ અત્ર ચર્ચ્યા છે પ્રત્યેક ધધાની વિગતમા ઉતરવુ અશક્ય છે પણ ઉપરનુ ધોરણ લક્ષ્યમા રાખી નવયુગનુ નિશાન નિર્ધારાશે એટલુ કહેવુ પ્રસ્તુત અને પૂરતુ ગણવામા આવ્યુ છે

પ્રકરણ ૨ મુ

કેળવણી

નવયુગની રચનાનો મુખ્ય પાયો કેળવણી ઉપર રચાશે તે
કેળવણીની બાબતોને સર્વથી વધારે મહત્ત્વ આપશે કેળવણીના
પ્રતાપે જ પ્રકાશ પ્રાપ્ત થાય તેમ છે તેમ નવયુગ માનશે અને
એની સર્વ કાર્યપદ્ધતિમા કેળવણીને અગ્રસ્થાન મળશે

કેળવણીનો વિષય આખી ચર્ચામા ઓતપ્રોત થયેલો છે છતા
તે વિષયની મહત્તાને લઈને એ વિષયને સીધો ચર્ચવાની જરૂર
લાગી છે બાકી તો નવયુગનો જૈન એટલે કેળવણીનો બાળ
કેળવણીનું ફળ કેળવણીનુ પરિણામ અને કેળવણીનો ઉપાસક
નવયુગમાથી કેળવણીનુ તત્ત્વ બાદ કરી નાખવામા આવે તો બાકી
કંઈ રહે તેમ નથી પ્રાચીનોમાંના ઘણા કેળવણી શબ્દથી ભડકે
છે તેનુ કારણ ઉઘાડુ છે જે નવીન ભાવના, નવા આદર્શો
અને દૃષ્ટિકોણો કેળવણીએ રજૂ કર્યા છે તે પ્રાચીનો જીરવી શકે
તેમ નથી તેને પહોચી શકે તેમ નથી અને તેની સામે ટકી શકે
મ નથી આવા આવા વિચારનિર્ણયો નવયુગ કરશે અને તેના
ખનાઓ માટે આ પરિવર્તન કાળનો વર્તમાન ઇતિહાસ રજૂ

કરશે ત્યારે આવતો યુગ વિચારી હસશે કે કેળવણી વિરુદ્ધ આવા મહાપુરુષો (!) પણ જૈન કોમમાં થઈ ગયા છે આ ટીકા બાજુ ઉપર રાખી નવયુગની નજરે કેળવણીના ક્ષેત્રને ટૂંકામા અવલોકી જઈએ આ સર્વથી મહત્ત્વનો વિષય આખા ઉલ્લેખને પાને પાને છે એમ સમજી લેવુ

પ્રાથમિક કેળવણી

પોતાની માતૃભાષાનુ લખવાવાંચવાનુ જ્ઞાન અને સામાન્ય હિસાબ ઉપરાંત દેશની ભૂગોળ, સામાન્ય ઇતિહાસનુ જ્ઞાન અને વ્યવહાર પૂરતું નામાનું જ્ઞાન એટલાનો સમાવેશ પ્રાથમિક જ્ઞાનમાં થાય છે પોતાની માતૃભાષા બરાબર સમજતા વાંચતા અને તે ભાષામા સાંભળનાર સમજી શકે તેવા આકારમાં વિચાર બતાવતા આવડે અને સામાન્ય વ્યવહાર સમજીને થાય એ આ પ્રાથમિક જ્ઞાનનો ઉદ્દેશ છે

પ્રત્યેક જૈન બાળક તે સ્ત્રી હોય કે પુરુષ હોય તેને લખતા વાંચતા તો ફરજિયાત આવડવુ જ જોઈએ સોએ સો ટકા ને એમા અપવાદ વગર મનુષ્યત્વ પ્રાપ્તિના હક્ક સાથે મળેલો એ વારસો ગણાવો જોઈએ આ દૃષ્ટિએ નવયુગ પ્રાથમિક કેળવણી ફરજિયાત કરશે માત્ર જન્મથી ગાંડાનો જ આ બાબતમા અપવાદ રહી શકશે નાના ગામડામા પણ કોઈ અભણ બાળક કે બાળિકા ન રહે એનો પ્રબંધ કરવાનુ પ્રત્યેક ગામ શહેર કે નગરને માથે આવશ્યક રહેશે અને આ નિયમ સાર્વત્રિક કરવામા જરા પણ સમય ગુમાવવામા આવશે નહિ

અત્યારે મોટા શહેરો અને ગામોમા આ સ્થિતિ તરફ પ્રયાણ થઈ રહ્યું છે, પણ ગામડામા અજ્ઞાન ઘણુ છે અને છોકરીઓના જ્ઞાન માટે પૂરતો પ્રબંધ નથી એ સ્થિતિ વધારે વખત નભાવી

હેવામા નહિ આવે જેટલી ખોરાકની આવશ્યકતા મનાય છે તેટલી જ પ્રાથમિક શિક્ષણની જરૂર ગણવામા આવશે

એની સાથે સપૂર્ણ પ્રાથમિક ધાર્મિક જ્ઞાન આપવાની યોજના નવયુગ કરશે ચોવીસ તીર્થંકરાના નામ, નવકાર, સામાયકનો મહિમા, જીવસ્વરૂપ, તત્ત્વ, કર્મ અને જીવનો સબધ— આ મુદ્દાઓનું તદ્દન પ્રાથમિક પણ જરૂરી જ્ઞાન સરળ રીતે સરસ ભાષામાં આકર્ષક થાય તેમ આપવામાં આવશે અને તેને નાની પણ સુંદર કથાઓથી પ્રિય બનાવવામા આવશે આ માટે જરૂરી અભ્યાસના પુસ્તકો નવયુગ તૈયાર કરશે આવો પ્રયત્ન સર્વ માતૃભાષામાં થશે

માધ્યમિક અને ઉચ્ચ શિક્ષણ

માધ્યમિક શિક્ષણ અને ઉચ્ચ શિક્ષણમા મોટા શહેરો અને નગરોમા પ્રબધ કરવામા આવશે આ શિક્ષણની શરૂઆતમા હિંદી ભાષાનો અભ્યાસ સર્વને ખાસ કરાવવામા આવશે વિજ્ઞાન ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવશે અને માનસિક વિકાસ ક્રમસર કેમ થાય છે તેનો કેળવણીકારોની દૃષ્ટિએ વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ કરી આખો કાર્યક્રમ ગોઠવવામા આવશે ગોખણપટ્ટી ઓછી થાય અને મગજનો વિકાસ સારી રીતે થાય તેના ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવશે

માધ્યમિક અભ્યાસમાં ઇતિહાસ, ભૂગોળ ગણિત અને સાહિત્યને મુખ્ય સ્થાન આપવામા આવશે, વિજ્ઞાનને ખાસ મહત્ત્વનું સ્થાન આપવામા આવશે અને સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત ભાષાના અભ્યાસને ખાસ ઉત્તેજન આપવામા આવશે.

માધ્યમિક અભ્યાસને અગે જે સગવડો કરવામા આવશે તેનો લાભ જૈનેતરને જરૂર આપવામા આવશે અહીં ધાર્મિક

અભ્યાસ તત્ત્વાર્થના મૂળ સૂત્ર અને અથની નજરે તથા બારવ્રત શ્રાદ્ધગુણ કથાવિભાગ અને ભક્તામર કલ્યાણમંદિરનો ભાવ સમજણ આ રીતે કરાવવામા આવશે માનસિક વિકાસ સાથે આતરવિકાસ થાય તાી ગોઠવણ એવી રીતે કરવામા આવશે કે ભણનાર કોમીય કે ઝનૂની ન થઈ જાય પણ ધીમે ધીમે ધર્મમ સ્થિતપ્રજ્ઞ થતા જાય અને જૈનદર્શનમા મત મતમંમહની જે અસાધા ણ વિભૂતિ છે તે સમજતા થઈ જાર અને ખાસ કરીને એના અહિંસા સંયમ અને તપને ઓળખના અને વ્યવહાર કરત થઈ જાય ફતેહમદીથી કરાવેનો માધ્યમિક અભ્યાસ બહુ ફળદાઈ નીવડે છે એના સુ ર પ્રયોગો નવયુગ કરશે અને સ્પનના દેખાશી તે સગાભાવે સુધારવાની નમ્રતા બતાવશે

અને ઉચ્ચ અભ્યાસની અગવડ યોગ્ય શહેરમા વિશિ અભ્યાસીના હાથ નીચે યોગ્ય વેતન આપી કરશે એમા વળી ધાર્મિક તત્ત્વજ્ઞાન વધારે ઊંડાણથી કરાવવાનો પ્રબંધ થશે અને ખાસ કરીને નવયુગની મહત્તા એ થશે કે એ કોઈ પણ અભ્યાસમ ધમજ્ઞાનને ફરજિયાત અરુચિકર કે અપ્રિય થાય તેવુ નહિ કરે મનુષ્ય સ્વભાવ ફરજિયાત બાબતથી દૂર નાસે છે અથવા ફરજ તરીકે કરીને ફેંકી દે છે — એ સ્થિતિ ન થાય તેની ચીવ રાખશે

પાઠશાળાનુ કાર્ય

વ્યવહારૂ શિક્ષણની પૂરવણી કરનાર પાઠશાળાઓને તદ્દ નવીન ધોરણ પર રચવામા આવશે જ્યા ક્રમિક શિક્ષણમા ધાર્મિ જ્ઞાન આપવાની અગવડ પડશે ત્યા એ કાર્ય પાઠશાળાઓ કરશ પાઠશાળાઓના ક્રમમા અત્યારે ગોખવાનુ કામ જ થાય છે તે સ્થાન સમજણ લેશે માત્ર ક્રિયાજ્ઞાનને બ ને તત્ત્વરુચિ અ દરપૂર્વ

થાય તેવો પ્રબંધ થશે અને કથા, રાસો, પદો, સ્તવનો, સઝાયોથી એને વધારે રસપ્રદ કરવામા આવશે

એમા અભ્યાસનો આખો ક્રમ ગોઠવાશે અને અભ્યાસ નિષ્પ્રાણ ન થતા ઉપયોગી થશે, અરૂચિકર ન થતા આકર્ષક થશે અને ભણતર અને જીવતરને સંબંધ નથી રહી શકતો તેને બદલે માત્ર જીવનને ઉપયોગી થાય તેવુ જ જ્ઞાન તદ્દન નવીન પદ્ધતિએ આપવામા આવશે

પાઠશાળા એ આળસુનો આશ્રમ કે નવરાનો વિનોદ નહિ રહી શકે એ જીવતી સંસ્થાઓ રહેશે એના અધ્યાપકો ઉત્તમ ચારિત્રવાન અને શિક્ષિતો પર છાપ પાડે તેવા થશે અને અનેક સેવાભાવી યુવકો એમા રસ લઈ વગર વેતને–અલ્પ વેતને પોતાનો સમય આવા વિદ્યાવિલાસના કાર્યમા આપશે નવયુગ જેમ ન વો આપવા ઉત્સુક રહેશે તેમજ સેવાભાવીને શોધી યોજવામાં અને કાર્યકરને જોડવામા પણ ઉદ્યુક્ત રહેશે

કેળવણીગૃહો

આ વિષય ચરચતા (જુઓ પૃ પર–પ૭) એ બાબતનુ સ્વરૂપ કાંઈક નોંધ્યુ છે નવયુગનું વિશિષ્ટ કાર્ય તે આ વિદ્યાર્થી-ગૃહો થશે ત્યાથી નવયુગના સંદેશા નીકળશે ત્યાથી જે વિદ્યાર્થીવર્ગ બહાર પડશે તે ધર્મની અને સમાજની સેવા કરનાર નીકળશે કોલેજમા તેમને અનેક માનસિક તથા વ્યવહારૂ વિષયનુ જ્ઞાન મળશે તેની નૈતિક અને ધાર્મિક વિષયની પૂરવણી આ વિદ્યાર્થીગૃહોમા કરવાની યોજના નવયુગ કરશે

આ વિદ્યાર્થીગૃહોને એવી રીતે સુસજ્જ કરવામા આવશે કે ત્યાથી ઊંચામા ઊંચા વર્તનવાળી આદર્શ જૈનો ઉત્પન્ન કરવાનુ તે કેંદ્ર બનશે માતાપિતાના સંસ્કારમા કુટુંબપ્રેમનો લાભ મળે છે

અને સાંપ્રદાયિક અનુષ્ઠાનો કરવાની રીતિનો અભ્યાસ થાય છે તે બન્ને બાબતોને જરાય પણ વિરોધ ન થાય એટલે કે ગૃહોમાં કેવળ જૈન વાતાવરણ જ નહિ અને અનુષ્ઠાનનું શુદ્ધ સમજણપૂર્વકનું જ્ઞાન અને તેનો અમલ થઈ જાય તે ઉપરાંત પરસ્પર સહયોગ અને સેવાભાવી ગૃહપતિની છત્રછાયા નીચે વિદ્યાગતાના પાઠો વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં શીખશે આખા ગૃહમાં એક જાતનો બંધુભાવ વિકસાવવાનું વાતાવરણ ખીલવવાની ખાસ ચીવટ રાખવામાં આવશે

આખા જ રીતે ગૃહોમાં પક્ષો પડી જાય છે અરસપરસ ઇર્ષા ખીલે છે અને પછી ઝઘડા જેવું થાય છે પણ ગૃહપતિ ગંભીર અને સેવાભાવી હોય તો વાતાવરણમાં તે મોટો ફેરફાર કરી શકે છે ને પોતાની સત્તાનો દોર બતાવ્યા સિવાય પ્રેમથી વિદ્યાર્થીઓમાં સંપ એકતા અને ત્યાગ લાવી શકે છે જે વિરાગ સેવાભાવી જીવન જીવવાનું છે તેના પાયા આ સંસ્થામાં નખાશે

ત્યાંની આંતર વ્યવસ્થામાં ફરજિયાત કરતાં મરજિયાત તત્ત્વ વધારે રહેશે એવી સંસ્થાના નિયામકો પણ વિદ્યાર્થી પર વાત્સલ્ય રાખશે અને આ સંસ્થા ઉપર ઘણી મહેનતો કરીને નવયુગ તેને બદનાવવા ખૂબ યત્ન કરશે ત્યાં ધાર્મિક શિક્ષણ તદ્દન નવીન પદ્ધતિએ રસપ્રદ રીતે આનંદથી લેતા વિદ્યાર્થીઓને જોઈ તેમની ચર્ચાઓ સમજી સાંભળી સમાજ એને નવાજશે

મોટા ગામો સર્વ શહેરો અને નગરોમાં વિદ્યાર્થીગૃહો થશે અને ત્યાં માનસિક નૈતિક અને ધાર્મિક ખીલવણી સાથે શારીરિક ખીલવણીની પણ યોજના કરવામાં આવશે આની વિશેષ ચર્ચા અખાડાઓને અંગે શારીરિક પરિસ્થિતિની વિચારણામાં થશે

આ ગૃહોને અંગે સંગ્રહસ્થાન થશે પુરાણા વિષયોની શોધ ખોળો થશે અને તદ્યોગ્ય સુંદર પુસ્તકાલય થશે વિદ્યાર્થીને સારી

રીતે તૈયાર કરવાનુ આખુ વાતાવરણ ત્યા નીપજાવવામા આવશે અને એનો લાભ સર્વ વર્ગના લોકો નાતજાતના તફાવત વગર લેશે અને જિંદગીમા આગળ વધતા ધનથી, સેવાથી, પ્રેરણાથી એ સંસ્થાને લાભ આપશે

કેંદ્રસ્થ સંસ્થાઓ

કેળવણીની કેંદ્રસ્થ સંસ્થાઓમા સર્વ વિદ્યાર્થીગૃહોને સૂચના આપનાર અને તેના ઉપર દેખરેખ રાખવા દ્વારા સલાહ આપનાર વિદ્યાર્થીગૃહોનુ સંયુક્ત મંડળ તૈયાર થશે ત્યા વખતોવખત ગૃહપતિઓ અને નિયામકો એકઠા મળી અનેક મહત્ત્વના વિષયોની ચર્ચા કરશે, તેમા ભાગ લેવા મહાગના તજ્જ્ઞ કેળવણીકારને બોલાવશે અને તે રીતે યોજનાની સરળતા એકત્વતા અને આધ્યની સાપેક્ષતા સાધશે

કેળવણીની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓને પહોચી વળવા, તેને સૂચનાઓ આપવા અને જરૂરી મૌલિક કાર્ય કરવા કેળવણીની કેંદ્રસ્થ સંસ્થા બનાવવામા આવશે ત્યા કેળવણીની સંસ્થાઓ સંબધી, શિક્ષણ સંબધી, ધાર્મિક અભ્યાસની રીતિ સંબધી, સાહિત્ય સંબધી, પ્રચાર સંબંધી અને સામાન્ય રીતે આખા જ્ઞાનના ક્ષેત્રની બહુ લાંબી નજરે ચર્ચા કરવામા આવશે જે સંસ્થાને સાધનો નહિ હોય તેને પૂરા પાડવામા આવશે અને સંસ્થાઓનો પરસ્પર સહકાર રહે અને વધે તેવી રીતે આખી યોજના કામ કરશે

એ જ કેંદ્રસ્થ કેળવણી મંડળને જરૂર જણાશે ત્યારે જૈન કોલેજ અને વિશ્વવિદ્યાલય સ્થાપશે અને ચલાવશે જ્યાં સુધી જૈન રેસીડેંટ યુનિવર્સિટી નહિ થાય ત્યાં સુધી સાહિત્ય અને શોધખોળ ઇતિહાસ અને કળાના વિષયમાં જૈન કોમને જે અન્યાય

મહાન્થી તેમજ અદરથી થયો છે તે દૂર થઈ શકશે નહિ અને એ બાબત નવયુગના ધ્યાન પર આવતા એ યોજનાનો અમલ કરશે

જૈન સાહિત્યની એક વાત અહીં જરા નવયુગની નજરે કરવાની છે પ્રાચીનોએ તો સામાન્ય (જનરલ) સાહિત્યના ક્ષેત્રમા લગભગ ભાગ જ લીધો નથી એટલે જૈન સાહિત્યને થયેલ ભારે ગેરઈ સાફનુ તેને ભાન પણ નથી નીચેની બાબતો વસ્તુસ્થિતિ દર્શાવનાર છે તે દર્શાવવાનો હેતુ કોમી ભાવના વધારવાનો નથી પણ જે થયુ છે તે રજૂ કરી તેનો ઉપયોગ કરવાની સૂચના રજૂ કરવામા છે

ગુજરાતી સાહિત્યનો દાખલો લઈએ તો જૈનોનુ પ્રાચીન પદ્ય સાહિત્ય સામાન્ય સાહિત્ય કરતા ઓછામા ઓછુ દશ ગણુ હોવા છતા હજુ 'પ્રેમાનદ યુગ' અને 'શામળ યુગ' જ ગણવામા આવે છે નરસિંહ મ્હેતા પહેલા પાત્રીશ કવિઓની રચના હોવા છતા આદ્ય ગુજરાતી કવિ નરસિંહ મ્હેતા જ ગણાય છે

જૈન સાહિત્ય ધાર્મિક છે એમ ગણી તેની ઉપેક્ષા થાય છે પણ ગુજરાતી કવિઓએ ધર્મને જ મોટે ભાગે આળેખ્યો છે અને જૈન રાસોમા તો ધર્મની વાતો કરતા વ્યવહારની વાતો નવલો, અદ્ભુત ચરિત્રો ૮૬ ટકા આવે છે ગુજરાતના લગભગ સર્વ કવિઓએ ધાર્મિક વિષયને જ મહત્ત્વ આપ્યુ છે આના સેંકડો દાખલા મોજુદ છે વિશાળતાના જમાનામા પણ જૈન સાહિત્યની ચર્ચા કરતા વિદ્વાનો સમભાવ રાખી શકતા નથી તેઓ સ્થાન આપવામા જાણે મહેરબાની કરતા હોય એવો દેખાવ જાણેઅજાણે કરી નાખે છે અને કોઇ જગ્યાએ સહેજ સ્વીકાર કરે છે તો તે પણ પ્રમાદનુ રૂપ ન લેતાં નછૂટકે વાત થાય છે

એવી જ રીતે પ્રાચીન જૈન મદિરોને અંગે પ્રાચીન શીલાલેખોને અંગે સિક્કાઓને અંગે ગુફાઓને અંગે જૈનોને ઘણો ગેરઈન્સાફ થયો છે

આવી અનેક બાબતો છે તે શોધખોળ માગી રહી છે, નિષ્પક્ષપાત સમાલોચના યાચી રહી છે અને અતિશયોક્તિ કર્યા વગ યોગ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાનો પોકાર કરી રહી છે એનો ઉપાય કેળવણીની રચના કેદ્રસ્થ થાય તે જ રીતે શક્ય છે જૈનને નૈતિક અનેક સંદેશા દુનિયાને આપવાના છે, થી મહાવીર આદિ મહાપુરુષોને યોગ્ય સ્થાન અપાવવું છે અને અહિંસાનો પ્રચાર યોગ્ય રીતે કરી દુનિયાની મુશ્કેલીઓ દૂર કરવી છે

આ અનેકવિધ પ્રવૃત્તિને અંગે શિક્ષણ સાથે વિશ્વવિદ્યાલયની આવશ્યકતા જૈનદર્શનને અંગે નવયુગને તુરતમાં લાગશે એની દૃષ્ટિ એમા જરા પણ સંકુચિત એકદેશીય કે રાષ્ટ્ર ભાવનાની વિરોધી નહિ રહે, પણ જગતના ઉદ્ધાર માટે શાંતિના પ્રચાર માટે એને જૈન વિશ્વવિદ્યાલય અનિવાર્ય લાગશે

અને નવયુગને જે વાત ખાસ આવશ્યક લાગશે તેનો તે અમલ કરશે આ રીતે કેળવણીના અનેકવિધ પ્રયત્નો નવયુગ કરશે અને તે સર્વ મહાસભા દ્વારા લેશે મહાસભા વિચાર વિનિમય કરી વાતાવરણ તૈયાર કરશે અને કેદ્રસ્થ કેળવણી મડળ એનો અમલ કરશે

કેળવણીના સાધનો

કેળવણી પ્રાપ્ત કરવાના સર્વ સાધનોનો નવયુગ વગર સંકોચે ઉપયોગ કરશે પ્રવર્તમાન સર્વ સાધન ઉપરાંત કેટલાકની વક્તવ્યતા ખાસ જરૂરી હોઈ નીચે નોધી છે

જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં આખ અને કાન બે ખાસ ઉપયોગી અંગો સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે જ્ઞાન પાંચે ઇંદ્રિય દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે, પણ કેળવણીનો ખાસ સંબંધ આખ અને કાન સાથે સવિશેષ છે તેને મદદ કરનાર સાધનો પૈકી 'સિનેમા'નું સાધન કેળવણી-

કરી શક્યા અને આંખ મીંચીને ઉઘાડવા જેટલા સૂક્ષ્મ સમયમા અસંખ્યાતા સમય જાય છે એટલી બારીક વિવક્ષા કરી શક્યા અને પુદ્ગળ પરમાણુની શક્તિ સંબંધી અતર્ક્ય ભવ્ય કલ્પના બતાવી શક્યા તેઓનુ ખગોળનુ જ્ઞાન ખુલ્લા હૃદયથી તપાસવાની તક લેવી જોઈએ એવો તે નિર્ણય કરશે કોઈપણ વાતને 'ગપ્પ' ગણી ઉડાવી દેશે નહિ અને અમુક ગ્રંથમા કહ્યુ છે તેથી માન્ય પણ કરી લેશે નહિ જ્યા પ્રયોગસિદ્ધ જ્ઞાન હશે જ્યા અવલોકનને અવકાશ હશે ત્યા પૂરતા ઉત્સાહથી તેનો ઉપયોગ કરશે અને એ રીતે સત્યનુ શોધન કરવા લાગી જશે

કેળવણીના સાધન તરીકે વાચનમાળાની હકીકતને નવયુગ ખાસ અગત્ય આપશે ભાષાજ્ઞાન ખાસ તૈયાર કરેલી વાચનમાળા દ્વારા મળવાનો તેને આગ્રહ રહેશે તેને માટે કેળવણીના પ્રખર વિદ્વાનોને રોકી સર્વ પ્રસંગના અભ્યાસીઓ માટે વાચનમાળા તૈયાર કરાવશે સ્ત્રીશિક્ષણ માટે પણ વાચનમાળા તૈયાર કરાવશે અને પ્રત્યેક પ્રકારના અધિકારીને અનુરૂપ ગ્રંથો તૈયાર કરાવશે વાચનમાળામા કથાસાહિત્ય કાવ્યસાહિત્ય નીતિવિભાગનું સાહિત્ય તત્ત્વજ્ઞાનનુ સાહિત્ય એ સર્વને અધિકારીની યોગ્યતા પ્રમાણે અવકાશ આપશે અને બાળકોને સંસ્કાર આપવાથી થતા લાભો સમજીને આવી ગ્રંથમાળા તૈયાર કરાવવા પાછળ થયેલો ધનવ્યય કે શ્રમ સાર્થક ગણશે આવી વાચનમાળાને લઈને અનેક રાસો પ્રકાશમા આવશે અનેક સ્તવનોને તદ્યોગ્ય સ્થાન મળશે સ્વાધ્યાયો (સઝાયો)ને પ્રકાશ મળશે અને તે ઉપરાંત દૂહા, પદો પ્રભાતીઆઓ, વિલાસો, ધનો ગુહળીઓ ચોપાઈઓ, અભંગો વગેરે અમર થઈ જશે ટુંકામા સર્વ પ્રકારના અધિકારીઓને ઉપયોગી થાય તેમનો ધર્મરાગ મજબૂત થાય અને તેમનામા

અહિંસા પ્રથમ અને તપના તત્ત્વો વિકસે એ દૃષ્ટિએ કેળવણીના અનેક સાધનો યોજશે, સ્ત્રીશિક્ષણની યોજનાઓ કરશે, સહ-શિક્ષણની મર્યાદા મુકરર કરશે, ધાર્મિકશિક્ષણનો ક્રમ અધિકારીની વય યોગ્યતા અને સ્થાનને આધારે પૃથક્ પૃથક્ મુકરર કરશે અને એ રીતે નવયુગ વ્યવહારુ અને ધાર્મિક બાબતોથી ચગાઈ જાય તેવી યોજના કરશે અને કોઈપણ વાતને યોજનાની કક્ષામા ન રહેવા દેતા તેનો અમલ કરશે મધ્યકાળમા — પરિવર્તન સમયમા વિચારો ઘણા કરવામા આવે છે, પણ અમલ બહુ થોડો થાય છે–તેને બદલે નવયુગમા જે નિર્ણય વિચારણાપૂર્વક થશે તે યોજનાના રૂપમા રહી ન જતા તેનો તુરત અમલ થશે

કેળવણીના અનેક સાધનોના નામો લખવાની જરૂર નથી પ્રયત્નિત સર્વ સાધનો અને આગળ ધપતી દુનિયા જે જે સાધનો ઊભાં કરશે કે શોધશે તેનો લાભ નવયુગ લેશે એને વાયુયાનમા વિહાર કરી અવલોકન દ્વારા જ્ઞાન આપવાનુ યોગ્ય લાગશે તો તે સાધનને એ વધાવી લેશે અને શિક્ષણપદ્ધતિમા મોન્ટીસોરી કે બીજી કોઈ પદ્ધતિ શોધાય તો તેને તક આપશે તેને (નવયુગને) પ્રાચીન એટલે સર્વ સારું કે ખરાબ એમ નહિ રહે તે સારા પ્રાચીનોના તત્ત્વ સ્વીકારશે નવયુગના સાધનોને એ તુરત ઉપાડી લેશે એને નવા તરફ અણુરાગ તિરસ્કાર કે અવગણના કદી નહિ થાય આ સંબંધમા એ પ્રાચીનોના વલણથી ઊલટુ જ વલણ લેશે અને છતા તે પરિણામદર્શક અને ધર્માનુરૂપ હોઈ નવયુગને જરૂર સ્વીકાર્ય થઈ પડશે

ટૂંકામાં કહીએ તો માસિકો, પુસ્તિકાઓ, સાપ્તાહિકો, ચર્ચા કરનારાં પુસ્તકો, અંતિમ પ્રશ્નોની ચર્ચા કરનાર લેખો, પુરાતત્ત્વની શોધખોળ કરનાર ગ્રંથો તથા સાહિત્યવિકાસનાં અનેક સાધનો,

પ્રકાશનો ચર્ચાઓ ભાષણો એ સર્વને કેળવણીના સાધન ગણી નવયુગ અની ચર્ચા કરશે એનો પ્રચાર કરશે એનો વિસ્તાર કરશે

કેળવણીના સર્વ વિષયોમાં ખાસ કરીને સ્ત્રીવિભાગ માટે પુરતી સગવડ કરવામાં આવશે સ્ત્રીઓનો સહકાર સ્વીકારવામાં આવશે અને યોગ્ય સ્થળે સ્ત્રીઓને નેતૃત્વ આપવામાં આવશે સહશિક્ષણની શક્યતા આવશ્યકતા અને ઉપયુક્તતાનો નિર્ણય પૂર્વકાળના અનુભવોને આધીન રહીને કરવામાં આવશે સ્ત્રીશિક્ષણ સંબંધી જ કેટલીક ચર્ચા સ્ત્રીઓના સંબંધમાં પૃથક્ ઉલ્લેખમાં પુરતમાં જ કરવાની છે ત્યાં નવયુગની નજરે આ ગંભીર અનેક પ્રશ્નો ચર્ચવાના હોઈ કેળવણીનો વિષય ત્યાં ચર્ચાશે

પ્રકરણ ૨૩ મું

રાજકારણ

જૈન સમાજ મુખ્યત્વે વ્યાપારી હોઈ રાજદ્વારી બાબતોમાં તેનું સ્થાન ઘણું મોડું આવે છે એ પરિસ્થિતિનો અભ્યાસ કરીને નવયુગ રાજકીય પરિસ્થિતિને ઓ તદ્દન નવીન પ્રકારનું વલણ લેશે

પ્રથમ તો રાજદ્વારી બાબતને અને વ્યાપારને શો સંબંધ છે એ નવયુગ જોઈ લેશે અત્યારનો વ્યાપાર દેશપરદેશ સાથે છે અને ભાવની વધઘટ આખી દુનિયાની અનેક પરિસ્થિતિ પર આધાર રાખે છે પ્રત્યેક રાષ્ટ્રો સ્વતંત્ર હોવા છતાં અન્યોન્ય એકબીજા પર ઘણો આધાર રાખે છે તેના આયાત નિકાસના ધોરણો અને તેમાં વખતોવખત થતા ફેરફારો સમજ્યા વગર વ્યાપાર થઈ શકે નહિ એ નવયુગ જોઈ શકશે અત્યારે પ્રધાનમંડળ આર્થિક પ્રશ્નો પર અવલંબે છે અને તેમાં ફેરફાર પણ આર્થિક મુદ્દા પર થાય છે દેશપરદેશના નાણાં તથા ચલણના પ્રશ્નો વ્યાપારીઓએ તો બરાબર સમજવા જ પડે અને આ સર્વ પ્રશ્નોને રાજકીય બાબતો સાથે એટલો બધો અંતરંગનો સંબંધ છે કે જે લોકોએ વ્યાપારમાં અગ્રસ્થાન લેવું હોય તેણે રાજકીય બાબતોમાં ઉપેક્ષા રાખવી

પણ આ દૃષ્ટિબિંદુ સમજતા થઈ જશે અને સર્વનું સાધ્ય અખંડ શાંત અહિંસાભાવનાનો પ્રચાર અને અમલ અને આંતરરાષ્ટ્રીયતા ખીલવવાનું થઈ જશે. આંતરરાષ્ટ્રીય ભાવનાનો વિકાસ કરવા માટે પ્રથમ રાષ્ટ્રીય ભાવના ખીલવવી પડશે, પણ તેનું અંતિમ ધ્યેય રાષ્ટ્રના સ્વાર્થનું નહિ રહે, પણ સમસ્ત વિશ્વમાં પ્રેમભાવ અને શાંતિ વધારવાનું રહેશે. આ સ્થિતિ આવતા વખત લાગશે, પણ સાધ્ય સમજવામાં નવયુગ ગફલતી નહિ કરે અને તેને નિરંતર લક્ષ્યમાં રાખી અન્ય પ્રજાને તેમ કરતા શીખવશે, તેમને પણ અહિંસાભાવનાથી ઓતપ્રોત કરશે અને ધીમે ધીમે એ સાધ્યે સર્વને સાથે લઈ પહોંચાડવાના પ્રયત્ન કરશે.

આ મહાન કાર્ય કરવા માટે આત્મત્યાગી નિસ્વાર્થ સેવા કરનાર અનેક વિભૂતિઓની જરૂર પડશે અને જરૂર પડશે તેવી વ્યક્તિઓ ઉત્પન્ન પણ થશે. એ સ્વત નીકળી ન આવે. એને તૈયાર કરવી પડે, એને યોજવી પડે, એને સાધનસંપન્ન કરવી પડે અને એને નભાવવી પડે, આ સર્વ કાર્ય નવયુગ કરશે.

કાર્યકર્તાઓ

આવા પ્રકારનું કાર્ય કરનાર અનેક નરરત્નો નવયુગને સાંપડશે. તેઓ પોતાની જાતને, પોતાના કુટુંબને, પોતાના સમાજને વીસરી જઈ માત્ર અહિંસામય દુનિયા થાય, શસ્ત્રાગારો મર્યાદિત થઈ જાય, લડાઈ વિગ્રહ દ્વારા મનુષ્યના લોહી પડવાના અને કમોતે મરવાના પ્રસંગો બનતા અટકી જાય અને ઉચ્ચગ્રાહ્ય સમસ્ત વિશ્વનો થાય, એવા સાધ્યથી કામ કરનાર મોટી સંખ્યામાં નવયુગ ઉત્પન્ન કરશે. પછી સેવાભાવે કામ કરનારા તરફ આક્ષેપના પ્રસંગો નહિ રહે, ટીકાની જરૂરિયાત નહિ રહે, જાહેરનાં નાણાંની સલામતી માટે ચિંતા નહિ રહે અને હિસાબ પ્રકટ

કરાવવા માટે ન્યાયાસન મ મુખ ઇત્યાદિ લાવવાની જરૂર નહિ રહે

આ વિષય વિષયનુ સાહિત્ય ઘણું વિશાળ છે આંકડાઓનો પાર થી, રાજનીતિની સ્પષ્ટતા અને કુટિલતા સમજવા યોગ્ય છે અને જે જાહેર પ્રશ્નો પણ વિચારણા અને અમલના કાર્યના ઉતરે તેને આખો વખત તેના અભ્યાસ અને ચર્ચા પાછળ કાઢવો પડે એવી અત્યારે આપણા દેશની સ્થિતિ છે રાષ્ટ્રનો અંતિમ મુદ્દો (સ્વાતંત્ર્ય) સ્પષ્ટ થઇ ગયો છે, પણ ત્યાં પહોંચવાના માર્ગો ઘણા વિષમ છે, સ્થાપિત હક્કો બહુ આડે આવે તેમ છે અને આજીવન સેવાભાવી મનુષ્યો વગર પરાધીનતાની બેડી જાય તેમ નથી ઊંડા ઉતર્યો વગ ના ધર્મના ભેદો આંતરો વધારતા જાય છે, ઉત્તરોત્તર વધતો જાય છે અને કાર્યનુ ક્ષેત્ર ઘણું વિશાળ દીર્ઘ અને દીર્ઘ સેવા માગે તેટલુ મોટુ છે અને વધારે મોટુ થતુ જાય છે આ સર્વે પહોંચી વળે અને નજીકીર સેવા દ્વારા અહિંસાનો પ્રચાર કરે, પ્રસંગે ઉપદેશ કરે, પોતાના દૃષ્ટાંતથી સમસ્ત વિશ્વક દુનિયા પર છાપ પાડે અને વસ્તુના ઉપર ઉપરના ખ્યાલથી સંતોષ ન જતા મૂળ સુધી ઉતરી જાય અને નિદાન મુદ્દાને સમજી ચિકિત્સા કરે તો જ અત્યારે મહા કષ્ટસાધ્ય કોટિમા પડેલી આર્યમૈયાને પુષ્ટ કરી શકાય તેમ છે પાછળના અનુભવોનો અભ્યાસ કરી, પોતાની જાત વિસરી જવાની રીત શીખી સમાજને પોતામય કરી દેનાર અથવા પોતાની અને સમાજની વચ્ચે એકતા સાધનાર આવા વિશાળ હૃદયના આર્ય સેતાનો નવયુગ ઉત્પન્ન કરશે એ પાર્થિવમાં સર્વસ્વ માનનાર પાશ્ચાત્ય પ્રજાને ઉન્નતિના, અહિંસાના, એકતાના પાઠો શીખવશે એ પાશ્ચાત્ય પ્રજાની વ્યવસ્થા અને શિસ્ત આ દેશમાં દાખલ કરશે અને ધર્મના મજબૂત પાયા ઉપર ચણતર કરી અગ્રસ્થાન પ્રગતિ કરી ભારતમૈયાને ચીરસ્થાયી બનાવશે એમા શ્રી મહાવીરના અહિંસા, શ્રી બુદ્ધનો ત્યાગ, શંકરા-

ાર્યનું અદ્વૈત સુંદર ભાગ ભજવશે આ ભૂમિકા ઉપર હિંદ ંદર અંદરની એકતા કરી આંતરરાષ્ટ્રીયતા સાધશે અહિંસાના ાયા ઉપર હિંદમૈયા માટે વિશાળ ભવિષ્ય પડેલું છે અને તેની િદ્ધિ નવયુગને શ્રીહસ્તે થવાની છે

રહસ્ય સ્વરૂપ

આ વાતની શક્યાશક્યતા પર ધર્મની આદેયતા પર, વયુગનો ધર્મ સાથે સંબંધ રહેશે કે નહિ એ પ્રશ્ન પર ઘણું ક્તવ્ય છે, પણ અત્ર તો તેનુ પરિણામ જ બતાવ્યુ છે આ રીતે જ ભવિષ્યનો ઇતિહાસ અત્યારે ઘડાતો જાય છે એ બાબત શંકા કરવા જેવી નથી અને ધાર્મિક ભાવના ઘણી ઊંડી ઉતરતી જાય છે તે અભ્યાસ કર્યા વગર સમજાય તેવુ નથી ધર્મનું બાહ્ય ક્રિયાસ્વરૂપ જુદુ છે અને ધર્મનુ આંતર હાર્દ તદ્દન જુદુ છે અત્યારે બાહ્ય ધમાલો દેખાવો કે આડંબરો ઓછા થાય અથવા ધર્મના બાહ્ય સ્વરૂપમાં જમાનાને યોગ્ય ફેરફાર થતો જાય તેમાં ગભરાવાનુ નથી, દશ વર્ષ પર ઢેડ કે ચમારને અડી જતા સ્નાન કરનાર અત્યારે તેમનાં વાસસ્થાનોમાં જઇ અનેક પ્રકારે કાર્ય કરવા લાગી ગયા છે તેથી પ્રાચીનોને ધર્મ ચાલ્યો જતો લાગે તો તેથી પણ મુઝાઈ જવાનુ નથી બારીક અવલોકન કરી અભ્યાસ કરનાર અત્યારે જોઈ શકે છે કે ધર્મ ભાવના ખૂબ જડ ઘાલતી જાય છે, વધારે મક્કમ થતી જાય છે અને શેષનાગને માથે ખીના ઠોકાતા જાય છે આ વિશાળ ભાવનાને — આ જગદ્વાત્સલ્ય ભાવને — આ વિશ્વબંધુત્વને રાજ્યનારી ભૂમિકા ઉપર ખૂબ અવસર મળવાનો છે એને નામ ગમે તે આપો પણ તેના હાર્દમાં સેવા ધર્મ અને સંયમ જ છે નવયુગ એને ખૂબ પોષશે એને ખૂબ બહલાવશે એને ખૂબ સત્કારશે

પ્રકરણ ૭૪ મુ

નવયુગની નારી

એને માટે જુદા ઉલ્લેખની જરૂર ખરી?

નવયુગના પુસ્તકમા સ્ત્રીઓ સંબધી જુદુ પ્રકરણ લખવાની ખાસ જરૂર ન હોય કારણ કે સ્ત્રીઓના સમાન હક્કનો જે યુગ સ્વીકાર કરે તેવા યુગમા સ્ત્રીઓ સંબધી જુદો ઉલ્લેખ થાય તો તે સ્ત્રીઓ જ સહન ન કરે આ વાતમા અતિશયોક્તિ નથી, સત્ય છે તે આ પ્રકરણ વાચતા સહજ જણાઈ આવશે

સ્ત્રીઓમા આવડત વિચારશક્તિ અને કાર્યનો અમલ કરવાની કેટલી શક્તિ છે તે બતાવવાની તક મહાવિગ્રહે સ્ત્રીઓને યુરોપમા આપી તો તેઓમાં સ્વાતંત્ર્ય હિમત જુસ્સો અને સહનશક્તિ કેટલી છે તે સિદ્ધ કરવાની તક હિંદના રાષ્ટ્રીય યુદ્ધે તેમને આપી એવા એવા દાખનાઓ બન્યા છે કે એક એક કિસ્સો વાચી રોમ વિકસ્વર થાય ન કલ્પેલુ બન્યુ છે અને ઉઘાડી આખ્યે તે જોયુ અથવા વાચ્યુ છે એ દાખનાનુ પુનરાવર્તન કરવાની જરૂર નથી પણ એનુ નિદર્શન એટલા માટે કર્યું છે કે એનાથી એમ બતાવાય કે સ્ત્રીશક્તિ હવે ખરેખર જાગી ઉઠી છે

કદિ જોયુ નહિ અને જેતાની જરૂરીઆત તેમને પરિસ્થિતિને અગે લાગી પણ નહિ

એ પરિસ્થિતિ બે કારણે ઉત્પન્ન થઈ હતી એક તો સ્ત્રીઓને અજ્ઞાન રાખવાની પ્રથા છોકરીએ ભણીને શુ કરવુ છે? એને કયા નેકરી કરવા જવી છે? આ દલીલની પછવાડે રહેલ સ્વાર્થ અને તુચ્છતા બહુ વિચારવા જેવા છે જ્ઞાનનો ઉદ્દેશ નોકરી જ હાય તો કાઈ દલીલને અવકાશ જ નથી વિવેકચક્ષુનું સ્થાન ફૂટી જવાયુ અને સ્ત્રીને અભણ રાખવામા પુરુષ વર્ગને ખમ સગવડ જણાઈ

અને બીજુ સ્ત્રીઓએ અમુક મર્યાદા—લાજ રાખવી જોઈએ એવો સમજ્યા વગરનો, પૃથક્કરણ કર્યા વગરનો અને નર્યા સ્વાર્થ વિચાર આથી પોતાની સ્થિતિ સંબધી વાતો ઉપાડનાર સ્ત્રીને સમાજમા સ્થાન ન રહે એ ઉદ્ધત ઉચ્છ્રંખલ કહેવાય અને એને ઉછરી ગયેલી કહેવાની નિર્મર્યાદિત ધૃષ્ટતા પણ પુરુષો કરે એટલે આ લાજમરજાદના ઓઠા નીચે સ્ત્રીઓને તદ્દન નિરાશ્રય બનાવી દીધી

આ બે બાબતને પરિણામે સ્ત્રીઓની શી દશા થઈ તેનુ વર્ણન નવયુગની નજરે લખ્યુ જાય તેમ નથી એનુ વર્ણન કરતા આખમાથી આસુ પડે એવી સ્થિતિ થઈ સમાજે તેને ચગાવી લીધી, પુરુષોએ તેને વધારી લીધી મૂખ અક્કલ વગરના અભણ છોકરાઓ પરણવા મડી ગયા, ધનવાનો બે ત્રણ ચાર સ્ત્રીઓ પરણવા મડી ગયા અને વિધવાઓને ફરજિયાત બ્રહ્મચર્ય છતા એના ભરણપોષણ કે નિર્વાહની સગવડ કરવાની પણ બેદરકારી થવા માડી

રૂઢિઓએ જે કાયદાઓ કર્યા એમા પણ સ્ત્રીઓનું પ્રકરણ નહિ, એની અવસ્થા માટે એક ચીથરી શરમ નહિ, એની સગવડ

માટે એક પણ વ્યવસ્થા નહિ હૃદયને ભેદી નાખે એવા રાતા માળુઓની પછવાડેના દુખોને કોઈનો દિલાસો પણ નહોતો અને અપશુકન રૂપે ગણાતી છપ્પરપગીને પિયરમા માન નહિ અને સાસરામાં પેટ ભરીને ખાવાનુ નહિ ઓશિયાળી અપશુકનિયા જિંદગીમાં ઉદ્દેશ ન રહેતા જીવનરસ ઉડી ગયા અને એની સંખ્યા વધતા દેશ દરિદ્રી અને હોમક્રોસ વગરનો અને મ૦ થઈ ગયો

આ આખી કર્મકથા ભારે જબરી છે અહીં અટકી જઈએ આ બાબતની ખાતરી કરવી જ હોય તો એક વાત જોવાથી તેનો પાકો નિશ્ચય થશે તમે જાણતા હશો કે પરિવર્તન કાળની શરૂઆતમા જ્ઞાતિઓ સન્નદ્ધબદ્ધ થવા માડી શેઠિયાઓએ પોતાની સત્તા ચાલી જવાના પગરણો જોયા એટલે કેટલાક લેખિત ઠરાવો નાતના ધારા ને નામે કરવા માડ્યા અનાદિ કાળથી જે લખાયુ નહોતું તે લખાવા માડ્યુ પણ એ લખેલુ કે છાપેલું ધારાના નામથી આગળ ધરાતું ચિત્ર વાચશો તો તેમા એક પણ ધારો સ્ત્રીના દૃષ્ટિબિંદુથી ઘડાયેલો નહિ જણાય અને જ્યારે જ્યારે કોઈ નવયુગની આગાહી કરનારા યુવકે સ્ત્રીનો પક્ષ લીધો હશે ત્યારે એની વગોવણી કેવી થઈ છે તે આખો ઇતિહાસ ઉખેળવા યોગ્ય છે મતલબ એ છે કે સ્ત્રીની નજરે કોઈ પણ કાયદો અત્યાર સુધી થયેલો જાણવામા નથી

આવા અનેક કારણોથી સ્ત્રીશક્તિ દબાઈ ગઈ નિવૃત્ત થઈ ગઈ, ચૂપ થઈ ગઈ અને પરિણામે એનો ન્યાય કરનાર કે એને માટે વિચાર કરનાર પુરુષો જ હોઈ શકે એ વાત સિદ્ધ થઈ ગઈ આ વાત તો હજારો વર્ષથી ચાલે છે એટલે એથી ઉલટી વાત હોઈ શકે એમ સ્ત્રીઓને પણ લાગ્યુ નહિ અને પુરુષોનું નિષ્કંટક રાજ્ય ચાલ્યા કર્યું"

પરિવર્તનકાળની શરૂઆતથી વાજુ ફરવા માંડ્યુ છોકરીઓ નિશાળમા ભણવા લાગી, પણ ભણી એટલે એની આંખો ઉઘડવા માંડી છતા બાપદાદાથી ઉતરી આવેલા લાજના વારસાએ એને નિરાંતે ચાલુ રાખી પણ અંદરખાનેથી ધનધનાટ શરૂ રહ્યો

સ્ત્રીશક્તિ અને જાહેર સેવા

દરમ્યાન ગુજરાતના ગામડેગામડાને ઢઢોળી એક મહાત્મા દાંડી સુધી પહોંચી ગયા આખુ હિંદુસ્તાન જાગ્યુ મહાત્માએ સ્ત્રીશક્તિને આહ્વાન કર્યું, તેને જાપતા — પિકેટીંગનુ કામ સોંપ્યુ એ કાર્યમા સ્ત્રીઓએ અસાધારણ સહનશક્તિ શૌર્ય અને આવડત દાખવ્યા, ન કલ્પી શકાય તેના ભોગો આપ્યા, કારાવાસને મહેલ નિવાસ માન્યા અને આખી જનતાને જગાડવા સાથે સ્ત્રીસામર્થ્ય શુ છે તેનો દાખલો બેસાડ્યો ઠામ ઠામ ન માની શકાય તેવા દૃષ્ટાંતો બન્યા અને સ્ત્રીઓ પોતે ન માને તેવી શક્તિ તેનામા ગુપ્ત છે અને હજુ પણ તેને માટે ભવિષ્ય છે એમ સિદ્ધ થયુ

નવયુગની નારી

આટલી હદે તો હજુ પરિવર્તનકાળમા જ સ્ત્રીઓ આવી છે નવયુગમા તેનુ સ્થાન શુ રહેશે તે નવયુગની નજરે હવે જોઈ જોઈએ નવયુગમા સ્ત્રીઓ ખૂબ ભણશે પુરુષ જે ભણે તે સ્ત્રી પણ ભણી શકે એવુ યોગ્ય રહેશે સ્ત્રીઓનું કાર્યક્ષેત્ર જુદુ હોઈ તેને જુદા પ્રકારની કેળવણી આપવી જોઈએ એ આખો સિદ્ધાન્ત ઉડી જશે પ્રાથમિક શિક્ષણ સર્વ બાળાઓ લેશે ત્યા સહશિક્ષણ ચાલશે ત્યાં શીવણ સ્વચ્છતા રસોઈ અને ગૃહઉદ્યોગને પ્રાધાન્ય મળશે મધ્યમ અને ઉચ્ચ અભ્યાસ અનેક સ્ત્રીઓ કરશે તેઓ પુરુષ સાથે અનેક બાબતમા હરિફાઈ કરશે

સ્ત્રીઓના ભાષણોમાં રસ વધારે આવશે તેમની સ્વાભાવિક કોમળતા અને નૈસર્ગિક પારખશક્તિ તેમને વધારે આકર્ષક બનાવશે તે કોઈ પણ સંસ્થાની વ્યવસ્થામાં પુરુષવર્ગ પર આધાર નહિ રાખે એ સ્ત્રીઉપયોગી અનેક નવીન સંસ્થાઓ ખોલશે ત્યાં અનેક સ્ત્રીઉપયોગી કાર્યો ગોઠવશે તેની યોજના કરશે અને તેનો અમલ કરશે

સ્ત્રીઓની સંસ્થા તદ્દન નવીન રૂપ લેશે એની પદ્ધતિમાં મૌલિકતા જણાઈ આવશે એ વ્યવસ્થા કરવામાં બરાબર પોતાની નીવડશે એ પુરુષોના અનુભવનો લાભ લેશે પણ તે તેની પોતાની અને ઇચ્છા ઉપર આધાર રાખશે પુરુષોએ એને સ્વાતંત્ર્ય આપવામાં કોઈ મહેરબાની કરી એવો સ્વીકાર સ્ત્રીઓ નહિ કરે

સ્ત્રીસેવાના પ્રકાર

સમાજસેવાની નજરે જોઈએ તો કેટલાક ક્ષેત્રો સ્ત્રીઓ સુવાંગ હસ્તગત કરી લેશે માંદાની માવજત, આરોગ્યગૃહોની વ્યવસ્થા પ્રસૂતિને લગતી સંસ્થાઓ વગેરે સ્ત્રીઓ હસ્તક જ રહેશે. એ ઉપરાંત સ્વયંસેવિકા તરીકે રાષ્ટ્રહિતના કામમાં સ્ત્રીઓ ભાગ આપીને આગળ પડતો ભાગ લેશે એ મ્યુનિસિપાલિટીઓમાં મોટી સંખ્યામાં આવશે એ પ્રાંતિક અને મધ્યવર્તી ધારાસભામાં પૂરતો લાભ લેશે એ મતદારમંડળ સ્થાપશે એ મતદારનો વર્ગ વધારશે એ જાતિભેદને વીસરાવશે અને બહુ જુજ વખતમાં પુરુષો જેટલી જ સંખ્યામાં પોતાના મતના બળથી અને કામ કરવાની સીફતથી આવી પહોંચશે એ સ્થાનિકસ્વરાજ્યમાં પ્રાંતિકમાં કે મધ્યસ્થમંડળમાં મહેરબાનીથી સ્ત્રીઓ માટે જુદી જગ્યા રાખવાની વાત પસંદ નહિ કરે

એ ઉપરાન્ત અનેક જાહેર સેવાના પ્રસંગો એ હાથ ધરશે એ પોતાના વખત અને ધનનો વ્યય કરીને પણ સેવાકાર્ય પ્રેમથી કરશે અને એની કામ કરવાની સ્ફુર્તિ હિમત અને દક્ષતાથી એ સર્વના મન હરી લેશે

પ્રાથમિક શિક્ષણ પુરુષવર્ગનુ પણ સ્ત્રીઓ ચલાવશે અને તે વધારે સારી રીતે અસરકારક રીતે ધોરણસર ચલાવશે એ ઉપરાંત એ સર્વ ધધાઓમા પ્રવેશ કરશે ખાસ કરીને એ દાક્તરી લાઈનમા સર્વથી વધારે ફતેહ મેળવશે અને અહીં તહીં વકીલાત ઇજનેરીમા પણ એ માથા મારશે

વ્યાપારમા પણ એ ભાગ લેશે અને વેચવાનુ કાર્ય પુરુષ કરતા વધારે સાહેલાઈથી ચલાવશે

આવી રીતે પુરુષના ક્ષેત્રોમા સ્ત્રીઓ ભાગ લે તેથી કેટલોક વર્ગ ખળભળી ઉઠશે તેની સ્ત્રીઓ દરકાર નહિ કરે તે મક્કમતાથી–ધીરજથી–પ્રેમથી આગળ ધપશે અને જેમ આગળ વધતી જશે તેમ તેને નવીન દિશા મળી આવશે

એ જ્ઞાતિના અને સંઘના મેળાવડામા બરાબર ભાગ લેશે અને પુરુષવર્ગને શિક્ષણીય પાઠ આપશે નાતના પ્રાચીન શેઠીઆઓ આ જાતનુ આક્રમણ સહન નહિ કરી શકે, એમા એને પોતાની સત્તા જતી લાગશે, એ સ્ત્રીઓ ઉપર ઉદ્ધતાઈનો આરોપ કરવા પણ લાગી જશે પણ અને એની સર્વ દલીલો એના ગળામા જ પાછી આવશે પ્રચડ શક્તિ એક વાર જાગ્યા પછી એને શેઠીઆઓનો કમ કે આગેવાનોનો ભય નહિ રહે અને એની દલીલો એવી મજબૂત આવશે કે આખમા આસુ લાવીને પણ એના દલીલો સાથે સમતિ બતાવવી પડશે સ્ત્રીઓ સાથેના વર્તનને અગે સ્ત્રીઓ એટલુ કહી શકે તેમ છે કે એને બોલવાની દલીલ

શોધવા જવુ નહિ પડે અને આખો જીવનપ્રવાહ એને થયેલા અન્યાયથી મણસણતો હોઈ માત્ર એને તો કોઈ કાર્ય ઉપાડવાની જ વાત હશે સ્ત્રી પોતાની સત્પ્રીતિને અને પ્રગતિને લગતુ ગમે તે નાનુ કે મોટુ કામ હાથ ધરશે તેમા તેને પાછા પડવાનો પ્રસંગ નહિ આવે સ્ત્રીના આગમનને વધાવવા નવયુગ ઉત્સુક રહેશે અને કોઈ કોઈ ગ્લાસલા પ્રાચીનો બૂમ પાડશે તો તે અરણ્યરુદન જેવુ થશે

ઉચ્ચ અભ્યાસમા સહશિક્ષણનો તેમ જ અલગ શિક્ષણનો ક્રમ ગોઠવાશે અનુકૂળતા પ્રમાણે બન્નેનો લાભ સ્ત્રીવર્ગ લઈ શકશે મોટા મોટા વિદ્યાર્થીગૃહો સ્ત્રીઓ માટે અલગ કાઢવામા આવશે ત્યા ગૃહપતિ તરીકે સેવાભાવી સ્ત્રીઓ જ રહેશે અને સર્વ આતર વહીવટ સ્ત્રીઓ જ ચલાવશે

એ ઉપરાત મોટી હોસ્પીટાલો પણ સ્ત્રીઓ નભાવશે અને ચલાવશે ત્યા માતાની માવજત એ તેનો વિશિષ્ટ અને અગત વિષય રહેશે પ્રસૂતિગૃહો આદર્શ બનશે સુવાવડમા અથવા સુવાવડને પરિણામે મરણસંખ્યા નહિવત્ થઈ જશે

વ્યાપાર આદિ જાહેર સર્વ સ્થાનોમા સ્ત્રીઓને પૂરતો અવકાશ મળશે અને તેનો તે પૂરતો લાભ પણ લેશે જ્ઞાનથી વચીત રહેતી સ્ત્રીઓ જ્યારે એકવાર અભ્યાસ કરશે, કેળવણીની આરપાર ઉતરી જશે એટલે સેવાના તથા ધધાના નોકરીના તથા અમલદારીના સર્વ કાર્યમા એ દાખલ થશે

જાહેર સેવા અને જાહેર જીવનમા સ્ત્રીઓને મળવાના અવકાશ પૂરતી વાત સામાન્ય પ્રકારે નવયુગની દૃષ્ટિએ થઈ હવે ગૃહજીવન કેવુ થશે તે પર નવયુગ ખાસ ધ્યાન આપશે અને સ્ત્રીઓ સ્વત જ નવીન પરિસ્થિતિ ઉભી કરી લેશે તેનો નિર્દેશ નીચે પ્રમાણે પ્રાપ્ત થયો છે —

ગૃહજીવન

નવયુગની સ્ત્રી ઘણી સુઘડ થશે, ખૂબ સ્વચ્છ થશે તે રોજ સ્નાન કરશે દરરોજ બાલ સાફ કરશે એના કપડામા રાષ્ટ્રીય ભાવના અને સાદાઈ આવી જશે મધ્યયુગમા ચાર રૂપીઆના કપડા પર પચાસ રૂપીઆના તીનમીનીઓ અને દોરીઓ વગેરેની એ સર્વ ખલાસ થઈ જશે એને સ્થાને અતિ અલ્પવ્યયથી તદ્દન સાદો પણ આકર્ષક સ્વદેશી પોષાક સ્થાન લેશે

સ્ત્રીઓમા રસોઈ તૈયાર કરવાની બનાવવાની ખાસ આવડત આવશે વાનીઓના પ્રકાર અને વિવિધતા ખૂબ વધશે. દેશ પરદેશની ચીજો નવીન નવીન રીતે તૈયાર થશે અને વસ્તુઓ ધોરણસર તૈયાર કરવાનુ જ્ઞાન એક કેળવણીના પ્રકાર તરીકે ફેલાવવામા આવશે વિવિધતા તથા અલ્પ વ્યય વિશાળતા સાથે કરકસર, નૂતનતા સાથે સંયમ, આવા અકલ્પનીય દ્વંદ્વો નવયુગની સ્ત્રીઓ સાધશે અને તેમ કરવામા તેની નૂતન શિક્ષણપદ્ધતિ તેને ખૂબ મદદ કરશે

ઘર એ ઘર નથી પણ ગૃહિણી એ ઘર છે' એ પ્રાચીન કાળનુ સૂત્ર જે વચગાળેના વખતમા ભૂલાઈ ગયુ હતુ તેને એ જીવતુ કરશે સ્ત્રીઓ માત્ર ગૃહકાર્ય જ કરશે એવુ તો નહિ કહી શકે, પણ ઘરને આકર્ષક સ્વચ્છ વ્યવસ્થિત બનાવશે કેળવણીનું જે અનિવાર્ય પરિણામ આવવુ કલ્પી શકાય તે ગૃહમા દેખાશે ઓછા ખર્ચે ગૃહઉપસ્કર વ્યવસ્થિત દેખાશે ચીજોની ગોઠવણમા સુઘડતા દેખાશે સાદાઈની અંદર કલા દેખાશે આરોગ્યની વ્યવસ્થામા વિવેક દેખાશે

પારણામા બાળકોને યોગ્ય શિક્ષણ મળશે બાળઉછેરની કળા નવા ધોરણ પર થશે ઘરમા બાળકો 'રોયા પીટયા'

સાભળવાને બદલે ભાઈ બાપુ ' એવા શબ્દો સાંભળશે અને કાનઙામા જ્ઞાન મેળવતા થઈ જશે બહેનોની માતાઓના બાળકોમા જે ભાત પડતી પરિવર્તન કાળમાં દેખાય છે તેના કરતા પણ વધારે વધારે પ્રગતિ થતી જશે

રસોઈમા વિવિધતા આવશે, બોલીચાલીમાં સભ્યતા આવશે ઘરે જતા કટાળો નહિ આવે પણ જવાનુ મન થાય તેવુ ત્યાં સ્નેહ વાતાવરણ જામશે કનેશક કાસ ઘણા ઓછા થઈ જશે પણ વ્યક્તિવાદ ઘણો વધી જશે નવયુગની નારીઓ પરાધીનતામાં બહુ નહિ માને એને અંમત ઘર જોશે અને એ જે કરી શકે તેવુ હશે તજ પરણવાનો વિચાર કરશે સંયુક્તકુટુમ્બનો આખો ખ્યાલ તદ્દન તૂટી જશે અને વ્યક્તિસ્વાતત્ર્ય ઘણુ વધી જશે

બાકી કોઈ અમ ધારે કે નવયુગમા આ મૃત્યુલોક સ્વર્ગ થઈ જશે તો તેવુ તો કાંઈ થવાનુ નથી, પણ અત્યારે મોએ પચાણુ ટકા કજોડા છે, લાકડે માકડા વળગાડી દીધેના છે અને કનેશક કાસ અને ત્રાસના વાતાવરણનો મોટો ભાગ જોવામા આવે છે તેને બદલે ઘર આરામની વસ્તુ થશે

અત્યારે આદર્શ દાંપત્યના દાખના ગડયાખડયા મળી આવે છે તેને બદલે નવયુગમા તેના ટકા ઘણા વધી જશે મધ્યમ વ્યવહારુ જીદગી કાઢનાર પણ સારી સંખ્યામા મળશે પણ સાથે કુવારા રહેવાનો શોખ અમુક વર્ગમા વધતો જશે નવયુગના ઘણા રિવાજો હેતુસર બધાતા જશે પૂર્વકાળની સામે સખ્ત બળવો થશે અને સૂકા સાથે કેટલુંક લીલું પણ બળી જશે મહાન ફેરફાર થાય ત્યારે અમુક ભાંગતોડ અનિવાર્ય છે તે ધોરણે સમાજનુ આખુ બધારણ નવરચના પામતા કેટલીક વાતો ગમે કે ન ગમે પણ ફરી જ જશે અને તેના કારણોમા સ્ત્રી જાતિ તરફ બતાવેલી ઉપેક્ષા અને ઘૃણા અગત્યની દલીલો થઈ પડશે

સ્ત્રીજાતિનુ નીતિનુ ધોરણ ઉન્નત થશે લાજઘુમટા નીકળી જતાં ગૂઢ તત્ત્વ દૂર થઈ જશે અને તેથી થતા પ્રચ્છન્ન સ્મરણનો ઓછા થઈ જશે સ્ત્રીઓ પુરુષની સમાન કક્ષાએ ઊભી રહે ત્યા પછી સ્મરણના ઓછી થવાનો જ સભવ રહે આ માનસશાસ્ત્રનો ઊંડો સિદ્ધાંત છે ઘુમટામા કે પડદા પાછળ રહેલ કોણ હશે, કેવુ હશે તે જાણવાની જિજ્ઞાસા થાય છે અને જિજ્ઞાસા કલ્પના દ્વારા વિકાર લાવે છે પણ ઉઘાડી રીતે આવુ રીતે જનાર આવનાર કોણ છે તે જાણવાની કે જોવાની કોઈને દરકાર પણ રહેતી નથી એકદરે નીતિનુ ધોરણ વધારે સારુ રહેશે

બ્રહ્મચર્યને અગે વિચારમા આર્થિક કારણે મોટો ફેરફાર થશે સંતતિનિયમનના વિચાર વધારે ફેલાશે સ્ત્રીઓને પ્રજોત્પત્તિ કરવાનો સચો માનવાના દિવસો ચાલ્યા જશે અને સ્ત્રીની વૃત્તિ વધારે અકુશવાળી હોઈ તેને સ્થાન મળશે, તેના વિચારને આગ મળશે અને તેનો પ્રચાર વધતો જશે

એકદરે સ્ત્રીઓનુ માનસિક વાતાવરણ ફરી જતા તેમની સાથે કામ લેવાની પદ્ધતિમા મોટો ફેરફાર થઈ જશે અને તે એટલો મોટો થઈ જશે કે નવયુગના મડાણ થયા પછી વીસેક વર્ષ પછી આખા સમાજની જે પરિસ્થિતિ થશે તે આજે કોઈ માને નહિ તેવી થઈ જશે ગૃહજીવન કેવુ થશે તે આ યોજને વિચારવુ

પ્રકીર્ણ

સ્ત્રીઓના સંબધી છૂટક છૂટક ઘણું ચર્ચાઈ ગયુ છે કેટલીક અગત્યની બાબતમાં નુકતેચીની કરી આ વિષયને બધ કરીએ

અત્યારે જેમા લાજ મર્યાદા સ્ત્રીઓમા મનાય છે તેવો પડદો કે લાજ નવયુગમા નામનિશાન માત્ર પણ નહિ રહે નવયુગની

છોકરીઓ એ રિવાજને જંગલીપણાનો અવશેષ ગણશે સ્ત્રીઓની
પરાધીન દશાના નમુના તરીકે એના નાટકો વિનોદ માટે ભજવાશે
એનો અર્થ એમ ન થાય કે સ્ત્રીઓ લાજશરમ છાડી દેશે
સ્ત્રીઓ લાજમર્યાદા સાચવી રાખશે પણ ઘુમટા તાણવામા લાજને
થઈ રહેલો ધ્વંસ મર્યાદાનો દ્રોહ અને રોગની ભરાઈ અભરાઈએ
ચઢાવવામા આવશે

સ્ત્રીઓ રાજકારણના સર્વ વિભાગોમા ભાગ લેશે તે ઉ
જોયુ છે એ ઉપરાન્ત સામાજિક સંસ્થાઓમા પણ જોસથી એ કા
લેશે ત્યા સુધીમા જ્ઞાતિઓ ખલાસ થઈ ગઈ હશે છતા એન
કોઈ અવશેષો બાકી હશે તો તેઓ આ વર્ગ સ્ત્રી સંબંધી કેમને
નહિ કરી શકે એકતરફી હુકમનામુ પસાર નહિ થઈ શકે
નવયુગની છોકરીઓ જ્ઞાતિના આગેવાન પુરુષોના ફેંસલા આપવાન
હક્ક સામે મોટા વાંધો અને બળવો ઉઠાવશે અને ત્યારે અને
ગૂંચવણવાળા પ્રશ્નો ઉભા થઈ પરિણામે ભાંગી પડતી જ્ઞાતિઓ
છે તો મોટો કડાકો સાંભળવો પડશે

સંઘના બંધારણોમા સ્ત્રીઓ સ્થાન લેશે એ પોતાન
બળથી જ એ સ્થાન પ્રાપ્ત કરશે નવયુગની કેળવાયલી છોકરીઓ
પુરુષની મહેરબાનીથી કોઈ વાત નહિ સ્વીકારે એ પોતાના હક્કને
સમાન આગળ કરી પોતાનુ સ્થાન માગી જ લેશે અને તેમ
હક્કનો સ્વીકાર પુરુષોએ ફરજીઆત કરવો જ પડશે

વિધવાઓનો પ્રશ્ન નવયુગને જરા પણ નહિ મઝાવે એ
નીકાલ કેવી રીતે થશે તેની આખી રૂપરેખા સામાજિક પ્રશ્નો
વિચારણામા આવી ગઈ છે તે અત્ર પ્રસ્તુત છે (જુઓ પૃ ૨
અને આગળ) વિધવાઓને માટે કાર્યક્ષેત્રો એટલા ઉભાં થ
અને તેનો લાભ તે એવી સુંદર રીતે લેશે અને નવયુગમા સે

ભાવનો એટનો પ્રસાર થશે કે અત્યારે એ પ્રશ્ન મુંઝવણુ કરે છે તેવુ નવયુગમા કાંઈ નહિ રહે વિધવાને પરણુવુ જ હોય તો તેને છૂટ આપવામા આવશે પણુ તેવા દાખના બહુ ઓછા બનશે

રશિયા વગેરે દેશોમા લગ્નનુ બધન નામનુ રહ્યુ છે છૂટાછેડા વનતા જાય છે અને નીતિનો સવાલ લગભગ ઉડી ગયો છે તેમાનું હિન્મા કાંઈ થવાનુ નથી નવયુગમાં હિંદનો વિકાસ તદ્દન નવીન ધોરણુ પર થનાર છે એક દેશમા બન્યુ તે અહીં પણુ બનશે એમ ધા વાનુ કા ણુ નથી કેળવણીનો પ્રસાર થયા છતાં પૂર્વ ભાગના વાગમા તદ્દન પ્રજાઓ મૂકી શકતી નથી એ વાત ખાસ ધ્યાનમા રાખવાની છે અને નવયુગનુ ધોરણુ ભાગતોડ જ છે પણુ એની ભાગતોડ અક્કનવાળી–ધોરણવાળી સમજણુ પૂર્વકની થવાની છે એ પણુ સાથે ધ્યાનમા રાખવુ

સ્ત્રીઓનો વિકાસ ખૂબ થશે તેટલો જ પુરુષનો થશે તોજ જૈન કન્યાઓ જૈનને પરણુશે, નહિ તો ભારે વિસવાદ ઉભો થશે કેળવણીના પ્રચાર સાથે અંતે સમાનવયશીન અને ધર્મવાળા મળી જશે આ સ્થિતિ અમુક ભાગનોડ થયા પછી સુવ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવાઈ જશે

સ્ત્રીઓની લાગણી અને પુરુષોની સાહસવૃત્તિ, સ્ત્રીઓની ...મારા અને પુરુષોની પ્રેરકવૃત્તિ સ્ત્રીઓની સ્વભાવ પારખવાની ...ત અને પુરુષોની કામ પાર પાડવાની શક્તિ — આવી અનેક ...તાઓના સહયોગથી એક તદ્દન અભિનવ બધારણુ થશે ઘરમા ...ઈ સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા આવશે બાગમા કરકસર આવશે, ...માં બ નેનું જોડાણુ થશે અને બન્નેનુ સાધ્ય ઉત્તમ પ્રકારનો ...ર આનદ અનુભવવાનું રહી ધર્મના નૈતિક તત્ત્વોનો પ્રસાર ...ાર અને દીપાવનાર નીવડશે શરૂઆતમા મોટા નાના પાયા

પર ભાગતોડ થશે જ પણ રચના ભાગતોડ વગર શક્ય નથી અને સેંકડો વર્ષના ગુનામગીરીના પટ્ટા તૂટવા સહેલા નથી પણ બહુ થોડા વખતમાં જનતા નવીન રંગ દાખવશે, સેવાના મંત્રો મંડાશે અને આર્યમહિલા એના અમૃત સ્વરૂપે દીપશે

નવયુગમાં પુરુષ એક સ્ત્રીની હયાતીમાં બીજીને પરણે તે ફોજદારી ગુન્હો ગણાશે સ્ત્રીઓને મારવાનો સંકલ્પ પણ પુરુષોથી થઈ નહિ શકે અને તેવી જરૂર પણ નહિ પડે બાળકો સરકારી થતા જશે અને એકંદરે ગૃહજીવનના ટકા ઉત્તરોત્તર સુખસાધ્ય સામિપ્ય અને સેવામાર્ગાવલંબનમાં વધતા જ જશે

આ રીતે સ્ત્રી સંબંધી પર્યુરણ વિચારો રજુ કર્યા એ વિષય છૂટોછવાયો આખા લેખમાં આવ્યો છે તે પર ધ્યાન ખેંચી આગળ વધીએ

પ્રકરણ ૭૫ મુ

શારીરિક

નવયુગને તુરત ધ્યાન આપવા યોગ્ય શારીરિક વિષય છે જૈનધર્મના પ્રરૂપક ક્ષત્રિય, એમા મુખ્યત્વે મ લેના । અસલ ક્ષત્રિય, પણ પછી વાણીઆ બની ગયેલા અને વાણીઆ બન્યા તે એટલી હદ સુધી કે તે પોતાનુ ક્ષત્રિયત્વ વિસરી જ ગયા જેના મુજાલ મ્હેતા, વિમળ મંત્રી શાંતુ આદિ એ હાથમા તલવારો લઈ લડાઈમા લડયા અને જેનાં નડીનો કર્મશત્રુઓ સામે અનેક પરિષહ ઉપસર્ગ વેઠી લડયા તેના ના મો શરીરે તદ્દન સામાન્ય અનેક પ્રસંગે નિર્માલ્ય એક સાધા ણુ પ્રતિસ્પર્ધીથી ડરી જનારા થઈ ગયા

અતપર્યંત બેદરકારી

અત્ર જનતાની સામાન્ય સ્થિતિ ચીતરવાની વાત ચાલે છે તેથી કોઈએ ખાસ ખોટું લગાડવાનુ નથી જૈન ધર્મ ઉપર વાણીઆઓનો એકલાનો અધિકાર નથી એ સર્વની મિલ્કત અને વારસો છે અત્ર જે સ્થિતિ વર્ણવવાની છે તે વણિકવર્ગને જ લાગુ પડે છે અને અત્યારે તેની બહુલતા જૈન તરીકે હોવાથી

તેમને ઉદ્દેશીને કેટલીક વાત લખાઈ હોય કે હવે લખાય તો તેને અંગે અન્ય બહાદુરોએ ક્ષમા આપવાની છે

જે મનુષ્ય પોતાનુ ક્ષણ ન કરી શકે જે પોતાના આશ્રિતોનુ રક્ષણ ન કરી શકે જે પોતાના ઘરની સ્ત્રીઓની મર્યાદા સાચવી ન શકે અને જે 'પડે ઉગમણી ધુમ, આપ આથમણો ધાયે એ સ્થિતિમા હોય તે મહા આકરી જવાબદારીઓ કેવી રીતે વહન કરી શકે એ મોટો કોયડો છે આને પરિણામે જનતામા એક કહેવત થઈ પડી છે 'એ બનીએ કા ખેતર હૈ— લૂટ લો એ મિયાભાઈકા ખેતર હૈ—જાને દો' નાના ગામડામા શેઠ કે સાહુકારના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલો એ બંધુ જ્યારે ધીંગાણુ થાય છે ત્યારે કેવા અને કેવો ગંતાઈ બેસે છે એ એની શારીરિક સંપત્તિ અને હૃદયની હિંમત બતાવે છે

અને એનો વિદ્યાર્થીવર્ગ એકદરે શક્તિહીન માયકાંગલો જ જણાશે એ રમતગમતમા ઉતરશે જ નહિ અને ઉતરશે તો નામ કાઢશે નહિ અત્યાર સુધી ક્રીકેટ ટેનીસ આદિ અનેક જંગો થયા છે એમાં એના કોઈ સાહેબજાદાએ નામ કાઢ્યા જાણ્યા નથી એ અખાડામા જશે નહિ, કસરતશાળાનો લાભ લેશે નહિ અને પછી મેટ્રીક માના ના મગે બી એ થયા બેહાલ એમ એ મણ પથારીએ એ વિદ્વાના હાલ જેવુ થાય એમા નવાઈ નથી સ્વર્ગસ્થ અમૃત કેશવ નાયકે એમ એ બનાકે કયુ મેરી મિટ્ટી ખ્વાર કીયા?' નામક સુપ્રસિદ્ધ પુસ્તકમા માણેકચંદ નામનુ મુખ્ય પાત્ર મૂકી તેને ઈતેહામચંદ આદિ ઉપનામો આપ્યા છે તે વાણીઓ જ છે તે જૈન છે આની શારીરિક સ્થિતિ થઈ ગઈ છે એક તો સમસ્ત પ્રજા નિઃશસ્ત્ર અને તેમાં વાણીઆની જાત એટલે એનો ચારે તરફથી ખોરકુો થાય તેમા નવાઈ નથી આ

સબધમા પ્રાચીનોએ બહુ બેદરકારી બતાવી છે વ્યવહારનજરે આ ભવમા સ્નેહ મેળવવા માટે મજબૂત શરીરની જરૂર છે, પરમાર્થ નજરે સયમ તપ અને અહિસા સાધવા માટે મજબૂત શરીરની જરૂર છે મજબૂત શરીરવાળો બ્રહ્મચર્ય સાધી શકે છે, મજબૂત શરીરવાળો વખતબેવખત ઇંદ્રિયાધીન થઈ જતો નથી, મજબૂત શરીરવાળો સાહસિકવૃત્તિ કેળવી શકે છે ધન સપાદન કરી શકે છે, યમ નિયમાદિ યોગો સાધી શકે છે

એને સુધારવાના પગલા

અત્ર શારીરિક પરિસ્થિતિનો અભ્યાસ કરી નવયુગ એને અગે કેવા પગના ભરશે એ હકીકત સક્ષેપમા જણાવી દઈએ

નવયુગ અખાડાને બહુ ઉપયોગી ગણશે દશ ઘરની વસ્તી હોય તેવા નાના ગામડામા પણ એ અખાડા કરશે તેમા તાલીમ લઈ શરીરને સુઘટ્ટ રાખવાની પોતાની ફરજ ગણશે એ ઠામ ઠામ લાકડીના પ્રયોગો, કવાયતો, કસરતોને ખાસ અગત્ય આપશે એના મેળાવડા કરશે એના ઉપર અનેક રીતે ખાસ ધ્યાન આપશે અને જે જે પ્રયોગ દ્વારા શરીરબળ પ્રાપ્ત થાય તે પર ચીવટ રાખશે

અખાડાઓ લગભગ વગર ખરચે ચલાવી શકાય છે સેવાભાવી સુશીક્ષિત નાના ગામોમા પણ અખાડા કરી શકે છે ત્યા દરરોજ એક કલાકનો સમય થોડા માસ આપે તો સ્વબચાવ કરી શકે એવા માણસોની ટુકડી તૈયાર કરી શકે છે અને એવી રીતે તૈયાર થયેના પૈકી એનુ કામ ઉપાડી લેનાર પણ નીકળી આવે છે

પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતાનો બચાવ કરી શકે એટલી તાલીમ પામશે અને તે માટેની વ્યવસ્થા નવયુગ નાના મોટા ગામ, શહેર અને નગરમા જરૂર કરશે

શિસ્ત શીખવશે અને પોતે શિસ્તનો માર્ગ સરળ કરી આપવામાં મદદભૂત થશે

નિયમસર એક પછી એક ચાલવાથી, પદ્ધતિસર ગોઠવણ કરીને સીધી પંક્તિ (ક્યુ) કરીને અનેક કાર્યમાં ભાગ લેવાથી કામમાં સરળતા શીઘ્રતા અને વેગ આવે છે અને તે શારીરિક બળવાળાને સુસાધ્ય છે આ અગત્યની બાબતમાં બેદરકારી રાખવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું કાર્ય નોંધ માથે રાખી નવયુગ તેના બદલામાં એક મ પ્રગતિ કરશે એ કામ ઉપાડી લેશે અને આગળ ધપાવશે. અખાડા વગેરે કસરત તાલીમનાં સર્વ સાધનો સ્ત્રી તથા પુરુષને બંને માટે સરજાવાના છે નવયુગમાં સ્ત્રીને પ્રત્યેક બાબતમાં સમાન સ્થાન છે

વિદ્યાર્થી વર્ગ હિંદની તેમજ પરદેશી રમતોમાં ભાગ લેતો થઈ જશે સ્વયંસેવકોમાં એ જોડાશે રાષ્ટ્રીય સેવાદળો ઠામ ઠામ થઈ જશે સામુદાયિક સેવાનું મહાન ક્ષેત્ર સામુદાયિક સેવકોને પણ ઉત્પન્ન કરશે રાષ્ટ્રને માટે અનેક ભોગ આપવા વિદ્યાર્થી વર્ગ બહાર પડશે એ દેશસેવાના કાર્યોમાં ખૂબ રસ લેશે વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં રાજકારણમાં ભાગ ન લેવાનું તેમને સૂચવવામાં આવશે તે ખાતર જ તે તેમાં ખૂબ રસ લેશે નવયુગની એ એક નૂતનતા રહેશે કે જ્યાં એને દબાણ કે નીતિ (પોલિસિ)નો ચમકારો પણ દેખાશે ત્યાં એ સામે પડશે

અને જે તે માણસો સામે પડી શકતા નથી સામે પડવા માટે માનસિક બળ અને માનસિક સમૃદ્ધિની જરૂર પડે છે અને તેને માટે શરીર સુઘટ્ટ અને મજબૂત તથા તાલીમદાર હોવાની જરૂર પડે છે અને તાલીમદાર શરીર માટે વ્યવસ્થાપૂર્વકની યોજનાની જરૂર રહે છે

મૈત્રાભાવને આગળ કરનાર નવયુગમા પુરુષો તેમજ સ્ત્રીઓ અનેક મ ડળો સેવા માટે યોજશે અને પ્રત્યેકમા તાલીમનુ તત્ત્વ ખાસ દાખલ કરવામાં આવશે સ્ત્રીઓ પણ શરીરને કસીને સહનશીલ બનાવશે અને સંયમવાન બની જનતાને ખૂબ મજબૂત કરશે વિદુષી માતાના બાળકો નાનપણથી શરીરે પણ સુંદર મજબૂત અને સહનશીલ થશે આ સર્વ બાબતોને અગે શરીર કસવા સંબધમાં પૂરતી સગવડો અને વ્યવસ્થાઓ કરવામાં આવશે

પરિવર્તન કાળની શરૂઆતમા જેમ ધર્મ સંબંધી ભ્રમ થયો તેમ શરીર સંબધી પણ ભારે બેદરકારી થઈ ભણનારા ઊંધુ ઘાલી વાચતા જ ગયા અને શરીરને તદ્દન વિસરી ગયા પરિણામે એક આખો યુગ મેટ્રીક માદાની કવિતામા ઉપર વર્ણવ્યો છે તેવો આવી ગયો નવો યુગ એથી તદ્દન ઉલટો જ આવશે

ફેરફારને અગે વિચારો

કોઈ પણ ફેરફાર કરવામા આવે તેમા આ તત્ત્વ તરફ ખાસ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે ફેરફાર શબ્દ અહીં ઇરાદાપૂર્વક વાપર્યો છે 'સુધારો' શબ્દ કેટલીક વાર કચવાટ ઉત્પન્ન કરે છે પરિણામ એક જ છે જ્યારે ચાલુ પ્રણાલિકામાથી ફેરફાર સૂચવવામા આવે ત્યારે તેને એક કાળી રેખા પસાર કરવી પડે છે એ રેખા અનિવાર્ય છે પણ એનાથી ડરી જઇ ફેરફારને અટકાવાય નહિ દાખલા તરીકે સ્ત્રીશિક્ષણ શરૂ કરવામા આવ્યુ ત્યારે કેટલીક સ્ત્રીઓ ઉપર સાચા ખોટા આક્ષેપો થયા હતા, કોઈ સ્ત્રી નવીન વિદ્યાને લીધે અભિમાની પણ થઈ હશે અને એકાદ ટકાએ સ્વતત્રતાનો કદાચ દુરુપયોગ પણ કર્યો હશે સ્ત્રીશિક્ષણ સર્વ-સામાન્ય થતા એ સર્વ વાત હવે દૂર થઈ ગઈ છે પણ શરૂઆતમા અમુક સ્ખલનના પ્રસગને આગળ કરીને તે કારણે

પ્રકરણ ૨૬ મુ

નૈતિક

નૈતિક બાબત બે રીતે વિચારી શકાય એક સમસ્ત પ્રજાની નજરે અને બીજી વ્યક્તિગત નજરે

પ્રત્યેક વ્યક્તિનું નીતિ સંબધી ધોરણ કેવુ રહેશે તે ધોરણસર કહી શકાય તેવી બાબત નથી સામાન્ય રીતે જનતાનુ નવયુગમાં નીતિ સંબધી ધોરણ કેવુ રહેશે તે વિચારવુ શક્ય છે

નૈતિક પ્રશ્નો વિચારતા તેનો પાર આવે તેમ નથી બહુ મુદ્દાના દૃષ્ટિબિંદુઓ વિચારવા શક્ય છે

વ્યવહારની નજરે જોઇએ તો પ્રથમ નજરે આ વિષયોમા બે બાબત પર ખાસ ધ્યાન ખેચાય પ્રમાણિકપણું અને સત્ય

પ્રમાણિકપણુ

નવયુગનુ આ બને બાબતો તરફ ખાસ સારું ધ્યાન ખેચાયેલુ રહેશે એ બની શકે તેટલો પ્રમાણિક વ્યવહાર કરશે અને વ્યાપારમાં લેવડદેવડમા લેણદેણમાં હિસાબની સમજાવટમાં પ્રમાણિકપણા અને સત્યને સ્થાન બહુ સારી રીતે આપશે

ખોટા તોલાથી માલ તોળવો, ખોટા ગજ કે વારથી માલને ભરવો, ધારણ ખોટી રાખવી, આપવાના અને લેવાના નાજવા જુદા રાખવા એ સર્વ અપ્રમાણિક વર્તન કહેવાય છે

નવયુગને આવી બાબતો ઉપર ઘણી ચીડ રહેશે હિસાબ કરતા સોળ પચા બાદી અને બે મેના છૂટના—આવા ગોટા નહિ વાળે સામો લેનાર વિશ્વાસુ હોય તેનો એ લાભ નહિ લે

ભારતવાસને અંગે એ પાશ્ચાત્ય વ્યાપારીનું અનુકરણ કેટલીક રીતે કરશે યુરોપના મોટા શહેરમા એક એક એવી દુકાનો છે જેમા હજારો નાની નાની દુકાનો હોય દરેક વસ્તુ પર ભાવ લખેલા હોય છે નાનો છોકરો જાય તો તેને એ ભાવે માલ મળે છે અને મોટો માણસ કે સ્ત્રી જાય તો તે જ ભાવે માલ મળે છે અજાણ્યાને છેતરી દેવાની કે માલનો તોલ ઓછો આપવાની વૃત્તિ ધની નથી ભાવ લખવામા એને મરજી આવે તો તે પચીશ ટકા નફો કરે, પણ ભાવ બે નહિ અને વ્યક્તિગત જુદા જુદા ભાવતાલ નહિ આવા ચોખ્ખા વ્યવહારથી દરેક પેઢીમાં દરરોજ પરચુરણ વેચાણ લાખો રૂપિયાનું થાય છે એટલે નીતિના ધોરણે કામ કરવાથી પરભવનો સવાલ બાજુ ઉપર રાખતા વ્યાપારની નજરે મોટો વ્યાપાર થાય છે અને નફાનો આધાર વ્યાપારના વિસ્તાર પર રહે છે તે તો ઉઘાડી વાત છે

ઉપર પ્રમાણે લખેલા ભાવોમાં મોટી ખરીદી કરનારને કમિશન આપવામા આવે છે, પણ તે સર્વ ઉઘાડી સોદાની વાત છે કોઈને છેતરવાનો રસ્તો એવી રીતે કરે નહિ વ્યાપાર વધારવાનું એ મુદ્દામ ધોરણ હોઈ ઘરાકી વાળનાર અને જાળવી રાખનારી એ પદ્ધતિ હોઈ એ રીતે નવયુગ કામ લેશ

પ્રકારના સાધનોથી ગંભ કરવા અતિથિનુ યોગ્ય આતિથ્ય કરવુ, પોતાની સંપત્તિ હોય તેથી વધારે દેખાડવાનો મોહ રાખવો નહિ પોતાની આવડતનો ગવ કરવો નહિ કોઈ ઉપર ગુસ્સે થવુ નહિ હમેશા અસતુષ્ટ થઈ કકળાટ કર્યા કરવો નહિ કોઈની અદેખાઈ કરવી નહિ જાહેર કાર્યોમા પોતાની જાતને હમેશા ખુલ્લી રાખવી દ્વીનો સમજાય તા દુરાગ્રહ કવો નહિ આળસુ થવુ નહિ પારકી આવક ઉપર નિર્વાહ કરવાની દાનત ાખવી નહિ ચોરી કરવી નહિ પાપકાર્ય કરવાનો વિચાર કે સંકલ્પ પણ કરવો નહિ સાધુ મહાત્માનુ યોગ્ય સમાન કરવુ વિદ્વાનની ખૂબ કરવી દુખી નિરાધા ઉપર દયા કરવી પોતાના ઉપર અપકાર કરનાર ઉપર ઉપકાર કરવો વગેરે અનેક સદ્ગુણોની વિશેષ પ્રતિષ્ઠા નવયુગમા થશે લોકોને વિચાર કરતા આવડશે એટલે સાચા ખોટાનો વિવેક વધશે અને જોકે સર્વ લોકો સદ્ગુણી થઈ જશે એમ તો બનવાનુ નથી પણ એ સદ્ગુણ પ્રાપ્તિનુ ધોરણ ઉચ્ચ ઉચ્ચતર થતુ જશે

ધર્મ અને નીતિ

આમાના કેટલાક ગુણો ધાર્મિક નિયમોમા પણ આવે છે કેટલાક ને અમે શરૂઆતમા માર્ગાનુસારીના પાત્રીશ ગુણોની વિચારણામા વિચારી પણ ગયા છીએ અહી એક વાત ખાસ જણાવી દેવી પ્રસ્તુત છે નીતિ અને ધર્મ એ સહભાવી છે બ નેને વિરોધ નથી એટલુ જ નહિ પણ નીતિની પરાકાષ્ઠા ધમમા જ આવે છે બીજા દષ્ટિબિંદુથી જોઈએ તો જૈનદર્શનમા તત્ત્વજ્ઞાન અને નીતિ એ પરસ્પર એવી રીતે વણાઇ ગયેલા છે કે ધર્મ અને નીતિને છૂટા પાડવા એ અશક્ય વાત છે નીતિના સૂત્રોને આત્મદષ્ટિએ, વિવેકબુદ્ધિએ, ત્યાગની નજરે અથવા સ્વીકારની નજરે અનુસરવામા આવે છે ત્યારે તે મનુષ્યના ધાર્મિક જીવનનો

એક ભાગ બની રહે છે નીતિની પરાકાષ્ઠા ધર્મમા થાય છે એ સમજવા માટે જૈનદર્શનનો આખો યોગમાર્ગ સમજવા જેવો છે યમનિયમમા એ મહાન ત્યાગને સ્થાન જરૂર આવે છે, પણ નાના સદ્ગુણોથી પ્રારભ કરે છે અને એ રીતે જૈનદર્શનનો આખો વિકાસમાર્ગ વિચારવામા આવે તો નીતિ અને ધર્મ વચ્ચેનો તફાવત રહેવા છતા નીતિ અપેક્ષ દૃષ્ટિએ ધર્મનો એક વિભાગ બની રહે છે જ્ઞાનનો વિકાસ થતા, પ્રકાશ એ નવયુગનુ મુખ્ય અગ થતા, એ વિવેકની આવશ્યકતા અજ્ઞાન દૂર કરવા અને આત્મહિતનો આ ર કરવા માટે જણાતા, નીતિ નવયુગમા કયુ સ્થાન લેશે તે કલ્પી લેવુ મુશ્કેલ નથી

પ્રથમ થોડી ભાગતોડ જરૂર થશે, થોડો વખત અવ્યવસ્થિત આદર્શો અને જીવનક્રમ વચ્ચે જરા સઘર્ષણ પણ દેખાશે અને તુલના કરવાના પ્રશ્નોને અગે દેખીતી ગૂચવણો પણ થશે, પણ જ્ઞાન એ દીવો છે અને દીવાનો પ્રકાશ વધતા નીતિના ફેલાવામા એનુ નિર્સદેહ પરિણામ આવશે

નવીન પ્રશ્નોની મુઝવણ

તુલનાત્મક પ્રશ્નોની ગૂચવણ નવયુગમા ઘણી થશે એમ જે અત્ર જણાવ્યુ તે જરા સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે મનુષ્યના જીવનમા 'આ કરુ કે તે કરુ' એવી પ્રમાણિક ગૂચવણ ઘણી થાય છે દાખલા તરીકે શ્રી ભારતચક્રવર્તીને એક બાજુથી સમાચાર આવ્યા કે શ્રી આદિનાથ ભગવાનને કૈવલ્ય જ્ઞાન થયુ છે અને નગર બહાર તેમનુ આગમન થયુ છે અને બીજી બાજુથી તે જ વખતે સમાચાર આવ્યા કે આયુધશાળામા ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થયુ છે આ બેમાથી પ્રથમ પૂજન કોનુ કરવુ એ મોટો સવાલ ભરત-ચક્રવર્તીને ક્ષણભર થઈ ગયો આવી ગૂચવણ અનેક વખત

પ્રાણીને થાય છે અને તેનો નિકાલ કરવામા એની આવડત લબ્ધ લક્ષ્યતા અને સમુખવૃત્તિની કિંમત થાય છે નવયુગમાં જીવન વધારે વધારે સંકીર્ણ થતુ જવાનો પૂરતો સંભવ છે જીવનકલહની આગ્રહને લીધે સંવ્યવહાર વધતો જતો હોવાને લીધે આતરરાષ્ટ્રીય પ્રશ્નો અનેક નવીન આકારમા આવી પડવાના હોવાને કારણે અને નવા પ્રસંગો નવીન વિચારણાનાં સાધનો દોરતા હોવાને લઇને આવા નૂતન પ્રસંગો અનેક નવા સવાલો ઊભા કરશે નવી નવી જાતના ઉદ્યોગો, નવા પ્રકારના કામધંધા સરકારી નોકરીને અંગે જાહેર પ્રશ્નો મ્યુનિસિપાલ પ્રશ્નો, ધારાસભાના પ્રશ્નોને અંગે અનેક મૂંઝવણું પ્રશ્નો ઊભા થશે પણ એ સર્વનો નિકાલ કરી શકે એટલી શક્તિ પણ વિશિષ્ટ નાયકોમા આવી જશે આવા પ્રશ્નોથી ગભરાવાનુ કારણ નથી જીવનમાં ગૂંચવણો આવે છે અને આવે તેનો નિકાલ થાય છે માત્ર કાર્યવાહક બુદ્ધિ વિચારશક્તિની ચોખવટ અને સાધ્યનુ લક્ષ્ય હોય તો સુંદર પરિણામ જરૂર આવે છે

જીવનનુ રહસ્ય અને નીતિ

વ્યવહાર ગુણો ખીલવવા—એમા જીવનનુ રહસ્ય છે આ લેખ ઉપદેશ માટે લખાયેલો ન હોઇ એ આખા વિષયના આદરણીયપણા સંબંધી લખવુ અસ્થાને ગણાય પણ એક વાત ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા જેવી છે કે આ જીવનનું ફળ મોટી સંપતિ એકઠી કરવામાં નથી કે મોટી નામના મેળવવામા નથી ગુણપ્રાપ્તિમાં કેટલી પ્રગતિ થઈ એજ એનો હિસાબ છે અને એના સરવૈયાના આંકડાનો મેળ ત્યા જ મળે છે જેમ જીવન ઉચ્ચ, આદર્શ ઉચ્ચ, આદર્શે પહોંચવાની તાલાવેલી વિશેષ અને વર્તનમાં નૈસર્ગિક નિર્મળતા સુકોમળતા અને વિશાળતા પ્રાપ્ત થાય તેમ તેમા ફળ બેસતું જાય છે

જીવનના વિકાસક્રમની દિશા સમજવા માટે, એમા નીતિના માર્ગોને કેટલો અવકાશ છે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ લેવા માટે શ્રી હરિભદ્રસૂરિનો યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય ગ્રંથ અથવા તેના અગત્યના વિભાગનું ગુજરાતી પદ્યભાષાંતર શ્રીમદ્યશોવિજયજી કૃત આઠ દૃષ્ટિની સઝાય જોવામા આવશે તો નીતિના આખા વિભાગને ધર્મ શરીરના વિકાસમા કયુ સ્થાન છે તેનો ખ્યાલ આવશે આ દૃષ્ટિ પૂર્વપુરુષોમા હતી વચ્ચેના કાળમા જનતામાથી બહુ ઓછી થઈ ગઈ તે નવયુગમા બરાબર સમજાશે અને સમજાયા પછી તેનો અમલ થશે

પ્રકીર્ણ

નાના નાના સદ્ગુણોનો તો પાર નથી એના નામો લખીએ તો પણ પૃષ્ઠો ભરાય તેમ છે ઉલ્લેખની જરૂર નથી જરૂર એ છે કે આ પ્રાણી ચારિત્રશીલ થઈ સ્વાભાવિક રીતે જ તે માર્ગે ચાલે એને ગમે તેવા વિષમ પ્રસંગોમા પણ જૂઠ બોલવાનો ખ્યાલ પણ ન આવે, કોઈ પણ આક્ષેપ કરવા પહેલા એને અંતરમા ધ્રુજારો થાય અને તે ત્યા અટકી ન જતા અંતે એને દુર્ગુણમા પડતા અટકાવે અને સદ્ગુણોને પ્રતાપે તાત્કાલિક અગવડ કે નુકસાન થાય તે તે બહુ આનંદથી વહોરી લે — આવી નૈસર્ગિક ચારિત્રશીલ વૃત્તિ થઈ જાય તો આ જીવનનો મોટો પ્રશ્ન પતી જાય છે, ગૂંચવણનો નીકાલ થાય છે અને કોયડો ઉકલી જાય છે

આવી સામાન્ય સૂચના સાથે આ અતિ મહત્વનો નૈતિક વિષય આટોપી લઈએ બાકી તો ચાર કષાય ન કરવા કે બ્રહ્મચર્ય ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવુ—એના સમર્થનમા આખુ પુસ્તક લખાય તેમ છે અન્યત્ર તેવો પ્રયાસ થયો છે અને થશે અત્ર કહેવાનો મુદ્દો એ છે કે આવા પ્રશ્નોનો નિકાલ કરવા માટેના

સાધનો નવયુગને બહુ મોટા પ્રમાણમાં મળશે પુસ્તકો ચર્ચાઓ, ભાષણો અને વાતાવરણ એને અનુકૂળ થતુ જશે દેશમાં વ્યાપેલ નવીન જાગૃતિ એને સહાય કરશે, સેવાભાવના એને તેમાં મજબૂત રાખશે રાષ્ટ્રીય ભાવના સાથે એ અનેક પ્રકારના ભોગ આપતાં શીખશે અને એ ભોગોના આતરમા એને વિચારણા અને જીવનક્રમ સાથે અનેક અનુસંધાનો પર તુલના કરવાની તકો મળશે નવયુગ આ સર્વનો ઉપયોગ સારી રીતે કરશે અત્ર આ અતિ વિશાળ રસિક વિષયને આટોપી લઈએ

નવયુગે એક વાત ખાસ લક્ષમા રાખવાની છે અને તે તેના જ્ઞાનના પ્રકાશથી તે જાણી શકશે જૈનોનો નીતિ માર્ગ (Ethics) બહુ દુર્ઘટ છે એ જેટલો દુર્ઘટ છે તેટલો જ તે સંગત (logical) છે એનુ ચણતર અહિંસાના પાયા પર ચણાયેલુ છે એનુ શરીર સંયમ પર બંધાયલુ છે અને એનો ઝોક તપ – ત્યાગ પર છે આ વાત આખો નીતિમાર્ગ વિચારતી વખતે લક્ષ્યમા રાખવાની છે જ્યા સેવાભાવ દિવસાનુદિવસ વધવાનો છે, જ્યા સાદુ જીવન અને ઉચ્ચ વિચાર માત્ર આદર્શમા ન રહેતા વ્યવહારુ થવાના છે, જ્યા આખા જીવનનો મુદ્દો અન્યની સગવડ અને સુખના વિચાર પર બધાવાનો છે તે નવયુગમા આ વિષમ પણ આકર્ષક માર્ગ આદરણીય વ્યવહારુ અને પ્રગતિશીલ બનવાનો એમા શકા રાખવા જેવુ નથી

પ્રકરણ ૭૭ મુ

પ્રકીર્ણ બાબતો

પુરાતત્ત્વ

થોડી પ્રકીર્ણ વાતો નવયુગની જણાવી વિષયને પૂરો કરીએ એક મહત્ત્વની બાબત પુરાતન બાબતોની શોધખોળની છે, જેને માટે પુરાતત્ત્વ શબ્દ વાપરવામા આવ્યો છે જૈનોને આ વિષય ખાસ મહત્ત્વનો છે કારણ કે તેને અનેક બાબતો પુરાણી દૃષ્ટિએ શોધવાની છે અસખ્ય જીવો પાણીના એક બિંદુમા રહી શકે, વનસ્પતિમા જીવન છે, આદિ કેટલીક વાત વિજ્ઞાનથી સાબિત થઈ છે, કેટલીક હજુ શોધવાની છે, ભૂગોળ સબધી ઘણુ વિચારવા જેવુ છે એ ઉપરાત પ્રાચીન સાહિત્ય, એનો ઇતિહાસ, અનેક ઠેકાણે પ્રાપ્ત થયેલા શિલાલેખો વગેરે અનેક બાબતો કરવા જેવી છે આ બાબતમા પ્રાચીનોએ ઘણી ઉપેક્ષા કરી છે છતા ઉપલબ્ધ સાધનોથી આ આખો વિષય ખૂબ જમાવવા જેવો છે આ કાર્ય કરવા માટે અનેક સાધનોનો અને વ્યવસ્થિત બધારણોનો ખપ પડશે આ કાર્ય ખાસ મહત્ત્વનુ છે એ તરફ નવયુગનુ ધ્યાન ખેચવાની ખાસ જરૂર નથી, પણ સૂચના કરવા

જેવી છે નવયુગ આ કાર્ય પહેલી તકે ઉપાડી લેશે એમા શકા નથી અત્યાર સુધી જૈનદર્શન માટે જૈનો માટે, જનના ત્યાગમાર્ગ માટે અને જૈનોની હણીકરણી માટે અનેક ગેરસમજુતો ચાલે છે તે દૂર કરવાની જરૂ છે એ પદ્ધતિસર કામ તુ તમા નવયુગ ઉપાડી લેશે એવી આશા રાખી શકાય

ભાષાંતરો

એટલું જ મહત્ત્વનું કાર્ય અનેક ગ્રથરત્નોના અગ્રેજી ભાષામા અને દેશી ભાષામા તરજુમા થવાની આવશ્યકતા સ્વીકારવાનુ અને તેનો અમલ કરવાનુ છે અમલ જૈન સાહિત્ય વિદ્વદ્ભોગ્ય થાય તેવા આકારમા ઘણુ ઓછુ પ્રકટ થયુ છે કેટલાક મૂળ પ્રન્ટ કરવાના પ્રયત્નો થયા છે તેમા ઘોરણ વગરનુ કામ થયુ છે એ આખુ કાય વિશાળ પાયા પર કરવાની જરૂર છે અગ્રેજી ભાષામા ભાષાતરો કરવાનો હેતુ એ છે કે હિંદની અત્યારની પરિસ્થિતિમા અગ્રેજી ભાષા અનેકના ઉપયોગમા આવી શકે તેવી સ્થિતિ છે એમ થવુ કે હોવુ જોઈએ કે નહિ એ ચર્ચા કરવાનુ આ સ્થાન નથી જે વસ્તુસ્થિતિ છે તે સમજી સ્વીકારીને આ વાત અત્ર રજુ કરી છે એ સબધમા જર્મન ભાષામા ઘણો પ્રયાસ થયો છે તેનો લાભ લેવાની પણ જરૂર છે સાહિત્યનો જેમ બને તેમ વધારે વિસ્તાર થાય સામાન્ય પ્રતિના વાચકથી માડીને તત્ત્વશોધક કે નાગરને તેમાં રસ પડે તેવી સામગ્રી તૈયાર થાય એ કાર્ય નવયુગે સુદામ રીતે ઉપાડી લેવાનુ છે

સેવાભાવી આજીવન સભ્યો

ધર્મના ક્ષેત્રોનો નવયુગમા પાર રહેશે નહિ જૈન ધર્મને વિશ્વ ધર્મ કરવાના ઉદાર આશયથી નીકળેલ નવયુગ કઈ સાધારણ પ્રયત્ને એ કામ સિદ્ધ કરી શકે નહિ વ્યાપારની વૃદ્ધિ કરવી,

નજદારી બાબતોમાં આગળ પડતો ભાગ લેવો, ગાંધીજી હીલચાલને પોતાની બનાવવી, સાહિત્યનો વિકાસ યોગ્ય કરવો અને સમસ્ત જૈનદર્શનના આંતરરાષ્ટ્રીય યુગમાં આગળ નીકળવું એ કાર્ય ઘણું આકરું છે આકરું છે પણ અશક્ય નથી પણ એને કરનારા જોઈએ એને માટે સેવાભાવી સેવકો ઉભા કરવા પડશે એને ખાતર જ આજીવન સેવા કરનાર મધ્યમ કક્ષા ઉપર આધાર રાખવો પડશે

પણ સેવાભાવી માણસો તો જોઈશે જ સાધુ નવયુગમાં થશે ને કોઈ સર્વ કામને પહોંચી વળશે નહિ આખું જીવન સેવા માટે આપે તેવા સેવાભાવી અનેક માણસોનો ખપ પડશે સાધુજીવનની મુસાફરી પૈસા રાખવાનો પ્રતિબંધ અને વખતસર જરૂર હોય ત્યાં પહોંચી જવાની પ્રતિકૂળતા આદિ અનેક કારણોને લઈને સેવાભાવી મધ્યમકક્ષાનો વર્ગ ઉભો કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે એ વર્ગ ઉપર જ નવયુગની અનેક યોજનાઓનો આધાર રહેશે છૂટાછવાયા કામ કરનારા તો વિવિધ ક્ષેત્રોમાં અનેક નીકળશે, પણ ધર્મસેવકોને ખાસ તૈયાર કરવા પડશે અનેક કાર્યો છે અનેક સાધનો છે અને વિવિધ યોજનાઓ છે એ સર્વને માટે સેવાભાવી મહાશયો ઉભા કરવાની પહેલી તકે આવશ્યકતા છે જીવન સેવા કરનારને માનવેતન એના ભરણપોષણ પૂરતું જરૂર આપવું એને નિશ્ચિત કરવા અને એમના કાર્યમાં પ્રેરણા થાય તેવું વાતાવરણ ઊભું કરવું આ નવયુગની મુખ્ય આવશ્યકતા રહેશે

એ જરૂરિયાત પૂરી પાડવા એ બંધારણો કરશે જૈન સેવકો કે 'સર્વન્ટસ ઓફ જૈન ઓર્ડર' નવયુગ તૈયાર કરશે અને તેને જુદી જુદી કાર્યદિશાઓ મુકરર કરી ગોઠવી આપશે નવયુગ માટે આ અતિ મહત્ત્વનો વિષય રહેશે

સુસંપ

છેવટે એક બે અતિ મહત્ત્વની વાત કરી નાખવાની છે જૈનોમા અંદર અદર સુસ પ-ઐક્ય તુરત કરવા પગલા ભરવાની આવશ્યકતા છે ઉપર જણાવ્યુ છે તેમ ફીરકાઓમાં કે ગચ્છોમાં તત્ત્વનો તફાવત જરા પણ નથી સર્વ પોતપોતાને માર્ગે મોક્ષ સાધ તેમા વાંધો આવે તેમ નથી અને કોઈ હક્ક કે માલિકીના પ્રશ્નો ઊભા રહે તેમ હોય તો તેનો અન્દર અંદરની સુનેહથી અથવા છેવટે લવાદીથી નિમલ થઈ શકે તેવુ છે અત્યારનો સમય જૈનો માટે અમૂલ્ય છે આખી જનતા અહિંસા તરફ ઉતરતી જાય છે, દોરાતી જાય છે અહિંસામા દુનિયાની ગૂ ચવણનો નિકાલ છે જૈન તત્ત્વોમા અસાધારણ ગૌરવ છે એના એક એક સિદ્ધાંતો યાયની કોટિ પર રચાયલા છે એણે મગજમા ન ઉતરે તેવુ કાંઈ સ્થાપન કરેલું નથી એની સપ્તભ ગી અને નયવાદ જગત સાભળશે ત્યારે ત્યા શિર ઝૂકાવશે પણ એ સર્વ માટે અ ર અન્દરના નિરર્થક ઝઘડા એક સપાટે બધ કરવા જોઈએ એ સબધમા જેટલો બને તેટલો તાત્કાલિક પ્રયાસ કરવો જોઈએ અને બધુભાવને સાર્વત્રિક કરવો જોઈએ આ અતિ મહત્ત્વનું કાર્ય નવયુગ પહેલી તકે કરશે ફીરકાના મતભેદો અને ગચ્છના તફાવતો ઉપર ધડ વાળશે સર્વને ક્રિયાઅનુષ્ઠાનમા પોતાની માન્યતા પ્રમાણે વર્તવાની છૂટ રહેશે નાના તફાવતો જે પૂરા એક ટકા જેટલા પણ નથી અને જે વળી તત્ત્વની મૂળ બાબત સાથે સબધ ધરાવતા નથી તેના ઉપર ભાર મૂકવાને બદલે નવયુગ નવાણુ ટકા મેળ ખાય છે તેવી બાબતને આગળ કરશે આ સબધમા સ્થાપિત હક્કવાળા પ્રાચીનો જરા ધમપછાડા કરશે પણ એમની ભેદનીતિ નવયુગને પસંદ નહિ આવે એ નીતિને નવયુગ આત્મઘાતી ગણશે અને તેનો ઉઘાડો અસ્વીકાર કરશે

પંચાયત ફંડ

નવયુગ સમસ્ત જૈનો માટે એક મોટા પાયા ઉપર પંચાયત ફંડ ગોઠવશે ઉગતાનો ઝરો એ ફંડમાં ઠાલવવા પ્રેરણા થશે એ ફંડમાંથી અનેક નવયુગના મનોરથો પાર પડશે એનાથી બાળ-અનાથનો બચાવ થશે માત્ર ધનને કારણે ધર્મ છોડી જનારને ટેકો મળશે પુરાતત્ત્વને કેળવણીને સાહિત્યવિકાસને માર્ગ મળશે અને જૈન સમાજ પર ખાસ સીધો લાભ કરનાર એ ફંડ થઈ પડશે એ સાધારણ ખાતા જેવું ખાતું થશે એ સ્થાનિક તેમજ કેંદ્રસ્થ એમ અનેક પ્રકારનું થશે કેંદ્રસ્થ ફંડ ઘણી મોટી રકમનું થશે એનો વહીવટ સેવાભાવી નિષ્પક્ષ આત્મયોગી સજ્જનોને હાથે ટ્રસ્ટના ધોરણ પર થશે અને તેનો હિસાબ જોવા માટે સર્વને ખુલ્લો રહેશે અને છપાવીને બહાર પાડવામાં આવશે મંદિરોમાં નિષ્પ્રયોજન દ્રવ્યવૃદ્ધિ અટકી જશે અને સમસ્ત જૈન કોમની તાત્કાલિક જરૂરીઆતો પર દક્ષતાથી દીર્ઘ દૃષ્ટિથી ધ્યાન આપવામાં આવશે નવયુગના અનેક પ્રશ્નોનો આધાર આ પંચાયત ફંડ પર હોઈ તેના સંબંધમાં નવયુગ તુરત ધ્યાન પહોંચાડશે એના વહીવટમાં અને ઉપયોગમાં સર્વ જૈનોનો એક સરખો અધિકાર અને હક્ક રહેશે એમાં ફીરકા કે ગચ્છનો કોઈ ભેદ સ્વીકારવામાં નહિ આવે એનો લાભ નવા થનાર જૈનોને પણ આપવામાં આવશે

વ્યાપાર-ખેતી

વ્યાપારને અંગે ચાલતી સ્થિતિનો અભ્યાસ કરી વ્યાપારને નવો ઝોક આપવામાં આવશે સમાજવાદ સમાનતા અને વિશ્વ-બંધુવાદના ચાલ્યા આવતા નવાજુના મતો ચકચકાટ નવયુગ ઓળખી લેશે, સમજી લેશે અને નવા સંયોગો પ્રમાણે પોતાની પદ્ધતિમાં

મોટા ફેરફાર કરી નાખશે એમ [illegible]િક નેતૃત્વ મળ્યુ છે તે એ જાળવી રાખશે, પણ તેમ કરવામા તેણે અત્યારની રીતિ અને પદ્ધતિમા મોટા ફેરફા કરવા પડશે અને તે એ કરશે એ નવયુગનુ શોભે તેવા ફેરફાર તુરત કરશે, એ કારીગર જગની હેઠણો મનુષ્યને હુના લાયક બનાવશે, એ અજ્ઞાત કારીગરને શિક્ષણ આપશે, એ એના બાળમુરચાના ઉછેર અને શિક્ષણ માટે ગોઠવણ કરશે અને અત્યારે માતૃપી તત્ત્વની જે ગેરહાજરી ત્યા જણાય છે તે તે સુધારી લેશે ઉત્પનમા દોલતનો ભાગ છે, આવડતનો ભાગ છે તેથી વધારે ભાગ મજૂરનો છે એ વાત સ્ત્રીકારીને માનશે અને તેથી ઘણી અગવડો પડશે છતા સમયાનુકૂળ થવાની તેનામા શક્તિ છે તે બરાબર અમલમા મૂકશે સમય-ધર્મને માન આપ્યા વગર કોઈ યુગમા, કોઈ પ્રજાને ચાલ્યુ નથી અને આખા જગત્, ક્રિયા અને નીતિવિભાગની તો તે પર જ રચના થયેલી છે અને તેમા ફેરફાર થયા છે, તેનો અનુવાદથી જરૂર વખતે એ સત્ય કદી વીસરશે નહિ વળી ઉત્પત્તિના બીજા અનેક માર્ગો ઉઘાડશે મોટા પાયા ઉપર ખેતી, સ્વદેશી ઉદ્યોગો, નાની મોટી ફેક્ટરીઓની જરૂરની ચીજોની ઉત્પત્તિ અને વેચાણનુ કામ એ ઉપાડી લેશે, આ [illegible] કેટલીક વિચારણા પુસ્તકમા થઈ ગઈ છે પણ અતમા એ તુરતમાં કરવાની બાબત તરીકે નવયુગ સમક્ષ રહે એ જૂ કરતુ પ્રાસંગિક ધારવામા આવ્યુ છે

સ્ત્રીશક્તિ–નવયુગમા

નવયુગનુ મહાન ગ [illegible] રહેશે એ પ્રચડ શક્તિ [illegible] નથી, [illegible]

સાથે જોડવામા એના ઉપર કોઈ જાતની કૃપા કરે છે એવો ખ્યાલ પણ એને નહિ આવે પણ સ્ત્રીઓ પોતાના શિક્ષણબળથી બહુ થોડા વખતમા એ સ્થાને આવી જશે એને મુક્ત કંઠે પૂરતા ઉત્સાહથી હાથ લબાવી સ્વીકાર કરવાની નવયુગની ધારણાનો આ સમુચ્ચય કરણમા માત્ર અંગુલીનિર્દેશ છે

સાધુઓનુ સ્થાન

જે સાધુઓ સમયધર્મ સ્વીકારશે તે જૈન ધર્મના પ્રમળ સિદ્ધાતને માર્ગ આપશે જેઓ ધર્મનુ રહસ્ય સમજ્યા વગ ધર્મપછાડામા માનશે તેને સમાજ ઉવેખી મૂકશે જેઓ જ્ઞાનરત ઉપદેશપરાયણ અને જૈન ધર્મને વિશ્વધર્મ કરવાના કામમ જોડાશે તેને પૂજનાર લાખો થશે જે ખટપટમા ન પડત એકાંતમા આત્મધર્મ સાધશે તેને સમાજ ઓળખશે નવયુગન આ ન સાધુ સખ્યામા અલ્પ થશે પણ અસર ઉપજાવવામ ગીતાર્થ થશે સાધુના ચારિત્ર ઉપર જનતા વારી જશે, એન ભવ્ય ત્યાગને જનતા નમશે અને એના વિશાળ આત્માને દુનિય વધાવી લેશે તદ્દન પ્રાચીનો ઉપાશ્રયમા બેસી માળા ફેરવશે તેમના ત્યાગને લોકો નમશે પણ પ્રેરણા માટે જનતા અન્ય આત્મશોધન કરશે સામાજિક ખટપટમા પડનાર પૈસા આ પદવી મેળવનાર, પદવી માટે પડાપડી કે લડાલડી કરનાર યેન કે પ્રકારેણ પ્રસિદ્ધ થવાની લાલસાવાળા, આધિભૌતિક બાબતો જરા પણ ઉપર ન ગયેલા દભી, ઉપર ઉપરના વાચાળ પ અતમા વૈરાગ્ય ગ વગરનાને નવયુગ સાધુ તરીકે નહિ મા સાધુઓને સાધુતાને માર્ગે રાખવા માટે મોટા મેળાવડા કરવા ન પડે મહાસભા બોલાવવી નહિ પડે અને ઠરાવો નક્કી કરવા પટ્ટક ના કાવાદાવામા સાધુઓએ પડવુ નહિ પડે જનતા સમજ થતા આવા પ્રશ્નોનો સ્વત નિકાલ થઈ જશ

સામાન્ય વ્યાસપીઠ

નવયુગમા સમસ્ત જૈનને માન્ય એવુ એક પ્રભાવશાળી વ્યાસપીઠ (પ્લેટફાર્મ) થશે સમસ્ત જૈનો એક ઓવારે પાણી પીશે આખી દુનિયાને જ મરણની ઉપાધિમાંથી મુક્ત કરાવવાના સાચા વ્રત લીધેલા સમાજસેવકો અને તપત્યાગની મૂર્તિ સરીખડા મહા વ્રતધારીઓ એ વ્યાસપીઠનો સારો સાચો અને પદ્ધતિસરનો ઉપયોગ કરશે એવી પરોપકારપરાયણ વિભૂતિઓ જનતાને ખૂબ લાભ આપશે દુનિયાને પ્રવર્તમાન ત્રાસમાંથી છૂટવાના માર્ગો બતાવશે અને કલેશક કાસ દૂર કરવાની આત્મશક્તિ બતાવશે આના સર્વસામાન્ય વ્યાસપીઠ પર શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ પોતાના સેવાભાવના મનોરથો સાધશે અને શ્રી વીરપરમાત્માના અહિંસા આદિ તત્ત્વોને વિસ્તારશે આવા વ્યાસપીઠો થતા અંદર અંદરના કલેશોનો છેડો આવી જશે અને સામાજિક ઉન્નતિ સમાજની નજરે સમાજના હિત દ્વારા કેમ સાધવી તે પર પર્યાલોચન થશે અને કોઇ પણ બાબતનો નિર્ણય થતા એનો વ્યવહારુ અમલ કરવાની ગોઠવણ થશે આવા સામાન્ય વ્યાસપીઠ પર શ્વેતાંબર દિગંબર—સર્વ જૈનો બધુભાવે મળશે સેંકડો વર્ષના અંતરો કાપી નાખશે અને એકનિષ્ઠાએ શ્રી વીરપરમાત્માના સેવકો છીએ એમ સમજી સહકારથી કાર્ય ઉપાડી જયજયકાર બોલાવશે એમની આ ભાવી માર્ગગવેષણામા સાચા સંતસાધુઓ અંતરથી આશીર્વાદ આપશે

જૈનોનુ સખ્યાબળ

નવયુગ ઘણા વર્ષોથી જૈનોને વધારવાની વિસરાઈ ગયેલી વાત તાજી કરશે આ સંબંધમા એ ખૂબ સમજણપૂર્વક કામ લેશે એ આગ્રહથી કોઈને જૈન ધર્મમાં લઈ આવવાનુ કામ

નહિ કરે, એ સામાન્ય જનતાને જે જોઈએ છે તે પ્રકારનો ધર્મ અને ખસ કરીને ન્યાયની કોટિને સર્વ પ્રકારે પહોંચી વળે તેવું જૈન દર્શન છે એ મનાવી શકશે વચગાળાના સમયમા જૈન ધર્માગ્ને પડેલી આપ । અથવા અગવડોને તે દૂર કરશે તેના ઉપાયો સૂચવશે અને જનતાની કલ્પના અને તર્ક- શક્તિ પર અમલ કરતા જૈન ધર્મના તત્ત્વોને એ આગળ લઈ આવશે એની નયનિક્ષેપ સપ્તભગીની લક્ષણાઓથી અને સ્યાદ્વાદની વિશિષ્ટ શૈલીથી એ વિદ્વદ્‌વર્ગને એ અચલ અને વીતરાગ ભાવ અને તપત્યાગના જીવત નિયમોથી જનતાને આકર્ષે એ વિચારવાતાવરણમાં અહિંસાના સાધનથી એટલુ પરિવર્તન કરી બતાવશે કે જનતા એ દર્શનને બહુ ખુશીથી વધાવી લેશે મનુષ્ય સદાચાર અને યમથી વિકાસ પામીને નિરાબાધ સુખ પામી શકે છે, જીવ આદર્શ ભૂત ઈશ્વર—પરમાત્મા થઈ શકે છે અને એનો મોક્ષ સાધવો એ એના સ્વાધીનમા છે, એને હસ્તગત છે અને એના પોતાના પ્રયાસથી સાધ્ય છે વળી એ મુક્ત સ્થિતિમા પણ એનુ વ્યક્તિત્વ જરૂર રહે છે—આવુ આકર્ષક નિર્વાણ જૈન દર્શન બતાવે છે અને તેને માટે એ દર્શન આબાલવૃદ્ધ વિદ્વાન અને સામાન્ય જનતાનુ ધ્યાન ખેચે તેમા નવાઈ નથી મનુષ્ય દેવ થઈ શકે પરમાત્મા થઈ શકે એ હકીકત અન્યત્ર અપ્રાપ્ય છે આ સબધમાં કામ કરનાર સેનાભાવી સેવકો અને સેવિકાઓ જોઈશે તે નવયુગ પૂરા પાડશે

નવયુગ જૈનની સંખ્યામા બહુ મોટો વધારો કરી શકશે જૈન એ કોમ નથી, બિરાદરી નથી, જ્ઞાતિ નથી, પણ વિચાર-વાતાવરણને ફેરવનાર આત્મસાક્ષાત્કાર કરાવનાર મહાન સત્ય છે એ વાત તે જગતની આગળ ધરશે અને લડાઈઓથી કટાળેલી, આર્થિક પ્રશ્નોથી ગૂચવાઈ ગયેલી, મતમતાતરથી સપડાઈ ગયેલી

અને જીવનકલહથી ત્રાસી ગયેલી દુનિયાને એ ધીરજ આપશે આશ્વાસન આપશે અને ગૂચવણના કોયડા ઉકેલી આપશે નવયુગ સંખ્યા જેટલુ જ મહત્ત્વ ગુણગર્ભને આપશે એ પણ માથે જ ધ્યાનમા નહ

મહાસભા અને રાષ્ટ્રભાવના

અને મહાસભા એ સમસ્ત જૈન કોમનુ મત્રમડળ અને પ્રેરક બળ બનશે ત્યા અનેક જાતના પ્રયત્નો કેદ્રિત અને સુવ્યવસ્થિત થશે ત્યા જમાનાની ગૂચવણોના નિકાલ થશે જૈન બધુભાર ત્યા જાગૃત દેખાશે દાર્ષ્ટાંતિક દેખાશે વ્યવહાર આકારમા દેખાશે અનેક પ્રેરણાઓ અને સુધારાઓ એ સંસ્થા સક્રિય રૂપે સચવશે અને કરશે અને ખાસ કરીને રાષ્ટ્રભાવનાને વિરોધ ન આવે તે રીતે સમસ્ત જનતામા બધુભાવને ફેલાવશે વિસ્તારશે અને જીવત બનાવશે નવયુગ રાષ્ટ્રભાવનામા અગ્રેસર ભાગ લેશે તેનુ કારણ પણ ખાસ લક્ષ્યમા રાખવા જેવુ છે અહિંસાને રાજકારી વલણ આપનાર જે મહાન તત્ત્વ રાષ્ટ્રે વિસ્તાર કર્યું છે તે મૌલિક હોઈ જૈનના ઘરનુ છે યુગો પછી રાજ્યકારણમા અહિંસા ઉતરે એ વાત અભિનવ હોઇ જૈનહૃદયને મલકાવે તેવી છે એના વધારે વર્ણનમા અત્ર નહિ ઉતરતા એક વાત ખાસ સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર લાગે છે અને તે નવયુગના કેદ્ર તથા સાધ્ય તરીકે હેનાર હોઈ ખાસ નિદર્શનને પાત્ર છે અને તે એ છે કે રાષ્ટ્રના પદ્ધતિસરના આશયોને ધર્મ સાથે વિરોધ નથી વિરોધ હોઈ શકે નહિ આ સર્વ કારણે જેઓને ધર્મ ઉન્નતિમા રસ હશે તે પણ રાજકારણમા રાષ્ટ્રીય પક્ષે રહી દેશને મજબૂત કરશે નવયુગ નવા રાષ્ટ્રવાદમા તદ્દન અહિંસક રહી ખૂબ મ્હાલશે અને શાંત ધર્મ શુ કરે છે તેના અનેક દાખલાઓ પૂરા પાડશે આ સર્વ વિચારધારા મહાસભામાથી સંપૂર્ણ ચર્ચાને પરિણામે રૂપ લેશે

[illegible] મહાસભાઓ મુક્ત કરી પ્રમુખિકાઓ થશે [illegible]
સ્ત્રીસંઘો અને સેવિકાસંઘો નીકળી આવશે. અનેક સ્ત્રીઓ
એમાં સેવાભાવે પોતાની આવડત અને શક્તિનો ફાળો આપશે
જનતાની જરૂર પ્રમાણે અનેક સ્ત્રીઓ જોઈતું કાર્ય ઉપાડશે તે
ઉપરાંત કેટલીક એમાં મુખ્યપદ [illegible] આવ્ય
[illegible] અથવા સમિતિનું કાર્ય [illegible] વ્યવસ્થા [illegible]
અને બીજું આ વર્ગ [illegible] ગૃહ [illegible]
[illegible] અને પુરુષો સાથે [illegible]
કરશે અને કોઈ કોઈ બાબતોમાં પુરુષોથી [illegible]

બ્રહ્મચારિણી-કુમારિકાઓ

નવયુગમાં આ વર્ગ બહુ આગળ પડતો ભાગ લેશે. [illegible] સાથે કુંવારા રહેવાનો ભાવ વધશે અને અનેક સ્ત્રીઓ આજ મ બ્રહ્મચારિણી બનશે. આવી સ્ત્રીઓ સર્વે સાધ્વીઓ નહિ થાય, પણ સેવિકાઓ બનશે. સાધ્વીધર્મ આકરો છે, વિષમ છે અને એની ભાવના [illegible] પાળવા જેવી [illegible] નહિ સ્વીકારશે. પણ નવયુગના [illegible] સાધ્વીધર્મમાં કેટલીક [illegible] નવયુગનાં ચારિત્ર્યના [illegible] દરેક સ્થાન કન્યાની [illegible] સ્ત્રીની [illegible] સ્વીકારી [illegible] માટે આ મધ્યમ કક્ષા [illegible] ગૃહસ્થ [illegible] કક્ષા [illegible] અને આમને કેવી કુમારી [illegible] સેવિકા રહેવામાં [illegible] મુસાફરી કરવામાં [illegible] નહિ [illegible] રીતે [illegible] ગાળતી

છતાં મધ્યમ માર્ગે રહી શકશે પરિણિત સ્ત્રીઓ પણ સવિકા થઈ શકશે સમસ્ત મધ્યમકક્ષાનું ચારિત્ર જરાપણ શંકા વગરનું અને આદર્શમય થશે અને તે બાબત પર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવશે

નવયુગનું આખું વલણ ક્રિયા કરતાં ચારિત્ર ઉપર વધારે રહેશે મનુષ્યની કિંમત બાહ્ય દેખાવ કરતાં આન્તરશાન્તિ પર થશે અને જગ પણ પિત્તળ જણાતાનું નવયુગમાં સ્થાન ઉતરી જશે અને ખાસ કરીને સેવક સેવિકા કે એવા સ્થાનનો દરજ્જો ધરાવનારનું વર્તન ટીકાપાત્ર તો ન જ રહેવું જોઈએ શંકાવાળું પણ ન હોવું ઘટે એ બાબત પર ખાસ લક્ષ્ય આપવામાં આવશે સમાજના સેવક હોવાનો દાવો કરનાર કે દરજ્જો ધરાવનારને તોળવાનું ધોરણ પણ ઊંચું જ રહેશે એ સામાન્ય કાટલાથી નહિ તોળાય

પુસ્તકનો હેતુ

આખા સમાજને લાગુ પડે તેવા વિષયોનો પાર નથી નાની વિગતોમાં ઉતરીએ તો વિષય મર્યાદા બહારનો થઈ જાય આ લેખને સંપૂર્ણ બનાવવાની અભિલાષા ઇષ્ટ ગણાય પણ શક્ય નથી અહીં નવયુગના વિચાર અને ક્રિયાના પ્રેરક મુદ્દાઓ બનતા સુધી સર્વાંગે રજુ કરવાનો આશય હતો તે જો બની શક્યું હોય તો જે મુદ્દા આ લેખમાં ચર્ચવા રહી ગયા છે એમ માલુમ પડે તે ઉપરના ધોરણે ગોઠવવા એ કાર્ય નવયુગની સંસ્થાઓએ કરવાનું છે એક કેળવણીનો વિષય લઈએ અને બાળશિક્ષણ, મોન્ટીસોરીપદ્ધતિ શિક્ષણ રચનાના ધોરણ માધ્યમિક શિક્ષણ પારિભાષિક શિક્ષણ ધાર્મિક શિક્ષણ ઉચ્ચશિક્ષણ વિદ્યાર્થીગૃહો શિક્ષક તૈયાર કરવાના પ્રબંધો આમ શિક્ષણસંસ્થાઓ આદિ

અનેક વિષયો પર ઉલ્લેખ કરવાનુ થાય તેવીજ બાબત પ્રત્યેક વિષયમા આવે આ સર્વ અત્ર રજુ કરવી અશક્ય છે અથવા બીનજરૂરી છે પણ કેટલીને અગે પ્રેરક તત્ત્વો ત્યા નીવડશે એ નવયુગની નજરે અત્ર રજુ કરવા પ્રયાસ કર્યો છે આ મુદ્દા પરજ આખો ઉલ્લેખ રજુ થયો છે તે ધ્યાનમા રહે થોડીક પ્રેરક વાતો રજુ કરી હવે સર્વ મગન સામાન્ય કરીએ

યુગપ્રધાન

નવયુગને ભરોસો છે કે થોડા સમયમા એક પ્રબળ યુગપ્રધાન પુરુષ જૈન મહામદિરમા પ્રગટ થશે એ નવીન કાળના વિજ્ઞાન અને સંસ્કારથી પરિપૂર્ણ હશે એની પૃથક્કરણ શક્તિ વિચારસરણી અને તર્કશક્તિ અદ્ભુત થશે એનુ વક્તૃત્વ છટાદાર અને પ્રેરક થશે એ મહા દીર્ઘદૃષ્ટિવાળો અત્યંત ત્યાગી, વ્યવહાર નિશ્ચયનો સમન્વય કરનાર અને આખા શાસનની ધુરાને વહન કરવા સમર્થ નરપુગવ સાધુપુગવ પુરુષ થશે એ ધર્મના રહસ્યોને ઉકેલશે એ દેશ કાળને સમજશે એ આખી નવી સમાચારી રચશે એ અત્યારના મહાન સાધુઓને માનભરી ગૌરવવાણીથી અને પોતાના તેજપ્રભા અને આત્મબળથી સર્વને બેસાડી દેશે એ જ્યારે શાસ્ત્રના ઉંડા આશયોને ઉકેલશે ત્યારે જનતા એને નમશે સાધુઓ એને મહાન પદ આપશે અને એ જૈન સમાજના સર્વ ઝઘડાઓ એ દૂર કરશે એ સાધુઓના મતભેદ ટાળશે, ગચ્છભેદોને એ ઉપાડી મૂકશે અને સમસ્ત જૈનોને એક પરમાત્માના સેવક તરીકે એક ભાવે કરશે એ પૂર્વ અને પશ્ચિમનો સયોગ સાધશે એ મૂળ બાબતને બરાબર પકડી નાખશે એ જ્ઞાન અને ક્રિયાને મહત્ત્વ સરખુ આપશે પણ જ્ઞાનને ઉચ્ચ સ્થાને મૂકશે અને સર્વની ઉપર ચારિત્રને એ સુવર્ણકળશ સ્થાને મૂકશે અત્યારે લોકો બીજા તરફ જુએ છે, બીજાની ટીકા કરવા તૈયાર થઈ જાય છે તેને બદલે એ

સર્વને પોતાના પગ તરફ નીચે જોનાર બનાવશે એ સર્વને અંદર જોનાર બનાવશે એ આત્મનિરીક્ષણ કરતાં શીખવશે એ જૈન કોમની ગયેલી સંપત્તિ ઘેર લાવશે, એ જૈન દર્શનનું ફરી વિશેષ સ્થાન વિશ્વમા પ્રાપ્ત કરાવવા યોગ્ય પ્રબંધ કરશે અને તપત્યાગની આદર્શ મૂર્તિ બનશે

પ્રાચીન માન્યતા પ્રમાણેનો ભસ્મગ્રહ ઉતરી ગયો છે એનો ઉત્તરકાળ પણ વિક્રમ સંવત ૨૦૩૦મા પૂરો થાય છે એની આગાહી કરનારા મોટા મંડાણ ચૂક્યા છે સંવત ૨૦૩૦મા થનાર ઉદયકાળના દ્વાર પર નવયુગ ઊભો રહેશે અને ત્યા ઊભા રહી યુગપ્રધાનની પ્રેરણા દ્વારા અસાધ્ય લાગતુ સાધશે અકલ્પ્ય વ્યવહાર કરશે અને નવયુગના સ્વપ્નને સાચા કરી બતાવશે વીતરાગ ધર્મના વિજયના મંડાણ મંડાઈ ચૂક્યા છે માત્ર એને પ્રેરનાર પ્રતાપી પુરુષની રાહ જોવાય છે અને દરમ્યાન પરિવર્તનકાળ પોતાનો બાકીનો સમય પૂરો કરે છે

ઉપરોક્ત યુગપ્રધાન મહાત્માને દેશકાળ ઇતિહાસ વિજ્ઞાન અને મહત્ત્વના સર્વ વિષયોનુ જ્ઞાન હશે એ અર્થશાસ્ત્ર અને રાજકારણ સમજશે એ સમાજની જરૂરિયાત જાણશે એની પાસે પ્રાચીનો હાથ જોડી ઊભા રહેશે એના પ્રબળ તેજ પાસે સાધુ વર્ગ મૂક થઈ જશે એના પ્રેરકબળથી સમાજ અસાધારણ ઝડપે અનેક દિશામા પ્રગતિ સાધશે જે બાબત સમજે નહિ તે બાબતનો ઉપદેશ કરવાની સાધુઓને એ મના કરશે ઢબી માની સાહસ તરીકે સમાજની શ્રદ્ધાનો ગેરલાભ લઇ બેઠેલા બજારૂ સાધુઓના એ વેશ લઈ લેશે જૈનદર્શન એ બચ્ચાના ખેલ નથી કે રમત કરવાના રમકડા નથી, એ અગાધ તત્ત્વજ્ઞાન છે અને એની પછવાડે જમાનાના યુગોના અનુભવો છે—એને એ શાંતિથી વિકસાવશે અને બળવત્તરપણે વિસ્તારશે

પૂજા-પ્રાર્થના

છેવટે નવયુગને બહુ અગત્યની બાબતમા પ્રેરણા સૂચના કરી વિરમીએ તાત્કાળિક જરૂરિયાત સમસ્ત જૈન કોમને લાગુ પડે એવુ પ્રાર્થના મત્ર—પૂજા વિશેષ તૈયાર કરવાની છે નમસ્કાર-મત્રથી એની શરૂઆત થાય સમસ્ત જૈનો એ પૂજા પ્રાર્થના પ્રકાર ત્રિકાળ માન્ય કરે એની જરૂરિયાત સુમપ સાધવાને અગે ખાસ પ્રાપ્ય છે મતમતાતર ભેદો ભૂલી જવા માટે સર્વસામાન્ય સર્વંમત પ્રાર્થના તૈયાર કરવાની જરૂર છે એ સર્વંમત આગમ ગ્રથ અનુસાર અને સર્વ સમજી શકે તેવી હિંદી ભાષામા હોવાની સૂચના કર્તવ્ય લાગે છે

સ્થાનકવાસીઓને

અમારા શ્વેતામ્બર સ્થાનકવાસી બધુઓને વિજ્ઞપ્તિ કરીને કહીશુ કે સામાન્ય જનતા જેમા મોટો ભાગ આવી રહે છે તે નિરાલબન ધ્યાન નહિ કરી શકે કોઈ જાતના આલબનને અભાવે જનતા અન્ય ધર્મમા ઢળી જવાનો ઘણો ભય છે તે ઇતિહાસ વિચારવાથી અને આજુબાજુની કોમોનો ઇતિહાસ જોવાથી માલૂમ પડશે ઉત્કૃષ્ટ નિરાલબન ધ્યાનની કક્ષા આ કાળમા લગભગ અશક્ય છે અને મોટો ભાગ જો અન્ય દેવદેવીને માનતો થતો જતો હોય એમ તમારા નિરીક્ષણથી તમે જોઈ શક્યા હો અથવા શકો તો જરા આગળ આવો અને કોઈ રસ્તો બાળ અને મધ્યમ અધિકારી માટે કાઢો

શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજકોને

અમારા શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક બધુઓને કહીશુ કે તમારી ભક્તિમા દેખાદેખીથી ઘણુ વૈષ્ણવીય તત્ત્વ દાખલ થઈ ગયુ છે

તમારી વીતરાગ ભાવના સાથે તમારા ઘણા આડંબરો તાનભંગ કરનારા છે. પ્રભુભક્તિના જોમમાં તમે ઘણી જગ્યાએ વિવેક અહિંસા અને શાંતિ વીસરી ગયા છો. પ્રભુના શરીર પર મોટો શણગાર કર્વો, હજારો ફૂલો ચગાવવા વગેરે અસત્ ભાવનાથી દૂર ગયેલું તમને નથી લાગતું? તમે જરા પાછા હઠો. વીતરાગ ભાવનાને અનુરૂપ થાઓ.

દિગંબરોને

અમારા દિગંબર બંધુઓને કહેશું કે માત્ર જીવો નિગ્-બાહ્ય દેખાવ જુએ છે અને માત્રજીવો ઓછામાં ઓછા ૯૫ ટકા હોય છે. તેઓને જે જોશે તે નહિ આપો તો એકલા સિદ્ધાંતોથી સમાજ ટકવાનો નથી. વીતરાગ શરીર પર આભૂષણોની વાત તમારી સ્વીકારાય તો થોડો બાહ્યોપચાર થાય તેમાં વાંધો કાઢશો નહિ.

જૈન મહામંદિર ચણતરના સૂત્રો

આવી રીતે થોડી છૂટછાટ કરીને સર્વ એક બીજાની નજીક આવે તો જૈન મહામંદિર જામે. ગૃહશુદ્ધિ થયા વગર, ગૃહમાં કકળાટ દૂર થયા વગર, ઘરમાં અકંપ થયા વગર, એકદિલ થયા વગર પ્રગતિ થશે તો પણ નામની થશે. તમારે અહિંસાના સંદેશા ઘેર ઘેર મોકલવા છે અને વિશ્વભરમાં મોકલવા છે. તે કરવા ઘરમાં શાંતિ અને સ્થિરતા પ્રથમ આવશ્યક છે.

બાકી ટૂંકામાં કહીએ તો પ્રત્યેક જૈન પુરુષ અને સ્ત્રીએ સેવક ભાવે બહાર આવવાની અત્યારે તક છે. દર્શન પ્રભાવનાનો આવો અવસર નહિ આવે. અત્યારે આખા હિંદમાં જૈન ધર્મ પ્રસરતો જાય છે. એના અંગો પકડી લેવાની ખાસ જરૂર છે. આ બાબત ખાસ મહત્ત્વની ગણશો.

સેવાભાવે સેવા કરજો, આત્મસાક્ષીએ સેવા કરજો, પરમાર્થ દૃષ્ટિએ સેવા કરજો,

દંભ પાખંડને સ્થાન કદી ન આપશો

પોતાની કીર્તિને વીસરી જશો આપણે અહીં કેટલુ બેસી રહેવુ છે અને મરી ગયા પછી નામનો શો મહિમા છે?

કર્તવ્ય બુદ્ધિએ આત્મવિકાસ માટે કામ કરવાની બલિહારી છે, એની મઝા ઓર છે એનુ બળ અસાધારણ છે, એની અસર દીર્ઘ છે, એના પરિણામ લાંબા વખત ચાલે તેવા હોય છે

જે કોઈ સમાજસેવાના કાર્યો આદરો તેમા સ્ત્રીવર્ગને બરાબર સાથે રાખજો એના વગર એક પણ પ્રગતિ ચીરસ્થાયી નહિ થાય સમાજશરીરને પક્ષઘાત થયેલો હોય તો આખુ શરીર નકામુ છે એ સૂત્ર ખાસ ધ્યાનમા રાખજો એમ કરવામાં સ્ત્રીઓ ઉપર મહેરબાની કરો છો એમ કદી ધારતા નહિ

સર્વથી મહત્ત્વનો મુદ્દો કેળવણીનો છે, એના અનેક ક્ષેત્રો છે, એને ખીલવતા બીજા ક્ષેત્રો આપોઆપ દીપી જશે આ ચાવીને ખૂબ લક્ષ્યમા રાખશો

કેળવણીથી માનસ ખીલે છે એ સાચી વાત છે એમ જરૂર માનજો કેળવાયેલો વર્ગ કોઈ કોઈ વાર સ્વાર્થી થઈ જાય છે એવો આક્ષેપ છે તે કાઢી નાખજો સાચી કેળવણી વગર આપણો ઉદ્ધાર નથી એ નિરંતર લક્ષ્યમા રાખજો

ઐહિક સંપત્તિ કરતા આંતર સંપત્તિ પર સમાજ ટકે છે એ ખૂબ વિચારવા—ધ્યાનમા રાખજો. સદાચાર સદ્વર્તનનુ સાધ્ય કદી ચૂકતા નહિ કેળવણીનુ પરિણામ સેવા અને ધર્મમા જ આવવુ ઘટે મોટા અમલના સ્થાનો કે સત્તાસ્થાનોની લાલચથી દૂર રહેજો

જે સમાજની સાથે આપણુ જીવન જોડાયલું છે જેના એક એક સિદ્ધાંત યાયતી અંતિમ કોટિમાથી આરપાર નીકળે તેવા છે અને જેનો ચરણકરણાનુયોગ સર્વ પ્રજા ના અધિકારીને સ્થાન આપે અને વિકસાવે તેવો છે તેનો આપણા ઉપર આપણી આવડત ઉપર ખાસ હક્ક છે તે કદી વીસરશો નહિ

પત્રકારીત્વનો નવયુગમા ખાસ ઉપયોગ છે એ સેવાભાવે આત્મઅર્પણાની અપેક્ષાએ અને શુદ્ધ સમાજઉત્કર્ષને હિસાબે ખીલવજો દીપાવજો સહનાવજો

પંચાયત ફંડ ઉપર તમારો મુખ્ય આધાર છે સમાજ સમુદ્રનો એ સેતુ છે એ ખાસ ધ્યાન પર લેજો

સ્થાપિત હક્કો—પછી તે દુ યવી હોય કે દેશમા દુનિયાથી અતીત થવાનો દાવો કરનારના હોય તેનાથી જરા પણ ડરશો નહિ નવયુગમા સેવાને જ સ્થાન છે ધર્મને જ સ્થાન છે હક્કને ઊભા રહેવાનુ ઠેકાણુ નથી એમ ચોક્કસ માણજો અને તદ્દન નિર્ભય થજો અંતરના અવાજને કદી દબાવશો નહિ અંતરમાંથી સાચો અવાજ આવે એવુ જીવન કરી લેજો

ભૂમિકાશુદ્ધિ માટે અભય અદ્વેષ અખેદ —આ ત્રણ શબ્દો યોગીરાજ બતાવી ગયા છે એ નણે તમારે માટે સોનાના સૂત્રો છે એ પર ખૂબ વિચાર કરશો તો તેમાથી મહા ભવ્ય જીવન માર્ગો સાંપડશે

વગર મૈદાચે આત્મપ્રગતિ અર્થે નિર્ણય થઈને તમને જે સેવામાર્ગ અનુકૂળ લાગે તેમા લાગી જજો અને વિજય કોનો તેને નિર્ણય માટે એક જ સૂત્ર છે— યતો ધર્મ સ્તતો જય

પ્રેરણા અને ભાવના

અત્યંત વિશાળ ધર્મ તમને સાંપડ્યો છે એમા મૈત્રી પ્રમોદ કરુણા અને માધ્યસ્થ્ય ભાવ છે એમા શમ સંવેદ નિર્વેદ

આસ્તિકય અને અનુકંપા છે એમાં મનુષ્ય દેવ બની શકે છે, એમાં મનુષ્ય અજરામર બની શકે છે, એમાં મનુષ્ય નિરાબાધ સુખ નિરંતરને માટે મેળવી શકે છે—એમાં જાતિને વેશને દેશને કુળને સ્થાન નથી એમાં વિચારવંત વિવેકી ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ કરી ગુણસ્થાને ક્રમે ક્રમે આરોહ કરતો જાય છે એને યોગ્ય થવાનું આપણું સર્વનું કર્તવ્ય છે કર્તવ્યાભિમુખ થવા પ્રેરણા કરી શ્રી મહાવીર પરમાત્માની જય ઉચ્ચારી એના શાસનનો જય ઇચ્છીએ અને છેવટે બૃહત્શાંતિના શબ્દોના ગાનપૂર્વક વિરમીએ

શિવમસ્તુ સર્વજગતઃ પરહીતનિરતા ભવન્તુ ભૂતગણાઃ ।
દોષાઃ પ્રયાન્તુ નાશં, સર્વત્ર સુખીભવન્તુ લોકાઃ ॥

"સર્વ જગતનું કલ્યાણ થાઓ, સર્વ પ્રાણીઓ પરહિત કરવામાં રત થાઓ દોષો નાશ પામી જાઓ અને સર્વ સ્થાનકે સર્વ લોકો સુખી થાઓ"

પ્રત્યેક જનની આ અંતરની ભાવના હોય

ક્ષમાયાચના

આ ગ્રંથમાં કાંઈ પણ કોઈને દુઃખ થાય તેવું લખાયું હોય તો અંતરથી ક્ષમાયાચના છે ઉપસંહાર છે એ આશયથી સર્વ આ આખા ઉલ્લેખને વિચારે એ અંતિમ પ્રાર્થના યોગ્ય વિચારણા રીતસરનું નેતૃત્વ, સમાજની સેવાભાવના અને વિશ્વના વર્તમાન વલણને લક્ષ્યમાં લેતા ભવિષ્ય ઉજ્જવળ છે અને તેને પ્રાપ્ત કરવું તે સમાજના હાથમાં છે

વિચારની પૂર્ણતાનો દાવો ન જ હોઈ શકે માર્ગદર્શનનો આશય છે નિર્ણયો છેવટના ન હોય તો વિચારને માટે યોગ્ય ઘણું સાધન પૂરું પાડે તો પ્રયાસ તેટલા પૂરતો સફળ ગણાય.

પ્રેમભાવે સ્નેહભાવે મિત્રભાવે ઉચ્ચારેલ આ ભવિષ્યકથન થાઓ એટલા પ્રેમોદ્દગાર સાથે અત્ર વિરમીએ

દીવ્ય બગિચો

છેવટે એક સૂચના કરવી જરૂરી છે નવયુગને એક ભ-ક્તવાની કે અબ્રાહમ લીંકને કહ્યુ છે તેમ કાંટા કાઢીને વાવજો ખાત્રીપૂર્વક ગણતરી કરીને ફુલને વધાવજો અને કાપવા જતા તમે તમા ફસાઈ જતા નહિ અથવા કાંટાથી ખ જતા નહિ એ ધ્યાનમા નાખજો કાટા આકરા છે ખમે નથી અને તમે ભૂલથાપમા રહેશો તો તમને ચોંટીને નાખશે પણ નિર્ણય થઈને એક એકને ઉખેડીને ફેંકી દેશો સમાજ તેને માટે તૈયાર થઈ ગયો છે પણ કાટા કાઢવા આખા બગિચાને ઉખેડી નાખતા નહિ બગિચો તો તમારે જીવસટોસટની વાત હોવી જોઈએ આટલો નિર્ણય હોય માર્ગ સરળ ને સીધો છે કાયક્ષેત્ર રાહ જોઈ રહેલ છે પરિણામ સુસ્પષ્ટ અને સુસાધ્ય છે

शिवास्ते पथान सन्तु

એટલા નિરોપ સાથે અત્ર સર્વમંગતમાંગલ્યનો ઉ કરી શ્રીવીર પરમાત્માની જય બોલાવીએ

ઇતિશમ્

જૈન જ્યોતિ

(સાપ્તાહિક)

તંત્રી ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ

વાર્ષિક લવાજમ ભેટના પોસ્ટેજ સાથે દેશમાં ૩-૧૫-૦
" " " " " પરદેશમાં ૫-૧૪-૦

—આ સાપ્તાહિક દર શુક્રવારની સાંજે અમદાવાદમાંથી પ્રગટ થાય છે

—તેની લેખન સામગ્રી ઉચ્ચ કોટિની અને વિવિધતાથી ભરપૂર હોય છે

—ઝડપી સમાચાર અને જૈન સમાજના સળગતા પ્રશ્નોની નિર્ભય મીમાંસા એ તેની ખાસ વિશિષ્ટતા છે

—તેમ છતાં બીજા સાપ્તાહિકો કરતાં લવાજમનો દર ઘણો જ ઓછો છે

—દર વર્ષે બે સુંદર પુસ્તકો ભેટ આપવામાં આવે છે

—જો હજી સુધી આપ આ પત્રના ગ્રાહક ન બન્યા હો તો આ વર્ષે નામ લખાવવામાં નહીં આવે? ગ્રાહક બની જાઓ

જ્યોતિ કાર્યાલય

શેઠનો પોળ, રતનપોળ અમદાવાદ